

Demografska slika Župe Barban u XIX. stoljeću kroz prizmu matičnih knjiga

Paronić, Samanta

Doctoral thesis / Disertacija

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:747843>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-22**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
JADRAN – POVEZNICA MEĐU KONTINENTIMA

Samanta Paronić

**DEMOGRAFSKA SLIKA ŽUPE BARBAN U XIX.
STOLJEĆU KROZ PRIZMU MATIČNIH KNJIGA**

Doktorski rad

Zadar, 2018.

SVEUČILIŠTE U ZADRU
POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
JADRAN – POVEZNICA MEĐU KONTINENTIMA

SAMANTA PARONIĆ

**DEMOGRAFSKA SLIKA ŽUPE BARBAN U XIX.
STOLJEĆU KROZ PRIZMU MATIČNIH KNJIGA**

Doktorski rad

Mentor

prof. dr. sc. Slaven Bertoša

Komentor

prof. dr. sc. Mithad Kozličić

Zadar, 2018.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

I. Autor i studij

Ime i prezime: Samanta Paronić

Naziv studijskog programa: poslijediplomski sveučilišni studij Jadran – poveznica među kontinentima

Mentor/Mentorica: prof. dr. sc. Slaven Bertoša

Komentor: prof. dr. sc. Mithad Kozličić

Datum obrane: 16. 11. 2018.

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: humanističke znanosti, povijest

II. Doktorski rad

Naslov: Demografska slika Župe Barban u XIX. stoljeću kroz prizmu matičnih knjiga

UDK oznaka: 314(497.571 Barban)“18“ ; 94(497.571Barban)“18“

Broj stranica: 392

Broj slika/grafičkih prikaza/tablica:

- slike: 2

- grafikoni: 79

- tablice: 42

Broj bilježaka: 1525

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora:

- arhivski izvori: 4 (grupirani u skupine)

- objavljeni izvori: 27

- literatura: 453

Broj priloga: /

Jezik rada: hrvatski

III. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada:

1. izv. prof. dr. sc. Kristijan Juran, predsjednik
2. prof. dr. sc. Slaven Bertoša, član
3. dr. sc. Grozdana Franov-Živković, znanstvena suradnica, članica

Stručno povjerenstvo za obranu doktorskog rada:

1. izv. prof. dr. sc. Kristijan Juran, predsjednik
2. prof. dr. sc. Slaven Bertoša, član
3. dr. sc. Grozdana Franov-Živković, znanstvena suradnica, članica

UNIVERSITY OF ZADAR
BASIC DOCUMENTATION CARD

I. Author and study

Name and surname: Samanta Paronić

Name of the study programme: Postgraduate doctoral study Adriatic – a Link between
Continents

Mentor: Professor Slaven Bertoša, PhD

Co-mentor: Professor Mithad Kozličić, PhD

Date of the defence: 16 November 2018

Scientific area and field in which the PhD is obtained: humanities, history

II. Doctoral dissertation

Title: Demographic picture of 19th century Barban district in light of parish registers

UDC mark: 314(497.571 Barban)“18“ ; 94(497.571Barban)“18“

Number of pages: 392

Number of pictures/graphical representations/tables:

- pictures: 2
- graphical representations: 79
- tables: 42

Number of notes: 1525

Number of used bibliographic units and sources:

- archive sources: 4 (grouped into groupes)
- published sources: 27
- literature: 453

Number of appendices: /

Language of the doctoral dissertation: croatian

III. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

1. Associate Professor Kristijan Juran, PhD, chair
2. Professor Slaven Bertoša, PhD, member
3. Scientific associate Grozdana Franov-Živković, PhD, member

Expert committee for the defence of the doctoral dissertation:

1. Associate Professor Kristijan Juran, PhD, chair
2. Professor Slaven Bertoša, PhD, member
3. Scientific associate Grozdana Franov-Živković, PhD, member

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Samanta Paronić**, ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom **Demografska slika Župe Barban u XIX. stoljeću kroz prizmu matičnih knjiga** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 2018.

SADRŽAJ

I. PREDGOVOR.....	1
II. UVOD	
II. 1. Dosadašnja povijesnodemografska istraživanja o Istri.....	5
III. RAZVOJ POVIJESNE DEMOGRAFIJE I DOPRINOS <i>ANALISTÁ</i> STVARANJU „NOVE HISTORIJE“	11
IV. POVIJESNI RAZVOJ MATIČNIH KNJIGA.....	16
IV. 1. Matične knjige Župe Barban u XIX. stoljeću.....	17
V. POVIJESNE CRTICE O BARBANU S OSVRTOM NA ZBIVANJA U ISTRI U RAZDOBLJIMA <i>INTERREGNUMA</i>	20
VI. ORGANIZACIJA ZDRAVSTVENOGA SUSTAVA U ISTRI U XIX. STOLJEĆU.....	28
VII. KRETANJE BROJA STANOVNIKA U (BIVŠOJ) MLETAČKOJ ISTRI I U ŽUPI BARBAN.....	31
VIII. PRIRODNO KRETANJE STANOVNIŠTVA.....	41
IX. ROĐENJA I KRŠTENJA	
IX. 1. Natalitet.....	46
IX. 2. Sezonsko kretanje začeca i rođenja.....	54
IX. 3. Sezonsko kretanje začeca i rođenja: usporedba s Europom.....	61
IX. 4. Posmrćad.....	64
IX. 5. Blizanci.....	66
IX. 6. Nezakonita djeca.....	72
IX. 7. Nezakonita djeca: usporedba s Europom.....	80
IX. 8. Krstitelji.....	82
IX. 9. Primalje.....	86
IX. 10. Hitna krštenja u smrtnoj opasnosti.....	90
IX. 11. Zanimanja roditeljâ.....	95
IX. 12. Zanimanja krsnih kumova.....	98
IX. 13. Provenijencija roditeljâ i krsnih kumova.....	102
IX. 14. Imena krštenikâ	
IX. 14. 1. Nasljeđivanje i učestalost imenâ.....	110
IX. 14. 2. Dodjeljivanje imena prema katoličkomu kalendaru.....	114

X. VJENČANJA

X. 1. Nupcijalitet.....	119
X. 2. Sezonsko kretanje vjenčanja.....	125
X. 3. Sezonsko kretanje vjenčanja: usporedba s Europom.....	130
X. 4. Dob pri ulasku u brak.....	135
X. 5. Dob pri ulasku u brak: usporedba s Europom.....	142
X. 6. Dobna razlika među mladencima.....	144
X. 7. Trajanje reproduktivnoga razdoblja: europski fenomen.....	147
X. 7. 1. Broj poroda.....	151
X. 7. 2. Porodajni razmaci.....	154
X. 8. Ponovni brakovi obudovjelih.....	158
X. 9. Ponovni brakovi obudovjelih: usporedba s Europom.....	164
X. 10. Brakovi između srodnikâ.....	168
X. 11. Brakovi Barbanaca sa žiteljima drugih župa.....	173
X. 12. Zanimanja svjedokâ na vjenčanjima.....	180

XI. SMRT

XI. 1. Mortalitet.....	184
XI. 2. Sezonsko kretanje smrtnosti.....	192
XI. 3. Mortalitet po dobnim skupinama.....	196
XI. 3. 1. Mortalitet dojenčadi.....	196
XII. 3. 2. Mortalitet u ostalim dobnim skupinama.....	206
XI. 4. Nahočad.....	213
XI. 4. 1. Europski fenomen.....	213
XI. 4. 2. Od tršćanskoga sirotišta do barbanskoga utočišta i posljednjega počivališta.....	220
XI. 5. Prosječna dob umrlih.....	230
XI. 6. Smrt majkâ pri porodu.....	232
XI. 6. 1. Europski fenomen.....	232
XI. 6. 2. Uzroci smrti majkâ pri porodu u Župi Barban.....	238
XI. 7. Uzroci smrti.....	241
XI. 7. 1. Nesreće i (samo)ubojstva.....	248
XI. 7. 2. Zarazne bolesti.....	254

XI. 7. 2. 1. Difterija.....	254
XI. 7. 2. 2. Dizenterija.....	260
XI. 7. 2. 3. Kolera.....	265
XI. 7. 2. 3. 1. Europski fenomen.....	265
XI. 7. 2. 3. 2. Kolera u Istri.....	273
XI. 7. 2. 4. Šarlah.....	279
XI. 7. 2. 5. Tifus.....	283
XI. 7. 2. 5. 1. Europski fenomen.....	283
XI. 7. 2. 5. 2. Tifus u Istri.....	288
XI. 7. 2. 6. Tuberkuloza.....	294
XI. 7. 2. 6. 1. Europski fenomen.....	294
XI. 7. 2. 6. 2. Tuberkuloza u Istri.....	300
XI. 7. 2. 7. Velike boginje.....	306
XI. 7. 2. 7. 1. Europski fenomen.....	306
XI. 7. 2. 7. 2. Velike boginje u Istri.....	310
XII. OBITELJSKA STRUKTURA UVIDOM U <i>STATUS ANIMARUM</i> (1882.)	
XII. 1. Ukratko o knjizi <i>Status animarum</i> Župe Barban (1882.).....	314
XII. 2. Klasifikacija kućanstava u Europi.....	316
XII. 3. Klasifikacija kućanstava u Barbanu.....	321
XII. 4. Struktura kućanstava.....	325
XII. 5. Dobna struktura umrlih.....	326
XII. 6. Prezimena i provenijencija.....	328
XII. 7. Zaključno o knjizi <i>Status animarum</i>	331
XIII. ZAKLJUČAK.....	333
XIV. IZVORI, LITERATURA I RJEČNICI.....	339
XV. SAŽETAK NA HRVATSKOME JEZIKU.....	380
XVI. SAŽETAK NA ENGLESKOME JEZIKU.....	382
XVII. ŽIVOTOPIS.....	384

I. PREDGOVOR

Matične su knjige svojevrsne „škrinje uspomena“, mreža neslućenih varijacija koja nudi pregršt upita i mogućih odgovora iz kojih su iznjedrila nova gledišta znanstvenoga promišljanja i nove metodološke paradigme. One nisu samo izvorom naizgled suhoparnih podataka, već predstavljaju kronike kompleksnih vremensko-prostornih struktura, otkrivajući najdublje slojeve društvene zbilje u kojoj „običan“ pojedinac nije prekriven velom turbulentnih političkih previranja, prijepora, sporova i konflikata, već „živo“ iskače iz ispisanih redaka i rubrika, u kojima je vidljivo prožimanje individualne i kolektivne sastavnice, različitih dimenzija životnih ritmova povezanih u konzistentnu cjelinu sastavljenu od jedinstvenih specifičnosti. Dok u vrtlogu „velikih“ povijesnih događaja čovjek postaje tek zatočenikom sudbine, prolaznom sjenom, u maticama je neodvojivim dijelom lanca čitavih generacija, utkan u memoriju žitelja koji tragaju za svojim precima. Upravo je zbog viševrsnih mogućnosti rekonstrukcije fragmenata koji tvore mozaik životnih priča uvezanih u korice ove vrste izvora nastalo zanimanje za proučavanje matičnih knjiga ove istarske župe, čiji upisi predstavljaju dragocjena biserna zrnca Barbana i Barbanštine, bivajući jednima od najreprezentativnijih glasnika mikropovijesti.

Cilj je rada interdisciplinarnim i multidisciplinarnim istraživanjem prikazati društvene, demografske, gospodarske i etničke promjene u Župi Barban tijekom XIX. stoljeća, pri čemu će se pozornost posvetiti praćenju ritma života od rođenja, krštenja i vjenčanja do smrti. Analizirat će se utjecaj gospodarskih, socijalnih, zdravstvenih, klimatskih, kulturnih i vjerskih prilika na žiteljstvo te dinamičnost migracijskih kretanja. Istraživanje raznih demografskih aspekata prostora barbanske župe temeljit će se na sustavnoj i detaljnoj obradi matičnih knjiga krštenih, vjenčanih i umrlih te jedne dostupne knjige *Status animarum* (Stanja duša), koje se čuvaju u Državnome arhivu u Pazinu, Župnome uredu u Barbanu i Matičnome uredu u Puli. Pri raščlambi arhivskoga gradiva primijenit će se kvantitativna i analitička metoda, kao i mikroistraživački pristup, koji će omogućiti rekonstrukciju pojedinih elemenata života pojedinaca i lokalne zajednice. Sabrani demografski pokazatelji popratit će se tabličnim i grafičkim prikazima, pri čemu će se statistički podaci kritički interpretirati s ciljem objašnjavanja vitalnih događaja ljudskoga života i društva u cjelini te prikazivanja određenih fragmenata društvene i povijesti svakodnevice, a u obzir će se uzeti i studije drugih znanstvenih grana, poput povijesti medicine i onomastike.

Primijenit će se također i komparativan pristup proučavanju pojedinih demografskih pokazatelja s ciljem cjelovitijega objašnjavanja i razumijevanja širega konteksta te donošenja zaključaka o uzročno-posljedičnim vezama između demografskih kretanja, političkih i društveno-gospodarskih procesa koji su neraskidivim dijelom sporo mijenjajućih struktura „dugoga trajanja“. Usporednom analizom demografskih parametara nastoje se uvidjeti međusobne sličnosti i razlike među istarskim i hrvatskim krajevima, uz osvrt na pojedine europske zemlje i njihove modele u promatranome razdoblju, kako bi se njihovim razmatranjem najprije na mikro-, a potom i na makrorazini stvorio temeljni preduvjet za oblikovanje sveobuhvatnije slike i interdisciplinarnе sinteze o dubokim promjenama koje su imale odjeka u mnogo većim razmjerima.

U početnim poglavljima podastrijet će se prikaz dosadašnjih povijesnodemografskih radova o istarskome području, a potom će se iznijeti pregled odredaba o vođenju matičnih knjiga općenito te o njihovu značenju za povijesna i druga istraživanja. Opisat će se razvoj povijesne demografije te zamah koji ona dobiva zahvaljujući *analistima*, čiji je utjecaj bio presudan za oblikovanje „nove historije“. Budući da je za otkrivanje krucijalnih procesa koji su imali nezaobilaznu ulogu u razvoju društva nužno sagledati širi okvir u kojemu ono opstoji i djeluje, prilikom opisivanja u kratkim crtama povijesnoga razvoja Baršana razmotrit će se i političke, teritorijalne, upravne, društvene i zdravstvene prilike u Istri, s posebnim osvrtom na razdoblje od propasti Mletačke Republike i potpadanja poluotoka pod kratkotrajnu austrijsku vlast do francuskoga zaposjedanja i uvođenja promjena u administrativno-teritorijalnome ustroju kasnijom uspostavom Druge austrijske uprave.

S obzirom na metodološka ograničenja pri uporabi matičnih knjiga kao izvora podataka o žiteljstvu, potonjima će se pristupiti oprezno jer su nerijetke omaške i greške duhovnih osoba koje su vršile upise. Slijedeći „zlatno pravilo“ povijesne demografije – na koje ukazuje Stjepan Krivošić – o korištenju ne isključivo jednom vrstom izvora¹, proučit će se i popisi žiteljstva koji su se provodili u doba mletačke, francuske i austrijske uprave u Istri. Istražit će se kretanje broja stanovnika u bivšoj mletačkoj Istri i u barbanskoj župi te će se usporediti s brojem žitelja u pojedinim godinama XIX. stoljeća u drugim susjednim područjima.

Na temelju matičnih knjiga krštenih obradit će se demografski pokazatelji kao što su: broj krštenih, odnosno rođenih i spolna struktura krštenikâ, sezonski i godišnji raspored

¹ Stjepan Krivošić, „Izvori za historijsku demografiju: starije matične knjige“, *Arhivski vjesnik*, god. 31, sv. 32, Zagreb 1988., str. 29.

začeca i rođenja, udio posmrčadi, blizanaca i nezakonite djece. Iščitat će se imena i prezimena te uloga krstiteljâ i primalja, uz donošenje osvrta na hitna krštenja u smrtnoj opasnosti. Proučit će se zanimanja i provenijencija roditeljâ i krsnih kumova te spolna struktura potonjih, kao i motivacija nadijevanja imena krštenicima, pri čemu će se prikazati njihov odnos s obzirom na blagdane i svece katoličkoga kalendara.

Pri istraživanju nupcijaliteta na osnovi matičnih knjiga vjenčanih analizirat će se broj sklopljenih brakova po godinama i mjesecima, čimbenici koji su utjecali na vrijeme ženidbe u određenome dijelu godine, dob pri ulasku u brak i dobna razlika između mladenaca, trajanje reproduktivnoga razdoblja te utjecaji sociokulturnih i ekonomskih čimbenika na stopu fertiliteta, broj i ritam poroda, učestalost sklapanja ponovnih i srodničkih brakova, ženidbene veze Barbanaca sa žiteljima susjednih i udaljenijih područja, ali i podrijetlo te zanimanja svjedokâ na vjenčanjima.

Raščlamba matičnih knjiga umrlih obuhvatit će godišnju i mjesečnu raspodjelu umrlih, smrtnost po spolnim i dobnim skupinama, pri čemu će se osobita pozornost usmjeriti na stope mortaliteta dojenčadi i nahočadi koja je udomljena na Barbanštini. Razmotrit će se prosječna dob umrlih i usporediti s onom u drugim sredinama, a proučit će se i djelovanje faktora koji su utjecali na razinu smrtnosti majkâ pri porodu. Posebno poglavlje posvetit će se uzrocima smrti, napose zaraznim bolestima, periodima pandemije gladi i visoke smrtnosti, organizaciji zdravstvenoga sustava na poluotoku te povezanosti društveno-gospodarskih, zdravstvenih i klimatskih obilježja sa stopom smrtnosti.

Naposljetku, obradit će se podaci iz sačuvane knjige *Status animarum* iz 1882. Na osnovi njihova proučavanja iznijet će se tablični prikaz naselja u sastavu tadašnje Župe, analizirat će se prevladavajući oblici i struktura kućanstava u samome Barbanu, uz navođenje pojedinih europskih modela njihove klasifikacije te donošenja usporedbe s nekim drugim istarskim i južnohrvatskim župama za koje su napravljene slične analize. U preostalim poglavljima pružit će se uvid u dobnu strukturu umrlih, a na temelju antroponimijskoga korpusa ustanovit će se koja su bila zastupljena prezimena, među kojima se mogu pratiti ona koja su se očuvala do današnjih dana, kao i intenzitet migracijskih veza s drugim istarskim, ali i inozemnim središtima, što će omogućiti sagledavanje mobilnosti ljudi na tome području.

Budući da je istraženost arhivske građe o barbanskome području prilično slaba, omogućit će se bolje i dublje poznavanje demografskih obilježja na tlu jugoistočne Istre, kao i rekonstrukcija demografske slike, svakidašnjice pojedinaca i lokalne zajednice te kontakata s

drugim župama. S obzirom na odabir metoda i slijed proučavanja – od lokalnoga i regionalnoga do globalnoga – dovodeći u vezu materijalnu, socijalnu i kulturnu sastavnicu, rad će pridonijeti boljemu razumijevanju odnosa društveno-gospodarskih promjena i prirodnoga kretanja žiteljstva te poslužiti kao putokaz budućim inter- i transdisciplinarnim istraživanjima raznorodnih povijesnodemografskih aspekata.

II. UVOD

II. 1. Dosadašnja povijesnodemografska istraživanja o Istri²

O istarskim demografskim prilikama u novovjekovnome razdoblju objavljeno je dosta povijesnodemografskih radova. Zanimanje za dinamiku kretanja žiteljstva u historiografskim krugovima dolazi do izražaja krajem XIX. i u XX. stoljeću. Među prvim povjesničarima koji su pisali o depopulaciji, padu broja stanovnika, demografskoj krizi i uzrocima promjene etničke strukture istarskoga stanovništva bili su Bartolomeo Vergottin³ i Pietro Kandler⁴, a slijedili su ih Carlo De Franceschi⁵ i Bernardo Benussi^{6,7}.

U prvoj trećini XX. stoljeća radove o žiteljstvu Boljuna, Mošćenicâ i Veprinca objavio je Rudolf Strohal⁸, a šezdesetih je godina studiju o prirodnom kretanju stanovništva na otoku Susku te statističko-demografsku analizu na primjeru Brseča objavio Fedor Mikič⁹. Miroslav Bertoša obradio je utjecaj povijesnih, društvenih i gospodarskih previranja, promjena etničkih struktura i migracijskih strujanja na kreiranje demografske slike u mletačkoj Istri, analiziravši podatke o žiteljima Barbana¹⁰, Buzeta¹¹, Dvigrada¹², Labina¹³,

² U idućim bilješkama navode se odabrani radovi pojedinih autora. Više o povijesnodemografskim istraživanjima u Istri i na Kvarneru vidi: Vladimir Stipetić – Nenad Vekarić, *Povijesna demografija Hrvatske*, Zagreb – Dubrovnik 2004., potpogl. „Istra i Kvarner“, str. 162. – 177.

³ Bartolomeo Vergottin, *Breve saggio d'istoria antica e moderna della città di Parenzo dell'Istria*, Venezia 1796.

⁴ Pietro Kandler, *Notizie storiche di Montona*, Lloyd Austro-Ung., 1875.; Isti, *Notizie storiche di Pola*, Parenzo 1876.

⁵ Carlo De Franceschi, *L'Istria: note storiche*, Parenzo 1879.

⁶ Bernardo Benussi, *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, Trieste 1924.

⁷ Egidio Ivetic, „Periodizzare la storia demografica dell'Istria. Alcuni argomenti di ricerca e problemi“, *La Ricerca. Bollettino del Centro di Ricerche Storiche Rovigno*, god. IV, br. 11, Rovigno 1994., str. 17. – 18.

⁸ Rudolf Strohal, „Mjesto Boljun u Istri koncem 16. i početkom 17. vijeka“, *Zbornik za narodni život i običaje*, knj. 23, Zagreb 1918., str. 215. – 231.; Isti, „Veprinac“, *Zbornik za narodni život i običaje*, knj. 27, sv. 1, Zagreb 1929., str. 137. – 150.; Isti, „Mošćenice“, *Zbornik za narodni život i običaje*, knj. 29, sv. 2, Zagreb 1934., str. 148. – 160.

⁹ Fedor Mikič, „Prirodno kretanje stanovništva 1901-1953.“, u: *Otok Susak*, Zagreb 1957., str. 149. – 187.; Isti, „Prirodno gibanje stanovništva sela Brseč 1772-1956.“, *Stanovništvo*, god. 2, br. 3, Beograd 1964., str. 197. – 260.

¹⁰ Miroslav Bertoša, „Neki podaci o pučanstvu Barbana i Barbanštine u daljnjoj prošlosti“, u: *Barban i Barbanština* (ur. Mario Kalčić), Pula 1976., str. 129. – 138.

¹¹ Rina Kralj-Brassard – Jelena Obradović-Mojaš – Miroslav Bertoša, „Stanovništvo Buzeta (1870-1880): početak tranzicije mortaliteta“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47, Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 115. – 142.

¹² Miroslav Bertoša, „Antroponimija dvigradskog područja od 1400. do 1750.“, *Jadranski zbornik*, sv. VII., Rijeka – Pula 1969., str. 177. – 205.

¹³ Isti, „Pučanstvo Labina u Vlačićevo doba (s priložima o labinskoj onomastici XVI. i XVII. stoljeća). Prema građi staroga kaptolskog arhiva u Labinu“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. XX., Rijeka 1975., str. 107. – 149.

Lindara¹⁴, Marčane¹⁵, Medulina¹⁶, Novigrada¹⁷, Poreča¹⁸, Premanture¹⁹ i Pule²⁰. O gibanjima i strukturi žiteljstva u Istri pisao je i Ivan Erceg²¹, osvrnuvši se na razdoblje mletačke, austrijske i francuske vladavine, dok se Egidio Ivetic²² fokusira na demografska gibanja u onome dijelu Istre koji se nalazio pod vlašću *Serenissime*. Važno je također spomenuti i objelodanjivanje zbornika o prvome modernom popisu stanovništva provedenom 1857., koji objedinjuje članke hrvatskih, slovenskih, talijanskih i austrijskih autora, a u središtu je kojih analiza popisnih podataka i za izvanistarska područja.²³ Slaven Bertoša²⁴ autor je niza studija o demografskim pitanjima koja imaju ključnu važnost za razumijevanje sveukupne slike

¹⁴ Isti, „Povijesni fragmenti o Lindaru (od srednjega vijeka do početka XIX. stoljeća)“, *Historijski zbornik*, god. XLIX, Zagreb 1996., str. 177. – 192.

¹⁵ Isti, „Mletačka stoljeća Marčane“, u: *Marčanski zbornik*, Pula 1994., str. 43. – 48.

¹⁶ Isti, „Pabirci o povijesti Medulina (od srednjega vijeka do polovice XIX. stoljeća)“, *Problemi sjevernog Jadrana*, sv. 7, Rijeka 2000., str. 37. – 86.

¹⁷ Isti, „Lienteria cronica' e 'Febbre consuntiva' (la fame, il tifo petecchiale e la morte a Cittanova nel 1817)“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XIX, Trieste – Rovigno 1989., str. 181. – 195.

¹⁸ Isti, „Biskupske vizitacije kao izvor za društvenu povijest Poreštine u XVII. stoljeću“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 1., Pazin 1991., str. 75. – 84.

¹⁹ Isti, „Arhivski podaci o postanku i razvitku jedne kolonizacijske ruralne aglomeracije u južnoj Istri: selo Premantura (1585.-1797.)“, *Problemi sjevernog Jadrana*, sv. 3., Rijeka 1981., str. 1. – 113.

²⁰ Isti, „Etnička struktura Pule od 1613. do 1797. s posebnim osvrtom na smjer doseljivanja njezina pučanstva“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. XV., Rijeka 1970., str. 53. – 130. (I. dio); sv. XVI., Rijeka 1971., str. 53. – 89. (II. dio); Isti, „Hajdučka epizoda naseljivanja Puljštine (1671.-1675.). Prilog problematici organizirane kolonizacije Mletačke Istre“, *Jadranski zbornik*, sv. VIII., Rijeka – Pula 1973., str. 105. – 160.; Isti, *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII. stoljeće)*, Pula 1995.

²¹ Ivan Erceg, „Prinos poznavanju stanovništva i njegovih ekonomskih uvjeta života na području nekadašnje Istre“, *Ljetopis JAZU*, knj. 70, Zagreb 1965., str. 265. – 182.; Isti, „Dva i pol stoljeća stanovništva Istre (1554-1807)“, u: *Gunjačin zbornik: u povodu sedamdeset pete godine života i četrdeset i pete godine znanstvenog rada* (ur. Ivan Erceg i dr.), Zagreb 1980., str. 230. – 249.; Isti, „Broj i veličina porodica u Istri (2. polovica 18. stoljeća)“, *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, vol. 8, Zagreb 1981., str. 1. – 16.; Isti, „Kretanje stanovništva u bivšoj mletačkoj Istri za vrijeme austrijskog i francuskog vladanja (1803-1811)“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, vol. 13, Zagreb 1984., str. 1. – 50.; Isti, „Struktura stanovništva i njegova zdravstvena zaštita potkraj XVIII. i početkom XIX. stoljeća u bivšoj mletačkoj Istri“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. XXVII., Rijeka – Pazin 1985., str. 35. – 50.

²² Egidio Ivetic, „La popolazione della regione istriana tra Sette e Ottocento: rilevamenti, dinamiche, distribuzione territoriale“, *Ricerche di storia sociale e religiosa*, vol. 25, br. 49, 1996., str. 135. – 174.; Isti, *La popolazione dell'Istria nell'età moderna: lineamenti evolutivi*, Trieste – Rovigno 1997.; Isti, *Oltremare. L'Istria nell'ultimo dominio veneto*, Venezia 2000.

²³ *Prvi moderni popis stanovništva u Istri/Il primo censimento demografico moderno in Istria/Prvi moderni popis prebivalstva v Istri* (ur. Aleksej Kalc), Koper 2012.

²⁴ Slaven Bertoša, „Etnička struktura Pule i njezinih sela u prvoj polovici XVII. stoljeća“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 6. – 7., Pazin 1996. – 1997., str. 253. – 296.; Isti, „Nezakonita djeca u pulskim matičnim knjigama krštenih od 1613. do 1678.“, *Croatia Christiana Periodica*, god. XX, br. 42, Zagreb 1998., str. 37. – 48.; Isti, *Život i smrt u Puli: starosjeditelji i doseljenici od XVII. do XIX. stoljeća*, Pula 2002.; Isti, „Piaque à sua Divina Maestà de chiamare agl'eterni riposi: obredi ukopa puljskih svećenika (1741.-1817.)“, *Croatia Christiana Periodica*, god. XXX, br. 57, Zagreb 2006., str. 131. – 153.; Isti, „Migracijsko povezivanje šireg rovinjskog područja i Pule: doseljenici iz Rovinjskog sela u pulskim matičnim knjigama od XVII. do XIX. stoljeća“, *Povijesni prilozi*, br. 28, Zagreb 2005., str. 195. – 197.; Isti, „Nati nel medesimo parto: slučajevi rođenja blizanaca u Puli – prema podacima iz novovjekovnih matičnih knjiga“, u: „*Filii, filiae...*“: položaj i uloga djece na jadranskom prostoru. *Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa 4. istarski povijesni biennale* (ur. Marija Mogorović Crljenko), Poreč 2011., str. 162. – 183.; Isti, *Migracije prema Puli: primjer austrijske Istre u novom vijeku*, Pazin 2012.

puljskoga društva od XVII. do početka XIX. stoljeća. U svojim radovima koji su plod dugogodišnjeg proučavanja matičnih knjiga pokazao je kako potonje predstavljaju neiscrпно vrelo za istraživanje demografske, ali i obiteljske i religiozne povijesti, etničkoga i konfesionalnoga sastava žiteljstva te dinamičnih migracijskih kontakata.

Na tragu proučavanja lokalne povijesti nastali su vrijedni prilozi koji se temelje na mikroistraživačkome pristupu. Zoran Ladić i Goran Budeč,²⁵ koristeći se kvantitativnom metodom, osvijetlili su pojedine aspekte ranonovovjekovne demografske, društvene i obiteljske povijesti Pićna, Egidio Ivetic²⁶ razmotrio je demografski razvoj Poreča u XVIII. stoljeću, Marino Budicin iznio je spoznaje o razvoju stanovništva u Novigradu²⁷ i Vrsaru²⁸ u razdoblju od XVI. do XVIII. stoljeća, dok je knjigu *Status animarum* Župe Buje, koja datira iz XVII. stoljeća, analizirao Jakov Jelinčić²⁹. Mikrostudije iz pera pojedinih istarskih autora nastale na temelju obrade podataka iz matičnih knjiga napravljene su i za devetnaestostoljetne župe Kanfanar³⁰, Labin³¹, Tar³² i Tinjan³³.

Pored Slavena Bertoše, koji je iscrпно proučio intenzivne veze između dvaju upravno-administrativnih prostora na Istarskome poluotoku – austrijskoga i mletačkoga – demografskim i migracijskim značajkama istarske povijesti bavio se i Marino Manin³⁴,

²⁵ Zoran Ladić – Goran Budeč, „O nekim aspektima demografske, društvene i obiteljske povijesti Pićna u drugoj polovici 17. stoljeća prema matičnim knjigama krštenih (rođenih)“, u: *Pićanska biskupija i Pićanština. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog 23. i 24. listopada 2008. godine* (ur. Robert Matijašić – Elvis Orbanić), Pazin 2012., str. 91. – 103.

²⁶ Egidio Ivetic, „La popolazione di Parenzo nel Settecento: aspetti, problemi ed episodi del movimento demografico“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XXI, Trieste – Rovigno 1991., str. 117. – 185.

²⁷ Marino Budicin, „L'andamento della popolazione a Cittanova nei secoli XVI – XVIII“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XIX, Trieste – Rovigno 1988. – 1989., str. 75. – 120.

²⁸ Marino Budicin, „Alcune linee e fattori di sviluppo demografico di Orsera nei secoli XVI – XVIII“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XVIII, Trieste – Rovigno 1987. – 1988., str. 93. – 120.

²⁹ Jakov Jelinčić, „Tri knjižice Stanja duša župe Buje za 1652., 1655. i 1656. godinu“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 18., Pazin 2011., str. 237. – 269.

³⁰ Marko Jelenić, „Mikrohistorija jednog mjesta. Povijesno-demografska analiza života na Kanfanarštini 1811.“, *Dvegrajski zbornik*, br. 2, Kanfanar 2014., str. 129. – 147.; Isti, „Kanfanarština od 1815. do 1825.“, *Dvegrajski zbornik*, br. 3, Kanfanar 2016., str. 105. – 131.; Isti, *Kanfanar 1811.-1825. Demografska kretanja i svakodnevnica u životu jedne župe*, Kanfanar 2017.; Samanta Paronić, „Rođenja i krštenja u Kanfanaru 1840. – 1850.“, *Dvegrajski zbornik*, br. 3, nav. dj., str. 133. – 163.

³¹ Davor Salihović, „Rođenja i krštenja u Labinu od 1861. do 1871.“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 20., Pazin 2013., str. 85. – 111.; Dean Škopac, „Krštenja u Sv. Nedelji (1714. – 1815.)“, *1. Labinski kulturno-povijesni susreti: zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa* (ur. Slaven Bertoša), Labin 2017., str. 193. – 209.; Samanta Paronić, „Labinsko-barbanski migracijski kontakti sredinom XIX. stoljeća“, *1. Labinski kulturno-povijesni susreti*, nav. dj., str. 227. – 260.

³² Monika Zuprić, „Kćeri i sinovi Tara, Vabriga i Frate. Analiza matičnih knjiga krštenih župe Tar“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 20., nav. dj., str. 59. – 84.

³³ Lana Krvopić, „Matična knjiga krštenih župe Tinjan 1847. – 1880.“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 20., nav. dj., str. 39. – 58.

³⁴ Marino Manin, *Istra na raskrižju. O povijesti migracija pučanstva Istre*, Zagreb 2010.

obuhvativši širok vremenski raspon od kraja srednjovjekovnoga do perioda nakon Drugoga svjetskog rata. Spomenuti je autor obradio i podatke iz matičnih knjiga koji se odnose na sjevernoistarsku župu Kaštel (Buje)³⁵, analiziravši stanje iz *Settecenta*. Kapitalne mikrostudije o raznim istarskim župama uvidom u matice objavili su Dražen Vlahov, baveći se prije svega glagoljskim zapisima, i Jakov Jelinčić, koji su fragmentarno istražili određene demografske aspekte prošlosti Barbanštine³⁶, Boljunštine³⁷, Buzeštine³⁸, Humštine³⁹, Lupoglavštine⁴⁰, Pazinštine⁴¹, Poreštine⁴², Puljštine⁴³, Roštine⁴⁴, Tinjanštine⁴⁵ i Vodnjanštine⁴⁶, a u novije se vrijeme povijesnodemografskim istraživanjima bavi i Danijela Doblanović⁴⁷, napose analizom demografskih kretanja u Župi Svetvinčenat od početka XVII. do početka XIX. stoljeća, no u

³⁵ Isti, „Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima i o demografskim kretanjima u Istri tijekom 18. stoljeća“, *Acta historico-oeconomica*, vol. 21, br. 1, Zagreb 1994., str. 117. – 145.

Na knjigu *Status animarum* Župe Buje koja datira iz XVII. stoljeća osvrnuo se: Jakov Jelinčić, „Tri knjižice Stanja duša“, nav. dj.

³⁶ Jakov Jelinčić, „Župni (kaptolski) arhiv Barbana, s osvrtom na podatke o kanoniku Petru Stankoviću“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 24., Pazin 2017., str. 109. – 143.

³⁷ Dražen Vlahov, *Matična knjiga iz Boljuna: Glagoljski zapisi od 1576. do 1640.*, Pazin 2011.

³⁸ Jakov Jelinčić, „Matične knjige Buzeta, važan izvor za proučavanje buzetske povijesti“, *Buzetski zbornik*, knj. 9., Buzet 1985., str. 105. – 119.; Isti, „Prezimana Buzeta i okolice u matičnim knjigama Buzeta od 1576. do 1600. godine“, *Buzetski zbornik*, knj. 10., Buzet 1986., str. 115. – 120.; Isti, „Neki podaci o doseljavanju na buzetsko područje na temelju istraživanja u matičnoj knjizi vjenčanih župe Buzet za 1579-1664. god.“, *Buzetski zbornik*, knj. 12., Buzet 1988., str. 131. – 135.

³⁹ Dražen Vlahov, *Glagoljski zapisi u Knjizi krštenih, vjenčanih i umrlih iz Huma (1618-1672)*, Pazin 2003.

⁴⁰ Jakov Jelinčić, „Dvije matične knjige umrlih Lupoglava (1744.-1935.)“, *Zbornik općine Lupoglav '99.*, Lupoglav 1999., str. 81. – 90.; Isti, „Matična knjiga vjenčanih župe Vranja 1771.-1806.“, *Zbornik općine Lupoglav*, knj. 5., Lupoglav 2005., str. 69. – 94.

⁴¹ Jakov Jelinčić, „Matične knjige s područja Pazinštine do 1945. (1949.) godine“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 2. – 3., Pazin 1992. – 1993., str. 253. – 275.; Isti, „Arhivska građa o Lindaru s posebnim osvrtom na lindarska prezimena“, u: *Lindarski zbornik* (ur. Josip Šiklič), Pazin 1996., str. 49. – 53.; Isti, „Matične knjige župe Gračišće s posebnim osvrtom na najstarije sačuvane knjige“, u: *Gračaški zbornik* (ur. Josip Šiklič), Pazin 2002., str. 85. – 102.

⁴² Isti, „Najstarije matične knjige Poreča i Poreštine“, u: *Zbornik Poreštine* (gl. ur. Marko Legović), knj. 2, Poreč 1987., str. 171. – 186.

⁴³ Isti, „Matične knjige Marčane nezamjenjiv izvor za povijest Marčane“, u: *Marčanski zbornik* (ur. Goran Filipi), Pula 1994., str. 63. – 66.; Isti, „Matične knjige župe Ližnjan – važan izvor za povijest Ližnjana“, u: *Ližnjanski zbornik* (ur. Josip Šiklič), Pazin 1997., str. 125. – 133.

⁴⁴ Isti, „Matične knjige župe Roč s posebnim osvrtom na knjige u Državnom arhivu u Pazinu (posebno o prezimenima i epidemiji kolere 1855. godine“, *Buzetski zbornik*, knj. 28., Buzet 2002., str. 147. – 163.

⁴⁵ Isti, „Matične knjige na području općine Tinjan“, u: *Tinjanski zbornik* (ur. Josip Šiklič), Tinjan 2005., str. 75. – 116.; Isti, „Matične knjige župe Krnica“, u: *Krnica od prapovijesti do danas* (ur. Klara Buršić-Matijašić), Rakalj 2006., str. 67. – 75.

⁴⁶ Isti, „Matične knjige umrlih važan izvor za povijest zdravstva (primjer matičnih knjiga umrlih župe Vodnjan od 1815. do 1893.), u: *Identitet Istre – ishodišta i perspektive* (ur. Marino Manin i dr.), Zagreb 2006., str. 523. – 559.

⁴⁷ Danijela Doblanović, *Žrvanj života. Stanovništvo Savičente od početka 17. do početka 19. stoljeća*, Zagreb 2017.

svojim se radovima osvrnula, primjerice, i na područje Bujâ⁴⁸, Čepića⁴⁹, Lindara⁵⁰, Pazinske knežije⁵¹ i Rovinja⁵².

Prvu znanstvenu monografiju koja sažima isječke povijesnoga mozaika o barbansko-rakljangskome području koje je nekoć u administrativnome smislu bilo objedinjeno u jednu cjelinu, odnosno feud objavio je Slaven Bertoša⁵³. Koristeći se interdisciplinarnim i multidisciplinarnim pristupom, jedno od poglavlja posvetio je fenomenu doseljavanja, utvrdivši intenzitet migracijskih kontakata Barbana i Pule na temelju analize puljskih matičnih knjiga od 1613. do 1817. te podastrijevši cjelovit popis pridošlica. Župa Barban jedna je od rijetkih u kojoj su sačuvane i crkvene i civilne matice, čiji je broj impozantan, a najstarije dostupne datiraju iz prve polovine XVII. stoljeća. Jakov Jelinčić⁵⁴ objavio je njihov sumaran popis, posebno razrađivši podatke iz matične knjige krštenih od 1815. do 1831. te rekonstruiravši obitelji u barbanskoj župi u tome periodu. Istraživanja određenih demografskih pokazatelja toga prostora provedena su samo fragmentarno, a uobličena su u radove tiskane u svescima zbornika *Barbanski zapisi*. Marko Jelenić⁵⁵ analizirao je godine velike gladi, smrtnosti i bolesti na Barbanštini, demografske trendove sredinom XIX. stoljeća te krštenja u desetogodištu od 1880. do 1890., Iva Kolić⁵⁶ razmotrila je prirodno kretanje žitelja, obiteljske odnose i uzroke smrti u pojedinim godinama tijekom druge polovine XIX.

⁴⁸ Ista, „Izvori za demografsku povijest u Državnom arhivu u Pazinu – poseban osvrt na popis stanovništva za Općinu Buje iz 1867. godine“, u: *Prvi moderni popis*, nav. dj., str. 275. – 294.

⁴⁹ Ista, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić (1782. – 1861.)“, *Tabula: časopis Filozofskog fakulteta, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli*, br. 12, Pula 2014., str. 89. – 104.

⁵⁰ Ista, „Crtice o stanovništvu Lindara na kraju 16. i u prvoj polovici 17. stoljeća“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 20., nav. dj., str. 23. – 38.

⁵¹ Ista, „Kruh od kukuruznih oklasaka – glad i kriza smrtnosti u Pazinskoj knežiji 1810. godine“, u: *Cerealia, oleum, vinum...: Kultura prehrane i blagovanja na jadranskom prostoru. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa 3. istarski povijesni biennale* (ur. Marija Mogorović Crljenko – Elena Uljančić-Vekić), Poreč 2009., str. 189. – 198.

⁵² Marija Mogorović Crljenko – Danijela Doblanić, „Stanovništvo Rovinja prema najstarijoj matičnoj knjizi vjenčanih (1564. – 1640.)“, *Povijesni prilozi*, br. 49, Zagreb 2015., str. 239. – 274.

⁵³ Slaven Bertoša, *Barban i mletački Loredani: Život u pokretu, ljudi i događaji*, Pazin – Barban – Pula 2015.

⁵⁴ Jakov Jelinčić, „Matične knjige župe Barban s posebnim osvrtom na matičnu knjigu krštenih (1815.-1831.)“, *Barbanski zapisi: zbornik radova znanstvenog skupa „Barban i Barbanština od prapovijesti do danas“* (ur. Slaven Bertoša), sv. 1., Barban 2013., str. 71. – 201.

⁵⁵ Marko Jelenić, „Barbanština u godini gladi i nestašice: povijesno-demografske prilike 1817.“, *Barbanski zapisi*, nav. dj., sv. 3., Barban 2015., str. 113. – 127.; Isti, „Barbanština od 1841. do 1860. Demografska kretanja u životu jednog sela“, *Barbanski zapisi*, nav. dj., sv. 4., Barban 2016., str. 187. – 202.; Isti, „Barbanština u godinama smrtnosti i bolesti (1821.-1840.)“, *Barbanski zapisi*, nav. dj., sv. 5., Barban 2017., str. 79. – 96.; Isti, „Roditi se i krstiti na Barbanštini između 1880. i 1890.“, *Barbanski zapisi*, nav. dj., sv. 6., Barban 2018., str. 55. – 76.

⁵⁶ Iva Kolić, „Obitelj i obiteljski odnosi na Barbanštini u drugoj polovici XIX. stoljeća“, *Barbanski zapisi*, nav. dj., sv. 1., str. 203. – 214.; Ista, „Smrtnost i bolesti na Barbanštini od 1860. do 1870.“, *Barbanski zapisi*, nav. dj., sv. 2., Barban 2014., str. 131. – 148.; Ista, „Analiza nataliteta i mortaliteta u Župi sv. Nikole tijekom 1850-ih godina“, *Barbanski zapisi*, nav. dj., sv. 4., str. 237. – 251.

stoljeća, dok je aspekte demografske prošlosti barbanske župe u određenome razdoblju njegove prve polovine te problematiku strukture kućanstava iz 1882. obradila Samanta Paronić⁵⁷.

⁵⁷ Samanta Paronić, „Prilog proučavanju nekih aspekata demografske prošlosti barbanske župe (1830. – 1850.)“, *Barbanski zapisi*, nav. dj., sv. 4., str. 169. – 192.; Ista, „Zrnca o zanimanjima i provenijenciji iz zakutaka matice vjenčanih (1815. – 1840.)“, *Barbanski zapisi*, nav. dj., sv. 5., str. 59. – 77.; Ista, „Zabilješke o obiteljskoj strukturi u Župi Barban uvidom u *Status animarum* (1882.)“, *Barbanski zapisi*, nav. dj., sv. 6., str. 77. – 102.

III. RAZVOJ POVIJESNE DEMOGRAFIJE I DOPRINOS *ANALISTÁ* STVARANJU „NOVE HISTORIJE“

Povijesna demografija⁵⁸, kao znanstvena disciplina kojom su – na temelju proučavanja zakonitosti razvoja žiteljstva u određenim povijesnim i društveno-gospodarskim uvjetima – stvoreni preduvjeti za dubinsku analizu raznih slojeva ljudske zbilje,⁵⁹ koje tradicionalnim istraživačkim metodama nije bilo moguće dosegnuti u takvome opsegu, osobit razvojni zamah dobiva u drugoj polovini XX. stoljeća. Ne fokusira se na proučavanje događajne povijesti (*histoire événementielle*), već na razmatranje društava, odnosno populacija i njihovih struktura koristeći se dijakronijskim pristupom, shvaćajući povijesno vrijeme kao „objektiv“ kroz koji se može promatrati proživljena prošlost smještanjem svakoga pojedinca u kontekst pripadanja makrojedini nazvanoj kohorta⁶⁰ (*coorte*).⁶¹

Povijesnodemografska istraživanja nastoje prodrijeti u kompleksno društveno tkivo kako bi objasnila kontinuitet njegovih dubokih i korjenitih promjena u vremenu i prostoru, suštinske mehanizme funkcioniranja stanovništva te višestruke uzroke i posljedice koji utječu na demografsku sliku nekoga područja. Oslanjajući se na kvantitativne metode pri razotkrivanju temeljnih trenutaka ljudskoga života i društva u cjelini te uspostavljajući veze između demografskih pokazatelja određene zajednice i složenih fenomena koji su je

⁵⁸ Naziv „povijesna demografija“ prvi je put upotrijebljen u referatu „Les méthodes de la démographie historique. La population de la France au Moyen Age“ na VII. međunarodnome kongresu povijesnih znanosti (*VIIe congrès international des sciences historiques*) održanom 1933. u Varšavi. Miroslav Bertoša, „Matične knjige – arhivsko vrelo o demografskim previranjima predindustrijske Europe“, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, sv. 41. – 42., Rijeka 1999. – 2000., str. 316.

O Bourdonovim razmatranjima u vezi s povijesnom demografijom usp. Jean Bourdon, „La démographie au VIIe congrès international des sciences historiques“, *Journal de la société statistique de Paris*, tome 75, October 1934., str. 237. – 245.

Na važnost uspostavljanja dijaloga između povijesti i demografije, koje se svojim metodama potpomažu – jer demografija mora posegnuti daleko u prošlost, tražeći pritom odgovore od povijesne znanosti (Božena Vranješ-Šoljan, „Mjesto demografije u povijesnoj znanosti“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 22, Zagreb 1989., str. 306.) – prvi je ukazao Louis Henry: „(...) ‘plus un démographe s’intéresse à la démographie historique et veut qu’on y emploie les méthodes les plus rigoureuses, plus il doit se sentir au service de l’histoire, et prêt à aider les historiens qui font aussi de la démographie.’“ Hubert Charbonneau, „Louis Henry et la démographie historique“, *Population*, god. 50, br. 6, Paris 1995., str. 1670. – 1671.

⁵⁹ Zbog takvoga je pristupa neki povjesničari poput Massima Livija Baccija nazivaju „dubinskom historiografijom“. Miroslav Bertoša, „Matične knjige – arhivsko vrelo“, nav. dj., str. 330.

⁶⁰ Demografija nije usmjerena prema proučavanju pojedinačnih slučajeva, već kohortâ – određene populacije koja je proživjela životne događaje u istome vremenskom razdoblju – predstavljajući time svojevrsan zajednički „makroživotopis“ (*insieme di biografie*). Antonio Santini, „I metodi“, u: *Demografia* (a cura di Massimo Livi Bacci – Gian Carlo Blangiardo – Antonio Golini), Torino 1994., str. 113., 120.

⁶¹ Carlo A. Corsini, „Demografia e storia“, u: *Demografia*, nav. dj., str. 141., 143.

okruživali u prošlosti, istodobno pružaju temelj za poznavanje lokalnih posebnosti, ali i za stvaranje općenitijih sinteza.

Povijesna demografija afirmaciju doživljava zahvaljujući školi *Annales*⁶², koja je otvorila put drugačijemu pristupu historiji kao znanosti te preobrazbi u shvaćanju osnovne zadaće povjesničara, kao i pariškomu *Institut National d'Études Démographiques (INED)*, koji je 1945. osnovao Alfred Sauvy.⁶³ Njome je utaban put „novo historiji“ (*nouvelle histoire*), koja je potisnula onu tradicionalnu, zagovarajući kvantitativno istraživanje – inkorporirajući metode i rezultate raznorodnih znanstvenih disciplina – čijom okosnicom treba biti „totalna društvena pojava“ (*fait social total*), koja obuhvaća sve aspekte ljudskoga života – od političkoga i društvenoga, preko gospodarskoga i kulturnoga, pa sve do pravnoga i religijskoga. U tome se smislu primjećuje utjecaj francuskoga sociologa i antropologa Marcela Maussa, tvorca spomenutoga pojma, u čijoj se definiciji totalne pojave ogleda integracija, povezanost različitih dimenzija svakodnevice, koje se sporo mijenjaju i sastavnim su dijelom dubinskih struktura⁶⁴, u totalitet, pri čemu se naglašava važnost komparativne analize.⁶⁵

⁶² Riječ je o historiografskoj struji okupljenoj oko časopisa *Annales d'histoire économique et sociale*, koji su 1929. pokrenuli Marc Bloch i Lucien Febvre, postavivši temelje „nove historije“. Više o tome vidi: Mirjana Gross, *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, trajanja*, Zagreb 1996., pogl. „O značaju francuske ‘nove historije’“, str. 237. – 241.

⁶³ Filip Šimetin Šegvić, „Počeci povijesne demografije i nova povijest u Francuskoj: Uvodna razmatranja uz članak Pierrea Gouberta“, *Pro tempore: časopis studenata povijesti*, br. 10 – 11, Zagreb 2016., str. 253.

⁶⁴ Usp. Thierry Wendling, „Us et abus de la notion de fait social total. Turbulences critiques“, *Revue du MAUSS*, vol. 2, br. 36, 2010., str. 87. – 99.

Marcel Mauss bio je i zagovaratelj transkulturalne poredbe koja se povezuje s konceptom globalne historije. Više o tome vidi: Jürgen Osterhammel, „Transkulturalna poredbena historijska znanost“, u: *Uvod u komparativnu historiju* (ur. Drago Roksandić), Zagreb 2004., str. 178. – 206.

Jedna od središnjih ličnosti druge generacije škole *Annales*, Fernand Braudel, nastavljaajući se na radove i stajališta prve generacije *analista*, napose Luciena Febvrea o odbacivanju političke, odnosno diplomatske povijesti, segmentarne misli i faktografije, događajnoj historiji suprotstavlja historiju „dugoga trajanja“. Prema njemu, struktura ili „dugo trajanje“ određeni su poviješću čovjeka u njegovim odnosima s okružujućom okolinom, odnosno s raznorodnim geografskim čimbenicima. Riječ je o gotovo nepokretnome, usporenome vremenu, u kojemu se odvijaju polagani, teže zamjetni procesi kao dijelovi dubinske povijesti, sastavljene od stalnih ciklusa koji se neprestano ponavljaju, a koji otkrivaju najdublje slojeve u odnosu čovjeka s prirodnom sredinom – trajne vrijednosti civilizacije. Takvo se vrijeme ne može spoznati s uobičajenoga ljudskoga gledišta, već zahtijeva svojevrstan odmak od pojedinačnih događaja, a upravo je taj koncept ostvaren u prvome dijelu njegove kapitalne knjige o Sredozemlju, gdje iz središta zanimanja izlaze velike ličnosti i politički događaji. Fernand Braudel, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, I. sv., Zagreb 1997., str. 17.; II. sv., Zagreb 1998., str. 118.

⁶⁵ Carlo A. Corsini, „Demografia e storia“, nav. dj., str. 1045. – 1046.; Olga Supek, „Darivanje kao totalna komunikacija“, *Etnološka tribina*, vol. 17, br. 10, Zagreb 1987., str. 8.; Pavle Milenković, „Fernan Braudel i dugo trajanje“, *Sociologija: časopis za sociologiju, socijalnu psihologiju i socijalnu antropologiju*, god. XLIII, br. 1, Beograd 2001., nepaginirano (dostupno na: http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/sociologija/XLIII_1/d003/show_html?stdlang=ba_fed, pristup 27. 4. 2018.)

Louis Henry, jedan od začetnika povijesne demografije u Francuskoj⁶⁶, zajedno s Michelom Fleuryjem objavio je 1954. svojevrsan priručnik *Des registres paroissiaux à l'histoire de la population*, ukazujući na primjenu metoda kvantitativnoga proučavanja demografskih kretanja na temelju analize matičnih knjiga,⁶⁷ čija se reprezentativnost ogleda u riječima Pierrea Chaunua koji ističe kako „ni jedan dokument nije istinit kao župna knjiga, taj spisak sudbina koji fiksira trenutak“⁶⁸. Takav pristup doveo je do zaokreta u sagledavanju prošlosti koja se otada više ne promatra „odozgo“, već „odozdo“ uvođenjem mikrohistorijskoga modela. Premda su u povijesnoj demografiji nužne brojčane i statističke analize⁶⁹ prikupljenih podataka, u takvim izračunima čovjek postaje depersonaliziran, „utopljen“ u moru brojeva, svodeći se tek na matematičku varijablu⁷⁰, stoga kvantitativne metode „(...) ne mogu biti same sebi svrhom, već jedino sredstvom spoznaje“⁷¹ koje u sinergiji s drugim istraživačkim metodama služe pri opisivanju društvenih fenomena i razvojnih procesa jer, prema riječima Fernanda Braudela, nijedna znanstvena disciplina, u čijemu je središtu čovjek, nije zatvorena i ograničena, odnosno nema potpunu autonomiju metoda pri proučavanju društvenih pojava zbog mnogostruke i složene prirode činjenica koje čine predmet njezina istraživanja⁷².

Primjena kvantitativnoga pristupa kakvim su se koristili Ernest Labrousse i Pierre Chaunu, proučavajući brojčane serije podataka što ukazuju na razdoblja krize, stagnacije i propadanja te dovodeći ih u vezu s fluktuacijom cijena osnovnih prehrambenih proizvoda koje su utjecale na razinu prehrane, pojavu nestašice, gladi i epidemija, pridonijela je povezivanju ekonomske i socijalne sastavnice, ali i istraživanju povijesti mentaliteta (*histoire des mentalités*) jer su razne nedaće imale potresan učinak na mentalitet tadašnjih žitelja.⁷³

⁶⁶ Premda je Francuska kolijevka nastanka povijesne demografije, ova historiografska disciplina doživjela je snažan razvoj i u Italiji, Engleskoj i Njemačkoj. Više o predstavnicima tih zemalja i njihovim temeljnim povijesnodemografskim radovima vidi: Slaven Bertoša, *Život i smrt u Puli: starosjeditelji i doseljenici od XVII. do XIX. stoljeća*, Pula 2002., str. 20. – 24.

⁶⁷ Michel Fleury – Louis Henry, „Des registres paroissiaux à l'histoire de la population: manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien – Présentation d'une publication de l'I.N.E.D.“, *Population*, god. 11, br. 1, Paris 1956., str. 142. – 144.

⁶⁸ Stjepan Krivošić, „Izvori za historijsku demografiju“, nav. dj., str. 14.

⁶⁹ Na povezanost demografije i statistike ukazao je Louis Henry, navodeći da demografiji – izvan statističkoga promatranja – ne preostaje ništa drugo doli doktrina i teorija o stanovništvu: „Al di fuori dell'osservazione statistica, non resta di proprio alla demografia che le dottrine e le teorie di popolazione.“ Antonio Santini, „I metodi“, nav. dj., str. 108.

⁷⁰ Miroslav Bertoša, „Matične knjige – arhivsko vrelo“, nav. dj., str. 345.

⁷¹ Božena Vranješ-Šoljan, „Mjesto demografije u povijesnoj znanosti“, nav. dj., str. 307.

⁷² Giovanni B. Sgritta, „Demografia e sociologia“, u: *Demografia*, nav. dj., str. 232.

⁷³ Miroslav Bertoša, „Matične knjige – arhivsko vrelo“, nav. dj., str. 343. – 344.; Mirjana Gross, *Suvremena historiografija*, nav. dj., str. 251. – 252.

Time su postavljeni temelji „serijalne historije“ (*histoire sérielle*), koja stvara povijesne činjenice u serijama homogenih jedinica koje se mogu uspoređivati u dužim vremenskim intervalima.⁷⁴

Porast zanimanja za kvantitativne metode doveo je i do povezivanja povijesne demografije sa socijalnom historijom – što se ponajprije ogleda u radovima Pierrea Gouberta, u kojima je proučavao društvene i regionalne različitosti uvjetovane gospodarskim promjenama i geografskim determinantama⁷⁵ – ali i s metodološkim obrascima antropologije jačanjem potrebe za spoznavanjem čovjeka i njegove svakodnevice, da bi se naposljetku povijesnodemografskim istraživanjima omogućio prijelaz s gospodarske i društvene na kulturnu i duhovnu razinu, postavljajući u središte pozornosti unutarnji život samoga čovjeka, odnosno pojam mentaliteta⁷⁶.

Iz ovoga je sažetog prikaza vidljivo kako je uloga *analista*, koji su potaknuli nove pristupe istraživanju, kao i brojne diskusije, u razvoju povijesne znanosti nedvojbeno. Historija se više ne smatra pripovijedanjem o kronološkim zbivanjima u prošlosti, u čijoj je suštini nizanje datuma i događaja, već tradicionalnu historiju zamjenjuje ona kvantitativna, strukturalna, totalna, koja odbacuje primat vremenske dimenzije, baveći se usporenim promjenama i strukturama dugoga trajanja, prema kojima se određuju sva povijesna kretanja te naglašavajući fundamentalnu važnost interdisciplinarnoga pristupa u boljemu razumijevanju društveno-povijesnih pojava. Kronološki elementi i pojedinačni događaji ostaju na marginama znanstvenoga interesa; u prvi plan izbijaju kolektivni odnosi te dublji slojevi društva, skriveni ispod nespoznatljive površine, dok politički fenomen proživljava svoj „sumrak“, a ako i dospije u zakutke „novohistorijskih“ radova, tada mu se pridaje tek usputna pozornost te ga se obvezatno dovodi u ovisnost o društvenim i gospodarskim sastavnicama.

⁷⁴ François Furet, „Histoire quantitative et construction du fait historique“, *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, god. 26, br. 1, Paris 1971., str. 65. – 67.; Isti, „Quantitative History“, *Daedalus*, vol. 100, br. 1, Winter 1971., str. 151. – 167.; Leonard Krieger, *Ideas and Events: Professing History*, Chicago – London 1992., str. 189.; Božena Vranješ-Šoljan, „Kvantitativne metode u povijesnim istraživanjima. Osvrt na nove primjene kvantitativnih metoda u ekonomskoj i socijalnoj povijesti“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 15, Zagreb 1982., str. 236. Više o „serijalnoj historiji“ vidi i: Pierre Chaunu, „L’histoire sérielle. Bilan et perspectives“, *Revue Historique*, tome 243, fasc. 2 (494), Avril – Juin 1970., str. 297. – 320.

⁷⁵ Mirjana Gross, *Suvremena historiografija*, nav. dj., str. 252. Goubert piše o gradu Beauvisu i njegovoj okolici, afirmirajući socijalnu i regionalnu historiju objavljivanjem djela *Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730. Contribution à l’histoire sociale de la France du XVIIe siècle*, Paris 1960.

⁷⁶ Značajan doprinos na polju historije mentaliteta dali su, primjerice: Emmanuel Le Roy Ladurie, Philippe Ariès, Georges Duby i Jacques Le Goff.

„Povijest priča“ – ističe Miroslav Bertoša – zamijenjena je tako „poviješću problema“⁷⁷, što se ogleda i u Braudelovu citiranju izjave Luciena Febvrea, koju prenosi Mirjana Gross u radu *Brodelijanski svijet*: „Postaviti pitanje, to je početak i kraj svake historije. Ako nema problemâ, nema ni historije.“⁷⁸

⁷⁷ Miroslav Bertoša, „Povijesni događaj, naracija i ‘političko’ u ‘novoj historiji’ (Saopćenje o jednom nesustavnom razmatranju)“, *Politička misao*, god. 23, br. 3, Zagreb 1986., str. 110.

⁷⁸ Mirjana Gross, „Brodelijanski svijet“, *Historijski zbornik*, god. XXXIX, br. 1, Zagreb 1986., str. 260.

IV. POVIJESNI RAZVOJ MATIČNIH KNJIGA

Matične su knjige javni dokumenti u kojima su pravovaljano zapisani krucijalni trenuci u čovjekovu životu⁷⁹: od rođenja, krštenja i ulaska u bračnu zajednicu do smrti. Neiscrpno su vrelo koje omogućuje cjelovito praćenje dinamike demografskih kretanja na određenome području s interdisciplinarnoga i multidisciplinarnoga pristupa. Uzimajući u obzir dozu opreza pri analizi podataka i donošenju zaključaka, njihovom interpretacijom razotkriva se socijalna, imovinska i konfesionalna struktura žiteljstva, stopa nataliteta, nupcijaliteta i mortaliteta, kao i migracijski tijekovi i etničke promjene. Donoseći podatke o uzrocima smrti, bolestima i epidemijama, sezonskim kretanjima začeca i vjenčanja, običajima glede sklapanja braka i odabira kumova, nadijevanjima imena, nezakonitoj djeci, kao i o antroponimima, predstavljaju pouzdan izvor za razne znanstvene grane, poput povijesti medicine, sociologije, etnologije i onomastike, te pružaju mnogovrsne mogućnosti za proučavanje osobitosti stanovite mikrosredine, ali i za sagledavanje i potpunije objašnjavanje demografskih promjena kao rezultat složenoga društveno-gospodarskoga razvitka primjenom višestrukih metoda komparativnohistorijskih istraživanja.

Promatrajući povijesni razvoj matičnih knjiga⁸⁰, prije svega valja ukazati na dva razdoblja. Naime, u prvome su one bile svojevrsnim popisima pripadnikâ određene vjerske zajednice, dok u drugome postaju evidencijama o građanima.⁸¹ Opće odredbe Katoličke crkve, prema kojima su župnici bili obvezni voditi matice krštenih i vjenčanih, donesene su na 24. sjednici Tridentskoga sabora, održanoj 11. studenoga 1563., u ozračju borbe za suzbijanje reformacijskih promjena i odvajanja od vjernikâ koji nisu bili katoličke vjeroispovijesti. Navedene odredbe upotpunjene su Rimskim obrednikom iz 1614., kada je propisan i način vođenja spomenutih knjiga prema posebnim obrascima te je uvedeno obvezatno vođenje matičnih knjiga umrlih te knjiga *Status animarum* (Stanja duša).⁸²

Jačanjem centralističke politike i uspostavljanjem vojnoga sustava obveznoga novačenja, u Habsburškoj Monarhiji pojavljuje se pojačano zanimanje za crkvene matične

⁷⁹ Dražen Vlahov – Jakov Jelinčić – Danijela Doblanić, „Uvod“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 11. – 13., Pazin 2008., str. 11.

⁸⁰ Najstarijom se matičnom knjigom smatra knjiga krštenih iz 1451., koja se vodila u Župi Ille-et-Vilaine u Bretanji. Vladimir Stipetić – Nenad Vekarić, *Povijesna demografija Hrvatske*, nav. dj., str. 28.

⁸¹ Dražen Vlahov, „Matične knjige u Povijesnom arhivu u Pazinu“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 2 – 3, Pazin 1992. – 1993., str. 277.

⁸² *Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije* (ur. Ema Umek – Janez Kos), sv. I., Ljubljana 1972., str. XVII. – XVIII.; Dražen Vlahov – Jakov Jelinčić – Danijela Doblanić, „Uvod“, nav. dj., str. 13.

knjige, koje do izražaja dolazi 1770., kada se Dekretom hrvatsko-ugarske kraljice i rimsko-njemačke carice Marije Terezije naređuje da se u njih može unijeti i ime nezakonitoga oca, ali samo na njegov vlastiti zahtjev. Matice su se do Patenta austrijskoga cara Josipa II. od 20. veljače 1784. vodile u narativnome obliku, a otada započinje razdoblje jedinstvenoga vođenja matičnih knjiga odvojeno i po rubrikama koje je regulirala država. K tomu je određeno da se matične evidencije vode i po bolnicama, humanitarnim zavodima i vojnim jedinicama, za što su bili zaduženi župnici na čijemu se području nalazila određena ustanova.⁸³ Rubrike su u ranijemu mletačkome dijelu Istre uvedene nakon konačne uspostave austrijske vlasti 1815., a u nekim župama i kasnije, no svakako je važno napomenuti da se takav sustav⁸⁴, uz neznatne preinake, očuvao do današnjih dana.⁸⁵

IV. 1. Matične knjige Župe Barban u XIX. stoljeću

Iz XIX. stoljeća za Župu Barban sačuvano je ukupno deset matičnih knjiga krštenih, osam matičnih knjiga vjenčanih, sedam matičnih knjiga umrlih te četiri knjige *Status animarum*⁸⁶. Najveći je dio pohranjen u Državnome arhivu u Pazinu, dok se ostatak čuva u Župnome uredu u Barbanu i Matičnome uredu u Puli. Izvori korišteni u ovome radu⁸⁷ pisani su latinicom, dijelom na talijanskome i latinskome, a dijelom na hrvatskome jeziku te je rukopis uglavnom čitljiv, uz pokoja mehanička oštećenja i tragove vlage. Svi su u cijelosti sačuvani, osim knjige *Status animarum* iz 1882., iz koje je otrgnut veći broj listova, stoga podaci nisu potpuni.

Pojedine su skupine matica krštenih deskriptivnoga ili narativnoga oblika i donose sljedeće podatke: redni broj upisa, nadnevak krštenja, ime krštenika, ime i prezime oca, kućni broj, ime i djevojačko prezime majke, nadnevak rođenja djeteta te ime i prezime krstitelja (uz

⁸³ *Vodnik po matičnih knjigah*, nav. dj., str. XIX. – XX.; Dražen Vlahov, „Matične knjige u Povijesnom arhivu u Pazinu“, nav. dj., str. 280. – 281.

⁸⁴ Da bi se spriječio gubitak podataka iz matičnih knjiga, uz izvornike se od 1835. počinju voditi i duplikati (parice), ali na neuvezanim arcima, koji su se potom dostavljali biskupskim ordinarijatima. Vidi: Albino Senčić, *Popis pučanstva župe Mošćenice iz 1801. godine: knjiga Stališ duša (Status animarum)*, Mošćenice 2000., str. 17.; Stjepan Sršan, „Matične knjige za područje Historijskog arhiva u Osijeku“, *Arhivski vjesnik*, vol. 30, Zagreb 1987., str. 96.

⁸⁵ Jakov Jelinčić, *Na postirskim vrelima: Matična knjiga župe Postira (1586. – 1671.)*, Postira 2004., str. 21.; Dražen Vlahov – Jakov Jelinčić – Danijela Dobljanović, „Uvod“, nav. dj., str. 14.

⁸⁶ Knjige *Status animarum*, osim one iz 1882., nedostupne su ili zagubljene.

⁸⁷ Vidi popis arhivskih izvora na kraju rada.

funkciju koju je obavljao), kumova i primalje⁸⁸. Preostale matice vodile su se u tabličnome obliku, a osim spomenutih podataka, postojale su i posebne rubrike u kojima se bilježila vjera (*Religione*) i spol (*Sesso*) te je li dijete zakonito (*legittimo*) ili nezakonito (*illegittimo*). Uz imena i prezimena roditelja i kumova često se navodilo i njihovo zanimanje te ime njihova oca (*Giovanni Cleva di Antonio sarte*⁸⁹; *Euffemia Pecchizza q[uonda]m Paolo*⁹⁰), a ako su kumovi dolazili iz susjednih ili udaljenijih mjesta, nerijetko se upisivala i njihova provenijencija (*il Signor Giovanni Volpi da Sanvincenti*⁹¹; *il Signor Antonio Cleva e Dorotea Puntil Cargnelli*⁹²). Također, ako je krštenikov otac potjecao iz drugoga kraja, ali se kasnije nastanio na području barbanske župe, bilježio se podatak o tome (*Giovanni figlio di Giovanni Maria Vlacich Sorich del territorio d'Albona domiciliato alla Salute nei Cregli N° 96 e di Maria nata Zupicich*)⁹³.

Matične knjige vjenčanih vodile su se također i deskriptivno i tablično, pri čemu su potonje donosile više potankosti. Na njihovu samome početku nalazi se popis mladoženja⁹⁴ (*Indice dei Copulati*), a potom se navode sljedeći podaci: nadnevak vjenčanja (*Mensis et dies Copulationis*), kućni broj (*Numerus Domus*), ime i prezime supružnikâ (*Nomen et Cognomen Sponsi et Sponsae*) te njihovih očeva⁹⁵, kao i svjedokâ (*Testes*). U posebnim su se rubrikama bilježili i vjera (*Religio*), dob (*Aetas*) i status (*Status*), prema kojemu razaznajemo je li osoba stupila u brak prvi put (*Caelebs*) ili je riječ o udovcu (*Viduus*), odnosno udovici (*Vidua*). Osim postojećih, u ponekim se maticama donose i potankosti o mjestu (*Locus Domicilii*) iz kojega su dolazili mladenci, svećeniku koji je obavio obred vjenčanja (*Subscriptio Sacerdotis Sacramentum administrantis*), kao i o stanovitim zaprekama i odobrenjima (*Documenta occurrentes nefors difficultates superantia*). Pored imena roditelja (*Genitores*) i svjedokâ bilježilo se i njihovo zanimanje (*Conditio*), ali i provenijencija jer su nerijetko dolazili iz susjednih istarskih, ali i iz udaljenijih krajeva, nastanivši se privremeno ili trajno na teritoriju barbanske župe.

⁸⁸ Ako je kuma bila udana (ili udovica), uz njezino ime navodilo se i ime i prezime supruga, a na jednak se način bilježio i podatak o primalji.

⁸⁹ HR-DAPA-429, Zbirka matičnih knjiga, Matična knjiga krštenih Župe Barban [dalje: MKK Barban] 1831. – 1840., 1. IV. 1832.

⁹⁰ Isto, MKK Barban 1831. – 1840., 3. IV. 1832.

⁹¹ Isto, 10. IX. 1840.

⁹² HR-DAPA-429, MKK Barban 1816. – 1835., 22. V. 1830.

⁹³ Isto, 3. V. 1835.

⁹⁴ U tome popisu ne navode se imena mladenkâ.

⁹⁵ U MKV Barban 1815. – 1821. navode se samo imena očeva supružnikâ, dok se u MKV Barban 1821. – 1840. donose podaci o oboma roditeljima.

U deskriptivnim maticama umrlih podaci su se upisivali ovim redoslijedom: redni broj, mjesto i nadnevak upisa, ime i prezime umrle osobe, dob, uzrok smrti, mjesto ukopa te ime i prezime svećenika koji je obavio pogreb. Tablične matice bile su ovećega formata te su se podaci – nešto potpuniji – navodili prema sljedećemu obrascu: redni broj (*Numerus progress.*), vrijeme smrti (*Tempus mortis*), kućni broj (*Numerus Domus*), ime i prezime te zanimanje pokojnika (*Nomen cognomen et Conditio Defuncti*), vjera (*Religio*), spol (*Sexus*), dob (*Aetas*) i uzrok smrti (*Morbus seu causa mortis*) te mjesto ukopa (*Subscriptio Parochi vel Curati localis*), uz koji se upisivalo i ime i prezime svećenika koji je vodio pogreb (kao i njegov status).

Knjiga *Status animarum* objedinjuje podatke o svim članovima obitelji barbanske župe. Upisi su se vršili prema sljedećim rubrikama: broj vojne evidencije (*N[ume]rus Conscriptionis militaris*), broj osoba u obitelji (*N[ume]rus Inquilinorum juxta eorum familias*), njihovo ime i prezime (*Nomen et Cognomen*), zanimanje (*Conditio*), nadnevak rođenja (*Nativitatis dies, mensis, et annus*), sklapanja braka (*Matrimonii contracti dies, mensis, et annus*) i smrti (*Obitus dies, mensis, et annus*) te napomena (*Adnotatio*).

V. POVIJESNE CRTICE O BARBANU S OSVRTOM NA ZBIVANJA U ISTRI U RAZDOBLJIMA *INTERREGNUMA*

Postanak Barbana⁹⁶, pitoresknoga gradića smještenoga u južnome dijelu istočne Istre iznad doline rijeke Raše, veže se uz VI. stoljeće, u vrijeme kada su Istra i Dalmacija potpadale pod bizantsku vlast.⁹⁷ Međutim, prema povjesničaru Danilu Klenu, prvotan su naziv tomu lokalitetu u obliku *Barbianum* ili *Barbanum* vjerojatno dali Rimljani, a budući da se ondje prostiru plodna zemljišta, koja su se možda dodjeljivala rimskim veteranima, pretpostavlja se da se nazivao i *Praedium Barba* prema stanovitoj rimskoj obitelji kao mogućemu vlasniku toga posjeda.⁹⁸

Barban se spominje u dvjema ispravama, koje je objavio znameniti tršćanski povjesničar i arheolog Pietro Kandler⁹⁹, a potom i istarski svećenik i preporoditelj Luka Kirac¹⁰⁰. U prvoj ispravi riječ je o ugovoru sklopljenom 10. veljače 1199. između puljskoga podestata Ruggera Morosinija i barbanskoga župana Pribislava o plaćanju četvrtine prihoda s određenoga zemljišta, kao i travarine (herbatika), dok je drugi utanačen 4. ožujka iste godine s predstavnicima Planje.¹⁰¹ U tim se dokumentima Pribislav katkad naziva gastaldom, a katkad županom.

Nakon učestaloga nizanja vladara, početkom XIII. stoljeća Barbanom su, zajedno s Rakljom, vladali akvilejski patrijarsi, koji su Istru dobili u feud od rimsko-njemačkoga cara. Istarskom je markgrofovijom, iz koje su bili izuzeti posjedi grofova Goričkih u središnjoj Istri, uime patrijarha vladao markgrof, koji je imao dužnost ubiranja poreza i obrane od neprijateljskih napada. Pod vlast Goričkih 1312.¹⁰² dospio je Rakalj, a osamnaest godina

⁹⁶ Današnji teritorij Općine obuhvaća katastarske općine Barban, Gočan, Prnjani, Sutivanac i Šajini te manji dio one rakljanske. Na zapadu graniči s općinama Savičentom, Žminjom i Gračišćem, na istoku s Pićnom i Sv. Nedeljom, a na jugu s Rašom i Marčanom. Usp. čl. 4 Statuta Općine Barban donesenog 14. ožujka 2013. (dostupno na: <http://barban.hr/wp-content/uploads/2014/03/Statut-Općine-Barban-2013.pdf>, pristup 28. travnja 2018.); Prostorni plan Općine Barban: Konačni tekst sa odredbama (dostupno na: http://barban.hr/wp-content/uploads/2014/03/Barban_konacni_tekst_sa_odredbama.pdf, pristup 28. travnja 2018.)

⁹⁷ Slaven Bertoša, „Iz crkvene prošlosti Barbana (16.-19. stoljeće)“, *Croatica Christiana Periodica*, god. XXVIII., br. 53, Zagreb 2004., str. 59.

⁹⁸ Danilo Klen, „Arhivske vijesti o nekim kulturnim spomenicima Barbana i Raklja“, *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, god. 12, br. 3, Zagreb 1964., str. 19. – 33.

⁹⁹ Pietro Kandler, *Notizie storiche di Pola*, nav. dj., str. 278. – 281.

¹⁰⁰ Luka Kirac, *Crtice iz istarske povijesti*, Zagreb 1946., str. 287. – 292.

¹⁰¹ O tome usp. i članak: Slaven Bertoša, „Iz crkvene prošlosti Barbana“, nav. dj., str. 59.

¹⁰² U *Istarskome razvodu* navodi se da su Barban i Rakalj pod vlast goričko-pazinskih grofova dospjeli 1275., kada je barbansku župu zastupao župan Boboš, a rakljansku župan Črnjul. *Istarski razvod* (priredio Josip Bratulić), 3. izd., Pula 1992., str. 113. – 114., 13 – 13b.

kasnije i Barban¹⁰³, čime se navedena mjesta uključuju u sastav Pazinske knežije, koja nakon izumiranja istarske grane spomenutih grofova prelazi u ruke Habsburgovaca.

Uvidjevši da je patrijarhova vlast opasnija od mletačke, istarski su gradovi postupno počeli priznavati vrhovništvo Mlečana. U prvim godinama XVI. stoljeća gospodarima Barbana i Raklja postala je austrijska plemićka obitelj de Taxis, koja je nad tim posjedima stekla založno pravo na temelju zajma koji je prethodno uplatila rimsko-njemačkomu caru Maksimilijanu I.¹⁰⁴ Međutim, usred Rata Cambraiske lige Barbanci su bili prisiljeni podvrgnuti se mletačkoj vlasti, iako i dalje zadržavaju pravo biranja župana, podžupana, župnika i kanonika, ali su prizive na sudske presude morali upućivati podestatu u Labinu.¹⁰⁵

Barban i Rakalj ubrzo dospijevaju pod mletačku vlast tako što ih je dužd 1535. za 7.650 fiorina otkupio od austrijskoga feudalca Simona de Taxisa. Mletačka je Vlada 23. prosinca iste godine donijela odluku o njihovu objedinjavanju u jedinstven feudalni posjed, koji je za 14.760 dukata na javnoj dražbi prodala venecijanskoj plemićkoj obitelji Loredan de Santo Stefano te za upravitelja postavila svojega službenika s titulom kapetana.¹⁰⁶ Otada Barbanci više nisu ovisili o labinskome podestatu jer su članovi obitelji Loredan na barbansko-rakljanskome području imali vrhovnu vlast, kao i pravo dodjeljivanja smrtne kazne.¹⁰⁷ U ono je doba kaštel Barban imao nekoliko desetaka kuća, a u njemu boravio je gosposki kapetan, koji je u ime Loredanâ upravljao čitavim teritorijem. Upravitelji, obrtnici, svećenici i liječnik stanovali su u kaštelu, a kanonici izvan njega, dok je preostalo stanovništvo živjelo po raznim selima i zaselcima na Barbanštini, baveći se pretežito poljoprivredom. Pored crkve sv. Jakova postojala je bolnica, a liječnikovo uzdržavanje bilo je povjereno kaptolu.¹⁰⁸ Feud je u vlasništvu obitelji Loredan ostao sve do propasti Mletačke Republike 1797., a potom je Campoformijskim mirom¹⁰⁹ nakratko pripao Austriji.

¹⁰³ Blanka Vučetić, „Knjiga terminacija feudalne jurisdikcije Barban-Rakalj (1576-1743)“, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, sv. II., Rijeka 1954., str. 103.

¹⁰⁴ Isto, str. 104.

¹⁰⁵ Slaven Bertoša, „Iz crkvene prošlosti Barbana“, nav. dj., str. 60.; Carlo Buttazzoni, „Statuto municipale della città di Albona dell’a. 1341“, *Archeografo Triestino*, vol. I, n. s., Trieste 1869. – 1870., str. 14.

¹⁰⁶ D[on] L[uka], „Jedan popis pučanstva godine 1645. u općinama Barbanu i Raklju u Južnoj Istri“, *Luč: poljudno-znanstveni zbornik*, letnik III., Trst 1928., str. 91.; Carlo De Franceschi, *L’Istria: note storiche*, nav. dj., str. 285.

¹⁰⁷ Carlo Buttazzoni, „Statuto municipale della città di Albona“, nav. dj., str. 14.

¹⁰⁸ Slaven Bertoša, *Barban i mletački Loredani*, nav. dj., str. 34. – 35.

¹⁰⁹ „Campoformijski mir“, *Istarska enciklopedija* (ur. Miroslav Bertoša – Robert Matijašić), Zagreb 2005., natuknica Slavena Bertoše, str. 127.

Slika 1. Crkvena podjela barbarskoga područja na kapelanije (1750).¹¹⁰

¹¹⁰ Arhiv HAZU, XV-30/2/III/49-1: Divisione ecclesiastica di Barbana dall'insituazione delle cappelanie (1750). Crkvena podjela na kapelanije u Hreljčima, Prnjanima i Šajinima vrijedila je i u XIX. stoljeću.

Austrijske su vlasti u bivšoj mletačkoj Istri uvele novi upravni ustroj, postavivši Rajmunda Thurna carsko-kraljevskim komesarom te imenovavši privremenu Vladu, čije se sjedište nalazilo u Kopru. Uvedeni su područni organi vlasti – kotarevi, općine i barunije – te sedam kotarskih poglavarstava (Buzet, Labin, Kopar, Piran, Poreč, Pula, Rovinj), u čijim se sjedištima nalazio prvostupanjski sud. Godine 1804. prostor poluotoka koji je prethodno bio pod vlašću *Serenissime* dobiva status okružnoga kapetanata te postaje dijelom Tršćanske pokrajine.¹¹¹ Crkvena je, pak, organizacija ostala nepromijenjena, pri čemu je barbansko područje potpadalo pod jurisdikciju Puljske biskupije¹¹².

Godine 1805. uslijedilo je francusko zaposjedanje Istre, čiji se bivši mletački dio nedugo potom našao u sastavu novoosnovanoga francuskoga Talijanskoga Kraljevstva – na čelu kojega je bio Eugène de Beauharnais – posinak Napoleona III., francuski princ, talijanski potkralj i princu od Venecije, poznat i pod imenom Napoleon IV. – čije se upravno sjedište nalazilo u Milanu – čineći jedan od dvadeset jednoga departmana te dobivši privremenu Vladu sa sjedištem u Kopru, na čije je čelo postavljen prefekt Angelo Marino Calafati.¹¹³ Nakon što je 1809. Austrija, pretrpjevši poraz u ratu protiv Francuske, sklapanjem mira u Schönbrunnu 14. listopada 1809. potonjoj morala ustupiti hrvatske i slovenske teritorije, oformljene su francuske Ilirske pokrajine/provincije sa sjedištem u Ljubljani te otada nastupaju prekretnički događaji, koji su utjecali na smjer modernizacijskih vjetrova na istočnojadranskom priobalju. Godine 1811. bivša mletačka Istra (a time i Barban) uključena je zajedno s Trstom, Goricom i Gradiškom u zasebnu, Tršćansku provinciju, ulazeći u razdoblje velikih promjena pod utjecajem tekovina francuskih reforma. Sudska je vlast odvojena od upravne, a Crkva je odijeljena od države te je vođenje matičnih knjiga povjereno civilnoj općinskoj upravi. Francuske su vlasti nastojale ovladati svim segmentima društvenoga života. Isticala se potreba za gospodarskim unapređenjem, razvojem prometne

¹¹¹ Marko Trogrlić – Nevio Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, Zagreb 2015., str. 144. – 145.

¹¹² *Crkva u Istri: osobe, mjesta i drugi podaci Porečke i Pulske biskupije* (stanje 1. lipnja 1998.) (prir. Marijan Bartolić – Ivan Grah), III. dopunjeno izd., Pazin 1999., str. 23.

¹¹³ Marko Trogrlić – Nevio Šetić, *Dalmacija i Istra*, nav. dj., str. 147. – 148. Premda se autori koriste nazivom Kraljevina Italija, u ovome radu upotrebljava se naziv Talijansko Kraljevstvo kako bi se time razgraničio od onoga pod kojim je u kasnijemu razdoblju stvorena potpuno druga država – Kraljevina Italija – nakon provedenoga talijanskoga ujedinjenja 1861.

Naziv Talijansko Kraljevstvo za državu s početka XIX. stoljeća pod Beauharnaisovom upravom rabi se i u: Mithad Kozličić – Ante Bralić, *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine*, Zadar 2012., str. 7.

Više o upravnome i sudskome sustavu u Istri od uvođenja Napoleonova zakonika vidi: Almerigo Apollonio, *L'Istria Veneta dal 1797 al 1813*, Gorizia 1998., pogl. „Il sistema amministrativo provinciale: la prefettura, i cantoni e i comuni. Il sistema giudiziario“, str. 201. – 209.

infrastrukture, zdravstvene zaštite i školstva s ciljem prosvjećivanja naroda. Međutim, ratno ozračje usporavalo je ostvarivanje velikih ideja koje su bile u funkciji poboljšanja općih životnih prilika. Iscrpljenost Francuske zbog okršaja s drugim zemljama bila je osobito zamjetna tijekom napada na Rusiju – nakon poraza u bici kod Leipziga 1813. sljedeće je godine sklopljen Pariški mir, koji je otvorio vrata uvođenju Druge austrijske uprave.¹¹⁴

Uspostavljanjem austrijske civilne vlasti Barban je u sklopu Istre 1814. priključen Ilirskomu primorju, čije se sjedište nalazilo u Trstu, a spomenuta je upravna jedinica dvije godine kasnije postala dijelom Kraljevine Ilirije, koja se sastojala od dvaju gubernija – Ljubljanskoga i Tršćanskoga. Potonji je, obuhvativši, između ostaloga, i Istarsko okružje (sa sjedištem u Pazinu) – u čiji je sastav ulazio i vodnjanski kotar, pod koji je potpadao Barban u statusu podopćine (*sottocomune*) – nedugo zatim preimenovan u Austrijsko primorje.¹¹⁵ Nakon višestoljetnoga razdoblja *interregnuma* poluotok je, dakle, osnivanjem Istarskoga okružja 1825. postao jedinstveno upravno tijelo. Za Druge austrijske uprave izvršena je nova crkvena organizacija te je 1830. nastupilo ujedinjenje Porečke i Puljske biskupije¹¹⁶, pod čijom se jurisdikcijom nalazila i Barbanština.

Među događajima, koji nas uvode u svijet potresne poluotočne stvarnosti, od nedvojbene je važnosti velika pandemija gladi, bolesti (osobito pjegavca) i smrti, s kojom su se 1817. suočile mnoge istarske općine. Nastupila je kao posljedica poremećenih gospodarskih i političkih prilika te klimatskih oscilacija, a izazvavši veliku krizu smrtnosti, „apokaliptička kataklizma“ ostavila je vidan trag u istarskome, a time i barbanskome društvenom tkivu.¹¹⁷ No, nakon nemiloga doba „kareštije“, odmakom od godina u kojima je zabilježeno povećanje stope mortaliteta, žitelji su nastavili živjeti uobičajenim ritmom.

Početkom XIX. stoljeća u Barbanu je djelovao jedan od znamenitih istarskih erudita, kanonik Petar Stanković (Pietro Stancovich), koji je zbog širokoga raspona svojih interesa predstavljao primjer pravoga *homo universalis*. Premda rođenjem i podrijetlom Hrvat, bio je talijanskoga opredjeljenja pa je vlastito ime pisao u talijanskome obliku, iako Talijani nisu

¹¹⁴ Marko Trogrlić – Nevio Šetić, *Dalmacija i Istra*, nav. dj., str. 149. – 151.; Nevio Šetić, *Napoleon u Istri. Istra za francuske uprave 1805–1813.*, Pula 1989., str. 20. – 24.; Almerigo Apollonio, *L'Istria Veneta*, nav. dj., str. 265. – 266.

¹¹⁵ Bernard Stulli, *Istarsko okružje 1825-1860*, Pazin – Rijeka 1984., str. 7. – 8.; Egidio Ivetic, *Istra kroz vrijeme: pregled povijesti Istre sa osvrtom na grad Rijeku*, Rovinj 2009., str. 435. – 436.

¹¹⁶ „Porečka i pulska biskupija“, *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Marijana Bartolića, str. 618.

¹¹⁷ O tome je подробно pisao Miroslav Bertoša u članku „Glad i ‘kriza mortaliteta’ godine 1817: istarski mikrokozmos i evropski kontekst (obavijest o arhivskim sondiranjima i metodama elaboracije)“, *Rad JAZU*, knj. 445, Zagreb 1989., str. 3. – 53.

priznavali sva njegova djela i zasluge, no svojim je djelovanjem ipak ostao vezan za seoske korijene.¹¹⁸

Revolucionarna 1848. donijela je promjene na polju uprave i sudstva, čiji se poslovi odvajaju Ustavom donesenim iduće godine. U Istarskome su okružju tako ovlasti raspodijeljene između jedanaest kotarskih sudova, a poslovi središnje vlasti bili su povjereni okružnome povjereniku sa sjedištem u Pazinu, kojemu je bilo podređeno šest kapetanata (Kopar, Lošinj, Motovun, Pazin, Rovinj, Volosko). No, već su 1852. ponovnim ujedinjenjem upravne i sudske vlasti te osnivanjem kotarskih sudova koji su imali mješovite ovlasti ukinuti kapetanati i kotarski sudovi.¹¹⁹

U Istri su do izražaja dolazili naponi državne vlasti za unapređenjem obrazovnoga sustava osnivanjem novih škola i otvaranjem tečajeva za izobrazbu učitelja. Službeni jezik upravne administracije i sudstva bio je talijanski, no pod utjecajem ilirskih ideja u Istri i na Kvarnerskim otocima bilježe se početni iskazi hrvatske nacionalne svijesti, dok se među Talijanima na tome području razvijao proces talijanske nacionalne integracije, koji je bio povezan s težnjama *Risorgimenta* za sjedinjenjem Istre s Italijom. U većim političkim i gospodarskim središtima dolazi do osnivanja čitaoničkih društava, koja postaju žarištima kulturnoga okupljanja.¹²⁰

Nakon što je Listopadskom diplomom 1860. Habsburška Monarhija postala ustavnom državom, iduće je godine – slijedom Veljačkoga patenta – Istra proglašena markgrofovijom, na čijemu je području djelovao Pokrajinski sabor i Zemaljski odbor kao izvršno tijelo sa sjedištem u Poreču. Na višenacionalnome prostoru Monarhije pokrenuti su demokratski procesi, a nizanjem burnih događanja u okviru političke borbe između hrvatske, slovenske i talijanske inteligencije za očuvanjem vlastitoga identiteta u Istri nametnulo se pitanje drugačijega ustroja, stoga je Austro-ugarskom nagodbom 1867. stvorena dualistička tvorevina. Međusobnom podjelom teritorija i državne vlasti između Austrijanaca i Mađara uspostavljena je ravnoteža. Time su pokušaji ujedinjenja hrvatskih zemalja naišli na golemu prepreku, a Istra je zajedno s Dalmacijom – pri čemu je svaka imala zasebnu pokrajinsku upravu i ograničenu samoupravu – pripala austrijskomu dijelu Monarhije. Iduće je godine u

¹¹⁸ Jedno je od Stankovićeve najbimnijih i najslavnijih djela nesumnjivo trosveščana *Biografia degli uomini distinti dell'Istria*, u kojemu donosi životopise Istrana koji su se istaknuli svojim djelovanjem. Više o Stankoviću vidi: Mislav Elvis Lukšić, „Zaslužni Barbanac Petar Stanković (1771-1852.)“, *Croatica Christiana Periodica*, god. XVIII, br. 34, Zagreb 1994., str. 117. – 130.

¹¹⁹ Egidio Ivetic, *Istra kroz vrijeme*, nav. dj., str. 456. – 457.

¹²⁰ Marko Trogrlić – Nevio Šetić, *Dalmacija i Istra*, nav. dj., str. 166. – 172.

Istri formirano šest kotarskih poglavarstava, a u svakome su kotaru kao niži područni organi vlasti djelovale političke općine. U okviru puljskoga kotara bilo ih je šest, a jednu je od njih činio i Barban.¹²¹

Pod utjecajem poboljšanja gospodarskih prilika, industrijalizacije i izgradnje infrastrukture u drugoj polovini XIX. stoljeća zabilježen je porast broja istarskoga stanovništva, a taj se trend uočava i u Župi Barban¹²². Opći napredak društva očitovao se u uvođenju inovacija na svim poljima, ali i u širenju pismenosti ubrzanim osnivanjem čitaonica, narodnih domova, društava, zadruga i kreditnih ustanova u mnogim istarskim mjestima, održavanjem kulturnih događanja, izdavanjem pedagoških časopisa te odgojno-obrazovnim radom u nacionalnome duhu.¹²³ Pokretači javnoga društveno-političkoga djelovanja, usmjerenoga prema hrvatsko-slovenskomu jedinstvu, slozi i suradnji na istarskome tlu, s ciljem povezivanja hrvatskih zemalja i ostvarenja ujedinjene i slobodne države, dali su izniman obol nacionalnointegracijskim i modernizacijskim zamislima, stoga je u ozračju učvršćivanja hrvatske nacionalne svijesti u istarskome društvenom biću, čijim su sastavnim dijelom bili i Barbanci, bila usađena nada u okupljanje unutar političke zajednice s ostalim Hrvatima, a njezino je ostvarenje omogućeno tek raspadom dvojne Monarhije 1918.

¹²¹ Isto, str. 173. – 180.; Bernard Stulli, *Istarsko okružje*, nav. dj., str. 38. – 39.

¹²² Više o tome vidi u pogl. „Kretanje broja stanovnika u (bivšoj) mletačkoj Istri i u Župi Barban“.

¹²³ Značajnu ulogu predvodnikâ istarskih Hrvata i Slovenaca imali su biskup Juraj Dobrila, Vjekoslav Spinčić, Matko Laginja i Matko Mandić, koji su svojim domoljubnim radom i osnivanjem kulturnih ustanova i društava poput Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru pridonijeli prosvjećivanju naroda i borbi za zaštitu ljudskih i nacionalnih prava. Ključne težnje narodnoga pokreta na istarskome području odražavaju se u listu *Naša sloga*, u kojemu su se tijekom gotovo polustoljetnoga izlaženja na razne načine nastojale promicati ideje o objedinjavanju hrvatskoga teritorija te probuditi nacionalna, gospodarska i socijalna svijest. Usp. Egidio Ivetic, *Istra kroz vrijeme*, nav. dj., str. 463. – 471., 475. – 478., 507. – 511.; Marko Trogrlić – Nevio Šetić, *Dalmacija i Istra*, nav. dj., str. 170. – 172., 177. – 180., 183. – 194., 211. – 218.

Slika 2. Podjela barbanskoga područja na osam podopćina i ostale općinske agencije (1807. – 1850.)¹²⁴

¹²⁴ XV-30/2/III/49-2: Il Territorio di Barbana diviso in otto sottocomuni ed altrettante Agenzie Comunali nel 1807, dura sino al 1850.

Prikazano je područje sljedećih podopćina: Bokordići, Cere, Filipana, Lobarika, Muntić, Roverija, Sutivanac, Vodnjan.

VI. ORGANIZACIJA ZDRAVSTVENOGA SUSTAVA U ISTRI U XIX. STOLJEĆU

Nakon što je 1805. područje bivše mletačke Istre potpalo pod Napoleonovu vlast, a četiri godine kasnije i ostatak poluotoka, francuske su vlasti započele s organizacijom zdravstva, a nadzor nad medicinskim osobljem povjerile su zdravstvenomu vijeću (*Conseil de Santé*). Dio poluotoka pod nekadašnjom upravom *Prejasne* pripojen je novoformiranomu Talijanskomu Kraljevstvu, u kojemu su se zdravstvena pitanja regulirala Napoleonovim dekretom od 5. rujna 1806., prema kojemu je nadležnost povjerena Upravi zdravstvene policije (*Polizia medica*), podređenoj Ministarstvu unutarnjih poslova.¹²⁵ Njezin je zadatak bio utvrditi ukupan broj medicinskoga osoblja po pojedinim područjima te je li ono stručno kvalificirano jer su, sukladno s donesenim propisima i odredbama, službu liječnika, kirurga, ljekarnika, ali i primalje smjele vršiti isključivo osobe koje su imale diplomu i potvrdu o obavljenoj stručnoj praksi te su u tome slučaju dobivale odobrenje za daljnji rad.¹²⁶

U Istri su za francuske uprave liječnici bili na usluzi i ustanovama poput zatvora (u Motovunu, Pazinu, Poreču, Puli i Rovinju) i hospicija, gdje se one potrebite besplatno liječilo, a osobita se pozornost pridavala brizi o vojnicima.¹²⁷ Tako je 1807. kapucinski samostan u Vodnjanu pretvoren u vojnu bolnicu, namijenjenu ponajprije liječenju francuskih vojnika. O naglašenoj brizi francuskih vlasti za javnozdravstveno stanje svjedoči i činjenica da su se na čitavome prostoru Ilirskih pokrajina zalagale za poboljšanje zdravstvenih prilika. Nakon Napoleonova sloma u Vodnjan dolazi austrijska vlast koja se bolnicom počinje koristiti za potrebe vlastitih vojnika.¹²⁸

Smjene državnih vlasti u Istri rezultirale su reorganizacijom javne uprave i zdravstva kakva je provedena za sljedeće, austrijske uprave. Nadzor nad promjenom propisa bio je povjeren protomediku, odnosno glavnomu liječniku nekoga područja te distriktualnim

¹²⁵ Nevio Šetić, *Napoleon u Istri*, nav. dj., str. 183.

¹²⁶ Na istome mjestu; Biserka Belicza, „Uloga medicinskog i javnozdravstvenog zakonodavstva u razvoju medicinskih profesija u Istri u razdoblju od 13. do 19. stoljeća“, *Rasprave i građa za povijest znanosti JAZU (Razred za medicinske znanosti)*, sv. 1, Zagreb 1989., str. 14.

I u doba iduće, austrijske vlasti, nastavilo se s provođenjem odredaba kojima se zahtijevala stručna osposobljenost medicinskoga osoblja, a uvjeti za prijam liječnika u javnu službu bili su sljedeći: austrijsko državljanstvo, završen doktorski studij opće medicine te dopuštenje za obavljanje medicinske, kirurške i primaljske službe. Biserka Belicza, „Uloga medicinskog i javnozdravstvenog zakonodavstva“, nav. dj., str. 16.

¹²⁷ Nevio Šetić, *Napoleon u Istri*, nav. dj., str. 188.

¹²⁸ Ivan Rudelić, *Povijest medicine u južnoj Istri: u okviru svjetskih zbivanja/Medicinae historia in Histria meridiana: eventibus orbis interposita*, Pula 1997., str. 134.

(okružnim) liječnicima¹²⁹, koji su bili ovlašteni za provjeravanje i ocjenjivanje stručnosti svekolikoga zdravstvenog osoblja u distriktima pod njihovom nadležnošću.¹³⁰

Nakon osnivanja Istarskoga okružja 1825., u njegov su djelokrug ulazili i zdravstveni poslovi, posebice oni vezani uz nadziranje rada zdravstvene uprave.¹³¹ U razdoblju od 1850. do 1860. slijedom novih organizacijskih reformi dodatno je ojačana uloga Ministarstva unutarnjih poslova u Beču kao vrhovne ustanove koja se bavila rješavanjem pitanja kopnenoga i pomorskoga zdravstva.¹³²

Proglašavanjem Istre markgrofovijom na temelju Veljačkoga patenta od 28. veljače 1861. ona dobiva Sabor, no njegove su autonomne nadležnosti bile ograničene poput onih ostalih zemaljskih parlamenata u austrijskome dijelu Monarhije, a glavnu je zakonodavnu ulogu imalo Carevinsko vijeće sa sjedištem u Beču.¹³³ U skladu s novom državopolitičkom i upravnom organizacijom, zdravstvena su pitanja spadala u autonomne poslove pokrajinskih organa, no njihova je autonomija bila ograničena općim odlukama, odredbama i zakonima koje je donosila središnja vlast.¹³⁴ Iste je godine u Puli osnovana Mornarička bolnica, a ona u Vodnjanu, osim postojeće, dobiva još jednu funkciju – postaje lazaretom za izolaciju oboljelih od zaraznih bolesti.¹³⁵ U vodnjanskoj su se bolnici, s obzirom na neveliku udaljenost, liječili i

¹²⁹ Biserka Belicza, „Uloga medicinskog i javnozdravstvenog zakonodavstva“, nav. dj., str. 15.

¹³⁰ Giovanni Gregorio Petrovich, liječnik i pristav pri Magistratu za zdravstvo u Trstu (*dottore in medicina ed aggiunto all'I. R. Magistrato di Sanità in Trisete*), navodi koje su bile dužnosti distriktualnih liječnika: 1. nadgledati stanje u javnome zdravstvu; 2. sprečavati u skladu s mogućnostima razvoj epidemija i stočnih zaraza (epizootija); 3. djelovati prema odredbama nadležnih vlasti glede javnoga zdravstva, obrazovanja medicinskoga osoblja i korekcije prijestupnika; 4. upozoravati zdravstveno osoblje na brzo i točno izvršavanje dužnosti; 5. posebno se brinuti o stanju bolesnika; 6. strogo se pridržavati svih propisa i naredaba u vezi s javnozdravstvenim poslovima; 7. pratiti napredak i usavršavanje medicinske znanosti. Morali su također steći što potpuniji uvid u način života cjelokupnoga stanovništva distrikta s ciljem utvrđivanja eventualnih vanjskih okolnosti koje bi mogle štetno utjecati na njihovo, kao i na zdravlje životinja te sprečavanja njihova zlokobnoga učinka. Usp. Giovanni Gregorio Petrovich, *Cenni economico-politici concernenti le epidemie, le epizootie, le asfissie ecc. con un'appendice contenente tutti i decreti relativi agli oggetti sanitarj emanati dall'anno 1774 al 1830*, Trieste 1834., str. 3. – 4., 8. (dostupno na:

https://books.google.hr/books?id=_z0WJStvJZgC&pg=PA1&lpg=PA1&dq=cenni+economico-politici+concernenti+le+epidemie&source=bl&ots=ol7v4vYgQr&sig=TiKEWovKp29cCHZ_U_Dw9cW-LIE&hl=hr&sa=X&ved=0ahUKEwiLs8TustPaAhXkFJoKHbyhC58Q6AEIJAA#v=onepage&q=cenni%20economico-politici%20concernenti%20le%20epidemie&f=false, pristup 24. travnja 2018.)

Na pojedine odlomke iz Petrovicheva djela koji se odnose na dužnosti distriktualnih liječnika osvrće se i: Biserka Belicza, „Uloga medicinskog i javnozdravstvenog zakonodavstva“, nav. dj., str. 32. – 34.

¹³¹ Biserka Belicza, „Uloga medicinskog i javnozdravstvenog zakonodavstva“, nav. dj., str. 29.

¹³² Na istome mjestu.

¹³³ Marko Trogrlić – Nevio Šetić, *Dalmacija i Istra*, nav. dj., str. 173.

¹³⁴ Najviši organ za zdravstvena pitanja bilo je Ministarstvo unutarnjih poslova Monarhije, a savjetodavnu ulogu imao je Vrhovni zdravstveni savjet, nadležan za poslove iz zdravstvenoga područja u svim zemljama i pokrajinama zastupljenima u Carevinskome vijeću sa sjedištem u Beču. Biserka Belicza, „Uloga medicinskog i javnozdravstvenog zakonodavstva“, nav. dj., str. 31.

¹³⁵ Ivan Rudelić, *Povijest medicine u južnoj Istri*, nav. dj., str. 134.

žitelji Barbanštine¹³⁶, navlastito u uvjetima haranja epidemija, o kojima će više riječi biti u potpoglavlju o zaraznim bolestima.

¹³⁶ U Barbanu se u XIX. stoljeću spominju imena dvojice liječnika: Alessandra i Mattea Capponija. Lavoslav Glesinger, „Prilozi za povijest zdravstva u Istri. Zdravstveni radnici u Istri u prošlosti (liječnici i kirurzi)“, *Rasprave i građa za povijest znanosti JAZU*, nav. dj., str. 90.

VII. KRETANJE BROJA STANOVNIKA U (BIVŠOJ) MLETAČKOJ ISTRI I U ŽUPI BARBAN

Pri proučavanju faktorâ društveno-ekonomskoga razvitka ljudskoga društva nezaobilazno mjesto zauzima uloga stanovništva jer je upravo ono izvor najvažnijega čimbenika proizvodnje – radne snage – djelujući na smjer i strukturu razvoja. Na veličinu potonjega koja je promjenjiva u određenome vremenu i prostoru utječu viševrsni činitelji, čije djelovanje može biti dugoročno, kratkoročno i ponavljajuće (cikličko): demografski, politički, gospodarski, sociopsihološki, religijski i tradicionalni.¹³⁷

Značajan pokazatelj etničkoga i socijalnoga stanja nekoga područja predstavlja popis stanovništva. Jedan od najvažnijih izvora iz razdoblja mletačke uprave u Istri predstavlja serija mletačkih državnih dokumenata *I libri commemoriali della Repubblica di Venezia*, koja je sastavljena 1508. Prema njoj je u Barbanu bilo između 350 i 400 stanovnika te 70 ognjišta,¹³⁸ dok je iz idućega popisa iz 1531. razvidno povećanje na 128 ognjišta¹³⁹.

Krajem ožujka te tijekom travnja i svibnja 1554. trojica mletačkih sindika – Gieronimo Bragadin, Gieronimo Lando i Daniel Morosini – obišla su mletačke posjede u Istri, Venetu i Furlaniji, navodeći u itineraru kako se barbansko područje nalazi u vlasništvu Lorenza Loredana te da graniči s Pulom, Vodnjanom, Lupoglavom koji je pod vlašću Ferdinanda Habsburškog, Savičentom, čijim je vlasnikom obitelj Morosini, te Labinom preko rijeke Raše. Zabilježili su k tomu da je u Barbanu i na njegovu teritoriju tada živjelo 1.600 žitelja, a iz priloženoga popisa na kraju doznajemo da je ondje nastanjeno 130 obitelji novopridošloga stanovništva, tzv. Morlakâ (*fameie de murlachi*).¹⁴⁰ Oni su se doselili sredinom XVI. stoljeća, čineći oko 17%¹⁴¹ ukupnoga stanovništva mletačke Istre, koja je tada imala 52.765 žitelja¹⁴².

Godine 1566. mletački providur za drva i šume u Istri i Dalmaciji Fabio da Canal sastavio je *Katastik gorivog drva u istarskim šumama pod Venecijom*, u kojemu je zabilježeno

¹³⁷ Alica Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb 1999., str. 1. – 4.

¹³⁸ Miroslav Bertoša, „Neki podaci o pučanstvu“, nav. dj., str. 129. – 130.

¹³⁹ Janez Šumrada, „Podložniško prebivalstvo komornega gospostva Pazin v tridesetih letih 16. stoletja“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. XXVI., Pazin – Rijeka 1983., str. 86.

¹⁴⁰ Miroslav Bertoša, „Istarski fragment itinerara mletačkih sindika iz 1554 godine“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. XVII., Rijeka 1972., str. 41., 43.

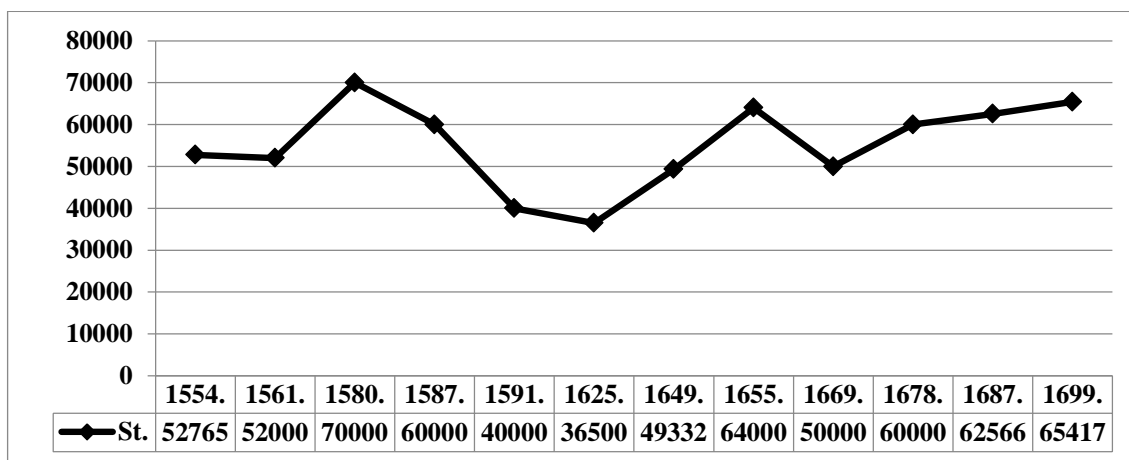
¹⁴¹ Miroslav Bertoša, „Neki povijesni i statistički podaci o demografskim kretanjima u Istri u XVI. i XVII. stoljeću“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 11, Zagreb 1978., str. 117.

¹⁴² Isto, str. 115.; Egidio Ivetic, *La popolazione dell'Istria*, nav. dj., str. 101.

da je na Barbanštini ukupno bilo 266 ognjišta, od čega 40 u naselju Gorica.¹⁴³ O dinamici kretanja stanovništva u mletačkome dijelu Istre u drugoj polovini XVI. stoljeća doznajemo iz studije istarskoga povjesničara Egidija Ivetica, koji navodi da je 1561. brojila 52.000 žitelja, a dvadeset godina kasnije doseže čak 70.000. No, krajem osamdesetih godina zamjetan je pad za 16,67%, da bi 1591. broj dodatno opao na 40.000 stanovnika.¹⁴⁴

Značajni su i podaci dvojice horografa iz XVII. stoljeća, novigradskoga biskupa Giacoma Filippa Tomasinija i tršćanskoga liječnika Prospera Petronija, podrijetlom iz Kopra, koji je bio kompilatorom Tomasinijeva djela, stoga njihovi opisi odražavaju stanovite sličnosti. Prema Tomasiniju, u barbanskome kaštelu i na njegovu teritoriju bilo je oko 300 ognjišta¹⁴⁵, dok ih Petronio navodi 400, u kojima se stanovništvo pretežito bavilo poljoprivredom¹⁴⁶. U prvoj je polovini *Seicenta*, sukladno s raspoloživim podacima Miroslava Bertoše¹⁴⁷, prosječan broj stanovnika mletačke Istre bio oko 45.000, dok se u drugoj polovini kretao između 49.332 i 65.417¹⁴⁸, što ukazuje na značajan porast viši od 30%.

Grafikon 1. Kretanje broja stanovnika u mletačkoj Istri
(2. polovina XVI. stoljeća – kraj XVII. stoljeća)¹⁴⁹

¹⁴³ *Catasticum Fabii de Canali provisoris super lingis in Histria et Dalmatia, ann. MDLXVI* pohranjen je u Državnome arhivu u Veneciji, a objavio ga je povjesničar Danilo Klen. Vidi: Danilo Klen, „Katastik gorivog drva u istarskim šumama pod Venecijom, sastavljen od Fabija da Canal, god. 1566“, *Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. XI. – XII., Rijeka 1966. – 1967., str. 20.

¹⁴⁴ Egidio Ivetic, *La popolazione dell'Istria*, nav. dj., str. 101.

¹⁴⁵ Giacomo Filippo Tomasini, „De Commentarj storici-geografici della Provincia dell'Istria, libri otto con appendice“, *Archeografo Triestino*, vol. IV, Trieste 1837., str. 491.

¹⁴⁶ Prospero Petronio, *Memorie sacre e profane dell'Istria*, Trieste 1968., str. 310. Petronijev opis Barbanštine iznosi: Slaven Bertoša, *Barban i mletački Loredani*, nav. dj., str. 37. – 38.

¹⁴⁷ Miroslav Bertoša, „Neki povijesni i statistički podaci“, nav. dj., str. 115.

¹⁴⁸ Egidio Ivetic, *La popolazione dell'Istria*, nav. dj., str. 143.

¹⁴⁹ Izvori: Miroslav Bertoša, „Neki povijesni i statistički podaci“, nav. dj., str. 115.; Egidio Ivetic, *La popolazione dell'Istria*, nav. dj., str. 101., 143.

Godine 1741., za vrijeme koparskoga podestata i kapetana Paola Condulmera, izrađen je cjelovitiji popis žiteljstva u mletačkoj Istri, u kojoj je tada živjelo više od 70.000 stanovnika¹⁵⁰ (dosegnuvši nakon svih perturbacija XVII. stoljeća – od Uskočkoga rata do kužnih epidemija – broj jednak onomu iz 1580.), a u Barbanu i na području jedanaest pripadajućih naselja Barbanštine obitavalo je 3.000 ljudi.¹⁵¹ Međutim, Ivetic smatra da je taj broj prilično diskutabilan, ističući kako je u relaciji puljskoga biskupa Giuseppea Bottarija iz 1701. zabilježeno da je na teritoriju Barbansko-rakljangskoga feuda bilo oko 2.500 stanovnika (od čega u rakljangskome dijelu oko 500), a u mletačkome popisu stanovništva *Anagrafi Venete*¹⁵², koji sadrži podatke za godine 1766. – 1770., registrirano je u Župi Barban 1.879 duša. Na temelju navedenoga zaključuje kako je vjerojatniji broj stanovnika u Župi 1741. bio oko 2.000.¹⁵³

Cjelovitiji pregled stanovništva donosi popis iz 1770., iz kojega, osim o ukupnome broju žitelja u Pokrajini Istri, kojih je u ono doba bilo 85.768, izviri i podaci o broju, veličini i dobno-spolnoj strukturi obitelji. U barbanskoj je župi živjelo 1.879 stanovnika, od čega 943 muškarca i 936 žena, raspoređenih unutar 377 obitelji, koje su se u prosjeku sastojale od petero članova.¹⁵⁴ Što se dobne strukture tiče, dječaka u dobi nižoj od 14 godina bilo je 316 (33,51%), onih koji su imali između 14 i 60 godina 602 (63,84%), a starijih od 60 bilo je 25 (2,65%).¹⁵⁵ Već u idućoj godini *Anagrafi Venete* bilježe 2.249 stanovnika¹⁵⁶ u Barbansko-rakljangskome feudu, što ukazuje na iznenađan porast od 19,69%.

Godine 1780. barbanski kapetan Domenico Coppe dao je sastaviti sažet popis žitelja, stoke i gospodarskih objekata na teritoriju koji se nalazio pod njegovom jurisdikcijom, na kojemu je živjelo 2.210 ljudi. Oni su upisani prema trima kriterijima: dobnome sastavu, zanimanju i pripadnosti kategoriji duhovnih osoba. Žene nisu bile podijeljene po dobi, za

¹⁵⁰ U literaturi razlikuju se podaci o broju stanovništva 1741.: Miroslav Bertoša navodi 69.415 („Neki povijesni i statistički podaci“, nav. dj., str. 115.), Ivan Erceg 70.315 („Dva i pol stoljeća stanovništva Istre“, nav. dj., str. 235.), a Egidio Ivetic 76.201 žitelja (*La popolazione dell'Istria*, nav. dj., str. 143.) na području mletačke Istre.

¹⁵¹ Ivan Erceg, „Dva i pol stoljeća stanovništva Istre“, nav. dj., str. 235.

¹⁵² U popisu stanovništva *Anagrafi Venete* mletačka je Istra podijeljena na pet cjelina: sjeverna (*Setentrionale*), zapadna (*Occidentale*), područje oko rijeke Mirne (*Quieto*), Bužeština (*Pinguentino*) i Labinština (*Albonese*), pri čemu je Barban pripadao zapadnoj cjelini. Egidio Ivetic, *La popolazione dell'Istria*, nav. dj., str. 325. – 326.

¹⁵³ Isto, str. 323. (vidi i bilj. 49.), 325.

¹⁵⁴ Ivan Erceg, „Broj i veličina porodica u Istri“, nav. dj., str. 9.

¹⁵⁵ Postoci su izračunati prema podacima iz: Isti, „Dva i pol stoljeća stanovništva Istre“, nav. dj., str. 239.

¹⁵⁶ Egidio Ivetic, *La popolazione dell'Istria*, nav. dj., str. 337.

razliku od muškaraca: dječaka mlađih od 14 godina bilo je 476 (39,77%), muškaraca između 14 i 60 godina 668 (55,81%), a onih još starijih 53 (4,43%).¹⁵⁷

U osamdesetim godinama *Settecenta* broj stanovnika u mletačkoj Istri kretao se od 90.000 do 99.383, da bi 1790. opao za 16,59%.¹⁵⁸ Te su godine na barbanskome prostoru stanovale 2.294 duše¹⁵⁹, što upućuje na tek neznatno povećanje u odnosu na sedamdesete i osamdesete godine. Međutim, u godini je pada Prejasne Republike zamjetan pad na 1.885 žitelja¹⁶⁰ jer otada prestaje postojati dvoipolstoljetni Barbansko-rakljanski feud. Na razini čitave se Istre, pak, uočava novi porast na 92.431 žitelja.

Dolaskom nove, austrijske vlasti prvi je popis stanovništva na Istarskome poluotoku izrađen 1803., s ciljem dobivanja uvida u dotadašnju crkvenu organizaciju koju je valjalo prilagoditi novonastalim okolnostima. Barbanska je župa bila pod jurisdikcijom Puljske biskupije, a u njezinu su se sastavu nalazile kapelanije u Hreljićima, Šajinima i Prnjanima. U četirima je naseljima živjelo 1.416 žitelja, a sličan je broj zabilježen u još nekim – više (Bujama (1.427) i Motovunu (1.665)) ili manje (Kanfanaru (1.165), Labinu (1.685) i Savičenti (1.471)) – udaljenim istarskim župama.¹⁶¹

Već su dvije godine kasnije austrijski organi vlasti sastavili popis žiteljstva koji je poslužio kao okvir prvomu francuskom popisu iz 1806., koji je sastavio Cesare Bargnani radi uvođenja nove sudsko-administrativne organizacije. U austrijskome je popisu Barban zabilježen kao dio feuda (iako je on, kao što je ranije rečeno, prestao postojati) te je, zajedno s Rakljem, imao 1.675 stanovnika. No, iz francuskoga je popisa, za razliku od prijašnjega u kojemu su se popisne jedinice rangirale slijedom grad – *terra* – kaštel – selo, vidljiva drugačija administrativno-teritorijalna podjela isključivo na sedam kotareva (kantona): Kopar, Piran, Poreč, Rovinj, Pula, Labin i Buzet, u koje su uključene i dotadašnje feudalne jedinice. Rakalj i Barban spadali su pod puljski kotar; ovoga puta navedeni su zasebno, a u potonjemu stanovalo je 1.427 osoba.¹⁶² Prema Bargnanijevima podacima, bivša mletačka Istra brojila je 89.351 stanovnika¹⁶³, odnosno 3,45% manje nego u zadnjoj godini postojanja *Serenissime*.

¹⁵⁷ Slaven Bertoša, *Barban i mletački Loredani*, nav. dj., str. 40. Spis je autor pronašao u ostavštini Josipa Antuna Batela koja se čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

¹⁵⁸ Egidio Ivetic, *La popolazione dell'Istria*, nav. dj., str. 143.; Ivan Erceg, „Dva i pol stoljeća stanovništva Istre“, nav. dj., str. 244.

¹⁵⁹ Egidio Ivetic, *La popolazione dell'Istria*, nav. dj., str. 337.

¹⁶⁰ Na istome mjestu.

¹⁶¹ Ivan Erceg, „Kretanje stanovništva u bivšoj mletačkoj Istri“, nav. dj., str. 1. – 5.

¹⁶² Isto, str. 19. – 20.

¹⁶³ Egidio Ivetic, *La popolazione dell'Istria*, nav. dj., str. 339.

Francuske su vlasti sljedeći popis provele već 1807., ali se u njemu ocrtavaju elementi nepouzdanosti jer se navodi da su područje Barbanštine, osim Barbana, činila naselja Prnjani (zajedno sa zaselcima), Šajini, Belavići, Marčana, Krnica, Mutvoran, Rakalj i Proština – dakle, i dijelovi nekadašnjega Barbansko-rakljanskoga feuda – gdje je ukupno obitavalo 2.920 stanovnika.¹⁶⁴ Temeljiti i detaljniji je popis proveden 1811., u kojemu je bivša Pokrajina Istra podijeljena na dva distrikta – rovinjski i koparski – potom na sedam kotareva i 22 općine, a imala je ukupno 95.443 žitelja, pokazujući tendenciju rasta.¹⁶⁵

Kategorizacija naselja napravljena je prema sljedećemu obrascu: mjesto koje je brojilo više od 200 kuća nazivao se gradom (*ville*), a ono u kojemu je bilo više od 100 kuća trgovištem (*bourg*); pod selom (*village*) podrazumijevalo se postojanje više od 20 kuća, dok se naziv zaselka (*homeau*) koristio ako je taj broj bio niži. Barbanski je teritorij pripadao vodnjanskomu kotaru; upisano je ukupno 55 lokaliteta – 1 trgovište (Marčana), 9 sela (Barban, Draguzeti, Jurićev Kal, Krnica, Peruški, Prnjani, Rakalj, Šajini, Vadreš) i 45 zaselaka – na kojima je živjelo 3.190 stanovnika, od čega u samome Barbanu 115, no neophodno je napomenuti da su u obzir uzeta i naselja nekadašnjega rakljanskoga dijela feuda. Susjedna su područja, u odnosu na Barbanštinu, odražavala zamjetne razlike koje se uočavaju na primjeru Labina (2.416), Savičente (2.531), Pula (4.199) i Vodnjana (4.600).¹⁶⁶

Idući je popis žiteljstva nastao 1814., u doba nove, Druge austrijske uprave. Riječ je o geografskome i administrativno-gospodarskome opisu barbanskoga kaštela i njegove jurisdikcije iz pera feudalnoga zastupnika (*agente feudale*) Gregorija Miccolija, koji navodi da je na tome prostoru živjelo 458 obitelji, odnosno 2.000 ljudi.¹⁶⁷ Razvidno je veliko smanjenje broja žitelja, no razlog je tomu manji opseg naselja koji je obuhvaćen ovim (p)opisom.

Pregled kretanja broja stanovništva na Barbanštini u razdoblju od 1818. do 1845., prema zapisima tamošnjega župnika Antonija Gambina, donosi znameniti tršćanski povjesničar, arheolog i pravnik Pietro Kandler u listu *L'Istria*, čijim je bio osnivačem i urednikom. Taj je tjednik subotom izlazio u Trstu od 1846. do 1852.¹⁶⁸ Prema zapisu

¹⁶⁴ Ivan Erceg, „Dva i pol stoljeća stanovništva Istre“, nav. dj., str. 242.

¹⁶⁵ Isti, „Kretanje stanovništva u bivšoj mletačkoj Istri“, nav. dj., str. 25.

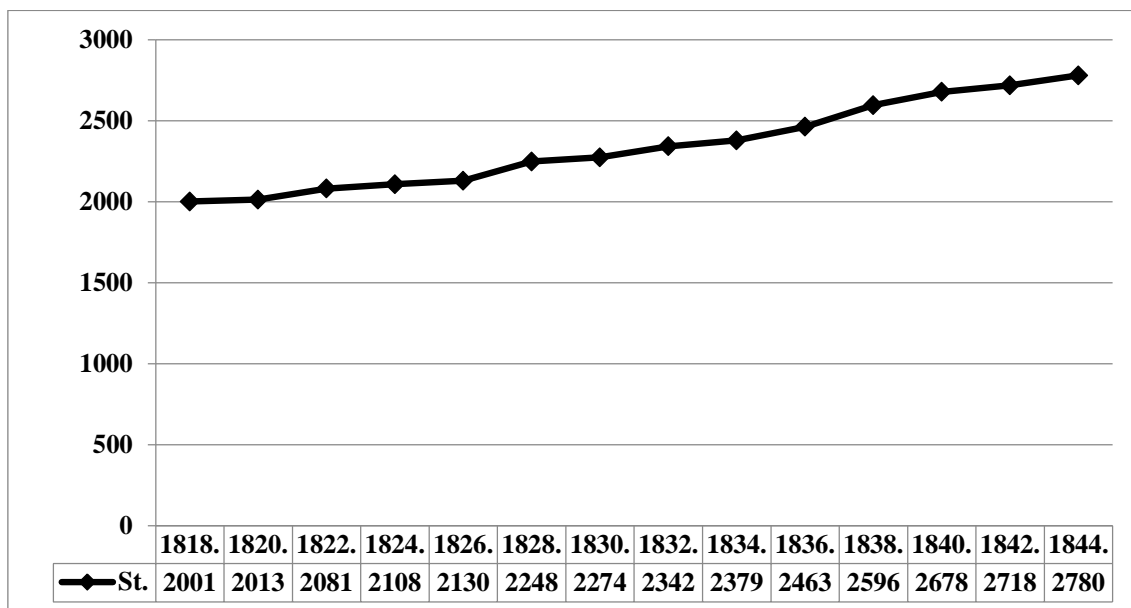
¹⁶⁶ Isto, str. 21. – 30.

¹⁶⁷ Miroslav Bertoša, *Istra: Doba Venecije*, nav. dj., str. 677. – 678.

¹⁶⁸ „Kandler, Pietro“, *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Roberta Matijašića, str. 369. Podatke o Barbanu iz odabranih članaka ovoga lista, donoseći u popisu priloga i prijepis zapisa o broju žitelja, obradio je: Slaven Bertoša, „Petar Stanković / Pietro Stancovich i Barban u Kandlerovom listu ‘L'Istria’ (1846. – 1852.)“, *Barbanski zapisi*, nav. dj., sv. 6., str. 169. – 197.

objavljenomu u listu 4. travnja 1846., barbanska je župa 1818. brojila 2.001 žitelja, a deset godina poslije 2.248. Broj se stanovnika neprestano povećavao, dosežući 1838. 2.596, a posljednje, 1845. godine čak 2.815 stanovnika.¹⁶⁹ Podastrijeti podaci svjedoče kako je u navedenome razdoblju ostvaren porast od 40,68%.

Grafikon 2. Kretanje broja stanovnika u Župi Barban (1818. – 1844.) prema Kandlerovu listu *L'Istria*¹⁷⁰

Bilješke o broju stanovnika na području Župe Barban u izvješću od 5. prosinca 1833. donosi i Petar Stanković, koji je tijekom obavljanja župničke dužnosti od 30. kolovoza 1827. do 15. kolovoza 1838. vodio knjigu župnih, kaptolskih, administrativnih i mješovitih pisama (*Registro di lettere Parrocchiali, Capitolari, Amministrazione Parocchiale, e miste*). Navodi da je u Župi obitavalo 2.476 žitelja¹⁷¹, od čega u Barbanu i okolnome području 498.¹⁷² Dvadeset se godina kasnije, pak, zamjećuje pad: prema popisu iz 1854., na Barbanštini živjela je 2.181 osoba, a u samome Barbanu 97, Prnjanima 263, Gočanu 798 i Šajinima 523.¹⁷³ U

¹⁶⁹ Pietro Kandler, *L'Istria*, god. I., br. 18, 4. IV. 1846., str. 69.

¹⁷⁰ Na istome mjestu.

¹⁷¹ Prema Kandleru, u Župi Barban je 1833. živjelo 2.367 stanovnika.

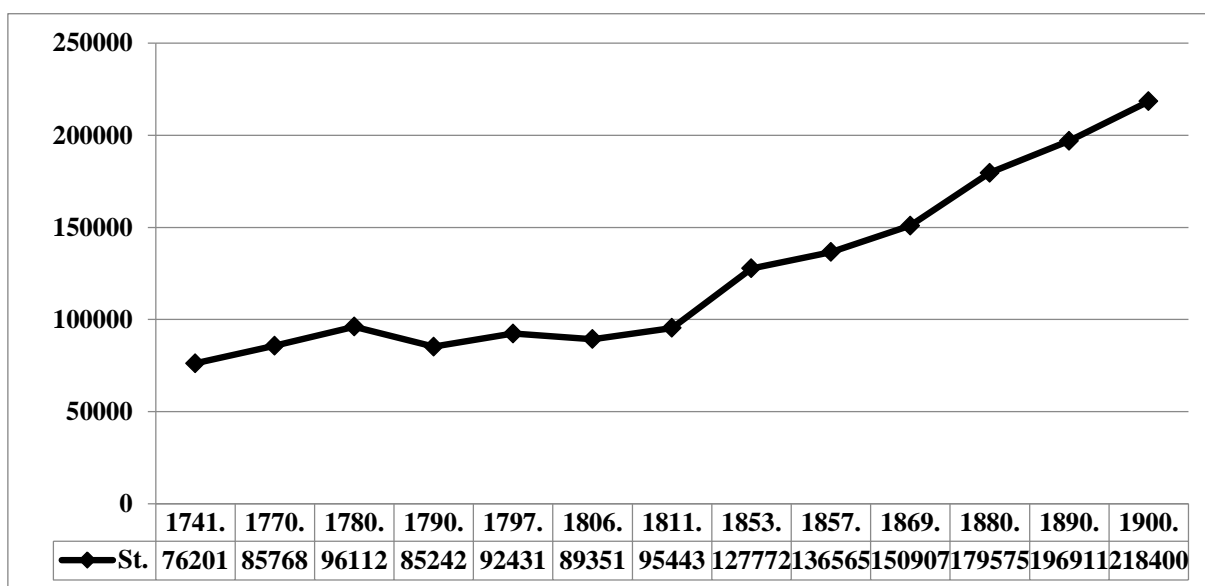
¹⁷² Jakov Jelinčić, „Matične knjige župe Barban“, nav. dj., str. 122.

¹⁷³ *Bollettino Provinciale della Regenza per la città di Trieste col suo Territorio e pel Litorale*, Anno 1854., Parte seconda, Trieste 1854., str. 22.

čitavoj su bivšoj mletačkoj Istri 1853. živjela 127.772 stanovnika¹⁷⁴, što svjedoči o značajnome porastu za čak 33,87% u odnosu na francuski popis proveden 42 godine ranije.

Tijekom vladavine austrijskoga cara i hrvatsko-ugarskoga kralja Franje Josipa I. (1848. – 1916.) jačala je potreba za sastavljanjem popisa stanovništva koji bi obuhvatio cijelu Habsburšku Monarhiju u okvirima tadašnjih granica. Tako je prvi moderan popis žiteljstva proveden 31. listopada 1857., označivši prekretnicu na području demografske statistike jer prvi put obuhvaća stanovništvo Monarhije u cjelini, a time i pripadajuće Istre. Predstavlja ujedno i odmak od dotadašnjega sustava popisivanja¹⁷⁵ – koji se zasnivao na prikupljanju podataka isključivo u porezne i vojne svrhe – uzimajući u obzir četiri osnovna pravila: individualnost, trenutačnost, sveobuhvatnost i periodičnost.¹⁷⁶

Grafikon 3. Kretanje broja stanovnika u mletačkoj Istri
(polovina XVIII. stoljeća – kraj XIX. stoljeća)¹⁷⁷

¹⁷⁴ Egidio Ivetic, *La popolazione dell'Istria*, nav. dj., str. 342.

¹⁷⁵ O popisima protostatističkoga razdoblja više vidi: Božena Vranješ-Šoljan, „Prvi moderni popis stanovništva u Habsburškoj Monarhiji s posebnim osvrtom na Hrvatsku i Slavoniju“, u: *Prvi moderni popis*, nav. dj., str. 100. – 102.

¹⁷⁶ Dean Krmac, „Predgovor“ i „Habsburški popis stanovništva 1857. godine. Kriteriji, metode i rezultati prvog modernog popisivanja europskog značaja“, u: *Prvi moderni popis*, nav. dj., str. 10., 59. – 60.

¹⁷⁷ Izvori: Egidio Ivetic, *La popolazione dell'Istria*, nav. dj., str. 143., 337., 339., 342.; Ivan Erceg, „Broj i veličina porodica u Istri“, nav. dj., str. 9.; Isti, „Dva i pol stoljeća stanovništva Istre“, nav. dj., str. 244.; Isti, „Kretanje stanovništva u bivšoj mletačkoj Istri“, nav. dj., str. 25.; Jakov Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, Zagreb 1987., str. 89., 95., 100.

Razdoblje između prvoga i posljednjega popisa (1857. – 1910.) za austrijske vlasti obilježeno je konstantnim rastom broja žitelja u Istri.¹⁷⁸ U potonjoj je, prema podacima demografa Jakova Gele, 1857. ukupno živjelo 136.565 ljudi¹⁷⁹, što čini udio od 6,41% u cjelokupnome stanovništvu Hrvatske. Na cijeloj Barbanštini zabilježena su 2.123 stanovnika, od čega ih je u Barbanu obitavalo 147.¹⁸⁰ Iz idućih je dvaju popisa bio evidentan porast stanovništva u Istri: od 150.907 žitelja 1869. porastao je 1880. na 179.575,¹⁸¹ odnosno za 18,20%. U potonjoj je godini Istra bila najgušće naseljeno područje u Hrvatskoj s 57,4 stanovnika na km² (13 stanovnika više od hrvatskoga prosjeka).¹⁸² Porast broja žitelja uočava se u međupopisnome razdoblju i u Župi Barban: od 2.614 u godini 1869. na 2.771 godine 1880.¹⁸³ Dragocjen je izvor o broju stanovništva na Barbanštini i knjiga *Status animarum* iz 1882., pohranjena u Župnome uredu, prema kojoj je u Barbanu prebivalo 220 žitelja, no podaci za čitavu Župu manjkavi su zbog nedostatka određenoga broja listova.

U posljednjemu desetljeću XIX. stoljeća nastavlja se trend brojčanoga porasta stanovništva ne samo u Istri nego i u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji. Istra je 1890. brojila 196.911 ljudi, a u posljednjoj godini *Ottocenta* zabilježen je porast za 10,91%.¹⁸⁴ Na barbanskome je teritoriju, pak, iz novoga popisa 1890. razvidan lagan pad broja stanovnika – u Župi zatečeno je 2.745 duša, no već je pri idućemu popisivanju 1900. porastao za 6,81%, a nastavlja se povećavati i u prvoj trećini XX. stoljeća.¹⁸⁵

¹⁷⁸ Analizom promjena u broju i razmještanju stanovništva, kao i usporedbom broja stanovnika na današnjem prostoru Istarske županije s ostalim hrvatskim županijama prema popisima iz 1857. i 1910. bavi se rad: Nikola Vojnović, „Promjene u broju i razmještanju stanovništva na današnjem prostoru Istarske županije (1857.-1910.)“, u: *Prvi moderni popis*, nav. dj., str. 181. – 200.

¹⁷⁹ Jakov Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj*, nav. dj., str. 89. U današnjim je granicama, prema istomu autoru, Hrvatska 1857. imala 2,130.183 stanovnika.¹⁸⁰ Mirko Korenčić, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857.-1971.*, Zagreb 1979., str. 564.; Državni zavod za statistiku – Republika Hrvatska, *Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001.* (dostupno na: <http://www.dzs.hr/>, pristup 26. veljače 2018.)

¹⁸⁰ Mirko Korenčić, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857.-1971.*, Zagreb 1979., str. 564.; Državni zavod za statistiku – Republika Hrvatska, *Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001.* (dostupno na: <http://www.dzs.hr/>, pristup 26. veljače 2018.)

¹⁸¹ Jakov Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj*, nav. dj., str. 95.

¹⁸² Isto, str. 96.

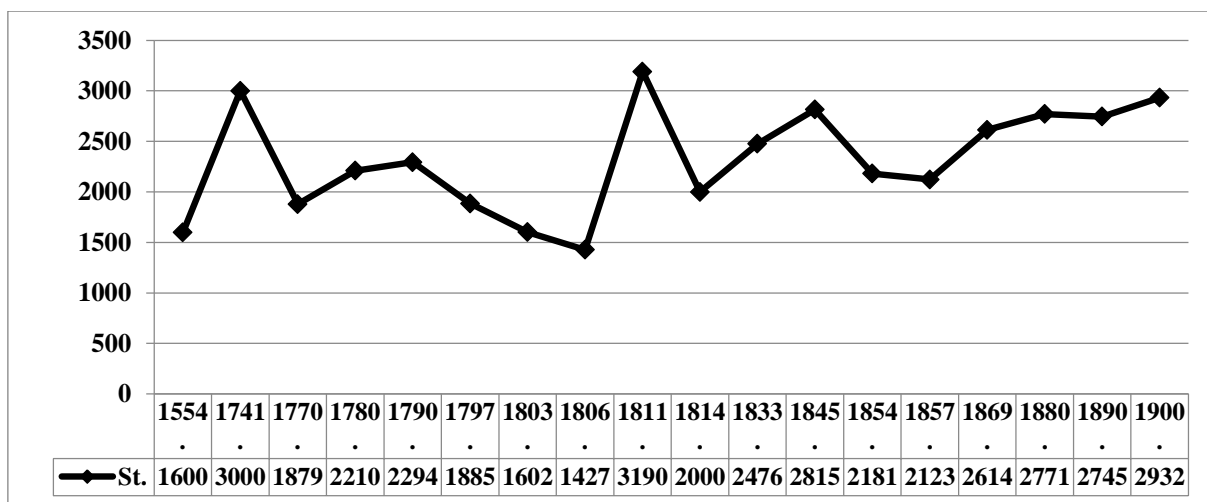
¹⁸³ Državni zavod za statistiku – Republika Hrvatska, nav. dj.

¹⁸⁴ Jakov Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj*, nav. dj., str. 100.; Mirko Korenčić, *Naselja i stanovništvo*, nav. dj., str. 564.; Državni zavod za statistiku – Republika Hrvatska, nav. dj.

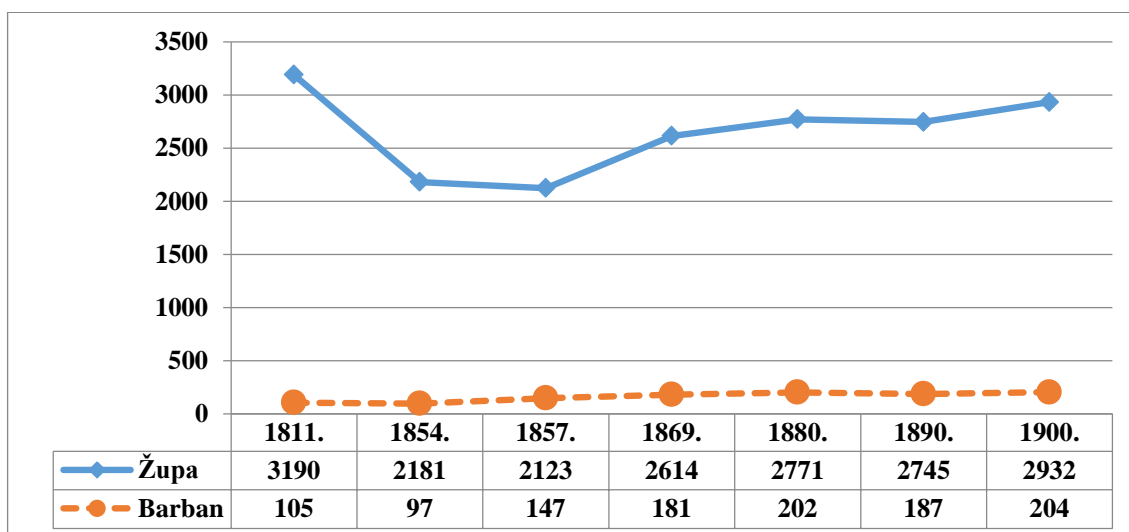
Cadastre national de l'Istrie: d'après le Recensement du 1er Octobre 1945, Sušak 1946., str. 103., donosi podatke o kretanju broja stanovnika u Barbanu u sljedećim godinama XIX. stoljeća: 1880. – 202; 1890. – 187; 1900. – 204 žitelja.

¹⁸⁵ Državni zavod za statistiku – Republika Hrvatska, nav. dj.

Grafikon 4. Kretanje broja stanovnika u Župi Barban (1554. – 1900.)¹⁸⁶

Grafikon 5. Kretanje broja stanovnika u Barbanu i istoimenoj župi (1811. – 1900.)¹⁸⁷

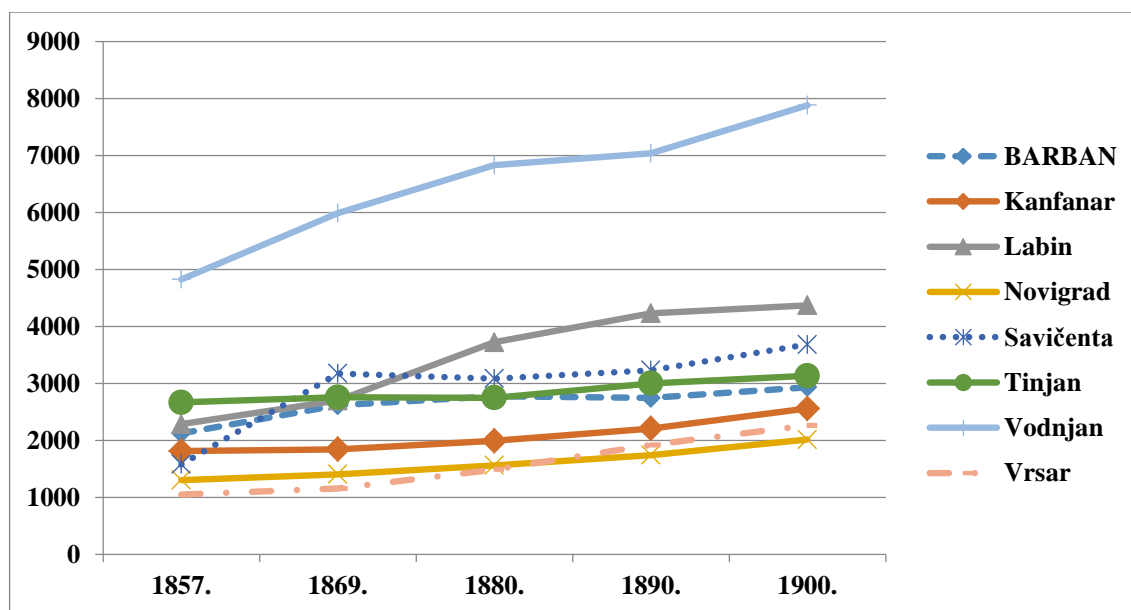

¹⁸⁶ Izvori: Miroslav Bertoša, „Istarski fragment itinerara“, nav. dj., str. 41., 43.; Ivan Erceg, „Dva i pol stoljeća stanovništva Istre“, nav. dj., str. 235.; Egidio Ivetic, *La popolazione dell'Istria*, nav. dj., str. 323., 325., 337., 342.; Ivan Erceg, „Kretanje stanovništva u bivšoj mletačkoj Istri“, nav. dj., str. 24.; Miroslav Bertoša, *Istria: Doba Venecije*, nav. dj., str. 677. – 678.; Pietro Kandler, *L'Istria*, god. I., br. 18, 4. IV. 1846., str. 69.; Jakov Jelinčić, „Matične knjige župe Barban“, nav. dj., str. 122.; Mirko Korenčić, *Naselja i stanovništvo*, nav. dj., str. 564.; Državni zavod za statistiku – Republika Hrvatska, nav. dj.

¹⁸⁷ Izvori: Ivan Erceg, „Kretanje stanovništva u bivšoj mletačkoj Istri“, nav. dj., str. 24.; *Bollettino Provinciale*, nav. dj., str. 22.; Mirko Korenčić, *Naselja i stanovništvo*, nav. dj., str. 564.; Državni zavod za statistiku – Republika Hrvatska, nav. dj.

Rezimirajući podatke o Istri u cjelini, možemo vidjeti kako je broj stanovnika porastao krajem XIX. stoljeća za 59,92% u odnosu na prvi moderan popis žiteljstva iz 1857., a što se barbanskoga područja tiče, vidljiv je porast od 38,11%, dok u odnosu na popis trojice mletačkih sindika iz davne 1554., koji prvi donosi broj žitelja (a ne isključivo ognjišta), udio porasta iznosi 83,25%. Druge su istarske župe – susjedne ili one udaljenije – također pokazivale tendenciju rasta u drugoj polovini XIX. stoljeća (Grafikon 6.). Od onih koje su predmetom usporedbe, najveći je broj žitelja brojila Župa Vodnjan. Najviša je stopa porasta u razdoblju od 1857. do 1900. zabilježena u vrsarskoj (116,06%) i labinskoj župi (91,37%), a najmanja u tinjanskoj (17,57%). Valja pritom svakako naglasiti kako se razlike u broju žitelja, napose značajnije oscilacije, tumače činjenicom da je pojedinim popisom obuhvaćen veći ili manji opseg nekoga teritorija koji je u određenome vremenu uključivao različit broj sela i zaselaka.

Grafikon 6. Kretanje broja stanovnika u pojedinim istarskim župama
(druga polovina XIX. stoljeća)¹⁸⁸

¹⁸⁸ Izvori: Mirko Korenčić, *Naselja i stanovništvo*, nav. dj., str. 564.; Državni zavod za statistiku – Republika Hrvatska, nav. dj.

VIII. PRIRODNO KRETANJE STANOVNIŠTVA

Sastavni dio demografskoga razvoja čini prirodno kretanje stanovništva koje uključuje temeljne biološke čimbenike – natalitet i mortalitet – čiji odnos rezultira prirodnim prirastom (broj rođenih nadvisuje broj umrlih), prirodnim padom, odnosno prirodnom depopulacijom (broj umrlih nadvisuje broj rođenih) ili prirodnom stagnacijom (izjednačen broj rođenih i umrlih u određenom razdoblju).¹⁸⁹ Na razinu kretanja nataliteta i mortaliteta utječu mnogobrojni faktori – od društvenih, gospodarskih i kulturnih do sociopsiholoških – koji se različito manifestiraju, ovisno o razvijenosti određene sredine.¹⁹⁰

Sve do sredine XX. stoljeća smatralo se da je porast stanovništva – koji se u Europi počinje primjećivati od polovine XVIII. stoljeća nadalje – najvećim dijelom bio uzrokovan padom stope mortaliteta, kao rezultat uvođenja javnozdravstvenih reformi i medicinskih inovacija, te dijelom porastom stope fertiliteta. Međutim, britanski liječnik i povjesničar medicine Thomas McKeown šezdesetih godina prošloga stoljeća iznosi drugačiju tezu, prema kojoj smanjenje stope mortaliteta i posljedičan porast žiteljstva nisu bili uvjetovani napretkom u medicini, već ekonomskim razvojem, porastom životnoga standarda te napose poboljšanjem prehrane te socijalnih prilika, čime je umanjivao važnost medicinskih otkrića, priklanjajući se pobornicima tzv. socijalne teze.¹⁹¹

Odnosi između nataliteta i mortaliteta mogu se promatrati u okviru procesa razvojnih etapa uvjetovanoga ukupnim društveno-gospodarskim, kulturnim i zdravstvenim razvitkom, a takve demografske promjene objašnjava teorija demografske tranzicije.¹⁹² Prvi ju je iznio i obrazložio 1909. francuski demograf Adolphe Landry, rabeći za nju naziv „demografska revolucija“ (*la révolution démographique*).¹⁹³ Nakon Landryja, za daljnju razradu ove teorije

¹⁸⁹ Alica Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, nav. dj., str. 195., 204.

¹⁹⁰ Isto, str. 207.

¹⁹¹ James Colgrove, „The McKeown Thesis: A Historical Controversy and Its Enduring Influence“, *American Journal of Public Health*, vol. 92, br. 5, May 2002., str. 725. – 729. Najviše kontroverzâ izazvale su McKeownove monografije *The Modern Rise of Population* (1976.) i *The Role of Modern Medicine: Dream, Mirage or Nemesis?* (1976.), u kojima naglašava da socijalni čimbenici imaju mnogo veći utjecaj na smanjenje stope mortaliteta od medicinskih dostignuća.

¹⁹² Jakov Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj*, nav. dj., str. 14.; Nenad Vekarić – Božena Vranješ-Šoljan, „Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, vol. 47, Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 10.; Patrick Livenais, „Les théories de la population: une continuité certaine dans le changement“, u: *Les changements ou les transitions démographiques dans le monde contemporain en développement*, Paris 1985., str. 70.

¹⁹³ Alica Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, nav. dj., str. 105.; Patrick Livenais, „Les théories de la population“, nav. dj., str. 69. – 70. Više o „demografskoj revoluciji“ vidi: Jean Bourgeois-Pichat, „Evolution

zaslužni su Warren S. Thompson¹⁹⁴ i Frank W. Notestein¹⁹⁵. Thompson je grupirao zemlje u tri skupine na temelju njihove stope prirodne promjene te stupnja gospodarskoga razvoja. Skupinu A čine ekonomski najrazvijenije zapadnoeuropske zemlje koje karakteriziraju niske stope nataliteta i mortaliteta te potencijalna depopulacija. U skupinu B svrstao je države istočne i južne Europe, obilježene padom stopa nataliteta i mortaliteta, pri čemu se opadanje potonje odvijalo ranije i znatno brže. Konačno, skupinu C, prema njemu, čine zemlje u kojima živi 70 – 75% svjetske populacije, a u kojima stope nataliteta i mortaliteta nisu pod kontrolom te su u pogledu demografskoga i gospodarskoga razvoja zaostajale za zemljama prvih dviju grupa, pri čemu se u analizi podataka osvrnuo na Japan, Indiju i Rusiju.¹⁹⁶

Dok je Thompson smanjenje stope smrtnosti objašnjavao modernizacijom koja se ogleda u procesima industrijalizacije, urbanizacije, sekularizacije i emancipacije žena, kao i u materijalnome blagostanju, Landry je iznio detaljnije obrazloženje, navodeći da je taj pad rezultat višebrojnih čimbenika: smanjenja epidemija i gladi, boljih zdravstvenih i higijenskih uvjeta, pada broja umrlih uslijed nasilja i građanskih ratova, smanjenja stope smrtnosti novorođenčadi i poboljšanja životnoga standarda.¹⁹⁷ Tomu svakako valja dodati i medicinske inovacije, povećanje proizvodnje i prihoda te bolju opskrbljenost prehrambenim proizvodima.¹⁹⁸ Notestein je opisao promjene u kretanju stopa nataliteta i mortaliteta pri prijelazu iz tradicionalnoga u moderno industrijsko društvo, u kojemu su one niske, ukazujući poput Thompsona na međuodnos industrijskoga razvoja i modernizacijskih procesa te demografskih promjena.¹⁹⁹

Trihotomni je model razvoja stanovništva, koji su uveli Landry, Thompson i Notestein, detaljno analizirala Alica Wertheimer-Baletić. Ona navodi da prvu, predtranzicijsku etapu karakteriziraju visoke stope nataliteta i mortaliteta, vrlo niske stope

générale de la population française depuis le XVIIIe siècle“, *Population*, god. 6, br. 4, Paris 1951., str. 635. – 662.

¹⁹⁴ Warren S. Thompson, *Danger Spots in World Populations*, New York 1929.; Isti, „Population“, *American Journal of Sociology*, vol. 34, Chicago 1929., str. 959. – 975.

¹⁹⁵ Frank W. Notestein, „Population: The long view“, u: Theodore W. Schultz (ur.), *Food for the World*, Chicago 1945., str. 36. – 57.

¹⁹⁶ Warren S. Thompson, „Population“, nav. dj., str. 961., 968. – 971.; Dudley Kirk, „Demographic Transition Theory“, *Population Studies*, vol. 50, 1996., str. 361. – 362.

¹⁹⁷ Alica Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, nav. dj., str. 106.; Dudley Kirk, „Demographic Transition Theory“, nav. dj., str. 362. – 363.

¹⁹⁸ Alica Wertheimer-Baletić, „Ekonomске odrednice procesa demografske tranzicije“, *Encyclopaedia moderna*, god. XIII, br. 1 (37), Zagreb 1992., str. 107. – 108.

¹⁹⁹ Više o Notesteinovoj teoriji vidi: John C. Caldwell, „Toward A Restatement of Demographic Transition Theory“, *Population and Development Review*, vol. 2, br. 3 – 4, September – December 1976., str. 323. – 328.; Tomas Frejka, „The demographic transition revisited: A cohort perspective“, MPIDR Working Paper WP 2016-012, November 2016., str. 3. – 4.

prirodne promjene te prevladavanje mladoga stanovništva u dobnoj strukturi. U drugoj, tranzicijskoj etapi vrijednosti pokazateljâ prirodnoga kretanja mijenjaju se sukladno s društveno-gospodarskim razvitkom. Prva je podetapa obilježena padom stope mortaliteta te visokom stopom nataliteta i prirodnoga prirasta, čemu je pridonijelo poboljšanje zdravstvenih uvjeta. U drugoj podetapi zamjetno je jače smanjivanje stope nataliteta, dok u trećoj ona i dalje lagano opada, a stopa mortaliteta bilježi stagnaciju na niskoj razini. Naposljetku, u posttranzicijskoj etapi obje stope pokazuju niske vrijednosti, što ukazuje na nulti prirodni prirast.²⁰⁰

Proces demografske tranzicije u Hrvatskoj oslikao je i Jakov Gelo²⁰¹, koji je pritom iznio i periodizaciju demografskih promjena, zaključivši da se tranzicija mortaliteta u nas najprije odrazila produženjem životnoga vijeka, a tek zatim i smanjenjem stope mortaliteta novorođenčadi i male djece, dok je u europskim zemljama bilo obratno.²⁰² Spomenutom su se problematikom bavili i Igor Karaman²⁰³ te Božena Vranješ-Šoljan²⁰⁴, ustvrdivši da je u Hrvatskoj tranzicijski proces prethodio modernizacijskomu – za razliku od zapadne Europe, gdje su se oba procesa odvijala istodobno – što je dovelo do degenerativnih fenomena: stvaranja viška stanovništva i posljedičnoga iseljavanja iz Hrvatske i Slavonije.²⁰⁵ Zbog teritorijalne razjedinjenosti te nejednakih prirodno-geografskih, povijesno-političkih, društveno-gospodarskih i kulturnih uvjeta razvitka proces demografske tranzicije u hrvatskim pokrajinama nije bio uniforman, već se odvijao nejednolično, pojavivši se u različito vrijeme i polučivši raznolike učinke.²⁰⁶ Povijesnodemografska mikrolokalna istraživanja²⁰⁷ pokazala su da je naveden proces u većini dijelova Hrvatske započeo 1880-ih, a u Dubrovniku čak stotinu godina ranije zbog većega društveno-gospodarskoga razvitka nekadašnje Dubrovačke

²⁰⁰ Alica Wertheimer-Baletić, *Demografija: stanovništvo i ekonomski razvitak*, Zagreb 1982., str. 80.; Alica Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, nav. dj., str. 107. – 109.

²⁰¹ Jakov Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj*, nav. dj., str. 14. – 15.

²⁰² Jakov Gelo, „Kretanje ukupnog stanovništva Hrvatske“, u: *Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske (bilanca 20. stoljeća)* (ur. Jakov Gelo – Anđelko Akrap – Ivan Čipin), Zagreb 2005., str. 60.

²⁰³ Igor Karaman, „Počeci tranzicije stanovništva u Hrvatskoj i njihova socioekonomska osnova (do 1918)“, *Sociologija sela*, vol. 24, br. 91 – 94, Zagreb 1986., str. 63. – 78.; Isti, „Tranzicija stanovništva u povijesnim tokovima modernizacije društva“, *Naše teme*, god. 30, br. 12, Zagreb 1986., str. 2033. – 2062.

²⁰⁴ Božena Vranješ-Šoljan, „Obilježja demografskog razvoja Hrvatske i Slavonije 1860.-1918.“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 31, Zagreb 1998., str. 41. – 53.

²⁰⁵ Isto, str. 43. – 46.

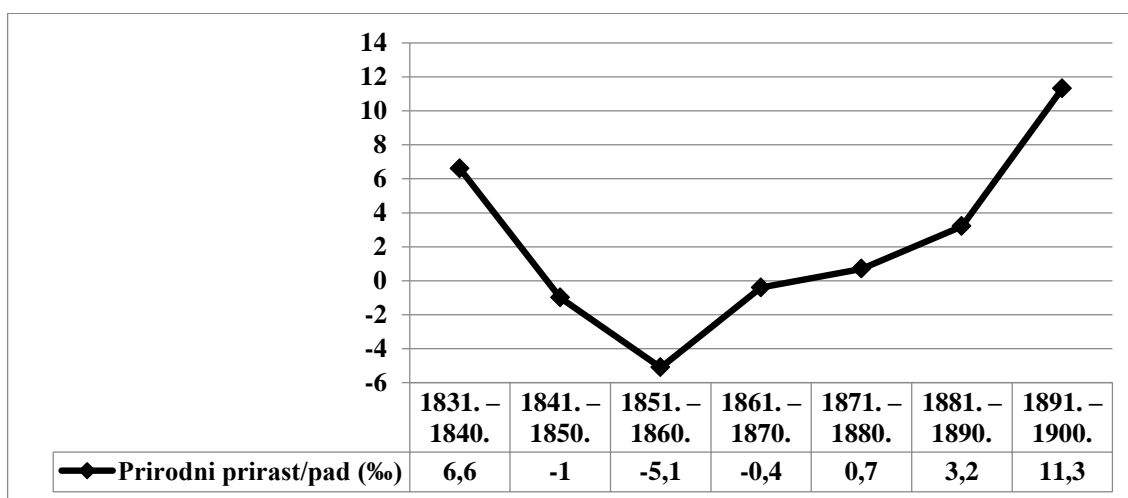
²⁰⁶ Nenad Vekarić – Božena Vranješ-Šoljan, „Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj“, nav. dj., str. 13.

²⁰⁷ Rezultati istraživanja demografskih pokazatelja na primjeru 12 odabranih hrvatskih župa objavljeni su u: *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, vol. 47, nav. dj.

Republike.²⁰⁸ Odatle se širio prema Dalmaciji i Istri, a zatim je zahvatio i kontinentalnu Hrvatsku.²⁰⁹

Budući da njegove sastavnice utječu na broj i strukturu žiteljstva, prirodno je kretanje jedna od osnovnih odrednica ukupnoga kretanja stanovništva. Na Grafikonu 7. uočljivo je kako je stopa prirodne promjene najviše vrijednosti imala u tridesetim godinama XIX. stoljeća, a potom naglo opada ispod negativne razine u pedesetima i šezdesetima, no od idućega desetljeća pa sve do kraja stoljeća ona kontinuirano raste, dosežući maksimum u devedesetima. Pored stope prirodne promjene, koristi se i vitalni indeks, čija vrijednost pokazuje broj živorođene djece na 100 umrlih osoba, a pokazateljem je smjera bioreprodukcije stanovništva.²¹⁰ U Župi Barban je u razdoblju od 1831. do 1840. bilo više rođenih nego umrlih, a obratno je stanje prevladavalo u idućemu tridesetljeću (od 1841. do 1870.), u kojemu je vitalni indeks bio manji od 100, ukazujući time na opadajuću reprodukciju stanovništva. No, posljednja trećina XIX. stoljeća obilježena je prirodnim prirastom, ponajviše posljednje desetljeće, kada vitalni indeks iznosi 138,64 (Tablica 1.).

Grafikon 7. Stopa prirodne promjene stanovništva Župe Barban (1831. – 1900.)²¹¹

²⁰⁸ Nenad Vekarić – Božena Vranješ-Šoljan, „Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj“, nav. dj., str. 12.

²⁰⁹ Isto, str. 30.

²¹⁰ Dražen Živić – Ivo Turk – Nikola Šimunić, „Demografske promjene u Vukovarsko-srijemskoj županiji (2001.–2014.) u zrcalu nacionalne sigurnosti“, u: *Domovinska (i europska) sigurnost. Kriza sigurnosti i politike manipuliranja suverenitetom* (ur. Sandra Cvikić – Ivana Žebec Šilj – Ivana Bendra), Zagreb 2017., str. 48.

²¹¹ Izvori: HR-DAPA-429, MKK Barban za razdoblje od 1831. do 1891., MKU Barban za razdoblje od 1831. do 1860.; Matični ured Pula [dalje: MU Pula], MKK Barban za razdoblje od 1891. do 1900., MKU Barban za razdoblje od 1860. do 1900.; Jakov Jelinčić, „Matične knjige župe Barban, nav. dj., str. 122.; Pietro Kandler, *L'Istria*, god. I., br. 18, 4. IV. 1846., str. 69.; Mirko Korenčić, *Naselja i stanovništvo*, nav. dj., str. 564.; Državni zavod za statistiku – Republika Hrvatska, nav. dj.

Tablica 1. Stope prirodnoga kretanja stanovništva u Župi Barban (1831. – 1900.)²¹²

Godina	Br. žitelja	10-godišnje razdoblje	Prosjeak rođenih	Br. rođenih	Stopa nataliteta (‰)	Prosjeak umrlih	Br. umrlih	Stopa mortaliteta	Stopa prirodne promjene (‰)	Vitalni indeks
1833.	2476	1831. – 1840.	91,8	918	37,1	75,4	754	30,5	6,6	121,8
1845.	2815	1841. – 1850.	80,6	806	28,6	83,2	832	29,6	-1	96,9
1857.	2123	1851. – 1860.	80,6	806	38,0	91,4	914	43,1	-5,1	88,2
1869.	2614	1861. – 1870.	80	800	30,6	80,9	809	31,0	-0,4	98,9
1880.	2771	1871. – 1880.	111,6	1116	40,3	109,6	1096	39,6	0,7	101,8
1890.	2745	1881. – 1890.	103,7	1037	37,8	94,9	949	34,6	3,2	109,3
1900.	2932	1891. – 1900.	118,4	1184	40,4	85,4	854	29,1	11,3	138,6

²¹² Izvori: HR-DAPA-429, MKK Barban za razdoblje od 1831. do 1891., MKU Barban za razdoblje od 1831. do 1860.; MU Pula, MKK Barban za razdoblje od 1891. do 1900., MKU Barban za razdoblje od 1860. do 1900.; Jakov Jelinčić, „Matične knjige župe Barban, nav. dj., str. 122.; Pietro Kandler, *L'Istria*, god. I., br. 18, 4. IV. 1846., str. 69.; Mirko Korenčić, *Naselja i stanovništvo*, nav. dj., str. 564.; Državni zavod za statistiku – Republika Hrvatska, nav. dj.

IX. ROĐENJA I KRŠTENJA

IX. 1. Natalitet

Natalitet označava pozitivnu odrednicu prirodnoga kretanja žiteljstva koja, uz imigraciju kao sastavni dio mehaničkoga kretanja, utječe na porast broja stanovništva na stanovnome području.²¹³ U zavorenim je populacijama najdinamičnija sastavnica ukupnoga kretanja stanovništva koja pridonosi poboljšanju demografske slike.²¹⁴

Prema američkomu demografu Ronaldu D. Leeju, moguće je rekonstruirati pojedine varijable kretanja određene populacije poput veličine, dobne strukture, očekivanoga trajanja životnoga vijeka, fertiliteta, neto migracija i vitalnoga indeksa na temelju podataka koji prikazuju godišnji ukupan broj rođenih, vjenčanih i umrlih te početnu veličinu populacije. Krajem šezdesetih godina XX. stoljeća u tu svrhu uvodi metodu inverzne projekcije (*inverse projection*), koja je korisna pri procjenjivanju demografskih pokazatelja ondje gdje su dostupni podaci iz crkvenih matičnih knjiga, ali gdje pritom popisi stanovništva nedostaju ili su nepouzdana.²¹⁵

U ovome se radu proučavanju nataliteta, kao pokazatelja od prvorazrednoga značenja za opstanak čovječanstva, pristupa na osnovi sustavne obrade matičnih knjiga krštenih Župe Barban za razdoblje od 1815. do 1900. Shodno samomu nazivu, matice krštenih donose popis krštenikâ, a budući da su se u barbanskoj župi rođena djeca uglavnom i krstila, one ujedno svjedoče o pripadnosti stanovništva katoličkoj vjeri te su vjernim pokazateljem broja rođenih, stoga omogućuju cjelovito praćenje demografskih gibanja. Međutim, može se pretpostaviti kako se mrtvorodena djeca te ona koja zbog prerane smrti nisu uspjela primiti sakrament krštenja nisu bilježila u maticama, zbog čega su moguća neznatna odstupanja broja krštenih od broja rođenih. Broj upisanih krštenika varirao je gotovo svake godine, a u razmotrene matične knjige upisivala su se i ona djeca koja su umirala nedugo nakon poroda, ali koja su prethodno krštena, kao i ona rođena izvan braka. Djeca su se uglavnom krstila unutar prvih

²¹³ Alica Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, nav. dj., str. 208.

²¹⁴ Ista, *Demografija*, nav. dj., str. 141.

²¹⁵ Ronald D. Lee, „Inverse Projection and Back Projection: A Critical Appraisal and Comparative Results for England, 1539 to 1871“, *Population Studies*, vol. 39, br. 2, 1985., str. 233. – 248.; Massimo Montanari i dr., „L’effetto dell’errore di campionamento sui risultati dell’inverse projection: uno studio empirico“, *Bollettino di Demografia Storica*, br. 24 – 25, Bologna 1996., str. 131. – 144. Više o toj metodi vidi: *Inverse Projection Techniques: Old and New Approaches* (ur. Elisabetta Barbi – Salvatore Bertino – Eugenio Sonnino), New York 2004.

četiriju dana od rođenja, a česti su bili naknadni upisi nadnevka smrti pojedinih krštenika. Prvi upis datira od 13. siječnja 1815., a posljednji od 27. prosinca 1900.

U promatranome razdoblju u Župi Barban je ukupno kršteno 8.059 djece, a među krštenicima bilo je 4.123 (51,16%) dječaka te 3.936 (48,84%) djevojčica. Koeficijent maskuliniteta iznosi 1.048, a feminiteta 955. U prvoj je polovini XIX. stoljeća koeficijent maskuliniteta veći (1.055) nego u drugoj polovini (1.043). No, iako se prilikom razmatranja dužih vremenskih razdoblja uočava pojava rađanja većega broja muške djece, u onim razmjerno kraćima zamjetna su gdjegdje i odstupanja: unutar sveukupno 17 petogodišnjih perioda, u sedam je slučajeva koeficijent feminiteta veći od maskuliniteta.

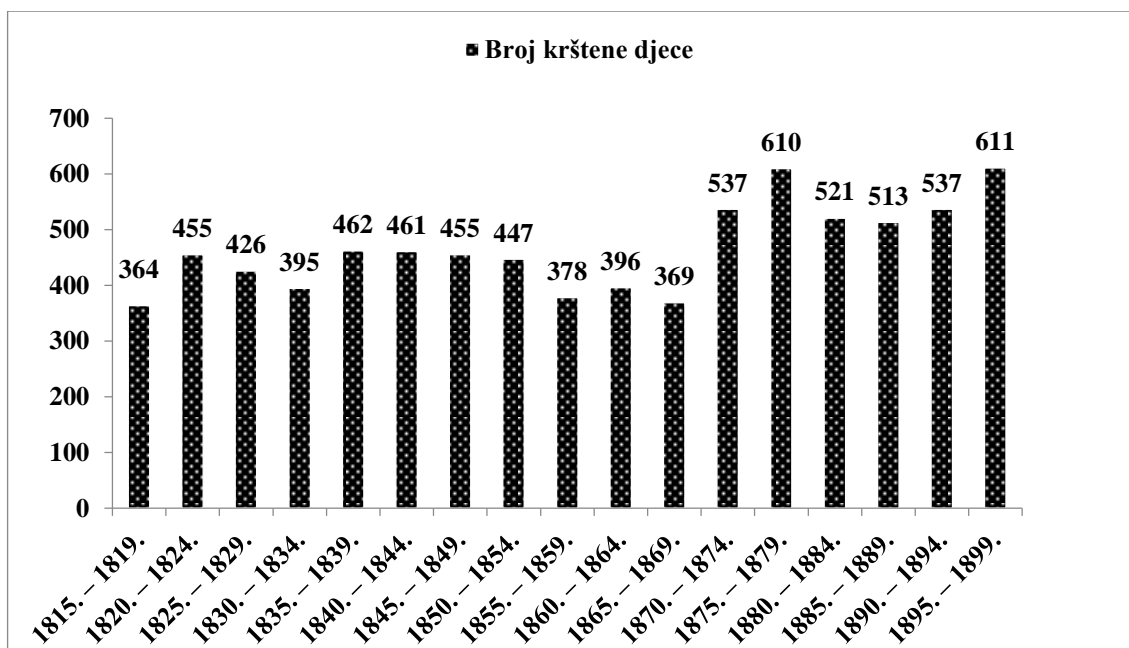
Omjer rođene muške i ženske djece poklapa se s demografskim istraživanjima Louisa Henryja kojima je utvrđeno da se u prosjeku na 100 djevojčica rađa 105 dječaka.²¹⁶ Ako, prema njegovim navodima, koeficijent maskuliniteta pokazuje značajnije odudaranje od te vrijednosti, kvantitativni su podaci iz matičnih knjiga barem o jednome spolu manjkavi, što može biti rezultat povećanoga razmaka između rođenja i krštenja, kao i više stope smrtnosti muške novorođenčadi, koja uzrokuje smanjenje koeficijenta maskuliniteta.²¹⁷

Prosječno se godišnje krstilo 93 djece. Najmanje krštenih bilo je godine 1866., u kojoj ih je upisano 50, a najviše 1897., kada je zabilježeno njih 140. Razmotri li se broj krštenikâ po petogodištima, najniži se udio primjećuje u prvome razdoblju koje je predmetom analize (1815. – 1819.), a najviši na samome izmaku XIX. stoljeća (1896. – 1899.) te u ranim sedamdesetima (Grafikon 8.). Spolna struktura varirala je svake godine, osim 1841., 1863., 1881., 1882. i 1890., kada je ona ujednačena; 1894. krštene su čak 24 djevojčice više, dok je najveća razlika u korist muške djece zamjetna 1869., kada su krštena 23 dječaka više. Valja pritom napomenuti kako matice svjedoče o pojavi većega broja krštenih, odnosno rođenih (13,19% više) od umrlih u razmotrenome razdoblju (8.059 krštenih naprema 7.120 umrlih).

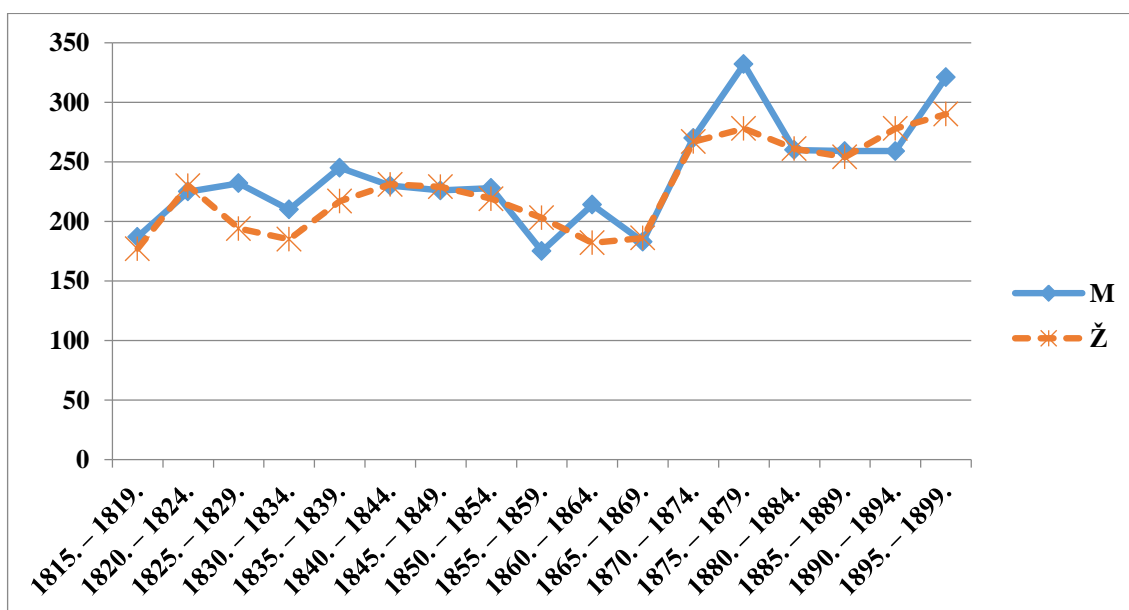
²¹⁶ Louis Henry – Alain Blum, *Techniques d'analyse en démographie historique*, Deuxième édition, Paris 1988., str. 46. Navedeno prema: Stjepan Krivošić, „Izvori za historijsku demografiju“, nav. dj., str. 18.

²¹⁷ Louis Henry – Alain Blum, *Techniques d'analyse*, nav. dj., str. 46. – 47. Vrijednosti koeficijenta maskuliniteta uzimajući u obzir broj rođenih od 100 do 10.000 donose se u: Stjepan Krivošić, „Izvori za historijsku demografiju“, nav. dj., str. 18.

Grafikon 8. Kretanje broja krštenikâ u Župi Barban (1815. – 1899.)²¹⁸

Grafikon 9. Kretanje broja muške i ženske novorođenčadi u Župi Barban (1815. – 1899.)²¹⁹

²¹⁸ Izvori: HR-DAPA-429, MKK Barban za razdoblje od 1815. do 1891.; MU Pula, MKK Barban za razdoblje od 1891. do 1899.

²¹⁹ Na istome mjestu.

Opća stopa nataliteta u Župi u XIX. stoljeću (1803. – 1900.) kretala se od 31,84 do 41,61‰, a takav se raspon može objasniti variranjem godišnjega broja rođenih, nepouzdanim podacima o broju žitelja te razlikama u popisima kojima je u pojedinim godinama obuhvaćen različit broj naselja i zaselaka, kao i mogućim izostavljanjem u matičnim knjigama upisa o djeci umrloj usred ili nedugo nakon poroda. Prosječna je stopa nataliteta iznosila 38,58‰.

Između visoke i niske stope nataliteta graničnom se smatra ona od 30 živorođenih na 1.000 stanovnika. Prema američkomu demografu Ansleyju Coaleu, u većini se zapadnoeuropskih zemalja stopa nataliteta smanjila ispod razine od 30‰ u drugoj polovini XIX. stoljeća, odnosno u razdoblju „druge tranzicije“.²²⁰ Na tranziciju nataliteta u razvijenim područjima ključan je utjecaj imao niz čimbenika modernizacije društveno-gospodarske strukture: od industrijalizacije i urbanizacije do širenja obrazovanja te jačanja društvenoga i ekonomskoga položaja žena, s čime je povezano povećanje dobi pri ulasku u brak te skraćivanje fertilnoga razdoblja.²²¹

Tablica 2. Godišnja distribucija rođenja u Župi Barban (1815. – 1900.)²²²

Godina rođenja	Broj rođenih prema spolu		Ukupan broj rođenih	Godina rođenja	Broj rođenih prema spolu		Ukupan broj rođenih
	M	Ž			M	Ž	
1815.	33	28	61	1858.	35	56	91
1816.	32	27	59	1859.	53	41	94
1817.	41	34	75	1860.	41	38	79
1818.	24	29	53	1861.	48	34	82
1819.	57	59	116	1862.	43	38	81
1820.	52	63	115	1863.	31	31	62
1821.	36	53	89	1864.	51	41	92
1822.	49	38	87	1865.	24	45	69
1823.	34	36	70	1866.	21	29	50

²²⁰ Alica Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, nav. dj., str. 131. – 132. Više o tome vidi: Ansley J. Coale, „The Demographic Transition“, *The Pakistan Development Review*, vol. XXIII, br. 4, Winter 1984., str. 531. – 552.

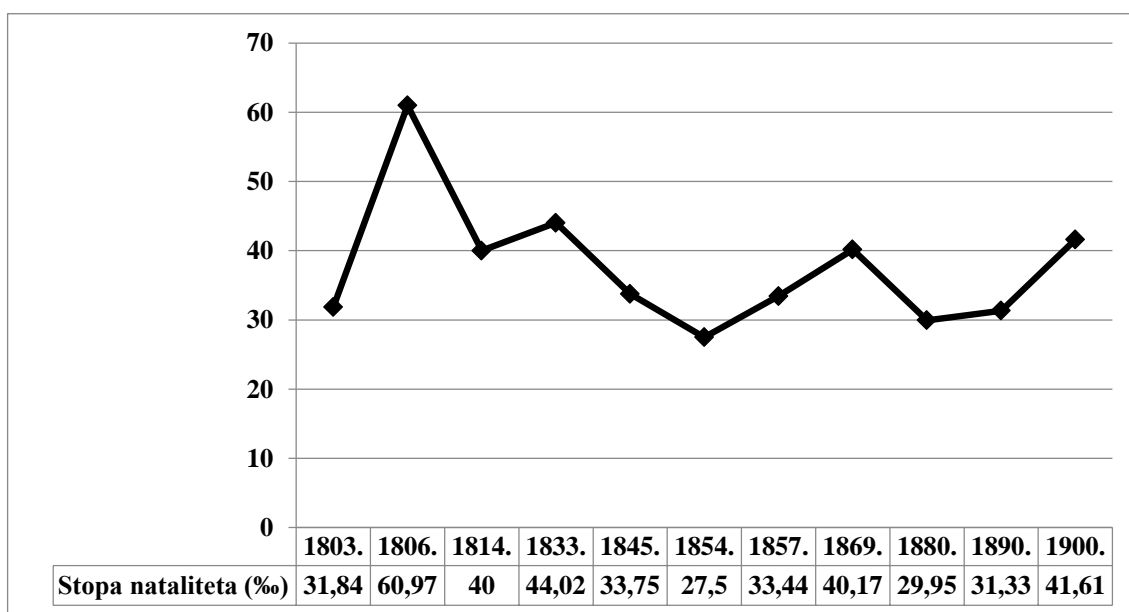
²²¹ Alica Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, nav. dj., str. 132. – 133.; Ista, „Demografska posttranzicijska etapa u zapadnoj Europi – obilježja i čimbenici (razdoblje 1960. – 2010. godine)“, *Rad HAZU: Razred za društvene znanosti*, br. 516, Zagreb 2013., str. 126.; Sandra Brée – David de la Croix, „Key Forces Behind the Decline of Fertility: Lessons from Childlessness in Rouen before the Industrial Revolution“, IRES Discussion Paper 2016-14, 2016., str. 10.

²²² Izvori: HR-DAPA-429, MKK Barban za razdoblje od 1815. do 1891.; MU Pula, MKK Barban za razdoblje od 1891. do 1899.

1824.	54	40	94	1867.	40	39	79
1825.	43	37	80	1868.	34	32	66
1826.	40	46	86	1869.	64	41	105
1827.	57	37	94	1870.	60	54	114
1828.	35	39	74	1871.	59	45	104
1829.	57	35	92	1872.	61	58	119
1830.	28	22	50	1873.	45	64	109
1831.	41	46	87	1874.	45	46	91
1832.	34	33	67	1875.	61	56	117
1833.	61	48	109	1876.	70	64	134
1834.	46	36	82	1877.	73	58	131
1835.	45	47	92	1878.	59	50	109
1836.	61	50	111	1879.	69	50	119
1837.	53	46	99	1880.	38	45	83
1838.	50	33	83	1881.	65	65	130
1839.	36	41	77	1882.	51	51	102
1840.	55	56	111	1883.	55	65	120
1841.	44	44	88	1884.	51	35	86
1842.	35	37	72	1885.	64	55	119
1843.	47	42	89	1886.	47	53	100
1844.	49	52	101	1887.	42	52	94
1845.	51	44	95	1888.	56	45	101
1846.	46	34	80	1889.	50	49	99
1847.	42	52	94	1890.	43	43	86
1848.	54	53	107	1891.	65	59	124
1849.	33	46	79	1892.	52	50	102
1850.	45	53	98	1893.	46	49	95
1851.	57	40	97	1894.	53	77	130
1852.	45	51	96	1895.	62	59	121
1853.	50	46	96	1896.	61	58	119
1854.	31	29	60	1897.	81	59	140
1855.	23	29	52	1898.	46	59	105
1856.	27	43	70	1899.	71	55	126
1857.	37	34	71	1900.	67	55	122
UKUPNO	1870	1788	3658	UKUPNO	2253	2148	4401
Udio (%)	51,12%	48,88%		Udio (%)	51,19%	48,81%	

U Istri je ranih dvadesetih te sredinom XIX. stoljeća zabilježena predtranzicijska stopa, viša od 40%, a u posljednjemu dvadesetljeću opala je na 37%.²²³ Malobrojne su povijesnodemografske studije o istarskim župama iz kojih možemo crpsti podatke o općim stopama nataliteta. U Župi Savičenta u XVIII. stoljeću rađalo se između 37 i 55 živorođenih na 1.000 stanovnika, a u prvome desetljeću XIX. stoljeća bilježile su se još uvijek visoke vrijednosti – stopa nataliteta iznosila je 1805. 43,1%, a 1814. 34,5%.²²⁴ Župa Čepić u unutrašnjosti Istre imala je u istim godinama neznatno višu stopu (38,4%), a slične su vrijednosti dosegnute i u petogodištu od 1855. do 1859., kada ona iznosi 36,7%.²²⁵ U Župi Buzet je u desetogodišnjemu periodu od 1870. do 1880. razvidna malo niža stopa nataliteta u odnosu na prosječne vrijednosti Istarskoga poluotoka, iznoseći 36,94%, a razlog tomu pronalazi se u mješovitosti seosko-gradskoga stanovništva.²²⁶

Grafikon 10. Stopa nataliteta u Župi Barban (1803. – 1900.)²²⁷

²²³ Jakov Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj*, nav. dj., str. 123., 126.

²²⁴ Danijela Doblanić, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 38.

²²⁵ Ista, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić“, nav. dj., str. 89. – 90.

²²⁶ Rina Kralj-Brassard – Jelena Obradović-Mojaš – Miroslav Bertoša, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 125. – 126.

²²⁷ Izvori: HR-DAPA-429, MKK Barban za godine 1803., 1806., 1814., 1833., 1845., 1854., 1857., 1869., 1880., 1890.; MU Pula, MKK Barban za godinu 1900.; Egidio Ivetic, *La popolazione dell'Istria*, nav. dj., str. 337.; Ivan Erceg, „Kretanje stanovništva u bivšoj mletačkoj Istri“, nav. dj., str. 24.; Miroslav Bertoša, *Istria: Doba Venecije*, nav. dj., str. 677. – 678.; Jakov Jelinčić, „Matične knjige župe Barban“, nav. dj., str. 122.; *Bollettino Provinciale*, nav. dj., str. 22.; Mirko Korenčić, *Naselja i stanovništvo*, nav. dj., str. 564.; Državni zavod za statistiku – Republika Hrvatska, nav. dj.

U Hrvatskoj i Slavoniji tijekom čitavoga razdoblja od 1780. do 1880. bila je zastupljena pojava rađanja više od 40 živorođenih na 1.000 stanovnika. U Vojnoj su krajini stope bile najviše, nadmašujući 50‰, dok je najniži natalitet zamjetan na području Dalmacije, gdje je prosječna stopa u istome periodu bila oko 34‰.²²⁸ Na srednjodalmatinskim otocima Malome i Velome Drveniku te u Župi Vinišće iznosila je u prvoj polovini XIX. stoljeća 29,05‰, a u drugoj se polovini povećala na 34,63‰.²²⁹ Slična kretanja zamjećuju se krajem stoljeća u mljetskim župama Babino Polje i Maranovići, gdje demografski pokazatelji ukazuju na obilježja druge središnje tranzicijske podetape²³⁰, dok je u sjevernodalmatinskoj župi Betini na Murteru prosječna stopa nataliteta nadvisivala regionalni prosjek, iznoseći 41,29‰, kao rezultat ruralnoga karaktera župe²³¹. Vrlo visoka stopa iznad 40‰ zabilježena je sredinom stoljeća na Malome Drveniku, ali i na Šolti.²³² U gradu Dubrovniku je njezina vrijednost od 1757. do 1810. bila 32,2‰, da bi od 1811. do 1857. opala na 27,7‰²³³, dok se u dubrovačkim poljoprivrednim područjima kretala između 35 i 40‰²³⁴. Na poluotoku Pelješcu zamjetna je razlika u stopi nataliteta između dviju razmotrenih župa: poljoprivredne Ponikve i pomorski orijentirane Viganj. U prvoj su vrijednosti bile slične onima u Dalmaciji (33,51‰ sredinom, a 36,84‰ krajem XIX. stoljeća), dok je u potonjoj zbog dugotrajne odsutnosti pomoraca stopa bila podosta niža (kretala se od 22,59‰ sredinom istoga stoljeća do 23,90‰ u njegovu posljednjemu desetljeću).²³⁵ Zbog pomorske je usmjerenosti prosječna stopa nataliteta bila niža i na Lopudu (27,96‰) u razdoblju od 1870. do 1880., čime uvelike odstupa od regionalnih vrijednosti.²³⁶

Da je tranzicijski proces u Dalmaciji najprije krenuo s juga, šireći se iz Dubrovnika prema južnodalmatinskim otocima, svjedoči vrlo visok prirodni prirast, kao i stopa nataliteta

²²⁸ Jakov Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj*, nav. dj., str. 123., 126.

²²⁹ Mladen Andreis, „Povijesna demografija Velog Drvenika, Malog Drvenika i Vinišća do god. 1900.“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 40, Zadar 1998., str. 251.

²³⁰ Neda Mihović – Kristina Puljizević – Božena Vranješ-Šoljan, „Središnja etapa demografske tranzicije: stanovništvo Babina Polja na otoku Mljetu (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47, nav. dj., str. 274.; Silvija Batoš – Jasenka Maslek – Nenad Vekarić, „Stanovništvo Maranovića na otoku Mljetu (1870-1880): razdoblje demografske tranzicije“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47, nav. dj., str. 296., 298.

²³¹ Frane Čizmić – Božena Vranješ-Šoljan, „Prve naznake demografske tranzicije: stanovništvo Betine (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47, nav. dj., str. 154.

²³² Mladen Andreis, „Povijesna demografija Velog Drvenika“, nav. dj., str. 251. – 252.

²³³ Stjepan Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika i demografske promjene u prošlosti*, Dubrovnik 1990., str. 76.

²³⁴ Nenad Vekarić, „Utjecaj društvenog statusa na demografska kretanja: dubrovačka vlastela i proces demografske tranzicije“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 50, Zagreb – Dubrovnik 2012., str. 78.

²³⁵ Isti, *Stanovništvo poluotoka Pelješca*, sv. 1., Dubrovnik 1992., str. 92.

²³⁶ Aida Cvjetković – Dubravka Mehaković – Jakov Gelo, „Središnja etapa demografske tranzicije: stanovništvo Lopuda (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47, nav. dj., str. 320. – 322.

iznad dalmatinskoga prosjeka u korčulanskoj župi Blato²³⁷ te u onoj ruralnoj Desne²³⁸ u donjoneretvanskome kraju u desetljeću od 1870. do 1880. S druge strane, svakako treba izdvojiti i iznimku Župe Lisac u odnosu na ostala područja nekadašnje Republike, smještenu u Dubrovačkome primorju, u kojoj je stopa nataliteta premašivala 40%. Tranzicijski ju je proces zahvatio s osjetnim zakašnjenjem, ponajviše zbog podložnosti utjecaju susjedne Hercegovine, čiji se tamošnji ustanak negativno odrazio na demografsku sliku ove župe.²³⁹

Što se, pak, sjeverozapadne Hrvatske tiče, nalazimo reprezentativne podatke za nekoliko župa. U Zagrebu je u prvoj polovini XIX. stoljeća opća stopa nataliteta varirala od 26 do 37%.²⁴⁰ Slične su vrijednosti iskazane i u Samoboru, gdje je prosječna stopa između 1821. i 1857. bila na granici visoke i niže, iznoseći 33%.²⁴¹ Usporedbe s vrijednostima u nekim gradovima austrijskih pokrajina pokazale su da su, osim u Innsbrucku, osjetno višu stopu od Zagreba imali svi ostali gradovi.²⁴² U istome razdoblju viša stopa nataliteta od one u Zagrebu kretala se u križevačkoj (od 33 do čak 52%) te ludbreškoj i kuzminečkoj župi, u kojima nije bila niža od 40, a premašivala je u nekim godinama i 50%.²⁴³ Valja pritom primijetiti kako su u istraživanim područjima prosječne opće stope nataliteta bile više u XVIII. nego u prvoj polovini sljedećega stoljeća.

Slavonija se također u XIX. stoljeću, sve do osamdesetih godina, nalazila u predtranzicijskoj etapi, što, uz ostale parametre, potvrđuje visoka prosječna stopa nataliteta u Donjemu Miholjcu od oko 40% u ranijemu desetljeću.²⁴⁴ U Slavonskome Brodu, pak, kao gradskoj sredini, stopa nataliteta bila je niža od onih koje su prevladavale u Hrvatskoj, Slavoniji i Vojnoj krajini u drugoj polovini XIX. stoljeća; analiza po petogodištima pokazala

²³⁷ Ivana Lazarević – Nenad Vekarić, „Stanovništvo Blata na Korčuli (1870-1880): početak demografske tranzicije“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47, nav. dj., str. 226.

²³⁸ Inge Bego-Matijević – Žarko Dugandžić – Anđelko Akrap, „Tranzicija mortaliteta: stanovništvo Desne na Neretvi (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47, nav. dj., str. 204.

²³⁹ Marija Gjurašić – Minela Fulurija – Nenad Vekarić, „Zakašnjela demografska tranzicija: stanovništvo Lisca u Dubrovačkom primorju (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47, nav. dj., str. 347. – 348.

²⁴⁰ Stjepan Krivošić, *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća*, Zagreb 1981., str. 105.

²⁴¹ Tihana Luetić, „Demografska analiza stanovništva grada Samobora od kraja 18. stoljeća do 1857. godine“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, vol. 21, Zagreb 2004., str. 211. – 212.

²⁴² Stjepan Krivošić, *Zagreb i njegovo stanovništvo*, nav. dj., str. 105.

²⁴³ Isti, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, Varaždin 1991., str. 42.

²⁴⁴ Marija Brandić – Monika Grdiša-Asić – Ivan Čipin, „Stanovništvo Donjeg Miholjca (1870-1880): predtranzicijsko doba“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47, nav. dj., str. 100.

je da je od 1871. do 1890. ona varirala između niskih 20 i 26%.²⁴⁵ Prosječnu stopu nataliteta nižu od 30‰ imala je i nekadašnja krajiška slavonska župa Drenovci, pokazujući značajno odstupanje od visokih vrijednosti zabilježenih u Vojnoj krajini. No, unatoč tome, prema drugim je pokazateljima sasvim jasno kako u spomenutoj župi nema naznaka o počecima tranzicijskoga procesa.²⁴⁶ Kao moguće razloge tako niske stope nataliteta austrijski povjesničar Karl Kaser navodi pad stope fertiliteta u posljednjoj trećini XIX. stoljeća, koji je uvjetovan povoljnijim gospodarskim stanjem te primjenom različitih oblika kontrole rađanja.²⁴⁷

Na temelju iznesene usporedbe razvidno je kako je stopa nataliteta imala različitu regionalnu dinamiku. Više su vrijednosti bile karakteristične za seoske sredine; opća stopa pokazuje znakove jenjavanja tek u drugoj polovini XIX. stoljeća, a uzroci stoljetnoga zaostajanja za zapadnoeuropskim zemljama, između ostaloga, leže u nedovoljnoj gospodarskoj i tehnološkoj razvijenosti, visokoj stopi smrtnosti, posebice novorođenčadi i male djece, niskoj razini obrazovanja te medicinskoga znanja i zdravstvene zaštite.²⁴⁸

IX. 2. Sezonsko kretanje začeca i rođenja

Sezonalnost je predmetom proučavanja različitih znanstvenih disciplina, a iz demografskih su istraživanja iznjedrila dva glavna modela obilježena maksimumom rođenja: europski i američki. Za europski je model karakterističan vrhunac tijekom proljeća i ljeta, a potom i u rujnu, dok u ostatku godine broj rođenih opada. U američkome su, pak, modelu niske vrijednosti rođenja zabilježene u proljetnim i ljetnim mjesecima, a vrhunac u rujnu.²⁴⁹

Sezonsko kretanje začeca ovisilo je o viševrsnim čimbenicima: opsegu poljoprivrednih radova, reproduktivnim sposobnostima, prirodno-geografskim činiteljima, klimatskim prilikama, higijenskim uvjetima, društveno-kulturnim i religijskim normama te energetske

²⁴⁵ Davorin Hrkać, „Demografski razvoj Broda 1869–1890. godine“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 41, Zagreb 2009., str. 277. – 278.

²⁴⁶ Tamara Alebić – Irena Ipšić – Božena Vranješ-Šoljan, „Stanovništvo Drenovaca (1870-1880): predtranzicijsko doba“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47, nav. dj., str. 75. – 76.

²⁴⁷ Karl Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, sv. 2., Zagreb 1997., str. 54. – 55.

²⁴⁸ Alica Wertheimer-Baletić, *Demografija*, nav. dj., str. 85. – 86.

²⁴⁹ Frank Trovato – Dave Odynak, „The Seasonality of Births in Canada and Provinces 1881-1989: Theory and Analysis“, *Canadian Studies in Population*, vol. 20, br. 1, 1993., str. 1.; Gabriele Doblhammer-Reiter – Joseph Lee Rogers – Roland Rau, „Seasonality of Birth in Nineteenth and Twentieth Century Austria: Steps toward a Unified Theory of Human Reproductive Seasonality“, MPIDR WORKING PAPER WP 1999-013, November 1999., str. 6.

faktorima.²⁵⁰ Sezonalnost ljudskih životnih aktivnosti u agrarnim sredinama korelirala je s vremenskim uvjetima te ciklusima poljoprivrednih radova i prikupljanja plodova. U barbanskoj župi, u kojoj je dominiralo ruralno gospodarstvo, sezonske su razlike bile ponajprije povezane s gospodarskim aktivnostima, koje su najviše dolazile do izražaja u vrijeme ljetne žetve te jesenske sjetve i berbe grožđa, kukuruza i maslina.²⁵¹ Tako je najmanji broj začeca zabilježen u rujnu i listopadu, dok su najviše vrijednosti ostvarene u proljetnim mjesecima (s vrhuncem u lipnju), a u skladu s time najmanje rođenih i krštenih bilo je u lipnju i srpnju. Prema mišljenju Edwarda A. Wrigleyja i Rogera S. Schofielda, smanjenje broja začeca uvjetovano je i prethodnim planiranjem rođenja djeteta jer su se zbog preopterećenosti seoskim poslovima partneri u tim mjesecima suzdržavali od stupanja u intimne odnose.²⁵²

Važnu ulogu imao je i religijski čimbenik – poštujući kanonske odredbe, supružnici su trebali seksualno apstinirati u adventsko i korizmeno vrijeme te nedjeljom i blagdanima²⁵³, stoga je nakon četrdesetodnevnoga razdoblja Korizme, u kojemu je prevladavala oskudna prehrana, koja se negativno odrazila na reproduktivnu moć²⁵⁴, uslijedilo povećanje broja začeca u travnju i svibnju, odnosno rođenja i krštenja u siječnju i veljači. No, razlog tomu nije samo završetak perioda odricanja već i seksualno buđenje u proljetnim mjesecima. Drugi vrhunac rođenih u rujnu obrazlaže se činjenicom da su djeca začeta u božićno i novogodišnje vrijeme odmora i dokolice.²⁵⁵

²⁵⁰ Usp. Peter T. Ellison – Claudia R. Valeggia – Diana S. Sherry, „Human birth seasonality“, u: *Seasonality in Primates: Studies of Living and Extinct Human and Non-Human Primates* (ur. Diane K. Brockman – Carel P. Van Schaik), Cambridge 2005., str. 379. – 400.; Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda (Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća)*, Zagreb – Dubrovnik 2000., str. 84.; Frank Trovato – Dave Odynek, „The Seasonality of Births in Canada“, nav. dj., str. 4. – 5.

²⁵¹ Peter T. Ellison – Claudia R. Valeggia – Diana S. Sherry, „Human birth seasonality“, nav. dj., str. 381.; Nenad Vekarić – Božena Vranješ-Šoljan, „Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj“, nav. dj., str. 37.

²⁵² Edward A. Wrigley – Roger S. Schofield, *The Population History of England 1571-1871: A Reconstruction*, Cambridge 1981., str. 292.

²⁵³ Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 84.; Marija Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena: položaj i uloga žene u istarskim komunalnim društvima: primjer Novigrada u 15. i 16. stoljeću*, Zagreb 2006., str. 60.

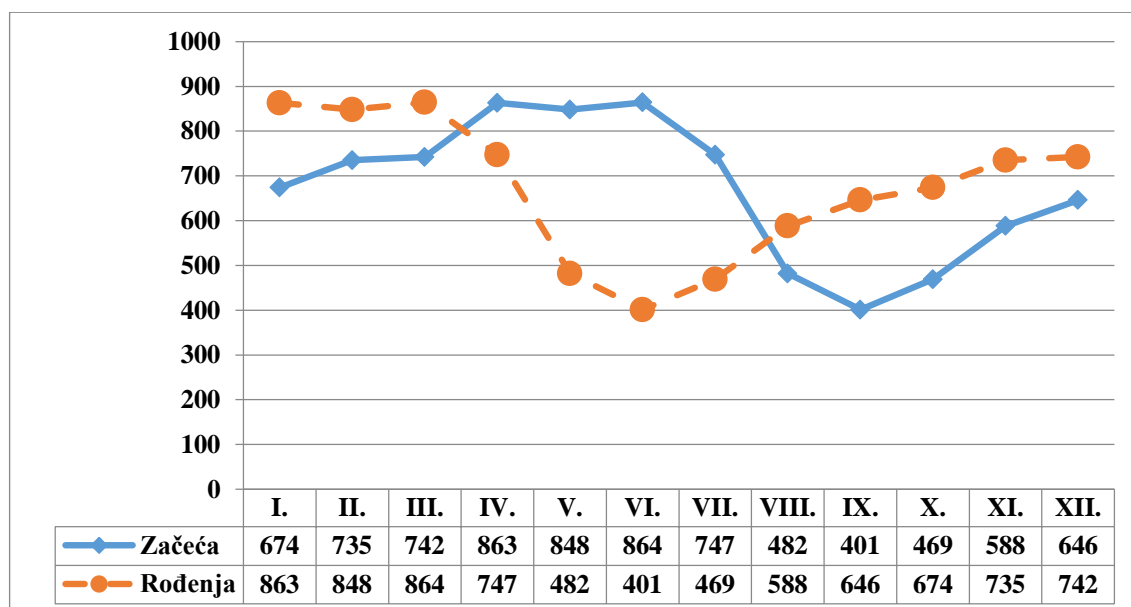
²⁵⁴ Philip Benedict, *The Huguenot Population of France, 1600-1685: The Demographic Fate and Customs of a Religious Minority*, vol. 81, part 5, Philadelphia 1991., pretisak 1994., str. 92.

²⁵⁵ Peter T. Ellison – Claudia R. Valeggia – Diana S. Sherry, „Human birth seasonality“, nav. dj., str. 380.; Frank Trovato – Dave Odynek, „The Seasonality of Births in Canada“, nav. dj., str. 1.; Gabriele Doblhammer-Reiter – Joseph Lee Rogers – Roland Rau, „Seasonality of Birth in Nineteenth and Twentieth Century Austria“, nav. dj., str. 8. – 9.

Tablica 3. Mjesečna distribucija začeca i rođenja u Župi Barban (1815. – 1900.)²⁵⁶

Mjesec	Broj rođenja	Udio (%)	Broj začeca	Udio (%)
I.	863	10,71%	674	8,37%
II.	848	10,52%	735	9,12%
III.	864	10,72%	742	9,21%
IV.	747	9,27%	863	10,71%
V.	482	5,98%	848	10,52%
VI.	401	4,98%	864	10,72%
VII.	469	5,82%	747	9,27%
VIII.	588	7,30%	482	5,98%
IX.	646	8,02%	401	4,98%
X.	674	8,37%	469	5,82%
XI.	735	9,12%	588	7,30%
XII.	742	9,21%	646	8,02%

Grafikon 11. Kretanje broja začeca i rođenja po mjesecima u Župi Barban (1815. – 1900.)²⁵⁷

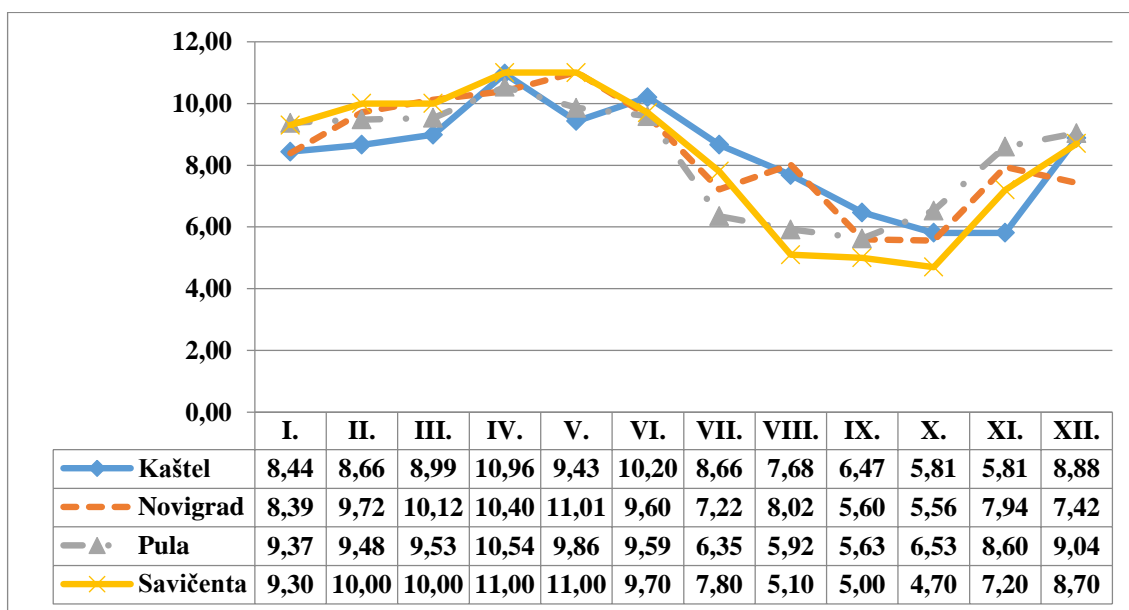

²⁵⁶ Izvori: HR-DAPA-429, MKK Barban za razdoblje od 1815. do 1891.; MU Pula, MKK Barban za razdoblje od 1891. do 1900.

²⁵⁷ Na istome mjestu.

Pojava maksimuma začeca u proljetnim te njegova minimuma u jesenskim mjesecima zabilježena je i u drugim istarskim župama – u Puli²⁵⁸ od početka XVII. do XIX. stoljeća, gdje vrijednosti konstantno rastu i u prvim trima mjesecima, potom u Novigradu²⁵⁹, Poreču²⁶⁰ i Kaštelu (Buje)²⁶¹ u XVIII. stoljeću te u devetnaestostoljetnome Buzetu²⁶², Čepiću²⁶³, Kanfanaru²⁶⁴, Labinu²⁶⁵, Savičenti²⁶⁶, Taru²⁶⁷ i Tinjanu²⁶⁸.

Grafikon 12. Udio začeca po mjesecima u pojedinim istarskim župama (XVIII. stoljeće)²⁶⁹

²⁵⁸ Slaven Bertoša, *Život i smrt u Puli*, nav. dj., str. 32.

²⁵⁹ Marino Budicin, „L'andamento della popolazione a Cittanova“, nav. dj., str. 97. – 98.; Egidio Ivetic, *Oltremare*, nav. dj., str. 367. – 368.

²⁶⁰ Egidio Ivetic, „La popolazione di Parenzo“, nav. dj., str. 170.

²⁶¹ Marino Manin, „Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima“, nav. dj., str. 132.

²⁶² Rina Kralj-Brassard – Jelena Obradović-Mojaš – Miroslav Bertoša, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 133.

²⁶³ Danijela Doblanić, „Povijesnodemografske crtcice o stanovništvu župe Čepić“, nav. dj., str. 98.

²⁶⁴ Samanta Paronić, „Rođenja i krštenja u Kanfanaru“, nav. dj., str. 140.

²⁶⁵ Davor Salihović, „Rođenja i krštenja u Labinu“, nav. dj., str. 91.

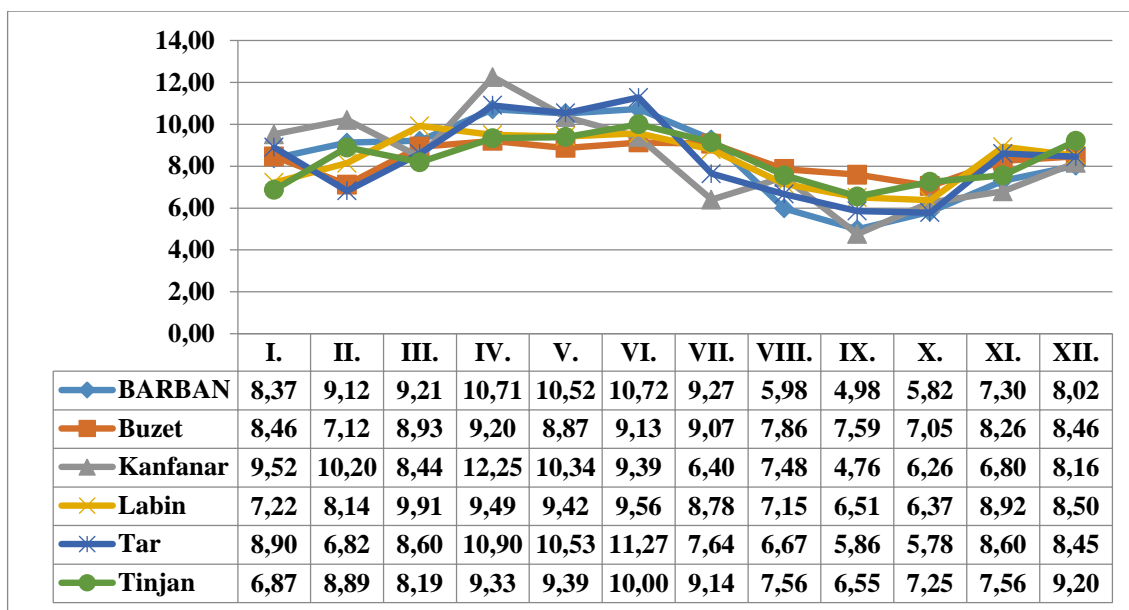
²⁶⁶ Danijela Doblanić, „Sezonska kretanja začeca/rođenja župe Svetvinčenat u 18. stoljeću“, *Povijesni prilozi*, br. 43, Zagreb 2012., str. 225.; Ista, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 202.; Alen Drandić, „Demografska analiza podataka matičnih knjiga krštenih i vjenčanih župe Svetvinčenat (1875. – 1900.)“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 20., nav. dj., str. 120.;

²⁶⁷ Monika Zuprić, „Kćeri i sinovi Tara“, nav. dj., Pazin 2013., str. 76.

²⁶⁸ Lana Krvopić, „Matična knjiga krštenih župe Tinjan“, nav. dj., str. 52.

²⁶⁹ Izvori: Marino Manin, „Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima“, nav. dj., str. 132.; Marino Budicin, „L'andamento della popolazione a Cittanova“, nav. dj., str. 97. – 98.; Egidio Ivetic, *Oltremare*, nav. dj., str. 367. – 368.; Slaven Bertoša, *Život i smrt u Puli*, nav. dj., str. 202.

Grafikon 13. Udio začeca po mjesecima u pojedinim istarskim župama (XIX. stoljeće)²⁷⁰

Sa sezonskim kretanjima začeca i rođenja u istarskim župama podudaraju se i ona u nekim dijelovima istočne (Brod²⁷¹, Drenovci²⁷², Nova Gradiška²⁷³), kao i sjeverozapadne Hrvatske (Brdovec²⁷⁴, Križevci, Kuzminec, Ludbreg i Zagreb²⁷⁵ te Samobor²⁷⁶), no u pojedinim je potonjim župama nešto veći broj začeca zabilježen u siječnju nego u proljetno doba. Visok stupanj sličnosti s Istrom pokazuje i raspored začeca u nekim južnodalmatinskim župama. U konavoskoj župi Pridvorje²⁷⁷ najveći broj začeca zamjetan je u travnju (ali i u prosincu), a najmanji u rujnu. S obzirom na to da je i u dalmatinskim naseljima izniman utjecaj na sezonsku distribuciju začeca i rođenja imao intenzitet poljoprivrednih radova, jesen je bilo doba s najmanjom plodnošću u dvama naseljima pod jurisdikcijom kominske župe –

²⁷⁰ Izvori: HR-DAPA-429, MKK Barban za razdoblje od 1815. do 1891.; MU Pula, MKK Barban za razdoblje od 1891. do 1900.; Rina Kralj-Brassard – Jelena Obradović-Mojaš – Miroslav Bertoša, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 133.; Samanta Paronić, „Rođenja i krštenja u Kanfanaru“, nav. dj., str. 140.; Davor Salihović, „Rođenja i krštenja u Labinu“, nav. dj., str. 91.; Monika Zuprić, „Kćeri i sinovi Tara“, nav. dj., str. 76.; Lana Krvopić, „Matična knjiga krštenih župe Tinjan“, nav. dj., str. 52.

²⁷¹ Davorin Hrkać, „Demografski razvoj Broda“, nav. dj., str. 278.

²⁷² Tamara Alebić – Irena Ipšić – Božena Vranješ-Šoljan, „Stanovništvo Drenovaca“, nav. dj., str. 84.

²⁷³ Jasna Čapo, „Sezonske varijacije demografskih pokazatelja u sjevernoj Hrvatskoj u 18. i 19. stoljeću“, u: *Slavonija, Srijem, Baranja i Bačka: zbornik* (ur. Ante Sekulić), Zagreb 1993., str. 137.

²⁷⁴ Ante Gabričević, „Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida u Brdovcu između 1672. i 1981. godine“, *Starine JAZU*, knj. 59, Zagreb 1984., str. 239. – 241.

²⁷⁵ Stjepan Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, nav. dj., str. 47.

²⁷⁶ Tihana Luetić, „Demografska analiza stanovništva grada Samobora“, nav. dj., str. 214.

²⁷⁷ Niko Kapetanić – Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, sv. I., Dubrovnik 1998., str. 251. – 254.

Kominu²⁷⁸ i Rogotinu²⁷⁹. Ondje se broj rođenja smanjivao u ljetnim mjesecima, što ukazuje na sličnost s kretanjima i u drugim mjestima južne Hrvatske (Blato na Korčuli²⁸⁰, Desne u dolini Neretve²⁸¹, Lisac u Dubrovačkome primorju²⁸², Mali i Veli Drvenik te Vinišće²⁸³). Iznimku je činio Dubrovnik²⁸⁴, gdje je u prvoj polovini XIX. stoljeća najmanji broj rođenih zabilježen u siječnju, a najveći u lipnju (i veljači!). Dosežući najnižu vrijednost broja djece začete u travnju, Dubrovnik svakako ukazuje na odstupanje od ustaljenoga ritma poroda koji je prisutan na ostalim navedenim područjima zahvaljujući gradskom načinu života, čime se smanjivao utjecaj godišnjih doba na reproduktivnu sliku. Odstupanje od dalmatinskoga prosjeka vidljivo je i na otočkim primjerima: Babinu Polju na Mljetu²⁸⁵, Betini na Murteru²⁸⁶ i Lopudu²⁸⁷, gdje je maksimum dosegnut u siječnju, a minimum ljeti. Najviši siječanjski udio začeca bilježi i Lastovo²⁸⁸ te župa Sv. Mihovil u Trilju²⁸⁹, smještena u Cetinskoj krajini, koja podjednake vrijednosti ima i u lipnju.

²⁷⁸ Maja Šunjić, „Prirodno kretanje stanovništva Komina na kraju i u prvoj polovici 19. stoljeća“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 50, Zagreb – Dubrovnik 2012., str. 375.

²⁷⁹ Ista, „Stanovništvo Rogotina na kraju 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća na temelju matičnih knjiga i stanja duša“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 45, Zagreb – Dubrovnik 2007., str. 358. – 359.

²⁸⁰ Ivana Lazarević – Nenad Vekarić, „Stanovništvo Blata na Korčuli“, nav. dj., str. 228.

²⁸¹ Inge Bego-Matijević – Žarko Dugandžić – Anđelko Akrap, „Tranzicija mortaliteta: stanovništvo Desne“, nav. dj., str. 210. – 213.

²⁸² Marija Gjurašić – Minela Fulurija – Nenad Vekarić, „Zakašnjela demografska tranzicija: stanovništvo Lisca“, nav. dj., str. 356.

²⁸³ Mladen Andreis, „Povijesna demografija Velog Drvenika“, nav. dj., str. 253. – 254.

²⁸⁴ Stjepan Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika*, nav. dj., str. 77.

²⁸⁵ Neda Mihović – Kristina Puljizević – Božena Vranješ-Šoljan, „Središnja etapa demografske tranzicije: Stanovništvo Babina Polja“, nav. dj., str. 283.

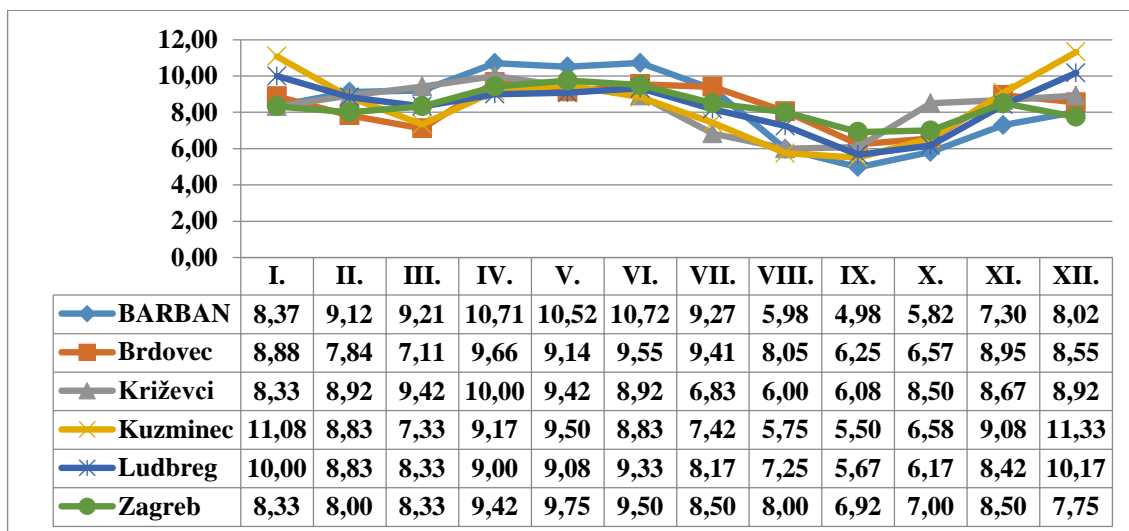
²⁸⁶ Frane Čizmić – Božena Vranješ-Šoljan, „Prve naznake demografske tranzicije“, nav. dj., str. 163.

²⁸⁷ Aida Cvjetković – Dubravka Mehaković – Jakov Gelo, „Središnja etapa demografske tranzicije: stanovništvo Lopuda“, nav. dj., str. 330.

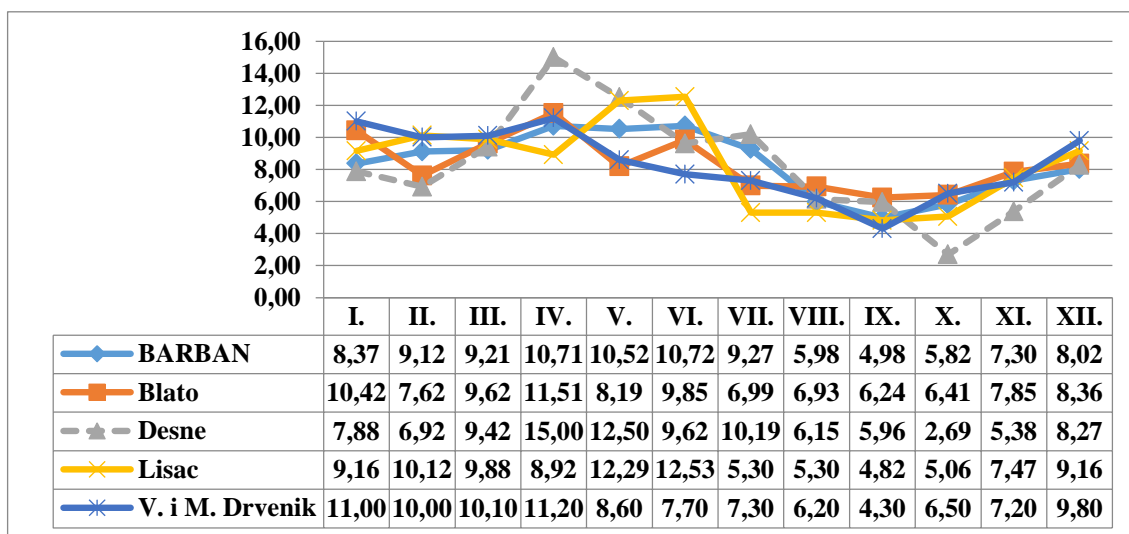
²⁸⁸ Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 87.

²⁸⁹ Mladen Andreis, *Stanovništvo župe sv. Mihovila Arhandela u Trilju u 19. st.: demografska i antroponimijaska analiza na temelju podataka iz matičnih knjiga krštenih*, Trilj 2001., str. 11.

Grafikon 14. Udio začeća po mjesecima u Barbanu i pojedinim župama sjeverozapadne Hrvatske (XIX. stoljeće)²⁹⁰

Grafikon 15. Udio začeća po mjesecima u Barbanu i pojedinim dalmatinskim župama (1851. – 1900.)²⁹¹

²⁹⁰ Izvori: HR-DAPA-429, MKK Barban za razdoblje od 1815. do 1891.; MU Pula, MKK Barban za razdoblje od 1891. do 1900.; Ante Gabričević, „Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida“, nav. dj., str. 47.

²⁹¹ Izvori: HR-DAPA-429, MKK Barban za razdoblje od 1815. do 1891.; MU Pula, MKK Barban za razdoblje od 1891. do 1900.; Ivana Lazarević – Nenad Vekarić, „Stanovništvo Blata na Korčuli“, nav. dj., str. 228.; Inge Bego-Matijević – Žarko Dugandžić – Anđelko Akrap, „Tranzicija mortaliteta: stanovništvo Desne“, nav. dj., str. 210. – 213.; Marija Gjurašić – Minela Fulurija – Nenad Vekarić, „Zakašnjela demografska tranzicija: stanovništvo Lisca“, nav. dj., str. 356.; Mladen Andreis, „Povijesna demografija Velog Drvenika“, nav. dj., str. 253. – 254.

Kao što je već spomenuto, na sezonalnost začeca utjecali su i klimatski faktori, djelujući na ljudski reproduktivni sustav, a samim time i na plodnost. Prema američkim studijama, razdoblje velikih kiša ima pozitivan učinak, dok ono obilježeno visokim temperaturama negativno utječe na plodnost.²⁹²

Na reprodukciju djeluju i energetske čimbenice te metabolički procesi organizma, pri čemu je važna povezanost energetske i endokrinog sustava. Vjerojatnost začeca povećava se kada je energetska bilanca pozitivna, a smanjuje se kada je ona negativna.²⁹³ Njemački biolozi Till Roenneberg i Jürgen Aschoff istraživali su utjecaj bioloških faktora na reprodukciju, zaključivši kako temperatura utječe na mušku, a fotoperiod, odnosno dužina trajanja dnevnoga svjetla na žensku plodnost. Prema njihovoj studiji, u razdobljima sa smanjenom količinom dnevnoga svjetla manji je broj začeca, dok se u onima s dužim trajanjem dana on povećava. No, ta je teorija ponajviše primjenjiva na primjeru nordijskih zemalja zbog velikih sezonskih promjena danjega svjetla.²⁹⁴

IX. 3. Sezonsko kretanje začeca i rođenja: usporedba s Europom

Model sezonalnosti začeca i rođenja umnogome sličan istarskomu razvidan je u Župi Sv. Martin-Velenje u slovenskoj pokrajini Štajerskoj. Od 1784. do 1899. najviše je začeca u Velenju u prosjeku zabilježeno u lipnju, a najmanje u srpnju, dok je u njegovoj okolini vrhunac postignut u travnju, uz minimalne vrijednosti u prosincu.²⁹⁵ Srpanj i kolovoz bili su mjeseci u kojima se preporučivalo odricanje od žena (*babe pust*), o čemu svjedoči i narodna pjesma uvriježena u Saleškoj dolini na sjeveru Slovenije,²⁹⁶ no ujedno se radi i o mjesecima obimnih poljoprivrednih poslova, što je jedan od temeljnih razloga malobrojnih začeca u to doba godine u ruralnim sredinama.

²⁹² Peter T. Ellison – Claudia R. Valeggia – Diana S. Sherry, „Human birth seasonality“, nav. dj., str. 381. – 383.; Frank Trovato – Dave Odynak, „The Seasonality of Births in Canada“, nav. dj., str. 10. – 15.

²⁹³ Peter T. Ellison – Claudia R. Valeggia – Diana S. Sherry, „Human birth seasonality“, nav. dj., str. 392.; Frank Trovato – Dave Odynak, „The Seasonality of Births in Canada“, nav. dj., str. 18.

²⁹⁴ Till Roenneberg – Jürgen Aschoff, „Annual Rhythm of Human Reproduction: I. Biology, Sociology, or Both?“, *Journal of Biological Rhythms*, vol. 5, br. 3, str. 195. – 216.; Isti, „Annual Rhythm of Human Reproduction: II. Environmental Correlations“, *Journal of Biological Rhythms*, vol. 5, br. 3, str. 217. – 239.; Frank Trovato – Dave Odynak, „The Seasonality of Births in Canada“, nav. dj., str. 13. – 14.

²⁹⁵ Jože Hudales, *Od zibeli do groba*, Ljubljana – Velenje 1997., str. 81.

²⁹⁶ Isto, str. 77.

Prema istraživanjima Carmela Crisafullija, Gianpiera Dalla Zuane i Francesce Solero, u Italiji je sezonski raspored začeca i rođenja osamdesetih godina XIX. stoljeća pokazivao znatne razlike među regijama. Minimum rođenja u studenome bilježio se na alpskome i tirenskome području te u Padskoj dolini (Val Padana) i središnjoj Italiji, a u potonjim su dvjema maksimumi bili koncentrirani u ožujku, dok je na talijanskome jugu i otocima vrhunac postignut u siječnju, a najniža vrijednost u lipnju.²⁹⁷ Obilježja jedinstvenoga uzorka u južnoj Italiji prepoznaju se i iz rezultata analize provedene u 55 kalabrijskih župa u širokome vremenskom rasponu od 1600. do 1900., gdje je namanji broj rođenih registriran u ljetnim, a najveći u zimskim mjesecima.²⁹⁸

Chiara Sanna, Gabriele Ruiu i Alessio Fornasin proučavali su sezonalnost rođenja u talijanskim regijama, obuhvativši polustoljetno razdoblje od 1863. do 1913. Najveće regionalne razlike uočavaju se u sjevernoj Italiji (Pijemont, Ligurija, Lombardija, Veneto), u kojoj zajedničke karakteristike iskazuju samo Lombardija i Veneto: minimum rođenja u prosincu i maksimum u rujnu. U središnjemu je dijelu Apeninskoga poluotoka sezonalnost mnogo ujednačenija. Prema geografskomu položaju izdvajaju se jadranski (*adriatico*) (Emilia, Marke, Umbrija, Abruzzo) i tirenski (*tirrenico*) (Toskana, Lacij) model, no u obama je raspored kretanja rođenja jednak, s najvišim vrijednostima u veljači i ožujku te najmanjim u ljetnim mjesecima. U južnotalijanskim je regijama (Kampanija, Apulija, Basilicata, Kalabrija, Sicilija, Sardinija) potvrđen obrazac spomenut u gornjemu odlomku koji ukazuje na maksimum začeca u proljeće, a minimum ujesen.²⁹⁹

Njemački znanstvenici Gabriele Doblhammer-Reiter i Roland Rau s Instituta za demografska istraživanja „Max Planck“ te Joseph Lee Rodgers sa Sveučilišta u Oklahomi proveli su istraživanje u devet austrijskih regija za razdoblja od 1881. do 1912. i od 1947. do 1959., propitujući utjecaj geografskih i klimatskih čimbenika te poljoprivrednih radova na sezonalnost rođenja. Iznose tzv. hipotezu elastičnosti/fleksibilnosti (*resilience hypothesis*), koja upućuje na dvije razine utjecaja na sezonsko kretanje rođenja: postojanje mnoštva manjih uzroka koji rezultiraju sitnim promjenama u modelima ljudskoga reproduktivnog ponašanja, a koji su i sami podložni utjecaju vrlo maloga broja glavnih, manje fleksibilnih uzroka, kojima

²⁹⁷ Carmelo Crisafulli – Gianpiero Dalla Zuanna – Francesca Solero, „La stagionalità delle nascite di ancien régime nelle provincie italiane e in Calabria“, *Popolazione e Storia*, vol. 1, Udine 2000., str. 181.

²⁹⁸ Isto, str. 183.

²⁹⁹ Chiara Sanna – Gabriele Ruiu – Alessio Fornasin, „La stagionalità delle nascite nelle regioni Italiane all’indomani dell’Unificazione“, UNIUD Working Paper 2013-9, str. 13. – 16.

se može objasniti stanovita stabilnost u vremenu i prostoru.³⁰⁰ Iz ovih potonjih izranjaju tri osnovna prevladavajuća fenomena: 1. vrhunac rođenja u početno doba godine, što se povezuje s europskim modelom; 2. opadanje u proljeće, karakteristično za američki model; 3. rujanski vrhunac koji se pojavljuje u obama modelima.³⁰¹

U gotovo svim je razmotrenim austrijskim regijama krajem XIX. i početkom XX. stoljeća najveći broj rođenja dostignut u veljači, a najmanji u prosincu, što ukazuje na najvišu stopu začeca u svibnju. Jedinu iznimku predstavlja južni Tirol, koji uz maksimum rođenja u rujnu i minimum u travnju odražava odlike američkoga modela, a ujedno ukazuje na velik broj začeca u prosinačkome blagdanskome ozračju.³⁰² U Njemačkoj se, pak, uočava model sezonalnosti koji slijedi ciklus poljoprivrednih radova: u razdoblju od 1872. do 1880. najmanji je broj začeca zamjetan u rujnu, dok je vrhunac ostvaren u proljetnome svibnju.³⁰³

U Finskoj zabilježene su značajne sezonske klimatske varijacije, što uvjetuje razlike u dostupnosti hrane. Provedena je analiza matičnih knjiga krštenih i umrlih za razdoblje od 1769. do 1850., pri čemu je istraživanje obuhvatilo jedanaest župa u središnjemu i južnome dijelu zemlje, s osobitim osvrtom na sezonski raspored rođenja i vjerojatnost preživljavanja novorođenčadi s obzirom na godišnje doba, odnosno mjesec rođenja. Vrhunac broja rođenih zabilježen je u ožujku i travnju te zatim, s nešto nižim vrijednostima, u rujnu, dok je opadanje uslijedilo ljeti, što ukazuje na karakteristike europskoga modela sezonalnosti. Najvišu stopu preživljavanja imala su djeca rođena tijekom jeseni, no to svejedno nije utjecalo na tempiranje vremena poroda i ostvarenje maksimuma broja rođenja u tim mjesecima. Visoka je stopa preživljavanja u to doba mogla biti prouzročena povećanom majčinom sposobnošću za njegovanjem novorođenčadi jer su ujesen bili najpovoljniji prehrambeni uvjeti, a bio je i niži rizik obolijevanja, uz bolje higijenske uvjete nego u toplim ljetnim mjesecima, kada je dojenčad bila osobito osjetljiva na probavne smetnje. Povećan broj rođenja u rujnu dovodi se u vezu sa začecem u doba slavljenja najvećih blagdana, stoga je vidljiv utjecaj religijske tradicije.³⁰⁴

³⁰⁰ Gabriele Doblhammer-Reiter – Joseph Lee Rodgers – Roland Rau, „Seasonality of Birth in Nineteenth and Twentieth Century Austria“, nav. dj., str. 2., 18.

³⁰¹ Isto, str. 18.

³⁰² Isto, str. 35. – 37.

³⁰³ Carmelo Crisafulli – Gianpiero Dalla Zuanna – Francesca Solero, „La stagionalità delle nascite di ancien régime“, nav. dj., str. 182.

³⁰⁴ Virpi Lummaa – Risto Remmetyinen – Erkki Haukioja – Mirja Pikkola, „Seasonality of births in *Homo sapiens* in pre-industrial Finland: maximisation of offspring survivorship?“, *Journal of Evolutionary Biology*, vol. 11, 1998., str. 148. – 153., 155. – 156.

IX. 4. Posmrčad

Među osobitostima koje izviru iz barbanskih matičnih knjiga svakako valja istaknuti slučajeve u kojima je dijete rođeno i kršteno nakon očeve smrti, pa su se uz ime potonjega bilježili izrazi *q[uonda]m* ili *defunctus*. U razdoblju od 1815. do 1900. upisana su ukupno 42 posmrčeta, pri čemu je bilo više dječaka nego djevojčica, a njihov je udio u ukupnome broju krštenih iznosio neznatnih 0,52%. U nastavku navodi se nekoliko primjera.

Dana 15. svibnja 1831. kršten je Ivan, sin Agate rođ. Zuban i Antuna Kvarante iz Melnice. Rođen je u zakonitome braku prethodnoga dana, ali kao posmrče (*figlio postumo*) jer je njegov otac umro 1. svibnja. Primalja je bila Ulika, udovica Jakova Zubana, a obred krštenja obavio je kanonik Sebastiano Trampus. Kao kumovi upisani su Ivan Mikolić i Marija, neudana kći (*nubile figlia*) Grgura Blažine Matokana.³⁰⁵

Vittoria Cattarina bila je *figlia postuma* doseljenikâ iz Karnije – pokojnoga Mattea Mignuleschija i Margarite rođ. Deprato. Obred krštenja obavio je 2. veljače 1843. kapelan Ivan Krstitelj Bogović. Funkciju kumova imali su Ivan Jakša i Lucija rođ. Radole, supruga Mateja Dugonje, no primaljino je ime nepoznato – doznajemo samo da je riječ o strankinji iz Vodnjana (*una forestiera da Dignano*).³⁰⁶

Posmrče je bio i Toma, kršten 17. prosinca 1832. u Vadrešu, a njegovi su roditelji bili Marija, kći Pavla Mošnje, i Ivan Matulja, koji je umro prije sinova rođenja (*premorto al figlio*). Dijete je za kumove imalo Agostina Agostinisa iz Karnije te građanku (*civile*) Mariju, kćer pok. Andree Trampusa, dok je kao primalja upisana Eufemija, udovica Nikole Maurića. Krštenje je obavio kanonik Sebastiano Trampus.³⁰⁷

Zanimljiv je slučaj krštenja Ivana, 1. srpnja 1858. u Bičićima, koji je bio plodom nezakonite veze, na što upućuje oznaka o nesklopljenome braku (*figlio di non conchiuso matrimonio*) između roditeljâ – pokojnoga Franje Pupina i Marije rođ. Cetina. Kao krsni kumovi zabilježeni su Pavao, sin Mihovila Glavaša, i Paskva, kći Jurja Bužlete. Pri porodu pomagala je primalja Marija Cetina, a krstitelj je bio župnik Antonio Gambin.

³⁰⁵ HR-DAPA-429, MKK Barban 1816. – 1835., 15. V. 1831.

³⁰⁶ Isto, MKK Barban 1841. – 1860.; 1842. – 1853., 2. II. 1843.

³⁰⁷ Isto, MKK Barban 1816. – 1835.; 1831. – 1840., 17. XII. 1832.

Tablica 4. Godišnja distribucija posmrčadi u Župi Barban (1815. – 1900.)³⁰⁸

Godina rođenja	Broj rođenih prema spolu	
	M	Ž
1822.	1	
1824.	2	
1826.		1
1831.	1	2
1834.		1
1839.	2	
1841.		1
1843.		1
1844.		1
1847.		1
1848.	1	
1849.	1	
1855.	1	
1856.		1
1857.	2	
1858.	2	
1860.	1	
1861.		1
1862.	1	
1865.		1
1866.	1	1
1868.	1	1
1869.	1	
1871.		1
1873.	1	
1882.	1	
1889.	1	1
1891.	1	
1896.	4	1
UKUPNO	26	16
Udio u ukupnome broju rođenih	0,32%	0,20%

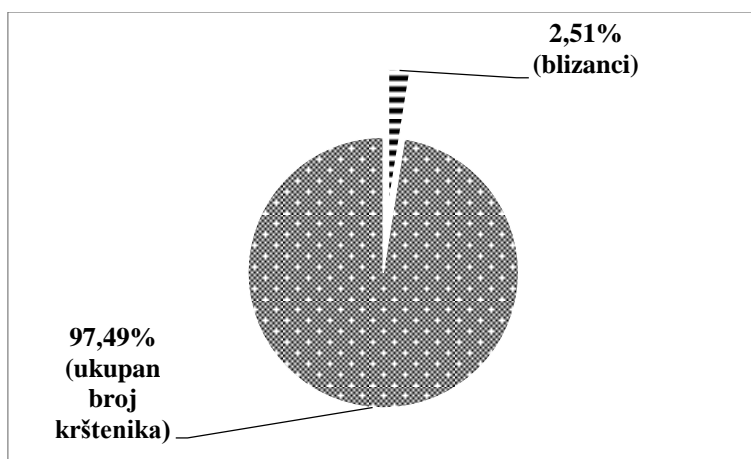
³⁰⁸ Izvori: isto, MKK Barban za razdoblje od 1815. do 1891.; MU Pula, MKK Barban za razdoblje od 1891. do 1900.

IX. 5. Blizanci

Blizanci (*gemelli/gemini*) na prostoru Župe rađali su se vrlo rijetko. Mogli su se bilježiti dvama načinima: unutar istoga teksta ili u dvama različitim upisima, koji su slijedili jedan iza drugoga, unatoč rođenju istoga nadnevkâ.³⁰⁹ Nenad Vekarić i suradnici navode kako stopa rađanja jednojajčanih blizanaca pokazuje neznatne promjene u odnosu na demografske činitelje te obično iznosi oko 3,5 na 1.000 poroda, dok se u dvojajčanih blizanaca ona kreće od 5 do 49 na 1.000 poroda, varirajući s obzirom na promatrano područje i populaciju te oviseći o raznim varijablama poput majčine dobi, rase i broja poroda (pariteta). Žena u dobi od 15 do 19 godina koja je rađala prvi put imala je 4 – 5 puta nižu stopu rađanja blizanaca od višerotkinje starije dobi (od 35 do 39 godina).³¹⁰

U razdoblju od 1815. do 1900. na Barbanštini upisan je ukupno 101 par blizanaca te su pritom svi ubilježeni u zasebnim upisima ili rubrikama. Njihov je udio u ukupnome broju krštenika iznosio 2,51%, pri čemu je najviše bilo muško-ženskih (53), potom žensko-ženskih (29) te najmanje muško-muških parova (19). Najveći je broj kršten 1873. (osam parova), a u razmotrenome je periodu ukupno 25 godina u kojima nije upisano nijedno krštenje blizanaca. Nedugo nakon poroda umrlo je 51 dijete, što znači da je razina smrtnosti iznosila 25,25%, a u ukupnome broju krštenikâ 0,64%.

Grafikon 16. Udio blizanaca u ukupnome broju krštenika u Župi Barban (1815. – 1900.)³¹¹

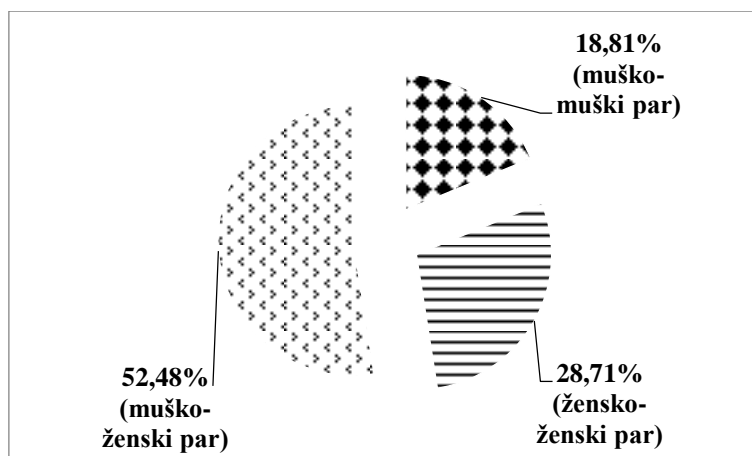

³⁰⁹ Slaven Bertoša, „*Nati nel medesimo parto*“, nav. dj., str. 163.

³¹⁰ Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 70.

³¹¹ Izvori: HR-DAPA-429, MKK Barban za razdoblje od 1815. do 1891.; MU Pula, MKK Barban za razdoblje od 1891. do 1900.

Grafikon 17. Spolna struktura blizanaca u Župi Barban (1815. – 1900.)³¹²

Kumovi su često bili različiti, a u nekim upisima nije izričito naznačeno kako je riječ o krštenju blizanaca. Prvi par ubilježen je 12. ožujka 1819.; riječ je o nezakonitim kćerima Uliki i Gregoriji, čija je majka bila Marija, kći Mateja Draguzeta (Barbete), a umjesto očeva imena navedena je oznaka *ignotus*, što znači da je ono bilo nepoznato. Njihovo je krštenje obavio kapelan Roko Vrbić, a pritom nisu upisani kumovi, kao ni ime i prezime primalje.³¹³

Različite kumove imalo je dvoje blizanaca čiji su roditelji bili doseljenici. Dana 30. lipnja 1824. kršten je Bernard, a dan kasnije Lucija – djeca postolara Ivana Dušmana, podrijetlom iz Labina, te građanke Orsole Franzi. Dječakovi su kumovi bili *Signor* Bernardo Bichiachi iz Rovinja i *Signora* Cattarina Miccoli, oboje pripadnici građanskoga sloja, dok su ulogu djevojčinih kumova imali grof (*Signor Conte*) Luigi Pisani i Venecijanka *Signora* Luigia Martinolli.³¹⁴

Kao što je već ranije navedeno, nerijetko se znalo dogoditi da jedan od roditelja umre prije djetetova krštenja. Takav se slučaj spominje prilikom krštenja blizankinja Vinke i Marije, kojima je 22. siječnja 1831. sakrament podijelio kanonik Sebastiano Trampus, ali su obje umrle na dan rođenja. Njihovi roditelji bili su pok. (*q[u]onda*) Ivan Katić i Ulika iz Pićna (*da Pedena*), koja je na barbanski teritorij stigla prosjačeći (*qui venuta questuando*). Kao primalja upisana je Ivana, supruga Jurja Karlovića, a krsni kum bio je Josip Butorić.³¹⁵

Zanimljiv je primjer naknadnoga upisa od 1. listopada 1832., kada su kršteni Marija i Ivan, djeca Jurja Baćca iz Kršana (*da Chersano domiciliato in Barbana*) i Marije Pavetić iz

³¹² Na istome mjestu.

³¹³ HR-DAPA-429, MKK Barban 1815. – 1831.; 1816. – 1835., 12. III. 1819.

³¹⁴ Isto, 30. VI. i 1. VII. 1824.

³¹⁵ HR-DAPA-429, MKK Barban 1816. – 1835., 22. I. 1831.

Gologorice (*da Gollogorizza*). Nisu ubilježena imena kumova, primalje i krstitelja, a upis u matičnu knjigu izvršio je kanonik i arcipretov zamjenik Petar Stanković.³¹⁶

Dana 13. siječnja 1845. rođene su blizanke Franka i Marija, koje su krštene 23. travnja iste godine, a njihovi su roditelji bili poznati barbanski učitelj Ivan Malabotić (*maestro elementare di Barbana*), podrijetlom s Cresa, i Maria Trampus. Kao kum obiju djevojčica upisan je *Signor* Blaž Malabotić, sin pok. Nikole, dok je primalja bila Eufemia, supruga Giovannija Didoja. Može se uočiti kako su između rođenja i krštenja djevojčica prošla tri mjeseca, a naznačeno je da im je sakrament krštenja zbog smrtne opasnosti podijelio župnik Antonio Gambin (*gli fu data l'acqua in casa ob periculum, ed oggi furono suplite le solite cerimonie Ecclesiastiche dal Parroco*).³¹⁷

Kao zanimljivost valja istaknuti da je u obrađenome razdoblju zabilježen i slučaj rođenja trojaka u Borinićima 11. travnja 1835., a riječ je o djeci Ivana Borine (Marčete) i Eufemije Smolica. Djevojčice, koje su dobile isto ime – Ulika – pod prijetnjom smrtne opasnosti krstila je primalja bez nazočnosti kumova (*ebbe in casa l'acqua Battesimale ob periculum dalla Levatrice*), ali su obje umrle dan nakon primanja sakramenta (*morte tutte due nel giorno seguente*), dok je dječak umro pri samome porodu, stoga nije kršten (*nato morto, e quindi non battezzato*), a umjesto njegova imena navodi se oznaka N.³¹⁸

Udio blizanaca u Barbanu bio je neznatno niži od hrvatskoga prosjeka (2,70%)³¹⁹, a pokazuje najveću sličnost s udjelom u istarskoj župi Tinjan (2,60%)³²⁰. Niže su vrijednosti zabilježene u Labinu (2%)³²¹, Taru (1,89%)³²² i Savičenti (manje od 1%)³²³, dok su više registrirane u Buzetu (2,89%)³²⁴ te napose u Puli (4,03%)³²⁵, no treba pritom napomenuti da podaci iz savičentskih (1734. – 1814.) i puljskih matičnih knjiga (1613. – 1815.) ne podliježu posvema odgovarajućoj usporedbi zbog vremenske nepodudarnosti. U Dalmaciji je prosječna stopa blizanaca sredinom XIX. stoljeća iznosila oko 2,5 na 100 živorođenih.³²⁶ Bila je najniža

³¹⁶ Isto, 1. X. 1830.

³¹⁷ HR-DAPA-429, MKK Barban 1842. – 1853., 23. IV. 1845.

³¹⁸ Isto, MKK Barban 1816. – 1835.; 1831. – 1840., 11. IV. 1835.

³¹⁹ Ova se prosječna stopa navodi u poglavljima o blizancima u člancima objavljenima u: *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, vol. 47, nav. dj.

³²⁰ Lana Krvopić, „Matična knjiga krštenih župe Tinjan“, nav. dj., str. 45.

³²¹ Davor Salihović, „Rođenja i krštenja u Labinu“, nav. dj., str. 91.

³²² Monika Zuprić, „Kćeri i sinovi Tara“, nav. dj., str. 72.

³²³ Danijela Doblanović, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 59.

³²⁴ Rina Kralj-Brassard – Jelena Obradović-Mojaš – Miroslav Bertoša, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 138.

³²⁵ Slaven Bertoša, „*Nati nel medesimo parto*“, nav. dj., str. 163.

³²⁶ Mladen Andreis, „Povijesna demografija Velog Drvenika“, nav. dj., str. 252.

na hrvatskome jugu – u Cavtatu³²⁷ i Dubrovniku³²⁸ blizanci nisu činili niti 1%, a vrlo nizak udio zabilježen je i u otočkim naseljima Pridvorju (1,12%)³²⁹ i Maranovićima (1,14%)³³⁰, potom u Rogotinu (1,29%)³³¹ te na otocima Malome (1,14%) i Velome Drveniku (1,98%)³³², Lopudu (1,44%)³³³ i Šolti (1,8%)³³⁴. Udio sličniji onomu u istarskim župama zamjetan je u Blatu³³⁵, Babinu Polju³³⁶, Liscu³³⁷, Kominu³³⁸ i Vinišću³³⁹, gdje se kretao od 2 do 2,89%. Neznatno više vrijednosti (iznad 3%) primjećuju se u Betini³⁴⁰ i Bisku³⁴¹, dok je najveća učestalost rađanja blizanaca bila u južnodalmatinskim Desnama (4,61%)³⁴² i Pupnatu (4,52%)³⁴³, iza kojih slijedi lastovska župa (3,91%)³⁴⁴. Za područje sjeverozapadne Hrvatske nema dostupnih podataka koji bi podlijegali usporedbi, a što se najistočnije regije tiče, primjer Donjega Miholjca iskazuje udio (2,32%)³⁴⁵ niži od hrvatskoga prosjeka, dok je u drugome istočno-slavonskome naselju, Drenovcima, bio poprilično visok (3,61%)³⁴⁶.

³²⁷ Niko Kapetanić – Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, nav. dj., str. 246.

³²⁸ Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 71.

³²⁹ Niko Kapetanić – Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, nav. dj., str. 245.

³³⁰ Silvija Batoš – Jasenka Maslek – Nenad Vekarić, „Stanovništvo Maranovića“, nav. dj., str. 309.

³³¹ Maja Šunjić, „Stanovništvo Rogotina“, nav. dj., str. 359.

³³² Mladen Andreis, „Povijesna demografija Velog Drvenika“, nav. dj., str. 252.

³³³ Aida Cvjetković – Dubravka Mehaković – Jakov Gelo, „Središnja etapa demografske tranzicije: stanovništvo Lopuda“, nav. dj., str. 332.

³³⁴ Mladen Andreis, „Povijesna demografija Velog Drvenika“, nav. dj., str. 252.

³³⁵ Ivana Lazarević – Nenad Vekarić, „Stanovništvo Blata na Korčuli“, nav. dj., str. 237.

³³⁶ Neda Mihović – Kristina Puljizević – Božena Vranješ-Šoljan, „Središnja etapa demografske tranzicije: Stanovništvo Babina Polja“, nav. dj., str. 285.

³³⁷ Marija Gjurašić – Minela Fulurija – Nenad Vekarić, „Zakašnjela demografska tranzicija: stanovništvo Lisca“, nav. dj., str. 358.

³³⁸ Maja Šunjić, „Prirodno kretanje stanovništva Komina“, nav. dj., str. 376.

³³⁹ Mladen Andreis, „Povijesna demografija Velog Drvenika“, nav. dj., str. 252.

³⁴⁰ Frane Čizmić – Božena Vranješ-Šoljan, „Prve naznake demografske tranzicije“, nav. dj., str. 165.

³⁴¹ Marinko Marić – Anđelko Akrap, „Na pragu demografske tranzicije: stanovništvo Biska u Cetinskoj krajini (1870-1880)“, *Analni Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47, nav. dj., str. 190.

³⁴² Inge Bego-Matijević – Žarko Dugandžić – Anđelko Akrap, „Tranzicija mortaliteta: stanovništvo Desne“, nav. dj., str. 213.

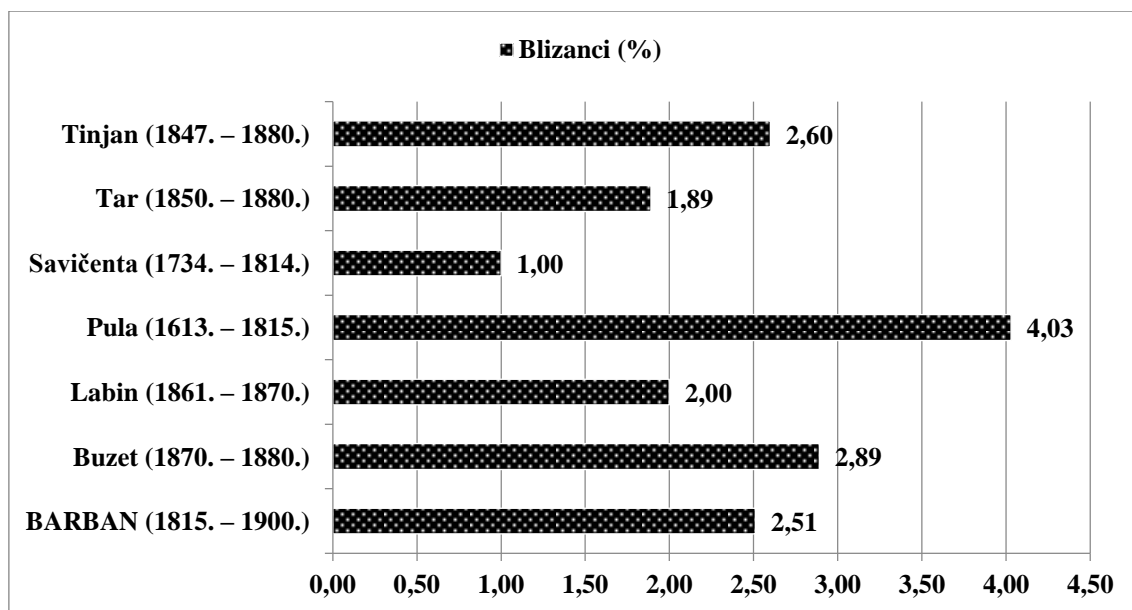
³⁴³ Julijana Antić-Brautović – Aleksandra Piteša-Orešković – Jakov Gelo, „Stanovništvo Pupnata na Korčuli (1870-1880): početak demografske tranzicije“, *Analni Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47, nav. dj., str. 262.

³⁴⁴ Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 71.

³⁴⁵ Marija Brandić – Monika Grdiša-Asić – Ivan Čipin, „Stanovništvo Donjeg Miholjca“, nav. dj., str. 109.

³⁴⁶ Tamara Alebić – Irena Ipšić – Božena Vranješ-Šoljan, „Stanovništvo Drenovaca“, nav. dj., str. 85.

Grafikon 18. Udio blizanaca u istarskim župama (XVII. – XIX. stoljeće)³⁴⁷

Tablica 5. Godišnja distribucija blizanaca umrlih u novorođenačkoj dobi u Župi Barban (1815. – 1900.)³⁴⁸

Godina rođenja	Broj umrlih prema spolu	
	M	Ž
1825.		1
1829.	2	1
1830.	2	
1831.		2
1832.	1	2
1833.		1
1837.	1	
1842.		1
1843.		1

³⁴⁷ Izvori: HR-DAPA-429, MKK Barban za razdoblje od 1815. do 1891.; MU Pula, MKK Barban za razdoblje od 1891. do 1900.; Rina Kralj-Brassard – Jelena Obradović-Mojaš – Miroslav Bertoša, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 138.; Davor Salihović, „Rođenja i krštenja u Labinu“, nav. dj., str. 91.; Slaven Bertoša, „Nati nel medesimo parto“, nav. dj., str. 163.; Danijela Dobljanović, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 59.; Monika Zuprić, „Kćeri i sinovi Tara“, nav. dj., str. 72.; Lana Krvopić, „Matična knjiga krštenih župe Tinjan“, nav. dj., str. 45.

³⁴⁸ Izvori: HR-DAPA-429, MKK Barban za razdoblje od 1815. do 1891.; MU Pula, MKK Barban za razdoblje od 1891. do 1900.

1846.	1	
1849.	2	
1850.		1
1854.	1	
1859.		1
1860.	1	
1861.	1	
1869.		1
1871.		2
1872.	1	1
1873.	8	4
1876.		1
1877.	1	
1881.	1	1
1883.	1	1
1884.	2	
1885.	1	1
1891.		1
UKUPNO	27	24
Udio u ukupnome broju krštenih (%)	0,34%	0,30%

IX. 6. Nezakonita djeca

Sukladno s odredbom donesenom na zasjedanju Tridentskoga sabora 11. studenoga 1563., prema kojoj su župnici morali voditi matične knjige krštenih i vjenčanih, te onom iz 1614., koju propisuje *Rituale Romanum Apostolicae Sedis* o obvezatnome vođenju popisa umrlih, ali i knjiga Stanja duša³⁴⁹, u svakoj je župnoj crkvi morala biti pohranjena knjiga sa svim imenima krštenikâ, pa tako i onih koji su rođeni izvan braka ili prije njegova sklapanja. Pored imena nezakonite djece smjelo se navoditi isključivo majčino ime i prezime, dok se očevu moglo upisati samo ako je on to izričito zatražio u pisanome obliku ili pred dvojicom svjedoka, a u suprotnome su umjesto njegova imena stajali izričaji *ignoto*, *ignotus*, *padre incognito*, koji označavaju da je ono bilo nepoznato.

U čl. 138. Općega austrijskoga građanskog zakona od 29. studenoga 1852. navodi se da je zakonito dijete ono koje je „(...) rodila zakonita žena sedmog mjeseca poslije sklopljene ženidbe ili desetog mjeseca poslije smrti muža ili poslije konačnog razrješenja sveze ženidbene“³⁵⁰. Marginalizirajući stav prema izvanbračnoj djeci utkan je u retke čl. 165. istoga zakona u kojemu piše: „(...) isključena su uopće od prava porodice i rodbine; ona ne imaju prava ni na ime očeve porodice, ni na plemstvo, grb i na druga preimućstva roditelja; ona nose prezime matere“³⁵¹. Zakonske su se i moralne norme, dakako, s vremenom mijenjale, a na njihov nastanak i promjene utjecali su društveni i demografski trendovi, stoga su se izmjenjivala razdoblja „raskalašenosti“ i kršenja normâ te „čistunstva“ – prva u kriznim, a druga u fazama nade.³⁵²

Izvanbračna djeca mogla su se, naravno, ozakoniti naknadnom ženidbom njihovih roditelja, ali puno je gori bio odnos društva prema onoj koja su bila plod preljubničke veze, stoga ih se oslovljavalo pogrđnim izrazima, što je posebno bilo izraženo u prethodnim

³⁴⁹ Podatke o najranijemu primjenjivanju tih odredaba na talijanskom prostoru na temelju provedene analize arhivskoga gradiva donosi Carlo Corsini. Više o tome usp. Slaven Bertoša, *Život i smrt u Puli*, nav. dj., str. 27. – 29.

³⁵⁰ Mihajlo Lanović, *Zbirka matičnih propisa valjanih u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1908., str. 267. (Opći austrijski građanski zakon od 29. XI. 1852., § 138). Navedeno prema: Davorin Hrkać, „Demografski razvoj Broda“, nav. dj., str. 282.

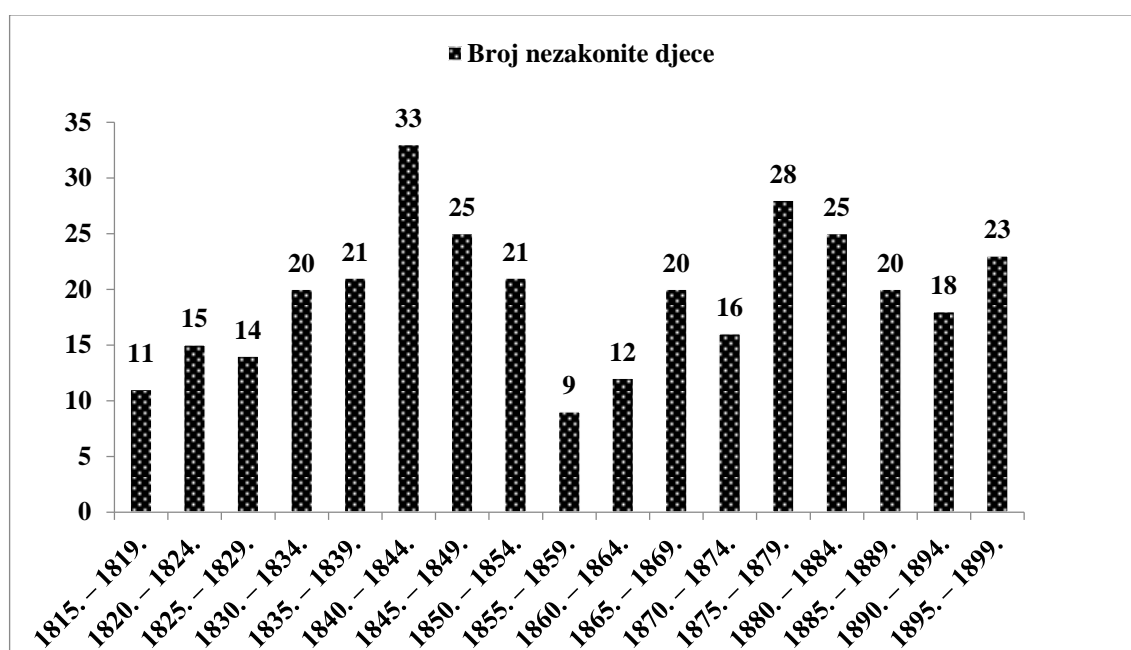
³⁵¹ Mihajlo Lanović, *Zbirka matičnih propisa*, nav. dj., str. 267. (Opći austrijski građanski zakon od 29. XI. 1852., § 165), str. 270. Navedeno prema: Davorin Hrkać, „Demografski razvoj Broda“, nav. dj., str. 282.

³⁵² Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 92. – 93.

stoljećima³⁵³. Smatralo ih se simbolom „društvene nepravilnosti“ (*social irregularity*)³⁵⁴, no budući da su morala nezasluženo trpjeti sramotu zbog tuđega grijeha koji ih je zauvijek obilježio, ne bi ih se smjelo stavljati u podređen, neravnopravan položaj s ostalima jer „(...) je očito da ne mogu postojati ‘nezakonita’ djeca, nego samo ‘nezakoniti’ roditelji.“³⁵⁵

U barbanskim su maticama u promatranome razdoblju od ukupno 8.059 krštenika izvan braka rođena 334 djeteta, što čini 4,14%, pri čemu je neznatno više bilo dječaka. Takvu se djecu označavalo sljedećim formulacijama: *di padre incognito, figlio spurio/figlia spuria, figlio illegittimo/figlia illegittima, figlio/figlia naturale, figlio illegittimo ma naturale*. Najviše ih je kršteno 1836. i 1840. (njih devetero), dok 1855. i 1860. nije upisano nijedno nezakonito dijete. Razmatranjem njihova krštenja po petogodištima najviši se udio primjećuje u ranim četrdesetim i kasnim sedamdesetim godinama XIX. stoljeća, dok je najniži bio u kasnim pedesetima (Grafikon 19.).

Grafikon 19. Kretanje broja nezakonite djece u Župi Barban (1815. – 1899.)³⁵⁶

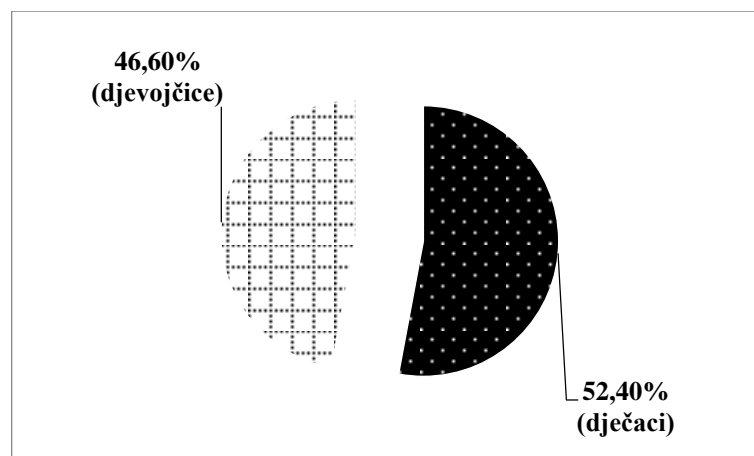
³⁵³ Usp. Marija Mogorović Crljenko, „Odnos prema nezakonitoj djeci u istarskim komunalnim društvima od kraja 15. do sredine 17. stoljeća“, u: „*Filii, filiae...*“, nav. dj., str. 151.; Slaven Bertoša, „*Nati nel medesimo parto*“, nav. dj., str. 160. – 161.

³⁵⁴ Kingsley Davis, „Illegitimacy and the Social Structure“, *American Journal of Sociology*, vol. 45, br. 2, September 1939., str. 215.

³⁵⁵ Matija Berljak, „Nezakonita djeca ili nezakoniti roditelji?“, *Bogoslovska smotra*, god. 49, br. 1 – 2, Zagreb 1979., str. 178.

³⁵⁶ Izvori: HR-DAPA-429, MKK Barban za razdoblje od 1815. do 1891.; MU Pula, MKK Barban za razdoblje od 1891. do 1899.

Grafikon 20. Spolna struktura nezakonite djece u Župi Barban (1815. – 1900.)³⁵⁷

U slučajevima nezakonite djece bilježilo se ime i prezime majke te njezina oca. Pored samo devet upisa dodane su posebne napomene, odnosno izjave očeva nezakonito rođene djece, u kojima su zahtijevali navođenje svojega imena, najčešće pred dvojicom svjedoka. Prvi upis datira od 28. travnja 1823., a odnosi se na krštenje Ivana, sina Foške Razunić, udovice Ivana Ukote, te Martina, sina pok. Ivana Ukote, koji je u nazočnosti svjedokâ – svećenika Petra Vidušića i Antonija Cleve – priznao očinstvo (*è comparso in unione dei sottoscritti Testimonj, ed ha dicharato, che lui è il padre del fanciullo illegitimo*). Obred je obavio kanonik Martin Batel, a funkciju kumova imali su građanin *Signor Mattio Trampus* i Marija, supruga Mateja Salamona.³⁵⁸

Sljedeći primjer datira od 23. siječnja 1836., kada je rođena Amalija, nezakonita kći (*figlia naturale*) Apolonije, kćeri Ivana Grebenca iz Ljubljane (*da Lubiana*), te Stjepana Hergešića, po zanimanju financijskoga čuvara (*Guardiano di Finanza*), koji se iz Stupna doselio u Punteru (*da Stupno dalla Chorvazia [!] ora abitante da Pontiera*). Pri samome dnu upisa dodana je izjava potonjega, kojom u pisanome obliku potvrđuje da je Amalija njegova izvanbračna kći (*dichiaro che la suddetta Amialia [!] e mia figlia naturale*), a kao svjedok ubilježen je Srećko Batel (*Testimonio della suddetta Dichiarazione*). Djevojčicu je porodila Eufemia, supruga Giovannija Didoja, a krštenje je na dan rođenja obavio kanonik Sebastiano

³⁵⁷ Izvori: HR-DAPA-429, MKK Barban za razdoblje od 1815. do 1891.; MU Pula, MKK Barban za razdoblje od 1891. do 1900.

³⁵⁸ HR-DAPA-429, MKK Barban 1815. – 1831.; 1816. – 1835., 28. IV. 1823.

Trampus. Krsni kumovi bili su Antun Mikolić, *civile*, i Marija, supruga Dominika Viškovića iz Labina.³⁵⁹

Dana 31. kolovoza 1840. u Jurićevu Kalu krštena je Marija, nezakonita kći (*figlia naturale*) Foške, kćeri Ivana Pavlića, pored koje je upisano očevo ime u nazočnosti dvojice svjedoka (*per esposizione alla presenza delli qui sottoscritti testimoni di Martin quondam Giacomo Mosgna*) – Giovannija Cleve i Giovannija Puntila – iako još uvijek nije sklopljen brak između roditelja (*non puranco contratto il matrimonio*). Obred krštenja obavio je kanonik Sebastiano Trampus, a kao kumovi zabilježeni su Martin, sin pok. Gašpara Martinčića, i Foška, supruga Mateja Griparića (Barbića). Primalja je bila Matea, supruga Grgura Batela, međutim oznaka križa upućuje na činjenicu da je krštenica umrla ubrzo nakon rođenja.³⁶⁰

Iz idućega upisa od 9. srpnja 1841. doznajemo da je tada kršten Mate iz naselja Špadi, sin Foške Kalčić (Regolić), udovice Antuna Špade, a kao njegov otac upisan je Mate Špada u prisutnosti svjedokâ (*figlio naturale per esposizione alla presenza delli qui sottoscritti testimoni*) – Petra Desana, sina pok. Petra, te Giovannija Cleve. Kumovi su bili Paskval, sin Gregorija Matokana, te Cattarina Mecchia, supruga Giovannija, sina pok. Antonija Cleve. Krštenje je obavio kapelan Vjekoslav Klobučar, a funkciju primalje imala je Foška, udovica Ivana Lazara.³⁶¹

Prema upisu od 22. studenoga 1843., očinstvo nad Nikolom iz Goleševa – nezakonitim sinom Martine Načinović, koji je umro nedugo nakon poroda – potvrdio je Juraj Broskvar, a njegovu priznanju svjedočili su Giovanni i Carlo Cleve (*quantunque non eseguito matrimonio, ma che il Brosquar asserisce alla presenza dei due sottoscritti Testimoni esser propriamente suo figlio naturale*). Krstitelj je bio kanonik Sebastiano Trampus, a primalja Ulika, udovica Giovannija Crocea, dok je uloga krsnih kumova pripala Jakovu Radoli i Matei, supruzi Mateja Salamona.³⁶² Isti su roditelji zabilježeni i u upisu od 30. prosinca 1844., kada je rođen Pavao, nezakoniti sin (*figlio illegitimo*) nad kojim je očinstvo potvrdio spomenuti Broskvar (*padre manifesto presso testimoni*), no nisu zabilježena imena svjedokâ. Navode se isti krstitelj i primalja, a kumovi su bili Giacomo, sin pok. Giovannija Cleve, te Katarina, supruga Antuna Zubana.³⁶³

³⁵⁹ Isto, MKK Barban 1835. – 1842., 23. I. 1836.

³⁶⁰ Isto, 31. VIII. 1840.

³⁶¹ Isto, 9. VII. 1841.

³⁶² HR-DAPA-429, MKK Barban 1842. – 1853., 22. XI. 1843.

³⁶³ Isto, MKK Barban 1841. – 1860.; 1842. – 1853., 30. XII. 1844.

Naknadno ozakonjenje izvanbračne djece potvrđuje ukupno 16 upisa u kojima se taj čin posebno isticao formulacijama: *legitimo/legitimata con matrimonio*, *legitimus/legitimata per subsequens matrimonium*. Prvi takav upis datira od 30. kolovoza 1817., kada je kršten Mihovil, nezakoniti sin Eufemije, kćeri pok. Antuna Terlina (Raponje), koji je 29. studenoga iste godine ozakonjen brakom (*fuit legitimatus per subsequentem matrimonium*) između majke i Mateja Rube (Markice), po zanimanju perjanika/stražara. Krstitelj je bio kanonik Trampus, dok su kao kumovi zabilježeni *Dominus* Stefano Capello i Marija, supruga Mihovila Staralje.³⁶⁴

Marija i Antun, kršteni 1865. i 1869., ozakonjeni su vjenčanjem upriličenim tek 1874. između Dominike Batel (Matolinac) i Tommasa Ruttera koji se iz Tolmina doselio u Barban. Kumovi su u prvome slučaju bili Matej Paus i njegova supruga Eufemija rođ. Rajko, a u drugome Jakov Juranić i Margarita Rumšić. Krštenja je obavio župnik Antonio Gambin, a kao primalje ubilježene su potvrđena Eufemija Špada i nepotvrđena Ivana Batelić.³⁶⁵

Poznato je da su sluškinje nerijetko stupale u ljubavne veze s gospodarima, iz kojih su se radala nezakonita djeca. Plodom je takvoga odnosa bio Matej iz naselja Bratulići, rođen 13. veljače 1886., no ozakonjen je naknadnim brakom koji su sklopili Franka, kći pok. Josipa Smokovića, i Grgur, sin pok. Zamarije Černjula (Matka), kod kojega je ona radila kao pomoćnica (*serva*). Primalja je bila Marija Percan, a dječaka je dan nakon rođenja krstio kapelan Franz (Francesco) Grimschegl. Pritom su krsni kumovi bili supružnici Mihovil i Lucija Zenzerović.³⁶⁶

Kao što je već rečeno, u upisima o nezakonitoj djeci trebalo se navoditi samo ime i prezime majke (te njezina oca), koja je snosila moralnu odgovornost za rođenje djeteta. Njezina je izvanbračna veza predstavljala sramotu i njoj i ostalim članovima obitelji, ponajprije suprugu u slučaju preljuba, a ako, pak, nije bila udana, ocu i braći.³⁶⁷ Međutim, s obzirom na to da je u manjim, ruralnim mjestima župnik uglavnom poznao društvene prilike te je bio obaviješten o pravome ocu izvanbračnoga djeteta, gdjekad se događalo da je bilježio i njegovo ime, a takav je slučaj potvrđen u 25 upisa, što je bilo u opreci s kanonskim pravilima.

³⁶⁴ Isto, MKK Barban 1815. – 1831.; 1816. – 1835., 30. VIII. 1817.

³⁶⁵ Isto, MKK Barban 1860. – 1891., 29. III. 1865. i 28. II. 1869.

³⁶⁶ Isto, 13. II. 1886.

³⁶⁷ Marija Mogorović Crljenko, „Odnos prema nezakonitoj djeci“, nav. dj., str. 147.

Tako je, primjerice, 4. travnja 1841. Ulika, kći Ivana Tadea iz Belavića, s prebivalištem na Stanciji Škabić, rodila nezakonitu kćer (*figlia illegitima*) Fošku, a pritom je primalja bila Agata, udovica Antuna Tadea. Budući da je svećeniku bio poznat djevojčin otac, pod njegovim je imenom ubilježen Antun Krelja (Bugarina). Kao kumovi spominju se Ivan Bileta i Katarina, kći Mateja Dugonje, a dijete, koje je umrlo nedugo nakon rođenja, krstio je kapelan Vjekoslav Klobučar u crkvi sv. Marije od Zdravlja.³⁶⁸

Valja izdvojiti i poseban slučaj rođenja Paskvala, sina Marije Maruškić, koja je naknadno stupila u brak (*ora passata in matrimonio*) s Pavlom Dobranom, koji je potvrdio da je dijete nezakonito (*dicesi dallo stesso Dobran essere illegitimo*). Krstio ga je kanonik i župnik Antonio Gambin 11. travnja 1846., a kumovi bili su Carlo, sin pok. Giovannija Cleve, te Lucija, supruga Ivana Durasa, dok je funkciju primalje obavila Eufemija, supruga Nikole Radole. Zanimljivo je primijetiti da je pored krštenikova imena naknadno ucertan znak križa, a naznačen je i nadnevak smrti od 10. siječnja 1929., što svjedoči o tome da je doživio 83 godine.³⁶⁹

Kojegdje se ispod imena majke koja je živjela u izvanbračnoj zajednici djetetova oca isticala oznaka *concupina*. Njome su „obilježene“ Agata Tindelin (Sigazi), majka četvero nezakonite djece, čiji je otac (*pater naturalis*) – no nedeklariran – bio Grgur Glavaš iz Bičići, te Antonija Žvanja koja je imala izvanbračno dijete s Ivanom Viškovićem, pri čemu su oboje bili doseljenici iz Labina te su se nastanili u Manjadvorcima; Antonija Kožljan koja je u istome naselju živjela zajedno s labinskom pridošlicom Ivanom Viškovićem (Sopilovićem); te Agata Bariša, Marija Vale (Papa) i doseljenica iz Marčane Marija Crljenica, koje su nakon konkubinatskoga odnosa sklopile brak s dotadašnjim partnerima.

Pojava nezakonite djece bila je predmetom istraživanja u višebrojnima studijama u kojima su obuhvaćena područja drugih istarskih i hrvatskih župa. Na razini čitave Habsburške Monarhije prosjek izvanbračne djece u XIX. stoljeću iznosio je oko 10%.³⁷⁰ Među istarskim se župama najniže vrijednosti zamjećuju u Vrsaru (1761. – 1780.)³⁷¹ i Čepiću (1782. – 1831.)³⁷², gdje su nezakonita djeca činila svega 0,2%, kao i u Novigradu, u kojemu je udio dobiven analizom matičnih knjiga iz posljednjega dvadesetljeća XVIII. stoljeća iznosio

³⁶⁸ HR-DAPA-429, MKK Barban 1835. – 1842., 4. IV. 1841.

³⁶⁹ Isto, MKK Barban 1842. – 1853., 11. IV. 1846.

³⁷⁰ Mladen Andreis, „Povijesna demografija Velog Drvenika“, nav. dj., str. 252.

³⁷¹ Marino Budicin, „Alcune linee e fattori“, nav. dj., str. 116.

³⁷² Danijela Doblanić, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić“, nav. dj., str. 93.

0,8%³⁷³. Između 2 i 3% kretale su se vrijednosti u Kaštelu (Buje)³⁷⁴, Buzetu³⁷⁵, Kanfanaru³⁷⁶ i Savičenti³⁷⁷. U Župi Tinjan je u razdoblju od 1847. do 1880. udio izvanbračne djece iznosio 3,46%³⁷⁸, pri čemu nisu ubrojena djeca koja su naknadno ozakonjena brakom, dok je u gotovo istome periodu (1850. – 1880.) u Župi Tar taj udio iznosio 4,52%³⁷⁹. Nešto je viši postotak zabilježen u desetljeću od 1861. do 1871. u Labinu, i to 4,88%³⁸⁰. U Puli je, primjerice, između 1613. i 1815. – iako obrađeno razdoblje zbog vremenskoga odmaka samo manjim dijelom podliježe usporedbi – upisano 4,35% nezakonito rođenih, a pritom su u analizu uključena i ona djeca koja su se ostavljala pred vratima crkve ili dobrotvornih ustanova, označena izričajem *trovato*.³⁸¹

U Dalmaciji je kopnena župa Bisko bila jedina u kojoj nije upisano nijedno izvanbračno dijete, što svjedoči o dosljednome pridržavanju crkvenih zabrana o predbračnome začecu,³⁸² a vrlo je nizak udio ustanovljen i u Betini (0,22%)³⁸³, Trilju (0,3%)³⁸⁴ i Desnama (0,77%)³⁸⁵. Na dubrovačkome području religijske su se norme najviše poštovale u korčulanskome naselju Pupnatu (1,13%)³⁸⁶ i konavoskoj župi Pridvorje (1,15%³⁸⁷), dok je znatno povećanje broja izvanbračne djece u XIX. stoljeću u odnosu na prijašnja dva stoljeća registrirano na Lastovu (od 16,82 na 31,35%) i u Dubrovniku (od 13,64 na 33%), gdje je visokim vrijednostima pridonosila koncentriranost vojske u Gradu te boravak privremenih pridošlica, kao i zastupljenost većega broja sluškinja koje su obavljale službu u građanskim i vlasteoskim obiteljima³⁸⁸. Sličan, izrazito visok postotak uočava se i u Zadru u ranim 1840-ima (31,5%)³⁸⁹. Zamjetno niži, ali u usporedbi s drugim župama

³⁷³ Marino Budicin, L'andamento della popolazione a Cittanova“, nav. dj., str. 94.

³⁷⁴ Marino Manin, „Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima“, nav. dj., str. 133.

³⁷⁵ Rina Kralj-Brassard – Jelena Obradović-Mojaš – Miroslav Bertoša, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 136.

³⁷⁶ Samanta Paronić, „Rođenja i krštenja u Kanfanaru“, nav. dj., str. 143.

³⁷⁷ Danijela Doblanić, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 61.

³⁷⁸ Lana Krvopić, „Matična knjiga krštenih župe Tinjan“, nav. dj., str. 47.

³⁷⁹ Monika Zuprić, „Kćeri i sinovi Tara“, nav. dj., str. 70.

³⁸⁰ Davor Salihović, „Rođenja i krštenja u Labinu“, nav. dj., str. 103.

³⁸¹ Slaven Bertoša, *Život i smrt u Puli*, nav. dj., str. 201. – 203.

³⁸² Marinko Marić – Anđelko Akrap, „Na pragu demografske tranzicije: stanovništvo Biska“, nav. dj., str. 190.

³⁸³ Frane Čizmić – Božena Vranješ-Šoljan, „Prve naznake demografske tranzicije“, nav. dj., str. 165.

³⁸⁴ Mladen Andreis, *Stanovništvo župe sv. Mihovila Arhandela*, nav. dj., str. 12.

³⁸⁵ Inge Bego-Matijević – Žarko Dugandžić – Anđelko Akrap, „Tranzicija mortaliteta: stanovništvo Desne“, nav. dj., str. 213.

³⁸⁶ Julijana Antić-Brautović – Aleksandra Piteša-Orešković – Jakov Gelo, „Stanovništvo Pupnata“, nav. dj., str. 262.

³⁸⁷ Niko Kapetanić – Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, nav. dj., str. 245.

³⁸⁸ Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 92., 98.

³⁸⁹ Stjepan Krivošić, *Zagreb i njegovo stanovništvo*, nav. dj., str. 103.

iznadprosječan udio izvanbračne djece pokazuju Babino Polje³⁹⁰ i Maranovići³⁹¹, gdje se kretao između 9 i 11%, a onaj mnogo bliži dalmatinskomu prosjeku, koji je, prema navodima Mladena Andreisa, sredinom XIX. stoljeća iznosio oko 3%³⁹², zabilježen je u Liscu³⁹³, Rogotinu³⁹⁴, Ponikvama³⁹⁵, Cavtatu³⁹⁶ te na otocima Lopudu³⁹⁷, Velome i Malome Drveniku³⁹⁸.

Vrijednosti više od primorskih kopnenih krajeva uočavaju se u istočnoslavonskim župama – Donjemu Miholjcu (3,68%)³⁹⁹ i Drenovcima (4,82%)⁴⁰⁰ – te napose u posavskome Brodu⁴⁰¹, gdje se u pojedinim godištimu u razdoblju od 1869. do 1890. rađala gotovo četvrtina izvanbračne djece. U sjeverozapadnoj je Hrvatskoj najviši udio zabilježen u Zagrebu (u petogodištu od 1843. do 1847. iznosio je čak 50%!), a objašnjava se djelomice odredbom vladara Josipa II., prema kojoj su svi muškarci iz austrijskih nasljednih zemalja, koji su se trajno nastanili u Hrvatskoj i Slavoniji, prije sklapanja braka morali dobiti posebno dopuštenje pokrajinske Vlade i vojne prefekture. Budući da se bez dozvole nisu mogli oženiti doseljenici pristigli u Zagreb, oni su stupali u izvanbračne veze, iz kojih su se rađala nezakonita djeca.⁴⁰² Visoki su udjeli razvidni i u Križevcima (17,5%)⁴⁰³ i Samoboru (16%)⁴⁰⁴, dok su se vrijednosti između 3 i 7% kretale u Kuzmincu i Ludbregu⁴⁰⁵ te Sv. Vidu u Brdovcu⁴⁰⁶.

³⁹⁰ Neda Mihović – Kristina Puljizević – Božena Vranješ-Šoljan, „Središnja etapa demografske tranzicije: Stanovništvo Babina Polja“, nav. dj., str. 285.

³⁹¹ Silvija Batoš – Jasenka Maslek – Nenad Vekarić, „Stanovništvo Maranovića“, nav. dj., str. 309.

³⁹² Mladen Andreis, „Povijesna demografija Velog Drvenika“, nav. dj., str. 252.

³⁹³ Marija Gjurašić – Minela Fulurija – Nenad Vekarić, „Zakašnjela demografska tranzicija: stanovništvo Lisca“, nav. dj., str. 358.

³⁹⁴ Maja Šunjić, „Stanovništvo Rogotina“, nav. dj., str. 356.

³⁹⁵ Nenad Vekarić, *Stanovništvo poluotoka Pelješca*, nav. dj., str. 91.

³⁹⁶ Niko Kapetanić – Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, nav. dj., str. 246.

³⁹⁷ Aida Cvjetković – Dubravka Mehaković – Jakov Gelo, „Središnja etapa demografske tranzicije: stanovništvo Lopuda“, nav. dj., str. 332.

³⁹⁸ Mladen Andreis, „Povijesna demografija Velog Drvenika“, nav. dj., str. 252.

³⁹⁹ Marija Brandić – Monika Grdiša-Asić – Ivan Čipin, „Stanovništvo Donjeg Miholjca“, nav. dj., str. 109.

⁴⁰⁰ Tamara Alebić – Irena Ipšić – Božena Vranješ-Šoljan, „Stanovništvo Drenovaca“, nav. dj., str. 85.

⁴⁰¹ Davorin Hrkać, „Demografski razvoj Broda“, nav. dj., str. 282. – 283.

⁴⁰² Stjepan Krivošić, *Zagreb i njegovo stanovništvo*, nav. dj., str. 101. – 102.

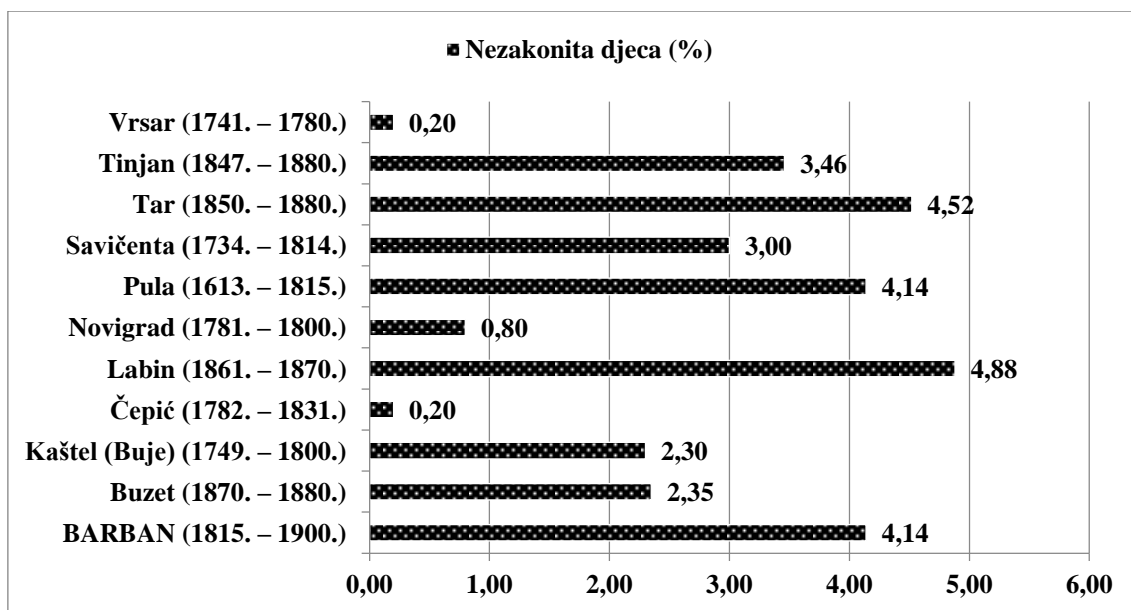
⁴⁰³ Isti, *Stanovništvo i demografske prilike*, nav. dj., str. 50. – 51.

⁴⁰⁴ Tihana Luetić, „Demografska analiza stanovništva grada Samobora“, nav. dj., str. 217.

⁴⁰⁵ Stjepan Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, nav. dj., str. 50. – 51.

⁴⁰⁶ Ante Gabričević, „Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida“, nav. dj., str. 232.

Grafikon 21. Udio nezakonite djece u pojedinim istarskim župama (XVII. – XIX. stoljeće)⁴⁰⁷

IX. 7. Nezakonita djeca: usporedba s Europom

Usporedbe s udjelima izvanbračne djece u pojedinim gradovima austrijskih pokrajina četrdesetih godina XIX. stoljeća donosi Stjepan Krivošić. Najniže vrijednosti – od oko 14 do 21% – bilježe Venecija i Innsbruck, dok su one najviše – između 57 i 67% – registrirane u Grazu i Klagenfurtu.⁴⁰⁸ Na temelju podataka koje iznosi slovenski etnolog i kulturni antropolog Jože Hudales možemo dobiti uvid u kretanje broja djece rođene izvan braka ne samo na području Slovenije nego i zapadne i sjeverne Europe. U slovenskoj je župi Velenje taj udio u razdoblju od 1784. do 1899. u prosjeku iznosio 15,6%. Pritom je šezdesetih godina XIX. stoljeća svako treće dijete bilo nezakonito, kao i u Župi Črna na Koroškem (u jugozapadnome dijelu Koruške) čitavo stoljeće ranije.⁴⁰⁹ I u ostalim je europskim zemljama vidljiv porast broja djece rođene izvan braka u XIX. stoljeću u odnosu na ono prethodno.

⁴⁰⁷ Izvori: HR-DAPA-429, MKK Barban za razdoblje od 1815. do 1891.; MU Pula, MKK Barban za razdoblje od 1891. do 1900.; Rina Kralj-Brassard – Jelena Obradović-Mojaš – Miroslav Bertoša, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 136.; Marino Manin, „Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima“, nav. dj., str. 133.; Danijela Doblanić, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić“, nav. dj., str. 93.; Davor Salihović, „Rođenja i krštenja u Labinu“, nav. dj., str. 103.; Marino Budicin, L'andamento della popolazione a Cittanova“, nav. dj., str. 94.; Slaven Bertoša, *Život i smrt u Puli*, nav. dj., str. 201. – 203.; Danijela Doblanić, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 61.; Monika Zuprić, „Kéeri i sinovi Tara“, nav. dj., str. 70.; Lana Krvopić, „Matična knjiga krštenih župe Tinjan“, nav. dj., str. 47.; Marino Budicin, „Alcune linee e fattori“, nav. dj., str. 116.

⁴⁰⁸ Stjepan Krivošić, *Zagreb i njegovo stanovništvo*, nav. dj., str. 103.

⁴⁰⁹ Jože Hudales, *Od zibeli do groba*, nav. dj., str. 84., 161.

Samohrano majčinstvo, rađanje nezakonite djece i njihovo napuštanje bili su ključni društveni problemi. Velika je međustoljetna razlika zamjetna na primjeru Švedske: od svega 2% godine 1751., bilježila je osjetan porast udjela sve do kraja XIX. stoljeća, kada je iznosio 20%.⁴¹⁰ U Francuskoj je krajem XVIII. stoljeća iznosio 4%, a u prvim je dvama desetljećima idućega stoljeća porastao za 1,5%. Slične vrijednosti bilježi i Engleska⁴¹¹ u kojoj je nakon postupnoga rasta udio nezakonite djece dosegno 6%.⁴¹² No, za razliku od francuskoga, engleski je kler mnogo veću pozornost pridavao javnome mnijenju u nastojanjima za održavanjem discipline i poštovanjem normâ.⁴¹³ Crkva i svjetovne vlasti smatrale su rađanje djece izvan braka mnogo ozbiljnijim prekršajem od „predbračne bludnosti“ zbog društvenih posljedica.⁴¹⁴ U Engleskoj se fenomen rađanja nezakonite djece dijelio na opći (*general bastardy*), koji je podrazumijevao nevjenčanje roditelja nakon djetetova rođenja, i poseban (*special bastardy*), gdje je kasnije uslijedila njihova ženidba.⁴¹⁵

Stav je okoline prema majkama djece začete i rođene izvan braka nesumnjivo utjecao na njihovu odluku o donošenju djeteta na krštenje svećeniku. Njihovu je tešku sudbinu odredilo siromaštvo, vrlo niska razina obrazovanja i nedostatak potpore najbližih. Budući da su zbog nedovoljne hrabrosti i straha od osude lokalne zajednice nerijetko pribjegavale izbjegavanju krštenja, valja uzeti u obzir mogućnost da je broj nezakonite djece bio veći od onoga na koji upućuju podaci iz matičnih knjiga.

⁴¹⁰ Isto, str. 84.

⁴¹¹ Analiza provedena na primjeru 98 engleskih župa pokazala je da je u razdoblju od 1580. do 1800-ih prosječan udio nezakonite djece iznosio 2,79%, a najveće vrijednosti zabilježene su 1800-ih, kada je udio iznosio 5,32%. Vidi tablicu u: Peter Laslett, *Family life and illicit love*, Cambridge University Press, 1977., str. 125.

⁴¹² Jože Hudales, *Od zibeli do groba*, nav. dj., str. 84.; Peter Laslett, *Il mondo che abbiamo perduto. L'Inghilterra prima dell'era industriale*, Seconda edizione, Milano 1997., str. 160.

⁴¹³ Peter Laslett, *Il mondo che abbiamo perduto*, nav. dj., str. 167.

⁴¹⁴ Grace Wyatt, „Bastardy and prenuptial pregnancy in a Cheshire town during the eighteenth century“, *Local Population Studies*, vol. 49, 1992., str. 41.

⁴¹⁵ Alan Macfarlane, „Illegitimacy and illegitimates in English history“, u: Peter Laslett – Karla Oosterveen – Richard Smith (ur.), *Bastardy and Its Comparative History*, Cambridge 1980., str. 73.

IX. 8. Krstitelji

U matičnim se knjigama bilježilo ime i prezime krstitelja (*Battezante*), njegov status, sukladno s funkcijom koju je obavljao (*Stato*), te mjesto (*Luogo*) službovanja. Krštenja, kao i vjenčanja i ukope, obavljali su župnici, a prilikom njihove odsutnosti mogli su ih, uz prethodno dobivanje dopuštenja, zamijeniti drugi svećenici.⁴¹⁶ Broj župnikâ, svećenikâ i klerikâ ovisio je o veličini nekoga mjesta ili grada. U Barbanu je od 1815. do 1900. zabilježeno ukupno 87 crkvenih osoba, dok ih je u Taru, usporedbe radi, u tridesetljeću od 1850. do 1880. sakrament krštenja podijelilo 19⁴¹⁷. U puljskim je, pak, maticama u drugoj polovini XVIII. i početkom XIX. st. zabilježena 101 crkvena osoba⁴¹⁸, dok je u Kanfanaru između 1840. i 1850. potvrđen samo jedan župnik⁴¹⁹.

Puljski povjesničar Slaven Bertoša iznio je iscrpan popis⁴²⁰ barbanskih župnika, arcipreta, kanonika i kapelana od XVI. do početka XIX. stoljeća, pronađen u ostavštini Josipa Antuna Batela, koji je bio orguljaš barbanske crkve, a vršio je i službu općinskoga odvjetnika i blagajnika te kancelara zborne crkve, da bi potom 1870-ih postao i općinskim načelnikom. Njegovu je dragocjenu ostavštinu dobio istarski svećenik i preporoditelj Luka Kirac, a danas je njegovom zaslugom pohranjena u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.⁴²¹

Batelov popis duhovnih osoba svakako može poslužiti pri usporedbi s podacima koje nalazimo u maticama. Prema pregledu potonjih, najviše je novorođenčadi na području čitave Župe krstio kanonik (*Canonico*) Sebastiano Trampus, a iza njega slijede župnik Antonio Gambin te Petar Stanković – kanonik i arcipretov zamjenik (*Canonico Seniore Vice-Arciprete*), ali i poznati polihistor. U obrađenome razdoblju upisani su sljedeći župnici, s oznakom *par(r)oco* ili *administrator par(r)ochialis*: Ivan Barbalić, Antun Batelić, Antonio Gambin, koji je ujedno zabilježen i kao kanonik (*Canonico*), arcipret (*Arciprete*) i kapelan (*Cappellano*), Luka Kirac, Ivan Kapistran Potočnik i Mihovil Semelić, dok je u ulozi župnikova zamjenika (*Vice-Parrochus*) naveden Mihovil Ciceran.

⁴¹⁶ Slaven Bertoša, *Život i smrt u Puli*, nav. dj., str. 286.

⁴¹⁷ U funkciji krstitelja navode se: 2 župnika, 11 pomoćnika, 2 upravitelja i 4 crkvenjaka. Monika Zuprić, „Kćeri i sinovi Tara“, nav. dj., str. 81. – 82.

⁴¹⁸ Slaven Bertoša, *Život i smrt u Puli*, nav. dj., str. 475.

⁴¹⁹ Samanta Paronić, „Rođenja i krštenja“, nav. dj., str. 153.

⁴²⁰ Vidi priloge u: Slaven Bertoša, *Barban i mletački Loredani*, nav. dj., str. 126. – 130. Taj je popis nekoliko godina ranije objavljen u članku istoga autora: „Iz crkvene prošlosti Barbana“, nav. dj., str. 75. – 80.

⁴²¹ Isti, *Barban i mletački Loredani*, nav. dj., str. 36. – 37.

Izvan barbanskoga kaštela, i to zasebno, stanovali su kanonici koji su jedanput mjesečno bili obvezni služiti misu u pojedinim kapelanijama.⁴²² Pored spomenutoga Sebastiana Trampusa, titulu kanonika imali su Giovanni Collacio, Antun Grgorinić i Marko Kolić, dok se uz Martina Batela kojegdje navodi da je bio i arcipretov zamjenik. Dvojica su kanonika dolazila iz drugih mjesta – Michiele Benedetto Toffetti iz Vodnjana i Viktor Meden iz Žminja.

Sakrament krštenja mogli su podijeliti i župnikovi pomoćnici (*cooperatori, sussidiari*), ako im je to dopustio župnik. Kao pomoćni kaptolski kanonici spominju se Angelo Bevilaqua, Ivan Filinić, Franjo Gorec, Josip Kastelec, Jeronim Koceić, Antun Krajcar i Pietro Toffetti, a kao privremeni kanonici Andrija Juranić i Leopold Rumšić. Među značajnim krstiteljima nalazi se i velik broj kapelana (*cappellani*), koji su svoju službu obavljali u trima kapelanijama – sv. Mariji od Zdravlja, Prnjanima i Šajinima. U toj se ulozi pojavljuju: Gašpar Bajčić, Ivan Krstitelj Bogović, Nikola Brusić, Dominik Bujačić, Anđelo Buzolić, Antun Crnbori (ujedno upisan i kao premanturski župnik), Ivan Kolić, Giovanni Colombis⁴²³ (ujedno zabilježen i kao kanonik), Francesco D’Elia, Antun Durić, Franz (Francesco) Grimschegl, Valentin Jereb, Vjekoslav Klobučar, Euzebije Korbar, Dragutin (Karlo) Korenika, Blaž Košara, Anđelo Krajnović, Josip Leskošek, Josip Lilek, Markantun Marinović, Franjo Masalin, Josip Meglić, Ivan Mogolić, Ivan Pajalić, Antun Paulović, Gašpar Petelinšek, Dominik Pindulić, Bartolomeo Pirz⁴²⁴, Franjo Pobar, Matej Predivoj, Josip Roblek, Marco Rode Detković, Antun Sam(b)son, Antun Šain Pekica, Ivan Velnić, Roko Vrbić, Petar Vidučić, Josip Vrbka, Ivan Zemljak i Just Zustović.

Osim barbanskih duhovnih osoba, u slučaju njihove odsutnosti sakrament krštenja mogli su podijeliti i upravitelji drugih župa. Među njima navode se župnici u Filipani (Andrija Benigar, Nikola Bozanić, Nikola Božić, Antun Derenčinović, Josip Ravnikar), Galižani (Giovanni Spilimbergo), Krnici i Mutvoranu (Dominik Berković), Lobariki (Antun Kerinčić), Raklju (Franjo Blečić, Antun Gržinić, Antun Nikolić), Rovinju (Grgur Štrukelj), Savičenti (Antonio Facchinetti) te Vodnjanu (Francesco Delcaro, Stefano Giachin, Giuseppe Merletta, Pietro Mitton). Zanimljivo je spomenuti i nazočnost umirovljenoga zadarskog župnika Emilija Šuflija i biskupskoga kancelara (*Cancelliere vescovile di Parenzo*) Giovannija Cleve.

⁴²² Dragutin Nežić, *Barbanski kraj u prošlosti: prigodom 270-godišnjice župne crkve u Barbanu*, Barban 1971., str. 8.; Slaven Bertoša, *Barban i mletački Loredani*, nav. dj., str. 104.

⁴²³ Prezimena koja su podrijetlom iz talijanskih pokrajina Furlanije i Karnije prepoznatljiva su po nastavcima -is, -as, -es, -os, no moguće je da je prezime Colombis označavalo talijaniziran oblik hrvatskoga prezimena Golubić.

⁴²⁴ Ako je kapelan bio slovenskoga podrijetla, izvorni oblik mogao je glasiti ovako: Bartol Pirc.

Tablica 5. Imena i prezimena duhovnih osoba u Župi Barban (1815. – 1900.)⁴²⁵

Gaspar Baich (<i>Cappellanus</i>)	Giovanni Colombis (<i>Cappellano; Canonico</i>)	Angelus Krajnovich (<i>Capellanus</i>)	Giuseppe Roblech (<i>Cappellano a Barbana</i>)
Joannes Barbalich (<i>Administrator Parochialis</i>)	Carolus Corenica (<i>Capellanus</i>)	Giuseppe Leskoschegg (<i>Cappellano</i>)	Marco Rode Detcovich (<i>Cappellano</i>)
Martino Battel (<i>Canonico Vice- Arciprete</i>)	Francesco D'Elia (<i>Cappellano</i>)	Josephus Lilek (<i>Capellanus</i>)	Leopoldo Rumsich (<i>Sussidiario Capitolare</i>)
Antonio Battelich (<i>Canonico Parroco</i>)	Franciscus Delcaro (<i>Cooperator Parochialis Adignani</i>)	Marcantonio Marinovich (<i>Cappellano dei Saini</i>)	Antonio Sain Pecchizza (<i>Cappellano</i>)
Andreas Benigar (<i>Administrator Parochialis Philippini</i>)	Antonio Derencinovich (<i>Parroco di Filippino</i>)	Francesco Masalin (<i>Cappellano</i>)	Antonio Sambson (<i>Cappellano</i>)
Domenico Bercovich (<i>Amministratore Parrochiale a Carnizza</i>)	Antonio Durych (<i>Cappellanus</i>)	Vittorio Meden (<i>Canonico di Gimino</i>)	Vincentius Scarpa (<i>de licentia</i>)
Angelus Bevilacqua (<i>Sussidiario Capitolare</i>)	Antonio Facchinetti (<i>Parroco di Sanvincenti</i>)	Joseph Meglich (<i>Cappellanus</i>)	Emilio Schufflay (<i>Parroco Emerito Arcidioceseo Jadrensis</i>)
Francesco Blecich (<i>Parroco di Castelnuovo</i>)	Giovanni Fillinich (<i>Sussidiario</i>)	Giuseppe Merletta (<i>Sacerdote da Dignano</i>)	Michael Semelich (<i>Administrator Parochialis</i>)
Giovanni Battista Bogovich (<i>Cappellano</i>)	Antonio Gambin (<i>Arciprete, Canonico e Parroco</i>)	Pietro Mitton (<i>Cappellano a S. Quirino, Dignano</i>)	Giovanni Spilimbergo (<i>Arciprete di Gallesano</i>)
Niccolò Bosanich (<i>Parroco di Filippino</i>)	Antonio Ghergorinich (<i>Canonico</i>)	Giovanni Mogolich (<i>Cappellano</i>)	Pietro Stancovich (<i>Canonico Seniore Vice- Arciprete</i>)
Niccolò Bossich (<i>Parroco di Filippino</i>)	Antonio Ghersinich (<i>Parochus Castrinovi</i>)	Antonius Nicolich (<i>Administrator Parochialis Castrinovi</i>)	Gregorius Strukelj (<i>Administrator Parochialis Villae Rubini</i>)

⁴²⁵ Izvori: HR-DAPA-429, MKK Barban za razdoblje od 1815. do 1891.; MU Pula, MKK Barban za razdoblje od 1891. do 1900.

Niccolò Brussich (Cappellano)	Steffano Giachin (Sacerdote da Dignano)	Giovanni Pajalich (Cappellano)	Michiele Benedetto Toffetti (Canonico di Dignano)
Dominicus Bujacich (Cappellano)	Franciscus Gorec (Sussidiario Capitolare)	Antonio Paulovich (Cappellano)	Pietro Toffetti (Supplente Canonica)
Angelus Buzolich (Cappellanus)	Francesco Grimschegl (Cappellano)	Antonius Pecchizza (Presbiter)	Alessandro Tonsa (Arciprete di S. Vincenti)
Antonio Cernobori (Cappellano)	Valentinus Jereb (Capellanus)	Gasparo Petelinscheg (Cappellano)	Sebastiano Trampus (Canonico)
Antonio Cherincich (Parroco a Lavarigo)	Andreas Juranich (Sussidiario Capitolare)	Dominicus Pindulich (Cappellanus)	Joannes Velnich (Capellanus)
Michiele Ciceran (Sussidiario; Vice-Parrochus)	Josephus Kastelec (Sussidiario Capitolare)	Bartolomeo Pirz (Cappellano)	Rochus Verbich (Cappellano)
Giovanni Cleva (Cancelliere Vescovile di Parenzo)	Lucas Kirac (Administrator Parrochialis)	Francesco Pobar (Cappellano)	Pietro Viducich (Cappellano)
Girolamo Coceich (Provisore Canonica)	Luigi Klobucsar (Cappellano)	Joannes Capistranus Potočnik (Administrator Parrochialis)	Josephus Vrbka (Cappellanus)
Giovanni Collacio (Canonico)	Eusebius Korbar (Capellanus)	Matteo Prendivoi (Cappellano)	Giovanni Zemgliach (Cappellano)
Joannes Collich (Cappellanus)	Blasius Košara (Capellanus)	Martinus Prenz (de licentia)	Giusto Zustovich (Cappellano)
Marco Collich, (Canonico)	Antonio Kraizer (Cappellano)	Jacobus Raunikar (Administrator Philipani)	

IX. 9. Primalje

Prvi kontakt s rođiljom i djetetom imale su primalje (*Ostetrice/Levatrice/Ostetrix*). One su se kojekad navodile i u maticama koje su postojale u deskriptivnome obliku, odnosno prije uvođenja rubrika 1784., kada bilježenje njihova imena postaje župnikovom obvezom.⁴²⁶ U Župi Barban posebna rubrika za primalju dodana je tek pored upisa od 28. kolovoza 1825.⁴²⁷ Neuko, nadriprimaljstvo, kao rezultat siromaštva, bijede, nedostatka medicinske obrazovanosti, praznovjerja i tradicije, predstavljalo je stoljećima društveni i javnozdravstveni problem, što je uvelike utjecalo na visoku smrtnost rođilja i novorođenčadi. Pri porodu, koji se obavljao u kući rođilje, pomagale su žene koje nisu bile kvalificirane za obavljanje primaljske djelatnosti, već su to činile na temelju iskustva stečenoga od starijih babica koje su ga prenosile s generacije na generaciju, koristeći se pri porodu raznim magijskim ritualima, stoga ih se u srednjovjekovlju te posebice u XVII. stoljeću proglašavalo vješticama.⁴²⁸

Dok se u srednjemu vijeku porod smatrao intimnim događajem ograničenim na prostor obiteljske zajednice,⁴²⁹ u novovjekovlju u pojedinim zapadnoeuropskim zemljama poprima društveno obilježje, postajući dijelom kolektivne kulture ženâ. U Engleskoj je, primjerice, neposredno prije poroda u kuću rođilje dolazila skupina žena (obično pet ili više njih) – najčešće se radilo o njezinim rođakinjama ili prijateljicama – koje su imale pomagačku ulogu, u literaturi poznatih pod nazivom *gossips*, a bile su predvođene primaljom (*midwife/gracewife*).⁴³⁰ Takav je običaj okupljanja ženskoga kruga oko rođilje potvrđen i u Francuskoj.⁴³¹

Značajnije promjene na području primaljstva u Europi dogodile su se u XVIII. stoljeću. Na unutrašnju politiku vladarâ, koji su, između ostaloga, provodili i javnozdravstvene reforme, utjecale su ideje prosvjetiteljâ te njihovo isticanje potrebe za medicinskim obrazovanjem. Prosvijećeni su apsolutistički vladari, slijedeći katedralističku

⁴²⁶ Jakov Jelinčić, „Matične knjige Buzeta“, nav. dj., str. 112.

⁴²⁷ HR-DAPA-429, MKK Barban 1815. – 1831., 28. VIII. 1825.

⁴²⁸ Dubravko Habek, „Ekohistoriografija nadriprimaljstva“, *Hrvatski časopis za javno zdravstvo*, vol. 6, br. 22, 7. IV. 2010., nepaginirano (dostupno na:

<http://hcjz.hr/index.php/hcjz/article/view/584/553>, pristup 5. veljače 2018.); Robert Skenderović, „Zdravstvene reforme Marije Terezije u slavonskom Provincijalu i *Generale Normativum Sanitatis* iz 1770.“, *Scrinia Slavonica*, vol. 5, br. 1, Zagreb 2005., str. 121.

⁴²⁹ Kristina Puljizević, *U ženskim rukama. Primalje i porođaj u Dubrovniku (1815–1918)*, Zagreb – Dubrovnik 2016., str. 25.

⁴³⁰ Adrian Wilson, *The Making of Man-midwifery: Childbirth in England, 1660-1770*, Cambridge 1995., str. 26. – 26.

⁴³¹ Više o tome vidi: Jacques Gélis, *History of Childbirth: Fertility, Pregnancy, and Birth in Early Modern Europe*, Oxford 1991. Navedeno prema: Kristina Puljizević, *U ženskim rukama*, nav. dj., str. 30.

doktrinu o općemu društvenom blagostanju, preuzeli kontrolu nad zdravstvenim sustavom osnivanjem medicinskih javnih ustanova (bolnica i rodilišta).⁴³²

U ozračju niskoga stupnja razvoja medicinske kulture i nestručnosti primalja pojavila se potreba za njihovim školovanjem. Glavnim su nositeljima edukacije bili kirurzi, liječnici i ondašnje uvažene obrazovane primalje. Primaljski su se tečajevi održavali tijekom XVIII. stoljeća, u vrijeme vladarice Marije Terezije. Na njezinu je inicijativu 1754. otvorena prva primaljska škola, a brojnim se zakonskim aktima regulirao rad primalja.⁴³³ Objavljivanjem prvoga zdravstvenog zakona *Constitutio normativa rei sanitatis* 1770., koji je stupio na snagu na čitavome prostoru Monarhije, regulirali su se svi elementi zdravstvene zaštite te se propisivala izobrazba, kvalifikacija i rad zdravstvenih djelatnika, a samim time i primalja, nakon čega se polagao ispit i dobivalo dopuštenje za vršenje službe. Prema tomu zakonu, čiji je nacrt sastavio austrijski liječnik i reformator zdravstva Gerhard van Swieten⁴³⁴, primalja je morala položiti ispit pred županijskim liječnikom kako bi potom dobila potrebno dopuštenje za rad, postavši licenciranom ili aprobiranom primaljom,⁴³⁵ što se u maticama navodilo izričajem *ostetrice/levatrice approvata/ap(p)robata*. K tomu, nalagalo se da se za primalje odabiru samo pobožne žene kako bi ih župnik u katoličkome duhu osposobio za krštenje djeteta u slučaju životne opasnosti, dok se nadriprimaljstvo zakonom zabranjivalo pod prijetnjom kazne.⁴³⁶ I kasnijim zakonima koji su vrijedili na području Monarhije regulirala se zaštita od nezakonitih radnjâ povezanih s nadriprimaljstvom, pobačajem i čedomorstvom.⁴³⁷ Pravodobno krštenje djeteta prije smrti bilo je vrlo važno, kao i spašavanje njegova života jer je udio smrtnosti novorođene djece pri porodu bio visok. Odredbama spomenutoga zdravstvenog zakona određivalo se da u kritičnoj situaciji primalja ne smije razmišljati samo o svojoj duhovnoj dužnosti, odnosno o krštenju novorođenčeta u hitnoći, već njezinom primarnom zadaćom mora biti borba za spašavanje njegova života.⁴³⁸

⁴³² Kristina Puljizević, *U ženskim rukama*, nav. dj., str. 42.

⁴³³ Dubravko Habek, „Primaljstvo i prve primalje u Bjelovaru 1756.-1856.“, *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, vol. 59, br. 3, Zagreb 2008., str. 223. – 224.

⁴³⁴ „Gerard van Swieten“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 10: Sl – To (gl. ur. Slaven Ravlić), Zagreb 2008., str. 422. – 423.

⁴³⁵ Erika Spirić, „Značenje i uloga Ivana Krstitelja Lalanguea u razvoju primaljstva“, *Historia Varasdiensis. Časopis za varaždinsku povjesnicu*, vol. 1, br. 1, Varaždin 2011., str. 245.; Robert Skenderović, „Zdravstvene reforme Marije Terezije“, nav. dj., str. 140.

⁴³⁶ Robert Skenderović, „Zdravstvene reforme Marije Terezije“, nav. dj., str. 121.; Dubravko Habek, „Primaljstvo i prve primalje u Bjelovaru“, nav. dj., str. 230.

⁴³⁷ Značajan je, primjerice, Kazneni zakon od 27. svibnja 1852., kao i nedugo zatim izdana Naredba Ministarstva unutarnjih poslova od 6. ožujka 1854., koja je vrijedila „za svekolike krunovine, o nepovlađenom obrtnom izvršivanju primaljstva“. Usp. Dubravko Habek, „Ekohistoriografija nadriprimaljstva“, nav. dj.

⁴³⁸ Robert Skenderović, „Zdravstvene reforme Marije Terezije“, nav. dj., str. 141.

U Hrvatskoj su se ti propisi počeli provoditi na poticaj van Swietenova učenika Jean-Baptistea Lalanguea, koji je autorom prvoga hrvatskog udžbenika primaljstva naslova *Brevis institutio de re obstetricia iliti Kratak navuk od meštrie pupkorezne za potreboču muških y siromaških ladanjskeh žen horvackoga orsaga y okolo njega bližnjih strankih*, pisanoga kajkavskim narječjem (koji je bio onodobnom osnovicom književnoga jezika) i objavljenoga 1777. u Zagrebu. Sadržavao je niz uputa namijenjenih neobrazovanim seoskim ženama te osnovno medicinsko znanje potrebno za bavljenje primaljskom službom.⁴³⁹

Lalangua je ujedno i autorom prvoga tiskanog pravilnika za obavljanje primaljske djelatnosti (*Nagovorni lizt*), izdanoga 1785. u obliku knjižice na istome narječju. Pravilnik je bio namijenjen licenciranim primaljama Varaždinske županije⁴⁴⁰, a njegova je osnovna namjena, prema riječima samoga autora, bila spriječiti svakovrsne pogreške pri porodu koje su nerijetko rezultirale smrtnim ishodom ili su, pak, prouzročile teške trajne posljedice i majci i djetetu.⁴⁴¹ Ukazujući na nužnost opismenjavanja, Lalangua donosi deset pravila, kao i prvu primaljsku prisegu koje su se primalje morale pridržavati, a svake su godine bile obvezne podvrgavati se provjeri usvojenih znanja i vještina, što ih je ovlašćivalo za daljnje obavljanje primaljske službe.⁴⁴² S obzirom na to da su se Lalanguova djela do polovine XIX. stoljeća⁴⁴³ koristila u školovanju hrvatskih primalja, njegova je uloga u povijesnome razvoju primaljstva na hrvatskome prostoru nesumnjivo velebna.

Katolička je crkva također značajno pridonijela razvoju te djelatnosti jer je primalje katoličke vjeroispovijesti ovlastila da u životnoj opasnosti novorođenčeta obave hitno krštenje, o čemu su bile obvezne što prije izvijestiti župnika kako bi potom krstio preživjelo dijete. Kompetencije, dužnosti i obveze primaljâ prema Crkvi regulirane su još 1599. dokumentom *Instructio obstetricum (Iuramentum Obstetricum)*, donesenim na zasjedanju Tridentskoga sabora, koji je zatim sredinom idućega stoljeća, 1647. godine, u obnovljenome izdanju tiskan u Mainzu.⁴⁴⁴

⁴³⁹ Erika Spirić, „Značenje i uloga Ivana Krstitelja Lalanguea“, nav. dj., str. 247.

⁴⁴⁰ Osim što je bio utemeljiteljem hrvatskoga primaljstva, Lalangua je i osnivačem prve primaljske škole u Varaždinu, u kojoj su se obrazovale primalje s područja Varaždinske županije. Vidi: Rajko Fureš – Alojz Jembrih, „Pravilnik za obavljanje primaljske djelatnosti Ivana Krstitelja Lalanguea u kontekstu povijesnog razvoja primaljstva u Hrvatskoj“, *Acta Medica Croatica*, vol. 66, br. 4, Zagreb 2013., str. 333.

⁴⁴¹ Isto, str. 327. – 329., 333.

⁴⁴² Isto, str. 329. – 332.

⁴⁴³ Isto, str. 327.

⁴⁴⁴ Dubravko Habek – Domagoj Dokozić – Sani Lukić, „Krštenje u nuždi – medikohistoriografsko viđenje“, *Liječnički vjesnik*, god. 132, br. 11 – 12, str. 377.

Budući da su primalje bile obvezne redovito komunicirati sa župnikom te nazočiti krštenjima, zadobile su epitet pomoćnicâ Crkve (*Bademütter-Hebammen Helferinnen von Kirche*).⁴⁴⁵ Mogle su hitno krstiti i nezakonito dijete kako bi se ono, u slučaju smrti, moglo pokopati. No, takva se djeca nisu pokapala uz dostojan obred, već „(...) daleko od ljudi, groblja, negdje uz živicu, bez oznake... Vjerovalo se da takva ‘nekršćad’ donose nesreću.“⁴⁴⁶

Primalje upisane u analiziranim barbanskim maticama većinom nisu bile potvrđene, na što upućuje oznaka *non approvata/non ap(p)robata* – riječ je o iskusnijim (nerijetko starijim) ženama koje su pomagale pri porodu. U prvoj polovini XIX. stoljeća nailazimo na spomen samo triju licenciranih primalja, a to su: Euffemia, supruga Giovannija Didoja, Euffemia, udovica Mattea Marcolina (Chiacchie), i Ellena Sozzini. Veći je broj potvrđenih primalja upisan u drugoj polovini istoga stoljeća – bilo ih je ukupno četrnaest, a spominju se sljedeće: Ulika Benčić, Elena Birtić, Foška Budić, Marija Duras, Eufemija Fućak, Ana i Marija Lipljan, Marta Mladošić, Magdalena Rojnić, Eufemija Špada (Bliznak), Barbara Stefanutti, Foška Španjol, Ulika Trošt i Foška Vičić. Najveći broj ukupno krštene djece porodile su primalje upisane u Tablici 6.

Tablica 6. Imena i prezimena najčešćih primalja u Župi Barban (1815. – 1900.)⁴⁴⁷

1815. – 1850.		1851. – 1900.	
<i>Eufemia moglie di Giovanni Didoi</i>	<i>Maria vedova Natale detto Giovanni Bille</i>	<i>Oliva Bencich</i>	<i>Maria Giuranich</i>
<i>Mattia Drakun moglie di Gregorio Battel Bragissa</i>	<i>Maria vedova Matteo Plisco</i>	<i>Euffemia Berghich</i>	<i>Anna Liplian</i>
<i>Oliva Fumetta relita Giovanni Croce</i>	<i>Agata moglie di Giovanni Radole</i>	<i>Maria Cettina</i>	<i>Maria Liplian Matuglia</i>
<i>Chiara relita Gasparo Martincich</i>	<i>Cattarina moglie di Giorgio Busletta Chiulin</i>	<i>Cattarina Collich</i>	<i>Maria Plisco</i>
<i>Maria moglie di Matteo Dobran</i>	<i>Giovanna moglie di Matteo Pogliach</i>	<i>Euphemia Colich</i>	<i>Agata Quaranta</i>

⁴⁴⁵ Isto, str. 380.

⁴⁴⁶ Na istome mjestu.

⁴⁴⁷ Izvori: HR-DAPA-429, MKK Barban za razdoblje od 1815. do 1891.; MU Pula, MKK Barban za razdoblje od 1891. do 1900.

<i>Giustina relita Martino Ivetta</i>	<i>Maria vedova Giorgio Berghich</i>	<i>Fosca Conto</i>	<i>Domenica S(g)nidar</i>
<i>Eufemia Plisco vedova Marco Collich</i>	<i>Maria vedova Paolo Ossip</i>	<i>Maria Conto Peruzzo</i>	<i>Lucia Spada Peran</i>
<i>Maria moglie di Matteo Cettina</i>	<i>Maria vedova Antonio Percich Chersina</i>	<i>Mattia Duras</i>	<i>Fosca Trost</i>
<i>Giovanna vedova Niccolò Paus</i>	<i>Giovanna vedova Niccolò Paus</i>	<i>Euffemia Fuchiach</i>	<i>Fosca Vicich</i>
<i>Eufemia relita Niccolò Maurich</i>	<i>Antonia relita Gregorio Battel Bragissa</i>	<i>Fosca Fumetta</i>	<i>Oliva Zuban</i>

IX. 10. Hitna krštenja u smrtnoj opasnosti

Kao što je već rečeno, ako je postojala opasnost od iznenadne smrti novorođenoga djeteta, u takvim izvanrednim okolnostima mogla ga je krstiti primalja, koja je, naravno, trebala pripadati katoličkoj vjeroispovijesti. Takvi su primjeri hitnoga krštenja zabilježeni i u maticama Župe Barban, a označavali su se ustaljenim talijanskim (*per l'eminente pericolo, per l'imminente pericolo (di morte)*) ili latinskim izričajima (*ob imminens periculum, ob periculum mortis, ob periculum in mora*), kojima se ukazivalo da je novorođenčadi prijetila smrt. Pritom se hitno krštenje obavljalo u kući, a ako nije bilo primalje, novorođeno je dijete ondje krstila duhovna osoba. U razmotrenome je razdoblju od 8.059 krštenja, u smrtnoj opasnosti obavljeno njih 80, što čini svega 0,99%. Najveći je broj krštenikâ kojima je sakrament podijeljen u iznimnoj hitnoći zabilježen 1835., kada ih je zapisano šestero, dok u pojedinim godinama (koje nisu navedene u Tablici 7.) nije upisan nijedan takav slučaj. Međutim, možemo s velikom vjerojatnošću pretpostaviti da je svećenik propustio u matične knjige unijeti sve upise djece koja su hitno krštena i nedugo nakon primanja sakramenta i umrla, stoga je udio takvih krštenja zasigurno bio viši.

Tablica 7. Godišnja distribucija hitno krštene djece u Župi Barban (1815. – 1900.)⁴⁴⁸

Godina rođenja	Broj krštenih prema spolu	
	M	Ž
1815.	1	1
1817.	2	
1821.	1	1
1824.		1
1825.	2	1
1832.	2	
1833.	1	2
1834.	3	1
1835.	2	4
1836.	1	1
1837.	2	2
1838.	1	
1839.	2	3
1840.		2
1847.		1
1871.	1	
1874.		3
1875.	3	
1876.	1	3
1877.	1	2
1878.	2	2
1879.	1	
1880.	2	
1881.	1	1
1882.	1	1
1884.	1	
1885.	1	
1887.	1	

⁴⁴⁸ Izvori: HR-DAPA-429, MKK Barban za razdoblje od 1815. do 1891.; MU Pula, MKK Barban za razdoblje od 1891. do 1900.

1888.	1	
1892.	3	1
1893.	2	
1896.	1	1
1899.		1
1900.	2	
UKUPNO	45	35
Udio u ukupnome broju krštenih (%)	0,56%	0,43%

Prvi upis hitnoga krštenja datira od 19. ožujka 1815., u kojemu se navodi da je u kući zbog opasnosti od skoroga umiranja (*fu battezzata in casa propter periculum mortis*) dva dana ranije (a šest dana nakon rođenja) hitno krštena Oliva, rođena u braku dvoje doseljenika – obrtnika (*Mistro*) Zuannea Belline iz Karnije i Ivane Bertetić iz Galižane. Kumovi su bili Giacomo Pontil i *Signora* Franka Stanković; kao krstitelj ubilježen je kanonik i arcipretov zamjenik Martin Batel, dok primalja nije navedena.⁴⁴⁹

U upisu od 14. studenoga 1832. navodi se krštenje Luigija, čiji su roditelji bili već spomenuti barbanski podestat Pietro Antonio Urbasio Capponi i Ana Višković *d'Albona*, po zanimanju umjetnica. Kumovi nisu zabilježeni, a primalja je bila Ulika, udovica Antuna Batela. Budući da se nalazilo u smrtnoj opasnosti (*ob periculum mortis*), dijete je prošle noći u kući (*Battezzato la decorsa notte in Casa*) krstio Roko Vrbić, kapelan u Prnjanima, dok je ulogu pomoćnice imala Roža, kći Martina Viškovića iz Labina (*sostenuto da Rosa Viscovich*), no dopuna obreda nije izvršena jer je novorođenče umrlo 16. studenoga u ranim jutarnjim satima (*le Cerimonie Ecclesiastiche non sono state eseguite perché il suddetto Bambino volò al Cielo il dì 16 corrente di buon mattino*)⁴⁵⁰. Isti se roditelji spominju i 9. veljače 1837., kada je rođena Maria Giacobina. Sakrament krštenja *per l'imminente pericolo* u kući joj je podijelio župnik Antonio Gambin, pri čemu mu je pomagala primalja (*essendo stato dalla Levatrice*) Euffemia, supruga Giovannija Didoja, no dijete je umrlo vrlo brzo.⁴⁵¹

Jedan je od primjera i ubilježba od 3. rujna 1817., iz koje je razvidno da su za kumove na hitnome krštenju (*baptizatus domi ob periculum mortis*) dječaka Aloisija, rođenoga

⁴⁴⁹ HR-DAPA-429, MKK Barban 1781. – 1816.; 1815. – 1831., 19. III. 1815.

⁴⁵⁰ Isto, MKK Barban 1816. – 1835., 14. XI. 1832.

⁴⁵¹ Isto, MKK Barban 1831. – 1840.; 1835. – 1842., 9. II. 1837.

prethodnoga dana, izabrani uglednici – doktor Joseph Heim i feudalni posjednik Aloisio Pisani. Djetetovi su roditelji bili *Signori* Antonio Micoli i Cattarina rođ. Defranceschi. Primaljino ime nije upisano, no doznajemo da je krstitelj bio kanonik Martin Batel.⁴⁵²

Zanimljivi su upisi koji svjedoče o dopuni obreda krštenja. Dana 3. travnja 1834. rođen je Marko iz Bičićâ, sin Matee rođ. Rajko Claivan (Brenkurić) te Mihovila, sina pok. Martina Bilea, a kao primalja spominje se Dominika, supruga Mihovila Bulića. Dijete je u kući *ob periculum mortis* krstio kapelan u Šajinima Antun Crnobori, a prilikom podjele sakramenta pomagali su mu (*fu sostenuto l'intante al momento che gli fu data l'acqua*) Martin, sin Mateja Butkovića iz vodnjanske župe, te Marija, kći pok. Mihovila Claivana (Brenkurića), koji su ujedno zabilježeni i kao kumovi (*Padrini*). Nakon četiriju je dana obred dopunio (*suppli alle Cerimonie Ecclesiastiche*) kanonik i arcipretov zamjenik Petar Stanković, a nazočili su mu spomenuti kumovi (*furono assistenti li suddetti Padrini*).⁴⁵³

Sličan je slučaj zabilježen i u zapisu od 14. siječnja 1839. Dan ranije rođena je Marija, kći Ivane rođ. Jugovac iz Lindara te Zamarije Hrvatina (Taljice), koji potječe s područja labinske župe, ali je već više godina nastanjen u Šajinima (*oriondo della Parrocchia d'Albona, ma da molti anni domiciliato al N° 0 della Villa Saini*). S obzirom na to da je djetetu prijetila smrtna opasnost, hitno krštenje obavila je primalja (*per l'imminente pericolo di morte ebbe l'acqua in Casa dalla Levatrice*) Eufemija Pliško, udovica Marka Kolića, a idućega dana obred je dopunio (*furono fatte l'Ecclesiastiche Cerimonie dal Signor Don*) Antonio Gambin. Krsni kumovi bili su Mihovil, sin Josipa Gletića, te Foška, kći Ivana Kolića.⁴⁵⁴

U barbanskim maticama potvrđen je i slučaj prijevremenoga poroda, koji se dogodio 20. svibnja 1836. Tada je rođen Antonio (*nacque oggi per parto immaturo*), čiji su roditelji bili Marianna rođ. Colledan i Antonio, sin Danielea Mignuleschija – oboje po zanimanju krojači (*sarte*) iz Karnije (*dalla Carnia*), koji su se nastanili u Bratulićima. Zbog smrtne je opasnosti novorođenče krstio kapelan Ivan Pajalić, a prilikom podjele sakramenta pomagala mu je (*sostenuto al Sacramento del Battesimo da*) Cattarina, kći pok. Danielea Mignuleschija, no krštenik je nedugo zatim umro (*subito dopo morì*).⁴⁵⁵

⁴⁵² Isto, MKK Barban 1815. – 1831.; 1816. – 1835., 3. IX. 1817.

⁴⁵³ Isto, MKK Barban 1816. – 1835.; 1831. – 1840., 3. IV. 1834.

⁴⁵⁴ Isto, MKK Barban 1835. – 1842., 14. I. 1839.

⁴⁵⁵ Isto; MKK Barban 1831. – 1840., 20. V. 1836.

Kao što je već rečeno, (hitno) krštenje mogli su obaviti i župnici drugih župa. Tako je 3. ožujka u Računićima rođen Martin, sin Ulike, kćeri pok. Jurja Frančule, te Ivana, sina Martina Razunića. Zbog smrtne opasnosti (*per l'eminente pericolo*) dijete je nakon triju dana krstio filipanski župnik Nikola Božić, a kao kumovi spominju se Mihovil, sin pok. Mateja Učkara, i Marija, kći Mateja Bilića *dai Resanzi*.⁴⁵⁶ Sakrament krštenja u hitnome slučaju na dan rođenja 8. srpnja 1847. primila je i Eufemija, kći spomenutih roditelja. Kao nepotvrđena primalja (*non approvata*) zabilježena je Ivana, supruga Mateja Macuke, dok su kumovi bili Marko, sin pok. Pavla Marovića, te Katarina, kći Antuna Balijske, a pod imenom krstitelja navodi se isti *Reverendo Signor Parroco di Filippiano*.⁴⁵⁷

Marija, kći Marije Keba i Martina Crissea, rođena je prijevremeno (*imatura*) 28. studenoga 1839., kada ju je *ob periculum mortis* u crkvi sv. Marije od Zdravlja krstio upravitelj župe u Krnici i Mutvoranu Dominik Berković.⁴⁵⁸

U maticama nalazi se i napomena iz koje saznajemo u kakvim će se okolnostima izvršiti dopuna obreda krštenja. Upis datira od 29. ožujka 1839., kada je u Fumetima rođena Foška, čija je majka bila Eufemija, kći Mateja Majčića, a otac Ivan, sin Martina Kožljana (Fumete). U smrtnoj je opasnosti samo polivena krsnom vodom (*ebbe soltanto l'acqua ob periculum*), a župnik Antonio Gambin trebao je dopuniti obred idućega dana, u subotu, nakon obnove krstionice (*la cerimonia sarà da farsi entro la giornata di domani che sarà sabato santo dopo la rinovazione del Sacro Fonte*). Primalja je bila Oliva, udovica Giovannija Crocea, dok su ulogu kumova imali Cattarina, supruga Giovannija Cleve, te Antun Dobrić (Dodo).⁴⁵⁹

⁴⁵⁶ Isto, MKK Barban 1835. – 1842., 6. III. 1839.

⁴⁵⁷ Isto, MKK Barban 1842. – 1853., 9. VII. 1847.

⁴⁵⁸ Isto, MKK Barban 1835. – 1842., 29. XI. 1839.

⁴⁵⁹ Isto, 29. III. 1839.

IX. 11. Zanimanja roditelja

Matične knjige bogat su izvor podataka o roditeljima i krsnim kumovima djece, a njihovo zanimanje, odnosno socijalni status zabilježen je u razmotrenim maticama koje su se vodile po rubrikama. Najveći broj roditelja pripadao je skupini poljoprivrednika ili seljaka. Manji broj upisa ukazuje na pripadnost roditelja građanskomu sloju, dok su kumovi mnogo češće dolazili iz te elitne društvene skupine. Zanimanje roditelja nije se uvijek izričito navodilo, ali je uglavnom riječ o osobama koje su već bile poznate iz ranijih upisa ili se vjerojatno radilo o poljoprivrednicima, stoga se nije smatralo prijeko potrebnim isticati njihovu pripadnost toj prevladavajućoj socijalnoj skupini.

Nekolicina se bavila zanimanjima vezanima uz tekstilnu i obućarsku industriju, a među njima bili su postolari koji su djelomice dolazili iz Labina (primjerice, Ivan Dušman, Nikola Verbanac, Dominik i Nikola Višković), krojači iz obitelji Bulfon, Colledan, Fabris, Luch, Mignuleschi, Pontil/Puntil te tkalci iz obitelji Agostinis, Blaresino, Colinassi, Dettoni, Gonan, Pola – pri čemu su svi potjecali iz Karnije. Među doseljenicima iz potonje pokrajine valja navesti i trgovce Giovannija Clevu i Maddalenu Dorigoni te zidare Giovannija Bellinu, Osqualda Stefanuttija i Giovannija Didoja, čija je supruga Eufemia rođ. Markolin (Chiacchia) po zanimanju bila potvrđena primalja. S Apeninskoga su poluotoka podrijetlom bili i krčmar Adamo Luch, posjednik Matteo Mignuleschi, poreznik Giovanni Kropp iz Roverbelle te zaposlenik u rudniku ugljena Gaetano Striseo.

Iz labinskoga podneblja pristigli su kovač Zamarija Vlačić (Šorić), umjetnice Marija Diminić i Ana Višković te sluškinja Antonija Taljica. S Cresa potjecao je poznati – već spomenuti – učitelj Ivan Malabotić, kojemu je u više slučajeva pripala i uloga krsnoga kuma, a istim su se zanimanjem bavili i Vjekoslav Kinkela, Antonio Maligo i Antun Rajčić. Upisani su i primjeri kolonâ i sočalâ, pri čemu su pripadnici tih dviju skupina živjeli na imanjima imućnijih građana. Kolon je sklapao zakupni odnos s gospodarom, od kojega je dobivao zemljište s pripadajućim priložima na obradu o vlastitome trošku, koristeći se djelomice vlastitom stokom i oruđem. Ugovor je mogao trajati od 1 do 10 godina, uz mogućnost obnavljanja, no za njegova je trajanja kolon imao ograničenu osobnu slobodu, oviseći o zemljoposjedniku, kojemu je bio obvezan davati dio prinosa, i bivajući vezanim za zemlju

koju je obrađivao.⁴⁶⁰ S druge strane, sočal ili *socedal* označavao je seljaka koji je s vlasnikom stada sklapao agrarnopravni ugovor na 3 do 5 godina⁴⁶¹, zvan *soceda*, a zauzvrat mu se povjeravala stoka o kojoj se morao brinuti. Među sklapateljima toga ugovora dijelili su se prihodi i dobiveni proizvodi,⁴⁶² ali i troškovi štete u omjeru koji je bio određen ugovorom. Koloni su bili u službi na imanjima obitelji Peteh, Dletić, Cleva i Škabić te u naselju Želiski na Barbanštini. Među labinskim se doseljenicima kao sočali izdvajaju Martin Rajković i Antun Višković (Terlin) koji je ugovorom o *socedi* bio vezan uz obitelj Dletić. Na imanjima potonje obitelji zemlju su u svojstvu kolona obrađivali Dominik Zulijani (Palentić) i Antun Višković, obojica nastanjena u Jukićima. Jakov Višković (Bekarić) iz Majčićâ obrađivao je posjed vlasnika Pavla Peteha, a u kolonatskome odnosu bio je i Josip Zupanić iz sela Rebići, radeći na imanju obitelji Cleva.

Svakako su najznačajniji upisi dvojice barbanskih podestata – Josipa Antuna Batela i Pietra Antonija Urbasija Capponija, općinskoga službenika Mateja Salamona, feudalnoga zastupnika Ivana Mikolića, suca Ivana Mirkovića (Baldea), zapovjednika žandarmerije Gašpara Zakrajšeka, podrijetlom iz Slovenije, perjanika/stražara Mateja Rube (Markice) čuvara sigurnosti i reda žandarmerije Jurja Prhata te financijskoga čuvara Stjepana Hergešića iz Stupna – naselja na području Sisačko-moslavačke županije.

Kao pripadnike ostalih, ne manje važnih, kategorija zanimanja zanimljivo je spomenuti privatnicu Mariju Andrijančić, stolare Giovannija i Silvija Manzina, mesara Pavla Špadu (Bliznaka), crkvenjaka Srećka Batela, trgovca drvom Antuna Verbanca, bravara Franju Srećka Fabra iz Roča, dvojicu vojnikâ – Josepha Inwinkla i Mateja Juričića Broza – kao i grenadira Pavla Glavaša (Pekicu).

Zapisana je i pripadnost roditeljâ najnižemu društvenom sloju. Sluškinje su, kao što je potvrđeno u samim maticama, često rađale izvanbračnu djecu, a doznajemo da su kućne pomoćnice potjecale iz Gračišća, Labina i Žminja. Tako je u kući Nikole Osipa iz Gočana kao

⁴⁶⁰ Više o kolonatskome odnosu vidi: „Kolonat“, *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Darje Mihelić i Ede Benčić-Mohar, str. 403.; Branko Marušić, „Iz povijesti kolonata u Istri i Slovenskom Primorju“, *Jadranski zbornik*, vol. 2, Pula 1957., str. 237. – 279.

⁴⁶¹ Prema odredbama sadržanima u istarskim statutima, *soceda* volova, krava i ovaca trajala je 5 godina.

⁴⁶² „Sočeda“, *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Slavena Bertoše, str. 735. Autor natuknice navodi kako je vlasniku stada pripadala polovina ili trećina prirasta, odnosno vrijednosti iznajmljene stoke, no prema odredbama iz pojedinih statuta istarskih, kvarnerskih i dalmatinskih općina, odredbe o dužnostima i obvezama sklapateljâ ugovora te o podjeli dobiti ponešto su se razlikovale. Usp. Lujo Margetić, „Ugovor ‘soceda’ po primorskim statutima te statutima Istre, Kvarnera i Dalmacije“, *Zbornik Pravnog fakulteta Rijeka*, vol. 24, Suppl. 3, Rijeka 2003., str. 25. – 33.

služkinja radila Labinka Marija Sikul, koja je 1836.⁴⁶³ rodila nezakonitu kćer, čiji je otac bio nepoznat, a kao kućna pomoćnica radila je i Marija Martić iz Župe Sv. Lovreč, i to u obitelji Jakova Drakuna iz Prnjanâ, koja je također imala izvanbračno dijete⁴⁶⁴.

Naposljetku, svoje su mjesto na Barbanštini pronašle i marginalizirane osobe koje su se nalazile na samome rubu društva, a riječ je o prosjacima ili skitnicama. U maticama krštenih zapisani su supružnici Matej Rajić iz Mutvorana (*di Momorano*) i Lucija Petrić iz Savičente (*di Sanvincenti*), roditelji dječaka Jurja, rođenoga 2. travnja 1835. u Rebićima⁴⁶⁵. Kao prosjakinja navodi se i *Cattarina N. di Draguch*, koja je 20. travnja u Šajinima rodila nezakonitoga sina Paskvala. Otac je bio nepoznat, a dijete je krstio kanonik i arcipretov zamjenik Petar Stanković. Kao kumovi spominju se Ivan Razunić i Lucija, udovica Jakova Kolića (Koštrea), dok je primalja bila Eufemija, udovica Ivana Razunića.⁴⁶⁶

Tablica 8. Zanimanja roditelja u Župi Barban (1815. – 1900.)⁴⁶⁷

Zanimanje		Zanimanje	
<i>aedituus/ sacristà</i>	crkvenjak	<i>girovaga/questuante/ mendicante</i>	prosjak
<i>agente feudale</i>	feudalni zastupnik	<i>giudice</i>	sudac
<i>agricola/rusticus/villico</i>	poljoprivrednik/seljak	<i>guardiano di finanza</i>	financijski čuvar
<i>artista</i>	umjetnik	<i>impiegato al carbon fossile</i>	zaposlenik u rudniku ugljena
<i>beccajo/macelajo</i>	mesar	<i>levatrice/ostetrice</i>	primalja
<i>calzeolarius/caligher/ calzolajo/ sutor/calegarius</i>	postolar	<i>maestro/ludimagister/ scholae magister</i>	učitelj
<i>campanaro/ nonzolo</i>	zvonar	<i>mercator/commerziante/ bottegajo/mercante/ commerciant</i>	trgovac
<i>capoposto di Gendarmeria</i>	zapovjednik žandarmerije	<i>murator/ muratore</i>	zidar

⁴⁶³ HR-DAPA-429, MKK Barban 1831. – 1840.; 1835. – 1842., 23. XII. 1836.

⁴⁶⁴ Isto, 1835. – 1842., 12. XI. 1839.

⁴⁶⁵ Isto, MKK Barban 1831. – 1840., 2. IV. 1835.

⁴⁶⁶ Isto, MKK Barban 1816. – 1835.; 1831. – 1840., 20. IV. 1832.

⁴⁶⁷ Izvori: isto, MKK Barban za razdoblje od 1815. do 1891.; MU Pula, MKK Barban za razdoblje od 1891. do 1900.

<i>caupo</i>	krčmar	<i>podestà</i>	podestat
<i>civilis/civile</i>	građanin	<i>possidente</i>	posjednik
<i>colon(n)o/colon(n)a</i>	kolon	<i>privata</i>	privatnica
<i>commerziante in legnami</i>	trgovac drvom	<i>sartor/sarte</i>	krojač
<i>commesso daziale</i>	poreznik	<i>satelitis</i>	perjanik/stražar
<i>cursor comunitatis Barbanae</i>	glasnik/ teklić	<i>serva/famula/ famulus</i>	sluga
<i>custodum securitatis et disciplinae Gendarmeriae</i>	čuvar sigurnosti i reda žandarmerije	<i>soldato/ c. r. miles</i>	vojniki
<i>excavator</i>	kopač	<i>soldato granatiere</i>	grenadir
<i>faber/fabbro/ ferrajo/faber ferrarius</i>	kovač	<i>sozzale</i>	sočal
<i>falegname/ faber lignarius</i>	stolar	<i>tessitore/textor/ tessor/tessatrice</i>	tkalac
<i>fante comunale</i>	općinski službenik		

IX. 12. Zanimanja krsnih kumova

U slučaju krsnih kumova zanimanje se nije redovito navodilo. Najčešće su se bavili poljoprivredom, ali matice donose podatke o raznovrsnim zanimanjima. Zabilježeni su posjednici koji su dolazili iz drugih istarskih krajeva, među kojima se nalaze Rovinjac Anđelo Pontevivo, Labinjani Alojz Poldrugo i Jakomina Zustović te Pićanac Franjo Rimanić, a kao *feudatario* navodi se poznati barbanski i rakljanski plemić (*conte di Barbana e Castelnuovo*) – *Nobil Uomo* Luigi Pisani.

Iz Karnije su podrijetlom bili krojači iz obitelji Bulfon, Cleva, Colledan, Gonan, Gortan, Luch, Mignuleschi, Pontil/Puntil, tkalci iz obitelji Agostinis, Baresino, De Antoni, trgovci, među kojima se najviše spominju Antonio i Giovanni Cleva, majstori Giovanni Bearzi, Antonio Deprato, Antonio Feregotto, Matteo Floredan, Antonio Mecchia, Marianna Mignuleschi, kao i kovač Francesco Felice. S talijanskoga su se područja, primjerice, doselili i stolar Vincenzo Morello iz Venecije, zidar Giovanni Rabassi, vlasnik lađe Ciriaco Giachetti iz

Ancone, financijski čuvar Niccolò Zaccaria iz Muggie, poreznik Giovanni Kropp te učitelji Domenico Pirona i Pietro Quarantotto.

Izrađivanjem obućarskih proizvoda bavila se nekolicina članova labinskih obitelji Dušman i Višković. Među obrtnicima bili su i: klesar Antonio Rebula, mesar Antonio Fabro iz Vodnjana, bačvar Antun Suzan, koji je potjecao iz Kastva te se potom nastanio u Vodnjanu (*dimorante in Dignano nativo di Castua*), krčmari Ivan Dušić iz Lindara i Ivan Mirković iz Raklja, mlinar Martin Kršulj iz Labina i zlatar Antun Matejčić. U malobrojnijim se upisima u funkciji kumova spominju po dvoje privatnikâ i radnikâ – Ivana Lukšić i Nikola Pindulić te Jakov Juranić i Cattarina Malusa – potom kurir Matej Hlapčić (Jadrinovac), studenti Srećko Toma Batel i Dragutin Žnidar te bogoslov Antun Zuban.

Jednima su od uglednijih kumova nedvojbeno bili Tommaso Bembo i Juraj Škabić, baljanski i krnički podestat, kao i članovi upravnoga osoblja kao što su gospodarski zastupnik Antonio Micoli, odvjetnik Jakov Mandušić iz Vodnjana, sudac Ivan Mirković (Balde) i Srećko Šepić, kotarski blagajnik u Vodnjanu koji je podrijetlom bio iz Bakra (*da Buccari*).

Kao posebna se kategorija izdvaja ona u koju su ulazili činovnici zaduženi za održavanje reda. U maticama zabilježeni su žandarmerijski kaplar Giacomo Zamprogna, čuvari sigurnosti i reda žandarmerije Antun Lukež i Juraj Prhat te šumarski inspektor puljskoga kotara Ivan Pujman. Svakako treba spomenuti i malobrojne, ali u maticama prisutne vojne osobe poput oružnika Franje Devčića i vojnika Giacoma Polija.

U Barbanu boravilo je i liječničko osoblje, pri čemu se u ulozi kumova navode: doktori Francesco Benussi, Giovanni Cleva, Matteo Capponi, Angelo Gasparini, Vilim Golob, Joseph Heim i Martin Stanković, labinski ljekarnik Franjo Milevoj, brijač Antun Zulijani te primalje Eufemija Didoj, Ivana Rojnić i Elena Sozzini.

Izdvaja se i skupina u kojoj se nalaze osobe koje su se bavile djelatnošću u okviru crkvenih ustanova. Kao krsni kumovi upisani su barbanski svećenici, kapelani i kanonici, upravitelj župe u Lobariki Euzebije Korbar, prezbiter Francesco Postružnik, zvonar u crkvi sv. Marije od Zdravlja Matej Crisse, crkvenjaci Srećko Batel, Josip Butorić i Matej Salamon te orguljaš Josip Batel.

Kućnu su poslugu najčešće imali članovi bogatijih obitelji, a u maticama Župe Barban za članove spomenute društvene skupine, koji se ističu kao kumovi na krštenju, upotrebljavaju se sljedeći izričaji: *servo*, *serva*, *servitore* i *domestica*. Na posjedima Martina Fumete (Kožljana) radio je Toma Pelozza, rodom iz Velih Munâ (*oriundo da Mune Grande*), a

slugom bio je i Martin Longović iz Kršana, koji se nalazio u službi Mateja Rajka. Marija Honović bila je sluškinja već spomenutoga feudalnog zastupnika Antonija Micolija, a u kućanstvu imućnoga Aleksandra Dletića pomagala je Elena Matas. Dijelom kućne posluge bila je i jedna kuharica – Marija Dočkal.

Pomoćno su osoblje imale i duhovne osobe: u službi župnika Antonija Gambina te kanonikâ Stankovića i Trampusa radile su Ivana Vozila, Franka Barak i Lucia Biloslavo, dok su kao sluškinje kapelanâ Vjekoslava Klobučara, Josipa Leskoška i Bartolomea Pirza ubilježene Antonija Tomljanović, Marija Gliha i Maria Cresetuca iz Kranjske.

Valja primijetiti kako socijalni status nije predstavljao zapreku da niži i viši stalež međusobno budu u kumstvu, pa su tako građani često bili kumovi djeci poljoprivrednikâ, ali i nekim krštenicima koji su bili plodom izvanbračne veze.

Što se spolne strukture krsnih kumova tiče (Grafikon 22.), bilo je najviše muško-ženskih parova, koji su činili 71,16%, a na drugome su mjestu supružnici s 20,45%. Štokad se za kumove odabiralo članove obitelji koji su bili u rodbinskim odnosima, a zauzimali su ukupno 5,58%. Pojedini su krštenici imali samo po jednoga kuma ili po jednu kumu, dok ih je u nekim slučajevima bilo čak troje.

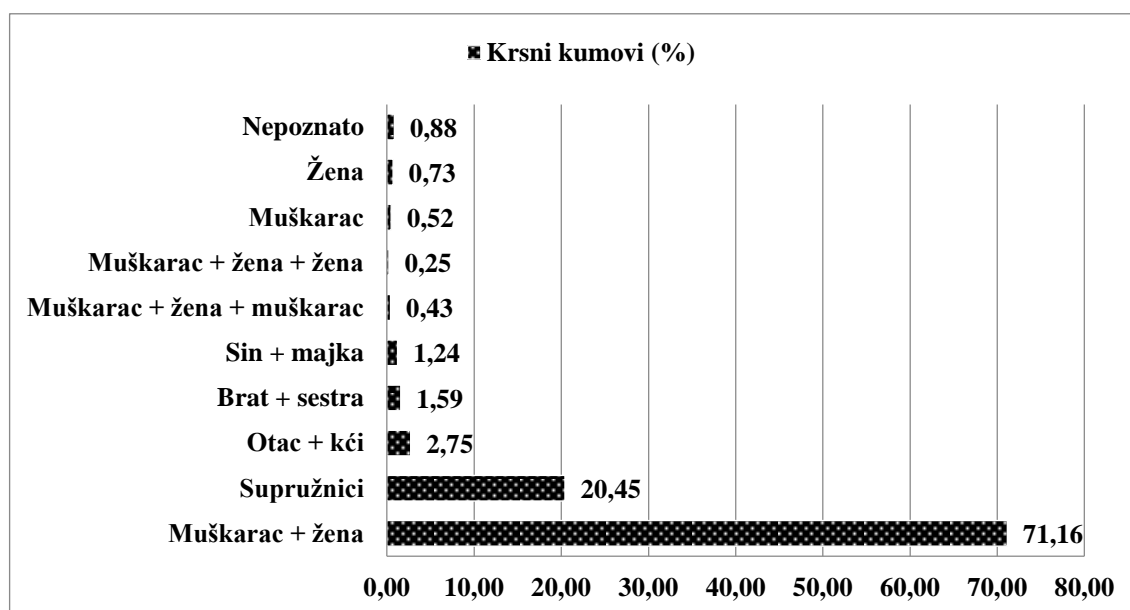
Tablica 9. Zanimanja krsnih kumova u Župi Barban (1815. – 1900.)⁴⁶⁸

Zanimanje		Zanimanje	
<i>administrator parrochialis</i>	upravitelj župe	<i>inspector silvarum districtus polensis</i>	šumarski inspektor pulske kotara
<i>aedituus/sagrestano/ sagristà</i>	crkvenjak	<i>lapidida</i>	klesar
<i>agente economico/ agente feudale</i>	gospodarski zastupnik	<i>macellator/macellajo/ beccajo</i>	mesar
<i>agricola</i>	poljoprivrednik/ seljak	<i>magister/maestro/ scholae magister/ ludimagister</i>	učitelj
<i>artista/artifex</i>	majstor	<i>marangone/falegname</i>	stolar
<i>attuario</i>	odvjetnik	<i>mercante/mercator/ negoziante/comerciante/ negoziator</i>	trgovac

⁴⁶⁸ Na istome mjestu.

<i>aurifex</i>	zlatar	<i>miles</i>	vojniki
<i>barbiere</i>	brijač	<i>molinaro</i>	mlinar
<i>bottajo</i>	bačvar	<i>murator/muratore</i>	zidar
<i>caementarius</i>	zidar	<i>nonzolo</i>	zvonar
<i>campanaro/ campanarus</i>	zvonar	<i>oeconomus</i>	upravitelj imanja
<i>cancelliere</i>	kancelar	<i>operarius</i>	radnik
<i>cappellano</i>	kapelan	<i>organista/organaro/ hydraula</i>	orguljaš
<i>capporal dei Gendarmi</i>	žandarmerijski kaplar	<i>ostetrice/levatrice</i>	primalja
<i>caupo/tabernarius</i>	krčmar	<i>patron</i>	vlasnik lađe
<i>civile</i>	građanin	<i>podestas/podestà</i>	podestat
<i>colono</i>	kolon	<i>possidente</i>	posjednik
<i>coqua</i>	kuharica	<i>presbyter</i>	prezbiter
<i>custodum securitatis et disciplinae Gendarmeriae</i>	čuvar sigurnosti i reda žandarmerije	<i>privato/ privata</i>	privatnik
<i>daciere</i>	poreznik	<i>sacerdote/sacerdos</i>	svećenik
<i>doctor/medicus/ dottor/medico</i>	doktor	<i>sartor/sarte</i>	krojač
<i>faber/fabbro/ faber ferrarius</i>	kovač	<i>speciale</i>	ljekarnik
<i>faber lignarius</i>	stolar	<i>studente/studens/auditor</i>	student
<i>famula/serva/ domestica/ servitore/servo/servus</i>	sluga	<i>sussidiario capitolare</i>	kaptolski pomoćnik
<i>feudatarius/ feudatario</i>	feudalni posjednik	<i>sutor/calegarius/ calceolarius/calzolajo</i>	postolar
<i>gendarme</i>	oružnik	<i>textor/tessitore</i>	tkalac
<i>girovago</i>	prosjak/skitnica	<i>theologus</i>	bogoslov
<i>giudice</i>	sudac	<i>veredarius/postiglione</i>	kurir
<i>guardiano di finanza</i>	financijski čuvar		

Grafikon 22. Spolna struktura kumova u Župi Barban (1815. – 1900.)⁴⁶⁹

IX. 13. Provenijencija roditelja i krsnih kumova

U proučavanju fenomena doseljavanja značajno mjesto zauzimaju migracijska kretanja unutar Istarskoga poluotoka, koja su bila najmnogobrojnija i najintenzivnija. Iako je višestoljetna granica podijelila stanovništvo Istre, postajući poprištem brojnih sukoba, dioba na mletački i austrijski dio – a ukinuta je propašću *Serenissime* 1797. – ona nije uspjela spriječiti uspostavljanje kontakata, ali i gospodarske suradnje između tih dvaju dijelova ne samo pod različitom vlašću nego i pod drugačijom crkvenom jurisdikcijom⁴⁷⁰.

Budući da je istraživački interes usmjeren prema interlokalnoj demografskoj dinamici u društvenome i gospodarskome smislu različitih zajednica, cilj je utvrditi dinamičnost selidbenih kretanja, kao i motive dolaska brojnih pridošlica iz (ne)razvijenijih sredina u onu barbansku. Osim onih doseljenika koji su svojim radom ili istaknutim položajem zadužili naselje u koje su pristigli, uživajući stanoviti ugled među barbanskim mještanima, dolazili su svakorazni obrtnici – ne samo iz drugih istarskih nego i iz inozemnih središta – kako bi zadovoljili potrebe seoskoga žiteljstva za izradom različitih materijalnih predmeta, ali i

⁴⁶⁹ Na istome mjestu.

⁴⁷⁰ Usp. *Crkva u Istri*, nav. dj., str. 22. – 24.

sasvim „obični“ pojedinci koji se ničim iznimno nisu isticali. Može se pretpostaviti kako je, s jedne strane, u slučajevima bližih ili susjednih krajeva, među razlozima njihova dolaska bila neznatna udaljenost koja je pridonosila mobilnosti žiteljâ te stvaranju obiteljskih i prijateljskih veza, a s druge nedvojbeno prirodno-geografske i gospodarske osobitosti Barbanštine, koja je obilovala plodnim zemljišnim površinama pogodnima za uzgoj poljoprivrednih kultura, kao i pašnjacima koji su omogućili bavljenje stočarstvom. Upravo su te dvije djelatnosti činile okosnicu odašnjega gospodarstva.

Pored doseljenikâ katkad se upisivao naziv grada, mjesta ili župe iz koje su potjecali, a na temelju tih se podataka može ustanoviti njihovo podrijetlo te razmotriti dinamičnost migracijskih gibanja. Pristigavši u župu koja je i tada imala ruralan karakter, nastojali su se prilagoditi tamošnjim uvjetima te su se, sukladno s time, počeli baviti dominantnom gospodarskom granom – ratarstvom. S obzirom na to da je žitelje župe svećenik uglavnom poznao, za pridošlice iz drugih krajeva, ako se radilo o građanima, pored upisa gradića iz kojega su potjecale nije uvijek zapisivao zanimanje, stoga već iz same oznake nekoga grada možemo zaključiti kako je riječ o pripadnosti građanskomu sloju.

U okviru razmatranja problematike socijalne slojevitosti pruža se uvid u profesionalnu strukturu zajednice. Dovodjenjem u međuodnos materijalne, socijalne i kulturne sastavnice dobiva se potpuniji prikaz raznolikosti društva i selidbenih kretanja. Osim iz naseljâ na Barbanštini, roditelji i kumovi pristizali su iz različitih područja (Tablica 10. i 11.) – od istarskih i liburnijskih naselja, preko istočnojadranskih mjesta i otoka, sve do Slovenije i Apeninskoga poluotoka. Pritom su se ženidbene i rodbinske veze najviše stvarale između Barbanštine i krajeva koji su nekoć bili dijelom mletačkoga i austrijskoga posjeda – drugim riječima, najveći intenzitet imala su unutarinja poluotočna kretanja. Osobito su razvijeni kontakti bili između Barbana i Labina, koji su se u prijašnjim stoljećima nalazili u okrilju krilatoga lava. Suživot zajednica ne začuđuje s obzirom na neveliku udaljenost ovih dviju sredina i prirodno-geografskih predispozicija Barbanštine za ratarsku i stočarsku proizvodnju, a njihovim razotkrivanjem postavlja se temelj za daljnje istraživanje lokalnih specifičnosti i povijesti svakodnevlja.⁴⁷¹

⁴⁷¹ Više o migracijskim vezama labinskoga i barbanskoga područja u razdoblju od 1830. do 1850. vidi: Samanta Paronić, „Labinsko-barbanski migracijski kontakti“, nav. dj., str. 227. – 260.

Tablica 10. Provenijencija roditelja izvan Župe Barban (1815. – 1900.)⁴⁷²

	OTAC	MAJKA
MLETAČKA ISTRA	Filipana <i>(Filippano)</i>	Bale <i>(Valle)</i>
	Labin <i>(Albona)</i>	Filipana <i>(Filippano)</i>
	Mutvoran <i>(Momorano)</i>	Kanfanar <i>(Canfanaro)</i>
	Produbac <i>(Produbaz)</i>	Krnica <i>(Carnizza)</i>
	Rakalj <i>(Castelnuovo/Castro Novo)</i>	Labin <i>(Albona)</i>
	Savičenta <i>(Sanvincenti)</i>	Ližnjan <i>(Lisignano)</i>
	Sv. Martin (Labin) <i>(S. Martino di Albona)</i>	Marčana <i>(Marzana)</i>
	Sv. Nedelja (Labin) <i>(S. Domenica di Albona)</i>	Medulin <i>(Medolino)</i>
	Vižinada <i>(Visinada)</i>	Mutvoran <i>(Momorano)</i>
	Vodnjan <i>(Dignano)</i>	Plomin <i>(Fianona)</i>
		Produbac <i>(Produbaz)</i>
		Rakalj <i>(Castelnuovo/Castel N(u)ovo/Castrum Novi)</i>
		Režanci <i>(Resanzi)</i>
	Roverija <i>(Roveria)</i>	
	Savičenta	

⁴⁷² Izvori: HR-DAPA-429, MKK Barban za razdoblje od 1815. do 1891.; MU Pula, MKK Barban za razdoblje od 1891. do 1900.

		(<i>Sanvincenti</i>)
		Sv. Lovreč (Labin) (<i>S. Lorenzo di Albona</i>)
		Sv. Martin (Labin) (<i>S. Martino di Albona</i>)
		Sv. Nedelja (Labin) (<i>S. Domenica di Albona</i>)
		Šišan (<i>Sissano</i>)
		Štinjan (<i>Stignano</i>)
		Valtura (<i>Altura</i>)
		Vižinada (<i>Visinada</i>)
		Vodnjan (<i>Dignano</i>)
AUSTRIJSKA ISTRA	Čepić (<i>Cepich</i>)	Cere (<i>Ceri</i>)
	Draguč (<i>Draguch</i>)	Čepić (<i>Cepich</i>)
	Gračišće (<i>Gallignana</i>)	Draguč (<i>Draguch</i>)
	Kostanjica (<i>Castagna</i>)	Gologorica (<i>Gologorizza</i>)
	Kožljak (<i>Cosgliaco</i>)	Gračišće (<i>Gallignana</i>)
	Kršan (<i>Chersano</i>)	Grdoselo (<i>Gherdosello</i>)
	Lindar (<i>Lindaro</i>)	Grimalda (<i>Grimalda</i>)
	Pićan (<i>Pedena</i>)	Krbune (<i>Cherbune</i>)

	Roč (<i>Rozzo</i>)	Kršan (<i>Chersano</i>)
	Sutivanac (<i>S. Ivanaz</i>)	Lindar (<i>Lindaro</i>)
	Šušnjeвица (<i>Susgnevizza</i>)	Pićan (<i>Pedena</i>)
	Žminj (<i>Gimino</i>)	Sutivanac (<i>S. Ivanaz/Sant'Ivanaz</i>)
		Šumber (<i>Sumber(g)</i>)
		Tupljak (<i>Tupliaco</i>)
		Žminj (<i>Gimino</i>)
KVARNER	Cres (<i>Cherso</i>)	Bakar (<i>Buccari</i>)
		Kraljevica (<i>Porto Rè</i>)
DALMACIJA	Stupno (<i>Stupno</i>)	Dalmacija (<i>Dalmazia</i>)
SLOVENIJA	Tolmin (<i>Tolmino</i>)	Ljubljana (<i>Lubiana</i>)
APENINSKI POLUOTOK	Karnija (<i>Car(g)nia</i>)	Karnija (<i>Car(g)nia</i>)
	Roverbella	Trst (<i>Trieste</i>)
	Siena	

Tablica 11. Provenijencija krsnih kumova izvan Župe Barban (1815. – 1900.)⁴⁷³

MLETAČKA ISTRA	Bale (<i>Valle</i>)	Premantura (<i>Promontore</i>)
	Barat (<i>Barato</i>)	Prodol (<i>Prodol</i>)
	Bokordići (<i>Bocordichi</i>)	Pula (<i>Pola</i>)
	Bričanci (<i>Bricanci</i>)	Pusti (<i>Radigosa</i>)
	Čabrunići (<i>Zabronichi</i>)	Rakalj (<i>Casteln(u)ovo/Castro Novo</i>)
	Fažana (<i>Fasana</i>)	Režanci (<i>Resanzi</i>)
	Filipana (<i>Filippano</i>)	Rovinj (<i>Rovigno</i>)
	Gajana (<i>Gajana</i>)	Savičenta (<i>Sanvincenti</i>)
	Golaš (<i>Moncalvo</i>)	Skitača (<i>Schitazza</i>)
	Juršići (<i>Jursichi</i>)	Smoljanci (<i>Smogliani</i>)
	Kanfanar (<i>Kanfanaro</i>)	Sv. Lucija (Labin) (<i>S. Lucia d'Albona</i>)
	Krnica (<i>Carnizza</i>)	Sv. Lovreč (Labin) (<i>S. Lorenzo di Albona</i>)
	Kuftići (<i>Cuftichi</i>)	Sv. Lovreč Pazenatički (<i>S. Lorenzo di Pasenadego</i>)
	Labin (<i>Albona</i>)	Sv. Martin (Labin) (<i>S. Martino di Albona</i>)
	Ližnjan	Sv. Nedelja (Labin)

⁴⁷³ Na istome mjestu.

	<i>(Lisignano)</i>	<i>(S. Domenica di Albona)</i>
	Marčana <i>(Marzana)</i>	Šišan <i>(Sissano)</i>
	Matelići <i>(Matelichi)</i>	Škicini <i>(Schizzini)</i>
	Medulin <i>(Medolino)</i>	Štokovci <i>(Stocovzi)</i>
	Mutvoran <i>(Momorano)</i>	Valtura <i>(Altura)</i>
	Orbanići <i>(Orbanichi)</i>	Vižinada <i>(Visinada)</i>
	Plomin <i>(Fianona)</i>	Vodnjan <i>(Dignano)</i>
AUSTRIJSKA ISTR	Badnjevari <i>(Badgnevari)</i>	Motovun <i>(Montona)</i>
	Cere <i>(Ceri)</i>	Pazin <i>(Pisino)</i>
	Čepić <i>(Cepich)</i>	Pićan <i>(Pedena)</i>
	Gologorica <i>(Gologorizza)</i>	Roč <i>(Rozzo)</i>
	Gračišće <i>(Gallignana)</i>	Sutivanac <i>(S. Ivanaz/Sant'Ivanaz)</i>
	Kostanjica <i>(Castagna)</i>	Šumber <i>(Sumber(g))</i>
	Kožljak <i>(Cosgliaco)</i>	Šušnjevice <i>(Susgnevizza)</i>
	Krbune <i>(Cherbune)</i>	Vele Mune <i>(Mune Grande)</i>
	Kršan	Žminj

	<i>(Chersano)</i>	<i>(Gimino)</i>
	Lindar <i>(Lindaro)</i>	
KVARNER	Bakar <i>(Buccari)</i>	Lipa
	Cres <i>(Cherso)</i>	Mali Lošinj <i>(Lossin piccolo)</i>
	Grobnik <i>(Grobnico)</i>	Mošćenice <i>(Moschieniz(z)e)</i>
	Kastav <i>(Castua)</i>	Opatija <i>(Abbazia)</i>
DALMACIJA	Premuda	
SLOVENIJA	Kranj <i>(Cragno)</i>	
APENINSKI POLUOTOK	Ancona	Tolmezzo
	Gorica <i>(Goriza)</i>	Tribano
	Karnija <i>(Car(g)nia)</i>	Trst <i>(Trieste)</i>
	Muggia	Veneto
	Roverbella	Venecija <i>(Venezia)</i>

IX. 14. Imena krštenikâ

IX. 14. 1. Nasljeđivanje i učestalost imenâ

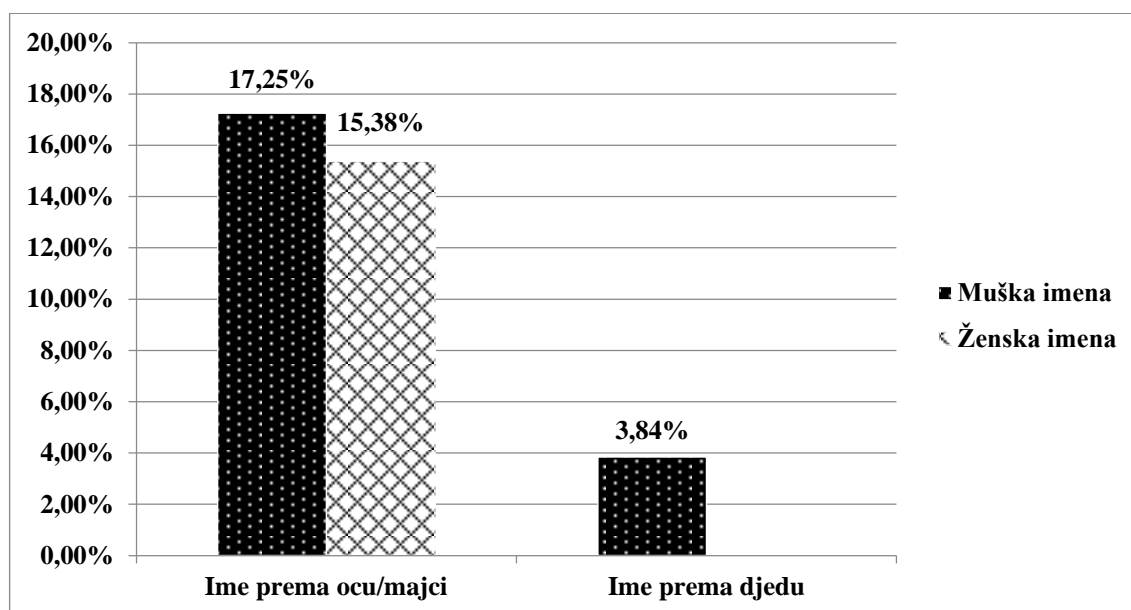
U istraženome periodu imena novorođenčadi upisivala su se u matične knjige Župe Barban u talijanskome i latinskome obliku. Dodjeljivala su se po ocu i majci ili kojemu drugom pretku, no takav je običaj, za razliku od istarskih župa, bio mnogo ustaljeniji u južnoj Hrvatskoj. Na Pelješcu je gotovo svaki prvorođeni sin dobivao ime po djedu s očeve, a idući po djedu s majčine strane. Prema istomu obrascu, prvorođena je kći naslijedila ime očeve majke, dok je sljedećoj ono nadjenuto po baki s majčine strane.⁴⁷⁴

U kategoriji nasljeđivanja imena najviši udio na Barbanštini zauzimaju ona koja su dobivena po ocu (17,25%), dok je po djecu s očeve strane nadjenuto 3,84% imena. Udio djevojčica koje su ime naslijedile od majke iznosio je 15,38%, a nadijevanje imena prema bakama s ijedne – očeve ili majčine – strane ne može se pratiti jer u maticama nije upisano njihovo ime. Najčešće ime koje su dječaci naslijedili od oca bilo je Ivan, dok je najučestalije ime koje su djevojčice dobivale po majci bilo Marija. Međutim, s time u vezi valja biti oprezan jer je ujedno riječ o imenima koja su se nadijevala prema blagdanima u čast svecima u određenim mjesecima u kojima su se štovali. U nekim se, pak, župama, poput Postira na Braču, dodjeljivanje imena Marija izbjegavalo zbog iznimnoga štovanja Bogorodice, a nijednom nije zabilježeno ni ime Josip.⁴⁷⁵

⁴⁷⁴ Nenad Vekarić, *Pelješki rodovi*, sv. 1.: A – K, Dubrovnik 1995., str. 12.

⁴⁷⁵ Jakov Jelinčić, *Na postirskim vrelima*, nav. dj., str. 35.

Grafikon 23. Nadijevanje muških imena prema očevima i djedovima te ženskih prema majkama u Župi Barban (1815. – 1900.)⁴⁷⁶

Pregledom podataka iz barbanskih matica ustanovljeno je da su najučestalija ženska imena bila Marija, Foška i Ivana, a muška Ivan, Antun i Matej (Grafikon 24. i 25.). Pojavljuju se, osim toga, i dvočlana, ali i tročlana imena. Zabilježena su ukupno 103 ženska te 155 muških višečlanih imena. Među ženskim osobama nosilo ih je, primjerice, pet kćeri ranije spomenutoga barbanskog podestata Capponija i Ane Višković iz Labina, koja je prije sklapanja braka radila u njegovoj kući u Prnjanima kao sluškinja, a kojegdje se, nakon stupanja u brak, uz njezino ime navodi da je po zanimanju bila umjetnica. Bile su to redom djevojčice: Anna Maria (1833.), Maria Luigia Cattarina (1834.), Ellena Euffemia (1835.), Maria Giacobina (1837.) i Cattarina Maria Antonia (1838.), dok se u prvorođenoga sina Luigija (1832.) uočava jednoimenska formula.

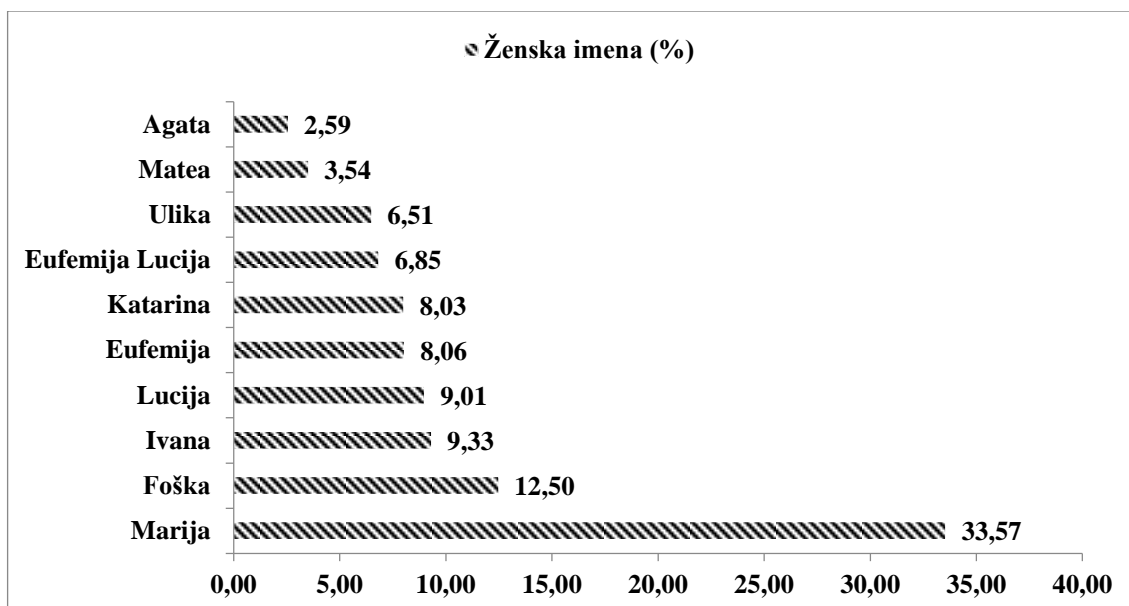
Tročlano ime nosila je i Vincenza Francesca Margarita, rođena 9. veljače 1850. Njezini su roditelji bili supružnici (*giugali*) *Signora* Rosa Pretz iz Dalmacije i *Signor* Gaetano Striseo, zaposlenik u rudniku ugljena (*impiegato al carbon fossile*), koji su se nastanili u Štalijama (*abitanti alle Stalie*). Zbog smrtne opasnosti na dan rođenja krštena je u kući kapelana u Prnjanima (*li fu data l'aqua in casa dal Cappelano della Porgnana*), a 13. veljače dopunu obreda (*furono fatte le Cerimonie Ecclesiastiche*) izvršio je kanonik Sebastiano

⁴⁷⁶ Izvori: HR-DAPA-429, MKK Barban za razdoblje od 1815. do 1891.; MU Pula, MKK Barban za razdoblje od 1891. do 1900.

Trampus. Kao nepotvrđena primalja (*non approvata*) upisana je Antonija, supruga Zamarije Vlačića, a krsni kumovi bili su *Signor Capitano* Ciriaco Giachetti iz Ancone, učitelj Ivan Malabotić te Franka, supruga Aleksandra Dletića.⁴⁷⁷

Među višečlanim se ženskim imenima u maticama ističe jedan primjer onoga četveročlanoga iz upisa od 15. listopada 1879. Riječ je o kćeri Natalea Cleve i Virginije Salamon, koji su joj nadjenuli ime Alice Maria Teresa Giacomina. Sakrament krštenja podijelio je župnikov zamjenik Mihovil Ciceran, a nazočni bili su kumovi Carlo Cleva i Adelaide Salamon. U ulozi potvrđene primalje zabilježena je Ana Lipljan.⁴⁷⁸

Grafikon 24. Učestalost najčešćih ženskih imena u Župi Barban (1815. – 1900.)⁴⁷⁹

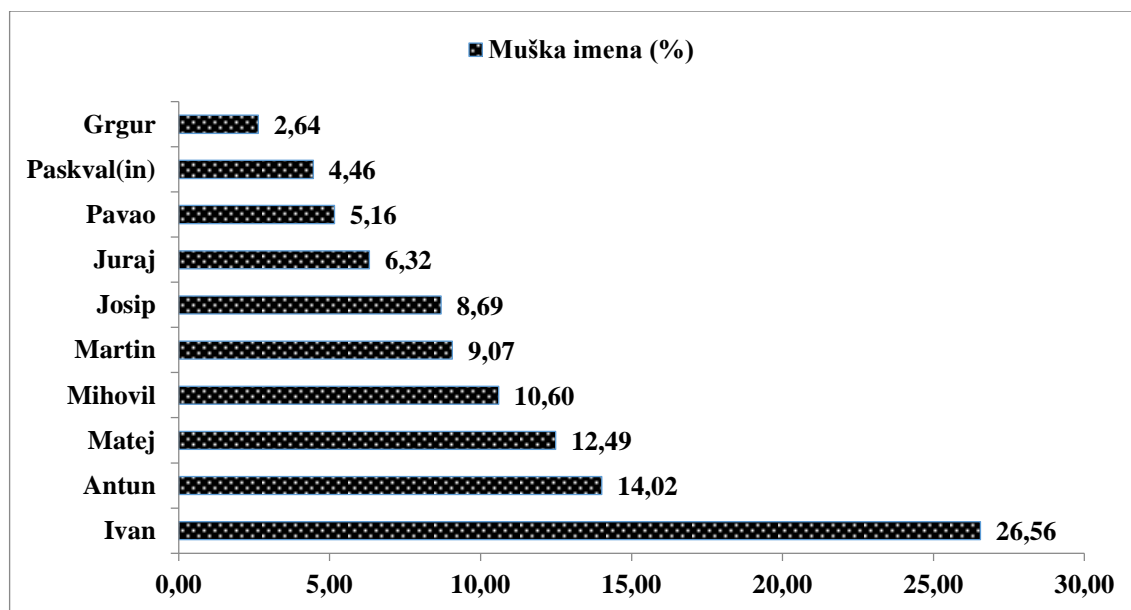

⁴⁷⁷ HR-DAPA-429, MKK Barban 1841. – 1860.; 1842. – 1853., 19. V. 1850.

⁴⁷⁸ Isto, MKK Barban 1860. – 1891., 15. X. 1879.

⁴⁷⁹ Izvori: Isto, MKK Barban za razdoblje od 1815. do 1891.; MU Pula, MKK Barban za razdoblje od 1891. do 1900.

Grafikon 25. Učestalost najčešćih muških imena u Župi Barban (1815. – 1900.)⁴⁸⁰

Glede muških dvočlanih imena može se izdvojiti krštenje dječaka pod pomalo neobičnijim imenom Perfetto Gregorio, koji je rođen 11. ožujka 1833. Njegovi su roditelji bili Maddalena, kći Giacoma Dorigonija, te Giovanni, sin pok. Antonija Cleve, po zanimanju trgovac (*mercante*). Oboje su potjecali iz Karnije (*dalla Cargna qui in Barbana domiciliato*), kao i krsni kumovi djeteta – krojač (*sarte*) Giacomo Puntil i njegova supruga Dorotea. Kao primalja ubilježena je Euffemia, supruga Giovannija Didoja, a sakrament krštenja podijelio je kanonik Sebastiano Trampus.⁴⁸¹

Zanimljivo je primijetiti da se u pojedinim obiteljima u imenskoj formuli sačuvala glagoljaška tradicija, o čemu svjedoče sljedeći primjeri. Prvi je upis krštenja Avelina Vjekoslava Ćirila, koji datira od 18. prosinca 1893. Rođen je u braku između učitelja (*scholae magister*) Vjekoslava Kinkele i Ane Verbanac. Pri porodu pomagala je potvrđena primalja Ana Lipljan, a obred krštenja obavio je kapelan Josip Vrbka. Kumovi su bili građani, supružnici Sebastijan i Marija Malabotić.⁴⁸² U drugome je slučaju, nepunih godinu dana kasnije, kršteniku, čiji su roditelji bili ližnjanski učitelj (*magister Liciniani*) Antun Rajčić i Marija Kirac, nadjenuto ime Mirko Ćiril Metod. Primalja i kumovi bili su isti kao i na krštenju prethodnoga dječaka, no ovoga je puta krstitelj bio župnik Luka Kirac.⁴⁸³ Treći

⁴⁸⁰ Na istome mjestu.

⁴⁸¹ HR-DAPA-429, MKK Barban 1816. – 1835.; 1831. – 1840., 12. III. 1833.

⁴⁸² MU Pula, MKK Barban 1891. – 1922., 18. XII. 1893.

⁴⁸³ Isto, 6. X. 1894.

dječak koji je dobio ime po glasovitomu slavenskom apostolu bio je Martin Metod, kojega je 16. studenoga 1894. krstio kapelan Josip Vrbka, a funkciju nepotvrđene primalje imala je Ivana Kršulj (Sanković). Djetetovi su roditelji bili Marko Žufić i Lucija Štoković, koji su za kumove izabrali Josipa Vilana i Mariju Štoković.⁴⁸⁴

Gdjegdje se pojavljuju i tročlana, pa i četveročlana muška imena, no svakako valja istaknuti jedinstven primjer petočlanoga (!) imena koji je nosio Antonio Gregorio Enrico Guglielmo Mattio, sin supružnikâ građana – Antonija Miccolija i Cattarine Defranceschi. Kumovi na krštenju, koje je 27. veljače 1822. obavio filipanski župnik Antun Derenčinović, bile su uglednije osobe – doktor medicine Matteo Capponi i njegova supruga Marianna, također pripadnica građanskoga sloja.⁴⁸⁵

IX. 14. 2. Dodjeljivanje imena prema katoličkomu kalendaru

Sukladno s odredbama donesenima na zasjedanju u Tridentu, prema kojima je uloga župnikâ bila zalaganje za davanjem djeci na krštenju svetačkih i biblijskih imena,⁴⁸⁶ u Župi Barban bila je zastupljena motivacija imenovanja prema katoličkomu kalendaru: u mjesecu obilježavanja blagdana istoimenoga sveca pojavljuje se 16 ženskih i 22 muška imena (Tablica 12. i 13.). Najveći je broj djevojčica pritom prema Bogorodici dobio ime Marija (34,57%), koje se krštenicama najviše nadijevalo u listopadu i ožujku, a bilo je brojno i u kolovozu i rujnu. Iako je svibanj mjesec u kojemu se slavi jedan od marijanskih blagdana, u maticama u tome mjesecu nijednom nije nadjenuto ime Marija, a mogući se razlog tomu može kriti u iskazivanju posebne časti i štovanja Djevice, čime se uviđa sličnost s nemalim brojem dalmatinskih župa, čiji su stanovnici, kao što je ranije rečeno, u potpunosti izbjegavali nadijevanje toga imena.⁴⁸⁷

Prema učestalosti, na drugome je mjestu ime Foška, koje je dobilo 12,87% krštenica, a potom slijedi ime Ivana s 9,61%. Potonje je najviše puta zabilježeno u lipnju i prosincu, a u ovome posljednjemu mjesecu bilo je zastupljeno ime Lucija (9,28%). Brojnošću su slijedila imena Eufemija u rujnu (8,30%) i Katarina u studenome (8,27%). Budući da se u ožujku ili

⁴⁸⁴ Isto, 16. XI. 1894.

⁴⁸⁵ HR-DAPA-429, MKK Barban 1815. – 1831.; 1816. – 1835., 27. II. 1822.

⁴⁸⁶ Kristijan Juran, „Stanovništvo Murtera u 18. stoljeću i početkom 19. stoljeća – Građa iz matičnih knjiga 1718.-1815.“, *Povijesni prilozi*, br. 25, Zagreb 2003., str. 260.

⁴⁸⁷ Jakov Jelinčić, *Na postirskim vrelima*, nav. dj., str. 35.

travnju, ovisno o nadnevku Uskrsa, slavi Cvjetnica ili Uličnica, u tim je mjesecima najučestalije bilo ime Ulika, koje je dobilo 6,70% krštenica. Među brojnija se imena ubrajaju i Matea/Matija (3,67%), Agata (2,67%) i Ana (2,58%), dok su mnogo rjeđa, dodijeljena prema svetačkim imenima, bila: Vinka i Antonija u siječnju, Franka, Božica i Barbara u prosincu te Terez(ij)a u listopadu.

Tablica 12. Imena krštenica u Župi Barban prema katoličkomu kalendaru (1815. – 1900.)⁴⁸⁸

Ime	Ukupan broj imena	Svetac	Mjesec obilježavanja	Broj imena u mjesecu obilježavanja	Udio (%)
Marija/Maria	1166	Svijećnica	2. II.	98	8,41%
		Blagovijest	25. III.	145	12,44%
		Gospa Karmelska	16. VII.	86	7,38%
		Velika Gospa	15. VIII.	127	10,89%
		Mala Gospa	8. IX.	122	10,46%
		Gospa od Ružarija	7. X.	147	12,61%
		Bezgrešno Začeće	8. XII.	98	8,41%
Foška/Fosca	434	Foška	13. II.	103	23,73%
Ivana/Giovanna	324	Ivan Krstitelj	24. VI.	77	23,77%
		Mučeništvo Ivana Krstitelja	29. VIII.	28	8,64%
		Ivan Apostol	27. XII.	67	20,68%
Lucija/Lucia	313	Lucija	13. XII.	89	28,44%
Eufemija/Euffemia	280	Eufemija	16. IX.	88	31,43%
Katarina/Cattarina	279	Katarina	25. XI.	79	28,32%
Ulika/Oliva/Ulica	226	Cvjetnica	III./IV.	142	62,83%
Matea/Matija/	123	Matija	24. II.	47	38,21%

⁴⁸⁸ Izvori: HR-DAPA-429, MKK Barban za razdoblje od 1815. do 1891.; MU Pula, MKK Barban za razdoblje od 1891. do 1900.

<i>Mattia</i>		Matej	21. IX.	9	7,32%
Agata/Agata	90	Agata	5. II.	31	34,44%
Ana/Anna	87	Ana	26. VII.	44	50,58%
Vinka/Vi(n)cenza	33	Vinko	22. I.	5	15,15%
Antonija/Antonia	7	Antun Opat	17. I.	6	85,71%
Franka/Francesca	4	Franjo Ksaverski	3. XII.	1	25,00%
Božica/Nadalina	3	Rođenje Gospodinovo/Božić	25. XII.	3	100%
Terez(ij)a/Teresa	3	Terezija od Djeteta Isusa	1. X.	3	100%
		Terezija Avilska	15. X.		
Barbara/Barbara	1	Barbara	4. XII.	1	100%

Korpus muških imena pokazuje veću učestalost njihova nadijevanja prema svecima. Prevagu je odnijelo ime Ivan, koje je dobilo 24,11% krštenikâ, a u najvećemu se broju ono dodjeljivalo u prosincu. Osmina dječaka krštena je imenom Antun, i to ponajviše u siječnju, a devetina imenom Matej. U rujnu je najučestalije ime bilo Mihovil, koje je dobilo 9,62% krštenikâ, u studenome prevladavalo je ime Martin, kojim je kršteno njih 8,23%, dok je u ožujku najčešće dobiveno ime bilo Josip (7,89%). Brojnošću slijede imena Juraj (5,73%), Pavao (4,68%) i Paskval (4,05%), pri čemu je potonje, dakako, dominiralo u travnju. Udio iznad 2% zauzimala su imena Grgur, Jakov i Nikola, a uz ovo posljednje, prosinačko je bilo i ime Božo, koje je dobilo nešto više od 1%. U odnosu na spomenuta, malobrojnija su bila sljedeća svetačka imena: Marko, Vinko, Blaž, Šimun, Petar, Lovro, Luka, Valentin i Danijel.

Tablica 13. Imena krštenikâ u Župi Barban prema katoličkomu kalendaru
(1815. – 1900.)⁴⁸⁹

Ime	Ukupan broj imena	Svetac	Mjesec obilježavanja	Broj imena u mjesecu obilježavanja	Udio (%)
Ivan/Giovanni	917	Ivan Krstitelj	24. VI.	79	8,62%
		Mučeništvo Ivana Krstitelja	29. VIII.	96	10,47%
		Ivan Apostol	27. XII.	151	16,47%
Antun/Antonio	484	Antun Opat	17. I.	144	29,75%
		Antun Padovanski	13. VI.	38	7,85%
Matej/Matteo/Mattio	431	Matija	24. II.	101	23,43%
		Matej	21. IX.	49	11,37%
Mihovil/Michiel(e)	366	Mihovil	29. IX.	141	38,53%
Martin/Martin(o)	313	Martin	11. XI.	69	22,05%
Josip/Giuseppe	300	Josip	19. III.	130	43,33%
Juraj/Giorgio	218	Juraj	23. IV.	81	37,16%
Pavao/Paolo	178	Pavao Pustinjak	15. I.	50	28,09%
		Pavao Miki	6. II.	11	6,18%
		Pavao od Križa	19. X.	19	10,67%
Paskval/Pasquale/Pasqualino	154	Uskrsnuće Gospodinovo	III./IV.	114	74,03%
Grgur/Gregorio	91	Grgur Nazijanski	2. I.	27	29,67%
Jakov/Giacomo	85	Jakov	25. VII.	45	52,94%
Nikola/Niccolò	79	Nikola	6. XII.	26	32,91%
Božo/Natale	65	Rođenje Gospodinovo/Božić	25. XII.	31	47,69%
Marko/Marco	39	Marko	25. IV.	17	43,59%
Vinko/Vi(n)cenzo	26	Vinko	22. I.	9	34,62%
Blaž/Biasio/Biaggio	17	Blaž	3. II.	6	35,29%

⁴⁸⁹ Na istome mjestu.

Šimun/Sim(e)on(e)	16	Šimun	28. X.	10	62,50%
Petar/Pietro	12	Petar	29. VI.	8	66,67%
Lovro/Lorenzo	6	Lovro	10. VIII.	4	66,67%
Luka/Luca	3	Luka Evanđelist	18. X.	1	33,33%
Valentin/Valentino	3	Valentin	14. II.	3	100%
Danijel/Daniele	1	Danijel i drugovi mučenici	10. X.	1	100%

X. VJENČANJA

X. 1. Nupcijalitet

Bračna i obiteljska pitanja dospijevaju pod jurisdikciju Katoličke crkve od XI. stoljeća. Već je IV. lateranskim koncilom 1215., a potom i Tridentskim 1563. propisano da se brak može sklopiti ako su prethodno obavljene tri napovijedi tijekom triju uzastopnih nedjelja, kako bi svećenik ustanovio postoji li zapreka za obavljanje vjenčanja. Prema odredbama Koncila, bila je obvezatna nazočnost svjedokâ, a izvršiteljem obreda postaje isključivo svećenik.⁴⁹⁰ Ako jedan od supružnika nije potjecao iz župe u kojoj se trebalo održati vjenčanje, od svojega je župnika morao dobiti pisanu potvrdu o slobodnome statusu, odnosno da već nije u braku.⁴⁹¹ Dopuštenje za sklapanje braka maloljetnikâ, kakvima su se u vrijeme austrijske uprave smatrale osobe do 24. godine, davali su njihovi roditelji, skrbnici ili Kotarski sud u Vodnjanu, u slučaju da su im roditelji bili mrtvi.

U razdoblju od 1816.⁴⁹² do 1900. u barbanskoj župi ubilježeno je ukupno 2.409 vjenčanja, što je u prosjeku iznosilo 28,34 braka godišnje. Sličan se prosječan broj vjenčanja uočava u buzetskoj župi, gdje je u desetljeću od 1870. do 1880. iznosio 29,91⁴⁹³, te u Župi Savičenta, na području koje je tijekom posljednje četvrtine XIX. stoljeća obavljeno 27 vjenčanja godišnje⁴⁹⁴, dok se u ranijemu periodu (1734. – 1813.) u istoj župi u prosjeku godišnje sklapalo 15 brakova⁴⁹⁵. U ostalim je istarskim župama prosječan godišnji broj vjenčanih bio mnogo manji: u Poreču je u XVIII. stoljeću iznosio 16,72⁴⁹⁶, a upola su manje vrijednosti zabilježene u Novigradu⁴⁹⁷ u posljednjemu dvadesetljeću istoga stoljeća te u Puli⁴⁹⁸ unutar prvoga petnaestogodišnjeg razdoblja *Ottocenta*. Prosjek je, pak, bio zamjetno

⁴⁹⁰ Marija Mogorović Crljenko, „Libertatum et dispensationum matrimonialium: knjige ženidbenih oprosta i dozvola za vjenčanje Porečke biskupije u 1. pol. 17. st.“, u: *Bertošin zbornik*, sv. 2 (ur. Ivan Jurković), Pula – Pazin 2013., str. 323. – 325.

⁴⁹¹ Slaven Bertoša, *Život i smrt u Puli*, nav. dj., str. 50.

⁴⁹² Budući da podaci za 1815. nisu potpuni jer se ova matična knjiga počinje voditi od 11. listopada te godine (stoga sadrži samo 11 upisa), analizom je obuhvaćeno razdoblje od 1816. do 1900., za koje imamo potpune podatke.

⁴⁹³ Izračunato prema: Rina Kralj-Brassard – Jelena Obradović-Mojaš – Miroslav Bertoša, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 134.

⁴⁹⁴ Alen Drandić, „Demografska analiza podataka“, nav. dj., str. 129.

⁴⁹⁵ Danijela Doblanović, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 65.

⁴⁹⁶ Egidio Ivetic, „La popolazione di Parenzo“, nav. dj., str. 163.

⁴⁹⁷ Izračunato prema: Marino Budicin, „L'andamento della popolazione a Cittanova“, nav. dj., str. 97.

⁴⁹⁸ Izračunato prema: Slaven Bertoša, *Život i smrt u Puli*, nav. dj., str. 50.

niži (oko 4 vjenčanja godišnje) u Kaštelu (Buje)⁴⁹⁹ i Vranji⁵⁰⁰ u drugoj polovini XVIII. stoljeća te u Čepiću⁵⁰¹ od 1782. do 1861.

Velik je broj parova ulazio u bračnu zajednicu u posavskome Brodu⁵⁰² te u istočnoslavonskim župama (Donji Miholjac⁵⁰³ i Drenovci⁵⁰⁴), što ne začuđuje s obzirom na visok udio ponovnih brakova – na tome se području godišnji prosjek kretao između 25 i 31 vjenčanja. Najviše su, pak, vrijednosti na državnoj razini u XIX. stoljeću zabilježene u Novoj Gradišci⁵⁰⁵ i sjevernohrvatskim župama Virju⁵⁰⁶ i Križevcima⁵⁰⁷, gdje je godišnji prosjek premašivao 45 sklopljenih brakova.

Što se dalmatinskoga područja tiče, najmanji je broj vjenčanja (oko 3 godišnje) razvidan u Kominu⁵⁰⁸, otočkim naseljima Pupnatu⁵⁰⁹ i Maranovićima⁵¹⁰ te na Lopudu⁵¹¹. Malo više prosječne vrijednosti (od 4 do 6 sklopljenih brakova godišnje) kretale su se kopnenoj župi Bisko⁵¹², potom u onim otočkima – Betini⁵¹³ i Babinu Polju⁵¹⁴ – kao i u određenim područjima bivše Dubrovačke Republike (Dubrovnik i Lastovo⁵¹⁵, Lisac⁵¹⁶, Ponikve⁵¹⁷). Prosječno je godišnje između 9 i 10 parova ulazilo na Velome i Malome Drveniku⁵¹⁸ te u južnohrvatskim Desnama⁵¹⁹ i Pridvorju⁵²⁰, dok najvišu vrijednost u

⁴⁹⁹ Izračunato prema: Marino Manin, „Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima“, nav. dj., str. 134.

⁵⁰⁰ Izračunato prema: Jakov Jelinčić, „Matična knjiga vjenčanih župe Vranja“, nav. dj., str. 71.

⁵⁰¹ Izračunato prema: Danijela Doblanović, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić“, nav. dj., str. 95. – 96.

⁵⁰² Izračunato prema: Davorin Hrkać, „Demografski razvoj Broda“, nav. dj., str. 290.

⁵⁰³ Izračunato prema: Marija Brandić – Monika Grdiša-Asić – Ivan Čipin, „Stanovništvo Donjeg Miholjca“, nav. dj., str. 100.

⁵⁰⁴ Izračunato prema: Tamara Alebić – Irena Ipšić – Božena Vranješ-Šoljan, „Stanovništvo Drenovaca“, nav. dj., str. 75.

⁵⁰⁵ Izračunato prema: Jasna Čapo, „Sezonske varijacije demografskih pokazatelja“, nav. dj., str. 136.

⁵⁰⁶ Na istome mjestu.

⁵⁰⁷ Izračunato prema: Stjepan Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, nav. dj., str. 80.

⁵⁰⁸ Izračunato prema: Maja Šunjić, „Prirodno kretanje stanovništva Komina“, nav. dj., str. 367.

⁵⁰⁹ Izračunato prema: Julijana Antić-Brautović – Aleksandra Piteša-Orešković – Jakov Gelo, „Stanovništvo Pupnata“, nav. dj., str. 252.

⁵¹⁰ Izračunato prema: Silvija Batoš – Jasenka Maslek – Nenad Vekarić, „Stanovništvo Maranovića“, nav. dj., str. 298.

⁵¹¹ Izračunato prema: Aida Cvjetković – Dubravka Mehaković – Jakov Gelo, „Središnja etapa demografske tranzicije: stanovništvo Lopuda“, nav. dj., str. 322.

⁵¹² Izračunato prema: Marinko Marić – Anđelko Akrap, „Na pragu demografske tranzicije: stanovništvo Biska“, nav. dj., str. 179.

⁵¹³ Izračunato prema: Frane Čizmić – Božena Vranješ-Šoljan, „Prve naznake demografske tranzicije“, nav. dj., str. 154.

⁵¹⁴ Izračunato prema: Neda Mihović – Kristina Puljizević – Božena Vranješ-Šoljan, „Središnja etapa demografske tranzicije: Stanovništvo Babina Polja“, nav. dj., str. 274.

⁵¹⁵ Izračunato prema: Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 131.

⁵¹⁶ Izračunato prema: Marija Gjurašić – Minela Fulurija – Nenad Vekarić, „Zakašnjela demografska tranzicija: stanovništvo Lisca“, nav. dj., str. 348.

⁵¹⁷ Izračunato prema: Nenad Vekarić, *Stanovništvo poluotoka Pelješca*, nav. dj., str. 113.

⁵¹⁸ Izračunato prema: Mladen Andreis, „Povijesna demografija Velog Drvenika“, nav. dj., str. 257.

Dalmaciji bilježi korčulanska župa Blato⁵²¹, gdje je prosjek iznosio oko 35 vjenčanja po godini.

Tablica 14. Kretanje broja vjenčanja u Župi Barban (1816. – 1900.)⁵²²

Godina	Broj vjenčanja	Godina	Broj vjenčanja
1816.	15	1859.	24
1817.	11	1860.	32
1818.	22	1861.	30
1819.	38	1862.	28
1820.	14	1863.	37
1821.	14	1864.	31
1822.	9	1865.	37
1823.	10	1866.	48
1824.	20	1867.	29
1825.	24	1868.	59
1826.	28	1869.	33
1827.	24	1870.	38
1828.	29	1871.	41
1829.	8	1872.	23
1830.	12	1873.	29
1831.	8	1874.	36
1832.	19	1875.	43
1833.	23	1876.	33
1834.	28	1877.	22
1835.	16	1878.	31
1836.	28	1879.	19
1837.	21	1880.	32
1838.	29	1881.	24

⁵¹⁹ Izračunato prema: Inge Bego-Matijević – Žarko Dugandžić – Anđelko Akrap, „Tranzicija mortaliteta: stanovništvo Desne“, nav. dj., str. 204.

⁵²⁰ Izračunato prema: Niko Kapetanić – Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, nav. dj., str. 308.

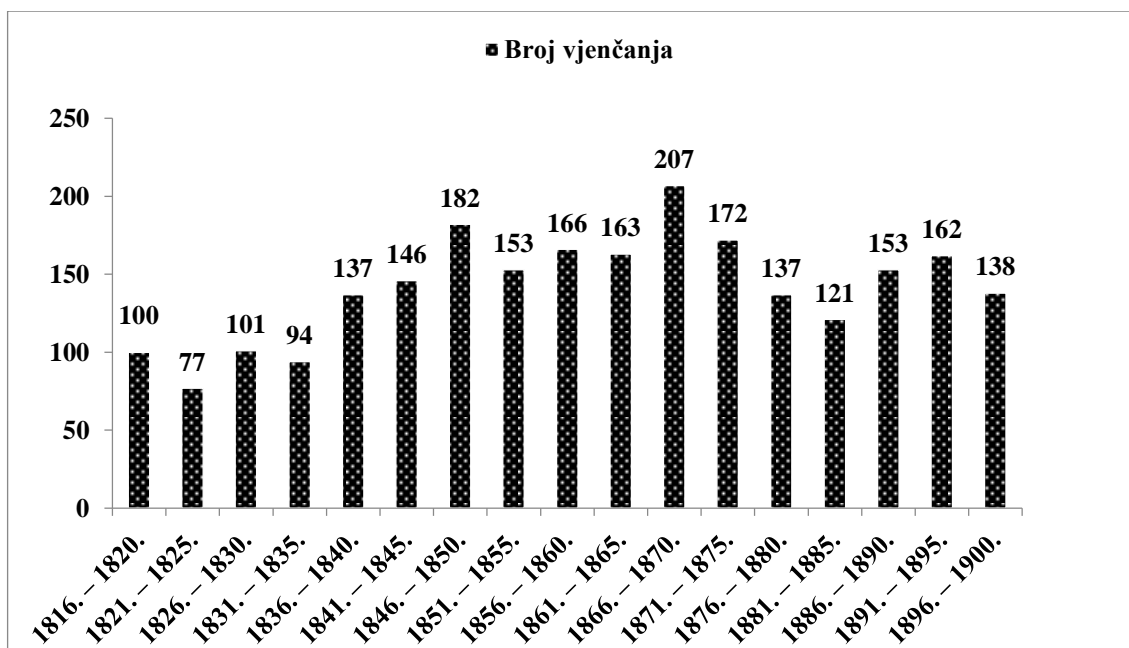
⁵²¹ Izračunato prema: Ivana Lazarević – Nenad Vekarić, „Stanovništvo Blata na Korčuli“, nav. dj., str. 226.

⁵²² Izvori: HR-DAPA-429, MKV Barban za razdoblje od 1816. do 1860.; MU Pula, MKV Barban za razdoblje od 1860. do 1900.

1839.	36	1882.	22
1840.	23	1883.	19
1841.	24	1884.	18
1842.	26	1885.	38
1843.	43	1886.	30
1844.	26	1887.	26
1845.	27	1888.	24
1846.	34	1889.	28
1847.	29	1890.	45
1848.	37	1891.	23
1849.	43	1892.	37
1850.	39	1893.	45
1851.	40	1894.	35
1852.	35	1895.	22
1853.	29	1896.	34
1854.	21	1897.	24
1855.	28	1898.	22
1856.	41	1899.	28
1857.	32	1900.	30
1858.	37		
UKUPNO	2409		

U Župi Barban najviše je brakova u istraženoj periodu sklopljeno godine 1868., u kojoj ih je upisano 59, a najmanje 1829. i 1831., kada je zabilježeno svega 8. Razmotri li se broj vjenčanja po petogodištima (Grafikon 26.), najniži se udio primjećuje u ranim dvadesetima te općenito u prvoj trećini XIX. stoljeća, a najviši u kasnim četrdesetima i šezdesetima, nakon čega udio sklopljenih brakova lagano opada, da bi od kasnih osamdesetih do kraja stoljeća ponovno neznatno porastao, dosežući vrijednosti slične onima iz razdoblja od 1851. do 1865.

Grafikon 26. Kretanje broja vjenčanja u Župi Barban (1816. – 1900.)⁵²³

Prosječna stopa nupcijaliteta, odnosno broja sklopljenih brakova na 1.000 žitelja, u razdoblju od 1821.⁵²⁴ do 1900. iznosila 12,46%. Vrijednosti iznad 10‰ zabilježene su sredinom XVIII. stoljeća i u Puli (10,95‰)⁵²⁵ te početkom idućega u Savičenti (11,2‰)⁵²⁶, dok su u Buzetu bile niže (8,16‰)⁵²⁷. Prema talijanskomu demografu Massimu Liviju Bacciju, normalnu stopu nupcijaliteta čini 7 – 8 vjenčanja na 1.000 stanovnika,⁵²⁸ stoga je vidljivo da je barbanska župa imala iznadprosječne vrijednosti.

Nešto niža prosječna stopa nupcijaliteta (između 7 i 10‰) uočava se u Varaždinu⁵²⁹, Samoboru⁵³⁰, Zagrebu⁵³¹, Brdovcu⁵³² i Križevcima⁵³³, dok je u ostalim sjevernohrvatskim

⁵²³ Na istome mjestu.

⁵²⁴ U ovoj analizi nije obuhvaćeno desetljeće od 1811. do 1820. jer ne raspoložemo podacima o broju vjenčanja za godine prije 1816., stoga se radi preglednosti i ujednačenosti započinje s godinom 1821.

⁵²⁵ Izračunato prema: Slaven Bertoša, *Život i smrt*, nav. dj., str. 35. – 352., 367.

⁵²⁶ Izračunato prema: Danijela Doblanović, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 66. – 67.

⁵²⁷ Izračunato prema: Rina Kralj-Brassard – Jelena Obradović-Mojaš – Miroslav Bertoša, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 126., 134.

⁵²⁸ Massimo Livi Bacci, „Les répercussions d’une crise de mortalité sur la fécondité: une vérification empirique“, *Annales de démographie historique*, Paris 1978., str. 205. Prema: Miroslav Bertoša, *Izazovi povijesnog zanata: lokalna povijest i sveopći modeli*, Zagreb 2002., str. 87.

⁵²⁹ Ante Gabričević, *Stanovništvo Varaždina tijekom minulih stoljeća*, Varaždin 2002., str. 178.

⁵³⁰ Tihana Luetić, „Demografska analiza stanovništva grada Samobora“, nav. dj., str. 229.

⁵³¹ Stjepan Krivošić, *Zagreb i njegovo stanovništvo*, nav. dj., str. 112.

⁵³² Ante Gabričević, „Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida“, nav. dj., str. 243.

⁵³³ Stjepan Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, nav. dj., str. 86.

župama – Ludbregu i Kuzmincu – dosegala vrijednosti iznad 13%⁵³⁴. U slavonskim je mjestima – Donjemu Miholjcu⁵³⁵ i Drenovcima⁵³⁶ – stopa bila iznad 9%, a u posavskome Brodu osjetno niža (6,53%)⁵³⁷.

Manja stopa nupcijaliteta od one u istarskim, slavonskim i župama sjeverozapadne Hrvatske zabilježena je u Dubrovačkome primorju, kao posljedica ulaska u brak u starijoj dobi – od 6 do 7,32% kretala se u Pridvorju i Cavtatu,⁵³⁸ Ponikvama⁵³⁹, Liscu⁵⁴⁰ i Desnama⁵⁴¹ te u otočkim naseljima Betini⁵⁴², Maranovićima⁵⁴³, Babinu Polju⁵⁴⁴ i Pupnatu⁵⁴⁵. Malo višu stopu – između 8 i 9,50% – bilježili su Lopud⁵⁴⁶ i Blato⁵⁴⁷, dok je najviša na čitavome dalmatinskome području registrirana u Bisku (10,34%)⁵⁴⁸.

⁵³⁴ Na istome mjestu.

⁵³⁵ Marija Brandić – Monika Grdiša-Asić – Ivan Čipin, „Stanovništvo Donjeg Miholjca“, nav. dj., str. 100.

⁵³⁶ Tamara Alebić – Irena Ipšić – Božena Vranješ-Šoljan, „Stanovništvo Drenovaca“, nav. dj., str. 75.

⁵³⁷ Izračunato prema: Davorin Hrkać, „Demografski razvoj Broda“, nav. dj., str. 291.

⁵³⁸ Niko Kapetanić – Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, nav. dj., str. 309.

⁵³⁹ Nenad Vekarić, *Stanovništvo poluotoka Pelješca*, nav. dj., str. 113.

⁵⁴⁰ Marija Gjurašić – Minela Fulurija – Nenad Vekarić, „Zakašnjela demografska tranzicija: stanovništvo Lisca“, nav. dj., str. 348.

⁵⁴¹ Inge Bego-Matijević – Žarko Dugandžić – Anđelko Akrap, „Tranzicija mortaliteta: stanovništvo Desne“, nav. dj., str. 204.

⁵⁴² Frane Čizmić – Božena Vranješ-Šoljan, „Prve naznake demografske tranzicije“, nav. dj., str. 154.

⁵⁴³ Silvija Batoš – Jasenka Maslek – Nenad Vekarić, „Stanovništvo Maranovića“, nav. dj., str. 298.

⁵⁴⁴ Neda Mihović – Kristina Puljizević – Božena Vranješ-Šoljan, „Središnja etapa demografske tranzicije: Stanovništvo Babina Polja“, nav. dj., str. 274.

⁵⁴⁵ Julijana Antić-Brautović – Aleksandra Piteša-Orešković – Jakov Gelo, „Stanovništvo Pupnata“, nav. dj., str. 252.

⁵⁴⁶ Aida Cvjetković – Dubravka Mehaković – Jakov Gelo, „Središnja etapa demografske tranzicije: stanovništvo Lopuda“, nav. dj., str. 322.

⁵⁴⁷ Ivana Lazarević – Nenad Vekarić, „Stanovništvo Blata na Korčuli“, nav. dj., str. 226.

⁵⁴⁸ Marinko Marić – Anđelko Akrap, „Na pragu demografske tranzicije: stanovništvo Biska“, nav. dj., str. 179.

Tablica 15. Stopa nupcijaliteta u Župi Barban (1821. – 1900.)⁵⁴⁹

Desetogodišnje razdoblje	Broj vjenčanih	Prosječan broj vjenčanih	Stopa nupcijaliteta (‰)
1821. – 1830.	178	17,8	15,91‰
1831. – 1840.	231	23,1	9,33‰
1841. – 1850.	328	32,8	14,09‰
1851. – 1860.	319	31,9	15,03‰
1861. – 1870.	370	37	14,15‰
1871. – 1880.	304	30,4	10,97‰
1881. – 1890.	274	27,4	9,98‰
1891. – 1900.	300	30	10,23‰
Prosječna stopa nupcijaliteta (‰)	12,46‰		

X. 2. Sezonsko kretanje vjenčanja

Vrijeme ženidbe i izbor partnera bili su povezani s obiteljskim strategijama preživljavanja, koje su ovisile o biološkim odrednicama supružnikâ, ali i o narodnim i vjerskim običajima, socioekonomskim, kulturnim i geografskim čimbenicima, radnim aktivnostima (poljoprivredni i stočarski gospodarski model, sezonske i konačne migracije), klimatskim uvjetima i zdravstvenim prilikama.⁵⁵⁰ Proučavajući podatke iz europske literature o drugoj polovini XIX. stoljeća, Jasna Čapo Žmegač ustanovila je da postoje tri tipa sezonske raspodjele vjenčanja: jesensko-zimski maksimum koji prevladava na jugu i jugoistoku Europe, jesenski na krajnjemu sjeveru i proljetno-jesenski u njezinu središnjemu i

⁵⁴⁹ Izvori: HR-DAPA-429, MKV Barban za razdoblje od 1816. do 1860.; MU Pula, MKV Barban za razdoblje od 1860. do 1900.; Jakov Jelinčić, „Matične knjige župe Barban“, nav. dj., str. 122.; Pietro Kandler, *L'Istria*, god. I., br. 18, 4. IV. 1846., str. 69.; Mirko Korenčić, *Naselja i stanovništvo*, nav. dj., str. 564.; Državni zavod za statistiku – Republika Hrvatska, nav. dj.

⁵⁵⁰ Emanuele Sanna – Maria Enrica Danubio, „Seasonality of marriages in sardinian pastoral and agricultural communities in the nineteenth century“, *Journal of Biosocial Science*, vol. 40, br. 4, July 2008., str. 578.; Alfredo Coppa i dr., „Seasonality of Marriages and Ecological Contexts in Rural Communities of Central-Southern Italy (Abruzzo), 1500–1871“, *Collegium antropologicum*, vol. 25, br. 2, December 2001., str. 404.

sjeverozapadne dijelu.⁵⁵¹ Ann Kussmaul ističe da je poljoprivredna proizvodnja pridonosila ostvarenju vrhunca broja vjenčanja u jesensko doba, dok su u stočarskim zajednicama najviše vrijednosti dosegnute u proljetnim i ljetnim mjesecima.⁵⁵²

Na sezonsko kretanje vjenčanja značajan su utjecaj imale crkvene i običajne norme, stoga se prema katoličkomu kanonskom pravu ona nisu smjela obavljati od prvoga dana Došašća (Adventa) do Badnjaka, niti za vrijeme Korizme. Posebno dopuštenje za podjelu sakramenta ženidbe u navedenome dijelu godine u kojemu je to bilo zabranjeno moglo se dobiti od ordinarija⁵⁵³, i to u izvanrednim slučajevima, ali uz pridržavanje liturgijskih propisa.⁵⁵⁴ U skladu s vjerskim pravilima oblikovali su se običaji u katoličkim sredinama, kakvoj je pripadala i Barbanština, stoga je ondje najmanje sklopljenih brakova bilo u prosincu, ožujku i travnju, dok je najveći broj ženidbâ zabilježen u studenome, kada prestaju poljoprivredni radovi, a potom u veljači, prije korizmenoga razdoblja. Usporedbe radi, na razini Istre najviše vjenčanih u studenome zabilježeno je i u Buzetu⁵⁵⁵, Čepiću⁵⁵⁶, Savičenti⁵⁵⁷ i Vranji⁵⁵⁸, dok je u Kaštelu (Buje)⁵⁵⁹, Novigradu⁵⁶⁰, Poreču⁵⁶¹, Puli⁵⁶² i Vrsaru⁵⁶³ vrhunac postignut u veljači. Na temelju navedenoga može se zaključiti kako je jesenski maksimum dominirao u agrarnim župama, oviseći o prevladavajućim radnim aktivnostima, a zimski u gradskima.

⁵⁵¹ Jasna Čapo, „Sezonske varijacije vjenčanih u sjevernoj Hrvatskoj“, *Etnološka tribina*, god. 19, br. 12, Zagreb 1989., str. 9.

⁵⁵² Ann Kussmaul, „Time and Space, Hoofs and Grain: The Seasonality of Marriage in England“, *The Journal of Interdisciplinary History*, vol., 15, br. 4, proljeće 1985., str. 773.

⁵⁵³ „Pod mjesnim ordinarijem se, sukladno kan. 134, i povezano s kan. 368, podrazumijevaju: dijecezanski biskupi, prelati područnih prelatura, opati područnih opatija, apostolski vikari i prefekti, apostolski administratori stalnih apostolskih administratura, te generalni i biskupski vikari koji u partikularnim Crkvama imaju opću redovitu izvršnu vlast.“ Velimir Blažević, *Ženidbeno pravo Katoličke crkve. Pravno-pastoralni priručnik*, Zagreb 2004., str. 82.

⁵⁵⁴ Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 51.

⁵⁵⁵ Rina Kralj-Brassard – Jelena Obradović-Mojaš – Miroslav Bertoša, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 133. – 134.

⁵⁵⁶ Danijela Doblanić, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić“, nav. dj., str. 98.

⁵⁵⁷ Ista, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 206.

⁵⁵⁸ Izračunato prema: Jakov Jelinčić, „Matična knjiga vjenčanih župe Vranja“, nav. dj., str. 76. – 88.

⁵⁵⁹ Marino Manin, „Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima“, nav. dj., str. 134.

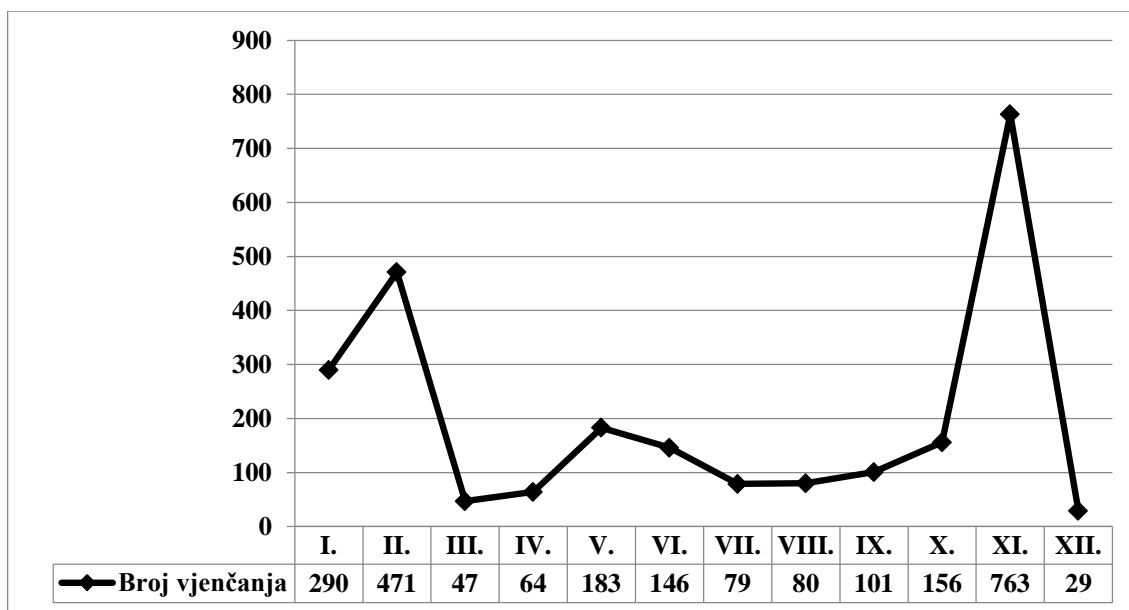
⁵⁶⁰ Marino Budicin, „L'andamento della popolazione a Cittanova“, nav. dj., str. 95.

⁵⁶¹ Egidio Ivetic, „La popolazione di Parenzo“, nav. dj., str. 174., 180.

⁵⁶² Slaven Bertoša, *Život i smrt u Puli*, nav. dj., str. 48. – 49.

⁵⁶³ Marino Budicin, „Alcune linee e fattori“, nav. dj., str. 119.

Grafikon 27. Kretanje broja vjenčanja po mjesecima u Župi Barban (1816. – 1900.)⁵⁶⁴

U Posavini (Brod⁵⁶⁵) i Novoj Gradišci⁵⁶⁶, potom na dubrovačkome području (Lisac⁵⁶⁷, Lopud⁵⁶⁸, Konavle⁵⁶⁹) – izuzev Dubrovnika⁵⁷⁰, koji bilježi maksimum u veljači – i u južnoj Dalmaciji (Desne na Neretvi⁵⁷¹, Pupnat na Korčuli⁵⁷²) potvrđen je viši jesenski maksimum, a najviši udio vjenčanja u studenome bilježi i srednjodalmatinska župa Vinišće⁵⁷³. S druge strane, u sjeverozapadnim krajevima (Brdovec, Križevci, Kuzminec, Ludbreg, Samobor, Virje, Zagreb)⁵⁷⁴, Slavoniji (Donji Miholjac⁵⁷⁵, Drenovci⁵⁷⁶), kontinentalnoj Cetinskoj zagori

⁵⁶⁴ Izvori: HR-DAPA-429, MKV Barban za razdoblje od 1816. do 1860.; MU Pula, MKV Barban za razdoblje od 1860. do 1900.

⁵⁶⁵ Davorin Hrkač, „Demografski razvoj Broda“, nav. dj., str. 292.

⁵⁶⁶ Jasna Čapo, „Sezonske varijacije demografskih pokazatelja“, nav. dj., str. 136.

⁵⁶⁷ Marija Gjurašić – Minela Fulurija – Nenad Vekarić, „Zakašnjela demografska tranzicija: stanovništvo Lisca“, nav. dj., str. 355.

⁵⁶⁸ Aida Cvjetković – Dubravka Mehaković – Jakov Gelo, „Središnja etapa demografske tranzicije: stanovništvo Lopuda“, nav. dj., str. 329.

⁵⁶⁹ Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 52.

⁵⁷⁰ Isto, str. 53. – 54.

⁵⁷¹ Inge Bego-Matijević – Žarko Dugandžić – Anđelko Akrap, „Tranzicija mortaliteta: stanovništvo Desne“, nav. dj., str. 211.

⁵⁷² Julijana Antić-Brautović – Aleksandra Piteša-Orešković – Jakov Gelo, „Stanovništvo Pupnata“, nav. dj., str. 259.

⁵⁷³ Mladen Andreis, „Povijesna demografija Velog Drvenika“, nav. dj., str. 257.

⁵⁷⁴ Stjepan Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, nav. dj., str. 77.; Ante Gabričević, „Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida“, nav. dj., str. 246.; Jasna Čapo, „Sezonske varijacije vjenčanih“, nav. dj., str. 9. – 11.; Ista, „Sezonske varijacije demografskih pokazatelja“, nav. dj., str. 135. – 136. Tihana Luetić, „Demografska analiza stanovništva grada Samobora“, nav. dj., str. 230.

⁵⁷⁵ Marija Brandić – Monika Grdiša-Asić – Ivan Čipin, „Stanovništvo Donjeg Miholjca“, nav. dj., str. 106.

⁵⁷⁶ Tamara Alebić – Irena Ipšić – Božena Vranješ-Šoljan, „Stanovništvo Drenovaca“, nav. dj., str. 82.

(Bisko⁵⁷⁷) te na otocima (Betina na Murteru⁵⁷⁸, Blato na Korčuli⁵⁷⁹, Lastovo⁵⁸⁰, Mljet⁵⁸¹), kao i na neretvanskome području (Komin⁵⁸², Rogotin⁵⁸³) parovi su se najčešće vjenčali u siječnju i veljači. Obradujući problematiku migracija žiteljstva, Čapo Žmegač iznosi zaključak kako je običaj jesenskoga sklapanja brakova na sjeveroistoku Hrvatske ukorijenjen pod utjecajem doseljenikâ iz Bosne i Hercegovine, koji su pristizali od XVI. do XVIII. stoljeća.⁵⁸⁴

Kao što je već spomenuto, utjecaj crkvenih odredaba bio je najizraženiji u mjesecima korizmenoga i božićnoga posta, što je razvidno i na primjeru barbanske župe. Valja ovdje svakako napomenuti kako malobrojna vjenčanja u to doba godine ne moraju nužno odražavati oblik nepoštovanja zabrane jer potonja ne traje tijekom cijeloga prosinca, a budući da vrijeme Korizme ovisi o promjenjivu nadnevku Uskrsa, ono može završiti i prije kraja ožujka.⁵⁸⁵ Ispodprosječna vrijednost u ožujku (0,69%) i prosincu (0,46%) zabilježena je i u Savičenti u posljednjoj trećini XIX. stoljeća.⁵⁸⁶ Na temelju detaljne analize puljskih matičnih knjiga od 1613. do 1815., koju je proveo Slaven Bertoša, u prosincu (3,67%) zamjećuje se tek malo niži udio vjenčanja od onoga u ožujku (3,78%).⁵⁸⁷ Minimum vjenčanja u mjesecima zabrane potvrđen je i u već navedenim župama sjeverozapadne Hrvatske⁵⁸⁸, Posavine⁵⁸⁹ i Slavonije⁵⁹⁰, dok je u Cerniku⁵⁹¹ bila obratna situacija; u usporedbi s njima, južni su Hrvati lakše odstupali od crkvenih propisa, stoga je udio vjenčanja u spomenutim dvama mjesecima na dubrovačkome području dosegao i do 7,5% (Lopud) te najviših 7,67% (Konavle), a najnižu je vrijednost (0%) imao Pupnat.⁵⁹²

S obzirom na ruralan karakter barbanske župe, jednu od važnih odrednica sezonskih varijacija vjenčanja čini gospodarska aktivnost, odnosno izmjena periodâ koje karakteriziraju

⁵⁷⁷ Marinko Marić – Anđelko Akrap, „Na pragu demografske tranzicije: stanovništvo Biska“, nav. dj., str. 187.

⁵⁷⁸ Frane Čizmić – Božena Vranješ-Šoljan, „Prve naznake demografske tranzicije“, nav. dj., str. 162.

⁵⁷⁹ Ivana Lazarević – Nenad Vekarić, „Stanovništvo Blata na Korčuli“, nav. dj., str. 233.

⁵⁸⁰ Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 54.

⁵⁸¹ Silvija Batoš – Jasenka Maslek – Nenad Vekarić, „Stanovništvo Maranovića“, nav. dj., str. 307.; Neda Mihović – Kristina Puljizević – Božena Vranješ-Šoljan, „Središnja etapa demografske tranzicije: Stanovništvo Babina Polja“, nav. dj., str. 282.

⁵⁸² Maja Šunjić, „Prirodno kretanje stanovništva Komina“, nav. dj., str. 367.

⁵⁸³ Ista, „Stanovništvo Rogotina“, nav. dj., str. 362.

⁵⁸⁴ Jasna Čapo, „Sezonske varijacije vjenčanih“, nav. dj., str. 11. – 12.

⁵⁸⁵ Stjepan Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, nav. dj., str. 79.

⁵⁸⁶ Alen Drandić, „Demografska analiza podataka“, nav. dj., str. 130.

⁵⁸⁷ Slaven Bertoša, *Život i smrt u Puli*, nav. dj., str. 48. – 49.

⁵⁸⁸ Stjepan Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, nav. dj., str. 77.; Ante Gabričević, „Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida“, nav. dj., str. 246.

⁵⁸⁹ Davorin Hrkać, „Demografski razvoj Broda“, nav. dj., str. 292.

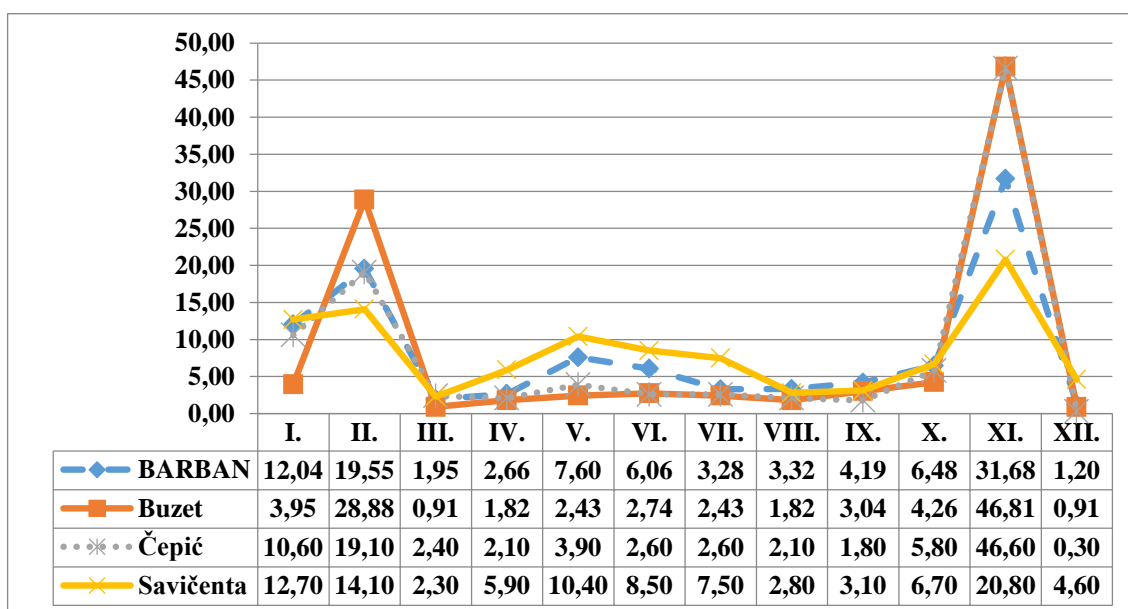
⁵⁹⁰ Marija Brandić – Monika Grdiša-Asić – Ivan Čipin, „Stanovništvo Donjeg Miholjca“, nav. dj., str. 106.; Tamara Alebić – Irena Ipšić – Božena Vranješ-Šoljan, „Stanovništvo Drenovaca“, nav. dj., str. 83.

⁵⁹¹ Jasna Čapo, „Sezonske varijacije demografskih pokazatelja“, nav. dj., str. 121.

⁵⁹² Usp. Nenad Vekarić – Božena Vranješ-Šoljan, „Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj“, nav. dj., str. 39.

različiti stupnjevi intenziteta radnoga opterećenja, oviseći i o klimatskim prilikama jer su iznimno hladna ili sušna razdoblja rezultirala slabim urodom i nemogućnošću stvaranja zaliha hrane, a posljedično tomu i malim brojem vjenčanja. Opseg poslova na polju intenzivira se u proljeće, a vrhunac doseže ljeti i u ranu jesen – u doba žetve, berbe i sjetve – zbog čega je u tim mjesecima karakteristična pojava smanjenja broja vjenčanja. Nakon jesenskoga razdoblja obilja, spremanja plodova i osiguravanja zaliha radna je aktivnost smanjena, što pogoduje povećanom sklapanju brakova u studenome, kao i zimi.⁵⁹³

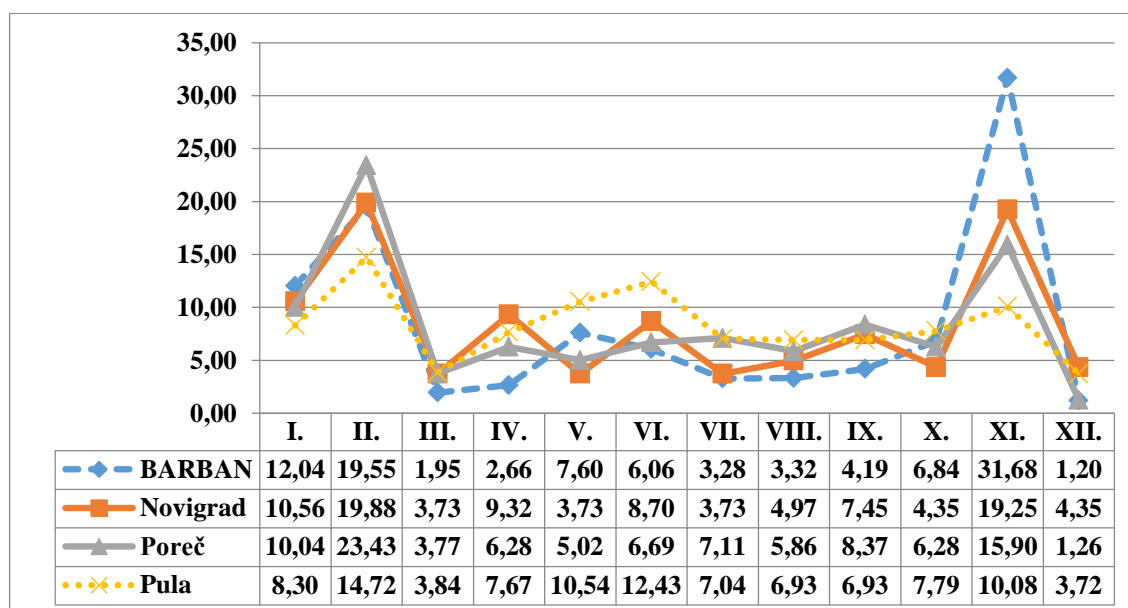
Grafikon 28. Udio vjenčanja po mjesecima u pojedinim istarskim župama (kraj XVIII. – XIX. stoljeće)⁵⁹⁴

⁵⁹³ Više o tome usp. Jasna Čapo, „Sezonske varijacije vjenčanih“, nav. dj., str. 11. – 12.; Ann Kussmaul, „Time and Space“, nav. dj., str. 755. – 779.; Gabriele Ruiu – Giovanna Gonano, „Seasonality of marriages in Italian regions: an analysis from the formation of the Italian kingdom to the present“, *Rivista Italiana di Economia Demografia e Statistica*, vol. LXIX, br. 1, Gennaio – Marzo 2015., str. 135.

⁵⁹⁴ Izvori: HR-DAPA-429, MKV Barban za razdoblje od 1816. do 1860.; MU Pula, MKV Barban za razdoblje od 1860. do 1900.; Rina Kralj-Brassard – Jelena Obradović-Mojaš – Miroslav Bertoša, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 133. – 134.; Danijela Doblanić, „Povijesnodemografske crtcice o stanovništvu župe Čepić“, nav. dj., str. 98.; Ista, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 206.

Grafikon 29. Udio vjenčanja po mjesecima u pojedinim istarskim župama
(kraj XVIII. – XIX. stoljeće)⁵⁹⁵

X. 3. Sezonsko kretanje vjenčanja: usporedba s Europom

Sezonalnost vjenčanja nepresušna je tema istraživanja raznorodnih znanstvenih disciplina: od povijesti, demografije i sociologije pa sve do antropologije i biologije.⁵⁹⁶ Leslie Bradley navodi tri vrste čimbenika koji ponajviše utječu na sezonalnost: 1. temeljne (*fundamental*) – zajedničke cijelomu nacionalnomu ili širemu regionalnom području, a odnose se na crkvene zabrane vjenčanja u određenome dijelu godine, gospodarske i biološke faktore; 2. lokalne (*local*) – široko rasprostranjene u lokalnoj zajednici; nisu ograničeni samo na prostor pojedinih župa, a ukazuju na razlike između poljoprivredno i stočarski orijentiranih areala te na ukorijenjene običaje; 3. slučajne (*accidental*) – kratkoročne i vezane uz uže lokalno područje; djeluju na zbivanja u župi ili mikroregiji.⁵⁹⁷

⁵⁹⁵ Izvori: HR-DAPA-429, MKV Barban za razdoblje od 1816. do 1860.; MU Pula, MKV Barban za razdoblje od 1860. do 1900.; Marino Budicin, „L'andamento della popolazione a Cittanova“, nav. dj., str. 95.; Egidio Ivetic, „La popolazione di Parenzo“, nav. dj., str. 174., 180.; Slaven Bertoša, *Život i smrt u Puli*, nav. dj., str. 48. – 49.

⁵⁹⁶ Gabriele Ruiu – Giovanna Gonano, „Seasonality of marriages in Italian regions“, nav. dj., str. 136.

⁵⁹⁷ Leslie Bradley, „An enquiry into seasonality in baptisms, marriages and burials. Part two: baptism seasonality“, *Local Population Studies*, br. 5, 1970., str. 18.; William J. Edwards, „Marriage seasonality 1761–1810 in seventeen Shropshire parishes“, *Local Population Studies*, br. 19, 1977., str. 23.

Zimski je model vjenčanja, s vrhuncem u veljači, u drugoj polovini XIX. stoljeća prevladavao u slovenskoj župi Velenje, gdje su na sklapanje brakova, osim radnoga opterećenja, utjecale i religijske norme, o čijemu dosljednomu poštovanju svjedoče vrijednosti malo više ili jednake nuli u travnju i prosincu.⁵⁹⁸

Analizu sezonskoga kretanja broja vjenčanja po talijanskim regijama u razdoblju od 1862. do 1901. proveli su Gabriele Ruiu i Giovanna Gonano. Klasificirali su regije na: 1. ruralne sa strogim poštovanjem crkvenih zabrana vjenčanja u doba Korizme i Došašća (Basilicata, Lacij, Ligurija, Marke, Sardinija, Sicilija, Toskana, Ubrija), koje maksimum sklopljenih brakova dosežu u veljači, a minimum u ožujku, uz značajno opadanje i u prosincu; 2. ruralne sa slabijim pridržavanjem vjerskih zabrana (Abruzzo, Apulija, Emilija, Kalabrija, Kampanija), koje uz minimum u ožujku ostvaruju porast od kolovoza i prosinca, u kojemu su također zamjetne visoke vrijednosti; 3. sjevernotalijanske regije (Lombardija, Pijemont, Veneto), u kojima je vrhunac broja vjenčanja zabilježen u prvim dvama mjesecima, no najmanji je broj, za razliku od ostalih regija, registriran u kolovozu, a razlog su tomu klimatski uvjeti (vruće ljeto). Treba posebno istaknuti kako je Veneto jedina regija u kojoj je indeks sezonalnosti u ožujku i prosincu iznad godišnjega prosjeka.⁵⁹⁹ U provinciji Teramo, smještenoj u središnjotalijanskoj regiji Abruzzo, također je zabilježen porast broja vjenčanja u zabranjenim mjesecima: od 1,86% u XVI. stoljeću, u *Ottocentu* je udio brakova sklopljenih u ožujku i prosincu porastao na 13,66%.⁶⁰⁰

Emanuele Sanna i Maria Enrica Danubio analizirali su 7.340 brakova sklopljenih na području četiriju poljoprivrednih i četiriju stočarskih župa⁶⁰¹ na Sardiniji u XIX. stoljeću. Ustvrdili su da su sardinijske zajednice slijedile dva glavna modela sezonalnosti, koja su potvrđena u Italiji i zapadnoj Europi. Prvi čine agrarne zajednice koje maksimum dosežu tijekom jeseni i zime, a nizak indeks sklopljenih brakova u njima prevladava ljeti zbog pojačanoga rada u polju. U drugi, pak, model ulaze stočarske sredine, koje vrhunac bilježe u ljetnim i jesenskim mjesecima. U objema sredinama izbjegavao se ulazak u brak tijekom Korizme i Došašća te u svibnju (a u poljoprivrednim sredinama i u kolovozu) zbog slavljenja

⁵⁹⁸ Jože Hudales, *Od zibeli do groba*, nav. dj., str. 161.

⁵⁹⁹ Gabriele Ruiu – Giovanna Gonano, „Seasonality of marriages in Italian regions“, nav. dj., str. 139. – 140.

⁶⁰⁰ Alfredo Coppa i dr., „Seasonality of Marriages and Ecological Contexts“, nav. dj., str. 407.

⁶⁰¹ Poljoprivredne župe: Dolianova, Donori, Serdiana i Soleminis; stočarske: Arzana, Desulo, Talana i Villagrande Strisaili.

Bogorodice. No, u okviru ovih općih modela svakako postoje razlike između i unutar samih zajednica.⁶⁰²

Gabriele Ruiu i Marco Breschi razmotrili su učinak crkvenih zabrana u korizmeno vrijeme na sezonalnost vjenčanja u razdoblju od talijanskoga ujedinjenja (1861.) do suvremenoga doba. Ističu kako je proces industrijalizacije, koji se u talijanskim regijama odvijao u različito vrijeme i različitom brzinom, vodio do postupnoga napuštanja dominacije primarnoga sektora, što je utjecalo na promjene u sezonalnome kretanju sklopljenih brakova. Prema njihovim spoznajama, dva relevantna faktora koja su utjecala na sezonalnost jesu troškovi i raspoloživost zaliha hrane. Za poljoprivrednike su ljetni mjeseci žetve bili oni u kojima je mogućnost zapošljavanja bila veća nego u drugim dijelovima godine, a u slučaju nedobivanja nadnice ti bi mjeseci bili obilježeni najvišim troškovima vjenčanja. Međutim, tek je nakon jesenskoga spremanja plodova pohranjena veća količina hrane, stoga su si u to doba godine mogli priuštiti troškove pirovanja. Zato je, napominju autori, prijelaz iz ruralnoga u industrijsko društvo, koji je rezultirao ravnomjernijom raspodjelom radnih aktivnosti i dobivanjem nadnica tijekom cijele godine, prouzročio inverziju u modelu sezonalnosti vjenčanja, gdje više ne dominira jesensko-zimski maksimum, već je zamjetno progresivno povećanje broja vjenčanja u ljetnim mjesecima.⁶⁰³

Ann Kussmaul koristila se modelom sezonalnosti sklopljenih brakova kako bi analizirala gospodarske promjene u Engleskoj od XVI. do XIX. stoljeća, posebice proces ruralne transformacije tijekom vremena. Glavna je teza njezine studije da sezonalnost odražava modele radnih aktivnosti, stoga varijacije u sezonalnosti omogućuju proučavanje prostornih razlika u maksimumima između ruralnih, stočarskih i urbanih područja.⁶⁰⁴

Slične poveznice između dominantne proizvodne strukture i sezonskoga rasporeda vjenčanja ističu Edward A. Wrigley i Roger S. Schofield, koji su proveli analizu na temelju uzorka od 404 engleskih župa u istome razdoblju. Uvidjeli su da regionalne razlike u ranoljetnim i jesenskim vrhuncima proizlaze iz gospodarske orijentacije: u agrarnim (na

⁶⁰² Emanuele Sanna – Maria Enrica Danubio, „Seasonality of marriages in sardinian pastoral and agricultural communities“, nav. dj., str. 581. – 584.

⁶⁰³ Gabriele Ruiu – Marco Breschi, „For the times they are a changin’ – The respect for religious precepts through the analysis of the seasonality of marriages. Italy, 1862–2012“, *Demographic Research*, vol. 33, br. 7, 2015., str. 180. – 181.

⁶⁰⁴ Ann Kussmaul, *A General View of the Rural Economy of England, 1538-1840*, Cambridge University Press, 1993., pogl. „When shall we marry?“, str. 14. – 45.

jugoistoku Engleske), ali i urbanim sredinama prevladava jesenski, a u onim stočarskim na sjeveru i zapadu zemlje ranoljetni maksimum.⁶⁰⁵ Potonja podjela⁶⁰⁶ potvrđena je i u istraživanjima Davida Cressyja, koji navodi da je u Engleskoj najmanji broj sklopljenih brakova u razdoblju od sredine XVI. do konca XVIII. stoljeća razvidan u ožujku⁶⁰⁷, u skladu s izrekom koja je označavala svojevrsnu zabranu u korizmeno vrijeme: „If you marry in Lent you’ll live to repent.“⁶⁰⁸ Prema običajima Anglikanske crkve, osim u vrijeme Korizme i Došašća, vjenčanja se nisu smjela obavljati ni u tzv. Danima moljenja⁶⁰⁹ (*Rogationtide*) ili Prosnim danima.⁶¹⁰

Međutim, autor ističe kako su se, u odnosu na Englesku – gdje je udio vjenčanja obavljenih u zabranjenim mjesecima porastao od sredine XVIII. stoljeća – u Francuskoj u mnogo većoj mjeri poštovale crkvene zabrane, navodeći primjer pokrajine Île-de-France, koja je u istome stoljeću najniže vrijednosti bilježila u prosincu i ožujku.⁶¹¹ Na najmanji broj vjenčanja u potonjim mjesecima (*temps clos*), uz vrhunac u veljači u drugoj polovini XIX. stoljeća, ukazuju i rezultati analize koju je u sedamdeset župa na području ruralne Francuske proveo Philip Ogden.⁶¹²

Analizirajući sezonsko kretanje broja vjenčanja u francuskim regijama od 1856. do 1968., Jacques Dupâquier, pak, ukazuje na važnost promjene uzrokovane napuštanjem poljoprivrednoga modela sezonalnosti prijelazom iz ruralnoga u urbano društvo, što su naglašavali i već ranije spomenuti autori Ruiu i Breschi, ali na primjeru talijanskih regija. Dupâquier smatra da je proces transformacije društva uvjetovao slabljenje poštovanja

⁶⁰⁵ Edward A. Wrigley – Roger S. Schofield, *The Population History of England*, nav. dj., str. 303. – 304.

⁶⁰⁶ David Cressy, „The Seasonality of Marriage in Old and New England“, *The Journal of Interdisciplinary History*, vol. 16, br. 1, Summer 1985., str. 9.

⁶⁰⁷ Najmanji broj vjenčanja u ožujku potvrđen je i u župama grofovije Shropshire u zapadnoj Engleskoj od 1761. do 1800., a potom je u idućemu desetogodišnjem razdoblju niži indeks sklopljenih brakova ostvaren u rujnu, srpnju i kolovozu. William J. Edwards, „Marriage seasonality 1761–1810 in seventeen Shropshire parishes“, nav. dj., str. 25.

⁶⁰⁸ David Cressy, „The Seasonality of Marriage in Old and New England“, nav. dj., str. 7.

⁶⁰⁹ Proсни dani nastali su u Galiji u V. stoljeću. Tzv. „rogacijuni“ ili molitve za usjeve obavljale su se tri dana prije Uzašašća, a nazivaju se još i malim molitvama ili prošnjama (*Litaniae minores*), dok se velika molitva (*Litania maior*) odvijala na blagdan sv. Marka 25. travnja. Više o tome vidi: Jeronim Šetka, *Hrvatska kršćanska terminologija*, Split 1976., str. 263.; Dragutin Kniewald, *Liturgika*, Zagreb 1937., str. 173. – 176.

⁶¹⁰ Edward A. Wrigley – Roger S. Schofield, *The Population History of England*, nav. dj., str. 298.

⁶¹¹ David Cressy, „The Seasonality of Marriage in Old and New England“, nav. dj., str. 3. – 6.

⁶¹² Philip Ogden, „Patterns of Marriage Seasonality in Rural France“, *Local Population Studies*, vol. 10, 1973., str. 55. – 59.

crkvenih zabrana, što dolazi do izražaja krajem XIX. stoljeća, kada se uočava porast broja vjenčanja u travnju i prosincu, a potom i u ožujku u prvoj trećini XX. stoljeća.⁶¹³

Uspoređujući sezonalnost vjenčanja u Belgiji i Španjolskoj, Ron Lesthaeghe i Antonio Lopez-Gay ustanovili su da su se u potonjoj zemlji češće obavljala vjenčanja u vrijeme Došašća krajem XIX. stoljeća, dok su se žitelji više pridržavali zabrana svjetovnih slavlja povezanih s korizmenim odricanjem,⁶¹⁴ a takav je obrazac ustanovljen i u katoličkim enklavama Nizozemske⁶¹⁵ u istome stoljeću. Pritom najniži udio vjenčanja u tim danima molitve, posta i pokore pokazuju španjolske autonomne zajednice Asturija te Kastilja i León, dok je, s druge strane, viša razina nepridržavanja crkvenih normâ potvrđena u sjevernoj i sjeveroistočnoj (Katalonija, Aragonija, La Rioja) te južnoj Španjolskoj (Andaluzija, Ekstremadura), zatim u provincijama Ciudad Real i Alicante (u središnjemu i istočnome dijelu zemlje), zapadnome dijelu Galicije te na Kanarskim otocima.⁶¹⁶

Za razliku od (nabrojanih) katoličkih zemalja, u onim protestantskim poput Švedske nije bilo zabranjeno sklapanje brakova u korizmeno i adventsko doba, stoga ondje na sezonalnost vjenčanja nije utjecao religijski faktor. Istraživanje Martina Dribea i Barta Van de Puttea na temelju brakova sklopljenih u 117 župa južne Švedske u razdoblju od 1690. do 1895. pokazalo je da postoji značajna međuovisnost sezonalnosti i gospodarskih promjena. U promatranome periodu odvijao se proces poljoprivredne transformacije i rane industrijalizacije, što dolazi do izražaja najjužnijoj švedskoj regiji Scaniji (Skåne), u kojoj se dogodio prijelaz s modela proizvodnje žita, uz vrhunac broja vjenčanja u kasno proljeće i u vrijeme žetve, na model s vrhuncem vjenčanja u prosincu u ruralnim područjima. Odabir mjeseca vjenčanja bio je stoga povezan s intenzitetom gospodarske djelatnosti tijekom godine. Idealno doba za sklapanje brakova bilo je vrijeme odmora za božićnih blagdana⁶¹⁷, naročito od druge polovine XIX. stoljeća, kako bi svečanosti mogli nazočiti rodbina i prijatelji koji su dolazili iz bližih ili daljih područja. Važna se promjena događa i u smislu privatizacije

⁶¹³ Jacques Dupâquier, „Le mouvement saisonnier des mariages en France (1856-1968)“, *Annales de démographie historique*, Paris 1977., str. 133. – 134., 139. – 140., 143.

⁶¹⁴ Ron Lesthaeghe – Antonio Lopez-Gay, „Spatial continuities and discontinuities in two successive demographic transitions: Spain and Belgium, 1880-2010“, *Demographic Research*, vol. 28, br. 4, 2013., str. 103.

⁶¹⁵ Gabriele Ruiu – Marco Breschi, „For the times they are a changin’“, nav. dj., str. 183.

⁶¹⁶ Ron Lesthaeghe – Antonio Lopez-Gay, „Spatial continuities and discontinuities“, nav. dj., str. 103. – 104.

⁶¹⁷ Velik se broj brakova sklapao i o Ivanju (*Midsummer*) u lipnju ili, pak, tijekom proslave ljetnoga solsticija, koja je uobičajena u nordijskim zemljama, ali i u dijelovima zapadne Europe. Vidi: Martin Dribe – Bart Van de Putte, „Marriage seasonality and the industrious revolution: southern Sweden, 1690–1895“, *Economic History Review*, vol. 65, br. 3, 2012., str. 1126.

proslave vjenčanja koja sve više prerasta u obiteljski, a ne u događaj u koji je uključena čitava lokalna zajednica.⁶¹⁸

Vidljivo je, dakle, iz navedenih primjera kako su na sezonski raspored sklapanja brakova primaran utjecaj imali gospodarski čimbenici, ukazujući na dominantan model proizvodnje u pojedinim europskim (mikro)regijama, koji je, pak, povezan i s geografskim posebnostima određene sredine, kao i stupanj poštovanja religijskih ograničenja, što omogućuje detaljnije tumačenje te potpunije i dublje razumijevanje istraživane pojave.

X. 4. Dob pri ulasku u brak

Crkvenim se zakonom propisivala najranija dob za sklapanje zaruka, koja je u srednjovjekovlju iznosila 7 godina, kao i najniža dobna granica za ulazak u bračnu zajednicu: mladići su se pritom mogli vjenčati s navršениh 12, a djevojke s 13 ili 14 godina⁶¹⁹, dok se svjetovna punoljetnost postizala u 15. godini⁶²⁰. Prema istarskim statutima, djevojke su postajale punoljetne između 12. i 14. godine, dok su mladići mogli stupiti u brak s 14 ili 15 godina.⁶²¹ Međutim, demografska istraživanja pokazala su kako se vjenčanja ipak nisu obavljala u tako nezrelim godinama; u svakome su povijesnom razdoblju vrijedile određene specifičnosti, a dob prilikom ulaska u prvi brak nedvojbeno se razlikovala po geografskim područjima, oviseći pritom i o društveno-gospodarskim odnosima. Djevojke su se ranije udale, čim bi u fizičkome smislu bile spremne, dok su se mladići ženili tek kada su bili u mogućnosti uzdržavati obitelj, a ženidbu je potonjih ubrzavala rana očeva smrt, nakon čega preuzimaju odgovornost za osiguravanje egzistencije.⁶²² U prijašnjim se stoljećima, naime, u tradicionalnim društvima brak sklapao među partnerima bez gajenja romantičnih osjećaja, u mnogim slučajevima radi očuvanja imovine i krvne linije. Emocionalna „izolacija“ postizala se strogo međusobnom podjelom poslova i obiteljskih uloga, pri čemu su žene bile u

⁶¹⁸ Isto, str. 1123. – 1127.

⁶¹⁹ Marija Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, nav. dj., str. 47.

⁶²⁰ Ante Crnica, *Kanonsko pravo katoličke crkve*, sv. 2, Makarska 1941., str. 3.

⁶²¹ Marija Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, nav. dj., str. 49.

⁶²² Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 29.

podređenome položaju, bivajući ponajprije sluškinjama (*premières servantes*) vlastitih supruuga.⁶²³

Godine 1965. John Hajnal uvodi pojam „europski bračni model“ (*European Marriage Pattern*), kojim ukazuje na različita obilježja dviju zona zapadno i istočno od crte koja povezuje Sankt Peterburg i Trst. Taj se model u kasnosrednjovjekovnome i ranonovovjekovnome razdoblju pojavljuje u dijelovima Europe zapadno od spomenute crte, a njegove su osnovne karakteristike: visoka dob pri stupanju u bračnu zajednicu (osobito žena), visok udio nevjenčanih osoba, niska stopa fertiliteta i dominacija jednostavnih, nuklearnih kućanstava. Žene su sklapale brak u dobi višoj od 23, a muškarci iznad 26 godina te je pritom bila malena dobna razlika između supružnikâ. Partneri su bili samostalni u odlučivanju glede vjenčanja, neovisno o stavovima roditelja, a valja spomenuti kako se uz znatan broj žena koje su se prvi put udale u svojim tridesetima ili četrdesetima, 10 – 20% odraslih osoba nikada nije vjenčalo.⁶²⁴ Kasnije su dodane još neke značajke ovoga modela kao što su: prelazak adolescenata i potomaka u ranoj odrasloj dobi iz kućanstva u kojemu su živjeli s roditeljima u ono u kojemu su stanovali kao radna snaga zajedno s poslodavcem s kojim nisu bili u srodstvu, kao i trudnoća u kasnijoj životnoj dobi žena.⁶²⁵

Nasuprot tomu, u istočnoj i sjeveroistočnoj Europi utvrđena je ranija dob pri sklapanju braka, viša stopa fertiliteta te zastupljenost složenijih kućanstava s većim brojem članova. Dobna razlika među partnerima bila je veća nego u zapadnoeuropskim zemljama, a dok je u potonjima samo polovina žena u dobi od 15 do 50 godina bila u braku, na Istoku je udio udanih u toj dobnoj skupini iznosio 70%.⁶²⁶

Jedno od temeljnih obilježja europskoga bračnog modela jest sposobnost supružnikâ da formiraju nezavisno, novo kućanstvo, koje može uključivati stjecanje nasljedstva ili kontrole nad obiteljskim gospodarstvom, u kojemu ne žive ni s jednim od roditelja, što

⁶²³ Edward Shorter, *The Making of the Modern Family*, Glasgow 1979., str. 62., 67.

⁶²⁴ John Hajnal, „European Marriage Patterns in Perspective“, u: *Population in History: Essays in Historical Demography* (ur. David V. Glass – David E. C. Eversley), 1965., str. 101.; Michael M. Murphy, „John Hajnal 1924-2008“, u: *Biographical Memoirs of Fellows of the British Academy. Biographical Memoirs of Fellows of the British Academy* (ur. Ron Johnston), XIII (8), Oxford 2015., str. 254.; Tracy Dennison – Sheilagh Ogilvie, „Does the European Marriage Pattern Explain Economic Growth?“, *The Journal of Economic History*, vol. 74, br. 3, September 2014., str. 1.; Tamara K. Hareven, „The History of the Family and the Complexity of Social Change“, *The American Historical Review*, vol. 96, br. 1, February 1991., str. 100.; David Levine, „The European Marriage Pattern“, u: *Encyclopedia of European social history from 1350 to 2000* (ur. Peter N. Stearns), vol. 2, New York 2001., str. 171. – 180.

⁶²⁵ Richard Wall, „Characteristics of European Family and Household Systems“, *Historical Social Research*, vol. 23, br. 1 – 2, 1998., str. 45.

⁶²⁶ John Hajnal, „European Marriage Patterns in Perspective“, nav. dj., str. 108.; Michael M. Murphy, „John Hajnal“, nav. dj., str. 261.

omogućuje njihovo autonomno odlučivanje, a to je dovelo i do jačanja položaja (mladih) žena. Za razliku od ovoga modela, brak se u drugim društvima sklapao nakon dogovora između glava kućanstava, pri čemu nije bilo samostalnosti u izboru bračnoga partnera.⁶²⁷

U zemljama zapadno od Hajnalove crte, pri čemu se ovaj model ponajprije razvio u sjeverozapadnoj Europi – obuhvaćajući skandinavske zemlje (uključujući Island, ali isključujući Finsku), britanske otoke, Nizozemsku, zemlje njemačkoga govornog područja i sjevernu Francusku⁶²⁸ – s obzirom na suglasnost oboje zaručnika pri ulasku u brak, potonji je uključivao načelo jednakosti i ravnopravnosti. Prije toga čina trebali su stvoriti određen kapital kako bi mogli upravljati kućanstvom, stoga je dob prilikom vjenčanja ovisila o financijskome stanju i životnome standardu, a u situacijama ekonomskih teškoća (niska stopa zaposlenosti, niski prihodi) dob pri ulasku u brak bila je viša jer si mnogi nisu mogli priuštiti ulaganje novca u osnivanje novoga kućanstva.⁶²⁹

Neposredne posljedice visoke ženidbene dobi razlikuju se s obzirom na spol o kojemu je riječ. Naime, u žena imala je negativan učinak na fertilitet, a time i na natalitet, dok su te demografske varijable neovisne o muškarčevoj dobi jer se oni i u kasnijim godinama mogu oženiti s mladom ženom koja je sposobna imati potomke.⁶³⁰

U Župi Barban, u skladu s očekivanjima, dob prilikom vjenčanja bila je viša u muškaraca nego u žena, a izričito nije zabilježena u 60 upisa (3,22%). Mladići su se u prosjeku ženili u 25., a djevojke su prvi put stupale u brak u 23. godini. Prije navršavanja 20 godina u brak je uplovilo dva i pol puta više djevojaka nego mladića, a razlog je tomu tendencija potpunoga iskorištavanja fertilnoga razdoblja pa je udio djevojaka u toj dobi iznosio gotovu trećinu. Najmlađe djevojke koje su se odlučile udati u ranoj dobi zabilježene su kao trinaestogodišnjakinje, a u maticama potvrđena su svega dva takva upisa. Prvi se odnosi na Mariju, kćer Eufemije Špada i pok. Dominika Dušmana (Grdelina), koji se s labinskoga područja doselio u Punteru. Mladenka se 18. studenoga 1845. udala za 16-

⁶²⁷ Michael M. Murphy, „John Hajnal“, nav. dj., str. 262.; Sarah G. Carmichael i dr., „The European Marriage Pattern and Its Measurement“, *The Journal of Economic History*, vol. 76, br. 1, March 2016., str. 198.; Tine de Moor – Jan Luiten van Zanden, „Girl power: the European marriage pattern and labour markets in the North Sea region in the late medieval and early modern period“, *The Economic History Review*, vol. 63, br. 1, February 2010., str. 2. – 3.

⁶²⁸ John Hajnal, „Two Kinds of Preindustrial Household Formation Systems“, *Population and Development Review*, vol. 8, br. 3, September 1982., str. 449.

⁶²⁹ Tine de Moor – Jan Luiten van Zanden, „Girl power: the European marriage pattern“, nav. dj., str. 2. – 3., 6. – 7.; Sarah G. Carmichael i dr., „The European Marriage Pattern and Its Measurement“, nav. dj., str. 200.

⁶³⁰ Daniel Dewolder, „Hajnal’s European marriage pattern and the evolution of agrarian structures in Western Europe from the fifteenth to the eighteenth centuries“, Paper presented at the annual meeting of the Social Science History Association, Fort Worth, 11–14 November, str. 3. – 4.

godišnjega Antuna, sina Ulike Blažina (Matokan) i Antuna Camlića iz Jurićeva Kala.⁶³¹ Drugi upis vezan je uz Mariju iz Vadreša, čiji su roditelji bili Toma Kalčić (File) i Ivana Camlić, koja je 22. studenoga 1853. stupila u brak s Ivanom iz Melnice, sinom pok. Ivana Zubana i pok. Marije Kalčić (Regolić).⁶³²

Ženidbu djece ubrzavala je ranija smrt roditelja, napose glave kuće, stoga je jedno (a najčešće i jedino) od rješenja opstanka kućanstva bilo vjenčanje muškoga potomka koji će moći preuzeti odgovornost. Ženidbena je dob pritom umnogome bila niža u kriznim razdobljima opadanja broja žiteljstva i manje bračne ponude nego u onima pozitivnih demografskih kretanja s viškom stanovništva i velikom ponudom potencijalnih partnera te se snižavala povećanjem udjela umrlih roditelja.⁶³³

U barbanskoj je župi najviše vjenčanja obavljeno među mladencima iz dobne skupine od 20 do 24 godina, kojoj je pripadalo više od 45% zaručnica i preko 30% zaručnika. Gotovo je podjednak bio udio mladića koji su se ženili u dobi od 25 do 29 godina, dok je udio udanih žena u odnosu na prethodnu dobnu skupinu znatno opao. Nakon doživljenih 30 godina brak je sklopilo 24,71% muškaraca i 14,15% žena, pri čemu se udio vjenčanih obaju spolova smanjivao povećanjem životne dobi, navlastito žena zbog biološkoga ograničenja.

Tablica 16. Dob mladenaca pri ulasku u prvi brak u Župi Barban (1816. – 1900.)⁶³⁴

Dob	Muškarci	Udio (%)	Žene	Udio (%)
≤ 19 g.	224	11,93%	603	29,94%
20 – 24 g.	603	32,11%	933	46,33%
25 – 29 g.	574	30,56%	147	7,30%
30 – 34 g.	261	13,90%	192	9,53%
35 – 39 g.	129	6,87%	45	2,23%
40 – 49 g.	63	3,36%	42	2,09%
50 – 59 g.	10	0,53%	6	0,30%
60 – 69 g.	1	0,05%	0	0%
≥ 70 g.	0	0%	0	0%
Nepoznato	13	0,69%	46	2,28%

⁶³¹ HR-DAPA-429, MKK Barban 1841. – 1860.; 1843. – 1868., 18. XI. 1845.

⁶³² Isto, 22. XI. 1853.

⁶³³ Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 47. – 48.

⁶³⁴ Izvori: HR-DAPA-429, MKV Barban za razdoblje od 1816. do 1860.; MU Pula, MKV Barban za razdoblje od 1860. do 1900.

Usporedbom s ostalim istarskim župama može se ustanoviti kako je slična prosječna dob pri sklapanju braka – iako u ranijemu razdoblju od 1613. do 1815. – zabilježena i u Puli⁶³⁵ i Vranji (1771. – 1806.)⁶³⁶. U porečkoj je župi (1735. – 1760.)⁶³⁷ više od 40% djevojaka ulazilo u brak u dobi nižoj od 20 godina, dok se najviši udio mladića – više od polovine – ženio do svoje 25. godine. Prosječna je dob udanih djevojaka bila 18, a u Čepiću (1782. – 1831.)⁶³⁸ 22 godine, dok su se mladići u objema župama u prosjeku odlučili za ženidbu u 23. godini. Zamjetnija je razlika u odnosu na barbanski prosjek potvrđena u Savičenti⁶³⁹ i Buzetu⁶⁴⁰ u XIX. stoljeću, gdje je prosječan ženik u prvi brak ušao tek s 29 – 30 godina, dok je mladenka imala 5 godina manje. Budući da su na povećanje ženidbene dobi velik učinak imala pozitivna demografska kretanja, možemo zaključiti kako se u potonjim dvjema župama uočavaju počeci demografske tranzicije, a na višu dob pri sklapanju braka, kao i na oveću dobnu razliku među supružnicima mogla je utjecati, posebice u buzetskoj župi, i prisutnost gradskoga stanovništva⁶⁴¹, koje je kasnije stupalo u bračnu zajednicu od onog ruralnoga.

⁶³⁵ Slaven Bertoša, *Život i smrt u Puli*, nav. dj., str. 51.

⁶³⁶ Izračunato prema: Jakov Jelinčić, „Matična knjiga vjenčanih župe Vranja“, nav. dj., str. 73.

⁶³⁷ Egidio Ivetic, „La popolazione di Parenzo“, nav. dj., str. 169.

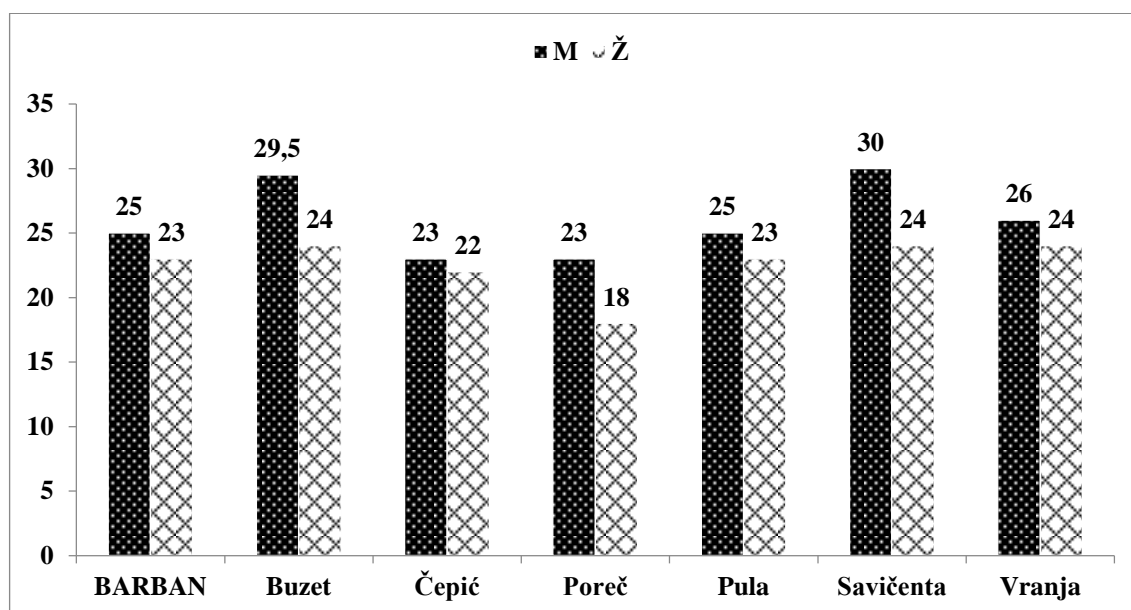
⁶³⁸ Danijela Doblanić, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić“, nav. dj., str. 93.

⁶³⁹ Ista, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 70.

⁶⁴⁰ Rina Kralj-Brassard – Jelena Obradović-Mojaš – Miroslav Bertoša, nav. dj., str. 137.

⁶⁴¹ Na istome mjestu.

Grafikon 30. Prosječna dob mladenaca pri ulasku u prvi brak u pojedinim istarskim župama (XVIII. – XIX. stoljeće)⁶⁴²

Analiza ženidbene dobi u pojedinim hrvatskim župama omogućuje jasnu distinkciju područjâ na ona u kojima su vidljivi počeci ili, pak, uznapredovalost procesa demografske tranzicije te na ona u kojima taj proces još nije dospio ni u početnu fazu. Začeci tranzicije uočavaju se u dalmatinskim župama: u Betini⁶⁴³ i Bisku⁶⁴⁴ prosječna dob mladoženjâ iznosila je 26 – 27 godina, a mladenkâ 20 – 21 godinu, pri čemu je u potonjoj župi četvrtina djevojaka prilikom udaje bila mlađa od 20 godina. U Desnama⁶⁴⁵, Blatu⁶⁴⁶ i Pupnatu⁶⁴⁷ zaručnice su u prosjeku imale 25 godina, dok su zaručnici bili stariji 3 – 4 godine. Valja pritom napomenuti kako u potonjoj župi nijedan mladoženja nije imao manje od 20 godina. Takav je slučaj potvrđen i na Lopudu⁶⁴⁸, gdje je tranzicijski proces već bio u uznapredovaloj fazi. Ondje je,

⁶⁴² Izvori: HR-DAPA-429, MKV Barban za razdoblje od 1816. do 1860.; MU Pula, MKV Barban za razdoblje od 1860. do 1900.; Rina Kralj-Brassard – Jelena Obradović-Mojaš – Miroslav Bertoša, nav. dj., str. 137.; Danijela Doblanić, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić“, nav. dj., str. 93.; Egidio Ivetic, „La popolazione di Parenzo“, nav. dj., str. 169.; Slaven Bertoša, *Život i smrt u Puli*, nav. dj., str. 51.; Danijela Doblanić, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 70.; Jakov Jelinčić, „Matična knjiga vjenčanih župe Vranja“, nav. dj., str. 73.

⁶⁴³ Frane Čizmić – Božena Vranješ-Šoljan, „Prve naznake demografske tranzicije“, nav. dj., str. 165.

⁶⁴⁴ Marinko Marić – Anđelko Akrap, „Na pragu demografske tranzicije: stanovništvo Biska“, nav. dj., str. 190.

⁶⁴⁵ Inge Bego-Matijević – Žarko Dugandžić – Anđelko Akrap, „Tranzicija mortaliteta: stanovništvo Desne“, nav. dj., str. 215.

⁶⁴⁶ Ivana Lazarević – Nenad Vekarić, „Stanovništvo Blata na Korčuli“, nav. dj., str. 237.

⁶⁴⁷ Julijana Antić-Brautović – Aleksandra Piteša-Orešković – Jakov Gelo, „Stanovništvo Pupnata“, nav. dj., str. 262.

⁶⁴⁸ Aida Cvjetković – Dubravka Mehaković – Jakov Gelo, „Središnja etapa demografske tranzicije: stanovništvo Lopuda“, nav. dj., str. 322.

kao i u Babinu Polju⁶⁴⁹, prosječna ženidbena dob bila najviša: muškarci su stupali u brak s 33 godina, a žene između 29 i 31 godine.

Visoka je dob prilikom vjenčanja zabilježena i u drugim župama na dubrovačkome području: u samome je Dubrovniku⁶⁵⁰ i u Ponikvama⁶⁵¹ na Pelješcu za ženike u prosjeku iznosila 31 godinu, no ni u drugim se mjestima (Lastovo⁶⁵², Lisac⁶⁵³) mladići nisu vjenčali prije 29. ili 30. godine, a djevojke prije 27., dok su se u Maranovićima⁶⁵⁴ potonje odlučile za udaju tek navršivši 29 godina. Utjecaj tranzicijskoga procesa na dob pri stupanju u brak izražen je i u konavoskoj župi Pridvorje⁶⁵⁵: dok se u drugoj polovini XVII. stoljeća četvrtina mladića i polovina djevojaka vjenčala između 20 i 24 godina, krajem XIX. stoljeća udio mladenkâ iz te dobne skupine iznosio je svega oko 4%, dok među ženicama nije zabilježen nijedan primjer.

Da je gradsko stanovništvo, u odnosu na seosko, u prilično kasnijoj dobi ulazilo u bračnu zajednicu potvrđuju ne samo dubrovački uzorci već i oni na području sjeverozapadne Hrvatske. Tako se, primjerice, prosječna dob mladenaca prilikom ženidbe u Križevcima, Kuzmincu i Ludbregu⁶⁵⁶ kretala između 22 i 24 godine, dok su se djevojke udale između 18 i 21 godine. S druge strane, u urbanoj zagrebačkoj sredini zamjećuje se mnogo viša prosječna dob koja je za muškarce iznosila čak 34, a za žene 27 godina.⁶⁵⁷ U Samoboru se također u kasnijoj dobi ulazilo u brak: muškarci u 31., a žene u 25. godini.⁶⁵⁸

U Slavoniji (Donji Miholjac) i Vojnoj krajini (Drenovci) više od 40% mladoženja i iznad 50% mladenkâ pri sklapanju prvoga braka bilo je mlađe od 20 godina, a na dubrovačkome području – gdje su mladenci bili stariji oko deset godina (!) – samo oko 3% ženika i oko 5% nevjestâ.⁶⁵⁹ Na vrlo rano stupanje u brak u slavonskome podneblju utjecali su mnogovrsni čimbenici: krizne godine u predtranzicijskome razdoblju rezultirale su smanjenjem životnoga vijeka,⁶⁶⁰ dok je rađanje slabašne i neotporne djece u ranoj životnoj

⁶⁴⁹ Neda Mihović – Kristina Puljizević – Božena Vranješ-Šoljan, „Središnja etapa demografske tranzicije: Stanovništvo Babina Polja“, nav. dj., str. 285.

⁶⁵⁰ Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 36.

⁶⁵¹ Nenad Vekarić, *Stanovništvo poluotoka Pelješca*, nav. dj., str. 121.

⁶⁵² Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 31.

⁶⁵³ Marija Gjurašić – Minela Fulurija – Nenad Vekarić, „Zakašnjela demografska tranzicija: stanovništvo Lisca“, nav. dj., str. 358.

⁶⁵⁴ Silvija Batoš – Jasenka Maslek – Nenad Vekarić, „Stanovništvo Maranovića“, nav. dj., str. 309.

⁶⁵⁵ Niko Kapetanić – Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, nav. dj., str. 310.

⁶⁵⁶ Stjepan Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, nav. dj., str. 80. – 81.

⁶⁵⁷ Isti, *Zagreb i njegovo stanovništvo*, nav. dj., str. 113.

⁶⁵⁸ Tihana Luetić, „Demografska analiza stanovništva grada Samobora“, nav. dj., str. 233.

⁶⁵⁹ Nenad Vekarić – Božena Vranješ-Šoljan, „Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj“, nav. dj., str. 52.

⁶⁶⁰ Marija Brandić – Monika Grdiša-Asić – Ivan Čipin, „Stanovništvo Donjeg Miholjca“, nav. dj., str. 109., 111.

dobi imalo je za posljedicu visoku stopu smrtnosti, a za majke neplodnost u zrelijim godinama. Posebna se pozornost pridaje i gospodarsko-obiteljskim razlozima te procesu raspadanja zadruga. Veće mogućnosti za stjecanje privatnoga vlasništva nad dijelom zadružne imovine imali su oženjeni sinovi unutar pojedinih obitelji, dok su mladići koji su ostali neženje nakon smrti roditelja mogli ostati praznih ruku.⁶⁶¹

X. 5. Dob pri ulasku u brak: usporedba s Europom

U slovenskoj župi Velenje dob pri zasnivanju obitelji bila je viša od europskoga prosjeka: za muškarce iznosila je 31 godinu, a za žene 26 godina.⁶⁶² Međutim, razlog tomu je, prema Joži Hudalesu, uzimanje u obzir i ponovljenih brakova prilikom računanja prosječne dobi, što je pridonijelo njezinu povišenju.⁶⁶³ Za područje Apeninskoga poluotoka provedeno je nekoliko istraživanja u vezi s ovom problematikom. Analiza provedena na primjeru Milana, smještenoga u sjevernotalijanskoj regiji Lombardiji, koja je obuhvatila razdoblje od 1815. do 1865., pokazala je da je dob pri ulasku u prvi brak bila prilično visoka: zaručnici su imali 30, a zaručnice 25 godina.⁶⁶⁴ Jednaka je prosječna dob obaju spolova zabilježena u Firenci već početkom *Ottocenta*. Zanimljivo je istaknuti da je Napoleonovim zakonikom iz 1804., koji je u ovome toskanskom središtu stupio na snagu četiri godine kasnije, bilo određeno da muškarci mogu sklopiti brak bez dopuštenja roditelja navršivši tek 25 godina.⁶⁶⁵

Rosella Rettaroli ukazala je na različitosti među talijanskim regijama, osvrnuvši se na dvogodišnje razdoblje od 1880. do 1882. Najniža dob prilikom vjenčanja ustanovljena je u južnoj Italiji: u Basilicatu je, primjerice, ženik u prosjeku imao 26, a nevjesta 22 i pol godine. No, u srednjotalijanskim regijama Markama i Umbriji zamjetna je najviša dob: muškarci su sklapali brak s 30, a žene s 27 godina.⁶⁶⁶ Ovakve regionalne razlike, međutim, ne začuđuju s obzirom na prevladavajuće gospodarske modele koji su doveli do podjele na razvijen

⁶⁶¹ Mirjana Gross – Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb 1992., str. 25. – 26.

⁶⁶² Jože Hudales, *Od zibeli do groba*, nav. dj., str. 162.

⁶⁶³ Isto, str. 96.

⁶⁶⁴ Olivier Faron, „Pour un modèle de nuptialité citadine. Analyse des mariages célébrés dans l'église milanaise de San Marco pendant la première moitié du XIXe siècle (1815-1865)“, *Annales de démographie historique*, Paris 1990., str. 251.

⁶⁶⁵ Giovanni Gozzini, „Matrimoni e costumi locali nella Firenze di primo Ottocento“, u: *Popolazione, società e ambiente. Temi di demografia storica italiana (secc. XVII-XIX)*, Bologna 1990., str. 175.

⁶⁶⁶ Rosella Rettaroli, „Età al matrimonio e celibato nell'Italia del XIX secolo: un'analisi regionale“, u: *Popolazione, società e ambiente*, nav. dj., str. 216.

industrijski sjever, u kojemu je već započeo tranzicijski proces, i nerazvijeniji, poljoprivredno orijentiran jug, u kojemu se zakašnjeli industrijski razvoj počinje odvijati tek koncem XIX. stoljeća.

Istraživanje Jacquesa Dupâquiera s ciljem rekonstrukcije obitelji u naselju Cormeilles-en-Vexin, smještenomu u pokrajini Île-de-France na sjeveru Francuske, svjedoči o nešto nižoj dobi pri sklapanju braka u odnosu na urbana europska područja: za muškarce je sedamdesetih godina XVIII. stoljeća iznosila 28, a za žene 26 i pol godina.⁶⁶⁷ U sličnoj su se dobi (s 27 godina) mladenke udale i na ruralnome prostoru jugozapadne Švicarske, no u kasnijemu razdoblju od 1830. do 1879.,⁶⁶⁸ što ukazuje na podudarnost s nekim dalmatinskim i dubrovačkim župama.

Na temelju Hajnalova proučavanja obilježja bračnih modela zapadne i istočne Europe dobivamo uvid u udio nevjenčanih osoba po pojedinim dobnim skupinama, koji je, dakako, bio viši u zapadnim zemljama.⁶⁶⁹ Dragocjene podatke koji omogućuju uspoređivanje prosječne ženidbene dobi u različitim dijelovima Europe na izmaku XIX. stoljeća donose Michèle Brahimi i austrijski povjesničar Karl Kaser⁶⁷⁰, koji se referira na Hajnalova istraživanja. Najviša je dob zabilježena u Irskoj, gdje su mladenci na vjenčanju imali 32,8, a mladenke 28,6 godina, što je utjecalo i na mnogo nižu stopu nupcijaliteta u odnosu na ostatak Europe.⁶⁷¹ Potom slijedi Švedska, u kojoj je za muškarce prosjek iznosio 29,5, a za žene 27,5 godina. Ženidbena se dob smanjivala od sjevera prema jugu te od zapada prema istoku kontinenta, pri čemu je najniža bila u Srbiji (za muškarce iznosila je 23, a za žene 20 godina) te u Bosni, Bugarskoj i Rumunjskoj, u kojima se dob mladenaca kretala od 24,2 do 25,5, dok su mladenke imale navršениh 20 godina.⁶⁷²

⁶⁶⁷ Jacques Dupâquier, „Sans mariages ni sépultures, la reconstitution des familles est-elle possible?“, *Annales de démographie historique*, Paris 1980., str. 60.

⁶⁶⁸ Alfred Perrenoud, „Espacement et arrêt dans le contrôle des naissances“, *Annales de démographie historique*, Paris 1988., str. 64.

⁶⁶⁹ John Hajnal, „European Marriage Patterns in Perspective“, nav. dj., str. 101.

⁶⁷⁰ Na podatke o udjelu nevjenčanih u mlađim dobnim skupinama, pozivajući se na studije Michèle Brahimi i Karla Kasera, ukazao je jedan od ponajboljih proučavatelja iz područja povijesne demografije u nas, Nenad Vekarić. Vidi: Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 36., bilj. 53.

⁶⁷¹ Michèle Brahimi, „Nuptialité et fécondité en Irlande“, *Population*, god. 33, br. 3, Paris 1978., str. 673.

⁶⁷² Karl Kaser, *Familie und Verwandtschaft auf dem Balkan: Analyse einer untergehenden Kultur*, Wien – Köln – Weimar 1995., str. 151.

X. 6. Dobna razlika među mladencima

Mladići su se uglavnom vjenčali s mlađim djevojkama. Njihova je dob ovisila o tipu obiteljske strukture. U složenim je obiteljima bila viša, dok su u nuklearnim obiteljima stupali u brak u niskoj dobi zbog ograničenosti gospodarskih resursa, što mladincima nije pridonosilo stvaranju osjećaja sigurnosti vlastite egzistencije, a to je naposljetku rezultiralo većom težnjom za osamostaljivanjem. Postojale su razlike između gradskoga i seoskoga žiteljstva: gradsko se u kasnijoj dobi odlučivalo na zasnivanje obitelji, na što je utjecao proces demografske tranzicije, koji je ranije započeo u gradskim sredinama.⁶⁷³ Prosječna ženidbena dob, dakle, raste usporedno s porastom profesionalne kvalifikacije i razine obrazovanja te životnoga standarda.⁶⁷⁴

Prosječna razlika u godinama između mladoženje i mladenke u obrađenoj razdoblju u Župi Barban iznosila je šest godina. Zaručnik je bio stariji u 70,57% slučajeva, a 4,98% parova činili su vršnjaci. Više od petine muškaraca od svojih je supruga bilo starije 10 i više godina, dok je u starijih zaručnica taj udio iznosio oko 3%. Najviše je brakova u kojima je muškarac stariji od jedne do pet godina, a najveća dobna razlika među mladencima iznosila je 37 godina. Riječ je o vjenčanju barbanskoga podestata Pietra Antonija Capponija, čiji su roditelji bili građani Francesco Capponi i Cattarina Zanzi, koja je podrijetlom bila iz Poreča, te njegove sluškinje Ane Marije Višković, 21-godišnje kćeri gostioničarâ Martina Viškovića iz Labina i Giacomo Basadonna. Ulogu svjedokâ imali su Antun Špada i Antun Baran, a obred je 3. ožujka 1832., uz dopuštenje kanonika Petra Stankovića, obavio Roko Vrbić, kapelan u Prnjanima.⁶⁷⁵ Upisan je i primjer u kojemu je nevjesta bila starija od ženika 20 godina. Udovica Marija, kći Mateja Krelje i pok. Lucije Dobran, s prebivalištem u Belavićima, u svojoj 50. godini odlučila je sklopiti novi brak s 30-godišnjim Antunom Mirkovićem (Marasom) iz susjednoga sela Bratulići. Vjenčao ih je župnik Martin Batel 22. rujna 1826., a kao svjedoci navode se zvonar Antonio Lius i vojnik (pješač) Antonio Luchini.⁶⁷⁶

⁶⁷³ Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 32. – 34.

⁶⁷⁴ Luciana Granelli Benini, *Introduzione alla demografia storica*, Firenze 1985., str. 38.

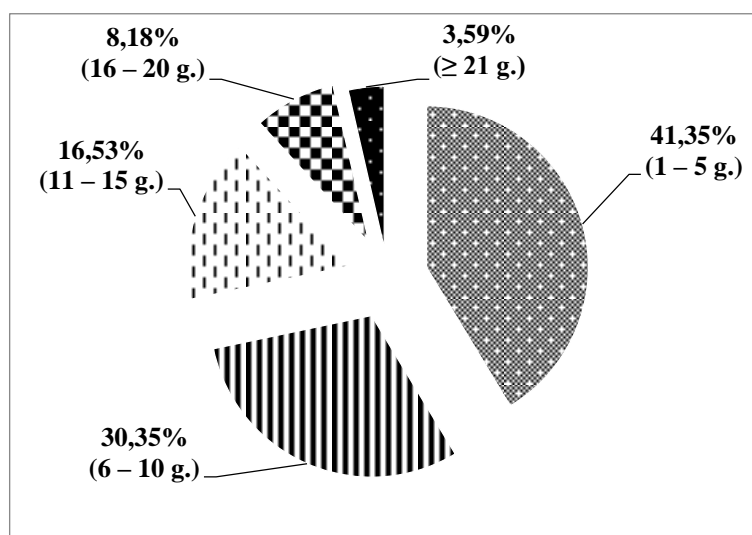
⁶⁷⁵ HR-DAPA-429, MKV Barban 1821. – 1840., 3. III. 1832.

⁶⁷⁶ Isto, 22. IX. 1826.

Tablica 17. Dobna razlika među mladencima u Župi Barban (1816. – 1900.)⁶⁷⁷

DOBNA RAZLIKA	BROJ	Udio (%)
stariji suprug	1151	47,78%
starija supruga	453	18,80%
vršnjaci	120	4,98%
suprug stariji ≥ 10 g.	549	22,79%
supruga starija ≥ 10 g.	76	3,16%
nepoznate godine	60	2,49%

Grafikon 31. Dobna razlika među mladencima u Župi Barban (1816. – 1900.)⁶⁷⁸

Dobna razlika među mladencima predmetom je istraživanja malobrojnih povijesnodemografskih radova o istarskim župama. Sličnost s Barbanom uočava se u Vranji⁶⁷⁹, gdje je u posljednjoj trećini XVIII. i početkom XIX. stoljeća iznosila gotovo šest godina, kao i u Buzetu⁶⁸⁰, u kojemu je koncentracija gradskoga stanovništva pridonosila ovećoj razlici među supružnicima od 5,63 godine. U savičentskoj je župi razvidna razlika između dobne razlike u samome kaštelu u odnosu na okolna naselja: u potonjima je 1734.

⁶⁷⁷ Izvori: HR-DAPA-429, MKV Barban za razdoblje od 1816. do 1860.; MU Pula, MKV Barban za razdoblje od 1860. do 1900.

⁶⁷⁸ Na istome mjestu.

⁶⁷⁹ Izračunato prema: Jakov Jelinčić, „Matična knjiga vjenčanih župe Vranja“, nav. dj., str. 76. – 88.

⁶⁸⁰ Rina Kralj-Brassard – Jelena Obradović-Mojaš – Miroslav Bertoša, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 137.

iznosila 4,8, a u Savičenti 6,3 godine. Danijela Doblanović zaključuje kako nemala dobna razlika upućuje na imovinske razlike između župnoga središta i okolice.⁶⁸¹

Budući da su se pripadnici bogatijih društvenih slojeva ženili u kasnijoj dobi, stekli su veći imetak i materijalnu sigurnost pri stupanju u bračnu zajednicu. Takav je običaj potvrđen u dubrovačkim vlasteoskim krugovima. Međutim, za razliku od mladića s plemićkim statusom, plemkinje su se u XVIII. stoljeću u prosjeku udale u nešto nižoj dobi od 24 godine, no prije 20. bilo ih je udano više od trećine, dok se, s druge strane, tek malo više od šestine plemića ženilo prije 30. godine. To je rezultiralo velikom prosječnom dobnom razlikom među supružnicima, koja je u gotovo polustoljetnome razdoblju od 1731. do 1780. bila veća od četrnaest godina.⁶⁸² Takav model braka, u kojemu su mladenke bile mnogo mlađe od svojih partnera, a koji je bio zastupljen i u talijanskim komunama, naziva se mediteranskim.⁶⁸³ U nevlasteoskim je dubrovačkim krugovima razlika među partnerima bila mnogo niža, krećući se u XVIII. i XIX. stoljeću između tri i četiri godine.⁶⁸⁴ I u nekim drugim župama Dubrovačkoga primorja – na Lastovu i Lisicu⁶⁸⁵ te u Cavtatu⁶⁸⁶ – uočava se manja dobna razlika (od dvije do tri godine), dok je neznatno veća (od 3,56 do 4,73 godine) bila u južnim ruralnim područjima (Komin⁶⁸⁷ i Rogotin⁶⁸⁸), napose u onima u kojima je dominirao zadružni način života i stočarska djelatnost (Konavle)⁶⁸⁹. Među dalmatinskim župama najveća prosječna dobna razlika zabilježena je u u Bisku⁶⁹⁰ i Betini⁶⁹¹, gdje je iznosila oko šest godina, što je vrlo slično ranije navedenim istarskim prosjecima.

Manja razlika u godinama između mladenaca razvidna je u sjeverozapadnoj Hrvatskoj: u Križevcima i Ludbregu iznosila je oko 2,80, a u Kuzmincu 3,75 godina.⁶⁹² U slavonskim, pak, župama (Donji Miholjac⁶⁹³ i Drenovci⁶⁹⁴) mladenci nisu bili stariji od svojih partnerica niti dvije godine te su vrlo rano stupali u brak, što je karakteristično za siromašnija područja u

⁶⁸¹ Danijela Doblanović, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 74. – 75.

⁶⁸² Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 29. – 30.

⁶⁸³ Marija Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet*, nav. dj., str. 48.

⁶⁸⁴ Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 111.

⁶⁸⁵ Na istome mjestu.

⁶⁸⁶ Niko Kapetanić – Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, nav. dj., str. 311., 317.

⁶⁸⁷ Maja Šunjić, „Prirodno kretanje stanovništva Komina“, nav. dj., str. 370.

⁶⁸⁸ Ista, „Stanovništvo Rogotina“, nav. dj., str. 365.

⁶⁸⁹ Niko Kapetanić – Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, nav. dj., str. 311. – 312.

⁶⁹⁰ Marinko Marić – Anđelko Akrap, „Na pragu demografske tranzicije: stanovništvo Biska“, nav. dj., str. 191.

⁶⁹¹ Frane Čizmić – Božena Vranješ-Šoljan, „Prve naznake demografske tranzicije“, nav. dj., str. 165.

⁶⁹² Izračunato prema: Stjepan Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, nav. dj., str. 80. – 81.

⁶⁹³ Marija Brandić – Monika Grdiša-Asić – Ivan Čipin, „Stanovništvo Donjeg Miholjca“, nav. dj., str. 111.

⁶⁹⁴ Tamara Alebić – Irena Ipšić – Božena Vranješ-Šoljan, „Stanovništvo Drenovaca“, nav. dj., str. 87.

kojima je dominiralo ruralno gospodarstvo, kojemu se potom prilagođavao i oblik obiteljske strukture.

X. 7. Trajanje reproduktivnoga razdoblja: europski fenomen

U predtranzicijskome je periodu, prije pojave i prve primjene kontracepcijskih sredstava, reproduktivno razdoblje trajalo od ulaska u brak do ženina gubitka sposobnosti rađanja. Pored bioloških čimbenika, među kojima je najvažnija ženina dob, na prestanak reprodukcije utjecale su dijelom društvene norme, a dijelom negativni, nepredvidivi činitelji poput bolesti i smrti jednoga od supružnika.⁶⁹⁵

Pored spomenutih, javljaju se i strategije samovoljne kontrole reprodukcije. Jedan od načina odgađanja začeca, a time i svakoga idućeg poroda bilo je, uz apstinenciju, produženo dojenje ili laktacija (*prolonged breastfeeding*),⁶⁹⁶ za vrijeme kojega se luči hormon prolaktin, koji sprečava ovulaciju i time služi kao fiziološki oblik kontracepcije, onemogućujući novu trudnoću. Saznanje o utjecaju dojenja na plodnost bilo je rašireno već u novovjekovnome razdoblju⁶⁹⁷, no trajanje je dojenja u agrarnim sredinama ovisilo o majčinoj sposobnosti te o mogućnostima njezine poštode od obavljanja poljoprivrednih radova⁶⁹⁸, zbog kojih bi izbivala iz kuće.

Na temelju ispitivanja reproduktivne povijesti na uzorku njemačkih bračnih parova u XVIII. i XIX. stoljeću, američki demograf John Knodel ustvrdio je da se javljaju oblici reproduktivnoga ponašanja koje se od prirodne (nekontrolirane) usmjerava prema kontroliranoj plodnosti. Supružnici koji su željeli ograničiti plodnost mogli su primijeniti dvije metode: 1. produženje razmaka između sukcesivnih trudnoća i prorjeđivanje poroda (*birth spacing/espacement*); 2. namjerno zaustavljanje daljnjega rađanja nakon dobivanja željenoga broja potomaka (*stopping*).⁶⁹⁹ Studije o demografskoj tranziciji objašnjavaju pojam prirodne plodnosti/prirodnoga fertiliteta (*fécondité naturelle/natural fertility*), koji je prvi

⁶⁹⁵ Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 71.

⁶⁹⁶ Jan Van Bavel, „Detecting Stopping and Spacing Behavior in Historical Demography. A Critical Review of Methods“, *Population* (English edition), god. 59, br. 1, Paris 2004., str. 118. – 119.

⁶⁹⁷ Raffaella Sarti, *Živjeti u kući. Stanovanje, prehrana i odijevanje u novovjekovnoj Europi (1500.-1800.)* (prev. Ana Badurina), Zagreb 2006., str. 180.

⁶⁹⁸ Maja Šunjić, „Prirodno kretanje stanovništva Komina“, nav. dj., str. 378. – 379.

⁶⁹⁹ John Knodel, „Starting, Stopping, and Spacing During the Early Stages of Fertility Transition: The Experience of German Village Populations in the 18th and 19th Centuries“, *Demography*, vol. 24, br. 2, May 1987., str. 143. – 162.; Jan Van Bavel, „Detecting Stopping and Spacing Behavior“, nav. dj., str. 117. – 119.

uveo i definirao Louis Henry 1853. u studiji *Fondements théoriques des mesures de la fécondité naturelle*. U njoj obrazlaže da se spomenuti pojam odnosi na plodnost koja postoji bez svjesne kontrole rađanja pa na nju mogu utjecati isključivo fiziološki čimbenici; reproduktivno je ponašanje neovisno o broju postojeće djece i veličini obitelji, za razliku od kontrolirane plodnosti, koja se pojavljuje kada se par odluči za zaustavljanje reprodukcije.⁷⁰⁰

Međuporođajni je razmak imao važnu ulogu u razdoblju europske tranzicije fertiliteta (*European fertility transition*)⁷⁰¹, obilježenom sloganom o razvoju kao najboljem obliku kontracepcije („Development is the best contraceptive.“)⁷⁰². Dužina razmaka između poroda utjecala je na bračnu plodnost. Supruge koje su rodile veći broj djece imale su u pravilu kraće intervale između trudnoća, stoga se nastojao usporiti taj ritam.⁷⁰³ Henryjeva analiza bračne plodnosti u jugoistočnoj Francuskoj od 1720. do 1829. pokazala je da je veća plodnost i brži ritam rađanja u onih žena koje su se udale u dobi nižoj od 20 godina.⁷⁰⁴

U mnogim su se zapadnoeuropskim zemljama metode kontrole rađanja počele prakticirati u kasnome XVIII., a još intenzivnije u XIX. stoljeću.⁷⁰⁵ Prema spoznajama Johna Knodela i Etiennea van de Wallea, osjetan pad stope fertiliteta dogodio se u Europi prije dostupnosti modernih kontracepcijskih sredstava i medicinskih pobačaja.⁷⁰⁶ Dov Friedlander i Barbara S. Okun s Hebrejskoga sveučilišta u Jeruzalemu navode da je opadanje razine fertiliteta u zapadnim i sjeverozapadnim europskim zemljama započelo u posljednjoj četvrtini XIX. stoljeća.⁷⁰⁷

Međutim, analiza primjene strategija kontrole reprodukcije u Ženevi, koju je proveo Alfred Perrenoud, naglašavajući razlike u životnim uvjetima između urbanih i ruralnih područja, pokazala je da su se žene metodama ograničavanja plodnosti u samome gradu koristile mnogo ranije, već sredinom XVII. stoljeća: njihov je udio polovinom idućega stoljeća iznosio 50%, a početkom XIX. doseže 62%. Poprimajući sve veće razmjere, ta je

⁷⁰⁰ Alfred Perrenoud, „Espacement et arrêt dans le contrôle des naissances“, nav. dj., str. 59.; Chris Wilson – Jim Oeppen – Mike Pardoe, „What is Natural Fertility? The Modelling of a Concept“, *Population Index*, vol. 54, br. 1, Spring 1988., str. 4.

⁷⁰¹ Jan Van Bavel, „Detecting Stopping and Spacing Behavior“, nav. dj., str. 117.

⁷⁰² John Knodel – Etienne van de Walle, „Lessons from the Past: Policy Implications of Historical Fertility Studies“, *Population and Development Review*, vol. 5, br. 2, June 1979., str. 217.

⁷⁰³ Jan Van Bavel, „Detecting Stopping and Spacing Behavior“, nav. dj., str. 118.

⁷⁰⁴ Louis Henry, „Fécondité des mariages dans le quart Sud-Est de la France de 1670 à 1829“, *Population*, god. 34, br. 4 – 5, Paris 1978., str. 988. – 990.

⁷⁰⁵ Alica Wertheimer-Baletić, „Demografska posttranzicijska etapa u zapadnoj Europi“, nav. dj., str. 126.

⁷⁰⁶ John Knodel – Etienne van de Walle, „Lessons from the Past“, nav. dj., str. 217.

⁷⁰⁷ Dov Friedlander – Barbara S. Okun, „Fertility transition in England and Wales: continuity and change“, *Health Transition Review*, vol. 6, Supplement, 1996., str. 1.

pojava utjecala na opću stopu fertiliteta: dok je prosječan broj djece u obitelji 1660. bio 6,9, izrazit pad na samo 2,9 zabilježen je 1800. Kao jedan od uzroka smanjenja plodnosti navodi se povećanje ženine dobi pri ulasku u brak, čime se skraćuje životno razdoblje u kojemu je sposobna rađati.⁷⁰⁸ U seoskim se sredinama fenomen ograničenja reprodukcije javlja nešto kasnije, šireći se od sredine XVIII. stoljeća, a ondje su majke bile sklonije prakticiranju metode produživanja međuporođajnih razmaka. Na primjeru švicarskoga naselja Jussyja zamjetno je smanjenje broja potomaka: u prvoj polovini XVIII. stoljeća rađalo se u prosjeku 4,99 djece, da bi u razdoblju od 1830. do 1879. taj broj opao na 2,99.⁷⁰⁹ Osjetan stope fertiliteta razvidan je i u Rouenu, gradu u sjeverozapadnoj Francuskoj: od sedmero djece u XVII. stoljeću, u drugoj je polovini idućega stoljeća prosječan broj potomaka u obitelji smanjen na 4,2, a u najvišem društvenom sloju čak na 2,7, pri čemu je primaran uzrok bilo zaustavljanje daljnjega začeca.⁷¹⁰ U Francuskoj je opadanje razine fertiliteta započelo više od pola stoljeća ranije nego u ostalim europskim zemljama. Niža je stopa zabilježena na jugu zemlje, dok su na njezinu sjeveru i zapadu više vrijednosti bile popraćene visokom stopom mortaliteta novorođenčadi.⁷¹¹

Značajan utjecaj na fertilitet imali su sociokulturni i ekonomski činitelji te demografski trendovi. Ograničavanje broja članova unutar obitelji i rezultirajuće smanjenje plodnosti u bračnoj zajednici označava radikalnu promjenu u reproduktivnome ponašanju parova i društava u cjelini.⁷¹² Modernizacija društva uvjetovala je sve rašireniju primjenu strategija ograničavanja reprodukcije, što je rezultiralo rađanjem manjega broja djece dok se žena još uvijek nalazila u fertilnoj dobi, a samim time i smanjenjem opće stope fertiliteta.⁷¹³ U klasičnoj se teoriji demografske tranzicije njezino opadanje objašnjava kao posljedica smanjenja stope mortaliteta novorođenčadi, čemu je pridonijelo povećanje razine obrazovanja i poboljšanje zdravstvenih uvjeta.⁷¹⁴ Među sociokulturnim faktorima posebice valja istaknuti proces sekularizacije, kojim se zatomi uloga religije u institucionalnome reguliranju ponašanja utvrđivanjem ograničavajućih normâ, individualizacije odgovornosti i emancipacije

⁷⁰⁸ Alfred Perrenoud, „Espacement et arrêt dans le contrôle des naissances“, nav. dj., str. 59. – 61.

⁷⁰⁹ Isto, str. 64.

⁷¹⁰ Sandra Brée – David de la Croix, „Key Forces Behind the Decline of Fertility“, nav. dj., str. 5.

⁷¹¹ Pierre Goubert, „La famiglia francese nel XVIII secolo“, u: Luciana Granelli Benini, *Introduzione alla demografia storica*, nav. dj., str. 75. – 76.

⁷¹² Etienne van de Walle – John Knodel, „Europe’s Fertility Transition: New Evidence and Lessons for Today’s Developing World“, *Population Bulletin*, vol. 34, br. 6, February 1980., str. 27.

⁷¹³ Alica Wertheimer-Baletić, „Demografska posttranzicijska etapa u zapadnoj Europi“, nav. dj., str. 126.

⁷¹⁴ Patrick Livenais, „Les théories de la population“, nav. dj., str. 70. – 71.

žena.⁷¹⁵ Pored navedenoga, Adolphe Landry smatrao je da su motivi korištenja strategijama kontrole rađanja poput povećanih troškova uzdržavanja djece, ograničavanja slobodnoga vremena te ranijih iskustava žena povezanih s trudnoćom, porodom i brigom o djeci „egoistični“.⁷¹⁶

Naglašavajući relevantnost gospodarskih promjena u objašnjavanju demografskih kretanja, ekonomisti su isticali kako je demografija suviše važna da bi se prepustila demografima („Demography is too important to be left to demographers.“).⁷¹⁷ U okviru demografskih teorija i rasprava u kojima se naglašava međuodnos demografije i ekonomije valja spomenuti pesimističnu teoriju o razvoju žiteljstva engleskoga demografa i ekonomista Thomasa Roberta Malthusa koju 1798. iznosi u ogledu o načelu stanovništva i njegovu utjecaju na budući napredak društva. Predviđao je da će se stanovništvo, prema „prirodnomu zakonu“, razmnožavati brže od rasta proizvodnje hrane, udvostručavajući se u nesmetanim, neograničenim uvjetima svakih 25 godina prema modelu geometrijske progresije.⁷¹⁸ Naveden porast stoga predstavlja prijeteću silu jer zbog ograničenih prehrambenih mogućnosti može dovesti do oskudice hrane, gladi i siromaštva. Iz tih se razloga zalagao za ograničavanje reprodukcije primjenom metoda kontrole rađanja i ciljanoga planiranja obitelji kako bi se postigla ravnoteža između broja žitelja i mogućnosti njihova prehranjivanja. Njegova se teorija, međutim, pokazala pogrešnom jer nije uzeo u obzir i tehnološke i društvene uvjete, već samo prirodne zakone.⁷¹⁹

Na učinak je gospodarskih čimbenika na demografske pokazatelje osobito ukazivao australski demograf John Charles Caldwell, razmatrajući povezanost financijske situacije s donošenjem odluka bračnih parova o ograničavanju veličine obitelji, na koju je utjecao porast materijalnih troškova za uzdržavanje i brigu o djeci. U industrijaliziranim zemljama veće ulaganje roditelja u kvalitetu obrazovanja njihova potomstva i u njihovo osposobljavanje za rad značilo je istodobno i povećanje izdataka, što je potaknulo parove na odabir oblika

⁷¹⁵ Dov Friedlander – Barbara S. Okun, „Fertility transition in England and Wales“, nav. dj., str. 2.; Sandra Brée – David de la Croix, „Key Forces Behind the Decline of Fertility“, nav. dj., str. 10.

⁷¹⁶ Dudley Kirk, „Demographic Transition Theory“, nav. dj., str. 363.

⁷¹⁷ Na istome mjestu.

⁷¹⁸ „(...) population, when unchecked, goes on doubling itself every twenty-five years or increases in a geometrical ratio.“ Thomas Malthus, *An Essay on the Principle of Population, as it Affects the Future Improvement of Society with Remarks on the Speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and Other Writers*, London 1798., str. 7.

⁷¹⁹ „Malthus, Thomas Robert“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 7: Mal – Nj (gl. ur. August Kovačec), Zagreb 2005., str. 22. – 23.; Thomas Malthus, *An Essay on the Principle of Population*, nav. dj., *passim*.

Osnovne postavke Malthusove teorije razmotrio je i: Jakov Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj*, nav. dj., str. 37.

kontrole rađanja.⁷²⁰ Činjenice o primjeni metoda ograničavanja broja članova obitelji svjedoče stoga o kontroli koju su parovi ostvarivali nad vlastitim životima te o njihovim izborima koji su bili povezani s promjenjivim društvenim i ekonomskim uvjetima.⁷²¹

X. 7. 1. Broj poroda

Broj poroda jedan je od višebrojnih čimbenika koji utječe na prirodni prirast žiteljstva. Na broj djece u obitelji djelovali su razni faktori, među kojima veliku važnost imaju stope mortaliteta djece, napose dojenčadi, tradicija čekanja muškoga djeteta, koje će pomagati u obavljanju poljoprivrednih poslova i nakon očeve smrti preuzeti upravljanje imanjem, te gospodarski razlozi, odnosno vrsta dominirajuće radne aktivnosti u određenoj sredini.⁷²²

Jedan od motiva stvaranja brojne obitelji bilo je održavanje bogatstva i političke moći. U dubrovačkim vlasteoskim obiteljima, posebice onim višestrukim, plemićima je pripala uloga glave kuće tek nakon smrti vlastitoga oca, stoga je među njima još u XV. stoljeću prevladavao običaj kasne ženidbe, koji se održao i u susljednim stoljećima. S druge strane, plemkinje (vladike) su do XVIII. stoljeća u vrlo ranoj dobi – između 16 i 18 godina – ulazile u brak. Razlog je tomu, prema Zdenki Janeković Römer, očevo sprečavanje otpora mladih vladika protiv odabira neželjenoga bračnog partnera,⁷²³ dok Nenad Vekarić kao moguće objašnjenje navodi iskorištavanje njihove fertilne dobi u što potpunijemu obliku⁷²⁴.

Zbog izražene potrebe za radnom snagom i povišene stope rano umrle djece broj potomaka bio je veći u seoskim obiteljima te se povećanjem reprodukcije nastojao osigurati njihov opstanak. U gradskim je sredinama broj potomaka bio manji, a k tomu bilo je i mnogo više bračnih parova koji nisu imali djece.⁷²⁵ Potonja je pojava zamjetna među dubrovačkom vlastelom, gdje je na brakove bez potomstva u XVIII. stoljeću otpadalo 27,42%, a u gradu je Dubrovniku od 1841. do 1870. njihov udio iznosio 18,45%.⁷²⁶

⁷²⁰ Sandra Brée – David de la Croix, „Key Forces Behind the Decline of Fertility“, nav. dj., str. 13. – 14., 20. Više o tome vidi: John Charles Caldwell, „Toward A Restatement“, nav. dj., str. 321. – 366.

⁷²¹ Tamara K. Hareven, „The History of the Family“, nav. dj., str. 100.

⁷²² Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 65.

⁷²³ Zdenka Janeković Römer, *Okvir slobode*, Zagreb – Dubrovnik 1999., str. 197. – 199.

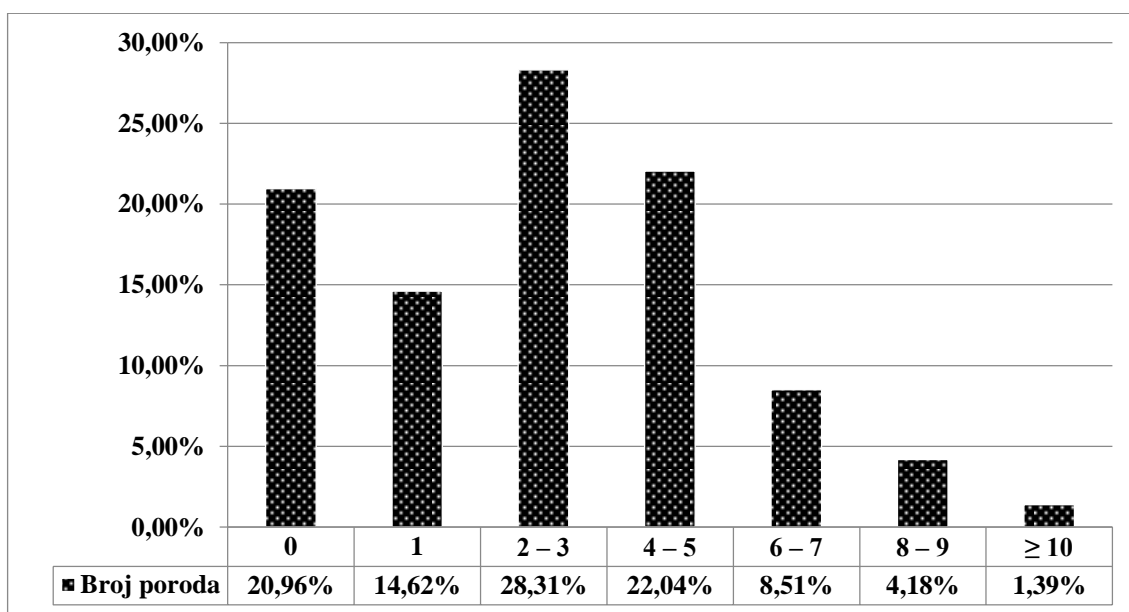
⁷²⁴ Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 30.

⁷²⁵ Isto, str. 65.

⁷²⁶ Isto, str. 138.

Pregled brojnosti poroda u Župi Barban obuhvatio je bračne parove vjenčane svake pete godine u periodu od 1815. do 1865. Unutar tih su jedanaest odabranih godina⁷²⁷ ukupno obavljena 263 vjenčanja. Prosječan broj poroda po paru iznosio je 3,28, ali valja naglasiti da je takav rezultat dobiven zbog visokog udjela brakova bez potomstva (20,96%). Glavni je razlog tomu, s jedne strane, prerana smrt jednoga od partnera nakon sklapanja braka, a s druge završetak fertilnoga razdoblja, moguća neplodnost ili kakve druge smetnje povezane sa začecem i trudnoćom. Najviše je supružnikâ – više od četvrtine – imalo dvoje ili troje djece, potom slijedi petina s četvero ili petero potomaka, a najmalobrojniji bili su parovi u čijoj ih je obitelji rođeno desetero i više, zauzimajući tek oko 1%.

Grafikon 32. Broj poroda po bračnome paru u Župi Barban (1815. – 1865.)⁷²⁸

U ludbreškoj župi u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća oko 25% sklopljenih brakova bilo je bez djece, a obitelj je u prosjeku imala 3,3 živa djeteta. Međutim, budući da više od polovine rođene djece nije navršilo 15 godina – dob u kojoj su mogla pomagati u poljoprivrednim i kućanskim poslovima – potreba za rađanjem većega broja potomaka nije u prvome redu bila usmjerena prema stvaranju što brojnije radne snage, već prema samoj borbi za održavanje obitelji.⁷²⁹

⁷²⁷ Analizirani su parovi vjenčani 1815., 1820., 1825., 1830., 1835., 1840., 1845., 1850., 1855., 1860. i 1865.

⁷²⁸ Izvori: HR-DAPA-429, MKV Barban za godine 1815., 1820., 1825., 1830., 1835., 1840., 1845., 1850., 1855., 1860.; MU Pula, MKV Barban za godinu 1865.

⁷²⁹ Stjepan Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, nav. dj., str. 108.

Na temelju usporedbe prosječnoga broja potomaka po bračnome paru koji je u XVIII. stoljeću bio viši od onoga u XIX. (s 4,60 smanjio se na 3,21), na primjeru Dubrovnika vidljiv je utjecaj tranzicijskoga procesa. Najviše djece rađalo se u obiteljima u kojima su roditelji pripadali kategoriji nahočadi; s obzirom na to da su bili pripadnicima najsiromašnijega društvenog sloja, unutar te je skupine bio zastupljen visok udio smrtnosti, što je poticalo rađanje većega broja potomaka koji će nadomjestiti gubitak.⁷³⁰

Smanjenje je broja poroda u XIX. stoljeću, no u manjoj mjeri nego u Dubrovniku, zabilježeno i na Lastovu (s 4,35 na 4,05%), koje je posljedično uslijedilo nakon pada stope mortaliteta.⁷³¹ U konavoskoj župi Pridvorje broj je djece u obitelji 1831. u prosjeku iznosio 5,21 – jednako kao i u ruralnim Ponikvama na Pelješcu⁷³² – da bi 1880. opao na 4,78, kao rezultat odlaska dijela stanovništva u fertilnoj dobi.⁷³³ Veći je broj poroda od 1841. do 1870. bilježila agrarna župa Lisac, gdje se prosječno u braku rađalo 5,33 djece.⁷³⁴ U Cavtatu je, pak, mnogo niža vrijednost (3,97) bila uvjetovana odsutnošću partnera u pomorskoj službi.⁷³⁵ Sličnost pokazuju podaci dobiveni za Rogotin, smješten u dolini Neretve, gdje je prosječan broj djece u svim brakovima iznosio 3,73, a samo u onima u koje se ulazilo prvi put 3,91,⁷³⁶ dok se u obližnjemu Kominu, uzevši u obzir i ponovljene brakove, rađalo više potomaka (4,51)⁷³⁷.

Može se zaključiti kako je u kopnenim ruralnim župama zabilježen veći broj poroda s tendencijom osnivanja proširenih kućanstava sastavljenih od potrebnih radno sposobnih članova, dok je u otočnim, a osobito u gradskim sredinama u brakovima bilo manje potomstva. Na smanjenje broja poroda utjecao je tranzicijski proces, u okviru kojega dolazi do pada stope mortaliteta, ali i do stvaranja potrebe za kontrolom reprodukcije, a time opada i stopa nataliteta.⁷³⁸

⁷³⁰ Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 66. – 67.

⁷³¹ Isto, str. 138.

⁷³² Nenad Vekarić, *Stanovništvo poluotoka Pelješca*, nav. dj., str. 93.

⁷³³ Niko Kapetanić – Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, nav. dj., str. 248., 250.

⁷³⁴ Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 138.

⁷³⁵ Niko Kapetanić – Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, nav. dj., str. 249.

⁷³⁶ Maja Šunjić, „Stanovništvo Rogotina“, nav. dj., str. 367.

⁷³⁷ Ista, „Prirodno kretanje stanovništva Komina“, nav. dj., str. 377.

⁷³⁸ Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 68., 70.

X. 7. 2. Porodajni razmaci

Jednu od važnih sastavnica koje određuju fertilitet čine porodajni intervali. Prema istraživanjima francuskoga demografa Pierrea Chaunua, prosječan razmak između vjenčanja i rođenja prvoga djeteta do sredine XVIII. stoljeća iznosi 16, a između svih kasnijih poroda od 24 do 26 mjeseci.⁷³⁹ U idućemu se stoljeću, prema američkim proučavateljima problematike fertiliteta, Douglasu L. Andertonu i Leeju L. Beanu, prosječan međuporodajni razmak uvelike smanjio, opavši na 17,5 mjeseci.⁷⁴⁰

Vremensko razdoblje između sklapanja braka i rođenja prvoga djeteta naziva se pretporodajnim razmakom (intervalom). Uvjetovan je biološkim faktorima: ženinom dobi pri sklapanju braka i seksualnim ponašanjem jer se razmak između ženidbe i prvoga poroda može skratiti ako dođe do predbračnoga začeća.⁷⁴¹ U barbanskoj je župi prosječno trajao 23,68 mjeseci, što ukazuje da se supružnici, neovisno o dobi prilikom stupanja u brak, nisu toliko požurivali s dobivanjem potomka. Vrlo je sličan interval utvrđen u Kominu (23,28 mjeseci)⁷⁴² i u naseljima lubbreške župe (23,5 mjeseci), dok je u samome trgovištu bio znatno kraći (18,3 mjeseca)⁷⁴³. Nešto niži bio je u Rogotinu (22,62 mjeseca)⁷⁴⁴, a najmanje je iznosio među dubrovačkom vlastelom od XVII. do prve polovine XIX. stoljeća – 13,4 mjeseca⁷⁴⁵.

Međuporodajni su razmaci bili duži, a ovisili su o zdravlju žene i njezina partnera, trajanju dojenja i preživljavanju prethodnoga djeteta. Najkraće je prosječno trajanje u Župi Barban bilo između trećega i četvrtoga djeteta, a najduže između idućih dvaju. Na temelju analiziranoga uzorka, u parova s više od jednoga rođenja prinova je u prosjeku dolazila nakon 30,97 mjeseci. Uzmemo li, pak, u obzir sve parove iz XIX. stoljeća, najviše djece – njih četrnaestero – imali su Ivan, sin pok. Nikole Malabotića s Cresa, koji se u Barbanu zaposlio kao učitelj (*maestro communale*), te posjednica Marija Eufemija, kći pok. Andrije Trampusa iz Kostanjice u blizini Grožnjana, koja je rodila djecu u rasponu od čak 27 godina (1837. – 1864.). Pritom je prvo dijete rodila s 19, a posljednje s 46 godina; prosječan međuporodajni

⁷³⁹ Pierre Chaunu, *Civilizacija klasične Evrope* (prev. Nikola Bertolino), Beograd 1977., str. 180. Citirano prema: Stjepan Krivošić, „Izvori za historijsku demografiju“, nav. dj., str. 83.

⁷⁴⁰ Douglas L. Anderton – Lee L. Bean, „Birth Spacing and Fertility Limitation: A Behavioral Analysis of a Nineteenth Century Frontier Population“, *Demography*, vol. 22, br. 2, May 1985., str. 169. – 183. Citirano prema: Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 77.

⁷⁴¹ Stjepan Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika*, nav. dj., str. 103. – 104.

⁷⁴² Maja Šunjić, „Prirodno kretanje stanovništva Komina“, nav. dj., str. 377.

⁷⁴³ Stjepan Krivošić, „Izvori za historijsku demografiju“, nav. dj., str. 27.

⁷⁴⁴ Maja Šunjić, „Stanovništvo Rogotina“, nav. dj., str. 367.

⁷⁴⁵ Stjepan Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika*, nav. dj., str. 104.

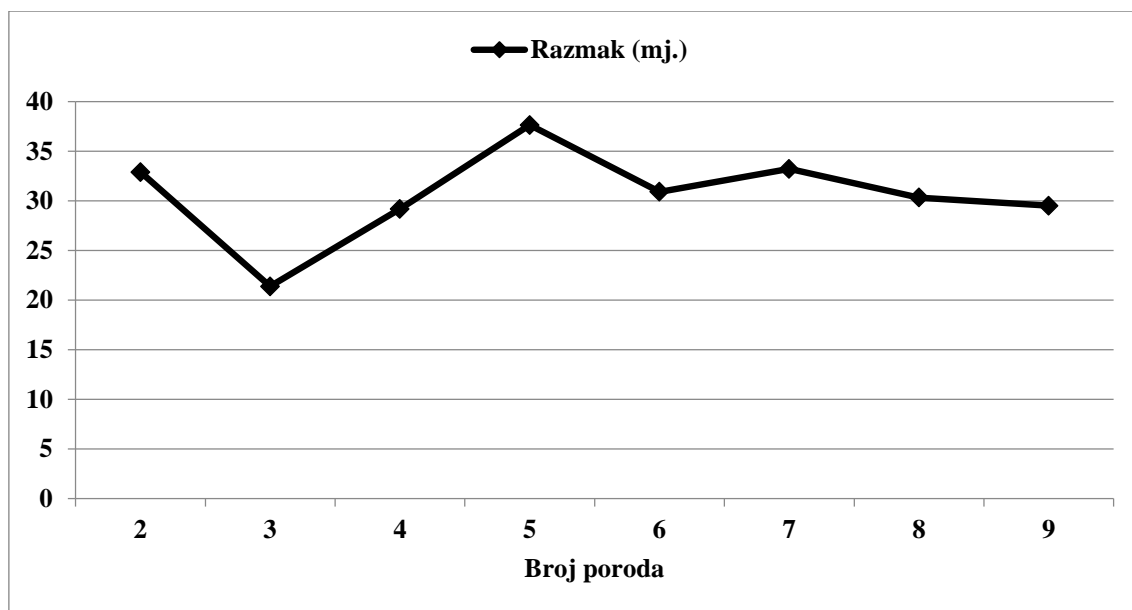
razmak iznosio je 26 mjeseci. Potom slijede Antun, sin pok. Tome Kolića (Jureše), i Ulika, kći Josipa Jakusa, oboje iz naselja Šajini. Potonja je dvanaestero djece rodila u 25-godišnjemu periodu (1823. – 1848.) – prvo dijete u 18., a posljednje u 43. godini, pri čemu je međuporođajni interval u prosjeku iznosio 27 mjeseci. Desetero djece imali su Mihovil, sin Ivana Ivanušića iz Želiski, i Marija, kći Pavla Mirkovića iz Grandići, koja je pri porodu prvoga djeteta imala 18, dok je posljednje rodila u 41. godini. Djeca su se rodila u rasponu od 22 godine (1846. – 1868.), a prosječan razmak između poroda bio je 29 mjeseci.

Tablica 18. Prosječan međuporođajni razmak u Župi Barban (1815. – 1865.)⁷⁴⁶

Razmak između rođenja	Prosječan međuporođajni razmak (mjeseci)	Udio brakova (%)
od 1. do 2. djeteta	32,90	20,47%
od 2. do 3. djeteta	31,38	25,20%
od 3. do 4. djeteta	29,19	18,11%
od 4. do 5. djeteta	37,63	13,39%
od 5. do 6. djeteta	30,91	11,02%
od 6. do 7. djeteta	33,21	6,30%
od 7. do 8. djeteta	30,33	3,15%
od 8. do 9. djeteta	29,50	2,36%

⁷⁴⁶ Izvori: HR-DAPA-429, MKV Barban za godine 1815., 1820., 1825., 1830., 1835., 1840., 1845., 1850., 1855., 1860.; MU Pula, MKV Barban za godinu 1865.

Grafikon 33. Prosječan međuporođajni razmak u Župi Barban (1815. – 1865.)⁷⁴⁷

Razdoblje od 15 do 20, pa i više godina koje je proteklo između rođenja prvoga i posljednjega djeteta izračunato je i u većemu broju slučajeva žena koje su rodile manje od deset puta. Budući da su mnoge od njih rađale od ulaska u bračnu zajednicu (odnosno nekoliko mjeseci nakon sklapanja braka) pa sve do kraja četrdesetih godina života, u takvim je primjerima vidljiva potpuna iskorištenost fertilnoga razdoblja. Takva je pojava, na osnovi analize mnogobrojnih poroda, zabilježena i u Župi Savičenta, kao i nizak udio višerotkinja, u kojih je zabilježen veći međuporođajni interval između rođenja posljednjih dvaju djeteta.⁷⁴⁸

Veliku sličnost s Barbanom u prosječnome trajanju razmaka između svih poroda pokazuje ludbreška župa u cjelini (30,1 mjesec)⁷⁴⁹, dok je u južnohrvatskome Rogotinu interval bio nešto duži (32,02 mjeseca)⁷⁵⁰. Brži je ritam rađanja zabilježen na Lastovu (29 mjeseci) i u Liscu (24 mjeseca), a najkraći je interval nesumnjivo iskazan u Dubrovniku, krećući se od 20 mjeseci u gradu do 24 mjeseca na selu, dok se na otocima produživao i do 29 mjeseci. Ta je razlika uvjetovana gospodarskom orijentacijom, običajima glede dojenja i kontrolom reprodukcije. U župama usmjerenima prema razvijanju pomorske djelatnosti

⁷⁴⁷ Na istome mjestu.

⁷⁴⁸ Danijela Doblanović, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 54. – 55.

⁷⁴⁹ U trgovištu je međuporođajni razmak bio kraći (29,6 mjeseci) od onoga u selima (30,4 mjeseci). Stjepan Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, nav. dj., str. 85.

⁷⁵⁰ Maja Šunjić, „Stanovništvo Rogotina“, nav. dj., str. 368.

parovi su imali manje djece, a zbog partnerove su odsutnosti žene imale sporiji ritam rađanja.⁷⁵¹

Tablica 19. Prosječan vremenski razmak između prvoga i posljednjega poroda u Župi Barban (1815. – 1865.)⁷⁵²

Broj poroda	Prosječan razmak od prvoga do posljednjega poroda (godine)
2	3,33
3	7,62
4	9,10
5	12,91
6	12,57
7	18,33
8	17,20
9	17
≥ 10	23,20

⁷⁵¹ Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 77. – 79.

⁷⁵² Izvori: HR-DAPA-429, MKV Barban za godine 1815., 1820., 1825., 1830., 1835., 1840., 1845., 1850., 1855., 1860.; MU Pula, MKV Barban za godinu 1865.

X. 8. Ponovni brakovi obudovjelih

Posebna skupina vjenčanja odnosi se na ona u kojima su muškarci ili žene ponovno stupali u brak zbog smrti jednoga od supružnika. Ponovna ženidba jednoga od roditelja bila je zastupljenija u obiteljima s malim brojem radno sposobnih članova, stoga se trebala što žurnije pronaći zamjena umrlomu roditelju – posebice ako su djeca bila maloljetna – kako bi se olakšalo rješavanje egzistencijalnih pitanja.⁷⁵³ Nakon partneričine smrti preživjeli je najčešće ulazio u novu bračnu zajednicu ako je imao manji broj djece, posebice malodobne o kojoj se trebalo brinuti, te ponajprije radi održavanja kućanstva, a izgledi za ponovni brak smanjivali su se produženjem trajanja onoga prethodnoga i povećanjem dobi potomaka.⁷⁵⁴ Udovci su pritom bili u mnogo boljem položaju od udovica: mogli su se oženiti s partnericama različitih dobnih skupina te su bili prihvatljivi(ji) kao bračni partneri unatoč brojnosti djece iz prethodnoga braka nego što je to bio slučaj s udovicama, među kojima su obično veće šanse za pronalaženje novoga supruga imale one u mlađoj dobi i bez djece koju je trebalo uzdržavati, stoga je njihova mogućnost ponovne udaje bila uvjetovana obiteljskom situacijom, društvenim normama, tradicijom i socioekonomskim čimbenicima.⁷⁵⁵

Prije donošenja odluke o ponovnome vjenčanju, obudovjeli su bili pod utjecajem niza čimbenika – psiholoških, socijalnih, gospodarskih i inih – vezanih ne samo uz pojedinca nego i uz čitavu lokalnu zajednicu. Tako je, primjerice, dostupnost gospodarskih resursa, s jedne strane, mogla biti poticajem za sklapanje novoga braka, a s druge i elementom odvratanja od ponovnoga vjenčanja, osobito ako je riječ o bogatijemu društvenom sloju jer je imućniji udovac mogao zaposliti najamnike kako bi mu pomogli u održavanju imanja ili kućanstva, što je pridonosilo smanjenju njegove potrebe za novom partnericom. O važnoj ulozi socioekonomskoga statusa obaju spolova svjedoči i sljedeći primjer: udovac je mogao imati koristi od odrasle kćeri sposobne za obavljanje kućanskih poslova, dok je udovici u obrađivanju zemljišta mogao pomagati odrastao sin. Takvu pomoć u vođenju kućanstva i imanja mogla su pružiti ne samo djeca iz prethodnoga braka nego i rođaci koji su živjeli u

⁷⁵³ Nenad Vekarić – Božena Vranješ-Šoljan, „Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj“, nav. dj., str. 52.

⁷⁵⁴ Carlo A. Corsini, „Why is Remarriage a Male Affair? Some Evidence from Tuscan Villages During the 18th Century“, u: *Marriage and remarriage in populations of the past/Mariage et remariage dans les populations du passe* (ur. Jacques Dupâquier i dr.), London 1981., str. 389.

⁷⁵⁵ Michael Drake, „The Remarriage Market in Mid-Nineteenth Century Britain“, u: *Marriage and remarriage*, nav. dj., str. 293.; Marco Breschi – Alessio Fornasin – Matteo Manfredini – Marianna Zacchigna, „I secondi matrimoni nell'Italia pre-transizionale. Due casi di studio“, *Popolazione e Storia*, vol. 9, br. 1, Udine 2008., str. 68. – 72.

zajedničkome kućanstvu, što je također umanjivalo potrebu za ponovnom ženidbom.⁷⁵⁶ Pomoć ostalih članova bilo je nesumnjivo lakše pronaći u višečlanim kućanstvima, dok je u onim nuklearnim postojala manja mogućnost za pomaganje djece obudovjelomu roditelju, što ga je moglo dodatno potaknuti na traženje novoga partnera.

Ponovno je sklapanje braka ovisilo i o veličini te prostornoj pokretljivosti stanovništva određene zajednice. S time u vezi spominje se pojam bračna mobilnost (*marital mobility*), koji označava promjenu socijalnoga položaja ulaskom u bračnu zajednicu jer su nezanemariv čimbenik u pronalaženju partnera predstavljale migracije, postajući sredstvom društvene mobilnosti (*social mobility*), čime su se povećavale mogućnosti za pronalazak partnera s poželjnim karakteristikama. To je u prvome redu bilo važno za žene – zbog njihove primarne uloge domaćice i odgajateljice – koje su traženjem supruga s višim socioekonomskim statusom mogle poboljšati vlastiti položaj. Na pokretljivost žitelja te društvene i materijalne nejednakosti ukazuju heterogeni brakovi. Hipergamija, odnosno sklapanje braka s partnerom koji je pripadao višemu društvenom sloju, imala je pozitivan utjecaj na ostvarivanje uzlazne mobilnosti i postizanju višega socijalnog statusa, dok je hipogamija pridonosila silaznoj mobilnosti.⁷⁵⁷

U Župi Barban je u razdoblju od 1816. do 1900. udio udovaca koji su sklapali ponovni brak iznosio 11,02%, a udovica nešto manje (8,20%). No, valja naglasiti kako se pored imena i prezimena obudovjelih izrijekom ne navodi koji im je to brak bio po redu, već se u deskriptivnim maticama bilježio samo podatak da je riječ o udovcu/udovici, dok se u onim tabličnim upisivala oznaka u rubriku o udovištvu (*caelebs/viduus/vidua*). Samo je u jednome slučaju navedeno da se na sklapanje novoga braka odlučio udovac koji je iza sebe ostavio četiri preminule supruge (*vedovo di quattro mogli*). Radi se o Jurju Cveku, poljoprivredniku iz Mutvorana, koji se u dobi od 60 godina oženio s 37-godišnjom Barbankom Eufemijom Osip, koja je također bila udovica. Vjenčao ih je 1. srpnja 1834. kanonik i arcipretov zamjenik

⁷⁵⁶ Marco Breschi – Alessio Fornasin – Matteo Manfredini – Marianna Zacchigna, „I secondi matrimoni nell'Italia pre-transizionale“, nav. dj., str. 56.

⁷⁵⁷ Amalija Jovanović, „Bračna pokretljivost poljoprivrednica u SR Makedoniji“, *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, br. 63 – 64, Zagreb 1979., str. 93. – 94.; Geoff Payne – Pamela Abbott, *The Social Mobility Of Women: Beyond Male Mobility Models*, London – New York – Philadelphia 1990., str. 92. – 93.; Jan Van Bavel – Hilde Peeters – Koen Matthijs, „Connections between intergenerational and marital mobility: a case study – Leuven 1830-1910“, *Onderzoeksverslag van het Departement Sociologie Afdeling voor Gezin, Bevolking en Gezondheidszorg, GB/1997-3*, str. 1.; Martin Dribe – Björn Eriksson – Francesco Scalone, „Migration, Marriage and Social Mobility: Women in Sweden 1880-1900“, *Lund Papers in Economic Demography*, vol. 1, 2017., str. 1. – 5.

Petar Stanković, a ulogu svjedokâ imali su crkvenjak Srećko Batel i *Signor Tommaso Rutter*.⁷⁵⁸

Jedno od pravila koje se moralo poštovati bio je period žalovanja nakon smrti jednoga od supružnika, kada ulazak u novi brak postaje prihvatljiv, što se u izvorima označavalo sintagmom *tempus luctus*. U barbanskim maticama umrlih pronalazimo upis koji svjedoči o dobivanju dopuštenja od Kotarskoga kapetanata u Puli za sklapanje novoga braka prije isteka razdoblja tugovanja od dana partnerove smrti, koje je za udovicu iznosilo šest mjeseci. Riječ je o 42-godišnjoj Mariji, kćeri pok. Pavla Prhata i Foške Licul (Kope) iz naselja Prhati, koja se nakon suprugova izdahnuća udala za 29-godišnjega mještanina Tomu – također udovca – sina Martina Prhata i pok. Agate Mošnja. Kumovi su bili kaptolski pomoćnik Josip Roblek i crkvenjak Jakov Barbić, a obred vjenčanja obavio je 10. veljače 1877. upravitelj župe Franjo Gorec.⁷⁵⁹

Neki su udovci bili vrlo mladi, što svjedoči i o smrtnosti mladih djevojaka koje su u brak ulazile u nezreloj, maloljetnoj dobi. Do 24. godine udovcima je postalo 3,02% mladića i 7,34% djevojaka. Najmlađi udovac imao je 21 godinu, dok je najmlađa udovica bila godinu dana mlađa. Najviše je udovaca bilo zastupljeno iz dobne skupine od 40 do 49 godina, dok su udovice u novu bračnu zajednicu u najvećemu broju uplovljavale imeđu 35 i 39 godina, kada su još uvijek bile u fertilnoj dobi. Nije zabilježena nijedna udovica starija od 70 godina, dok je najstariji zaručnik bio 78-godišnjak Tommaso Rutter, podrijetlom iz Tolmina u Sloveniji, koji je 10. veljače 1874. stupio u novi brak s 33-godišnjom Dominikom Batel (Matolinac). Obred vjenčanja obavio je upravitelj župe Ivan Barbalić, a kao svjedoci spominju se građani Jakov Barbalić i Aloisio Cleva.⁷⁶⁰ Najstarija je, pak, mladenka koja je iznova stupila u brak imala 59 godina. Riječ je o Mariji, udovici Martina Belavića, koja se 5. ožujka 1821. vjenčala za 10 godina starijega Ivana Andriju Buića iz Marčane, također udovca. Nije navedeno ime svećenika koji je vodio obred, a ulogu svjedoka imali su kapelan Dominik Bujačić i zvonar Toma Batel.⁷⁶¹

⁷⁵⁸ HR-DAPA-429, MKK Barban 1821. – 1840.; 1826. – 1842., 1. VII. 1834.

⁷⁵⁹ „(...) ottenuta il permesso dall'i. r. Capitanato distrettuale di Pola di poter passare al matrimonio prima del termine voluto che sia trascorso per una vedova cioè 6 mesi“. MU Pula, MKK Barban 1860. – 1920., 10. II. 1877.

⁷⁶⁰ MU Pula, MKK Barban 1860. – 1920., 10. II. 1874.

⁷⁶¹ HR-DAPA-429, MKV Barban 1815. – 1821., 5. III. 1821.

Tablica 20. Dob obudovjelih pri ulasku u ponovni brak u Župi Barban (1816. – 1900.)⁷⁶²

Dob	Udovci	Udio (%)	Udovice	Udio (%)
≤ 19 g.	2	0,38%	3	0,76%
20 – 24 g.	14	2,64%	26	6,58%
25 – 29 g.	57	10,73%	38	9,62%
30 – 34 g.	95	17,89%	93	23,54%
35 – 39 g.	110	20,72%	98	24,81%
40 – 49 g.	151	28,44%	92	23,29%
50 – 59 g.	87	16,38%	35	8,86%
60 – 69 g.	14	2,64%	9	2,28%
≥ 70 g.	1	0,19%	0	0%
Nepoznato	0	0%	1	0,25%
UKUPNO	531		395	

Prilikom usporedbe s drugim istarskim župama jednak se udio udovica uočava u Čepiću⁷⁶³, no ondje su prevagu u ponovnim brakovima imali udovci koji su činili petinu. U Savičenti⁷⁶⁴ se, pak, više od petine ponovnih vjenčanja odnosilo na udovice, a u toj je župi zabilježen i viši udio obudovjelih, od kojih je barem jedan od partnera ulazio u svaki četvrti brak kao udovac/udovica. Udio udovica sličniji onomu u barbanskoj župi zamjetan je u Poreču⁷⁶⁵ u XVIII. stoljeću, gdje je činio 8,9%, a ondje je također zabilježen manji broj ponovnih brakova udovaca (5,5%). Veća učestalost ponovnoga ulaska obudovjelih žena u bračnu zajednicu uočava se i u Kaštelu (Buje)⁷⁶⁶ u istome stoljeću (17,8%) te u Puli⁷⁶⁷ u razdoblju od 1613. do 1815., zauzimajući čak četvrtinu, dok je udovaca koji su se osmjelili na pronalazak nove bračne partnerice bilo dvostruko manje. Prevagu ponovno oženjenih udovaca bilježe Vranja⁷⁶⁸ i Buzet⁷⁶⁹, s vrlo sličnim vrijednostima (od 9 do 11%).

⁷⁶² Izvori: isto, MKV Barban za razdoblje od 1816. do 1860.; MU Pula, MKV Barban za razdoblje od 1860. do 1900.

⁷⁶³ Danijela Doblanić, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić“, nav. dj., str. 93.

⁷⁶⁴ Ista, *Žrtvanj života*, nav. dj., str. 76.

⁷⁶⁵ Egidio Ivetic, „La popolazione di Parenzo“, nav. dj., str. 158., 163.

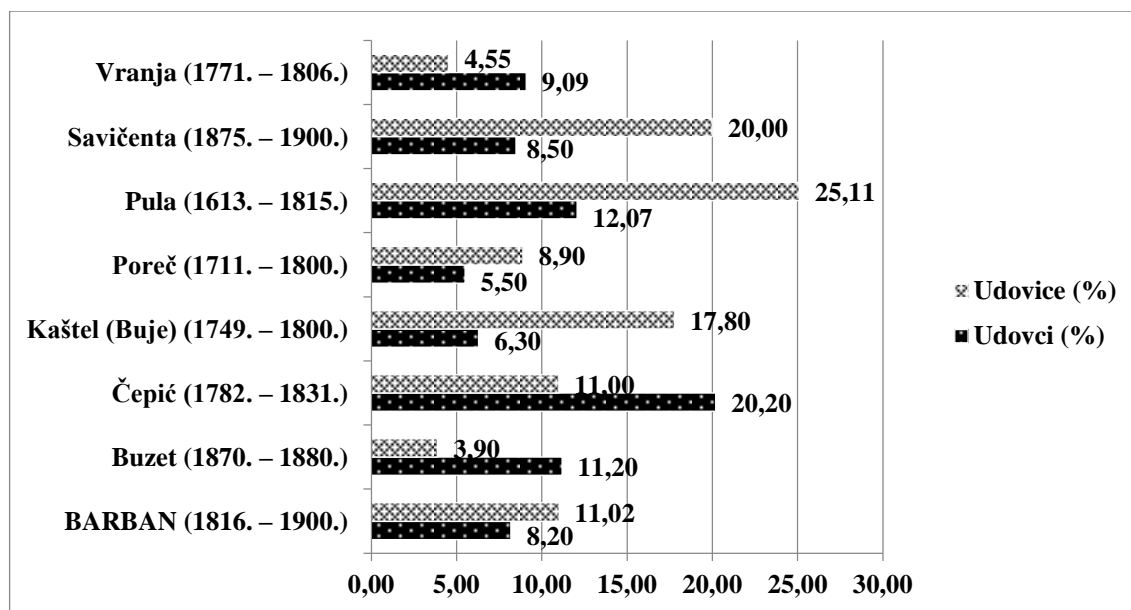
⁷⁶⁶ Marino Manin, „Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima“, nav. dj., str. 135.

⁷⁶⁷ Slaven Bertoša, *Život i smrt u Puli*, nav. dj., str. 51. – 52.

⁷⁶⁸ Jakov Jelinčić, „Matična knjiga vjenčanih župe Vranja“, nav. dj., str. 74.

⁷⁶⁹ Rina Kralj-Brassard – Jelena Obradović-Mojaš – Miroslav Bertoša, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 139.

Grafikon 34. Udio obudovjelih u pojedinim istarskim župama (XVIII. – XIX. stoljeće)⁷⁷⁰

Na južnodalmatinskim otocima Lastovu⁷⁷¹, Lopudu⁷⁷², Korčuli (Blato)⁷⁷³ i Murteru⁷⁷⁴ u novu bračnu zajednicu ulazio je u prosjeku svaki osmi zaručnik i svaka dvadeset peta zaručnica. Najniži udio udovica (2,7%) i udovaca (5,4%) zamjetan je u Pupnatu⁷⁷⁵ te u dubrovačkoprimorskoj župi Lisac⁷⁷⁶, gdje je drugi brak sklopilo manje od 7% udovaca, no nijedna žena, dok su ponovni brakovi obudovjelih muškaraca – na razini Dalmacije – bili najučestaliji u dvjema mljetskim župama – Babinu Polju⁷⁷⁷ i Maranovićima⁷⁷⁸, gdje je svaki peti ženik, nakon smrti prijašnje, pronalazio novu suprugu.

Na dubrovačkome području, unatoč prevazi udovica zbog ženina dužega životnog vijeka i dobne razlike između supružnikâ, muškarci su češće ponovno stupali u brak jer su u vlastitu kuću bez problema mogli dovesti novu suprugu. U Dubrovniku se u XIX. stoljeću

⁷⁷⁰ Izvori: HR-DAPA-429, MKV Barban za razdoblje od 1816. do 1860.; MU Pula, MKV Barban za razdoblje od 1860. do 1900.

⁷⁷¹ Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, str. 35.

⁷⁷² Aida Cvjetković – Dubravka Mehaković – Jakov Gelo, „Središnja etapa demografske tranzicije: stanovništvo Lopuda“, nav. dj., str. 333.

⁷⁷³ Ivana Lazarević – Nenad Vekarić, „Stanovništvo Blata na Korčuli“, nav. dj., str. 238.

⁷⁷⁴ Frane Čizmić – Božena Vranješ-Šoljan, „Prve naznake demografske tranzicije“, nav. dj., str. 166.

⁷⁷⁵ Julijana Antić-Brautović – Aleksandra Piteša-Orešković – Jakov Gelo, „Stanovništvo Pupnata“, nav. dj., str. 263.

⁷⁷⁶ Marija Gjurašić – Minela Fulurija – Nenad Vekarić, „Zakašnjela demografska tranzicija: stanovništvo Lisca“, nav. dj., str. 359.

⁷⁷⁷ Neda Mihović – Kristina Puljizević – Božena Vranješ-Šoljan, „Središnja etapa demografske tranzicije: Stanovništvo Babina Polja“, nav. dj., str. 286.

⁷⁷⁸ Silvija Batoš – Jasenka Maslek – Nenad Vekarić, „Stanovništvo Maranovića“, nav. dj., str. 310.

više od 55%, a na Lastovu gotovo polovina obudovjelih muškaraca ponovno oženila prije isteka godine dana od partneričine smrti. S druge strane, većina je žena ostajala živjeti u istoj kući i nakon muževe smrti te zbog protivljenja njegove rodbine nije mogla dovesti u kuću novoga muškarca. K tomu je postojanje potomaka iz prethodnoga braka predstavljalo stanovitu prepreku u pronalaženju novoga ženika koji bi je, zajedno s djecom, prihvatio u vlastitu kuću, zbog čega su poželjnije udavače bile one udovice koje nisu imale djece iz prijašnjega braka.⁷⁷⁹ One koje su, pak, imale potomke nastavile bi živjeti u kući pokojnoga supruga ili bi sklopile brak unutar istoga kućanstva udavši se za njegova brata ili bliskoga rođaka.⁷⁸⁰

Udio udovaca i udovica jedan je od pokazatelja demografske slike – uspona ili krize – nekoga područja, što je, primjerice, razvidno u konavoskoj župi Pridvorje⁷⁸¹, u kojoj je 1673. iznosio 10,61%, dok je stotinu pedeset godina kasnije dvostruko smanjen. Razlike su vidljive i među društvenim slojevima: ponovna vjenčanja udovaca koji su pripadali dubrovačkomu vlasteoskom krugu zauzimala su u XVIII. stoljeću svega 3,32%, uz neznatno viši udio udovica, dok su među pučanima u *Ottocentu* bila mnogo učestalija – udio ponovnih ženika iznosio je 16,42%, a mladenkâ 13,57%.⁷⁸²

Budući da je među južnim Hrvatima prevladavao tip složene obitelji, ondje je bilo znatno manje ponovnih ženidbâ u usporedbi sa sjevernom Hrvatskom, gdje je njihova pojava bila motivirana održavanjem obitelji, o čemu svjedoči i činjenica da se u ludbreškoj župi od ukupnoga broja muškaraca svaki četvrti ženio dvaput, a udovci su se u prosjeku na novo vjenčanje odlučili već nakon tri mjeseca protekla od suprugine smrti.⁷⁸³ U Križevcima, Kuzmincu i Ludbregu udio ponovnih ženidba udovaca kretao se tijekom XVIII. i u prvoj polovini XIX. stoljeća od 15 do 26%, a udovica koje su se udale nakon suprugove smrti činile su u svim trima župama petinu ukupnoga broja parova.⁷⁸⁴ U urbanome, pak, središtu sjeverozapadne Hrvatske – Zagrebu – uočava se konstantan pad udjela obudovjelih koji ulaze u novu bračnu zajednicu: od najviših oko 30% (i u slučaju udovaca i udovica) dosegnutih osamdesetih godina XVIII. stoljeća, udio ponovno oženjenih udovaca opao je 1830-ih na

⁷⁷⁹ Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 61. – 63.

⁷⁸⁰ Niko Kapetanić – Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, nav. dj., str. 327.

⁷⁸¹ Isto, str. 296.

⁷⁸² Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 135.

⁷⁸³ Stjepan Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, nav. dj., str. 108. – 109.

⁷⁸⁴ Isto, str. 82.

petinu; sredinom se XIX. stoljeća dodatno smanjio na oko 14%, a u udovica koje su sklopile novi brak iznosio je još nižih 12,6%.⁷⁸⁵

Za razliku od primorske i južne Hrvatske, gdje su ponovni brakovi bili manje učestali, u Slavoniji (Donji Miholjac) i Vojnoj krajini (Drenovci) njihov udio pokazuje daleko najviše vrijednosti. Svaki je treći obudovjeli ženik u prosjeku ulazio u novi brak, a udovica koje nisu zazirale od nove udaje bilo je između četvrtine i petine. Osnovni su razlozi tomu orijentiranost na poljoprivrednu proizvodnju, pri čemu se preminuli član obitelji, kao neophodan dio radne snage – bilo u radovima na polju bilo u vođenju kućanstva – morao brže-bolje „zamijeniti“ dolaskom novoga, kao i krizna razdoblja koja su se negativno odrazila na smanjenje plodnosti u žena, uvjetovavši nerijetko i njihovu smrt pri porodu, što je sve pridonosilo jačanju potrebe za novom ženidbom.⁷⁸⁶

X. 9. Ponovni brakovi obudovjelih: usporedba s Europom

Istraživanja Massima Livija Baccija na području Italije pokazala su da je u posljednjim dvama desetljećima XIX. stoljeća zamjetno opadanje stope mortaliteta – naročito nakon posljednje epidemije kolere 1885. – što je dovelo do smanjenja udjela obudovjelih i broja ponovnih brakova. Na razini Europe najviši udio međusobno sklopljenih brakova udovaca i udovica zabilježen je u Hrvatskoj i Sloveniji (15%), a najniži u nordijskim zemljama (2%). Brakovi u kojima je barem jedan od supružnika ulazio kao udovac/udovica bili su učestali i u Mađarskoj, Austriji i Rusiji.⁷⁸⁷ U okolici Velenjâ u Sloveniji ponovni brak sklopilo je u prvoj polovini XIX. stoljeća 11,4% udovica i gotovo dvostruko više udovaca, dok je u samome Velenju taj postotak bio niži nego u okolici.⁷⁸⁸

U Italiji je 1880-ih prosječan razmak između smrti bračnoga partnera i stupanja u novi brak iznosio 2,87 godina za udovce, a 4,69 za udovice. Više od polovine udovaca sklopilo je novi brak unutar iste ili u sljedećoj godini od suprugine smrti, dok je udovica koje su se ponovno udale u istome periodu bila četvrtina – u potonjih se sporiji ritam sklapanja novih

⁷⁸⁵ Isti, *Zagreb i njegovo stanovništvo*, nav. dj., str. 113. – 114.

⁷⁸⁶ Marija Brandić – Monika Grdiša-Asić – Ivan Čipin, „Stanovništvo Donjeg Miholjca“, nav. dj., str. 109. – 111.; Tamara Alebić – Irena Ipšić – Božena Vranješ-Šoljan, „Stanovništvo Drenovaca“, nav. dj., str. 87.; Jakov Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj*, nav. dj., str. 125.

⁷⁸⁷ Massimo Livi Bacci, „On the frequency of remarriage in nineteenth century Italy: methods and results“, u: *Marriage and remarriage*, nav. dj., str. 347. – 348.

⁷⁸⁸ Jože Hudales, *Od zibeli do groba*, nav. dj., str. 101.

brakova djelomično obrazlaže činjenicom da je građanski zakon zabranjivao ponovnu udaju prije isteka deset mjeseci od suprugove smrti.⁷⁸⁹ Nanovo su se češće vjenčale osobe koje su obudovjele u mlađoj dobi; udovaca koji su sklopili novi brak u dobi nižoj od 50 godina bilo je 70%, dok su udovice u istoj dobi činile 40%. Pritom se u novu bračnu zajednicu mnogo češće (i brže) ulazilo u južnoj (Apulija) nego u sjevernoj i središnjoj Italiji.⁷⁹⁰

Prije traženja novoga bračnog partnera udovci i udovice bili su izloženi raznovrsnim pritiscima koji su se javljali unutar i izvan obitelji. Takva odluka nije mogla predstavljati samo pojedinačan izbor jer su se u obzir uzimala pitanja nekretnina, ali i nasljeđivanja. U Italiji dominirao je model nasljeđivanja prema kojemu se vlasništvo nad nekretninama prenosilo na mušku liniju, dok je ženama pripadao stanovit dio obiteljske imovine koji su, pak, stjecale u sklopu miraza, odnosno isključivo udajom. Supruge, unatoč sklopljenomu braku, nisu bile u potpunosti integrirane u sustav nasljeđivanja svojega supruga; ako su se nakon njegove smrti ponovno udale, nisu mogle očekivati ništa od obitelji prijašnjega supruga, osim vlastitoga miraza koji su same donijele u kuću. U furlanskoj župi Treppo Carnico ponovni su brakovi u razdoblju od 1835. do 1867. činili šestinu, a u toskanskoj župi Casalguidi u prvoj polovini XIX. stoljeća petinu ukupnoga broja vjenčanja.⁷⁹¹ U toskanskim su se naseljima udovci u prosjeku ponovno ženili u roku od 22 mjeseca nakon partneričine smrti, dok su udovice na udaju čekale dvostruko više od dana odlaska njihova supruga na drugi svijet.⁷⁹²

Schofieldova i Wrigleyjeva analiza razmaka između ponovnih brakova obudovjelih na primjeru četrnaest engleskih župa u razdoblju od XVII. do kraja XVIII. stoljeća potvrdila je da je on bio kraći u udovaca, od kojih se gotovo polovina ženila u roku od godine dana nakon suprugine smrti. Na dužinu razmaka između prijašnjega i idućega vjenčanja utjecao je broj preživjele djece iz prethodnoga braka/prethodnih brakova. Udovice bez potomaka stupile su u prosjeku u novi brak u roku od dvije godine, a one s troje ili više djece nakon dvostruko dužega perioda. Različitosti među engleskim župama ovisile su o gospodarskoj orijentaciji: u agrarnim zajednicama bio je duži razmak između sklopljenih brakova obudovjelih.⁷⁹³ U škotskome središtu Glasgowu udovci su imali više žive djece iz prethodnoga braka u trenutku

⁷⁸⁹ Massimo Livi Bacci, „On the frequency of remarriage in nineteenth century Italy“, nav. dj., str. 350.

⁷⁹⁰ Isto, str. 357. – 359.

⁷⁹¹ Marco Breschi – Alessio Fornasin – Matteo Manfredini – Marianna Zacchigna, „I secondi matrimoni nell'Italia pre-transizionale“, nav. dj., str. 56. – 57., 63.

⁷⁹² Carlo A. Corsini, „Why is Remarriage a Male Affair?“, nav. dj., str. 390.

⁷⁹³ Roger S. Schofield – Edward A. Wrigley, „Remarriage intervals and the effect of marriage order on fertility“, u: *Marriage and remarriage*, nav. dj., str. 214., 218.

sklapanja novoga: troje ili više potomaka imalo je 45% udovaca, dok je u udovica taj udio iznosio petinu. Razlog tomu bila je činjenica da su se udovci češće ponovno ženili u kasnijoj dobi: oni koji su imali više od 46 godina u velikoj su mjeri (više od polovine) pronalazili neudane partnerice, dok se obudovjele žene iste dobi nisu uspjele udati za dotad neoženjene partnere.⁷⁹⁴

Veća sklonost udovaca prema ponovnim vjenčanjima potvrđena je i u naseljima unutar pet njemačkih regija⁷⁹⁵, no udio brakova u kojima su oba partnera pripadala skupini obudovjelih bio je vrlo nizak te je vidljiv njegov stalan pad od XVIII. prema XIX. stoljeću, kada iznosi svega 1,3%.⁷⁹⁶

Važnu ulogu pri ponovnom ulasku u bračnu zajednicu imali su sociokulturni običaji. U zapadnoj, središnjoj i dijelovima južne Europe postojao je lokalni običaj nazvan *cioccona/scampanata* u Italiji, *charivari* u Francuskoj, *rough music* u Engleskoj i *Haberfeldtreiben/Thierjagen/Katzenmusik* u Njemačkoj. Pojavljuje se još u srednjemu vijeku, a označava bučnu glazbu koja se proizvodila udaranjem po kuhinjskim predmetima (loncima i tavama) kako bi se izrazilo negodovanje zbog različitih vrsta kršenja normâ neke zajednice. To se naročito odnosilo na neodobravanje braka između starijih udovaca i mnogo mlađih žena ili, pak, preranoga ulaska u novi brak od trenutka smrti prijašnjega supružnika.⁷⁹⁷

Što se kulturnoga faktora tiče, veću slobodu pri sklapanju novoga braka uživali su obudovjeli u skandinavskim zemljama, no ondje je mnogo veću važnost imao socioekonomski status, koji ukazuje na značajne razlike. David Gaunt i Orvar Löfgren navode kako su ponovna vjenčanja bila rjeđa pojava u višim društvenim slojevima upravo zbog ekonomske situacije koja nije pridonosila jačanju potrebe za pronalaženjem novoga partnera.⁷⁹⁸ U Norveškoj su također imućniji udovci zazirali od ulaska u novi brak, dok je, s

⁷⁹⁴ Michael Drake, „The Remarriage Market“, nav. dj., str. 289. – 292.

⁷⁹⁵ Baden, Bavarska, Ostfriesland (Istočna Frizija), Waldeck i Württemberg.

⁷⁹⁶ John Knodel, „Remarriage and marital fertility in Germany during the eighteenth and nineteenth centuries: an exploratory analysis based on German village genealogies“, u: *Marriage and remarriage*, nav. dj., str. 593. – 594.

⁷⁹⁷ Više o tome vidi: David Gaunt – Orvar Löfgren, „Remarriage in the Nordic countries: the cultural and socio-economic background“, u: *Marriage and remarriage*, nav. dj., str. 58.; Carlo A. Corsini, „Why is Remarriage a Male Affair?“, nav. dj., str. 392. – 394.; Naomi J. Barker, „Charivari and popular ritual in 17th-century Italy: a source and context for improvised performance?“, *Early Music*, vol. 41, br. 3, August 2013., str. 447. – 459.; Marco Fincardi, „La cioccona. Testimonianze letterarie su uno charivari padano“, *La Ricerca Folklorica*, br. 17, April 1988., str. 103. – 109.; Edward P. Thompson, „Rough Music Reconsidered“, *Folklore*, vol. 103, br. 1, 1992., str. 3. – 26.; Edward Shorter, *The Making of the Modern Family*, nav. dj., str. 216. – 224.

⁷⁹⁸ David Gaunt – Orvar Löfgren, „Remarriage in the Nordic countries“, nav. dj., str. 55.

druge strane, obratna situacija zabilježena u Finskoj, gdje je bila veća učestalost ponovnih brakova vlasnikâ zemljoposjeda.⁷⁹⁹

U skandinavskim se seoskim sredinama brak sklapao bez emocija, predstavljajući svojevrsan oblik „praktičnoga sporazuma“ koji se temeljio na podjeli rada u polju.⁸⁰⁰ Pri ulasku u novu bračnu zajednicu pazilo se stoga na ispunjavanje određenih kriterija: pozornost nije bila usmjerena samo na materijalno stanje i mogućnost održavanja kućanstva već ponajprije i na radne sposobnosti. Jednu od prepreka pri ponovnom vjenčanju predstavljalo je već ranije spomenuto razdoblje žalovanja koje je moralo proteći od partnerove ili partneričine smrti da bi se obudovjela osoba mogla ponovno vjenčati. Prema švedskom crkvenom zakonu iz 1686., taj je period za udovice trajao godinu dana, a za udovce upola manje, dok su se u Danskoj potonji mogli ponovno oženiti već nakon tri mjeseca.⁸⁰¹ U ovoj posljednjoj je zemlji udio ponovnih brakova u drugoj polovini XIX. stoljeća bio vrlo nizak (9%), a do početka je *Novecenta* dodatno opao na 3%.⁸⁰² Pored oblika ekonomske proizvodnje, na učestalost sklapanja novih brakova utjecala je i stopa mortaliteta, stoga je relevantan učinak na stopu rasta stanovništva – napose u područjima s visokom stopom mortaliteta, gdje je dolazilo do demografskoga opadanja – imalo rađanje djece u ponovnim brakovima, tim više ako su se oni sklapali u ranoj dobi i ako se preživjeli partner vjenčao s puno mlađom zaručnicom, što je, dakako, rezultiralo i većom stopom fertiliteta.⁸⁰³

⁷⁹⁹ Marco Breschi – Alessio Fornasin – Matteo Manfredini – Marianna Zacchigna, „I secondi matrimoni nell’Italia pre-transizionale“, nav. dj., str. 56.

⁸⁰⁰ Švedski su se seljaci u potrazi za odgovarajućom životnom suputnicom povodili za zanimljivom narodnom izrekom, prema kojoj se ne bi trebali zagledati u djevojku ispred crkvenih vrata, nego pored gomile gnojiva: „Do not look at girls at the church door but by the dung heap.“ (David Gaunt – Orvar Löfgren, „Remarriage in the Nordic countries“, nav. dj., str. 51.)

⁸⁰¹ Isto, str. 51., 57.

⁸⁰² Poul C. Matthiessen, „Some aspects of remarriage among Danish women, 1850-1915“, u: *Marriage and remarriage*, nav. dj., str. 377.

⁸⁰³ Sune Åkerman, „The importance of remarriage in the seventeenth and eighteenth centuries“, u: *Marriage and remarriage*, nav. dj., str. 169. – 171.; Hans O. Hansen, „The importance of remarriage in traditional and modern societies: Iceland during the eighteenth and nineteenth centuries, and the cohort of Danish women born between 1926 and 1935“, u: *Marriage and remarriage*, nav. dj., str. 309. – 310.

X. 10. Brakovi između srodnikâ

Kada se govori o krvnome srodstvu, razlikuje se ono u ravnoj (*linea recta*) i pobočnoj liniji (*linea transversa*), kao i bliže ili dalje srodstvo koje se određuje stupnjevima ili koljenima (*gradus cognationis*). Osobe koje potječu jedna od druge srodnici su u ravnoj liniji, a u pobočnoj ako imaju zajedničke roditelje ili kojega zajedničkog pretka. Računanje stupnja srodstva, prema rimskom, a potom i u mnogim modernim građanskim pravima, odvijalo se prema načelu: *Quot generationes, tot gradus* ('Koliko je rođenja toliko je i stupnjeva'). U obzir se pritom uzimao broj poroda u objema pobočnim linijama, osim zajedničkoga pretka. Prema tomu su obliku računanja brat i sestra u drugome stupnju srodstva. Katolička je crkva najprije prihvatila rimski način, a zatim se od VII. stoljeća počela oslanjati na onaj germanski, da bi se naposljetku novim Zakonikom kanonskoga prava vratila rimskoj tradiciji. Prema germanskome načinu, stupanj srodstva u pobočnoj liniji određivao se sukladno s brojem svih osoba, odnosno generacija koje su potekle od zajedničkoga pretka, uključujući i njega. Brat i sestra su tako bili srodnici u prvome stupnju, a bratići i sestrične u drugome.⁸⁰⁴

Krvno srodstvo u ravnoj liniji već je prema rimskom pravu predstavljalo ženidbenu zapreku za koju se ne može dobiti oprost, u svim stupnjevima bez granice (*in infinitum*), što je do današnjih dana ostalo općeprihvaćeno u svim pravnim sustavima. Na IV. lateranskom saboru, koji je 1215. sazvao papa Inocent III., bračna zapreka ograničena je u pobočnoj liniji na četvrto koljeno, što je po kanonskome pravu i dalje ostalo nepromijenjeno.⁸⁰⁵ Ako se brak htio sklopiti među prvim rođacima u 2. stupnju srodstva, dopuštenje (dispensa) trebalo se zatražiti od pape,⁸⁰⁶ a do uključivo 4. stupnja od mjesnoga ordinarija⁸⁰⁷.

Srodnički se brakovi uglavnom javljaju u manjim, zatvorenim, endogamnim zajednicama ili izolatima, kao znak očuvanja socijalnoga statusa i obiteljske imovine ili kao posljedica geografske udaljenosti i reljefnih obilježja koja mnoga rubna, posebice planinska mjesta mogu učiniti teško dostupnima i izoliranima. Budući da je na učestalost sklapanja

⁸⁰⁴ Karl Gross, *Udžbenik crkvenoga prava Katoličke crkve*, Zagreb 1930., str. 298. – 299.; Velimir Blažević, *Ženidbeno pravo Katoličke crkve*, nav. dj., str. 133. – 134.

⁸⁰⁵ Karl Gross, *Udžbenik crkvenoga prava*, nav. dj., str. 301.; Josip Marušić, „Ženidbe među naravnim srođnicima“, *Bogoslovska smotra*, god. 2, br. 4, Zagreb 1912., str. 372., 374.

⁸⁰⁶ Kristijan Juran, „Stanovništvo Murtera“, nav. dj., str. 236. – 237.; Nenad Vekarić – Božena Vranješ-Šoljan, „Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj“, nav. dj., str. 56.

⁸⁰⁷ „U smrtnoj pogibelji, ako nije moguće doći do mjesnoga ordinarija, oprost od zapreke (...) može dati župnik, zatim posvećeni službenik ovlašten za asistiranje sklapanju ženidbe, kao i svećenik i đakon koji prisustvuju sklapanju ženidbe u izvanrednome obliku, te, za unutarnje područje, ispovjednik, ako je zapreka tajna“. Velimir Blažević, *Ženidbeno pravo Katoličke crkve*, nav. dj., str. 141.

takvih brakova utjecala veličina naselja, u malim ruralnim zajednicama broj potencijalnih bračnih partnera s poželjnim karakteristikama bio je ograničen. To je vrlo izraženo na otocima, kao i u zabačenim brdskim krajevima, stoga je takva nezavidna ponuda rezultirala traženjem odgovarajućega ženika ili udavače među bliskim rođacima.⁸⁰⁸ Najmanji je broj srodničkih brakova zamjetan u ovecim gradskim sredinama s visokim stupnjem urbanizacije.⁸⁰⁹ Pojam „izolati“ skovali su švedski genetičari Sten Wahlund (1828.) i Gunnar Dahlberg (1829.), koji su proučavali genetsku strukturu stanovništva. Izoliranoj su populaciji svojstvena zajednička geografska, socijalna, religijska i ina obilježja, a njezini su pripadnici zbog geografske konfiguracije i slabe prometne povezanosti s drugim dijelovima, ne odražavajući tendenciju širenja „bračnoga tržišta“ (primjerice, jačanjem komunikacije s drugim sredinama i razvijanjem migracijskih kontakata), sklapali brakove unutar iste skupine, što se naziva endogamijom.⁸¹⁰

Proučavajući endogamne brakove, Claudine Sauvin-Dugerdil te Alexandra Piguel i Gilles Boëtsch u svojim su istraživanjima ustvrdili da se u izoliranim populacijama („genetičkim izolatima“ – *isolati genetici*) javlja model „reproduktivne izolacije“ (*l'isolamento riproduttivo*), povezan s određenim socioekonomskim i demografskim pokazateljima. Govoreći o potonjima, iznose razloge povećanja broja srodničkih brakova u kasnome XVIII. i tijekom XIX. stoljeća. U tome se razdoblju, naime, smanjuje stopa smrtnosti, a povećanje prosječnoga broja djece koja su dosegla odraslu dob dovodi i do povećanih mogućnosti ženidbe među krvnim srodnicima u takvim zatvorenim zajednicama.⁸¹¹ Konsangvinitet (odnos između dvaju krvnih srodnika) i učestalost sklapanja srodničkih

⁸⁰⁸ Nenad Vekarić – Božena Vranješ-Šoljan, „Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj“, nav. dj., str. 55. – 56., 58.; Alain Bideau – Guy Brunet – Evelyne Heyer – Henri Plauchu, „La consanguinité, révélateur de la structure de la population. L'exemple de la vallée de la Valserine du XVIIIe siècle à nos jours“, *Population*, god. 49, br. 1, Paris 1994., str. 146. – 147.; Pier Paolo Viazzo, „Isole nel mare e 'isole nel cielo': annotazioni antropologiche su isole, isolamento, isolati“, u: *Il matrimonio in situazioni estreme: isole e isolati demografici* (a cura di Marco Breschi e Alessio Fornasin), Udine 2005., str. 10. – 11.

⁸⁰⁹ Jean Sutter – Léon Tabah, „Les notions d'isolat et de population minimum“, *Population*, god. 6, br. 3, Paris 1951., str. 489.

⁸¹⁰ Luigi Lorenzetti – Raul Merzario, „Matrimoni 'preferenziali', isonimia e orientamenti economici in una comunità prealpina ticinese (1800-1936)“, u: Marco Breschi – Alessio Fornasin (a cura di), *Il matrimonio in situazioni estreme*, nav. dj., str. 93., 97.; Jean Sutter, „Fréquence de l'endogamie et ses facteurs au XIXe siècle“, *Population*, god. 23, br. 2, Paris 1968., str. 303.; Jean Sutter – Jean-Michel Goux, „L'aspect démographique des problèmes de l'isolat“, *Population*, god. 16, br. 3, Paris 1961., str. 448. Više o izolatima vidi: Derek F. Roberts, „Les concepts d'isolats“, u: Albert Jacquard (ur.), *L'étude des isolats: espoirs et limites*, Paris 1976., str. 75. – 92.; Jean Sutter – Ngoc-Toan Tran, „The Problem of the Structure of Isolates and of Their Evolution Among Human Populations“, *Cold Spring Harbor. Symposia on Quantitative Biology*, vol. 22, 1957., str. 379. – 383.; Jean Sutter – Léon Tabah, „Les notions d'isolat“, nav. dj., str. 481. – 498.

⁸¹¹ Luigi Lorenzetti – Raul Merzario, „Matrimoni 'preferenziali'“, nav. dj., str. 97.; Martine Segalen – Albert Jacquard, „Choix du conjoint et homogamie“, *Population*, god. 26, br. 3, Paris 1971., str. 496.

brakova unutar pojedinih populacijskih skupina može se odrediti viševrsnim načinima, od kojih su najpoznatiji sljedeći: 1. genealoška analiza predaka obaju supružnika; 2. proučavanje podataka iz matičnih knjiga ili crkvenih dopuštenja za vjenčanje do četvrtoga stupnja srodstva; 3. metoda izonimije, koja uključuje analizu brakova među partnerima koji su nositelji istoga prezimena s ciljem utvrđivanja stupnja krvnoga srodstva.⁸¹²

Na odabir ženidbenoga partnera utjecala je neravnoteža u omjeru spolova u kojoj broj možebitnih udavača ne odgovara broju možebitnih ženika na određenome području, što implicira višak jednih ili drugih. Ta se pojava u literaturi naziva *marriage squeeze effect*, a povezana je s nekoliko čimbenika: preferencijalnom dobi pri sklapanju braka, društvenim normama kojima se ono reguliralo te dobnom razlikom među mladencima. S time u vezi postavlja se pitanje u kojoj mjeri endogamni brakovi ovise o individualnome izboru ili o obiteljskim, ranije spomenutim strategijama.⁸¹³

Uz geografske determinante, mogle su postojati i religijske, kao i profesionalne koje su okupljale omanje skupine u koje su ulazili pripadnici istoga zanimanja.⁸¹⁴ Prosječan koeficijent brakova sklopljenih među srođnicima ovisi o unutarnjim (model nasljeđivanja, društveno (ne)prihvatanje bračne zajednice srođnikâ, veličina populacije, odnosno broj potencijalnih supružnika iste generacije i socijalnoga statusa) i vanjskim čimbenicima (imigracija, endogamija).⁸¹⁵

Baveći se problematikom izolata, talijanski demograf i statističar Livio Livi kazao je: „(...) Proučavanje demografskih uvjeta malih, izoliranih područja dovodi do tvrdnje da su demografska stabilizacija i kontinuitet zajamčeni samo onda kada je tamošnji broj stanovnika veći od 500. Izolirane skupine koje čini između 300 i 500 stanovnika dospijevaju u položaj neravnoteže, iz kojeg mogu postići ili stabilnost ili brzo nestaju.“⁸¹⁶ Ukazuje stoga na važnost

⁸¹² Više o tome vidi: Mladen Andreis, „Metodološki pristup analizi dalmatinskoga gradskog plemstva: primjer analize trogirskoga plemstva od 13. stoljeća do kraja prve austrijske uprave (1805.)“, *Acta Histriae*, sv. 16, br. 1 – 2, Koper 2008., str. 29.

⁸¹³ James E. Smith, „How first marriage and remarriage markets mediate the effects of declining mortality on fertility“, u: *Marriage and remarriage*, nav. dj., str. 232.; Luigi Lorenzetti – Raul Merzario, „Matrimoni ‘preferenziali’“, nav. dj., str. 96. – 97.

⁸¹⁴ Jean Sutter – Léon Tabah, „Les notions d’isolat“, nav. dj., str. 485.

⁸¹⁵ Alain Bideau – Guy Brunet – Evelyne Heyer – Henri Plauchu, „La consanguinité“, nav. dj., str. 153.

⁸¹⁶ „(...) L’étude des conditions démographiques des petits territoires isolés nous a conduit à affirmer que la stabilisation et la continuité démographiques sont assurées seulement lorsque la population est supérieure à 500 habitants. Les groupements isolés entre 300 et 500 habitants semblent se trouver dans une position de déséquilibre, d’où ils peuvent atteindre la stabilité ou la disparition rapide.“ Livio Livi, „Considérations théoriques et pratiques sur le concept de ‘minimum de population’“, *Population*, god. 4, br. 4, Paris 1949., str. 755.

očuvanja minimalne veličine populacije kao nužnoga preduvjeta za stvaranje demografske održivosti.

Analiza učestalosti vjenčanja među srođnicima u bolonjskim Apeninima pokazala je da je dopuštenje (dispenu) za ulazak u brak do trećega stupnja srodstva u razdoblju od 1565. do 1980. u prosjeku dobilo 8,17% parova. Udio ukupnoga broja srođničkih ženidaba kretao se od oko 9% 1820-ih godina do oko 13% krajem XIX. stoljeća, pri čemu je najviše dopuštenja dobiveno za srodstvo u četvrtome, a najmanje za ono u drugome i trećemu stupnju. Na povećanje broja takvih brakova u drugoj polovini *Ottocenta* utjecala su dva glavna faktora. Prvi je demografski rast koji je bio povezan s prethodnim smanjenjem stope mortaliteta. Posljedično povećanje udjela preživjele djece rezultiralo je i povećanjem prosječnoga broja potomaka unutar obitelji. Drugi je faktor manja strogost crkvenih autoriteta pri davanju dispensâ, odnosno smanjenje animoziteta Katoličke crkve prema srođničkim brakovima, što je bilo karakteristično i za druge rimokatoličke europske zemlje u istome razdoblju.⁸¹⁷

U dubrovačkome vlasteoskom krugu⁸¹⁸ – zbog biološkoga propadanja toga staleža – od 1731. do 1780. registrirano je čak 80,65% ženidbâ između krvnih srođnika. Na Lastovu⁸¹⁹ je od 1841. do 1870. sklopljeno 28% srođničkih brakova, a u pelješkim⁸²⁰ izoliranim naseljima u XIX. stoljeću zabilježena je gotovo četvrtina takvih vjenčanja. O korelaciji geografskoga položaja i udjela srođničkih ženidaba svjedoče istraživanja provedena na primjeru otočkih župa, gdje su srođnici zbog izolacije mnogo češće ulazili u bračnu zajednicu nego u onim kopnenima. No, zamjetne su razlike zabilježene i u okviru istoga otoka, što je povezano s činjenicom da se veći broj srođničkih brakova sklapao u manjim naseljima. Takva se distinkcija uočava na Mljetu – dok je u Maranovićima⁸²¹ više od polovina brakova bila srođničke naravi, u većemu naselju Babinu Polju⁸²² njihov je udio zauzimao 20%. Korčulanska naselja također odražavaju velike razlike: u Pupnatu⁸²³ je svako osmo vjenčanje upriličeno među srođnicima, dok je u Blatu⁸²⁴ indeks srođničkih brakova iznosio svega oko

⁸¹⁷ David Pettener, „Consanguineous marriages in the Upper Bologna Appennine (1565-1980): microgeographic variations, pedigree structure and correlation of inbreeding secular trend with changes in population size“, *Human Biology*, vol. 57, br. 2, May 1985., str. 270., 279., 286. – 287.

⁸¹⁸ Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 57.

⁸¹⁹ Isto, str. 59.

⁸²⁰ Nenad Vekarić, *Stanovništvo poluotoka Pelješca*, nav. dj., str. 118., 121.

⁸²¹ Silvija Batoš – Jasenka Maslek – Nenad Vekarić, „Stanovništvo Maranovića“, nav. dj., str. 310.

⁸²² Neda Mihović – Kristina Puljizević – Božena Vranješ-Šoljan, „Središnja etapa demografske tranzicije: Stanovništvo Babina Polja“, nav. dj., str. 286.

⁸²³ Julijana Antić-Brautović – Aleksandra Piteša-Orešković – Jakov Gelo, „Stanovništvo Pupnata“, nav. dj., str. 263.

⁸²⁴ Ivana Lazarević – Nenad Vekarić, „Stanovništvo Blata na Korčuli“, nav. dj., str. 238.

2%. U Betini⁸²⁵ na Murteru svaki deveti se brak sklapao među srodnicima, dok Lopud⁸²⁶ bilježi vrijednosti slične onima u Blatu, sa samo jednim primjerom takvoga vjenčanja. U kopnenim, pak, župama, južne (Desne)⁸²⁷ i istočne Hrvatske (Donji Miholjac⁸²⁸, Drenovci⁸²⁹) nije upisan nijedan slučaj srodničke ženidbe.

Na području Istre bužetska župa⁸³⁰ bilježi relativno visok udio srodničkih brakova (11,55%), dok je u Barbanu u istraženome razdoblju za svega 76 brakova (3,15%) izričito navedeno da su sklopljeni u krvnome srodstvu. Dispense je izdavao Biskupski ordinarijat u Poreču; pritom ih je najviše dobiveno za obavljanje vjenčanja među srodnicima u trećemu stupnju, a najmanje u četvrtomu, dok se u šesnaest upisa ne navodi za koji je stupanj srodstva dobiveno dopuštenje. Zanimljiv je slučaj iz matične knjige u kojemu su u srpnju 1837. u brak stupili Matteo, sin pok. bilježnika Giacoma Mignuleschija i posjednice Cattarine Fiorencis, koji je po zanimanju bio postolar, te Margarita Deprato, kći tkalca Francesca i umjetnice Maddalene. Sve su navedene osobe potjecale iz Karnije, a vjenčanje je obavljeno u Krnici. Međutim, ono je ubrzo poništeno zbog otkrivenoga srodstva među supružnicima (*dichiarato nullo per scoperto impedimento di parentella*) te je, uz dobiveno biskupovo dopuštenje (*d'ordine del Vescovo di Parenzo dietro Dispensa*), 21. listopada iste godine novi obred u crkvi sv. Nikole (*fu rinnovato in quella Colleggiata*) obavio kanonik Petar Stanković, a tomu su svjedočili Giovanni Cleva st. i Giovanni Cleva ml.⁸³¹

⁸²⁵ Frane Čizmić – Božena Vranješ-Šoljan, „Prve naznake demografske tranzicije“, nav. dj., str. 167.

⁸²⁶ Aida Cvjetković – Dubravka Mehaković – Jakov Gelo, „Središnja etapa demografske tranzicije: stanovništvo Lopuda“, nav. dj., str. 334.

⁸²⁷ Inge Bego-Matijević – Žarko Dugandžić – Anđelko Akrap, „Tranzicija mortaliteta: stanovništvo Desne“, nav. dj., str. 215.

⁸²⁸ Neda Mihović – Kristina Puljizević – Božena Vranješ-Šoljan, „Središnja etapa demografske tranzicije: Stanovništvo Babina Polja“, nav. dj., str. 111.

⁸²⁹ Tamara Alebić – Irena Ipšić – Božena Vranješ-Šoljan, „Stanovništvo Drenovaca“, nav. dj., str. 87.

⁸³⁰ Nenad Vekarić – Božena Vranješ-Šoljan, „Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj“, nav. dj., str. 56.

⁸³¹ HR-DAPA-429, MKV Barban 1821. – 1840., 21. X. 1837.

Tablica 21. Udio srodničkih brakova u Župi Barban (1816. – 1900.) s dobivenim dopuštenjima⁸³²

Stupanj srodstva	Broj	Udio (%)
2. stupanj	14	18,42%
3. stupanj	28	36,84%
2. i 3. stupanj	9	11,84%
3. i 4. stupanj	7	9,21%
4. stupanj	2	2,63%
Nepoznato	16	21,05%
UKUPNO	76	100%

X. 11. Brakovi Barbanaca sa žiteljima drugih župa

U istraženoj su razdoblju prevladavali brakovi koje su međusobno sklapali žitelji Barbanštine, a činili su udio od 78,19%. Međutim, zabilježena su i vjenčanja s osobama koje su živjele izvan teritorija ove župe, na temelju čega možemo spoznati kakav je bio intenzitet migracijskih veza s drugim istarskim, hrvatskim i inozemnim središtima. Provenijencija mladenaca bila je vrlo različita, a istraživanje je pokazalo da je, u odnosu na djevojke, iz drugih župa dolazio veći broj mladića, kojih je bilo 12,60%, dok je 9,21% otpadao na nedomicilne djevojke. Mladenke iz Barbana udale su se ponajviše za mladoženje iz: Filipane, Krnice, Labina, Marčane, Savičente i Žminja. Zaručnici su također pronalazili nevjeste izvan barbanske župe, koje su najvećim dijelom dolazile iz: Filipane, Labina, Pićna, Raklja i Žminja.

Vjerodostojan izvor za proučavanje društvenih i etničkih promjena u određenome vremenu i prostoru pružaju prezimena. Kod izravnih se doseljenika uvijek upisivao naziv mjesta iz kojega su potjecali. No, u slučajevima njihovih potomaka i kasnijih nasljednika provenijencija se više ne navodi, stoga jedinim njezinim pokazateljem ostaje samo prezime.

⁸³² Izvori: isto, MKV Barban za razdoblje od 1816. do 1860.; MU Pula, MKV Barban za razdoblje od 1860. do 1900.

Podatke o mjestima iz kojih su pristizali doseljenici svećenik je u matice unosio prema kazivanju upisane osobe ili prema vlastitomu sjećanju, što je katkad rezultiralo omaškama.⁸³³

Da je oblik prezimena autentičan znak o provenijenciji neke osobe potvrđuju i upisi o došljacima iz onih mjesta s kojima su Barbanci najviše dolazili u doticaj. Zaručnici koji su podrijetlom bili Labinjani nosili su sljedeća prezimena: Batelić, Belušić, Černjul, Dobrić, Dundara, Faraguna, Griparić (Barbić), Juričić, Manzoni, Miletić, Mohorović, Načinović, Ružić, Santaleza, Šumberac, Verbanac, Višković, Vlačić i Zuliani. Iz pićanske župe potjecale su mladenke čija su djevojačka prezimena bila: Benazić, Berkarić, Cvečić, Glavić, Ilić, Lukež, Marčac, Stojšić, Švić, Tončić, Valentić i Vretenar. U matici vjenčanih zabilježen je i značajan broj ženikâ s Proštine, što potvrđuju prezimena: Bedrina, Buršić, Catela, Cukon, Grubić (Vale), Keba, Klunić, Mandušić, Percan, Šegota, Škabić, Tade, Teković (Kodan), Vale (Papa) i Vareško, ali i sa Žminjštine, kao što su: Benčić, Božac, Debeljuh, Grgorović (Peteh), Hrelja, Kuhar (Žavor), Pataj (Badnjevar), Rudan, Žagrić, Žgomba i Žufić.

U maticama ubilježeni su i supružnici koji su potjecali s područja Apeninskoga poluotoka. Među njima bila su devetorica mladića i jedanaest djevojaka pored kojih je navedeno da dolaze iz tršćanskoga sirotišta, a očigledno su udomiteljska utočišta pronašli na Barbanštini. Talijanskih je doseljenika mahom bilo iz Karnije, a dijalektalno se u izvorima spominju kao *Cargnelli*. Upravo je ta oznaka podrijetla često bila nadimak uz prezime. Osim bilježenja općenitoga naziva pokrajine, s toga se prostora izrijeком spominju i sljedeća odredišta: grad Ovaro, naselje Sostasio u dolini Pesarina, Grotta (Župa S. Antonio Patavino u Trstu) i Poffabro u provinciji Pordenone. Podrijetlom iz Ovara bio je Valentino, sin krojača Danielea Mignuleschija i poljoprivrednice Marie Tavosco. Po zanimanju krojač, 5. kolovoza 1833. u 27. godini oženio se Margaritom Mignuleschi. Djevojka, čija dob nije navedena, rođena je u Bratulićima, no njezini su roditelji – Giacomo Mignuleschi, bilježnik u Barbanu, te krojačica Cattarina Fiorencis – također dolazili iz Ovara. Obred je u Hreljićima obavio kanonik Sebastiano Trampus, a kao svjedoci bili su nazočni kapelan Dominik Bujačić i zvonar Matej Kriste. Međutim, budući da su mladenci bili u 2. stupnju krvnoga srodstva, nakon dobivenoga papinog odobrenja 26. ožujka iduće godine ponovno ih je vjenčao kanonik Petar Stanković, a pritom su zabilježena trojica svjedoka: spomenuti kapelan Dominik Bujačić, građanin Alessandro Deletti i crkvenjak Srećko Batel.⁸³⁴

⁸³³ Slaven Bertoša, „Puljska prezimena prema popisima krizmanika iz 1825. godine“, *Croatica Christiana Periodica*, god. XXVII., br. 52, Zagreb 2003., str. 108.

⁸³⁴ HR-DAPA-429, MKV Barban 1821. – 1840., 5. VIII. 1833. i 26. III. 1834.

Iz Grotte na tršćanskome području potjecala je 22-godišnja građanka Marianna, čiji su otac i majka bili pokojni Celeste Agostinis i Cattarina Mengotti. Stupila je u bračnu zajednicu s 33-godišnjim Barbancem Antunom, sinom pokojnih Blaža Božića i Josipe Maran. Kao svjedoci ubilježeni su *Signor* Sebastijan Malabotić i zvonar Ivan Miletić, a obred vjenčanja obavio je 29. listopada 1833. župnik Mihovil Semelić.⁸³⁵

Sostasio u Karniji navodi se kao mjesto iz kojega su podrijetlom bili 25-godišnji kovač Giovanni Osvaldo, čiji su roditelji bili Antonio Cleva, posjednik i trgovac, te umjetnica Maddalena Roja. Njegovom suprugom postala je dvije godine mlađa Cattarina, kći krojača Giacoma Mecchije i umjetnice Giacomo Zanel. Potonji su podrijetlom bili Krnjeli, a doselili su se na područje Župe Žminj. Tamošnji je župnik Srećko Milotić 31. siječnja 1837. obavio obred vjenčanja, a uloga svjedoka pripala je građaninu Ivanu Milotiću i crkvenjaku Mateju Rojniću.⁸³⁶

Na koncu, iz posljednjega upisanoga talijanskog odredišta – naselja Poffabro u Furlaniji – doselila se Angiola, kći Domenica Bruna i Rose Marcolina, te se u 24. godini udala za Osqualda – također doseljenika iz apeninskoga područja – sina pokojnih Angela Stefanuttija i Marije Fumeta (Cuchiur), koji je stupio u ponovni brak kao udovac u dobi od 42 godine. U Župi Rakalj vjenčao ih je 19. lipnja 1854. župnik Dominik Bujačić, a svjedoci bili su Toma Laković i Antun Belas.⁸³⁷

Zanimljivo je navesti da se među inozemnim doseljenicima spominje i jedan Mađar – Vincent Stiskal iz mjesta Felső-Hamor, po zanimanju privatnik, sin istoimenoga oca i Suzane Andrišek, koji se u 35. godini oženio s Barbankom, 28-godišnjom Marijom, kćeri pok. Martina Grgorovića i Dominike Jadrinovac. Vjenčanje je 13. veljače 1898. obavio kapelan Dominik Pindulić, a funkciju svjedokâ imali su trgovac Aloisio Travaglia i posjednik Jakov Juranić.⁸³⁸

⁸³⁵ Isto; 1826. – 1842., 29. X. 1833.

⁸³⁶ Isto, 31. I. 1837.

⁸³⁷ HR-DAPA-429, MKV Barban 1841. – 1860.; 1843. – 1868., 19. VI. 1854.

⁸³⁸ MU Pula, MKV Barban 1860. – 1920., 13. II. 1898.

Tablica 22. Provenijencija mladenaca izvan Župe Barban (1816. – 1900.)⁸³⁹

	Mladenac		Mladenka	
	Mjesto	Učestalost	Mjesto	Učestalost
MLETAČKA ISTRA	Filipana	41	Labin	43
	Marčana	35	Krnica	21
	Savičenta	34	Rakalj	19
	Krnica	33	Filipana	17
	Labin	26	Sv. Martin (Labin)	16
	Rakalj	25	Savičenta	12
	Režanci	24	Režanci	10
	Mutvoran	17	Sutivanac	9
	Vodnjan	16	Sv. Nedelja (Labin)	1
	Roverija	12	Sv. Lovreč (Labin)	8
	Prodol	11	Čabrunići	7
	Valtura	10	Šišan	7
	Sutivanac	9	Marčana	6
	Čabrunići	8	Loborika	5
	Divšići	8	Pačići	5
	Loborika	8	Skitača	4
	Pusti	8	Vodnjan	4
	Smoljanci	8	Divšići	3
	Bokordići	7	Kanfanar	3
	Muntić	7	Medulin	3
Sv. Nedelja (Labin)	7	Mutvoran	3	
Šišan	7	Orbanići	3	
Peruški	6	Peruški	3	
Orbanići	5	Bokordići	2	
Pačići	5	Krvavići	2	

⁸³⁹ Izvori: HR-DAPA-429, MKV Barban za razdoblje od 1816. do 1860.; MU Pula, MKV Barban za razdoblje od 1860. do 1900.

Sv. Martin (Labin)	5	Kuftići	2
Butkovići	4	Mandelići	2
Premantura	4	Muntić	2
Sv. Kirin (Vodnjan)	3	Pomer	2
Boškari	2	Prodol	2
Dokići	2	Pusti	2
Gajana	2	Roverija	2
Kanfanar	2	Sv. Kirin (Vodnjan)	2
Krvavići	2	Škicini	2
Kuftići	2	Štinjan	2
Pinezići	2	Valtura	2
Pula	2	Vižinada	2
Slapani	2	Baderna	1
Šikići	2	Bijažići	1
Štokovci	2	Brgod	1
Veliki Vareški	2	Butkovići	1
Badnjevari	1	Cerovica	1
Bibići	1	Cokuni	1
Bonašini	1	Čubani	1
Bričanci	1	Fažana	1
Cokuni	1	Ferlini	1
Cukrići	1	Foli	1
Fažana	1	Jovići	1
Kavran	1	Juršići	1
Klarići	1	Krmed	1
Krnjaloža	1	Kunj	1
Kunj	1	Ližnjan	1
Livovići	1	Markoci	1
Ližnjan	1	Oprtalj	1
Marovići	1	Plomin	1
Matelići	1	Produbac	1

	Plomin	1	Pula	1
	Produbac	1	Rapanji	1
	Rapanji	1	Smoljanci	1
	Skitača	1	Sv. Lovreč Pazenatički	1
	Stancija Škabić	1	Šegotići	1
	Sv. Lovreč Pazenatički	2	Triban	1
	Šarići	1	Valdenaga	1
	Šegotići	1		
	Štinjan	1		
	Valdenaga	1		
AUSTRIJSKA	Žminj	31	Žminj	31
ISTRA	Kršan	20	Pićan	21
	Hrelji	11	Krbune	12
	Gračišće	8	Kršan	12
	Čepić	6	Hrelji	11
	Pićan	6	Cere	9
	Šumber	5	Šumber	7
	Tupljak	5	Brdo	5
	Bošci	3	Kožljak	4
	Cere	3	Lindar	4
	Šušnjeвица	3	Badnjevari	3
	Benčići	2	Gologorica	2
	Gajmani	2	Gračišće	2
	Rudani	2	Kranjčići	2
	Bariši	1	Benčići	1
	Brdo	1	Bošci	1
	Draguč	1	Brgudac	1
	Gologorica	1	Draguč	1
	Haluzi	1	Kostanjica	1
	Kožljak	1	Lanišće	1
	Lanišće	1	Mačini	1

	Malakrasa	1	Pazin	1
	Motovun	1	Petercoli	1
	Novaki Pazinski	1	Poreč	1
	Pazin	1	Pucići	1
	Pohmani	1	Stepčići	1
	Roč	1	Stihovići	1
	Vidulini	1	Šimunići	1
			Šušnjeвица	1
			Tupljak	1
			Žgombini	1
KVARNER	Cres	3	Cres	4
	Mošćenice	1	Mali Lošinj	2
	Rukavac	1	Bakar	1
			Sv. Križ (Senj)	1
DALMACIJA	Trogir	1	Dalmacija	1
SLOVENIJA	Tolmin	2		
	Kranj	1		
ITALIJA	Karnija	20	Karnija	11
	Trst	9	Trst	11
	Italija	2	Italija	5
	Furlanija	2	Furlanija	1
MAĐARSKA	Felső-Hamor	1		
UKUPNO		607		444

X. 12. Zanimanja svjedokâ na vjenčanjima

Upisi u maticama pružaju nam podatke o svjedocima na vjenčanju koji su označeni talijanskim izričajem *testimonj* i latinskim *testes*. Duhovne osobe koje su bilježile upise pored njihova imena isticale su zanimanje, odnosno socijalni status. U svim je slučajevima riječ bila o muškarcima, a među njima ističu se oni koji su svjedočili vjenčanju većega broja parova, kao i nekolicina onih koji su zbog službe često boravili u crkvi, poput crkvenjakâ i zvonarâ Srećka Batela, Antonija Liusa, Josipa Butorića, Giuseppea Sozzinija i Ivana Zohila. Među crkvenim dužnosnicima svoje su mjesto našli župnik Antonio Gambin, potom kanonici Angelo Bevilaqua, Giovanni Collacio, Giovanni Colombis, Ivan Filinić, Franjo Gorec, Antun Grgorinić, Josip Kastelec, Antun Krajcar, Petar Stanković, Pietro Toffetti i Sebastiano Trampus, kao i kapelani Matej Božulić, Dominik Bujačić, Matej Crnobori, Franz (Francesco) Grimschegl, Dragutin (Karlo) Korenika, Vito Križanac, Josip Leskošek, Josip Lilek, Ivan Velnić, Roko Vrbić i Ivan Zemljak. Kao svjedoci na ženidbama spominju se također i vodnjanski župnici Stefano Giachin i Tommaso Belci te Bartolomeo Pirz, pomoćnik (kooperator) u savičentskoj župi.

Najveći se broj bavio poljoprivredom, a potom slijede prilično brojne skupine posjednikâ i građana. Nekolicina se bavila privatnim obrtom te zanimanjima iz oblasti tekstilne i obućarske industrije, pri čemu su iz Karnije potjecali postolari Giacomo Puntil, Giovanni Battista Najaretto, Ulderico Michielli i članovi obitelji Cleva, krojači Antonio, Luca i Luigi Luch te Valentino Mignuleschi, kao i tkalci Antonio, Costantino i Giovanni Battista Gonan, Vigilio Gottardis, Giovanni Puntil i članovi obitelji Agostinis. Iz istarskih se, pak, krajeva u većemu broju upisa navode labinski postolar Ivan Dušman te Rovinjci Angelo Basarini i Valentino Rovis, koji su se bavili istim obrtom.

Iz talijanskoga podneblja dolazili su i vršitelji sljedećih zanimanja: kovači i trgovci, među kojima se izdvaja karnijska obitelj Cleva, trgovac starom odjećom Alessandro Cozzarini, krčmar Domenico Defranceschi, slikar Venier Trevisan, stolari Giovanni Milanta, Giovanni Rodina, Valentino Tommasi i Pietro Veggian te zidari Antonio Brun, Matteo Delizuanni, Giovanni Didoj, Angelo Modesto, Bortolo Rabar, Osquardo Stefanutti i Vincenzo Titossi. Potom slijede mornari Gabrielle Balarin i Giovanni Pontello te vojnik (pješač) Antonio Luchini. Za dvojicu stranih svjedoka navode se detaljniji podaci o njihovoj provenijenciji: riječ je o svećeniku Giustu Furlanu *detto Fara* iz Chioggie, orguljašu

Vincenzu Bassiju iz Trsta te vlasniku lađe Giuseppeu Taizu s otoka Pellestrine. U pomorskoj službi bio je i umirovljeni pomorski zapovjednik njemačkoga podrijetla, Joseph Heinrich Toscher. U nekoliko slučajeva mladenci su za svjedoke odabrali osobe koje su pripadale plemićkomu sloju: bili su to *Nobil Uomo* Luigi Pisani, venecijanski grof i feudalni posjednik, te grof Francesco Giustinian (Lalin).

Zabilježeni su i pojedinačni primjeri poštara (Mihovil Zuban), odvjetnika (Josip Belavić), bilježnika (Jakov Dminić), kancelara (Giovanni Battista Onofrio iz Rovinja), šefa financija (Niccolò Zaccaria) i općinskoga zastupnika (Antun Škabić). Općinskim poslovima poslovima bavila su se i dvojica pisara (Jakov Mandušić i Cristoforo Tromba), trojica upravitelja prihoda (Josip Batel, Gioachino Cleva i Tommaso Rutter) te glasnici/teklići, među kojima se navodi i jedan Rakljanac – Matej Vale (Papa). O održavanju sigurnosti i reda brinuli su se perjanik/stražar Matej Ruba (Markica) i žandarmerijski zapovjednik Juraj Prhat.

Kao pripadnike značajnijih društvenih slojeva svakako treba navesti dvojicu barbanskih podestata – Josipa Antuna Batela i Pietra Antonija Capponija – zatim doktora Josepha Heima, ljekarnike iz glasovite labinske obitelji Milevoj te učitelje koji su potjecali s Kvarnera (Vjekoslav Kinkela iz Opatije, Ivan Malabotić s Cresa i Franjo Volarić iz Vrbnika) i sjeveroistočne Italije (Tommaso Rutter iz Tolmina). Pored učitelja, u funkciji svjedokâ navode se i četvorica učenika, odnosno studenata, od kojih se u upisima ponajviše javlja Matej Zuban, student teologije.

Naposljetku, iz kategorije pomoćnoga osoblja mladenci su za svjedoke na vjenčanju odabrali – također – isključivo muške osobe. Kao što je već rečeno u poglavlju o zanimanjima krsnih kumova, poslugu nisu imali samo članovi imućnijih obitelji, već i duhovne osobe – u njihovoj su službi bili Jakov Drašić i Jakov Griparić (Barbić). Možemo, dakle, vidjeti kako su, osim iz naselja na Barbanštini, svjedoci dolazili i iz drugih istarskih, kvarnerskih, ali i talijanskih krajeva, što svjedoči o razvijenim migracijskim kontaktima u devetnaestostoljetnome Barbanu.

Tablica 23. Zanimanja svjedokâ na vjenčanjima u Župi Barban (1816. – 1900.)⁸⁴⁰

Zanimanje		Zanimanje	
<i>agente comunale</i>	općinski zastupnik	<i>finanzier capo</i>	šef financija
<i>agricola</i>	poljoprivrednik/seljak	<i>macelajo</i>	mesar
<i>artista/artefice</i>	majstor	<i>magister/maestro</i>	učitelj
<i>assessore comunitatis</i>	općinski povjerenik	<i>marangone/falegname/ faber lignarius</i>	stolar
<i>attuario comunale</i>	općinski pisar	<i>medicus</i>	doktor
<i>avvocato</i>	odvjetnik	<i>mercator/commerziante/ comerciante/negoziante</i>	trgovac
<i>cameraro</i>	upravitelj prihoda	<i>militare</i>	vojnika
<i>campanarius/ campanaro/ nonzolo</i>	zvonar	<i>murator/ muratore</i>	zidar
<i>cancellista</i>	kancelar	<i>nauta/marinaro</i>	mornar
<i>canonicus/canonic</i>	kanonik	<i>notajo</i>	bilježnik
<i>capitaneus maritimus</i>	pomorski zapovjednik	<i>operarius</i>	radnik
<i>capitano di barca/patron</i>	vlasnik lađe	<i>organaro/organista</i>	orguljaš
<i>cappellano</i>	kapelan	<i>ostiere/caupo</i>	krčmar
<i>cassiere</i>	blagajnik	<i>pitore</i>	slikar
<i>cenciajuolo</i>	trgovac starom odjećom	<i>podestas/podestà</i>	podestat
<i>civilis/civile</i>	građanin	<i>possidente</i>	posjednik
<i>conciatore di pelli/conciapelli</i>	kožar	<i>praefectus Gendarmeriae</i>	žandarmerijski zapovjednik
<i>conte</i>	grof	<i>postiere</i>	poštar
<i>cooperatore</i>	kooperator	<i>privatus</i>	privatnik
<i>cursores comunale/ cursor communalis</i>	općinski glasnik/ teklič	<i>sacerdote</i>	svećenik
<i>delegato</i>	izaslanik/povjerenik	<i>sagrestano/sagristà/ aedituus</i>	crkvenjak
<i>discipulus/studente/</i>	učenik/	<i>sarte</i>	krojač

⁸⁴⁰ Na istome mjestu.

<i>studiosus</i>	student		
<i>fabbro/fabbro ferrajo/ faber ferrarius</i>	kovač	<i>satelitis</i>	perjanik/ stražar
<i>fante</i>	vojn timer pješak	<i>servo/serviente/servus</i>	sluga
<i>farmacista</i>	ljekarnik	<i>sutor/calceolarius/ calzolajo/ scarpajo</i>	postolar
<i>feudatario</i>	feudalni posjednik	<i>textor/tesser/tessitore</i>	tkalac

XI. SMRT

XI. 1. Mortalitet

Mortalitet označava negativnu odrednicu prirodnoga i ukupnoga kretanja žiteljstva koja utječe na njegovo smanjivanje. Njegova je stopa određena sinergijskim djelovanjem bioloških (dobna struktura stanovništva), društveno-gospodarskih (razina obrazovanja i životnoga standarda) i zdravstvenih čimbenika (higijensko-zdravstveni uvjeti, dostupnost hrane, brojnost liječničkoga i drugoga medicinskog osoblja, učinkovitost preventivnih zdravstvenih mjera u suzbijanju pojave i širenja zaraznih bolesti) te je pokazateljem životnoga standarda.⁸⁴¹

Promatrajući stope mortaliteta u europskim zemljama u XIX. stoljeću, ona najniža uočava se na sjeveru i zapadu kontinenta (Švedska, Engleska i Francuska, a djelomično i Njemačka), dok je obratno stanje bilo u južnim i istočnim zemljama. Razlog su niže stope u prvoj skupini zemalja ranije započeti modernizacijski procesi, stoga se u njima vrijednosti kreću između 20 i 25%. U Italiji, pak dosežu i do 36%, i to u desetljeću od 1811. do 1820., koje je obilježeno krilaticom *fame et peste* zbog stanja oskudice i epidemije tifusa. Stopa mortaliteta ondje opada tek na izmaku XIX. stoljeća, čemu je prethodio proces ujedinjenja države (1861.).⁸⁴²

U primitivnim, ruralnim društvenim zajednicama opća stopa mortaliteta bila je vrlo visoka, iznosivši prosječno više od 40%, no u kasnijim stoljećima – uslijed društveno-gospodarskoga i zdravstvenoga razvoja – pokazuje tendenciju smanjenja. Međutim, budući da odražava razlike koje se javljaju u dobnoj strukturi umrlih među raznim populacijama, ona nije reprezentativnim indikatorom razine smrtnosti, niti zdravstvenoga stanja u komparativnim analizama razvijenih područja – u kojima prevladava starije stanovništvo s višom stopom mortaliteta – te onih slabije razvijenih s višim udjelom mlađe populacije, koja unatoč visoke stope mortaliteta dojenčadi i male djece bilježe nižu opću stopu mortaliteta upravo zbog navedene dobne strukture.⁸⁴³

⁸⁴¹ Alica Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, nav. dj., str. 238. – 239.

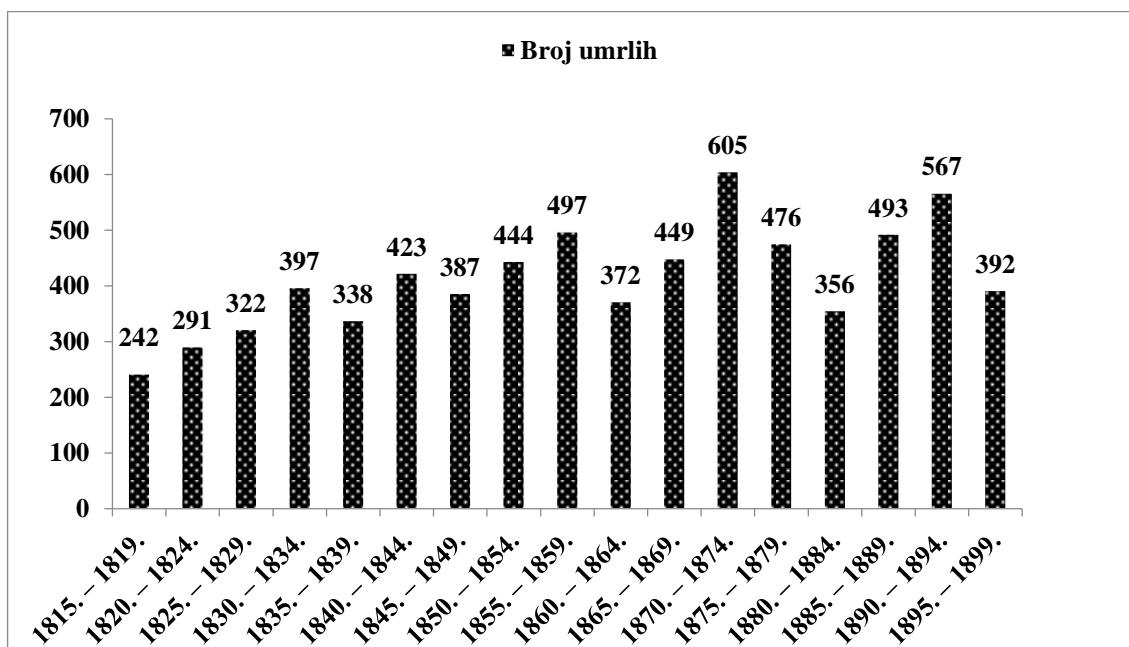
⁸⁴² Ercole Sori, „Malattia e demografia“, u: *Storia d'Italia. Annali 7: Malattia e medicina* (a cura di Franco Della Peruta), Torino 1984., str. 542. – 543.

⁸⁴³ Alica Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, nav. dj., str. 241. – 242.

Prema Jakovu Geli, u Hrvatskoj je razdoblje tranzicije mortaliteta – prijelaz s visoke (iznad 30‰) na nisku stopu (ispod 15‰) – obilježeno smanjenjem opće te stope mortaliteta dojenčadi, kao i produženjem ljudskoga vijeka, započelo tek oko 1880.⁸⁴⁴ U Francuskoj je, pak, prijelaz visokih vrijedosti iz predtranzicijske etape na one niže od 30‰ započeo u XVIII. stoljeću, a u ostalim zemljama zapadne i sjeverozapadne Europe u prvoj polovini XIX. stoljeća.⁸⁴⁵

U Župi Barban je u razdoblju od 1815. do 1900. ukupno umrlo 7.120 osoba, od čega je muškaraca bilo 3.538 (49,69%), a žena 3.580 (50,28%). Prosječno su godišnje umirale 84 osobe. Najmanje umrlih bilo je godine 1842., u kojoj ih je upisano 28, a najviše 1890., kada ih je zabilježeno čak 174. Razmatrajući broj umrlih po petogodištima, najniži se udio zamjećuje u prvome istraženom razdoblju (1815. – 1819.), a najviši u ranim sedamdesetim godinama XIX. stoljeća (Grafikon 35.). Spolna struktura ukazivala je na različitosti u omjeru umrlih svake godine, izuzev 1825. i 1826., kada je ujednačena, dok se najveće razlike uočavaju 1891., kada su umrla 34-orica muškaraca više, te godine 1834., u kojoj je skončalo 19 žena više.

Grafikon 35. Kretanje broja umrlih u Župi Barban (1815. – 1899.)⁸⁴⁶

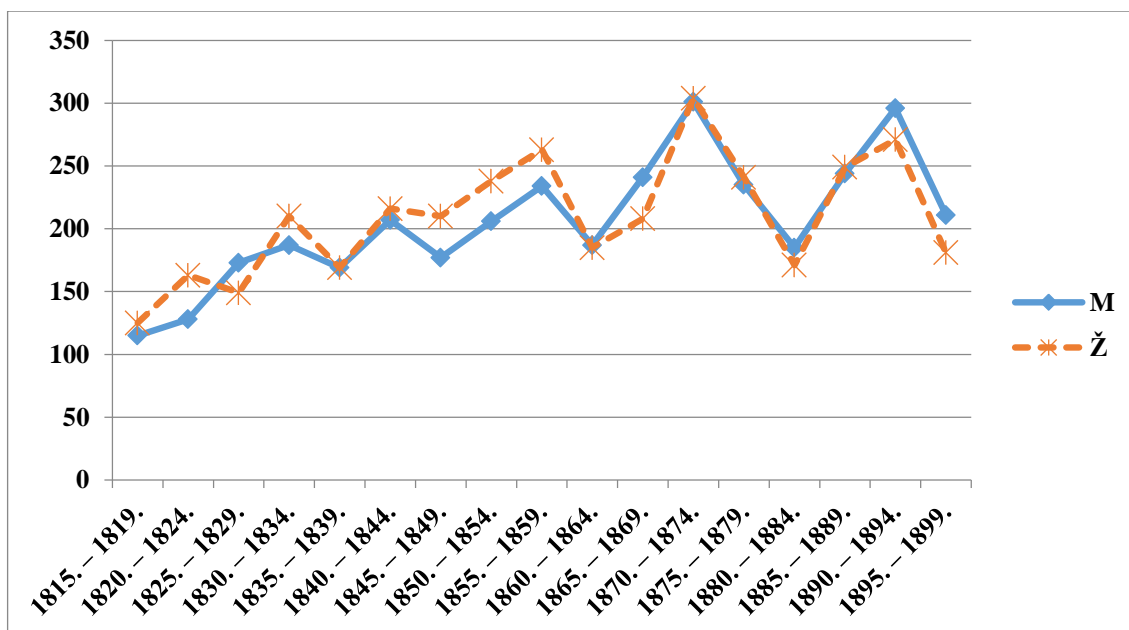

⁸⁴⁴ Jakov Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj*, nav. dj., str. 15., 149.

⁸⁴⁵ Alica Wertheimer-Baletić, *Demografija*, str. 90. – 91.

⁸⁴⁶ Izvori: HR-DAPA-429, MKU Barban za razdoblje od 1815. do 1860.; MU Pula, MKU Barban za razdoblje od 1860. do 1899.

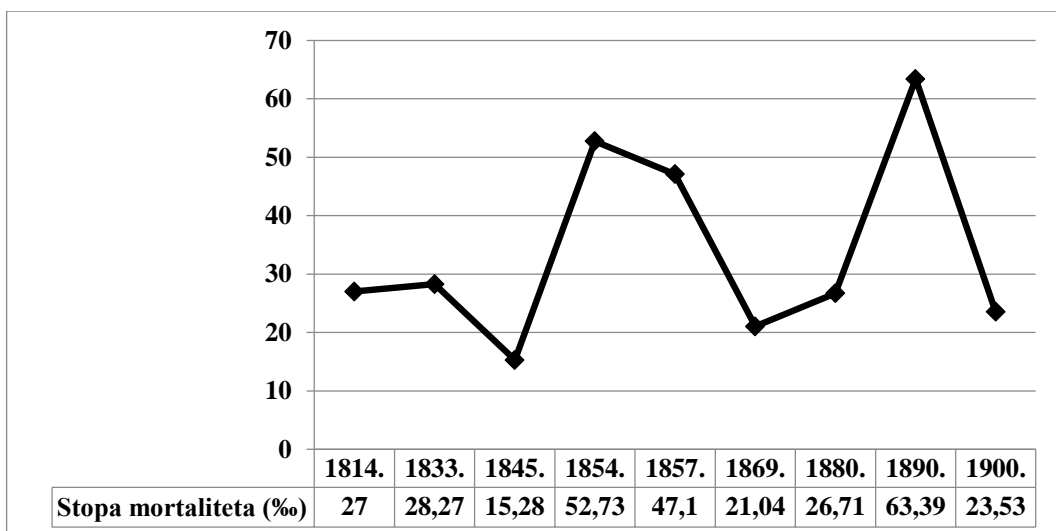
Grafikon 36. Kretanje broja umrlih po spolu u Župi Barban (1815. – 1899.)⁸⁴⁷

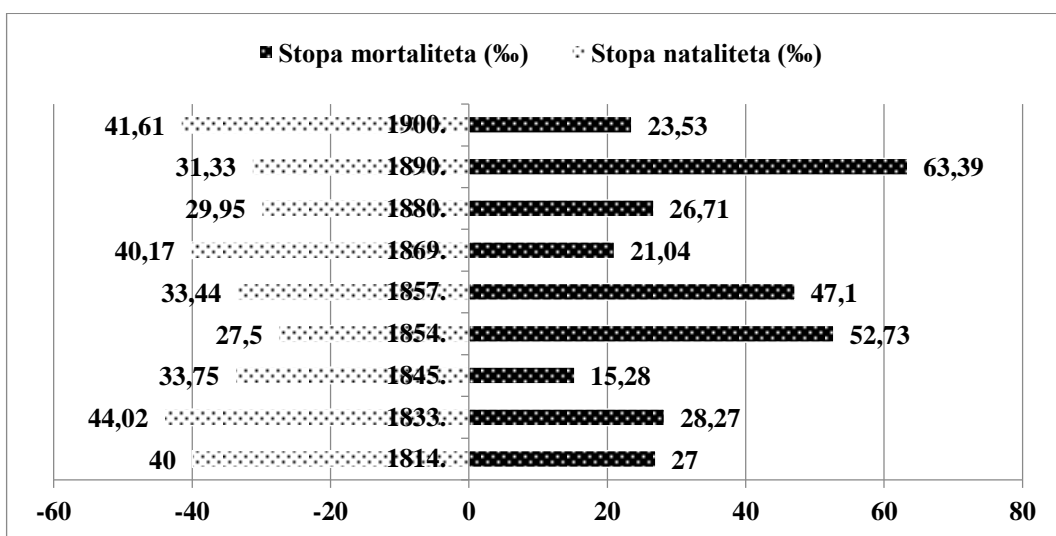
Opća stopa mortaliteta kretala se tijekom XIX. stoljeća od niskih 15,28 pa do vrtoglavih 63,39‰ zabilježenih 1890. Takve oscilacije svjedoče o variranju godišnjega broja umrlih, no prosječna je stopa mortaliteta bila slična istarskim vrijednostima – premda ipak blago viša – iznoseći 33,89‰. Usporedimo li opće stope mortaliteta s onima nataliteta (Grafikon 38.), možemo zaključiti da je zamjetno viša bila u godinama najvećega broja umrlih – 1854., 1857. i 1890. – dok u ostalima pokazuje niže vrijednosti.

⁸⁴⁷ Na istome mjestu.

Grafikon 37. Stopa mortaliteta u Župi Barban (1814. – 1900.)⁸⁴⁸

Grafikon 38. Stope nataliteta i mortaliteta u Župi Barban (1814. – 1900.)⁸⁴⁹

⁸⁴⁸ Izvori: HR-DAPA-429, MKU Barban za godine 1814., 1833., 1854., 1857.; MU Pula, MKU Barban za godine 1869., 1880., 1890., 1900.; Miroslav Bertoša, *Istra: Doba Venecije*, nav. dj., str. 677. – 678.; Jakov Jelinčić, „Matične knjige župe Barban“, nav. dj., str. 122.; *Bollettino Provinciale*, nav. dj., str. 22.; Mirko Korenčić, *Naselja i stanovništvo*, nav. dj., str. 564.; Državni zavod za statistiku – Republika Hrvatska, nav. dj.

⁸⁴⁹ Izvori: HR-DAPA-429, MKU Barban za godine 1814., 1833., 1854., 1857.; MU Pula, MKU Barban za godine 1869., 1880., 1890., 1900.; Miroslav Bertoša, *Istra: Doba Venecije*, nav. dj., str. 677. – 678.; Jakov Jelinčić, „Matične knjige župe Barban“, nav. dj., str. 122.; Pietro Kandler, *L'Istria*, god. I., br. 18, 4. IV. 1846., str. 69.; Mirko Korenčić, *Naselja i stanovništvo*, nav. dj., str. 564.; Državni zavod za statistiku – Republika Hrvatska, nav. dj.

Tablica 24. Godišnja distribucija smrti u Župi Barban (1815. – 1900.)⁸⁵⁰

Godina smrti	Broj umrlih prema spolu		Ukupan broj umrlih	Godina smrti	Broj umrlih prema spolu		Ukupan broj umrlih
	M	Ž			M	Ž	
1815.	28	26	54	1858.	34	32	66
1816.	18	14	32	1859.	44	52	96
1817.	21	27	49	1860.	34	37	71
1818.	26	30	57	1861.	42	41	83
1819.	22	28	50	1862.	41	33	74
1820.	21	25	46	1863.	39	41	80
1821.	23	41	64	1864.	31	33	64
1822.	19	20	39	1865.	53	40	93
1823.	21	30	51	1866.	47	36	83
1824.	44	47	91	1867.	55	44	99
1825.	34	34	68	1868.	58	61	119
1826.	42	42	84	1869.	28	27	55
1827.	35	17	52	1870.	27	32	59
1828.	22	20	42	1871.	77	74	151
1829.	40	36	76	1872.	73	84	157
1830.	27	30	57	1873.	79	60	139
1831.	43	53	96	1874.	45	54	99
1832.	55	38	93	1875.	49	54	103
1833.	31	39	70	1876.	46	43	89
1834.	31	50	81	1877.	42	38	80
1835.	27	26	53	1878.	54	68	122
1836.	25	22	47	1879.	44	38	82
1837.	43	37	80	1880.	43	31	74
1838.	33	39	72	1881.	28	35	63
1839.	41	45	86	1882.	38	30	68
1840.	40	36	76	1883.	42	39	81
1841.	44	48	92	1884.	34	36	70

⁸⁵⁰ Izvori: HR-DAPA-429, MKU Barban za razdoblje od 1815. do 1860.; MU Pula, MKU Barban za razdoblje od 1860. do 1900.

1842.	44	55	99	1885.	51	44	95
1843.	52	49	101	1886.	34	36	70
1844.	27	28	55	1887.	32	46	78
1845.	18	25	43	1888.	63	69	132
1846.	39	43	82	1889.	64	54	118
1847.	34	33	67	1890.	84	90	174
1848.	30	47	77	1891.	85	51	136
1849.	56	62	118	1892.	54	43	97
1850.	44	54	98	1893.	46	44	90
1851.	31	45	76	1894.	27	43	70
1852.	28	34	62	1895.	37	36	73
1853.	47	46	93	1896.	34	33	67
1854.	56	59	115	1897.	35	21	56
1855.	75	79	154	1898.	44	35	79
1856.	35	46	81	1899.	61	56	117
1857.	46	54	100	1900.	42	27	69
Nepoznato			2				
UKUPNO	1518	1659	3179	UKUPNO	2020	1921	3941
Udio (%)	47,78%	52,22%		Udio (%)	51,26%	48,74%	

Sve do posljednjega dvadesetljeća XIX. stoljeća stopa smrtnosti bila je visoka u Hrvatskoj, pa tako i u Istri, gdje je između 1780. i 1880. prosječno godišnje umiralo 30 osoba na 1.000 stanovnika, a od 1880. do 1900. taj se prosjek snizio na 27 osoba.⁸⁵¹ Kao i u slučaju općih stopa nataliteta, izračuni onih mortaliteta donose se tek u neznatnome broju povijesnodemografskih radova o istarskim župama. U Župi Savičenta u XVIII. stoljeću bilo je između 38 i 48 umrlih na 1.000 stanovnika, uz ekstremno odstupanje 1748., kada je stopa mortaliteta iznosila 63,7%. U prvome je desetljeću XIX. stoljeća Župa još uvijek bilježila visoke predtranzicijske vrijednosti: 1805. stopa mortaliteta iznosila je 43,1%, a 1814. 34,5%.⁸⁵² Opća stopa mortaliteta u čepičkoj župi pokazuje vrlo visoke vrijednosti u godini provedbe prvoga modernoga popisa žiteljstva na prostoru Monarhije, iznoseći 47,69%.⁸⁵³

⁸⁵¹ Izračunato prema: Jakov Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj*, nav. dj., str. 148., 151.

⁸⁵² Danijela Doblanović, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 38.

⁸⁵³ Izračunato prema: Ista, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić“, nav. dj., str. 95. – 97.

Niža stopa mortaliteta u odnosu na istarski prosjek zamjetna je u Buzetu, a kao mogući se razlog tomu navodi mješovit karakter Župe, odnosno suživot seoskoga i gradskoga stanovništva. Ondje je u desetljeću od 1870. do 1880. zabilježeno 26,35%, što – pored produženoga trajanja životnoga vijeka i ženidbe u kasnijoj dobi – ukazuje na početak tranzicijskoga procesa.⁸⁵⁴

Između 1780. i 1880. na državnoj je razini najniža stopa mortaliteta zabilježena u Dalmaciji, gdje je prosječno godišnje umiralo 25 osoba na 1.000 stanovnika, a potom slijedi Istra s oko 30%, dok su najviše stope mortaliteta zamjetne u Vojnoj krajini te Hrvatskoj i Slavoniji, u mnogim godinama premašujući 40%, pri čemu u petogodištu od 1846. do 1850. stopa mortaliteta u Vojnoj krajini doseže visokih 51,84%.⁸⁵⁵ Prema analizi prirodnoga kretanja žiteljstva u pojedinim hrvatskim župama u razdoblju od 1870. do 1880., izrazita predtranzicijska obilježja iskazana su u slavonskim župama – Donjemu Miholjcu⁸⁵⁶ i Drenovcima⁸⁵⁷ – u kojima je razvidan prirodni pad, a prosječna godišnja stopa mortaliteta kretala se od 37 do 41%.

Tranzicija je mortaliteta najprije zahvatila dubrovačko područje zbog izrazitijega razvoja medicine i visoke razine zdravstvene zaštite: najnižu stopu bilježe Desne (16,90%)⁸⁵⁸, otočke župe Pupnat⁸⁵⁹ i Babino Polje⁸⁶⁰, gdje je iznosila oko 21%, te Dubrovnik sa sličnim vrijednostima u prvoj polovini XIX. stoljeća (22,8%)⁸⁶¹. Na Pelješcu je u razdoblju od 1831. do 1900. također zamjetna mnogo niža stopa mortaliteta u odnosu na hrvatski prosjek, napose u Župi Viganj, gdje je godišnji prosjek iznosio manje od 21%, bivajući nižim i od onoga regionalnoga, a tomu je pridonijelo produženje životnoga vijeka, ali i smanjena stopa nataliteta, što je uvjetovalo i niži udio mortaliteta dojenčadi.⁸⁶² Učinci tranzicijskoga procesa koji se širio prema južnodalmatinskim otocima vidljivi su u korčulanskome Blatu⁸⁶³ i na

⁸⁵⁴ Rina Kralj-Brassard – Jelena Obradović-Mojaš – Miroslav Bertoša, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 125. – 126.

⁸⁵⁵ Jakov Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj*, nav. dj., str. 147. – 148.

⁸⁵⁶ Marija Brandić – Monika Grdiša-Asić – Ivan Čipin, „Stanovništvo Donjeg Miholjca“, nav. dj., str. 100.

⁸⁵⁷ Tamara Alebić – Irena Ipšić – Božena Vranješ-Šoljan, „Stanovništvo Drenovaca“, nav. dj., str. 75.

⁸⁵⁸ Inge Bego-Matijević – Žarko Dugandžić – Anđelko Akrap, „Tranzicija mortaliteta: stanovništvo Desne“, nav. dj., str. 204.

⁸⁵⁹ Julijana Antić-Brautović – Aleksandra Piteša-Orešković – Jakov Gelo, „Stanovništvo Pupnata“, nav. dj., str. 252.

⁸⁶⁰ Neda Mihović – Kristina Puljizević – Božena Vranješ-Šoljan, „Središnja etapa demografske tranzicije: Stanovništvo Babina Polja“, nav. dj., str. 274.

⁸⁶¹ Stjepan Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika*, nav. dj., str. 80.

⁸⁶² Nenad Vekarić, *Stanovništvo poluotoka Pelješca*, nav. dj., str. 102.

⁸⁶³ Ivana Lazarević – Nenad Vekarić, „Stanovništvo Blata na Korčuli“, nav. dj., str. 226.

Lopudu⁸⁶⁴, gdje je stopa mortaliteta iznosila 25 – 26%, dok je, s druge strane, u ruralnim zonama sâm proces kasnio oko pola stoljeća, što potvrđuje primjer lisačke župe, u kojoj je stopa mortaliteta premašila razinu od 40%⁸⁶⁵, čemu je pridonijelo haranje dizenterije. O smjeru širenja tranzicijskoga procesa od juga prema sjeveru svjedoči i njegova kasnija pojava u dvjema srednjodalmatinskim župama – i otočkoj (Betina)⁸⁶⁶ i kopненоj (Bisko)⁸⁶⁷ – u kojima su vrijednosti malo više od 30% sličnije istarskomu prosjeku, a tek potom počinje zahvaćati i kontinentalnu Hrvatsku.

Za područje sjeverozapadne Hrvatske nailazimo na podatke o općoj stopi mortaliteta u drugoj polovini XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća, kada još uvijek pokazuje vrlo visoke, predtranzicijske vrijednosti, koje su, dakako, bile više na selima nego u gradu i/ili trgovištu. U ludbreškoj je župi prosječna stopa mortaliteta u prvoj polovini XIX. stoljeća iznosila 39,3%, a slično je bilo i u kuzminečkoj (40,2%), dok je u križevačkoj zamjetna osjetna razlika između razine mortaliteta u gradu (29,8%) i na selu (43,8%).⁸⁶⁸ U Zagrebu je, pak, u istome razdoblju u prosjeku iznosila 42,6%, pri čemu je 1857. vidljiv pad na 31%, što je povezano s poboljšanjem zdravstveno-higijenskih uvjeta. No, budući da je opća stopa mortaliteta nadvisivala stopu nataliteta, ondje se javlja prirodni pad stanovništva.⁸⁶⁹

⁸⁶⁴ Aida Cvjetković – Dubravka Mehaković – Jakov Gelo, „Središnja etapa demografske tranzicije: stanovništvo Lopuda (1870-1880)“, str. 322.

⁸⁶⁵ Isto, str. 348.

⁸⁶⁶ Frane Čizmić – Božena Vranješ-Šoljan, „Prve naznake demografske tranzicije“, nav. dj., str. 154.

⁸⁶⁷ Marinko Marić – Anđelko Akrap, „Na pragu demografske tranzicije: stanovništvo Biska“, nav. dj., str. 179.

⁸⁶⁸ Stjepan Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, nav. dj., str. 54.

⁸⁶⁹ Isto, str. 109.

XI. 2. Sezonsko kretanje smrtnosti

Na sezonski je raspored smrtnosti, za razliku od sezonalnosti začeca i vjenčanja, najmanje – u izravnome obliku – utjecao sâm čovjek jer smrt ima posljednju riječ⁸⁷⁰, a krucijalnu su ulogu imale geografske osobitosti, klimatski uvjeti te društveno-gospodarsko stanje. Klimatski čimbenici uvjetuju zimski vrhunac broja umrlih u sjevernoj i srednjoj Europi, pri čemu oštra klima pogoduje pojavi infekcija dišnih puteva, dok u južnoeuropskim zemljama prevladava ljetnih vrhunac jer visoka temperatura uzrokuje razne crijevne infekcije. Društveno-gospodarski su, pak, faktori vezani uz proizvodnju hrane te higijenske i zdravstvene uvjete koji ponajviše utječu na nejaku malodobnu djecu, neotpornu na brojne infekcije.⁸⁷¹

Prema Wrigleyjevoj i Schofieldovoj analizi provedenoj na primjeru Engleske od 1541. do 1871., uočava se povezanost sezonskoga kretanja smrtnosti s dobi umrlih osoba. Varijacije umrle dojenčadi podudarale su se s varijacijama rođenih, dosežući maksimume u zimsko i jesensko doba, a minimum ljeti. Međutim, smrtnost djece starije od godinu dana pokazuje suprotan model s vrhuncem u ljetnim mjesecima i najnižim vrijednostima u kasnozimskome periodu. Najviši udio u ukupnome broju umrlih zauzimale su osobe u odrasloj i starijoj dobi, za koje je najrizičnije doba bila zima.⁸⁷²

U Župi Barban dominirao je model sezonskoga rasporeda smrtnosti u kojemu su najviše vrijednosti dosegnute u najhladnijim mjesecima – prosincu i siječnju – dok su one najniže zabilježene u lipnju i srpnju. Promatramo li kretanje smrtnosti po mjesecima s obzirom na spolnu strukturu (Grafikon 40.), možemo uvidjeti da su u prvome mjesecu u malo većemu broju umirali muškarci, a u posljednjemu žene, no te su varijacije, kao i u drugim mjesecima, doista minimalne.

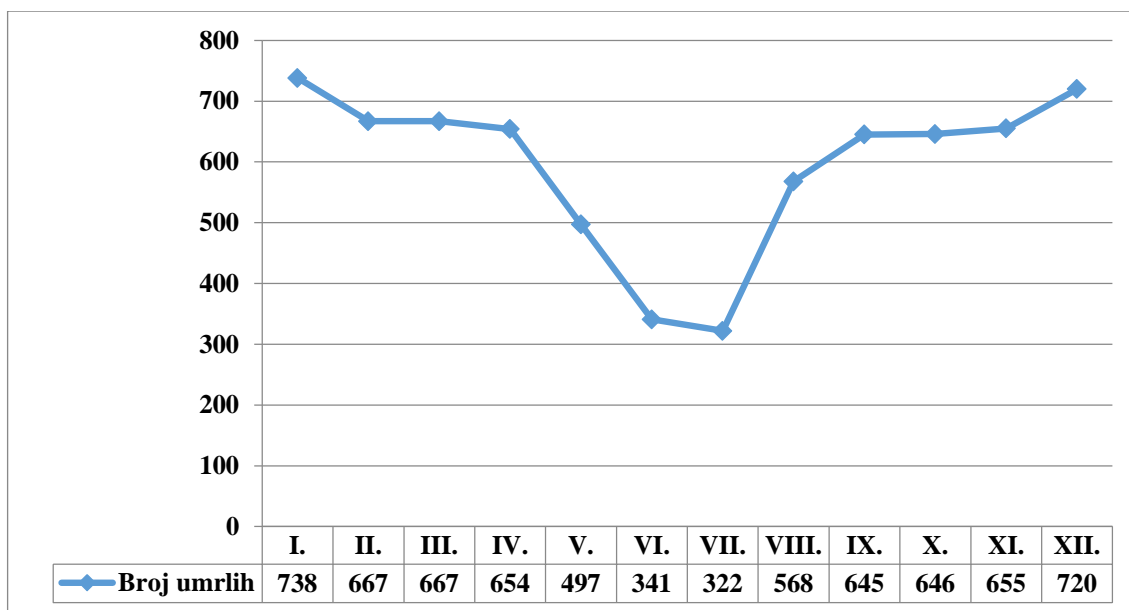
⁸⁷⁰ U osamnaestostoljetnome europskom društvu ukazivalo se na prirodnost prepuštanja oštrici smrti, bez straha i odupiranja: „Death had the last word. Come along, old man, and don't argue.“ Philippe Ariès, *The Hour of Our Death: The Classic History of Western Attitudes Toward Death Over the Last One Thousand Years* (transl. by Helen Weaver), New York 1981., pogl. „The Tame Death“, nepaginirano (dostupno na: https://books.google.hr/books?id=Ga5RAQAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, pristup 18. ožujka 2018.)

Za razliku od današnjega shvaćanja, prema kojemu smrt izaziva strah, u ono se doba smatrala „bliskom“, „blagom“ i „intimnom“, zbog čega je Ariès naziva „ukročena smrt“. Filip Arijes, *Eseji o istoriji smrti na zapadu: od srednjeg veka do naših dana*, Beograd 1989., str. 29.

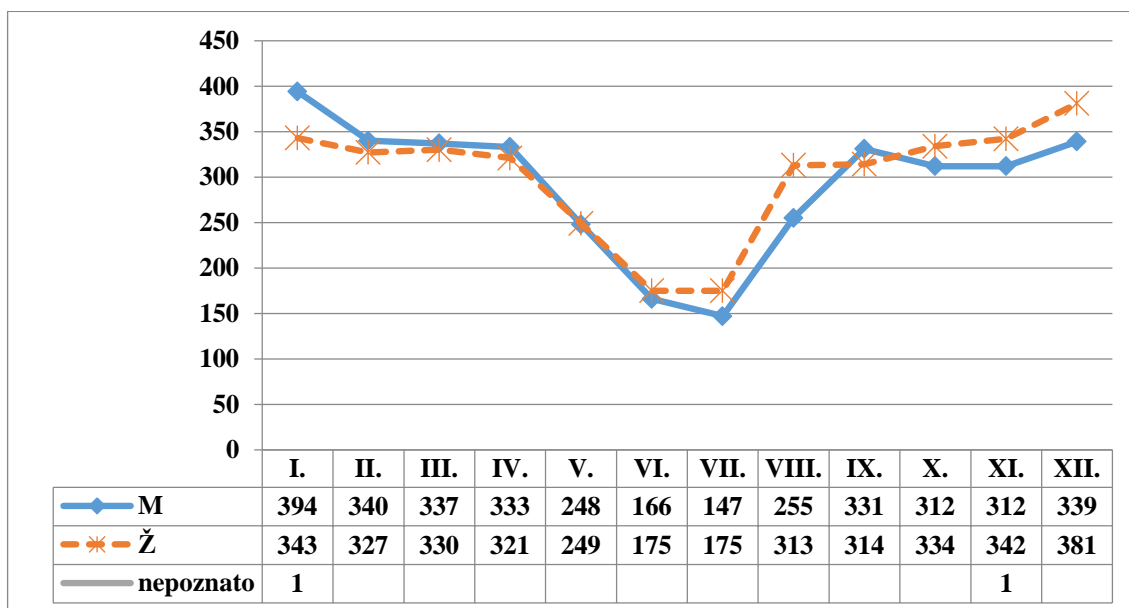
⁸⁷¹ Edward A. Wrigley – Roger S. Schofield, *The Population History of England*, nav. dj., str. 297. – 298.

⁸⁷² Isto, str. 293. – 295.

Grafikon 39. Sezonsko kretanje broja umrlih u Župi Barban (1815. – 1899.)⁸⁷³

Grafikon 40. Sezonsko kretanje broja umrlih po spolu u Župi Barban (1815. – 1899.)⁸⁷⁴

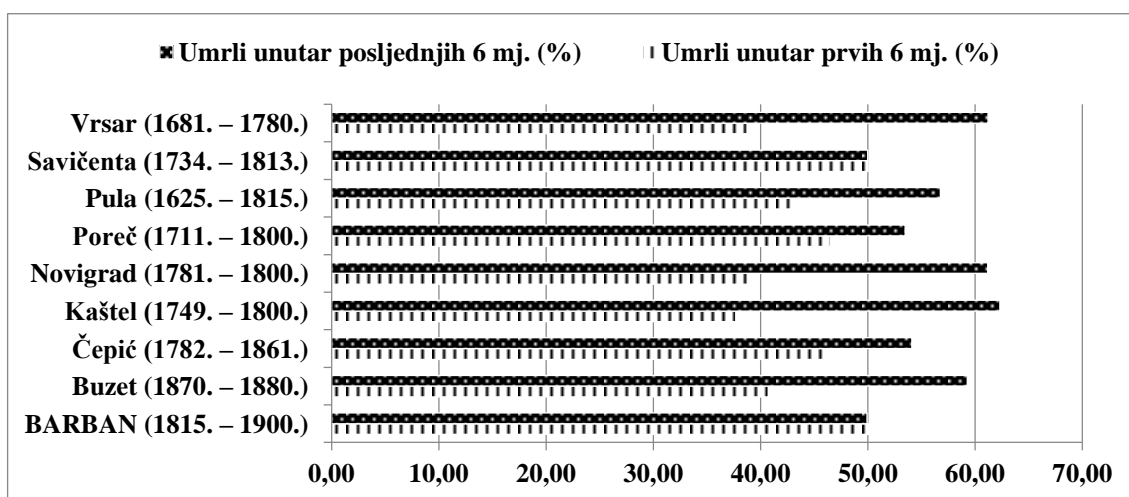

⁸⁷³ Izvori: HR-DAPA-429, MKU Barban za razdoblje od 1815. do 1860.; MU Pula, MKU Barban za razdoblje od 1860. do 1900.

⁸⁷⁴ Na istome mjestu.

U drugim je istarskim župama (Buzet⁸⁷⁵, Čepić⁸⁷⁶, Kaštel (Buje)⁸⁷⁷, Novigrad⁸⁷⁸, Poreč⁸⁷⁹, Pula⁸⁸⁰, Savičenta⁸⁸¹, Vrsar⁸⁸²) ljeti također bilo najmanje umrlih, no što se maksimuma tiče, primjećuju se međulokalne razlikovnosti. U svim je gore spomenutim župama maksimum umrlih razvidan u jesenskim mjesecima (rujnu i listopadu), s izuzetkom Poreča – koji pokazuje najveće sličnosti s Barbanom – gdje je najviša smrtnost bila u siječnju, a tek potom u listopadu. Valja pritom napomenuti da je u navedenim istarskim župama viši udio umrlih zabilježen u drugome dijelu godine, krećući se od 54,10% do 62,31%. Jedino je u Savičenti u ranijemu razdoblju od 1690. do 1733. neznatno viša razina smrtnosti bila unutar prvih šest mjeseci (50,02%), a gotovo je identično stanje razvidno u barbanskoj župi u XIX. stoljeću.

Grafikon 41. Omjer udjela umrlih u pojedinim istarskim župama u 1. i 2. dijelu godine (XVIII. – XIX. stoljeće)⁸⁸³

⁸⁷⁵ Nenad Vekarić – Božena Vranješ-Šoljan, „Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj“, nav. dj., str. 41. – 42.; Rina Kralj-Brassard – Jelena Obradović-Mojaš – Miroslav Bertoša, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 134.

⁸⁷⁶ Danijela Doblanić, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić“, nav. dj., str. 99.

⁸⁷⁷ Marino Manin, „Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima“, nav. dj., str. 137.

⁸⁷⁸ Marino Budicin, „L'andamento della popolazione a Cittanova“, nav. dj., str. 97.

⁸⁷⁹ Egidio Ivetic, „La popolazione di Parenzo“, nav. dj., str. 176.

⁸⁸⁰ Slaven Bertoša, *Život i smrt u Puli*, nav. dj., str. 65. – 66.

⁸⁸¹ Danijela Doblanić, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 211.

⁸⁸² Marino Budicin, „Alcune linee e fattori“, nav. dj., str. 117.

⁸⁸³ Izvori: HR-DAPA-429, MKU Barban za razdoblje od 1815. do 1860.; MU Pula, MKU Barban za razdoblje od 1860. do 1900.; Rina Kralj-Brassard – Jelena Obradović-Mojaš – Miroslav Bertoša, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 134.; Danijela Doblanić, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić“, nav. dj., str. 99.; Marino Manin, „Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima“, nav. dj., str. 137.; Marino Budicin, „L'andamento della popolazione a Cittanova“, nav. dj., str. 97.; Egidio Ivetic, „La popolazione di Parenzo“, nav. dj., str. 176.; Slaven Bertoša, *Život i smrt u Puli*, nav. dj., str. 65. – 66.; Danijela Doblanić, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 211.; Marino Budicin, „Alcune linee e fattori“, nav. dj., str. 117.

Ljetni vrhunac broja umrlih bio je zastupljen u južnohrvatskim, napose otočkim župama (Betina⁸⁸⁴, Babino Polje⁸⁸⁵ i Maranovići⁸⁸⁶, Blato⁸⁸⁷ i Pupnat⁸⁸⁸, Mali i Veli Drvenik te Šolta⁸⁸⁹), u kojima su najkritičniji mjeseci bili srpanj i kolovoz. U kopnenim se, pak, župama Dalmacije raspodjela umiranja po mjesecima razlikovala u odnosu na ove prijašnje, pokazujući maksimalne vrijednosti u rujnu (Lisac)⁸⁹⁰, listopadu (Desne)⁸⁹¹ i studenome (Bisko)⁸⁹². Na Konavlima (Župa Pridvorje)⁸⁹³ razdoblja najveće smrtnosti bila su rana jesen i najhladniji zimski mjeseci (prosinao i siječanj), no odstupanje od takvoga rasporeda vidljivo je – zbog gradskoga načina života i dominacije pomorske djelatnosti – u Cavtatu⁸⁹⁴, gdje je maksimum umrlih zabilježen u kolovozu, a još su veće devijacije razvidne u Dubrovniku⁸⁹⁵, u kojemu prevladava zimski model smrtnosti, s vrhuncem u siječnju. Sličnost sa sezonskom raspodjelom umrlih u Dubrovniku pokazuju župe u neretvanskome kraju – Komin⁸⁹⁶ i Rogotin⁸⁹⁷ – bilježeći najviši udio smrtnosti u siječnju, dok su minimalne vrijednosti bile u srpnju.

Zimski vrhunac umrlih karakterističan je i za slavonsko podneblje (u Donjemu Miholjcu⁸⁹⁸ u prosincu, a u Drenovcima⁸⁹⁹ u veljači), dok je minimum zabilježen u proljetno-ljetno doba (svibanj i lipanj). U prvome su dijelu godine više razine smrtnosti bile i u sjevernohrvatskim župama – u Brdovcu⁹⁰⁰ i Kuzmincu⁹⁰¹ u siječnju i veljači, a u Ludbregu, Križevcima, Samoboru i Zagrebu u idućim dvama proljetnim mjesecima,⁹⁰² dok se najniže vrijednosti mahom pojavljuju ljeti. Kao jedan od razloga ovakvoj regionalnoj disproporciji

⁸⁸⁴ Frane Čizmić – Božena Vranješ-Šoljan, „Prve naznake demografske tranzicije“, nav. dj., str. 164.

⁸⁸⁵ Neda Mihović – Kristina Puljizević – Božena Vranješ-Šoljan, „Središnja etapa demografske tranzicije: Stanovništvo Babina Polja“, nav. dj., str. 282.

⁸⁸⁶ Silvija Batoš – Jasenka Maslek – Nenad Vekarić, „Stanovništvo Maranovića“, nav. dj., str. 307.

⁸⁸⁷ Ivana Lazarević – Nenad Vekarić, „Stanovništvo Blata na Korčuli“, nav. dj., str. 234.

⁸⁸⁸ Julijana Antić-Brautović – Aleksandra Piteša-Orešković – Jakov Gelo, „Stanovništvo Pupnata“, nav. dj., str. 260.

⁸⁸⁹ Mladen Andreis, „Povijesna demografija Velog Drvenika“, nav. dj., str. 272. – 273.

⁸⁹⁰ Marija Gjurašić – Minela Fulurija – Nenad Vekarić, „Zakašnjela demografska tranzicija: stanovništvo Lisca“, nav. dj., str. 356.

⁸⁹¹ Inge Bego-Matijević – Žarko Dugandžić – Anđelko Akrap, „Tranzicija mortaliteta: stanovništvo Desne“, nav. dj., str. 213.

⁸⁹² Marinko Marić – Anđelko Akrap, „Na pragu demografske tranzicije: stanovništvo Biska“, nav. dj., str. 188.

⁸⁹³ Niko Kapetanić – Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, nav. dj., str. 273., 277.

⁸⁹⁴ Isto, str. 277.

⁸⁹⁵ Stjepan Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika*, nav. dj., str. 148.

⁸⁹⁶ Maja Šunjić, „Prirodno kretanje stanovništva Komina“, nav. dj., str. 379.

⁸⁹⁷ Ista, „Stanovništvo Rogotina“, nav. dj., str. 370.

⁸⁹⁸ Marija Brandić – Monika Grdiša-Asić – Ivan Čipin, „Stanovništvo Donjeg Miholjca“, nav. dj., str. 108.

⁸⁹⁹ Tamara Alebić – Irena Ipšić – Božena Vranješ-Šoljan, „Stanovništvo Drenovaca“, nav. dj., str. 85.

⁹⁰⁰ Ante Gabričević, „Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida“, nav. dj., str. 253. – 254.

⁹⁰¹ Stjepan Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, nav. dj., str. 59.

⁹⁰² Na istome mjestu.

glede mjesečnoga rasporeda umiranja navodi se različitost u etapama, a time i učincima tranzicijskoga procesa u pojedinim područjima. Dok se na hrvatskome jugu spomenuti proces ponajprije ogledao u produženju ljudskoga vijeka – usporedno s razvojem medicinskih dostignuća, što je, pak, povlačilo za sobom smanjenje stope mortaliteta unutar najstarije dobne skupine u mjesecima najoštrije zime – on još uvijek nije bio zahvatio i skupinu djece u dobi starijoj od dojenačke koja su najviše umirala u ljetnome periodu. S druge strane, u kontinentalnim predjelima zemlje, nadasve u onim istočnim, proces demografske tranzicije još nije bio ni u začetima, stoga je najviši udio smrtnosti bilježila dobna skupina starijih od pedeset godina, što je rezultiralo prevladavanjem zimskoga vrhunca.⁹⁰³

XI. 3. Mortalitet po dobnim skupinama

XI. 3. 1. Mortalitet dojenčadi

Mortalitet dojenčadi i male djece relevantan je pokazatelj socioekonomskoga razvoja određene zajednice, ali i zdravstvenoga stanja, upravo zbog njihove izražene osjetljivosti na životne i higijenske uvjete, izrazito slabe otpornosti prilikom borbe s bolestima i epidemijama te s glađu i pothranjenošću. Istraživanje te problematike stoga pridonosi stjecanju potpunijega uvida u demografska kretanja i u raznolike aspekte društvenih prilika u kojima su se djeca odgajala te koje su uvjetovale ranu smrt (oskudica, glad, bolesti, nedostatak zdravstvene zaštite, nizak životni standard).⁹⁰⁴ S obzirom na dob, mortalitet dojenčadi dijeli se na: 1. neonatalni, koji obuhvaća novorođenčad umrlu tijekom prvih 28 dana života, a k tomu se dijeli na rani (prvih 6 dana života) i kasni (od 7 do 28 dana života); 2. postneonatalni, koji obuhvaća dojenčad od navršenih 28 dana pa do kraja prve godine života.⁹⁰⁵

Budući da omogućuje povezivanje stope mortaliteta s različitim promjenama u razvoju stanovništva, dječji mortalitet predstavlja svojevrsan indikator „demografskoga blagostanja“ (*benessere demografico*). Rizik umiranja u dojenačkoj dobi ovisio je ne samo o endogenim uzrocima, odnosno zdravstvenim predispozicijama stečenima rođenjem – kao što su težina ili

⁹⁰³ Nenad Vekarić – Božena Vranješ-Šoljan, „Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj“, nav. dj., str. 44., 46.

⁹⁰⁴ Nikola Anušić, „‘Rajna smrt’ – prilog istraživanju smrtnosti djece u Makarskoj 19. stoljeća“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 38, Zagreb 2006., str. 161.

⁹⁰⁵ Alica Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, nav. dj., str. 259. – 260.

kongenitalne bolesti – nego i o čitavome nizu egzogenih uzroka koji su povezani s prirodno-geografskim i društvenim značajkama, metodama i tehnikama u vezi s trudnoćom, porodom, prehranom te, dakako, već spomenutim zdravstvenim prilikama.⁹⁰⁶

Važan utjecaj na smrtnost male djece imaju klimatske promjene koje uvjetuju različite sezonske modele. Zimski klimatski uvjeti, koji nisu pogodovali njihovu preživljavanju, povezani su s odlučujućim faktorima – nemogućnošću prilagodbe i zaštite od hladnoće. Djeca rođena zimi tijekom prvih dana i tjedana života izrazito su podložna infekcijama dišnih puteva, što je vrlo izraženo u zemljama na sjeveru Europe, dok je u ljetnim mjesecima većina smrtnih slučajeva vezana uz crijevne bolesti, i to ponajviše u južnim zemljama.⁹⁰⁷ Dvojica talijanskih demografa – Marco Breschi i Massimo Livi Bacci – u svojim su istraživanjima razmotrila čimbenike povezanosti godišnjih doba koji ukazuju na sezonske razlikovnosti i razine smrtnosti u pet europskih zemalja (Belgija, Italija, Nizozemska, Rusija, Švicarska), francuskoj pokrajini Savoiji te dvjema talijanskim regijama (Veneto i Sicilija) u XIX. stoljeću. Autori su ustvrdili da su najmanje sezonske razlike (između zimskoga i ljetnoga razdoblja) u stopi smrtnosti dojenčadi vidljive u Belgiji i Nizozemskoj, a takav se homogen model javlja i u Savoiji te na Siciliji, bez obzira na različite prevladavajuće klimatske modele (u prvoj kontinentalni, a u drugoj mediteranski). S druge strane, najveća je razlikovnost u stopi smrtnosti s obzirom na mjesec rođenja karakteristična za sjeverni dio Italije (Veneto).⁹⁰⁸ Naime, djeca rođena u oštrome zimskom periodu morala su u prvome mjesecu života pretrpjeti hladnoću, da bi se potom, u slučaju preživljavanja, u dobi od šest mjeseci ponovno suočavala s negativnim (ranije navedenim) učincima drugoga, vrućega ljetnoga godišnjeg doba. Rođenje u posljednjemu i u prvim dvama mjesecima povećavalo je zbog nedovoljne zaštite rizik umiranja u neonatalnoj dobi, dok je najniži udio smrtnosti u istim, najhladnijim mjesecima zamjetan na Siciliji zbog blaže klime. Za razliku od „zimске djece“, ona koja su na svijet došla ljeti najprije podliježu utjecaju tople klime, a sa zimskim teškoćama suočavaju se u kasnijim mjesecima života, kada su već manje podložna riziku od smrti.⁹⁰⁹

⁹⁰⁶ Anna Maria Gatti, „La mortalità infantile tra Ottocento e Novecento. La Sardegna nel panorama italiano“, *Quaderni del Dipartimento di Ricerche Economiche e Sociali – Sezione statistica*, Cagliari 2002., str. 1. – 3.

⁹⁰⁷ Isto, str. 12.; Fiorenzo Rossi – Federica Tesolat, „Analisi della stagionalità in un contesto di alta mortalità infantile. Adria, 1675-1900“, *Popolazione e Storia*, vol. 7, br. 1, Udine 2006., str. 51.

⁹⁰⁸ Marco Breschi – Massimo Livi Bacci, „Le mois de naissance comme facteur de survie des enfants“, *Annales de Démographie Historique*, Paris 1994., str. 171. – 172.

⁹⁰⁹ Fiorenzo Rossi – Federica Tesolat, „Analisi della stagionalità“, nav. dj., str. 47. – 48. Autori navode da su minimalne sezonske razlike u kretanju stope mortaliteta novorođenčadi zabilježene u srednjoeuropskim zemljama s tipičnom kontinentalnom klimom, izdvajajući primjer Švicarske (str. 51.).

Tijekom vrućega godišnjeg doba rizik umiranja od infekcija probavnoga sustava ovisi o djetetovoj dobi. Ono koje je rođeno u proljeće, a koje je pritom majka dojila, zaštićeno je u idućim, ljetnim mjesecima zbog jačanja imuniteta zahvaljujući majčinu mlijeku, dok nedojeno dijete ima oslabljen imunitet te je time u mnogo većoj mjeri osjetljivije na infekcije, stoga trajanje dojenja utječe na razinu smrtnosti ovisno o tome javlja li se odvajanje od majke već prije ili nakon prve godine života. Nezaobilazan element s time u vezi predstavljaju i gospodarske aktivnosti, o kojima je često ovisio način odgoja djece: budući da su u ruralnim sredinama i žene sudjelovale u poljoprivrednim radovima koji su se odvijali u ljetno doba, njihovo višesatno izbjivanje iz kuće dovelo je do odvikavanja djeteta od dojenja, a time i do smanjene zaštite njegova organizma, stoga je niža stopa mortaliteta u ranoj dobi zabilježena u onim područjima gdje su majke ostajale kod kuće i imale mogućnost dojenja te brige o djetetu.⁹¹⁰

Stanovit utjecaj na smrtnost novorođenčadi imala je i majčina dob pri porodu, kao i razmak između rođenja prethodnoga djeteta i ponovnoga začeca. Ako je nova trudnoća nastupila u kratkome razmaku, mogla je uzrokovati pogoršanje majčina zdravlja ili, pak, kongenitalne anomalije u novorođenčeta; taj se učinak ponajviše manifestirao u neonatalnome periodu. Pritom je veći rizik od smrti novorođenoga djeteta ustanovljen ako je ono začeto u razmaku kraćemu od dvije godine u odnosu na rođenje onoga prijašnjega koje je umrlo prije ponovnoga začeca.⁹¹¹ Dojenačka smrtnost ovisila je i o načinu prehrane i higijenskim uvjetima. U devetnaestostoljetnoj je Francuskoj, primjerice, prevladavao običaj angažiranja dojilja (*wet-nurses*) jer neke majke iz objektivnih razloga – posebice ekonomskih, povezanih s teškim radnim opterećenjem majkâ u ruralnim i siromašnim sredinama – nisu mogle ili, pak, iz onih subjektivnih nisu željele dojiti vlastito dijete, što je omogućavalo smanjenje razmaka do ponovnoga začeca. U pozadini ovih potonjih motiva bili su kulturološki faktori, kao i gledište nekadašnje medicine, prema kojemu se, suprotno današnjim spoznajama, majkama preporučivalo izbjegavanje dojenja unutar prvih nekoliko dana ili tjedana nakon poroda zbog slabe kvalitete mlijeka. S time u vezi norveški povjesničar Gunnar Thorvaldsen izdvaja dva modela dojenja (*breastfeeding pattern*): dok su u nordijskim zemljama djecu dojile majke, u

⁹¹⁰ Marco Breschi – Massimo Livi Bacci, „Le mois de naissance“, nav. dj., str. 172. – 174.

⁹¹¹ Renzo Derosas, „La mortalità infantile fatta a pezzi: il caso di Venezia a metà Ottocento“, u: *Piccolo è bello. Approcci microanalitici alla ricerca storico-demografica* (ur. Marco Breschi – Renzo Derosas – Pier Paolo Viazzo), Udine 2003., str. 118., 124.

onim katoličkim na jugu Europe bila je raširena praksa unajmljivanja dojilja, kao i davanje djetetu zamjenskoga mlijeka.⁹¹²

Takva je pojava, prema riječima Zrinke Nikolić Jakus, „fenomen dugoga trajanja“; još u srednjovjekovlju nije bila ograničena samo na bogatije društvene slojeve, već je potreba za dojiljama bila izražena i unutar javnih karitativnih ustanova u kojima su bila smještena napuštena djeca. Njihovo se postojanje uočava, k tomu, i na području nekih dalmatinskih gradova, o čemu svjedoče medievalni bilježnički i narativni izvori – pri čemu su značajna djela dubrovačkih autora Benedikta Kotrulja i Nikole Gučetića – ali i književna ostvarenja poput Držićeve renesansne komedije *Dundo Maroje*. Imućnije žene u dalmatinskim gradovima mogle su izabrati dojilje s najboljim kvalitetama, koje su – za razliku od Toskane, gdje je povjerena dojenčad privremeno bila smještena u kući dojilje na selu – živjele zajedno s obitelji koja ih je zaposlila, a takav se običaj u Dubrovniku zadržao i u prvoj polovini XIX. stoljeća. U tim su krajevima kvaliteta prehrane, kao i preživljavanje dojenčadi stoga ovisili o samoj dojilji.⁹¹³ Prema istraživanjima Marije Mogorović Crljenko, arhivska građa za istarsko područje ne donosi podatke o tome jesu li u doba koje je prethodilo ranomu novom vijeku pripadnice patricijskoga sloja unajmljivale dojilje ili, pak, k njima slale vlastitu dojenčad,⁹¹⁴ no može se pretpostaviti da su u višim krugovima mala djeca preživljavala u višemu postotku upravo zbog boljih životnih i prehrambenih uvjeta.

U značajnome dijelu zapadne Europe u XIX. stoljeću vidljiv je pad opće stope mortaliteta, a time i novorođenčadi te male djece.⁹¹⁵ Međutim, za razliku od većine tih zemalja, kao i onih na sjeveru kontinenta, u drugoj je polovini istoga stoljeća na Apeninskome poluotoku zabilježena mnogo niža stopa preživjele djece, navlastito u regijama njegova sjevernoga i središnjega dijela (Emilia, Marke, Umbria, Veneto). U Italiji je 1860-ih prije pete godine umrlo 47% djece, dok je u Francuskoj taj udio iznosio oko 30%, u Engleskoj nešto manje (oko 25%), a u Norveškoj i Švedskoj bio je dvostruko niži u odnosu na Italiju (20%).⁹¹⁶ U *Ottocentu* stopa mortaliteta djece opada i u slovenskim župama – Črna na Koroškem,

⁹¹² Gunnar Thordvaldsen, „Was there a European breastfeeding pattern?“, *The History of the Family*, vol. 13, br. 3, 2008., str. 283. – 295.

⁹¹³ Zrinka Nikolić Jakus, „Profesija – hraniteljica: dojilje u dalmatinskim gradovima u srednjem vijeku“, u: „*Filii, filiae...*“, nav. dj., str. 98. – 99., 104., 107.

⁹¹⁴ Marija Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, nav. dj., str. 79. – 80.

⁹¹⁵ Alfred Perrenoud, „Child mortality in francophone Europe: State of knowledge“, u: Alain Bideau – Bertrand Desjardins – Hector Perez Brignoli (ur.), *Infant and child mortality in the past*, Oxford 1997., str. 28.

⁹¹⁶ Lorenzo Del Panta, „Infant and early childhood mortality in Italy from the eighteenth to the twentieth century: long-term tendencies and regional differences“, u: Alain Bideau – Bertrand Desjardins – Hector Perez Brignoli (ur.), *Infant and child mortality*, nav. dj., str. 10. – 11.

Pregrad (jugoistočna Slovenija) i Velenje. Prema podacima iz matičnih knjiga potonje, u samome Velenju udio smrtnosti dojenčadi iznosio je 19,4%.⁹¹⁷ Među pokrajinama Austrijskoga Carstva najveći je rizik umiranja tijekom prvoga mjeseca života 1854. razvidan u regiji Veneto, kao posljedica visoke razine zimske neonatalne smrtnosti, koja je ondje bila tri do četiri puta veća u odnosu na druga područja sa sličnim zimskim temperaturama.⁹¹⁸ Prosječan je, pak, udio mortaliteta novorođenčadi u austrijskim pokrajinama krajem XIX. stoljeća iznosio 20%.⁹¹⁹

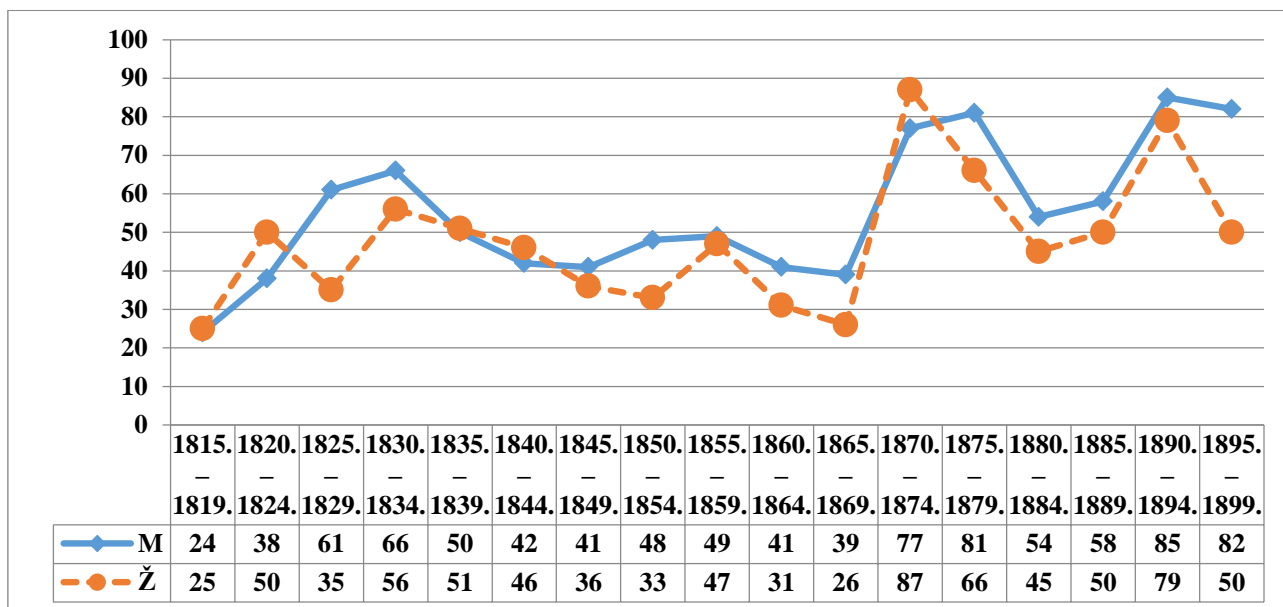
U Župi Barban udio novorođenčadi u ukupnome broju umrlih iznosio je 9,85%, a s obzirom na spolnu strukturu, muška su djeca (53,52%) u većoj mjeri umirala od one ženske (46,48%) unutar prvih mjesec dana, što ne začuđuje zbog činjenice da su ženska djeca otpornija i vitalnija od muške. Pritom su najniže vrijednosti zabilježene u prvome razmotrenom petogodišnjemu razdoblju od 1815. do 1819., a najviše u ranim sedamdesetim godinama XIX. stoljeća (Grafikon 42.). Prosječna stopa mortaliteta ove dobne skupine iznosila je 86,80‰, pri čemu je u prvoj polovini XIX. stoljeća bila izraženija nego u drugoj (91 naprema 82 umrle dojenčadi na 1.000 živorođenih). Bila je najniža sredinom stoljeća, da bi prema njegovu izmaku ponovno konstantno rasla, no ipak ne dosegnuvši najvišu stopu kakva je zabilježena između 1825. i 1830. (160,78‰).

⁹¹⁷ Jože Hudales, *Od zibeli do groba*, nav. dj., str. 117. – 118., 163.

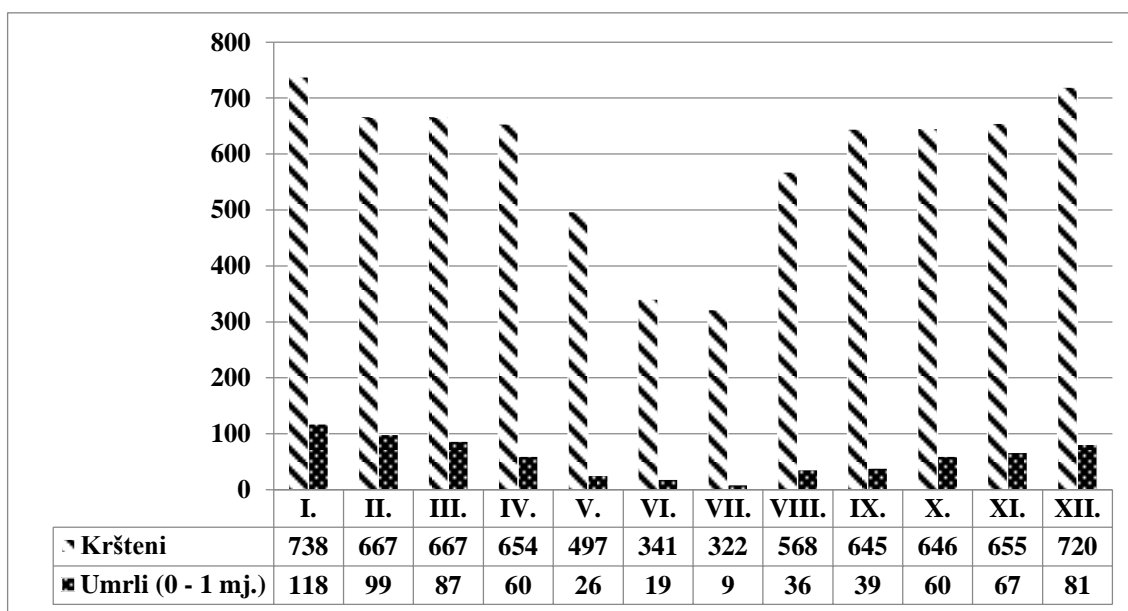
⁹¹⁸ Gianpiero Dalla-Zuanna – Alessandro Rosina, „An Analysis of Extremely High Nineteenth-Century. Winter Neonatal Mortality in a Local Context of Northeastern Italy“, *European Journal of Population/Revue Européenne de Démographie*, vol. 27, br. 1, 2010., str. 38. – 42.

⁹¹⁹ Jože Hudales, *Od zibeli do groba*, nav. dj., str. 118.

Grafikon 42. Kretanje broja umrle muške i ženske novorođenčadi u Župi Barban
(1815. – 1899.)⁹²⁰

Grafikon 43. Odnos ukupnoga broja krštene i umrle novorođenčadi u Župi Barban
(1815. – 1900.)⁹²¹

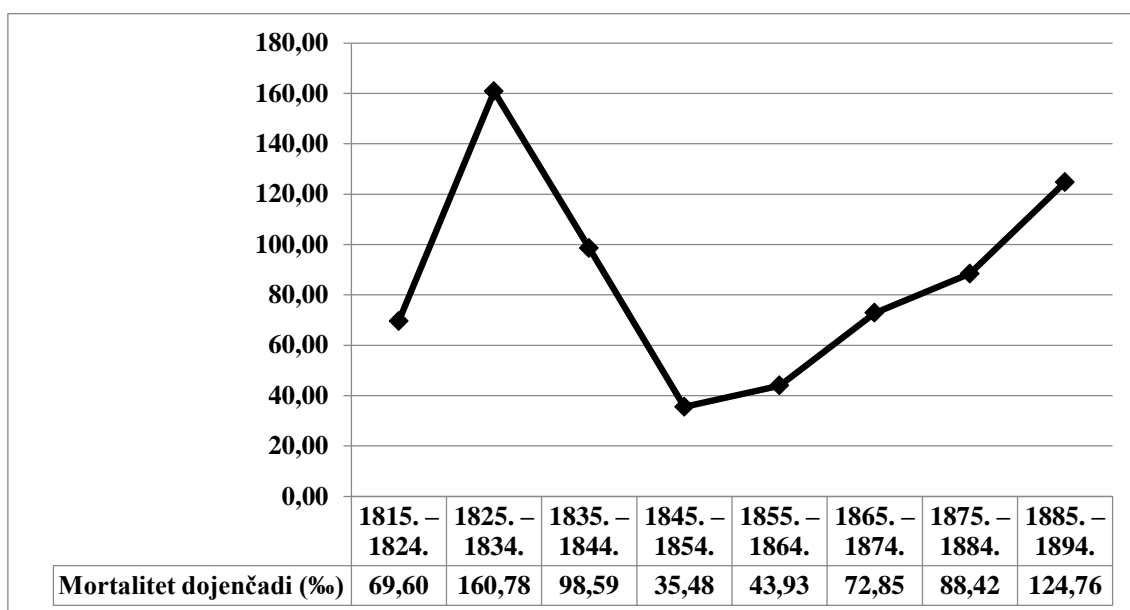

⁹²⁰ Izvori: HR-DAPA-429, MKU Barban za razdoblje od 1815. do 1860.; MU Pula, MKU Barban za razdoblje od 1860. do 1899.

⁹²¹ Na istome mjestu.

Što se sezonskoga rasporeda tiče, kretanje smrtnosti novorođenčadi pokazuje podudarnost s kretanjem broja krštenih po mjesecima jer je visok postotak umro nedugo nakon poroda (Grafikon 45.). Maksimalne su vrijednosti i krštene i umrle novorođenčadi tako dosegnute u siječnju, a minimalne u lipnju i srpnju. Takvo je sezonsko kretanje smrtnosti razvidno i u savičentskoj župi u razdoblju od 1734. do 1813.⁹²², kao i u porečkoj⁹²³ tijekom XVIII. stoljeća.

Grafikon 44. Stopa mortaliteta novorođenčadi u Župi Barban (1815. – 1894.)⁹²⁴

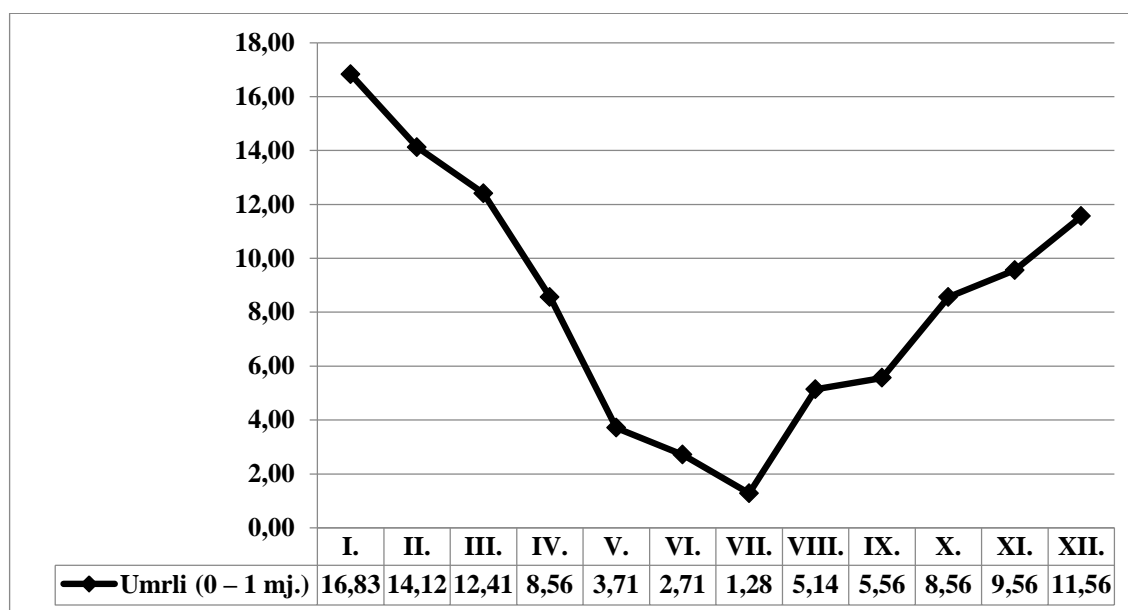

⁹²² Danijela Doblanović, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 212., Grafikon 32.

⁹²³ Egidio Ivetic, „La popolazione di Parenzo“, nav. dj., str. 173.

⁹²⁴ Izvori: HR-DAPA-429, MKK Barban za razdoblje od 1815. do 1891., MKU Barban za razdoblje od 1815. do 1860.; MU Pula, MKK Barban za razdoblje od 1891. do 1894., MKU Barban za razdoblje od 1860. do 1894.

Grafikon 45. Udio umrle novorođenčadi po mjesecima u Župi Barban
(1815. – 1900.)⁹²⁵

U barbanskoj je župi većinu umrlih činila dojenčad (djeca do prve godine života). Prosječna stopa mortaliteta ove dobne skupine iznosila je prilično visokih 220%. U Župi Savičenta bila je u razdoblju od 1734. do 1813. nešto niža (192,13%), a vrijednosti su pritom rasle krajem XVIII. i početkom XIX. stoljeća.⁹²⁶ Niže stope smrtnosti dojenčadi u odnosu na Barban zabilježene su 1840-ih godina u razvijenijim gradovima: Zadru (210%) i Zagrebu (214%), ali i u središtima austrijskih pokrajina poput Graza i Ljubljane (184 – 185%) te Praga (211%), dok Milano, Beč i Venecija bilježe više vrijednosti (281 – 289%).⁹²⁷ U Dubrovniku je – zahvaljujući unapređenju javnozdravstvenoga sustava i medicinske službe te razvijenijoj mreži socijalne pomoći⁹²⁸ – stopa bila podosta niža u odnosu na Istru i kontinentalnu Hrvatsku, iznoseći 157%.⁹²⁹ Vrijednosti slične zagrebačkima razvidne su u prvoj polovini XIX. stoljeća u Ludbregu i Križevcima (210 – 222%), dok su više bile u Kuzmincu (245%)⁹³⁰ – seoskoj sredini, u kojima su uvjeti preživljavanja male djece bili nesumnjivo teži nego u onim gradskima. Među europskim su zemljama nižu stopu mortaliteta

⁹²⁵ Izvori: HR-DAPA-429, MKU Barban za razdoblje od 1815. do 1860.; MU Pula, MKU Barban za razdoblje od 1860. do 1900.

⁹²⁶ Izračunato prema: Danijela Doblanić, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 99.

⁹²⁷ Stjepan Krivošić, *Zagreb i njegovo stanovništvo*, nav. dj., str. 108.

⁹²⁸ Kristina Puljizević, *U ženskim rukama*, nav. dj., str. 183.

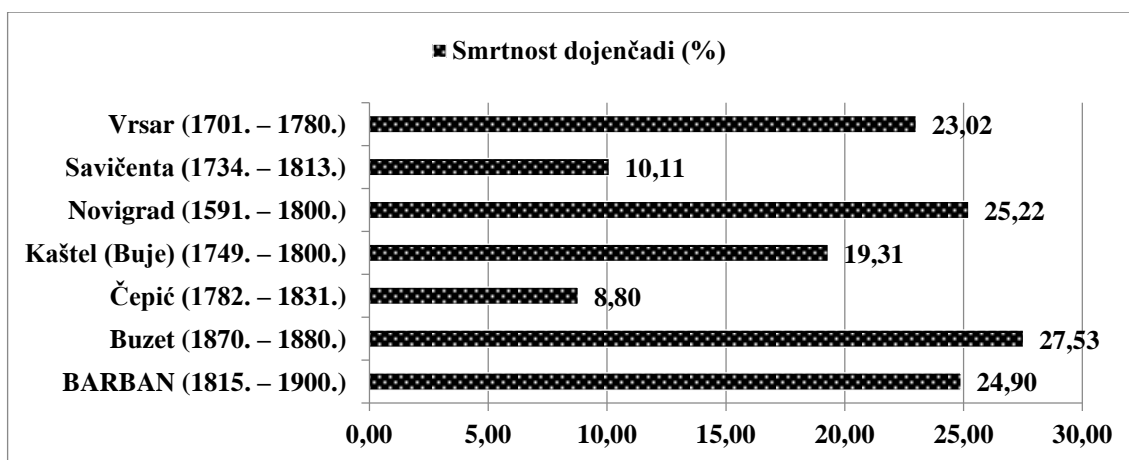
⁹²⁹ Stjepan Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika*, nav. dj., str. 85.

⁹³⁰ Isti, *Stanovništvo i demografske prilike*, nav. dj., str. 64.

dojenčadi sedamdesetih godina XIX. stoljeća bilježile Norveška i Švedska, u kojima se ona kretala od 100 do 130%, a nešto viša bila je na europskome zapadu, iznoseći 150% u Engleskoj i Walesu. U Italiji su, pak, u odnosu na nordijska područja zamjetne dvostruko više vrijednosti – prije svega u regiji Veneto, koja je bilježila čak 350%⁹³¹, što je predstavljalo najvišu zabilježenu stopu u modernoj Europi – a u južnoj Njemačkoj dosezale su također vrlo visokih 300%.⁹³²

Udio dojenčadi u ukupnome broju umrlih zauzimao je u Župi Barban 24,90%. Slične su vrijednosti razvidne u Novigradu⁹³³ i Vrsaru⁹³⁴, dok je u Buzetu razina bila neznatno viša (27,53%)⁹³⁵. U Kaštelu (Buje)⁹³⁶ iznosila je gotovo 20%, dok je upola manji udio registriran u Savičenti⁹³⁷ te daleko najmanji u Čepiću⁹³⁸, gdje nije dosezao niti 9%. Međutim, mogući je uzrok ovakvim varijacijama nedosljednost duhovne osobe u upisivanju podataka o smrti dojenčadi, odnosno nebilježenje sve mrtvorodne djece ili one koja su umrla prije krštenja.

Grafikon 46. Udio umrle dojenčadi u pojedinim istarskim župama
(kraj XVI. – XIX. stoljeće)⁹³⁹

⁹³¹ Gianpiero Dalla-Zuanna – Alessandro Rosina, „An Analysis of Extremely High Nineteenth-Century“, nav. dj., str. 33.

⁹³² Alica Wertheimer-Baletić, *Demografija*, str. 163.

⁹³³ Izračunato prema: Marino Budicin, „L’andamento della popolazione a Cittanova“, nav. dj., str. 95.

⁹³⁴ Izračunato prema: Isti, „Alcune linee e fattori“, nav. dj., str. 118.

⁹³⁵ Rina Kralj-Brassard – Jelena Obradović-Mojaš – Miroslav Bertoša, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 131.

⁹³⁶ Izračunato prema: Marino Manin, „Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima“, nav. dj., str. 137. – 138.

⁹³⁷ Danijela Doblanović, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 100.

⁹³⁸ Ista, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić“, nav. dj., str. 99.

⁹³⁹ Izvori: HR-DAPA-429, MKU Barban za razdoblje od 1815. do 1860.; MU Pula, MKU Barban za razdoblje od 1860. do 1900.; izračunato prema: Rina Kralj-Brassard – Jelena Obradović-Mojaš – Miroslav Bertoša, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 131.; Danijela Doblanović, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić“, nav. dj., str. 99.; Marino Manin, „Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima“, nav. dj., str. 137. – 138.; Marino Budicin, „L’andamento della popolazione a Cittanova“, nav. dj., str. 95.; Danijela Doblanović, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 100.; Marino Budicin, „Alcune linee e fattori“, nav. dj., str. 118.

Na području nekadašnje Dubrovačke Republike najviši udio smrtnosti u dojenačkoj dobi uočava se u ruralnim župama Blatu⁹⁴⁰, Pupnatu⁹⁴¹ i Liscu⁹⁴², premašujući 30%. Dvostruko niže vrijednosti zabilježene su u pomorski orijentiranoj župi Viganj⁹⁴³ – u kojoj je niža stopa nataliteta rezultirala smanjenjem stope umrle dojenčadi – potom u Dubrovniku⁹⁴⁴ i Rogotinu⁹⁴⁵, koji, u usporedbi s ruralnim sredinama kao što su pelješke Janjina i Ponikve⁹⁴⁶, pokazuje upola manji udio smrtnosti. Među dalmatinskim se otocima najniže vrijednosti uočavaju na Malome i Velome Drveniku (15,1%)⁹⁴⁷, dok se udio smrtnosti djece u dobi do jedne godine na Lopudu⁹⁴⁸ i u mljetskim naseljima (Babino Polje⁹⁴⁹ i Maranovići⁹⁵⁰) kretao između petine i četvrtine, a najviši je, pak, zabilježen na Murteru (Betina)⁹⁵¹, dosežući gotovo 30%.

Udio jednak ovomu potonjemu razvidan je u prvoj polovini XIX. stoljeća na tlu sjeverozapadne Hrvatske u Zagrebu⁹⁵², dok najniži bilježe Samobor⁹⁵³ i Brdovec⁹⁵⁴ (oko 17%). U Varaždinu je, pak, potvrđena malo viša razina smrtnosti: u periodu od 1771 do 1857. dojenčad je činila gotovo četvrtinu umrlih.⁹⁵⁵ Najviše vrijednosti na državnoj razini – iznad 40% – zamjećuju se u ludbreškoj, kuzminečkoj i križevačkoj župi, a k tomu se u posljednjoj uočavaju i najveće distinkcije između gradske (31,3%) i seoske sredine (48,5%).⁹⁵⁶ Vrlo visok udio mortaliteta najmlađe dobne skupine, koji zauzima gotovo trećinu, bilježi i slavonska župa Donji Miholjac⁹⁵⁷, iskazujući tipično predtranzicijsko obilježje, koje je potvrđeno i na temelju ranije opisanih demografskih pokazatelja. Iznenadujuće su, pak, vrijednosti, koje su

⁹⁴⁰ Ivana Lazarević – Nenad Vekarić, „Stanovništvo Blata na Korčuli“, nav. dj., str. 230.

⁹⁴¹ Julijana Antić-Brautović – Aleksandra Piteša-Orešković – Jakov Gelo, „Stanovništvo Pupnata“, nav. dj., str. 258.

⁹⁴² Marija Gjurašić – Minela Fulurija – Nenad Vekarić, „Zakašnjela demografska tranzicija: stanovništvo Lisca“, nav. dj., str. 354.

⁹⁴³ Izračunato prema: Nenad Vekarić, *Stanovništvo poluotoka Pelješca*, nav. dj., str. 96.

⁹⁴⁴ Stjepan Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika*, nav. dj., str. 90.

⁹⁴⁵ Maja Šunjić, „Stanovništvo Rogotina“, nav. dj., str. 371.

⁹⁴⁶ Izračunato prema: Stjepan Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika*, nav. dj., str. 95.

⁹⁴⁷ Izračunato prema: Mladen Andreis, „Povijesna demografija Velog Drvenika“, nav. dj., str. 276.

⁹⁴⁸ Aida Cvjetković – Dubravka Mehaković – Jakov Gelo, „Središnja etapa demografske tranzicije: stanovništvo Lopuda“, nav. dj., str. 328.

⁹⁴⁹ Neda Mihović – Kristina Puljizević – Božena Vranješ-Šoljan, „Središnja etapa demografske tranzicije: Stanovništvo Babina Polja“, nav. dj., str. 280.

⁹⁵⁰ Silvija Batoš – Jasenka Maslek – Nenad Vekarić, „Stanovništvo Maranovića“, nav. dj., str. 303.

⁹⁵¹ Frane Čizmić – Božena Vranješ-Šoljan, „Prve naznake demografske tranzicije“, nav. dj., str. 160.

⁹⁵² Izračunato prema: Stjepan Krivošić, *Zagreb i njegovo stanovništvo*, nav. dj., str. 110.

⁹⁵³ Tihana Luetić, „Demografska analiza stanovništva grada Samobora“, nav. dj., str. 228.

⁹⁵⁴ Ante Gabričević, „Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida“, nav. dj., str. 258.

⁹⁵⁵ Isti, *Stanovništvo Varaždina*, nav. dj., str. 207.

⁹⁵⁶ Stjepan Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, nav. dj., str. 62.

⁹⁵⁷ Marija Brandić – Monika Grdiša-Asić – Ivan Čipin, „Stanovništvo Donjeg Miholjca“, nav. dj., str. 105.

se u tadašnjosti nalazile ispod hrvatskoga prosjeka, potvrđene u drugoj istočnohrvatskoj župi – Drenovcima (19,45%). Dobiven je postotak tim više neočekivan s obzirom na karakteristike koje ukazuju na predtranzicijsku fazu, poput niske doživljene dobi i drugih ranije spominjanih. Pri sagledavanju uzroka takve stope mortaliteta, prema Tamari Alebić, Ireni Ipšić i Boženi Vranješ-Šoljan, možemo govoriti samo o pretpostavkama: ili je bila riječ o nesustavnome bilježenju upisa umrle netom rođene djece ili se, pak, smanjenje udjela umrle dojenčadi može objasniti stanovitim poboljšanjem zdravstvenih i higijenskih uvjeta „u naselju ‘u usponu’ (ono se razvija znatno iznad krajiškog prosjeka)“.⁹⁵⁸

XII. 3. 2. Mortalitet u ostalim dobnim skupinama

Pored opće stope mortaliteta, u povijesnodemografskim su istraživanjima vrlo važne i specifične stope prema spolu i dobi umrlih osoba. U Župi Barban je stopa mortaliteta u dječjoj dobi od 1 do 10 godina u analiziranome 85-godišnjemu razdoblju bila vrlo visoka (192,13%). U starijim je dobnim skupinama (od 11 do 30 i od 31 do 50 godina), najvećim dijelom u prokreacijskoj dobi, opala, krećući se od 126,94 do 151,26%. Najviša je, pak, stopa mortaliteta – nakon one u dojenačkome razdoblju – zabilježena u dobnome razredu iznad 50 godina, iznoseći 209,33%.

U skladu s time, iz Grafikona 47. razvidno je kako je udio djece u dobi do 10 godina (izuzevši dojenčad) u ukupnome broju umrlih zauzimaao oko petinu, a onih starijih od 50 godina gotovo četvrtinu, dok su u fertilnoj dobi (od 21 do 50 godina) razine smrtnosti bile podjednake po pojedinim dobnim skupinama. Što se starijih kontingenata tiče, najveći broj umrlih pripadao je skupini između 51 i 60 godina (8,93%), dok je manje bilo onih koji su skončali u dobi iznad 70 godina (6,51%). Zabilježeno je svega devetero osoba koje su doživjele 90 i više godina, pri čemu su dugovječnije bile žene. U dobi od 96 godina 15. rujna 1884. umrla je Marija Mengović. Kao uzrok smrti navodi se laka kolera (*collerina*), a ukop je u župnoj crkvi obavio upravitelj župe Mihovil Semelić.⁹⁵⁹ Najstarija žiteljka bila je 97-godišnja Ivana Šugar, udovica Mateja Pausa iz naselja Orihi.⁹⁶⁰ S ovoga je svijeta otišla 18.

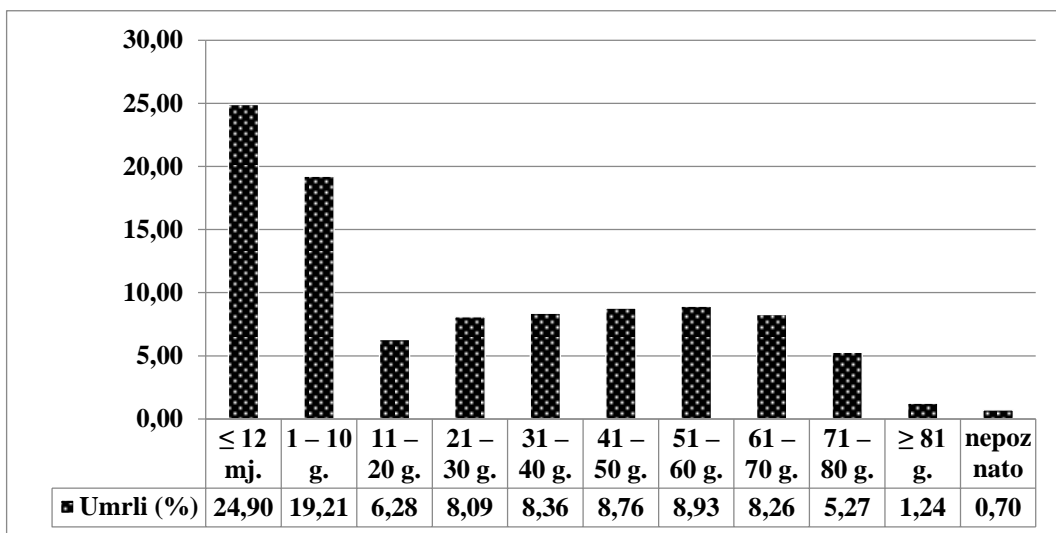
⁹⁵⁸ Tamara Alebić – Irena Ipšić – Božena Vranješ-Šoljan, „Stanovništvo Drenovaca“, nav. dj., str. 80. – 81.

⁹⁵⁹ MU Pula, MKU Barban 1860. – 1916., 15. IX. 1884.

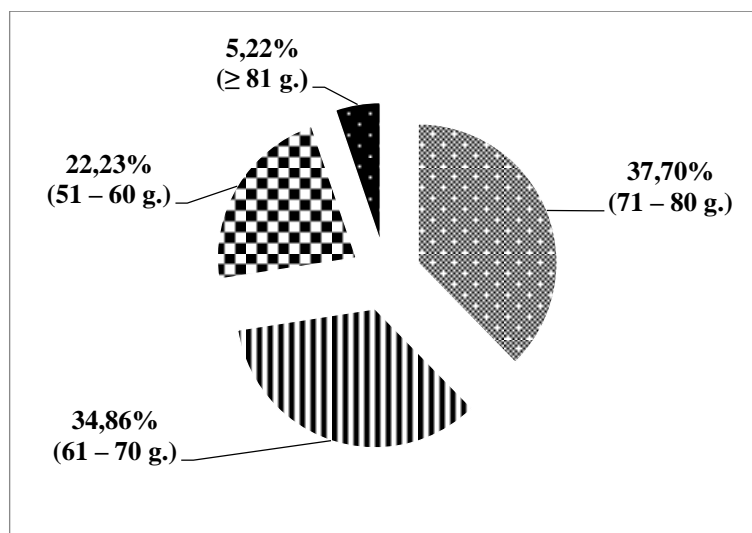
⁹⁶⁰ HR-DAPA-429, MKU Barban 1841. – 1860., 18. IX. 1845.

rujna 1845., a kao uzrok smrti upisana je senilnost (*malatia senile*). Pokopana je na groblju u Prnjanima, a pogrebni se obred sastojao od mise terce⁹⁶¹.

Grafikon 47. Udio umrlih po dobnim skupinama u Župi Barban (1815. – 1900.)⁹⁶²

Grafikon 48. Udio pojedine dobne skupine u ukupnome broju umrlih starijih od 51 g. u Župi Barban (1815. – 1900.)⁹⁶³

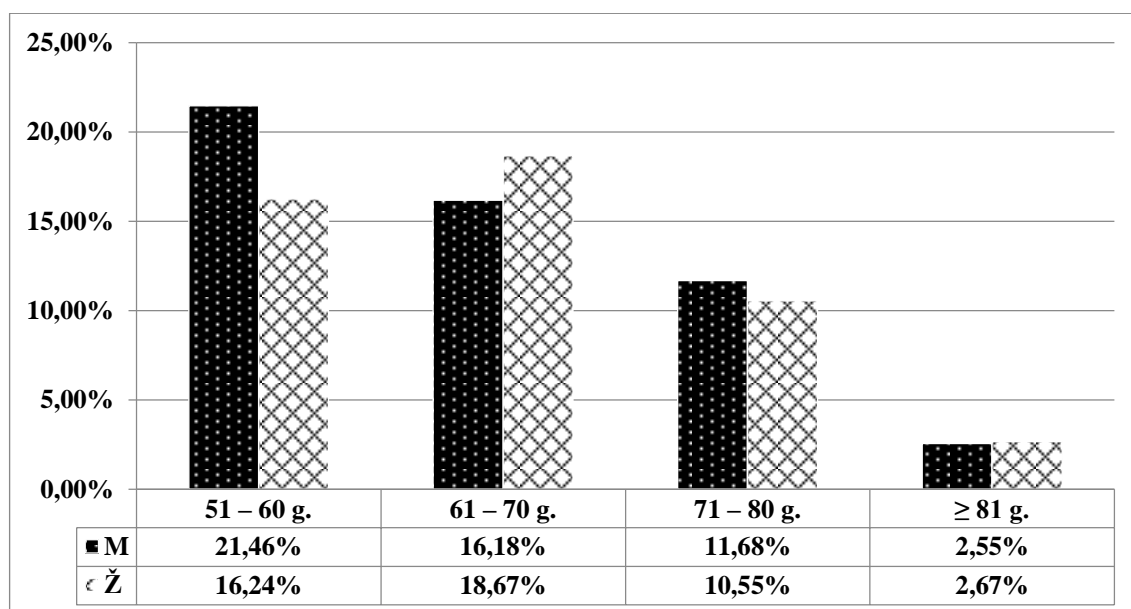
⁹⁶¹ *Messa in terzo* = naziv za svečanu pjevanu misu (tzv. „misa u trojicu“) koju su na dan blagdana uz svećenika slavili đakon i podđakon. Usp. Jakov Jelinčić, „Uporaba hrvatskog (staroslavenskog) jezika i glagoljice u župama današnje Porečke i Pulske biskupije na temelju zapisnika biskupskih vizitacija Porečke biskupije (1600. – 1800.) i sačuvanih liturgijskih knjiga“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 17., Pazin 2010., str. 135.

⁹⁶² Izvori: HR-DAPA-429, MKU Barban za razdoblje od 1815. do 1860.; MU Pula, MKU Barban za razdoblje od 1860. do 1900.

⁹⁶³ Na istome mjestu.

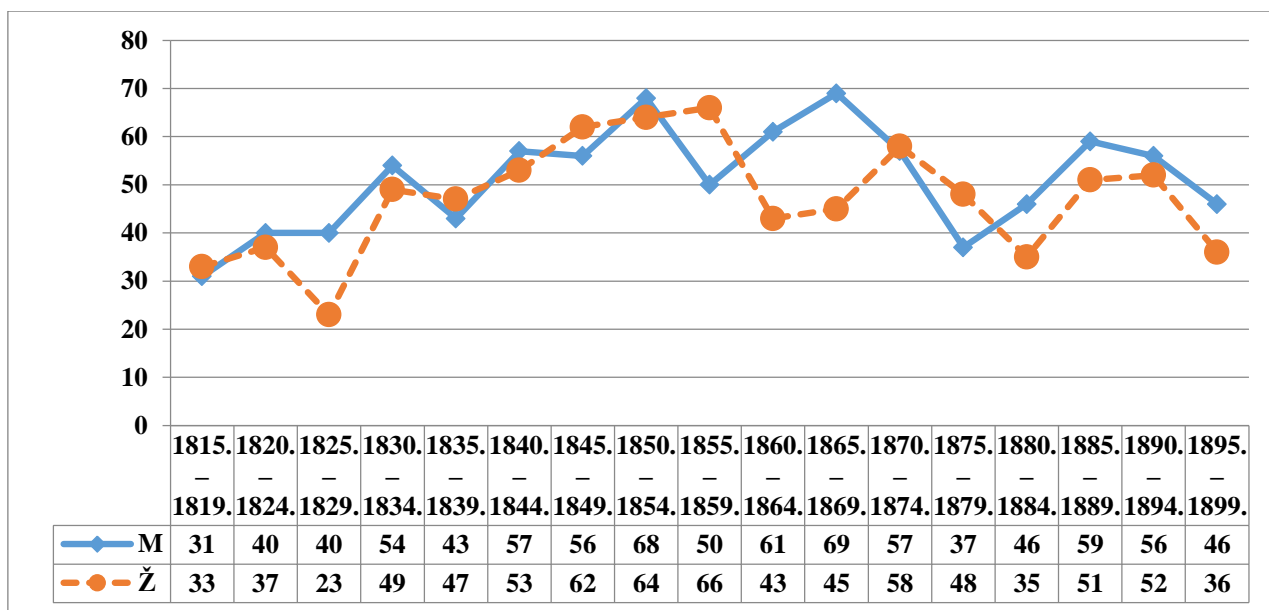
S obzirom na spolnu strukturu, prema Grafikonu 49., u dobnoj skupini iznad 50 godina vidljiv je nešto viši udio umrlih muškaraca nego žena (51,87 naprema 48,13%). Najveća je razlika u korist muškaraca razvidna u dobi između 51 i 60 godina, dok je u idućemu dobnom kontingentu situacija obratna, a gotovo podjednak udio smrtnosti obaju spolova zabilježen je u najstarijih osoba iznad 81 godine. Usporedimo li, pak, razinu smrtnosti prema spolu unutar dobne skupine starije od 50 godina po petogodištima (Grafikon 50.), možemo uočiti kako su najveće varijacije bile u razdoblju od 1865. do 1869., kada su umrla 24-orica muškaraca više, te između 1855. i 1859. – u tome je periodu oštrici smrti podleglo 16 žena više.

Grafikon 49. Udio pojedine dobne skupine prema spolu u ukupnome broju umrlih starijih od 51 g. u Župi Barban (1815. – 1900.)⁹⁶⁴

⁹⁶⁴ Na istome mjestu.

Grafikon 50. Kretanje broja umrlih starijih od 51 g. u Župi Barban (1815. – 1899.)⁹⁶⁵

Glede smrtnosti po dobnim skupinama, sličnosti s barbanskom uočavaju se u još nekim istarskim župama, a ponajviše u Čepiću⁹⁶⁶. Ondje je do svoje 10. godine umrla gotovo četvrtina djece, jednako kao i u dobi iznad 50 godina, dok je 70 i više godina doživjelo 5,70% umrlih. Viši udio umrlih u prvome dobnom razredu pokazuju Kaštel (Buje)⁹⁶⁷, Buzet⁹⁶⁸ i Savičenta⁹⁶⁹, gdje je bio malo niži od trećine – pri čemu je u dobi do 4 godine umiralo nešto više od petine – dok su najveća odstupanja od istarskoga prosjeka zamjetna u Novigradu⁹⁷⁰, u kojemu je vrijednost prelazila 40%. U Vrsaru⁹⁷¹, Novigradu⁹⁷² i Kaštelu (Buje)⁹⁷³ vrlo je malo osoba doseglo duboku starost iznad 70 godina (od 1,89 do 3,82%), za razliku od Buzečana, u kojih je taj udio iznosio oko 15%⁹⁷⁴ – ukazujući time na naznake tranzicijskoga procesa, koji se u Buzetu prvenstveno odrazio na porast doživljene dobi u skupini najstarijih osoba – a upola je manji bio u Savičenti⁹⁷⁵. U nabrojenim je župama razina smrtnosti u fertilnoj dobi (od 20 do 50 godina) u prosjeku bila ispod petine, s izuzetkom Vrsara, gdje je prelazila

⁹⁶⁵ Izvori: HR-DAPA-429, MKU Barban za razdoblje od 1815. do 1860.; MU Pula, MKU Barban za razdoblje od 1860. do 1899.

⁹⁶⁶ Danijela Doblanović, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić“, nav. dj., str. 99.

⁹⁶⁷ Izračunato prema: Marino Manin, „Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima“, nav. dj., str. 137. – 138.

⁹⁶⁸ Rina Kralj-Brassard – Jelena Obradović-Mojaš – Miroslav Bertoša, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 131.

⁹⁶⁹ Danijela Doblanović, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 100.

⁹⁷⁰ Izračunato prema: Marino Budicin, „L'andamento della popolazione a Cittanova“, nav. dj., str. 95.

⁹⁷¹ Izračunato prema: Isti, „Alcune linee e fattori“, nav. dj., str. 118.

⁹⁷² Izračunato prema: Isti, „L'andamento della popolazione a Cittanova“, nav. dj., str. 95.

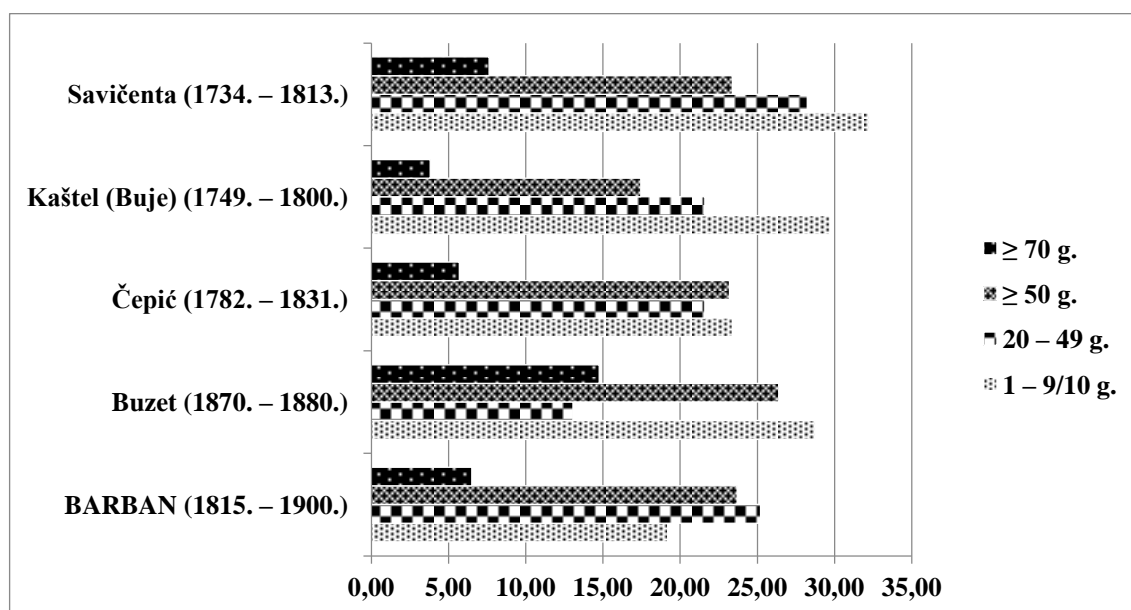
⁹⁷³ Izračunato prema: Marino Manin, „Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima“, nav. dj., str. 137. – 138.

⁹⁷⁴ Rina Kralj-Brassard – Jelena Obradović-Mojaš – Miroslav Bertoša, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 131.

⁹⁷⁵ Danijela Doblanović, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 100.

40%⁹⁷⁶. U susjednoj je Sloveniji, u odnosu na Istru, razvidan niži udio smrtnosti djece do 10 godina, pri čemu se uočavaju razlike između grada i okolice: u Velenju je u drugoj polovini XIX. stoljeća iznosio 18,50%, a u njegovoj okolici 14,50%. S druge strane, u toj su župi mnogobrojnije bile osobe koje su umrle u dobi višoj od 70 godina (u Velenju 13,50%, a u okolici čak četvrtina).⁹⁷⁷

Grafikon 51. Udio umrlih po dobnim skupinama u pojedinim istarskim župama (XVIII. – XIX. stoljeće)⁹⁷⁸

Vrijednosti u koječemu slične istarskomu prosjeku (dobivenomu na temelju usporedbe smrtnosti u navedenim župama) pokazuju slavonske župe Donji Miholjac⁹⁷⁹ i Drenovci⁹⁸⁰, u kojima je manje od 6% žitelja doživjelo 70 godina, što ukazuje na tipične predtranzicijske odlike. Udio umrlih u dobnome kontingentu iznad 50 godina u objema je župama zauzimao četvrtinu, dok je na djecu u dobi do 9 godina otpadala petina umrlih. U posavskome je

⁹⁷⁶ Izračunato prema: Marino Budicin, „Alcune linee e fattori“, nav. dj., str. 118.

⁹⁷⁷ Jože Hudales, *Od zibeli do groba*, nav. dj., str. 163.

⁹⁷⁸ Izvori: HR-DAPA-429, MKU Barban za razdoblje od 1815. do 1860.; MU Pula, MKU Barban za razdoblje od 1860. do 1900.; Rina Kralj-Brassard – Jelena Obradović-Mojaš – Miroslav Bertoša, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 131.; Danijela Doblanić, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić“, nav. dj., str. 99.; Marino Manin, „Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima“, nav. dj., str. 137. – 138.; Danijela Doblanić, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 100.

⁹⁷⁹ Marija Brandić – Monika Grdiša-Asić – Ivan Čipin, „Stanovništvo Donjeg Miholjca“, nav. dj., str. 105.

⁹⁸⁰ Tamara Alebić – Irena Ipšić – Božena Vranješ-Šoljan, „Stanovništvo Drenovaca“, nav. dj., str. 81.

Brodu⁹⁸¹, pak, udio smrtnosti u potonjoj dobnoj skupini bio niži (14%), dok je veći broj stanovnika u odnosu na istočnu Slavoniju u trenutku smrti imao više od 70 godina (9,5%).

Usporedimo li razine smrtnosti s obzirom na dob u župama sjeverozapadne Hrvatske, uočiti ćemo da je u prvoj polovini XIX. stoljeća najmanje umrlih u dječjem razdoblju do 9 godina zabilježeno u Zagrebu (17,84%)⁹⁸², nešto više (oko petine) u Samoboru⁹⁸³, dok su se u Brdovcu⁹⁸⁴, Križevcima⁹⁸⁵, Kuzmincu⁹⁸⁶ i Ludbregu⁹⁸⁷ vrijednosti kretale između 23 i 27%. Najvišu je dob (iznad 70 godina) doživio svaki deveti Samoborčanin, dok se u istoj dobnoj skupini našlo upola manje Zagrepčana. U ostalim je župama tu granicu prešlo tek nešto više od 3% stanovnika, pri čemu je u kuzminečkoj župi udio bio najniži, daleko ispod državnoga prosjeka (svega 2,53%). U dobnome razredu od 20 do 49 godina najveći broj umrlih – njih trećina – razvidan je u Zagrebu, a udio blizu 30% zamjetan je i u Brdovcu, dok Križevci i Kuzminec imaju slične vrijednosti (malo više od petine).

Dalmatinske i dubrovačke otočke župe pokazuju znatne razlike u odnosu na Istru, a napose kontinentalnu Hrvatsku jer se u južnim krajevima zbog razvijene faze tranzicijskoga procesa produžio životni vijek. Na Murteru (Betina)⁹⁸⁸, Mljetu (Babino Polje⁹⁸⁹ i Maranovići⁹⁹⁰), Korčuli (Blato⁹⁹¹ i Pupnat⁹⁹²), Velome i Malome Drveniku⁹⁹³ trećina je osoba u prosjeku umrla u dobi iznad 50 godina. Udio onih koji su doživjeli 70 i više godina kretao se od 15,50% (drvenička župa) do 21,37% (Babino Polje), dok je najviša doživljena dob zabilježena na Lopudu⁹⁹⁴, gdje je više od 10% umrlih bilo starije od 80 godina.

Sličan udio s tolikom doživljenom dobi imale su i konavoska župa Pridvorje⁹⁹⁵ te pelješka Ponikve⁹⁹⁶. Više od 12% 80-godišnjaka bilježili su Cavtat⁹⁹⁷ i Dubrovnik⁹⁹⁸, i to

⁹⁸¹ Davorin Hrkać, „Demografski razvoj Broda“, nav. dj., str. 288.

⁹⁸² Izračunato prema: Stjepan Krivošić, *Zagreb i njegovo stanovništvo*, nav. dj., str. 140.

⁹⁸³ Tihana Luetić, „Demografska analiza stanovništva grada Samobora“, nav. dj., str. 226.

⁹⁸⁴ Ante Gabričević, „Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida“, nav. dj., str. 258.

⁹⁸⁵ Izračunato prema: Stjepan Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, nav. dj., str. 233. – 234.

⁹⁸⁶ Izračunato prema: isto, str. 242.

⁹⁸⁷ Izračunato prema: isto, str. 240. – 241.

⁹⁸⁸ Frane Čizmić – Božena Vranješ-Šoljan, „Prve naznake demografske tranzicije“, nav. dj., str. 160.

⁹⁸⁹ Neda Mihović – Kristina Puljizević – Božena Vranješ-Šoljan, „Središnja etapa demografske tranzicije: Stanovništvo Babina Polja“, nav. dj., str. 280.

⁹⁹⁰ Silvija Batoš – Jasenka Maslek – Nenad Vekarić, „Stanovništvo Maranovića“, nav. dj., str. 303.

⁹⁹¹ Ivana Lazarević – Nenad Vekarić, „Stanovništvo Blata na Korčuli“, nav. dj., str. 230.

⁹⁹² Julijana Antić-Brautović – Aleksandra Piteša-Orešković – Jakov Gelo, „Stanovništvo Pupnata“, nav. dj., str. 258.

⁹⁹³ Mladen Andreis, „Povijesna demografija Velog Drvenika“, nav. dj., str. 276.

⁹⁹⁴ Aida Cvjetković – Dubravka Mehaković – Jakov Gelo, „Središnja etapa demografske tranzicije: stanovništvo Lopuda“, nav. dj., str. 328.

⁹⁹⁵ Niko Kapetanić – Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, nav. dj., str. 268. – 269.

⁹⁹⁶ Izračunato prema: Nenad Vekarić, *Stanovništvo poluotoka Pelješca*, nav. dj., str. 98.

potonji već tijekom XVIII. stoljeća, a najviše vrijednosti – ne samo na dubrovačko-dalmatinskoj nego i na općedržavnoj razini – razvidne su u pelješkoj župi Viganj⁹⁹⁹, čak 17,54%, što je, dakako, neusporedivo viši udio u odnosu na ostale hrvatske krajeve. U toj je župi ujedno zamjetna i najniža razina smrtnosti u dječjoj dobi do 10 godina (11,32%), što uz smanjenu stopu smrtnosti dojenčadi ocrtava razmjere razvijenoga tranzicijskog procesa. U Ponikvama¹⁰⁰⁰, Pridvorju¹⁰⁰¹ i Dubrovniku¹⁰⁰², kao i na ranije spomenutim otocima Mljetu¹⁰⁰³ i Lopudu¹⁰⁰⁴ vrijednosti umrlih u dobnome kontingentu od 1 do 9 godina kretale su se od 18,19 do 21,78%. Mnogo su više, s druge strane, bile u kopnenim župama Cetinske krajine (Bisko)¹⁰⁰⁵ i južne Hrvatske (Lisac¹⁰⁰⁶ i Desne¹⁰⁰⁷), iznoseći oko 30%. Dobna struktura umrloga stanovništva u neretvanskome podneblju – uzimajući kao reprezentante župe Desne, Komin¹⁰⁰⁸ i Rogotin¹⁰⁰⁹ – značajno odstupa od one u drugim dalmatinskim krajevima, prije svega zbog niže razine smrtnosti dojenčadi (od 13,71 do 18,34%) – koja može ukazivati na tranziciju mortaliteta koja je najprije zahvatila dobnu skupinu djece ili, pak, na manjkavost i neažurnost pri njihovu upisivanju u matice umrlih – kao i mnogo manjega udjela osoba koje su doživjele 70 godina (od 7,38 do 10,29%). K tomu, uočava se osjetno viši udio osoba kojima je život završio u srednjoj dobi. To je osobito zamjetno na primjeru Rogotina, gdje je između 30 i 39 godina umrlo 16,85% žena – puno više nego u drugim dijelovima Dalmacije u XIX. stoljeću.

⁹⁹⁷ Niko Kapetanić – Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, nav. dj., str. 270. – 271.

⁹⁹⁸ Izračunato prema: Stjepan Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika*, nav. dj., str. 96.

⁹⁹⁹ Izračunato prema: Nenad Vekarić, *Stanovništvo poluotoka Pelješca*, nav. dj., str. 98.

¹⁰⁰⁰ Na istome mjestu.

¹⁰⁰¹ Izračunato prema: Niko Kapetanić – Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, nav. dj., str. 268.

¹⁰⁰² Izračunato prema: Stjepan Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika*, nav. dj., str. 96.

¹⁰⁰³ Neda Mihović – Kristina Puljizević – Božena Vranješ-Soljan, „Središnja etapa demografske tranzicije: Stanovništvo Babina Polja“, nav. dj., str. 280.

¹⁰⁰⁴ Aida Cvjetković – Dubravka Mehaković – Jakov Gelo, „Središnja etapa demografske tranzicije: stanovništvo Lopuda“, nav. dj., str. 328.

¹⁰⁰⁵ Marinko Marić – Anđelko Akrap, „Na pragu demografske tranzicije: stanovništvo Biska“, nav. dj., str. 186.

¹⁰⁰⁶ Marija Gjurašić – Minela Fulurija – Nenad Vekarić, „Zakašnjela demografska tranzicija: stanovništvo Lisca“, nav. dj., str. 354.

¹⁰⁰⁷ Inge Bego-Matijević – Žarko Dugandžić – Anđelko Akrap, „Tranzicija mortaliteta: stanovništvo Desne“, nav. dj., str. 209.

¹⁰⁰⁸ Maja Šunjić, „Prirodno kretanje stanovništva Komina“, nav. dj., str. 381.

¹⁰⁰⁹ Ista, „Stanovništvo Rogotina“, nav. dj., str. 371.

XI. 4. Nahočad

XI. 4. 1. Europski fenomen

Nahočad predstavljaju heterogenu društvenu kategoriju – razlikovala su se prema društvenomu statusu, unutarbračnomu ili izvanbračnomu podrijetlu i dobi, a u nahodišta dospijevala su na različite načine.¹⁰¹⁰ U izvorima nazivalo ih se sljedećim izrazima: *abbandonati, esposti, trovatelli, proietti, reietti, inventi, iettarelli, gettarelli, bastardi, bastardelli*.¹⁰¹¹ Napuštanje djece predstavlja bolnu društvenu ranu na koju su utjecali – u većoj ili manjoj mjeri i ovisno o različitim razdobljima – mnogi čimbenici, uključujući široko rasprostranjeno stanje bijede, ratovi, epidemije, nezaposlenost, povećanje cijena i siromaštvo u kriznim godinama.¹⁰¹² Povijesni demografi ističu da su razdoblja u kojima je rođen velik broj izvanbračne djece ujedno i periodi iznimno visoke stope smrtnosti, rastuće stope umrle novorođenčadi te visokoga udjela pobačaja.¹⁰¹³ Smatralo se da je majka koja je rodila dijete izvan braka počinila grijeh, zbog kojega će je rodbina i lokalna zajednica osuditi i odbaciti. Takav je društveni stav pridonosio velikomu broju nahočadi, stoga su majke – zbog nemogućnosti brige o njima i s ciljem prikrivanja vlastite sramote – djecu ostavljale pred vratima crkve, samostana ili kakve dobrotvorne ustanove, ali i pred kućama primalja ili, u konačnici, na samoj cesti.¹⁰¹⁴ No, valja naglasiti da su se u velikome broju ostavljala i zakonita djeca, čije majke nisu imale dovoljno sredstava za njihovo uzdržavanje.¹⁰¹⁵

Da se napušteno dijete smatralo bijednim, odbijenim, plodom zločina, svjedoči činjenica o njegovu smještaju u karitativne ustanove koje odišu bolom (*luoghi di dolore*); ono je ulazilo u kategoriju potrebitih osoba, zajedno s bolesnicima, siromasima, prošnjacima i

¹⁰¹⁰ Mislava Bertoša, „Neka lingvistička obilježja nahodskih imenskih formula. Prema korpusu nastalom u tršćanskom orfanotrofiju sredinom XIX. stoljeća“, *Suvremena lingvistika*, god. 51 – 52, br. 1 – 2, Zagreb 2001., str. 16.

¹⁰¹¹ Maria Casalini, „Il figlio della serva. Illegittimità e amor materno nella Firenze tra Otto e Novecento“, *Bollettino di demografia storica*, br. 24 – 25, Bologna 1996., str. 39.; Leonardo Trisciuzzi – Diana De Rosa, *I bambini di Sua Maestà. Esposti e orfani nella Trieste del '700*, Milano 1986., str. 15.

¹⁰¹² Volker Hunecke, „Intensità e fluttuazioni degli abbandoni dal XV al XIX secolo“, u: *Enfance abandonnée et société en Europe, XIVe-XXe siècle. Actes du colloque international de Rome (30 et 31 janvier 1987)*, Rome 1991., str. 41.

¹⁰¹³ Peter Laslett, *Il mondo che abbiamo perduto*, nav. dj., str. 154.

¹⁰¹⁴ Maria Casalini, „Il figlio della serva“, nav. dj., str. 39.; Leonardo Trisciuzzi – Diana De Rosa, *I bambini di Sua Maestà*, nav. dj., str. 40.

¹⁰¹⁵ Volker Hunecke, „Intensità e fluttuazioni“, nav. dj., str. 42.

lualicama.¹⁰¹⁶ Prvu ustanovu u Europi za napuštenu, izloženu djecu osnovao je još 787. stanoviti arcipret Dateo u Milanu pod nazivom *Xenodochio*.¹⁰¹⁷

Jedan od najtajnovitijih načina napuštanja djece bilo je izravno polaganje u drvenu obrtaljku (*ruota o torno*)¹⁰¹⁸ koja se okretala oko svoje osi. Imala je šupljinu u koju bi nepoznata osoba, najčešće noću, položila dijete, pozvonila i potom otišla, a zatim bi djelatnica nahodišta okrenula obrtaljku i uzela dijete.¹⁰¹⁹ Sustav obrtaljke uveo je krajem XII. stoljeća papa Inocent III., a zajedno s napuštenom djecom ostavljali su se i određeni predmeti kao sredstvo raspoznavanja i razlikovanja od ostalih, odražavajući sentimentalnu vrijednost te ulijevajući nekim majkama nadu da će se možda jednoga dana vratiti po ostavljeno dijete ili barem što god doznati o njegovoj daljnjoj sudbini.¹⁰²⁰

U XIX. stoljeću, u literaturi poznatom i pod nazivom „stoljeće nahoda“¹⁰²¹, izložena djeca postaju sve raširenijom pojavom u Europi, čemu je pridonijelo jačanje proizvodnoga i industrijskoga sektora, što je rezultiralo zapošljavanjem većega broja žena pa se one nisu mogle posvetiti dojenju i brizi koju su zahtijevala djeca u prvim godinama života.¹⁰²² Napuštanje djeteta nije uvijek predstavljalo konačan čin, već samo privremeno odvajanje od majke ili roditelja – ako je ono bilo zakonito – nametnuto pogoršanjem financijske situacije, zbog koje su se obratili ustanovama socijalne pomoći.¹⁰²³ Majke su, dakle, napuštale novorođenčad zbog ekonomskoga ili društvenoga pritiska, a one koje su se nakon određenoga vremena vratile po napušteno dijete postigle su financijsku stabilnost, najčešće udajom ili zahvaljujući obiteljskoj podršci ili, pak, vlastitom ekonomskom neovisnošću.¹⁰²⁴

Dijete bi nakon napuštanja primilo sakrament krštenja te bi mu se – ako već nije bilo upisano njegovo vlastito – nadjenulo ime i prezime, vrlo često komičnoga i ponižavajućega prizvuka, potvrđujući društvenu izopćenost i marginaliziranost. Najčešće se dobivalo prema

¹⁰¹⁶ Giovanna Da Molin, „Per una storia dell’infanzia abbandonata in età moderna: i messaggi dell’abbandono“, *Itinerari di ricerca storica*, god. XXXI, br. 2, Lecce 2016., str. 79.

¹⁰¹⁷ Mariagrazia Gorni – Laura Pellegrini, *Un problema di storia sociale. L’infanzia abbandonata in Italia nel secolo XIX*, Firenze 1974., str. 11. (bilj. 1.), 113.

¹⁰¹⁸ Navode se i sljedeći nazivi: *cunetta, scafeta, rioda, rota, buca, presepio, busola, kolo, kotač, valjak*. Mislava Bertoša, *Djeca iz obrtaljke: nametnuto ime i izgubljeni identitet (Imena i prezimena nahoda u XIX. stoljeću)*, Zagreb 2005., str. 24. – 25., bilj. 8.

¹⁰¹⁹ Slavko Perović, „Roman Jelić i nahodišta“, *Medica Jadertina*, vol. 35, Suplement, Zadar 2005., str. 18.

¹⁰²⁰ Giovanna Da Molin, „Per una storia dell’infanzia abbandonata“, nav. dj., str. 80. – 81.; Volker Hunecke, „Intensità e fluttuazioni“, nav. dj., str. 51., 54.

¹⁰²¹ Mislava Bertoša, *Djeca iz obrtaljke*, nav. dj., str. 17.

¹⁰²² Leonardo Trisciuzzi – Diana De Rosa, *I bambini di Sua Maestà*, nav. dj., str. 13.

¹⁰²³ Na istome mjestu.

¹⁰²⁴ Amy Gallimore, „Restored to its mother“: *Reclaiming Children at the London Foundling Hospital in the Nineteenth century*, Dissertation, University of Bristol, Department of Historical Studies, 2013., str. 36.

nekomu posebnomu tjelesnom obilježju, nedostatku ili predmetu uz koji je dijete bilo položeno, predstavljajući tek broj u množtvu.¹⁰²⁵ U slučaju izvanbračne djece nije se upisivalo očevo ime, no njegova se krivnja nije tretirala jednako kao majčina. Pored nadijevanja izmišljenih prezimena, drugu metodu nametanja brefotrofijskoga identiteta predstavljalo je tjelesno označavanje štíćenikâ, koje je uključivalo žigosanje užarenim željezom i utiskivanje slova „P“ (*pietà* – ‘milost’) ili ucrtavanje oznake nahodišta i rednoga broja pod kojim je dospjelo dijete bilo upisano u matičnu knjigu nahočadi (nazvanu *Giornale degl’orfani*, a kasnije *Giornale degli orfanelli*).¹⁰²⁶

Kao utočište, odgojno-obrazovna i bolnička ustanova za siromahe, siročad i nahočad iz graničnih područja koja su gravitirala Trstu – Istre, Kranjske, austrijskoga dijela Furlanije i Goričke – djelovao je orfanotrofij u Trstu, koji je osnovan 1769. prema dekretu vladarice Marije Terezije.¹⁰²⁷ Osnutak nahodišta te povijesne, društvene, gospodarske i demografske prilike u kojima je ono djelovalo opisuju se u djelu Leonarda Trisciuzzi i Diane De Rosa: *I bambini di Sua Maestà. Esposti e orfani nella Trieste del ‘700*.

Glavni problem s kojim se s vremenom počela suočavati uprava orfanotrofija bilo je hranjenje nahočadi. U tu svrhu zapošljavale su se tzv. „unutarnje“ dojilje (*balie interne*), koje su ondje imale osiguran smještaj, no njihov broj često nije bio dovoljan. Taj je nedostatak, uz prenapučenost ustanove i nedovoljnu potrebnu medicinsku opremu, postao jedan od glavnih uzroka visoke smrtnosti novorođenčadi, stoga se smatralo prikladnijim povjeriti ih „vanjskim“, seoskim dojiljama (*balie esterne*), koje će ih odgajati u vlastitoj kući. Povremeno ih je posjećivao liječnik upućen iz nahodišta kako bi na temelju njihova općega izgleda ustanovio jesu li sposobne dojiti. Imale su pravo slobodnoga odabira novorođenčeta koje će othranjivati, nakon čega im se ono povjerilo zajedno s pločicom privezanim oko djetetova vrata, na kojoj je bila otisnuta godina rođenja i broj pod kojim je ono upisano u registar.

¹⁰²⁵ Leonardo Trisciuzzi – Diana De Rosa, *I bambini di Sua Maestà*, nav. dj., str. 15.; Mislava Bertoša, *Djeca iz obrtaljke*, nav. dj., str. 9. (o nadijevanju imena i prezimena u tršćanskome nahodištu posebno vidi sljedeća poglavlja: „Imensko-prezimenski korpus iz tršćanskih nahodskih matičnih knjiga XIX. stoljeća“; „Fonološka razina analize“; „Semantička razina analize“; „Morfološka razina analize“; „Stilistička razina analize“; „Nahodska prezimena nakon ukinuća tršćanske obrtaljke“; „Unutarjezična i izvanjezična motiviranost prezimenskih tvorbi“, str. 89. – 212.)

¹⁰²⁶ Isto, str. 31. – 32.

¹⁰²⁷ (...) non tanto di ricovero, e di educazione ai Mendici, agli Orfani ed ai bastardelli (...) quanto di spedale agli infermi dell’uno e dell’altro sesso“. Pietro Kandler, *Raccolta delle leggi, ordinanze e regolamenti speciali per Trieste*, Trieste 1861., pogl. „I poveri ed i pitocchi“, str. 1.; Leonardo Trisciuzzi – Diana De Rosa, *I bambini di Sua Maestà*, nav. dj., str. 28.; Mislava Bertoša, *Djeca iz obrtaljke*, nav. dj., str. 85.

Nakon jednogodišnjega dojenja, djetetu se pokušavala pronaći udomiteljska obitelj u seoskoj sredini koja je za to primala novčanu naknadu.¹⁰²⁸

Važnu ulogu u brizi za nahočad imali su župnici, koji su upozoravali vjernike da u slučaju primoranosti polaganja djeteta u obrtaljku potonje barem prethodno odvedu na krštenje. Crkva je stoga – u slučaju njihove prerane smrti – dušama napuštene djece nastojala osigurati svojevrsnu „propusnicu“ za prelazak na drugi svijet (*salvacondotto per l'aldilà*). Župnici, naime, nisu obavljali samo dužnosti moralne prirode, već su roditeljima koji zbog udaljenosti nisu mogli osobno položiti dijete u obrtaljku izdavali potvrdu o njihovu siromašnome statusu i nemogućnosti uzdržavanja, a imali su i obvezu isplaćivanja dojiljama određenoga iznosa od strane nahodišta. Morali su izvješćivati upravu o smrtnim slučajevima i o načinima postupanja dojilja i udomiteljâ prema povjerenoj im nahočadi, predlažući eventualno udomljavanje u drugu obitelj.¹⁰²⁹

S ciljem uspostavljanja nadzora, reguliranja rada i poboljšanja uvjeta hospitalizacije imenovani su čuvari i inspektori nahodišta (*conservatori ed ispettori*). Njihove su zadaće bile nadgledanje načina na koji se postupalo s nahočadi, kao i kontroliranje bilo kakvoga oblika malverzacije. Nadzornik je svakih šest mjeseci bio obvezan obići sve župe i kuratije¹⁰³⁰ kako bi utvrdio je li nahočad dobro uzdržavana te poštuju li se sve zakonske odredbe. No, budući da je zbog opterećenosti raznim drugim obvezama često bio spriječen obavljati ovakve vizitacije, one su se na koncu povjeravale župnicima i mjesnim vlastima. U prosjeku je polovina izložene djece bila osuđena na smrt unutar prvih nekoliko dana od njihova prebacivanja iz nahodišta na selo, stoga se nerijetko događalo da dojilje nisu prijavljivale smrt povjerenoga djeteta ili su čak mrtvo nahoče zamijenile vlastitim kako bi nastavile primati naknadu¹⁰³¹, za koju se koristio izraz *dozzina*¹⁰³².

Nahodišta su bila tek privremena utočišta u kojima su se napuštena djeca u početku mogla odgajati do njihove 15. godine, a zatim je uvedeno ograničenje prema kojem ih se

¹⁰²⁸ Leonardo Trisciuzzi – Diana De Rosa, *I bambini di Sua Maestà*, nav. dj., str. 63. – 64.; Mariagrazia Gorni – Laura Pellegrini, *Un problema di storia sociale*, nav. dj., str. 15., 19. – 20., 24.

¹⁰²⁹ Leonardo Trisciuzzi – Diana De Rosa, *I bambini di Sua Maestà*, nav. dj., str. 14., 67.; Mislava Bertoša, *Djeca iz obrtaljke*, nav. dj., str. 25. – 26.

¹⁰³⁰ Kuratija označava kapelaniju višega ranga. Ivan Botica – Ružica Brčić, „Rječnik manje poznatih riječi“, *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, vol. 23, br. 1, Zagreb 2017., str. 166.

¹⁰³¹ Leonardo Trisciuzzi – Diana De Rosa, *I bambini di Sua Maestà*, nav. dj., str. 25., 70. – 74.

¹⁰³² *Dozzina* = „Alloggio e vitto dato altrui da alcuna famiglia nella propria casa, per un prezzo mensile convenuto; prezzo stesso: così detto probabilmente dal costume di pagare ogni dodici giorni“. Vidi: „Dozzina“, u: Ottorino Pianigiani, *Vocabolario etimologico della lingua italiana*, vol. 1: A – L, Roma – Milano 1907., str. 444.

moglo uzdržavati do 8. godine jer u toj dobi postaju radno sposobna.¹⁰³³ Ako su bila zdrava, mogla su prijeći u ustanove javne pomoći ili otići u potragu za poslom, pokušavajući se društveno uklopiti u novonastalim životnim okolnostima. Osoblje u nahodištima nije se moglo brinuti i o osiguravanju njihove daljnje budućnosti; jedino se u sjevernotalijanskoj regiji Veneto pokušao uspostaviti oblik dugotrajnije posredničke pomoći povjeravanjem napuštene djece župnicima koji su za to primali određenu naknadu.¹⁰³⁴

Dekretom od 6. lipnja 1805. doneseni su propisi kako bi se odredio način postupanja s nahočadi i njihov smještaj u seoskim područjima.¹⁰³⁵ Udomiteljske obitelji morale su se brinuti o njima kao o vlastitoj djeci jer su u protivnome podlijevale kaznenim mjerama. Njihova primanja bila su niža od onih namijenjenih dojiljama, a smanjivala su se povećanjem životne dobi povjerenoga nahočeta. Veći se novčani iznos dobivao za odgajanje djevojčica kako bi se obitelji odvratilo od preuzimanja isključivo dječakâ, koje su smatrale korisnijima za kasniji rad u polju.¹⁰³⁶ Naknada za uzdržavanje dojenčeta iznosila je 8 karantana¹⁰³⁷ dnevno ili 4 florina¹⁰³⁸ mjesečno, a za dijete u dobi od jedne do sedam godina 6 karantana dnevno ili 3 florina mjesečno. Roditeljima koji su preuzeli brigu nad novorođenčetom i uspjeli ga održati na životu do 1. godine bila je namijenjena nagrada od 10 florina, a nakon što bi dijete navršilo pet godina dobivali su 2 zlatna dukata^{1039, 1040}.

Nadalje, prema spomenutomu Dekretu, u slučaju djetetova oboljenja, roditelji su bili obvezni žurno pozvati liječnika. No, ako ga nisu pravovremeno obavijestili, kažnjavalo ih se na jednak način kao i one koji su u nahodište donosili mrtvo novorođenče bez predočavanja liječničke potvrde o prethodno obavljenome pregledu. Obitelj koja je uzdržavala nahoče na

¹⁰³³ Leonardo Trisciuzzi – Diana De Rosa, *I bambini di Sua Maestà*, nav. dj., str. 66.; Mariagrazia Gorni – Laura Pellegrini, *Un problema di storia sociale*, nav. dj., str. 34.

¹⁰³⁴ Mariagrazia Gorni – Laura Pellegrini, *Un problema di storia sociale*, nav. dj., str. 34. – 35.

¹⁰³⁵ Leonardo Trisciuzzi – Diana De Rosa, *I bambini di Sua Maestà*, nav. dj., str. 80.

¹⁰³⁶ Mariagrazia Gorni – Laura Pellegrini, *Un problema di storia sociale*, nav. dj., str. 28. Više o mjesečnim naknadama koje su se isplaćivale udomiteljima u pojedinim talijanskim pokrajinama vidi na str. 29. – 31.

¹⁰³⁷ Karantan (*carantano/carentano*) = srednjovjekovni novac iz XIII. stoljeća koji se tada nazivao i tirolskim grošem (*grosso tirolese/tirolino*); u vrijeme austrijske vlasti u Lombardiji i Venetu, pa sve do novčane reforme 1858. nazivao se krajcarom, koji je vrijedio 6 feninga, tj. 1/60 florina (www.treccani.it/vocabolario/carantano, pristup 28. siječnja 2018.).

¹⁰³⁸ Florin (*fiorino*) = novac koji se rabio u prvim desetljećima austrijske vlasti; do 1857. dijelio se na 3 lire i 100 karantana ili krajcara. Bernardo Benussi, „Ragguaglio delle monete, dei pesi e delle misure per servire alla storia delle nostre provincie“, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, vol. XL, Pola 1928., str. 232.

¹⁰³⁹ Zlatni dukat (*ducato/zecchino*) = mletački novac u uporabi od 1284. do 1822. Sve do pada Mletačke Republike njegova je vrijednost bila nepromjenjiva i iznosila oko 12 lira. Od sredine XVI. stoljeća naziva se i cekin. Isto, str. 229. – 230.; „Dukat“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 3: Da – Fo (gl. ur. Dalibor Brozović), Zagreb 2001., str. 297. – 298.

¹⁰⁴⁰ Leonardo Trisciuzzi – Diana De Rosa, *I bambini di Sua Maestà*, nav. dj., str. 80.

vlastiti trošak, mogla ga je do njegove 12. godine koristiti za rad u polju ili kakvu drugu vrstu posla. Da bi se u određenoj mjeri upravi nahodišta pripomoglo kako bi mogla podmiriti sve troškove uzdržavanja nahočadi, određena je naknada za primanje novorođenčadi koja je iznosila – mijenjajući se ovisno o uvjetima – 24, 18 ili 12 florina.¹⁰⁴¹

Postojao je snažan kontrast između europskih zemalja vezan uz sustav reguliranja pomoći napuštenoj djeci. Na područjima – najvećim dijelom protestantskim – gdje nije zabilježena nahočad, utvrđivanje očinstva nad nezakonitom djecom bilo je dopušteno, a njihove su majke mogle biti prisiljene na uzdržavanje te djece. U ostalim se zemljama očinstvo nad nezakonitim djetetom nije utvrđivalo, odnosno u matične se knjige nije upisivalo očevo ime, a istodobno je neudanim majkama zajamčena „tajna majčinstva“ (*segreto della maternità*) te su imale mogućnost anonimnoga rađanja u javnim rodilištima i povjeravanja vlastite djece na uzdržavanje dobrotvornim ustanovama.¹⁰⁴²

U drugoj trećini XIX. stoljeća u nahodištima europskih gradova ostavljalo se godišnje više od 100.000 djece. Ekstremne oscilacije u broju napuštene novorođenčadi mogu se objasniti velikim kriznim razdobljima (glad, ratovi, epidemije, fluktuacija cijena). Razmatrajući sezonski raspored napuštanja djece u pojedinim gradovima Italije, Francuske, Belgije i Španjolske, uočava se vrhunac u proljetnim mjesecima, potom znatno opadanje u ljetnim te ponovni, drugi maksimum u siječnju i veljači, a pritom je zabilježen viši udio napuštenih djevojčica.¹⁰⁴³ U XVIII. i XIX. stoljeću zakonita djeca – zbog nemogućnosti njihova odgajanja – u većoj su se mjeri (40 – 70%) ostavljala u sjevernotalijanskim gradovima (Brescia, Cremona, Firenca, Milano), gdje su uprave nahodišta imale liberalniji stav te su bile spremne izloženu djecu u dogledno vrijeme vratiti roditeljima – u tim je područjima bio vrlo visok postotak napuštenih. Nešto je niži udio zabilježen u francuskome, španjolskome i portugalskome području (10 – 30%), a najniži u Londonu, Beču i Pragu.¹⁰⁴⁴

U francuskim regijama nije postojalo nijedno nahodište velikoga smještajnog kapaciteta. Glavni je razlog tomu činjenica da su se napuštena djeca mogla vratiti roditeljima isključivo uz prethodno plaćanje troškova za njihov odgoj u spomenutoj ustanovi, stoga je, za razliku od Italije, samo malen broj izložene djece prepoznat i/ili vraćen obitelji (*esposti*

¹⁰⁴¹ Isto, str. 80. – 82.

¹⁰⁴² Volker Hunecke, „Intensità e fluttuazioni“, nav. dj., str. 31., 41.

¹⁰⁴³ Isto, str. 37., 41., 43. – 44., 46. – 47.

¹⁰⁴⁴ Isto, str. 58.

riconosciuti e restituiti).¹⁰⁴⁵ U Francuskoj se udio nezakonite djece značajno povećava na prijelazu iz XVIII. u XIX. stoljeće, počevši od Francuske revolucije, s tendencijom rasta u vrijeme urbanizacije i industrijalizacije, a prilično raširen bio je fenomen pronađene nahočadi (*enfants trouvés*), dok je u Engleskoj¹⁰⁴⁶ bio mnogo manjega razmjera, pogotovo u seoskim sredinama.¹⁰⁴⁷

U Njemačkoj, osim u pokrajinama Porajnja, moglo se tražiti priznavanje očinstva, a majka nezakonitoga djeteta bila je obvezna potonjemu nadjenuti ime. Ondje nisu postojala nahodišta, a bio je nepoznat i sustav obrtaljke. Za othranjivanje i odgoj nezakonitoga djeteta morali su se pobrinuti majka ili otac, ako je dokazano njegovo očinstvo, a ako nisu bili sposobni podmiriti troškove uzdržavanja, obveze bi pale na teret baka i djedova ili se, pak, tražila pomoć bratovština siromašnih (*Confraternite dei poveri*), a u krajnjemu slučaju napuštenu djecu smještalo bi se u sirotišta (orfanotrofije).¹⁰⁴⁸

I u Austriji bilo je dopušteno traženje potvrde o očinstvu. Majke su bile obvezne nakon stanovitoga vremena prepoznati napuštenu djecu, a ako su novorođenče željele povjeriti bečkomu nahodištu, morale su na četiri mjeseca preuzeti obvezu postajanja „unutarnjom“ dojljom ili platiti troškove uzdržavanja. U brefotrofiju zbrinjavalo se štíćenike do njihove 16. godine, a zatim ih se vraćalo njihovim majkama ili bliskim rođacima.¹⁰⁴⁹

Veliku važnost glede fenomena izložene djece imalo je javno mnijenje. Prema studijama provedenima na primjeru talijanskih regija, krajem XIX. stoljeća zamjećuje se viša stopa smrtnosti nezakonite i izložene djece nego one zakonite.¹⁰⁵⁰ Zbog toga je demograf Edward A. Wrigley nahodišta prozvao „učinkovitim agencijama čedomorstva“ (*efficaci agenzie di infanticidio*).¹⁰⁵¹ U Francuskoj je metoda obrtaljke definitivno ukinuta već 1853., a

¹⁰⁴⁵ Isto, str. 56. – 57., 64.

¹⁰⁴⁶ U Engleskoj je najznačajnija ustanova namijenjena primanju, odgoju i obrazovanju napuštene djece bila bolnica *London Foundling Hospital*, osnovana 1739. Više o tome vidi: Amy Gallimore, „*Restored to its mother*“, nav. dj.

¹⁰⁴⁷ Peter Laslett, *Il mondo che abbiamo perduto*, nav. dj., str. 162.

¹⁰⁴⁸ Mariagrazia Gorni – Laura Pellegrini, *Un problema di storia sociale*, nav. dj., str. 65.

¹⁰⁴⁹ Isto, str. 65. – 66.

¹⁰⁵⁰ Među nezakonitom djecom bile su mnogo raširenije bolesti uzrokovane nepravilnom prehranom (enteritis, dizenterija, gastritis); visok je postotak umirao i zbog preuranjenoga poroda, urođenih (kongenitalnih) anomalija povezanih s pokušajima pobacivanja njihovih majkâ ili s teškim uvjetima u kojima su živjele tijekom trudnoće, a u većoj mjeri pogađao ih je i sifilis. Mariagrazia Gorni – Laura Pellegrini, *Un problema di storia sociale*, nav. dj., str. 56. – 57.

¹⁰⁵¹ Edward A. Wrigley, *Demografia e storia*, Milano 1969., str. 126.

prva pokrajina u kojoj je to učinjeno u Italiji bila je Ferrara, gdje je taj sustav ukinut 1867., te je njezin primjer slijedio i velik broj drugih pokrajina.¹⁰⁵²

Višestoljetno postojanje institucionalnoga zbrinjavanja nahočadi može se, dakle, podijeliti na četiri faze: 1. od XV. do početka XVII. stoljeća u mnogim se europskim državama broj napuštene djece znatno povećao, a ostavljala su se i zakonita djeca iz seoskih, ali i iz gradskih područja, čiji su se roditelji suočavali s velikim siromaštvom; 2. pojavom Proturreformacije dolazi do stagnacije ili čak opadanja ukupnoga udjela nahočadi, no povećava se udio nezakonite izložene djece; 3. u prosvjetiteljstvu i XIX. stoljeću bilježi se porast broja izložene novorođenčadi, a tijekom *Ottocenta* u čitavoj je Europi bilo izloženo barem 10 milijuna djece; 4. uočavaju se tendencije za ukidanjem sustava obrtaljke i zatvaranjem nahodišta – s ciljem okončanja pojave napuštanja djece – koje jačaju od sredine XIX. stoljeća nadalje.¹⁰⁵³

XI. 4. 2. Od tršćanskoga sirotišta do barbanskoga utočišta i posljednjega počivališta

Nahočad iz tršćanskoga brefotrofija upućivala se u seoske sredine koje su se smatrale zdravijima za odgoj dojenčadi od onih urbanih, a među njima nalazila se i Istra, pa tako i Barbanština. U matičnim knjigama Župe upisano je ukupno 97 osoba za koje se izričito navodi da su pristigle iz spomenutoga nahodišta – što potvrđuju izričaji *orphanus/orphana*, *orfano/orfana*, *orfanello/orfanella* – pri čemu je u maticama krštenih ubilježena samo jedna osoba, u onima vjenčanih 20, a u onima umrlih 76. U potonjima nalazimo ih u razdoblju od 1845. do 1899., a budući da je u tome periodu ukupno umrlo 5.038 osoba, udio nahočadi koja je skončala u barbanskome podneblju činio je svega 1,51%. Što se spolne strukture tiče, odnos broja umrle muške i ženske nahočadi iznosio je 53,95% naprema 46,05%.

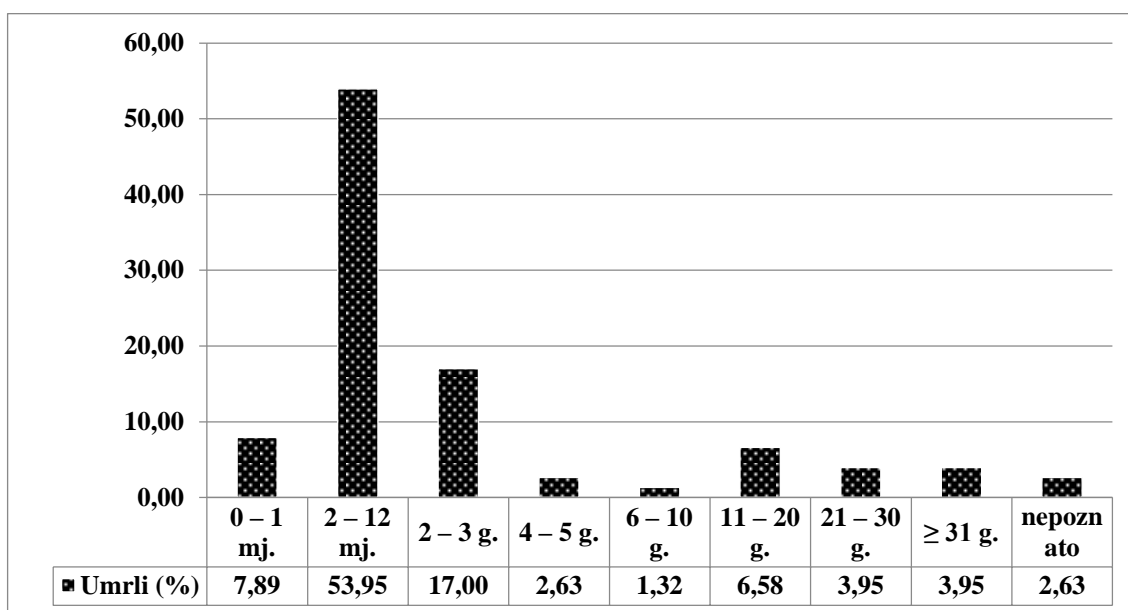
Vrlo visok udio zauzimala su djeca u dobi do deset godina (67,01%), od kojih je smrt u dojenačkoj dobi doživjela gotovo polovina. Prva se godina smatrala najrizičnijom jer je u tome razdoblju dijete bilo najpodložnije svakojakomu obolijevanju, a visoku razinu mortaliteta bilježe i djeca u idućim dvjema godinama života. U dobi od 11 do 20 godina

¹⁰⁵² Mariagrazia Gorni – Laura Pellegrini, *Un problema di storia sociale*, nav. dj., str. 13., 65.

¹⁰⁵³ Volker Hunecke, „Intensità e fluttuazioni“, nav. dj., str. 61. – 65.

umrlo je 6,58% osoba, u idućoj dobnoj skupini (od 21 do 30 godina) gotovo upola manje, a jednak udio smrtnosti zabilježen je i među osobama starijima od 30 godina. Najstarija osoba pristigla iz tršćanskoga nahodišta koja je upisana u barbanskim maticama bio je 60-godišnji Giovanni Obreza, kojega je udomila obitelj Špada (Peran). Umro je 31. svibnja 1874. od groznice te je pokopan u Prnjanima, a obred je vodio kapelan Josip Lilek.¹⁰⁵⁴

Grafikon 52. Udio umrle udomljene nahočadi po dobnim skupinama u Župi Barban (1845. – 1899.)¹⁰⁵⁵

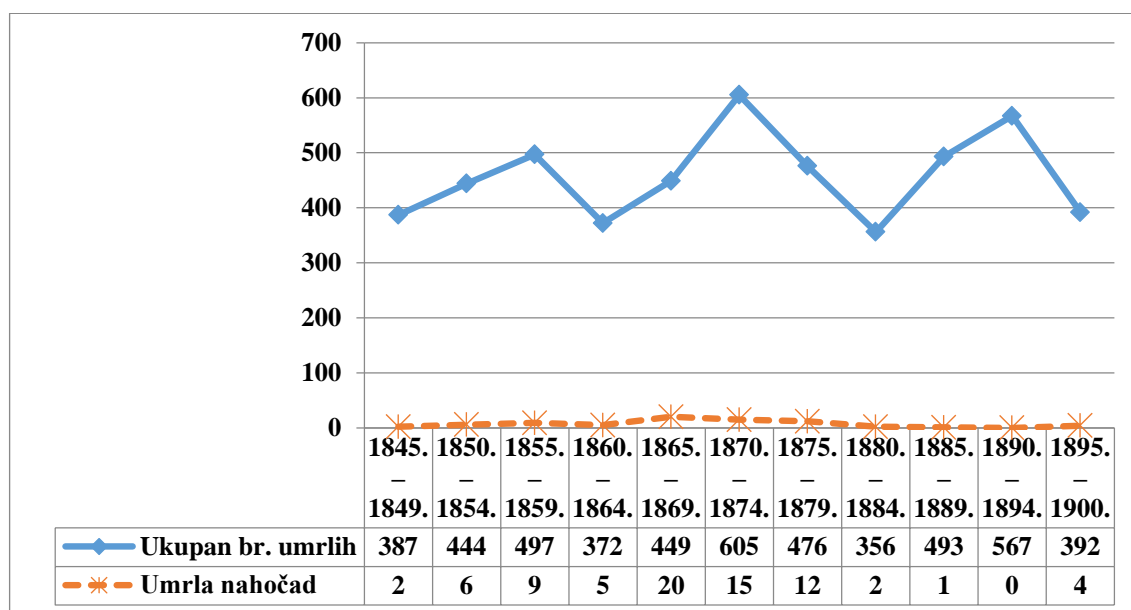

Ako promatramo smrtnost po petogodišnjim razdobljima (Grafikon 54.), možemo uočiti da je najviše nahočadi – više od četvrtine – umrlo između 1865. i 1869., dok nijedna osoba nije upisana od 1890. do 1894. Sezonsko kretanje smrtnosti ukazuje na utjecaj prirodno-geografskih, društvenih i klimatskih promjena te zdravstveno-higijenskih uvjeta. Najviši udio umrle nahočadi zabilježen je u rujnu, a potom nešto manji u prosincu, kada su morala pretrpjeti hladnoću, što je najgore posljedice imalo za nejaku, neotpornu dojenčad, koja su u zimsko doba bila jako podložna bolestima dišnoga sustava. Najmanja je razina smrtnosti registrirana u lipnju – mjesecu umjereno tople, blagotvorne klime.

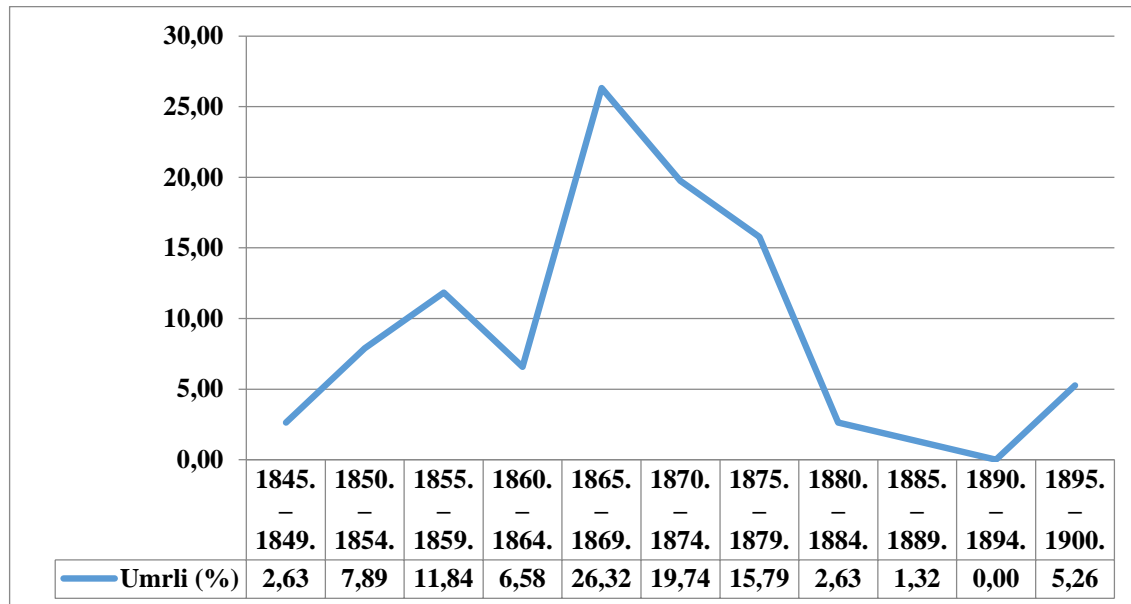
¹⁰⁵⁴ Izvori: Župni ured Barban [dalje: ŽU Barban], MKU Barban 1843. – 1879.; MU Pula, MKU Barban 1860. – 1916., 31. V. 1874.

¹⁰⁵⁵ Izvori: HR-DAPA-429, MKU Barban za razdoblje od 1845. do 1860.; MU Pula, MKU Barban za razdoblje od 1860. do 1899.

Grafikon 53. Kretanje ukupnoga broja umrlih i umrle udomljene nahočadi u Župi Barban (1845. – 1899.)¹⁰⁵⁶

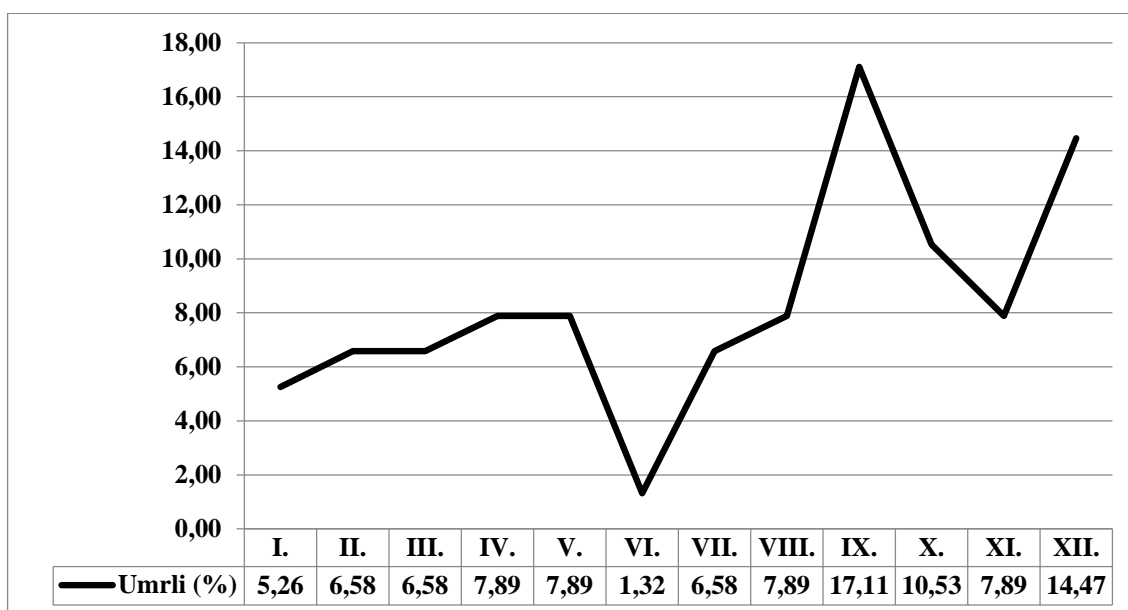
Grafikon 54. Udio umrle udomljene nahočadi u Župi Barban (1845. – 1899.)¹⁰⁵⁷

¹⁰⁵⁶ Na istome mjestu.

¹⁰⁵⁷ Na istome mjestu.

Grafikon 55. Udio umrle udomljene nahočadi u Župi Barban po mjesecima
(1845. – 1899.)¹⁰⁵⁸

Matice su vrlo vrijedan izvor imensko-prezimenskoga korpusa, koji pruža temelj za lingvističku i onomastičku analizu. Nahočadi su se, kao što je ranije spomenuto, često nadijevala izmišljena imena i prezimena koja pokazuju unutarjezičnu i izvanjezičnu motiviranost, kao i neobičnost, ali i – upravo po tome – prepoznatljivost povezanu s negativnim, ponižavajućim konotacijama, prema kojoj ih se svrstavalo u skupinu socijalno isključenih i marginaliziranih osoba. Za razliku od osobnih imena, koja se mogu preinačiti, prezimena označuju zatvorenu imensku kategoriju; ona su nezamjenjiva, stalna i nasljedna. Međutim, jedina prezimena kojima nije svojstven element nasljeđivanja, već kreiranja bila su ona nahodska, stoga je zbog specifičnih okolnosti i načina njihova nastanka Ante Šupuk naglasio da bi ih se trebalo analizirati unutar izdvojene jezične i antroponimijske kategorije, predlažući za njihovo označavanje pojam „nahodimak“¹⁰⁵⁹ – kovanicu nastalu prema pojmu „nadimak“ – uočavajući sličnost između obilježja potonjega te prezimenâ nadjevenih nahočadi. Budući da se time oblikovao njihov novi identitet, teško je utvrditi podrijetlo tih osoba.

U tabličnim maticama umrlih postojala je posebna rubrika u koju se upisivao uzrok smrti. Dijagnoze su dragocjeni podaci o onodobnoj zdravstvenoj situaciji, no pritom ukazuju

¹⁰⁵⁸ Na istome mjestu.

¹⁰⁵⁹ Ante Šupuk, „O matičnoj knjizi dubrovačkih nahoda i njihovim prezimenima (ab anno 1830-1952)“, *Anali Historijskog odjela Centra za znanstveni rad JAZU u Dubrovniku*, sv. XV – XVI, Dubrovnik 1978., str. 324.

na laičko znanje o bolestima te na nedostatak liječnika koji bi evidentirao uzrok jer su se nerijetko navodili samo simptomi. Najčešći uzrok smrti nahočadi bila je groznica (*febbre, febris*), koja se pojavljuje u različitim oblicima, no s današnjega je aspekta teško reći koja se bolest krila iza toga naziva koji predstavlja tek određen simptom. Visok udio zauzimale su i bolesti gastrointestinalnoga trakta poput dizenterije, proljeva, glista i čira na želucu. Zabilježene su i bolesti dišnoga sustava, zarazne, kožne i spolne te bolesti kostiju i zglobova. Djeca su zbog nedovoljne prehrane i iscrpljenosti umirala i od slabosti i istrošenosti organizma, a navedena su i dva slučaja nesretne smrti: od ugriza svinje umrla je 2-godišnja Giuliana Benka¹⁰⁶⁰, a uslijed pada umro je stanoviti Romano K.¹⁰⁶¹ u dobi od 18 godina.

U zasebnu rubriku upisivalo se ime i prezime svećenika koji je vodio pogreb, njegov status te naziv mjesta na kojemu je izvršen ukop. Upisano je ukupno 19 duhovnih osoba – od župnikova zamjenika i pomoćnikâ do kapelanâ, a u ulozi župnika spominje se samo Antonio Gambin. Ukopi su se vršili na barbanskome groblju sv. Križa, sv. Sabe u Škitači, sv. Marije od Zdravlja u Hreljćima te na groblju u Prnjanima.

Tablica 25. Uzroci smrti udomljene nahočadi u Župi Barban (1845. – 1899.)¹⁰⁶²

Bolest	Broj umrlih	Bolest	Broj umrlih
<i>Angina</i> (angina)	5	<i>Malatia cutanea venerea</i> (spolna bolest)	1
<i>Angina diphterica</i> (difterija)	1	<i>Morsicatura di un suino</i> (ugriz svinje)	1
<i>Artritide</i> (artritis)	1	<i>Mortuus infelicis lapsus causa</i> (nesretna smrt uslijed pada)	1
<i>Consumatio/Consumzione</i> (istrošenost)	2	<i>Pleuritis</i> (pleuritis)	2
<i>Convulsione</i>	2	<i>Pneumonitis</i>	2

¹⁰⁶⁰ Izvori: ŽU Barban, MKU Barban 1843. – 1879.; MU Pula, MKU Barban 1860. – 1916., 18. II. 1868.

¹⁰⁶¹ Isto, 2. II. 1876.

¹⁰⁶² Izvori: HR-DAPA-429, MKU Barban za razdoblje od 1845. do 1860.; MU Pula, MKU Barban za razdoblje od 1860. do 1899.

(grčevi)		(pneumonitis)	
Debilitas (slabost)	6	Rachitide (rahitis)	2
Diarea/Flusso (proljev)	4	Riscaldo (upala)	2
Dis(s)enteria/Dysenteria (dizenterija)	6	Scabies (svrab)	1
Feb(b)re/Feb(b)ris (groznica)	13	Scrofole (skrofuloza)	1
Febbre periodica (periodična groznica)	1	Spasimo (spazam)	3
Febbre putrida (sepsa)	2	Tosse/Tussis (kašalj)	2
Febris tumorosa (tumor)	1	Typhus (tifus)	1
Gastrica (čir na želucu)	1	Vermi (gliste)	4
Idrope (vodena bolest)	1	Nepoznato	6
Malatia cutanea (kožna bolest)	1	UKUPNO	76

Tablica 26. Popis umrle udomljene nahočadi u Župi Barban (1845. – 1899.)¹⁰⁶³

Nadnevak	Ime i prezime umrlog nahočeta	Dob umrlog	Uzrok smrti	Svećenik koji je obavio ukop
12. I. 1845.	Carlotta Carlig, orfana da Trieste	mesi 5	Malatia cutanea	Parroco Gambin a S. Croce
23. X. 1845.	Agostino Handler, orfano da Trieste	mesi 3	Febbre periodica	Parroco Gambin a S. Croce
3. VII. 1850.	Francesca Maria Mekuz, orfana da Trieste	mesi 2	Febre	Canonico Gambin a S. Croce
15. V. 1852.	Cattarina Colarich di Maria, orfana da Trieste	1	Tosse	Cappellano Pobar alla Salute
23. VII. 1852.	Jeremia Judi, orfano da Trieste	mesi 1	/	Cappellano Kraizer alla Porgnana
24. VII. 1852.	Giovanna Bosanich, orfana da Trieste	mesi 2	/	/
31. I. 1853.	Antonio Leban, orfanello di Trieste	mesi 3	Putrido	Cappellano Ghergorinich alla Porgnana
26. IX. 1853.	Maria Moto, orfanella di Trieste	/	Artritide	Cappellano Ghergorinich alla Porgnana
5. IX. 1855.	Carolina [?], figlia spuria, dall'Orfanotrofio di Trieste	1	Rachitide	Cappellano Ghergorinich alla Porgnana
25. IX. 1855.	Ferdinando Demscher, dall'Orfanotrofio di Trieste	2	Febbre	Cappellano Ghergorinich alla Porgnana
24. XII. 1855.	Giovanni Battista Delbello, orfanello di Trieste	mesi 7	Spasimo	Cappellano Pobar alla Porgnana
3. XI. 1856.	Giacomo Tauschlaug, orfanello di Trieste	mesi 4	Spasimo	Cappellano Leskoschegg alla Salute
11. IV. 1857.	Lovigi Rusich, orfano levato da Trieste	1	Vermi	Canonico Ghergorinich a S. Croce
28. IV. 1857.	Allessio Szuh, orfano da Trieste	1	Vermi	Cappellano Pobar alla Porgnana
10. VII. 1857.	Maria Martich,	47	Febbre	Parroco Gambin

¹⁰⁶³ Na istome mjestu.

	orfana Albonese			alla Porgnana
18. VIII. 1857.	Carlo Francesco Carlich, orfano da Trieste	mesi 3	Flusso	Parroco Gambin a S. Croce
26. X. 1859.	Eduardo Miluzzi, orfano da Trieste	1	Angina	Canonico Ghergorinich alla Porgnana
8. X. 1862.	Carlo Trampus, orfanello da Trieste	mesi 7	Febbre	dal Parroco Gambin alla Porgnana a gratis
25. III. 1863.	Santina Lovigia Santorina, orfanello da Trieste	1	Febbre	Provvisore Masalin alla Porgnana
7. XII. 1863.	Maria Gregoritz, orfanella di Trieste, in casa di Maria Quaranta	4	Rachitide	Parroco Gambin a S. Croce
24. V. 1864.	Angelo Cosuf, orfanello di Trieste, levato di Maria Bianco civile	mesi 1	Diarea	Parroco Gambin a S. Croce
25. VI. 1864.	Elisabetta Tilian, orfanello	mesi 18	Vermini	Supplente Coceich a S. Croce
12. III. 1865.	Gioseffa Fioscl, orfanello da Trieste	1	Da convulsione	Parroco Gambin alla Salute
14. VI. 1865.	Anna Vivoda, orfanello da Trieste	mesi 3	Riscaldamento	Parroco Gambin alla Porgnana
17. IX. 1865.	Maria Belloz, orfanello levato da Maria Carlovich	mesi 1	Riscaldamento	Parroco Gambin a S. Croce
3. X. 1865.	Ellena Stepanovich, orfanello da Trieste	mesi 1	Flusso	Parroco Gambin alla Porgnana
9. X. 1865.	Giustina Giustinelli, orfanella da Trieste, in Casa Mircovich	2	Febbre	Parroco Gambin a S. Croce
3. XI. 1865.	Francesco Strecher, orfanello da Trieste	mesi 1	Flusso	Parroco Gambin a S. Croce
19. XII. 1865.	Antonio Humer, orfanello da Trieste	mesi 2	Febbre	Parroco Gambin a S. Croce
10. III. 1866.	Vincenza Antonia Svetina, orfanello da Trieste	2	Convulsione	Parroco Gambin a S. Croce
3. IV. 1866.	Maria Bonelli, orfanello da Trieste	2	Malattia cutanea venerea	Parroco Gambin a S. Croce
17. VII. 1866.	Francesco Benich,	1	Febbre	Supplente Coceich a

	orfanello da Trieste			S. Croce
26. XII. 1866.	Gaetano Micolich, orfanello da Trieste	mesi 3	Spasimo	Cappellano Ghersinich alla Porgnana
14. VIII. 1867.	Giuseppa Lati, orfanello da Trieste	anni 0	Disenteria	Cappellano Leskoschegg alla Salute
26. VIII. 1867.	Simeone Simonetti, orfanello da Trieste, levato da Cattarina Kislin	mesi 4	Disenteria	Cappellano Ghersinich alla Porgnana
4. XII. 1867.	Antonio Antonuzzi, orfanello	2	Gastrico	Parroco Gambin a S.Croce
14. II. 1868.	Maria Canciani, orfanello	18	Febbre putrida	Cappellano Ghersinich alla Porgnana
18. II. 1868.	Juliana Benka, orfanello da Trieste	2	Da una morsicatura di un suino	Cappellano Ghersinich alla Porgnana
14. V. 1868.	Ferdinando Komer, orfanello presso Maria Persich	1	Da consunzione	Parroco Gambin a S.Croce
25. IX. 1868.	Lorenzo Lovrincich, orfanello da Trieste	3	Febbre	Cappellano Ghersinich alla Porgnana
6. IV. 1869.	Paolo Pauletta, orfanello da Trieste	1	Scrofole	Cappellano Roblech alla Porgnana
7. XI. 1869.	Mauro Pogovitch, orfanello	1	Vermini	Cappellano Roblech alla Porgnana
23. IV. 1871.	Fortunato Ferruzzi, orfanello	2	Angina	Susidiario Ciceran alla Porgnana
29. IV. 1871.	Francesco Luigi, orfanello	14	Idrope	Susidiario Rumsich alla Porgnana
9. VIII. 1871.	Rosa Feruglio, orphana	mesi 5	Scabies	Susidiario Rumsich a S. Croce
1. IX. 1871.	Mattheus Morgan, orphanus	3	Tussis	Susidiario Ciceran a S. Croce
16. IX. 1871.	Michael Mulo, orphanus	20	Febbris	Cappellano Mogolich a S. Sabba
18. IX. 1871.	Franciscus Festin, orphanus	6 mesi	Febbris	Susidiario Ciceran alla Porgnana

2. X. 1871.	Maria Carola Zambelli, orphanus	7 mesi	Pleuritis	Susidiario Ciceran a S. Croce
8. I. 1872.	Nicolaus Bisternik, orphanus	5	Angina	Susidiario Rumsich a S. Croce
12. I. 1872.	Maria Polanz, orphanus	6 mesi	Angina	Susidiario Rumsich alla Porgnana
4. II. 1872.	Maria Weber, orphanus	mesi 7	Febris tumorosa	Susidiario Rumsich alla Porgnana
26. V. 1872.	Joannes N. [?], orphanus	28	Pleuritis	Susidiario Rumsich alla Porgnana
25. III. 1873.	Andreas Zergol, orphanus	3 mesi	Debilitas	Cappellano Lilek alla Porgnana
5. IX. 1873.	Maria I. [?], orphanus	7 mesi	Dysenteria	Susidiario Gorec a S. Croce
31. V. 1874.	Joannes Obreza, orfanello presso Spada Peran	60	Febris	Cappellano Lilek alla Porgnana
1. IX. 1874.	Romana Venturini, orphanus	1	Dysenteria	Susidiario Gorec alla Porgnana
1. II. 1876.	Maria Floridan, orphanus	11 mesi	Angina	Cappellanus Velnić alla Porgnana
2. II. 1876.	Romanus K. [?], orphanus	18	Mortuus infelicis lapsus causa	Cappellanus Korenika ai Saini
7. XII. 1876.	Joannes Klaić, orphanus	9 mesi	Angina diphterica	Cappellanus Velnić alla Porgnana
25. VIII. 1878.	Maria Aloisis Gasrin, orphanus	9 mesi	Debilitas	Cappellanus Velnić alla Porgnana
28. IX. 1878.	Antonius Martinuzzi, orphanus	8 mesi	Debilitas	Cappellanus Velnić alla Porgnana
30. IX. 1878.	Josephus Habbia, orphanus	3	Dysenteria	Cappellanus Velnić alla Porgnana
14. X. 1878.	Francisca Primožić, orphanus	7 mesi	Dissenteria	Cappellanus Velnić alla Porgnana
26. XII. 1878.	Beatrix Bleleben, orphanus	1	Debilitas	Administrator Gorec a S. Croce

20. V. 1879.	Victoria Antonia Banko Brecević Paizze , orphana	6 mesi	Consumatio	Susidiario J. Kastelec alla Porgnana
18. IX. 1879.	Josepha Grahor , orphana	2 mesi	Debilitas	Cappellanus Velnić alla Porgnana
9. X. 1879.	Artur Malusan , orphanus	4 mesi	Debilitas	Cappellanus Velnić alla Porgnana
13. XII. 1879.	Joanna Flego , orphana	2	Febris	Administrator Gorec a S. Croce
10. XI. 1882.	Cirus Cirolì , orphanus	3	/	Cappellanus Velnić alla Porgnana
3. VIII. 1883.	Gabriella Brigatti , orphana, morta apud Thomae Brosquar	20	/	Cappellanus Velnić alla Porgnana
9. III. 1888.	Antonius Perosa , ex orphanotrofio Tergestini, apud Natalem Mošnjja	10	Typhus	Cappellanus A. Durych
24. XI. 1899.	Zeno Zaratti , ex orphanotrophio tergestino	29	Pneumonitis	D. Pindulić alla Porgnana
1. XII. 1889.	Joannes [?] , ex orfanotrofio tergestino	/	/	A. Durych
14. XII. 1889.	Tomasina Tomšić , orfana ex orfanotrofio Tergestino	24	/	A. Durych
31. XII. 1899.	Antonius Grunt , orphanus	38	Pneumonitis	D. Pindulić ai Saini

XI. 5. Prosječna dob umrlih

S obzirom na to da se u matičnim knjigama umrlih u najvećemu broju slučajeva upisivala dob u trenutku smrti, podaci o tome omogućuju dobivanje uvida u prosječnu doživljenu dob. U barbanskoj je župi ona bila prilično niska, kao i u drugim područjima Istarskoga poluotoka za koja postoje sustavne analize. Iznosila je 24,7 godina za muškarce i 26,4 godine za žene. Glavni se razlog tomu pronalazi u visokome udjelu smrtnosti djece, prvenstveno dojenčadi i one do 5 godina, kao i odraslih u radnoj i prokreacijskoj dobi, u kojoj je (u slučaju potonjih) bio oveći, ali ipak ne doseže razmjere smrtnosti kontingenta djece mlađe od 10 godina. K tomu su malobrojni uspjeli „prekoračiti“ granicu od 70 godina, stoga

ovi pokazatelji – prevladavajući udio smrtnosti u ranoj dobi i malobrojno stanovništvo koje je doživjelo duboku starost – upućuju na zaključak da tijekom XIX. stoljeća u barbanskoj sredini nije došlo do poboljšanja životnih, zdravstvenih i higijenskih uvjeta koji bi omogućili bolji standard žiteljstva.

Niska doživljena dob ukazuje na predtranzicijske značajke i u Savičenti¹⁰⁶⁴ u razdoblju od 1734. do 1813., iznoseći 23,5 godina. U Puli¹⁰⁶⁵ je od prve trećine XVIII. do početka XIX. stoljeća prosječna dob umrlih varirala, krećući se od 23,21 do 24,46 godina. Za ostale istarske župe navedene u prethodnome poglavlju nije napravljen izračun, no sudeći prema udjelu smrtnosti najstarije populacije, produžen životni vijek uočava se jedino u buzetskoj župi¹⁰⁶⁶ sedamdesetih godina XIX. stoljeća, iako ondje, s druge strane, nije došlo do smanjenja broja umrle dojenčadi.

Prosječna dob umrlih slična onoj u Barbanu potvrđena je i u nekim dijelovima sjeverozapadne Hrvatske. U Zagrebu je u razdoblju od 1853. do 1857. bila 25,5 godina, a u ranijemu od 1810. do 1814. mnogo niža (14,7 godina).¹⁰⁶⁷ U Varaždinu¹⁰⁶⁸ su između posljednje četvrtine XVIII. i prve polovine XIX. stoljeća žitelji u prosjeku umirali u 26. godini, dok su u Samoboru¹⁰⁶⁹ u istome periodu u trenutku „izdahnuća“ imali nešto višu dob (27,12 godina). Visok udio djece umrle u dojenačkoj i kasnijoj dobi do 4 godine rezultirao je vrlo niskom prosječnom dobi umrlih između 1808. i 1857. u ludbreškoj i kuzminečkoj župi (manje od 8 godina!), dok je u križevačkoj bila nešto veća (9,4 godine). Na primjeru ove posljednje zamjećuju se velike razlike između gradskoga i seoskoga prosjeka: dok je u gradu za muškarce iznosio 18,8, a za žene 15,4 godine, u ruralnim je dijelovima za mušku populaciju iznosio 5,7, a za žensku 9,2 godine. Međutim, valja naglasiti kako vrijednosti po desetogodišnjim razdobljima odražavaju značajne oscilacije te se tako u petogodištu od 1853. do 1857. prosječna dob ukupnoga broja umrlih povisila na 22,4 godine, ali je ipak niža od one zagrebačke.¹⁰⁷⁰

Prosječna doživljena dob bila je u korelaciji s promjenama u dobnoj strukturi umrlih. U južnoj je Hrvatskoj, kao što je već ranije napomenuto, tranzicija mortaliteta najprije

¹⁰⁶⁴ Danijela Doblanić, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 105.

¹⁰⁶⁵ Slaven Bertoša, *Život i smrt u Puli*, nav. dj., str. 68.

¹⁰⁶⁶ Rina Kralj-Brassard – Jelena Obradović-Mojaš – Miroslav Bertoša, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 131. – 133.

¹⁰⁶⁷ Stjepan Krivošić, *Zagreb i njegovo stanovništvo*, nav. dj., str. 111.

¹⁰⁶⁸ Ante Gabričević, *Stanovništvo Varaždina*, nav. dj., str. 195.

¹⁰⁶⁹ Tihana Luetić, „Demografska analiza stanovništva grada Samobora“, nav. dj., str. 225.

¹⁰⁷⁰ Stjepan Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, nav. dj., str. 70.

zahvatila starački kontingent, stoga se na tome prostoru uočava pojava produženoga ljudskog vijeka. U Kominu su, primjerice, stanovnici prosječno umirali s gotovo 29 godina, pri čemu su žene bile dugovječnije, doživjevši 30,16 godina, dok su muškarci živjeli tri godine manje.¹⁰⁷¹ Višu prosječnu dob umrlih bilježi Rogotin, gdje je za mušku populaciju iznosila 32,77, a za žensku 34,44 godine.¹⁰⁷² Razlika među spolovima bila je najdrastičnija u Dubrovniku u razdoblju od 1813. do 1848. – ondje su žene u prosjeku doživjele 46,9, a muškarci čak petnaest godina manje!¹⁰⁷³

XI. 6. Smrt majkâ pri porodu

XI. 6. 1. Europski fenomen

Pored mortaliteta dojenčadi, jedan je od reprezentativnih pokazatelja društvenoga razvoja i zdravstvenih prilika maternalni mortalitet,¹⁰⁷⁴ koji podrazumijeva broj žena umrlih tijekom trudnoće, poroda ili unutar prvih šest tjedana (odnosno 42 dana) nakon njega¹⁰⁷⁵. Smrtnost je roditelja tradicionalno podijeljena na dvije glavne skupine: 1. neizravna (*indirect*), kod koje je smrt nastupila nakon bolesti poput tuberkuloze, tifusa ili upale pluća tijekom trudnoće, poroda ili babinja; 2. izravna (*direct*), u koju ulaze puerperalna sepsa ili babinja groznica¹⁰⁷⁶ – koja se javlja u XVIII. i XIX. stoljeću – te teškoće pri porodu koje su uzrokovale smrt zbog krvarenja (prijenatalno i poslijenatalno) i toksemije¹⁰⁷⁷ (preeklampsija¹⁰⁷⁸ i eklampsija¹⁰⁷⁹).¹⁰⁸⁰

¹⁰⁷¹ Maja Šunjić, „Prirodno kretanje stanovništva Komina“, nav. dj., str. 380.

¹⁰⁷² Ista, „Stanovništvo Rogotina“, nav. dj., str. 371.

¹⁰⁷³ Stjepan Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika*, nav. dj., str. 89.

¹⁰⁷⁴ Alica Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, nav. dj., str. 262.

¹⁰⁷⁵ Duško Mardešić i dr., *Pedijatrija*, Zagreb 1991., str. 29. Navedeno prema: Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, str. 104.; Irvine Loudon, „Deaths in childbed from the eighteenth century to 1935.“, *Medical History*, vol. 30, br. 1, January 1986., str. 1.

¹⁰⁷⁶ Puerperalna sepsa (babinja groznica) = bolest roditelja, u kojih zbog unošenja gnojnih uzročnika tijekom rađanja dolazi do trovanja krvi, a razvija se nekoliko dana nakon poroda. „Babinja groznica (puerperalna sepsa)“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 1: A – Bd (gl. ur. Dalibor Brozović), Zagreb 1999., str. 526.

¹⁰⁷⁷ Toksemija = trovanje krvi koje nastaje toksinima bakterija što rastu na mjestu infekcije. „Toksemija“, *Medicinski leksikon* (gl. ur. Ivan Padovan), Zagreb 1992., str. 896.

¹⁰⁷⁸ Preeklampsija (EPH-gestoza) = „teška bolest trudnoće koju čini kompleks simptoma: edem (opće oticanje trudnice), proteinurija (povećana količina bjelančevine u mokraći) i hipertenzija (povišen krvni tlak).“ („Preeklampsija“, *Medicinski leksikon*, nav. dj., str. 708.)

Irvine Loudon ukazuje na dvije vrste čimbenika koji utječu na razinu smrtnosti majkâ: 1. klinički, koji uključuju raznorodne aspekte medicinskoga obrazovanja i skrbi koju pružaju liječnici i primalje; 2. socioekonomski, čije djelovanje utječe na zdravlje roditelja. Prema njegovu istraživanju, prosječna stopa smrtnosti roditelja u Engleskoj i Walesu iznosila je u razdoblju od druge polovine XIX. do tridesetih godina idućega stoljeća oko 4,5 smrtnih slučajeva na 1.000 rođenja, pri čemu je veći rizik od umiranja pri porodu bio na sjeveru Engleske nego na njezinu jugu.¹⁰⁸¹ Što se najčešćih uzroka smrti tiče, najveći je broj života (polovinu) na tome području odnijela puerperalna sepsa, a potom poslijenatalno krvarenje i toksemija, od čega je umrla trećina roditelja.¹⁰⁸²

Visoka razina stope majčinske smrtnosti dovodi se jednim dijelom u vezu s lošim obrazovanjem primalja jer je školovanje i pohađanje primaljskih tečajeva u XVIII. stoljeću uglavnom bilo dostupno gradskim ženama, dok su one u ruralnim sredinama znanje stjecale učenjem od starijih osoba te se njihova stručnost u lokalnoj zajednici stoga procjenjivala s obzirom na brojnost primjene medicinskih vještina u praksi.¹⁰⁸³ Valja napomenuti kako u Engleskoj od XVII. stoljeća primaljom nisu postajale samo žene, nego su se za obavljanje poroda mogli specijalizirati i muškarci, kao što je to bilo uvriježeno i u Francuskoj, a angažirale su ih pripadnice bogatijih slojeva.¹⁰⁸⁴ Majčina smrt smatrala se najtragičnijim i daleko najviše uznemirujućim događajem prilikom bavljenja primaljstvom. Čak i kad bi takve smrti postajale uobičajenima, mogle su uništiti reputaciju primalja jer će, prema riječima jednoga općeg praktičara (1809.), nesretan završetak života uslijed kirurškoga zahvata s vremenom pasti u zaborav, no smrt roditelja tijekom poroda stvara najveće nepovjerenje i pridonosi potpunomu gubitku ugleda i budućnosti same primalje.¹⁰⁸⁵

¹⁰⁷⁹ Eklampsija = „klonično-tonički grčevi trudnice ili roditelja, uz gubitak svijesti.“ („Eklampsija“, *Medicinski leksikon*, nav. dj., str. 209.)

¹⁰⁸⁰ Irvine Loudon, „Deaths in childbed“, nav. dj., str. 1.

¹⁰⁸¹ Isto, str. 1. – 2.

¹⁰⁸² Isto, str. 22.

¹⁰⁸³ Isto, str. 7. – 8., 27.

¹⁰⁸⁴ U Engleskoj nazivalo ga se izričajima *male-midwife*, *midman*, *man-midwife*, *physician man-midwife*, *androboethogynist* i *obstetrician*, a u Francuskoj izrazom *accoucheur*. Vidi: Thomas R. Forber, „The regulation of English midwives in the eighteenth and nineteenth centuries“, *Medical History*, vol. 15, br. 4, October 1971., str. 354.

¹⁰⁸⁵ „The unfortunate termination of a surgical or medical case will in time be forgotten; but the unlucky death of a midwifery patient (...) begets the greatest distrust, and often ruins his reputation and future prospects for ever“. Irvine Loudon, „Deaths in childbed“, nav. dj., str. 12.

U drugoj se polovini XIX. stoljeća u Engleskoj poduzimaju naponi za zakonskim reguliranjem primaljske djelatnosti. Glasovita medicinska sestra Florence Nightingale objavila je 1872. dvogodišnji plan obuke primalja, smatrajući primaljstvo svojevrsnom granom sestrinstva, a iduće godine osnovan je fakultet (*The Ladies Obstetrical College*) namijenjen njihovu obrazovanju, završetkom kojega im je omogućeno stjecanje profesionalnoga statusa. Godine 1881. skupina primalja utemeljila je Primaljski institut (*The Midwives Institute*) s ciljem poboljšanja njihova profesionalnoga statusa, koji je uživao Nightingaleinu potporu.¹⁰⁸⁶ Konačno je – nakon raznih teškoća oko njegova usuglašavanja – 31. srpnja 1902. donesen Zakon o primaljama (*Midwives Act*), kojim se nastojalo osigurati bolju obuku i regulirati njihovu djelatnost, a nadzor nad time povjeren je Središnjemu primaljskom odboru formiranomu sljedeće godine, koji je bio nadležan za područje Engleske i Walesa. Time je okončana stoljetna borba za stjecanjem visoke razine kompetencije i poštovanja prema primaljskomu pozivu, koji je, prema riječima Jane Sharp, engleske primalje iz XVII. stoljeća, autorice knjige *The Midwives Book: or the Whole Art of Midwifery Discovered* (1671.), nesumnjivo jedna od najkorisnijih i najpotrebnijih djelatnosti usmjerenih prema dobrobiti čovječanstva.¹⁰⁸⁷

Za razliku od drugih europskih zemalja, u Švedskoj razvidna je mnogo niža stopa maternalnoga mortaliteta: početkom XIX. stoljeća umrlo je 7,8 majkâ na 1.000 živorođene djece, dok je 1900. vrijednost opala na 2,3 smrtnih slučajeva na 1.000 rođenja.¹⁰⁸⁸ Analiza Stephana Curtisa odnosila se pritom na ruralne župe regije Sundsvall (na sjeveru Švedske). Pozivajući se na istraživanja Tobiasa Anderssona, autor ističe kako se stopa mortaliteta roditelja razlikuje ne samo od one zabilježene u zemlji kao cjelini već pokazuje varijacije i unutar same regije, bivajući višom u gradu i onim dijelovima u kojima se razvijala industrija, suprotno seoskim župama. U spomenutoj regiji proces industrijalizacije i urbanizacije s jedne je strane majke izložio nezdravim uvjetima, dok je s druge do kraja XIX. stoljeća grad pridonio

¹⁰⁸⁶ Thomas R. Forber, „The regulation of English midwives“, nav. dj., str. 358. – 359.

¹⁰⁸⁷ „The art of midwifery is doubtless one of the most useful and necessary of all arts for the being and well-being of mankind.“ Isto, str. 360.

¹⁰⁸⁸ Stephan Curtis, „Midwives and their Role in the Reduction of Direct Obstetric Deaths during the late Nineteenth Century: The Sundsvall Region of Sweden (1860–1890)“, *Medical History*, vol. 49, br. 3, July 2005., str. 324.

poboljšanju zdravstvenih prilika onih koji su živjeli u okolici, djelujući kao svojevrsan „kanal“ kroz koji su se u unutrašnjost širila nova medicinska dostignuća.¹⁰⁸⁹

Već 1800-ih godina švedska Vlada uvodi niz mjera usmjerenih na smanjenje mortaliteta novorođenčadi i poboljšanje razine zdravstvene zaštite dostupne majkama, a sastavnim su dijelom ove strategije bile i primalje. Njihova odgovornost u pružanju medicinske skrbi tijekom XIX. stoljeća bila je osobito vidljiva u dijelovima zemlje u kojima je prevladavao nedostatak liječnika s obzirom na brojnost populacije. Godine 1829. primalje koje su završile obuku bile su ovlaštene rukovati opstetričkim instrumentima u slučaju liječnikove odsutnosti, a trideset jednu godinu kasnije dopušteno im je proglašiti uzrok smrti ako nisu uspjele spasiti novorođenče i/ili majku. Rad švedskih primalja bio je, dakle, komplementaran s onim lokalnih liječnika, što se uvelike razlikovalo u odnosu na antagonizam prisutan među njima u nekim drugim državama poput Engleske, gdje su se sve do 1890-ih liječnici gorljivo protivili davanju primaljama bilo kakvoga oblika neovisnosti, htijući ih ukloniti iz medicinskoga svijeta.¹⁰⁹⁰

Kao vodeći uzrok smrti majkâ i u Švedskoj se izdvaja puerperalna groznica, stoga su se 1881. u okružnici upućenoj primaljama pružile detaljne upute o poduzimanju mjera za sprečavanje ove bolesti, stoga je primjena antiseptičkih sredstava – uz poboljšanje životnih uvjeta – pridonijela smanjenju broja umrlih roditelja. Usporedba situacije u Švedskoj s onom u Engleskoj omogućuje sagledavanje važnosti uloge (ne)školovanih primalja na razinu mortaliteta od puerperalne groznice. Dok je u prvoj zemlji od kasnih 1870-ih ona opadala, u drugoj se novi vrhunac broja umrlih majkâ pojavio početkom 1890-ih upravo zbog nedostatka potrebne obuke primalja.¹⁰⁹¹

Puerperalna groznica, koja je u europskim zemljama izazvala najvišu smrtnost roditelja, prema engleskomu liječniku Williamu Campbellu, u većine se pacijentica javlja trećega dana nakon poroda, a njezini simptomi mogu biti vrlo složeni, uključujući glavobolju, povišenu tjelesnu temperaturu, znojenje i žeđ, što je popraćeno trbušnim bolovima, tahipnejom, mučninom i proljevom, a u pokojim slučajevima delirijem i manijom¹⁰⁹², no mogu se javiti i

¹⁰⁸⁹ Isto, str. 328. Autor se referira na djelo: Tobias Andresson, *Survival of mothers and their offspring in 19th-century Sweden and contemporary rural Ethiopia*, Dissertation, Umeå University, 2000., str. 22. – 23.

¹⁰⁹⁰ Stephan Curtis, „Midwives and their Role“, nav. dj., str. 331.

¹⁰⁹¹ Isto, str. 331. – 332., 350.

¹⁰⁹² Christine Hallett, „The attempt to understand puerperal fever in the eighteenth and early nineteenth centuries: the influence of inflammation theory“, *Medical History*, vol. 49, br. 1, January 2005., str. 2.

tahikardija, hipotenzija, hipoksemija i drugi znakovi višeorganskoga zatajenja.¹⁰⁹³ U engleskim se medicinskim krugovima u XVIII. stoljeću pojavljuju teorije objašnjenja prirode navedene bolesti, među kojima se izdvaja ona o puerperalnoj groznici kao upali (*inflammatory theory*). Smatralo se da je riječ o poremećaju krvnoga optoka nastalog uslijed oštećenja unutrašnjih organa ili traumatičnih komplikacija pri samomu porodu pa se kao najučinkovitije rješenje u najranijoj fazi bolesti preporučivala flebotomija ili venesekcija¹⁰⁹⁴, odnosno puštanje/odstranjivanje štetne krvi u obilnim količinama radi ponovnoga uspostavljanja pravilne cirkulacije. S druge strane, pobornici druge teorije (*putrid theory*), koji su kao uzrok puerperalne groznice isticali gnojenje zbog širenja patogenih bakterija kroz porođajne puteve i zastoja u izlučivanju apsorbiranih tjelesnih tekućina, protivili su se metodi puštanja krvi jer je mogla dovesti do opasnoga stupnja oslabljenosti organizma same roditelje.¹⁰⁹⁵ Neki su, pak, poput Roberta Goocha i Samuela Cusacka¹⁰⁹⁶, smatrali da je navedena bolest zapravo oblik peritonitisa te da je sukladno s time prikladniji naziv za nj puerperalna upala potrbušnice (*puerperal peritonitis/puerperal abdominal inflammation/peritoneal fever*) upravo zbog izraženih simptoma abdominalnih bolova koje su trpjele oboljele pacijentice.¹⁰⁹⁷

Terapije koje su se poduzimale u liječenju puerperalne groznice nisu se promptno primjenjivale, niti su bile odviše učinkovite. Smatralo se da su različiti nestručni i antiseptički

¹⁰⁹³ Aleksandra Jokić, „Sepsa u opstetriciji“, *Acta Medica Croatica*, vol. 69, br. 3, Zagreb 2015., str. 185.

U *Medicinske leksikonu* pronalaze se objašnjenja navedenih simptoma:

tahipneja = ubrzano i otežano disanje (str. 874.);

delirij = poremećaj svijesti (str. 168.);

manija = endogena psihoza, bipolarni poremećaj mišljenja, afekata i motorike, karakteriziran snažnim oscilacijama raspoloženja – od depresije do euforije (str. 504.);

tahikardija = ubrzan rad srca (str. 874.);

hipotenzija = sniženje krvnoga tlaka (str. 345.);

hipoksemija = smanjena količina kisika u krvi (str. 343.).

¹⁰⁹⁴ Prema proučavanjima Kristine Puljizević, doznajemo da je venesekciju, kao jednu od metoda liječenja komplikacija tijekom poroda, napose puerperalne groznice, primjenjivao Amatus Lusitanus, koji je kao privatni kirurg radio u Dubrovačkoj Republici sredinom XVI. stoljeća. Kristina Puljizević, *U ženskim rukama*, nav. dj., str. 32. – 33., 173.

¹⁰⁹⁵ Christine Hallett, „The attempt to understand puerperal fever“, nav. dj., str. 6. – 7.

¹⁰⁹⁶ Robert Gooch bio je engleski liječnik koji se bavio proučavanjem učinkovitih metoda za liječenje bolesti koje se javljaju u žena, o čemu govori i njegovo djelo: *An account of some of the most important diseases peculiar to women*, Philadelphia 1848.

Irski liječnik Samuel Cusack bio je mišljenja da nema dovoljno razlika između puerperalne groznice i peritonitisa da bi ih se promatralo kao dvije odvojene bolesti, a vlastita obrazlaganja iznosi u radu: „A brief notice of the disease popularly termed puerperal fever“, *The Monthly Journal of Foreign Medicine*, vol. III, January – June, Philadelphia 1829., str. 265. – 280. (dostupno na:

https://books.google.hr/books?id=_37o9T8yinkC&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, pristup 28. ožujka 2018.)

¹⁰⁹⁷ Christine Hallett, „The attempt to understand puerperal fever“, nav. dj., str. 17., 24.

postupci opstetričarâ povećavali mogućnost prenošenja patogenih mikroorganizama u krvni optok, što je rezultiralo većom smrtnošću roditelja.¹⁰⁹⁸ Da je ova bolest bila zarazna, prvi je prepoznao John Leake, iznoseći vlastita stajališta u studiji objavljenoj 1772.¹⁰⁹⁹, a potom je krajem istoga stoljeća Alexander Gordon¹¹⁰⁰ upozorio na činjenicu da se prenosi prilikom kontakta s opstetričarem. Njegove je spoznaje pedeset godina kasnije potvrdio mađarski liječnik Ignaz Semmelweis, radeći u bečkoj bolnici (*Vienna Lying-In Hospital*), uočivši da je na Ginekološko-porodničkome odjelu, gdje su pacijentice pregledavali medicinski praktičari (dolazeći s Odjela za patologiju i prenoseći time bakterije)¹¹⁰¹, razina smrtnosti roditelja bila mnogo viša nego na odjelu s primaljama, stoga je upozoravao da se neposredno prije pregleda roditelje ruke peru u klornoj otopini (*chlorina liquida*). Te su antiseptičke mjere na njegovu odjelu pridonijele smanjenju stope mortaliteta majkâ s 5 na 1,3%.¹¹⁰² Premda je, dakle, uzročnik ove bolesti, bio definiran, tek je četrdesetih godina XX. stoljeća otkriven antibiotik koji je omogućio i njezino liječenje.¹¹⁰³

¹⁰⁹⁸ Isto, str. 3. Više stope smrtnosti od puerperalne groznice potvrđene su u Engleskoj u slučajevima u kojima su pri porodu bili nazočni opstetričari nego u onima u kojima su pomagale primalje. (Irvine Loudon, „Deaths in childbed“, nav. dj., str. 34.)

¹⁰⁹⁹ John Leake, *Practical Observations on Child-Bed Fever: also on the nature and treatment of uterine haemorrhages, convulsions, and such other acute diseases, as are most fatal to women during the state of pregnancy*, London 1772. Izdanje iz 1775. dostupno je na: <https://archive.org/details/practicalobserva00leak> (pristup 29. ožujka 2018.).

¹¹⁰⁰ Alexander Gordon, *A treatise on the epidemic puerperal fever of Aberdeen*, London 1795. (dostupno na: <https://archive.org/details/treatiseonepidem00gord>, pristup 29. ožujka 2018.)

¹¹⁰¹ Ignaz Semmelweis u svojem radu iznosi zaključke do kojih je došao na temelju proučavanja uzroka smrtnosti roditelja od puerperalne groznice: „In the examination of pregnant or delivering maternity patients, the hands, contaminated with cadaverous particles, are brought into contact with the genitals of these individuals, creating the possibility of resorption. With resorption, the cadaverous particles are introduced into the vascular system of the patient. (...) This seemed all the more likely, since I knew that when decomposing organic material is brought into contact with living organisms it may bring on decomposition. To destroy cadaverous matter adhering to hands I used *chlorina liquida*.“ („Ignaz Semmelweis, *The Etiology, Concept and Prophylaxis Of Childbed Fever* (transl. by Kay Codell Carter), University of Wisconsin Press 1983. (excerpts)“, *Social Medicine*, vol. 3, br. 1, January 2008., str. 6. – 7.)

¹¹⁰² Aleksandra Jokić, „Sepsa u opstetriciji“, nav. dj., str. 185.; Lawrence Nathan – Kenneth J. Leveno, „Group A Streptococcal Puerperal Sepsis: Historical Review and 1990s Resurgence“, *Infectious Diseases in Obstetrics and Gynecology*, vol. 1, 1994., str. 252. Više o tome vidi: Timothy D. Noakes i dr., „Semmelweis and the aetiology of puerperal sepsis 160 years on: an historical review“, *Epidemiology and Infection*, vol. 136, br. 1, January 2008., str. 1. – 9.

¹¹⁰³ Aleksandra Jokić, „Sepsa u opstetriciji“, nav. dj., str. 185.

XI. 6. 2. Uzroci smrti majkâ pri porodu u Župi Barban

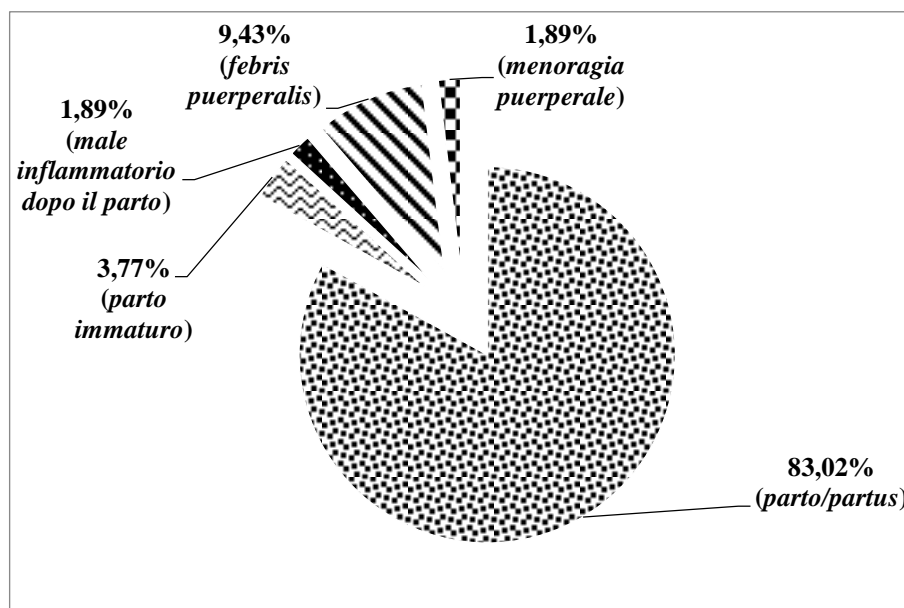
U matičnim knjigama umrlih barbanske župe u razdoblju od 1821. do 1899. zabilježene su ukupno 53 roditeljice koje su umrle tijekom poroda ili nedugo nakon njega, što čini 0,74% u ukupnome broju umrlih. U najvećemu broju upisa (njih 44) kao uzrok smrti navodilo se jednostavno: *da parto, partus, ex parto*, bez preciznijega opisa, no moguće je da se zapravo radilo o kakvim komplikacijama pri porodu. Potom brojnošću slijedi smrt od puerperalne groznice (*febris puerperalis*), od koje je umrlo pet majkâ. Usporedbe radi, navedena je bolest bila glavnim uzrokom smrti dubrovačkih roditeljica u periodu od 1825. do 1918. – u kojem je upisano svega šesnaest maternalnih smrtnih slučajeva – zauzimajući 75%, a nastupala je obično u roku od osam do deset dana nakon poroda.¹¹⁰⁴ Pritom je, kao i u Barbanu, zabilježena asistencija primaljica, dok nema spomena o eventualnoj nazočnosti liječnika. Iako se prva objašnjenja puerperalne groznice u udžbenicima namijenjenima primaljicama pronalaze sedamdesetih godina XIX. stoljeća, gotovo istodobno kao i u zakonskim odredbama, bile su i dalje brojne nepismene primaljice koje nisu poduzimale antiseptičke mjere propisane u posebnim napucima o sprečavanju prijenosa zaraze koje je donosilo austrijsko Ministarstvo unutarnjih poslova, a koji su se objavljivali u *Listu državnih zakona*, vrijedeći u svim pokrajinama austrijskoga dijela Monarhije.¹¹⁰⁵

Od ostalih uzroka smrti, u Župi Barban navode se dva slučaja povezana s preuranjenim porodom (*da parto immaturo*), jedno poslijeporođajno iskrvarenje (*menoragia puerperale*) te jedan slučaj upale neposredno nakon poroda (*male inflammatorio dopo il parto*). S obzirom na razinu smrtnosti po dobnim skupinama (Grafikon 57.), najviše je roditeljica – nešto manje od trećine – umrlo u dobi od 36 do 40 godina, a više od četvrtine imalo je između 26 i 30 godina. Snižavanjem dobi opadao je i udio njihove smrtnosti te je tako najmanji broj majkâ (manje od 10%) doživio smrt pri porodu u najranijoj dobi ispod 20 godina.

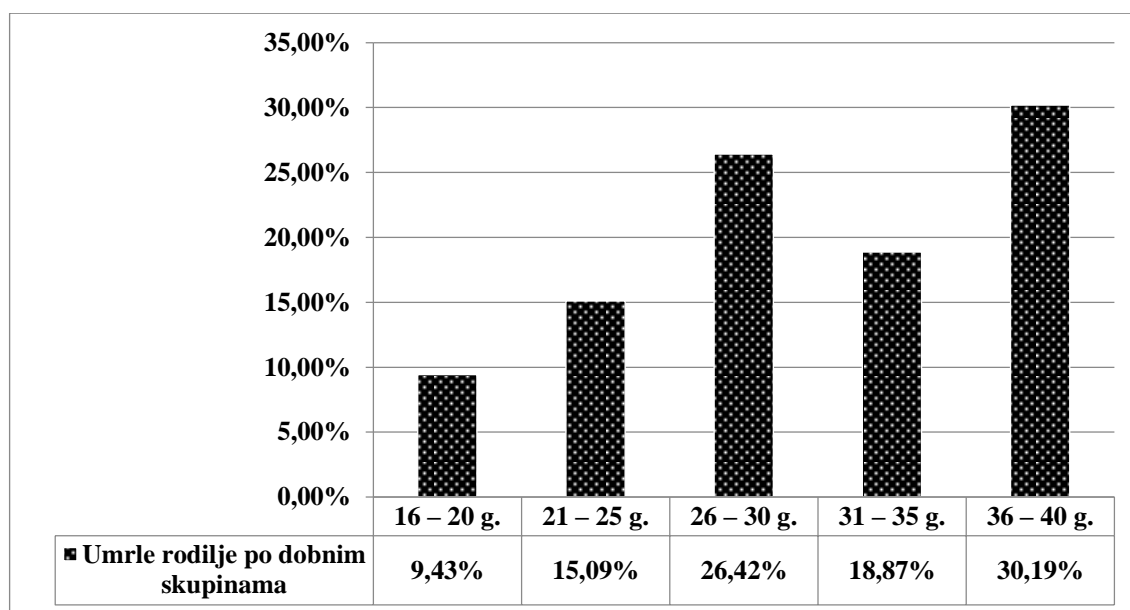
¹¹⁰⁴ Kristina Puljizević, *U ženskim rukama*, nav. dj., str. 172.

¹¹⁰⁵ Isto, str. 65. – 66., 174.

Grafikon 56. Uzroci smrti majkâ pri porodu u Župi Barban (1821. – 1899.)¹¹⁰⁶

Grafikon 57. Udio umrlih roditelja po dobnim skupinama u Župi Barban (1821. – 1899.)¹¹⁰⁷

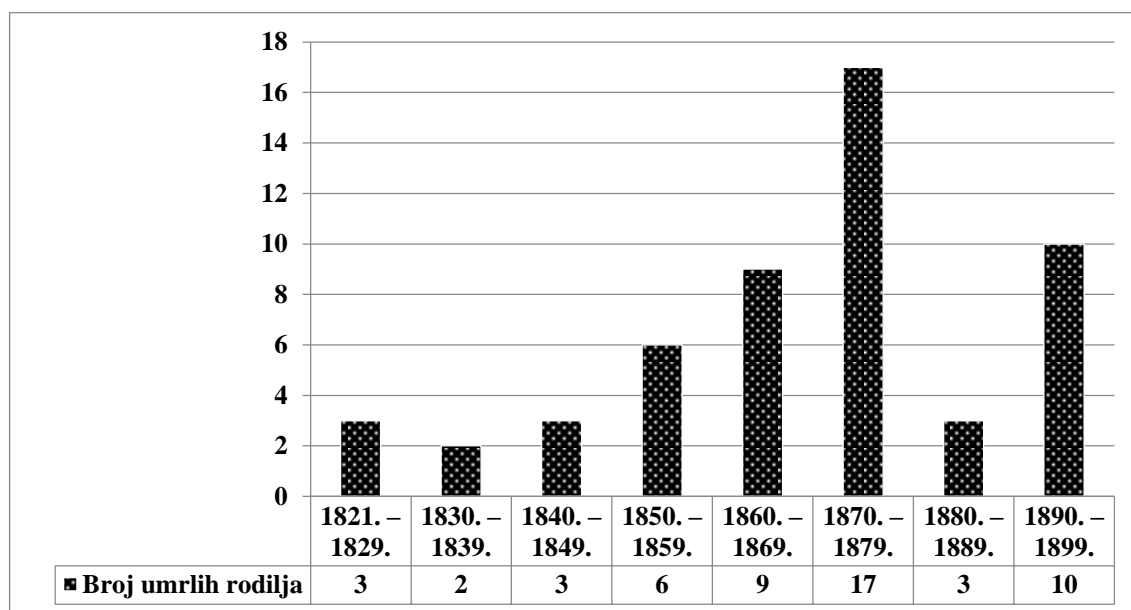

¹¹⁰⁶ Izvori: HR-DAPA-429, MKU Barban za razdoblje od 1821. do 1860.; MU Pula, MKU Barban za razdoblje od 1860. do 1899.

¹¹⁰⁷ Na istome mjestu.

Najniža razina smrtnosti roditelja u Barbanu primjećuje se u prvoj polovini XIX. stoljeća (Grafikon 58.). Međutim, unatoč napucima kojima je austrijska uprava regulirala dužnosti i rad primalja, najviši udio razvidan je 1870-ih godina. Potom se – nakon značajnoga opadanja osamdesetih godina – novi „val“ smrtnih slučajeva pojavljuje od 1891. do kraja stoljeća – važno je k tomu naglasiti da su u ovome potonjem razdoblju sve majke umrle od puerperalne groznice. To pokazuje da primalje nisu posjedovale odgovarajuće medicinsko znanje jer su, uostalom, najvećim dijelom bile nelicencirane, najčešće stječući iskustvo od drugih žena, ne koristeći se pritom udžbenicima za samoobrazovanje i ne pridržavajući se zakonskih propisa o provođenju antiseptičkih postupaka. Razlog su tomu, kao što to primjećuje Kristina Puljizević, mogli biti troškovi nabave potrebnoga pribora i dezinfekcijske karbolne kiseline,¹¹⁰⁸ za čije su podmirenje možda morale izdvajati dio vlastitih prihoda – kao što je to bilo uobičajeno u Švedskoj¹¹⁰⁹ – no o tome u izvorima nemamo nikakvih podataka.

Grafikon 58. Broj umrlih roditelja po desetogodištima u Župi Barban (1821. – 1899.)¹¹¹⁰

¹¹⁰⁸ Kristina Puljizević, *U ženskim rukama*, nav. dj., str. 175.

¹¹⁰⁹ O teškoćama zbog izdvajanja vlastitih sredstava primalja kako bi se nabavili potrebni medicinski instrumenti te karbolna kiselina namijenjena sterilizaciji svjedoči sljedeći citat: „They [midwives – op. S. P.] were directed to follow the necessary precautions such as sterilizing their hands and instruments with carbolic acid, and using soap to provide as clean a birthing environment as possible.³⁴ Only because midwives were required to purchase these items from their own income might their willingness and ability to follow these procedures have been compromised.“ (Stephan Curtis, „Midwives and their Role“, nav. dj., str. 332.)

¹¹¹⁰ Izvori: HR-DAPA-429, MKU Barban za razdoblje od 1821. do 1860.; MU Pula, MKU Barban za razdoblje od 1860. do 1899.

XI. 7. Uzroci smrti

Dekretom od 24. listopada 1788., koji čini dopunu Patentu cara Josipa II. o vođenju matičnih knjiga po rubrikama, određeno je uvođenje rubrike o bolesti, odnosno uzroku smrti.¹¹¹¹ To je vrijedilo za područje Istre koje se nalazilo pod austrijskom vlašću, dok je u mletačkome dijelu, koji je pod habsburšku krunu potpao tek nešto kasnije, rubrika o uzroku smrti uvedena 1815., a u nekim župama i nekoliko godina poslije.¹¹¹²

Prilikom upisivanja podataka o pokojniku duhovna je osoba uzrok smrti zapisivala na osnovi liječničke potvrde, no budući da liječnik nije bio uvijek dostupan, nerijetko je to činila na temelju vlastite procjene ili obavijesti dobivenih od najbližih članova pokojnikove obitelji, stoga brojne dijagnoze ukazuju na nepoznavanje bolesti te na navođenje tek pojedinih njihovih naznaka. Prvi Popis naziva bolesti, raznih zanimanja i osoba te umijeća i obrta za upotrebu pri upisu u župne knjige tiskan je 1863.¹¹¹³ na talijansko-latinskome i njemačko-latinskome jeziku, a otada dijagnoze postaju preciznije te je olakšano praćenje zdravstvenoga stanja, iako je tumačenje ondašnjega nazivlja s današnjega aspekta otežano jer se neke bolesti, koje su bile zagonetne i samim liječnicima unatoč njihovoj stručnosti, ne mogu identificirati i interpretirati na temelju tadašnjih višeznačnih opisa.

U barbanskim maticama umrlih uzroci smrti počinju se zapisivati od 30. listopada 1815. Iz nekih su kasnijih godina podaci lakunozni¹¹¹⁴ pa prazne rubrike zauzimaju udio od 11,29%. Tri dominantne bolesti koje su u XIX. stoljeću na europskome prostoru izazvale iznimno visoke stope mortaliteta bile su tifus, velike boginje i kolera, slijedom čega se obilježje novovjekovnoga razdoblja sažima u krilatici *dalla peste al colera*.¹¹¹⁵ Budući da je kvaliteta života umnogome ovisila o dostupnoj količini hrane, radnome opterećenju, zdravstvenim, ali i uvjetima stanovanja, u podacima o trajanju životnoga vijeka, uzrocima smrti i društvenome podrijetlu umrlih zrcali se socijalna karakterizacija smrti, stoga se

¹¹¹¹ Dražen Vlahov, „Matične knjige u Povijesnom arhivu u Pazinu“, nav. dj., str. 280.

¹¹¹² Dražen Vlahov – Jakov Jelinčić – Danijela Doblanović, „Uvod“, nav. dj., str. 14. Zanimljivo je spomenuti da u Rovinju, pak, podatke o uzrocima smrti nalazimo već 1716. Vidi: Stella Fatović-Ferenčić, „Matične knjige kao izvor za proučavanje hrvatske medicinske baštine“, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, sv. 41. – 42., Rijeka 2000., str. 355.

¹¹¹³ *Index denominationum morborum diversarum conditionum et personarum, artium atque opificiorum ad usum inscriptionis in libros parochiales*, Tergesti 1863.

¹¹¹⁴ Uzrok smrti nije naveden u pojedinim mjesecima unutar razmotrenoga razdoblja (1815. – 1900.), a u dužim periodima ne nalazimo ga u upisima od 14. V. 1819. do 26. IV. 1820. te od 3. I. 1823. do 24. XII. 1826.

¹¹¹⁵ Ercole Sori, „Malattia e demografia“, nav. dj., str. 551.

pripadnost određenom sloju povezuje s njezinom individualizacijom¹¹¹⁶. Prema Philippeu Arièsu, svaki će pojedinac u ogledalu vlastite smrti (*speculum mortis*) razotkriti tajnu svoje individualnosti, navodeći da je već ranosrednjovjekovni čovjek zapadne Europe postao svjestan otkrivanja svoje biti u vlastitoj smrti.¹¹¹⁷ Uzroci su smrti, u skladu s time, djelomice bili posljedicom društvenih prilika u kojima je umrla osoba živjela, odražavajući specifičnosti i različitosti struktura smrtnih frekvencija dominantnoga uzroka smrti unutar pojedine socijalne skupine. No, jedno je ipak nedvojbeno: u latinskoj svezremenskoj izreci *Mors certa, hora incerta*¹¹¹⁸ ogleda se općevrijedeće „pravilo“ koje nadilazi različitost društvene i bilo kakve druge naravi, ukazujući na trenutak jednakosti sviju.

Najveći broj žitelja barbanske župe umirao je od bolesti dišnoga sustava (17,79%), među kojima su prevladavale angina (*angina acuta/dyphtherica/guturale, schinanzia*), astma (*as(th)ma*), bronhitis (*bronchitis*), hripavac (*tosse convulsa/pagana*), pleuritis (*pleuritide/pleuritis*) i upala pluća (*peripneumonia*). U južnohrvatskoj župi Desne-Rujnica od te je kategorije bolesti preminulo 11,17%¹¹¹⁹, a slične su vrijednosti razvidne i na konavoskome području (Cavtat) (10,62%)¹¹²⁰, dok su u Kominu i Rogotinu bile malo niže (8,58%)¹¹²¹. Potom prema učestalosti slijedi skupina zaraznih bolesti, na koje je otpadalo 17,60%, a najviši su udio među njima zauzimali tifus, tuberkuloza i dizenterija, dok su gotovo zanemarivi smrtni slučajevi od lake kolere (0,04%) i tetanusa (0,01%). U istarskome je naselju Brseč u razdoblju od 1772. do 1847. od raznih infekcijskih bolesti stradala petina stanovništva¹¹²². Slične su vrijednosti, primjerice, zabilježene u Makarskoj¹¹²³ tijekom sedamdesetih i u prvoj polovini osamdesetih godina XIX. stoljeća. Niži je udio smrtnosti

¹¹¹⁶ O odnosu između individualizacije smrti i socijalne pripadnosti pokojnika vidi: Nikola Anušić, „Socijalna obilježja smrtnosti u Makarskoj u drugoj polovici 19. stoljeća“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 40, Zagreb 2008., str. 137. – 138.

¹¹¹⁷ „In the mirror of his own death each man would discover the secret of his individuality. Since the Early Middle Ages Western man has come to see himself in his own death: he has discovered la mort de soi, one's own death.“ Philippe Ariès, *Western Attitudes Toward Death: From the Middle Ages to the Present* (transl. by Patricia M. Ranum), London 1974., str. 51. – 52.

¹¹¹⁸ ‘Smrt je sigurna, ali je njezin sat nesiguran’. O tome kako se tijekom povijesti shvaćalo trenutak umiranja vidi: Filip Arijes, *Eseji o istoriji smrti*, nav. dj., pogl. „Time for dying“, str. 221. – 224.

¹¹¹⁹ Maja Šunjić, „Na dugo pišem jerbo ne mogu se u manje iskazat: uzroci smrti u župi Desne-Rujnica (1825-1861)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 51, br. 2, Zagreb – Dubrovnik 2013., str. 470.

¹¹²⁰ Niko Kapetanić – Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, nav. dj., str. 279.; Tatjana Buklijaš – Nenad Vekarić, „Mortalitet u Cavtatu (1825.-1918.)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 36, Zagreb – Dubrovnik 1998., str. 279.

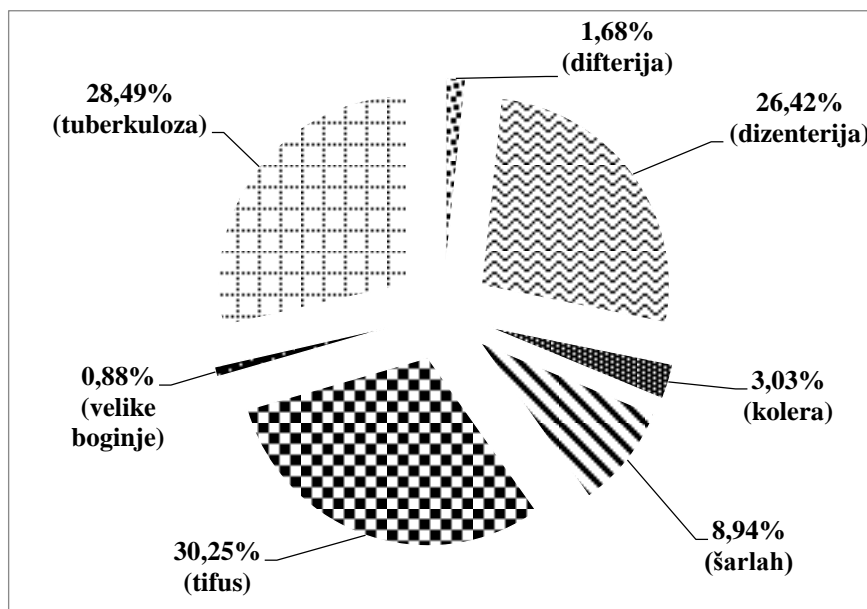
¹¹²¹ Maja Šunjić, „Uzroci smrti u župi Komin-Rogotin (1826-1874)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 46, Dubrovnik – Zagreb 2008., str. 319.

¹¹²² Fedor Mikić, „Prirodno gibanje stanovništva sela Brseč“, nav. dj., str. 225.

¹¹²³ Nikola Anušić, „Socijalna obilježja smrtnosti u Makarskoj“, nav. dj., str. 132.

zamjetan u konavoskoj župi Cavtat¹¹²⁴, gdje je od 1825. do 1918. zauzimao šestinu, dok se u *Ottocentu* od zaraznih bolesti najviše umiralo na Šolti¹¹²⁵ – čak četvrtina žitelja.

Grafikon 59. Udio umrlih od učestalijih zaraznih bolesti u Župi Barban (1815. – 1900.)¹¹²⁶

Treću skupinu najčešćih uzroka smrti na Barbanštini činila je groznica, koja se pojavljuje u svakojakim varijantama (primjerice, *febris catharalis*, *febris continua*, *febbre convulsiva*, *febris cronica*, *febris fluisbica*, *febbre inflammatoria*, *febris intermittens*, *febris lenta...*). Međutim, danas je općepoznato kako ona ne može biti samostalnim uzrokom smrti, niti predstavlja naziv za određenu bolest, već samo njezin simptom, zbog čega je teško odrediti koja se bolest u tadašnjici doista krila iza tih višebrojnih naziva, od kojih su neki upućivali na to da je riječ o zaraznim oboljenjima poput tifusne groznice.

Oko 10% žitelja skončalo je uslijed kronične pothranjenosti, oslabiljenosti i iscrpljenosti organizma (*debilitas*, *debolezza*, *consumatio*, *consumazione*, *consunzione*, *consumptio*, *imbecilitas*), što se u medicinskoj literaturi naziva kaheksijom (*cachesia*, *cachexia*). U takvome stanju osoba drastično gubi na tjelesnoj težini, što rezultira

¹¹²⁴ Niko Kapetanić – Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, nav. dj., str. 279.; Tatjana Buklijaš – Nenad Vekarić, „Mortalitet u Cavtatu“, nav. dj., str. 327.

¹¹²⁵ Mladen Andreis, „Uzroci smrti na otoku Šolti od godine 1825. do 1900. prema podacima iz matičnih knjiga umrlih“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 22, nav. dj., str. 120.

¹¹²⁶ Izvori: HR-DAPA-429, MKU Barban za razdoblje od 1815. do 1860.; MU Pula, MKU Barban za razdoblje od 1860. do 1900.

usporavanjem svih fizioloških procesa. Ovaj se oblik metaboličkoga i prehrambenoga poremećaja uvelike javlja kao posljedica kriznih godina nestašice, bijede i dugotrajne gladi, a povezuje ga se i sa starenjem, kroničnim ili akutnim bolestima, naročito u uznapredovalim fazama onih malignih. Staračka se iznemoglost, pak, izričito navodi u 144 upisa u različitim oblicima, no može se pretpostaviti da je riječ o većemu broju jer su upravo osobe u staračkoj dobi u najvećoj mjeri izdahnule „(s)konšumane“. Starost i staračke bolesti bile su, primjerice, glavnim uzrokom smrti u devetnaestostoljetnim Križevcima¹¹²⁷, Makarskoj¹¹²⁸ i Cavtatu¹¹²⁹.

Upola manji udio u skupinama uzroka smrti zauzimale su gastrointestinalne bolesti poput bilijarnoga gastritisa (*gastrico bilioso*), čira (*carbonchio, ulcus*), kolikâ (*col(l)ica*), fistule (*fistola*), glistâ (*vermini*), upale crijeva (*inflamazione intestinale*) i žutice (*icterus, itteritia*). Glavni su izvori patogenih klica tih bolesti obično kontaminirana voda i hrana, stoga je njihovo širenje bilo pokazateljem stanja zdravstvene infrastrukture. Etiološke karakteristike upućuju da se te bolesti ponajprije javljaju među siromašnijim stanovništvom koje je bilo primorano živjeti u nehigijenskim uvjetima.¹¹³⁰ Od osamdesetih godina XIX. stoljeća pa sve do Prvoga svjetskog rata ova skupina bolesti u mnogo je većoj mjeri bila proširena u ruralnim područjima nego u gradovima zbog loših zdravstvenih prilika i nepostojanja kanalizacijskoga sustava.¹¹³¹ U Italiji su, primjerice, u razdoblju od 1887. do 1895. gastrointestinalne bolesti u 15% slučajeva bile uzrokom smrti. Imale su veći utjecaj na demografske promjene od same tuberkuloze, posebice na stopu mortaliteta novorođenčadi, koja je iznosila oko 25%, a u djece dobi od 1 do 5 godina povisila se na 30%, pridonoseći tako smanjenju prosječne životne dobi više nego bilo koji drugi patološki oblik.¹¹³²

Oko 3% stanovništva umrlo je od bolesti koje su pripadale sljedećim dvjema kategorijama. Među bolestima mišićno-koštanoga sustava bile su najzastupljenije artritis (*artritide*), reuma (*febbre reumatica, reuma, reumatismo*) i spazam (*spasimo, spasmus*). Drugu su kategoriju činile kardiovaskularne bolesti, pri čemu se kao simptom ponajviše navodi bol u prsima (*cronica di petto, mal di petto, malum pectoris*, što može upućivati da se radi o bolestima srca i krvnih žila, ali i drugih organa, a spominju se i upala srčane ovojnice, odnosno perikarditis (*perycardia*) te srčani udar (*stasi umorale*). Sličan je udio smrti od

¹¹²⁷ Stjepan Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, nav. dj., str. 64.

¹¹²⁸ Nikola Anušić, „Socijalna obilježja smrtnosti u Makarskoj“, nav. dj., str. 132.

¹¹²⁹ Niko Kapetanić – Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, nav. dj., str. 278.

¹¹³⁰ Luigi Faccini, „Tifo, pensiero medico e infrastrutture igieniche nell'Italia liberale“, u: *Storia d'Italia*, nav. dj., str. 708.

¹¹³¹ Isto, str. 727.

¹¹³² Isto, str. 707. – 708.

krvožilnih bolesti potvrđen i među Cavtaćanima (3,93%)¹¹³³, dok je među Makaranima bio nešto viši (5,69%)¹¹³⁴.

Bolesti mozga i živčanoga sustava pokazuju upola manju učestalost, a u toj su skupini prednjačili epilepsija (*epilepsia, epilepsis*), meningitis (*meningite, meningitis*) moždani udar (*apoplexia, colpo*), padavica (*mal caduco*) i sinkopa (*sincope*). Kao simptomi navode se i razni nazivi koji označavaju bolove u glavi (*cefalgia, dolori/mal di capo, inflamatio capitis, mal di cervello*), a u šest je upisa ubilježena i bolest živaca (*malattia nervosa*). Sličan je udio preminulih od bolesti živčanoga sustava zamjetan u Župi Desne-Rujnica (1,5%)¹¹³⁵, dok je u Kominu i Rogotinu¹¹³⁶ bio dvostruko veći, a u Cavtatu iznosio je čak 13,03%¹¹³⁷.

Na Barbanštini pojavljuje se i nemalen broj slučajeva vodene bolesti (oko 2%), označene izričajima: *cronico idropico, idropisia cronica, hydrops, hydropisis, idrope, idropisia, male idropico*. S današnjega se stajališta ne može sa sigurnošću tvrditi o kojoj je točno bolesti riječ jer posrijedi može biti niz oboljenja u kojih se zbog disfunkcije pojedinih organa – a najčešće kao posljedica kroničnoga zatajenja rada srca – nakuplja tekućina u tkivima i tjelesnim šupljinama.¹¹³⁸

U posebnu kategoriju uzroka smrti spadaju komplikacije do kojih je došlo tijekom poroda ili puerperija (babinja), a koje pronalazimo u 86 upisa. Detaljnije su već opisane u potpoglavlju o uzrocima smrti majkâ pri porodu, no neophodno je s time u vezi istaknuti kako su se teškoće pri porodu kao uzrok smrti bilježile i pored novorođenčadi, o čemu svjedoče sintagme *nato immaturo, natus mortus* i *parto immaturo*, stoga je odlučujuću važnost i za majčin i za djetetov život nerijetko imala upravo stručnost samih primalja. Dojenčad je umirala i zbog nedovoljne razvijenosti – vjerojatno kao posljedica preuranjenoga poroda – te kongenitalnih anomalija. Zapisano je svega osam takvih slučajeva označenih sljedećim formulacijama: *degeneratio, incompletezza naturale, nascita prematura e da incompletezza organica, morto per esser male costruito nel fisico*. Usporedbe radi, u Cavtatu je skupina bolesti i nepravilnosti u razvoju zauzimala najviši udio (čak četvrtinu) u uzrocima smrti.¹¹³⁹

Žitelji Barbanštine patili su i od kožnih bolesti, koje su pokazateljem ozbiljnijih problema što su dovodili do smrtnoga ishoda, a osim jednostavnoga naziva *malatia cutanea*,

¹¹³³ Niko Kapetanić – Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, nav. dj., str. 279.

¹¹³⁴ Nikola Anušić, „Socijalna obilježja smrtnosti u Makarskoj“, nav. dj., str. 132.

¹¹³⁵ Maja Šunjić, „Na dugo pišem jerbo ne mogu se u manje iskazat“, nav. dj., str. 470.

¹¹³⁶ Ista, „Uzroci smrti u župi Komin-Rogotin“, nav. dj., str. 319.

¹¹³⁷ Niko Kapetanić – Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, nav. dj., str. 279.

¹¹³⁸ „Hidrops“, *Medicinski leksikon*, nav. dj., str. 330.

¹¹³⁹ Tatjana Buklijaš – Nenad Vekarić, „Mortalitet u Cavtatu“, nav. dj., str. 323.

navode se i: crveni vjetar (*resipiglia, resipola*), čir na glavi (*postema di testa*) te potkožni čir (*feronchio*)¹¹⁴⁰, ospice (*morbilli, sturago*¹¹⁴¹) i svrab (*scabies*). Među bolestima uzrokovanima nedostacima vitamina C i D spominju se skorbut i rahitis, a u kategoriji onih koje su zahvaćale bubrege i mokraćne puteve nalazimo bubrežni kamenac (*male di pietra*) i pijesak (*sabie*), litijazu (*lithiasis*) te zadržavanje mokraće (*relaxatio urinae, ritenzione di orina*).

Na odumiranje tkiva koje je povezano s prekidom cirkulacije u nekome zahvaćenom području, praćeno prodorom bakterija, ukazuju upisi o smrtonosnome učinku gangrene¹¹⁴² (*cancrena*), koji su malobrojni (svega 0,29%), no time ne i zanemarivi. Sličan su udio u skupinama uzroka smrti zauzimala razne neprecizirane upale (*flemone, flemmone inflamatorio, inflamazione, male infiammatorio, riscaldo*) te tumori – neodređeni (*tumore*) i oni specificirani koji se javljaju u predjelu jetre (*tumore al fegato*), trbušne šupljine (*tumore di ventre*) i grla (*tumore alla golla*). Na zapise o ozljedama ili ranama (*ferita*) nailazimo tek u osam primjera, u kojima je većinom dolazilo do oštećenja noge (*contusione al piede, piaga al piede, vulnere pedis*), a u dvama je upisima riječ o rupturi kralježnice (*slongatio dorsi spinalis, spinae dorsalis ruptio*).

U nerazvrstanu skupinu ulaze oni uzroci smrti koji nisu pobliže određeni, a radi se najčešće o vrlo općenitim simptomima čije je značenje nejasno. Značajan se dio upisa tako odnosi na kroničnu bolest (*cronico, cronicus, malattia cronica*), a spominju se i komplicirana (*malattia complicata*) – čije je odgonetavanje očito zadavalo muke i samim župnicima i/ili liječnicima – te opasna bolest (*male pernicioso*) koja, pak, može upućivati na kakav oblik zaraze. U šest upisa nije naveden niti mogući simptom, već samo oznaka da je riječ o nekoj bolesti (*morbus*), a u petnaest je primjera zapisano da su osobe preminule iznenada (*malattia istantea, mors accidentalis, mors repentina, morte improvvisa*). Najveći broj smrtnih slučajeva unutar ove kategorije ukazuje na prirodnu smrt (*morte naturale*), od koje su najčešće umirala dojenčad i mala djeca te osobe starije životne dobi. S obzirom na ukupan broj umrlih, od prirodne je smrti dušu ispustilo 3,67% žitelja, dok je, primjerice, u neretvanskim mjestima¹¹⁴³ na ovaj uzrok otpadala gotovo šestina upisa.

¹¹⁴⁰ *Feronchio* = iskrivljen oblik talijanske riječi *foruncolo*.

¹¹⁴¹ *Sturago* = *morbillo* (Enrico Rosamani, *Vocabolario giuliano*, Bologna 1958., str. 1114.).

¹¹⁴² „Gangrena“, *Medicinski leksikon*, nav. dj., str. 281.

¹¹⁴³ Maja Šunjić, „Uzroci smrti u župi Komin-Rogotin“, nav. dj., str. 319., 322. – 323.; Ista, „*Na dugo pišem jerbo ne mogu se u manje iskazat*“, nav. dj., str. 470.

Tablica 27. Skupine uzroka smrti u Župi Barban (1815. – 1900.)¹¹⁴⁴

SKUPINA UZROKA SMRTI	BROJ UMRLIH	UDIO (%)
Bolesti bubrega i mokraćnoga sustava	11	0,15%
Bolesti dišnoga sustava	1267	17,79%
Bolesti mišićno-koštanoga sustava	235	3,30%
Bolesti mozga i živčanoga sustava	114	1,60%
Bolesti reproduktivnoga sustava	2	0,03%
Gangrena	21	0,29%
Gastrointestinalne bolesti	379	5,32%
Groznice	848	11,91%
Kardiovaskularne bolesti	199	2,79%
Kongenitalne nepravilnosti	8	0,11%
Kožne bolesti	50	0,70%
Metaboličke bolesti	27	0,38%
Nesreće i ubojstva	88	1,24%
Oslabljenost/iscrpljenost organizma	719	10,10%
Ostali/nerazvrstani uzroci smrti	680	9,55%
Ozljede	10	0,14%
(Poslije)porođajne komplikacije	86	1,21%
Starost	144	2,02%
Tumori	17	0,24%
Upale	21	0,29%
Vodena bolest	137	1,92%
Zarazne bolesti	1253	17,60%
Nepoznato	804	11,29%
UKUPNO	7120	

¹¹⁴⁴ Izvori: HR-DAPA-429, MKU Barban za razdoblje od 1815. do 1860.; MU Pula, MKU Barban za razdoblje od 1860. do 1900.

XI. 7. 1. Nesreće i (samo)ubojstva

Nesretnih slučajeva i ubojstava zabilježeno je ukupno 88, što čini 1,24% svih uzroka smrti. Neznatno viši udio (1,44%)¹¹⁴⁵ uočava se u Puli u razdoblju od 1625. do 1815., a sličnosti su potvrđene i s dalmatinskim prosjekom sredinom XIX. stoljeća (1,1%)¹¹⁴⁶, u koji se uklapaju primjeri Šolte, gdje je u posljednjoj četvrtini *Ottocenta* taj udio iznosio 1,3%¹¹⁴⁷ te Cavtata (1,67%)¹¹⁴⁸. U Kominu i Rogotinu zabilježene su nešto više vrijednosti (2,15%), a najveći, iznadprosječni broj nesretnih slučajeva registriran je u Desnama,¹¹⁴⁹ dosegnuvši u razdoblju od 1870. do 1800. čak više od 5%, pri čemu su žitelji ponajviše stradavali utopivši se u Neretvi.¹¹⁵⁰

Najveći se broj nesretnih slučajeva na Barbanštini odnosi na kojekakve oblike pada. S hrastova je stabla, bolujući usto od groznice, pao 60-godišnji Jakov Budić iz sela Hrboki¹¹⁵¹. Stablo je, s druge strane, moglo prouzročiti i smrt osoba koje su bile „prizemljene“ – posebice prilikom odlaska u šumu radi sječe ogrjevnoga drva – a njegovim je rušenjem nastradao 22-godišnji Martin, sin Pavla Kancelara iz mjesta Kancelari.¹¹⁵² U šumi je zla kob zatekla i Mariju Ruba, suprugu Martina Brgića, otpuštanjem užeta kojim su bile privezane cjepanice namijenjene za ogrjev što ih je nosila iznad vlastite glave, a zadobivši taj udarac, nije se uspjela osoviti na noge te je tako u dobi od 40 godina pokleknula pred smrću.¹¹⁵³ Sa zaprežnih kola (voza) u blizini Draguča strovalio se 40-godišnji Ivan, sin pok. Martina Ivete iz Melnice.¹¹⁵⁴

Zapisani su i slučajevi smrti prilikom pada s konja – tako je u dobi od 41 godina umro Ivan, sin Jurja Fumete (Prhata)¹¹⁵⁵ – a pojavljuje se i primjer stradavanja uslijed zadobivenoga udarca konjskim kopitom, što se dogodilo 26-godišnjemu Mihovilu Dupliču (Perelji) iz Računića¹¹⁵⁶. Žrtve padova bila su nerijetko mala djeca: ne doživjevši niti dva mjeseca,

¹¹⁴⁵ Izračunato na temelju: Slaven Bertoša, *Život i smrt u Puli*, nav. dj., str. 65., 209., 231.

¹¹⁴⁶ Mladen Andreis, „Uzroci smrti na otoku Šolti“, nav. dj., str. 119.

¹¹⁴⁷ Na istome mjestu.

¹¹⁴⁸ Tatjana Buklijaš – Nenad Vekarić, „Mortalitet u Cavtatu“, nav. dj., str. 325.

¹¹⁴⁹ Maja Šunjić, „*Na dugo pišem jerbo ne mogu se u manje iskazat*“, nav. dj., str. 469. – 470.

¹¹⁵⁰ Inge Bego-Matijević – Žarko Dugandžić – Anđelko Akrap, „Tranzicija mortaliteta: stanovništvo Desne“, nav. dj., str. 208.

¹¹⁵¹ „morto di febbre per una caduta di un rovere“ (HR-DAPA-429, MKU Barban 1841. – 1860., 3. IX. 1860.)

¹¹⁵² „ucciso da eventuale colpo di un rovere cadatogli“ (isto, MKU Barban 1821. – 1841., 7. III. 1836.)

¹¹⁵³ „ritrovata morta in bosco, sottocata dalla corda del Carico di Legna da fuoco che aveva riposto sopra di se, ne potutasi rimettere in piedi resto morta“ (isto, MKU Barban 1815. – 1821., 5. V. 1815.)

¹¹⁵⁴ „ucciso per caduta d'un caro vicino Draguch“ (isto, MKU Barban 1841. – 1860., 15. III. 1841.)

¹¹⁵⁵ „caduto qui dal cavallo“ (isto, MKU Barban 1821. – 1841., 28. IX. 1822.)

¹¹⁵⁶ „ucciso da un calcio di cavallo“ (isto, MKU Barban 1841. – 1860., 26. V. 1843.)

uslijed pada u jamu smrtno je stradao Jakov Španjol, čiji je otac bio labinski doseljenik.¹¹⁵⁷ No, nesretnih slučajeva strovaljivanja bilo je i u osoba starije životne dobi. Pad s balkona – vjerojatno s veće visine – bio je tako smrtonosan za 70-godišnjega Jakova Peršića (Furlanića), podrijetlom iz Kršana, koji je u Kožljanima bio nastanjen već 40 godina.¹¹⁵⁸ Ubilježen je i primjer kolektivne obiteljske tragedije: s krova vlastite kuće istoga su se dana strmoglavili 6-godišnji Pavao i četiri godine mlađa Marija zajedno sa svojom majkom Ivanom, suprugom Ivana Borine (Jurića), koja je poginula u dobi od 26 godina.¹¹⁵⁹ Za život su, dakako, vrlo pogubna mjesta bila rudnici saldama (kvarcnoga pijeska), gdje je prijetila opasnost urušavanja. Ondje je zatrpan ostao 24-godišnji Martin, sin Ivana Adamića (Goluba) iz Gočana.¹¹⁶⁰

Mala su djeca često stradavala u kući, nalazeći se u blizini izvora vatre. Prema Jakovu Jelinčiću, smrt od posljedica opekline nastupala je obično u zimskim mjesecima, kada su djeca boravila u kuhinji, grijući se u blizini otvorenoga ognjišta.¹¹⁶¹ U kotao pun vrele vode upali su u dojenačkoj dobi Ivan, sin Ivana Grudića iz Barbana¹¹⁶², te Katarina, kći pok. Antuna Batela iz sela Bateli¹¹⁶³, a u ranoj dječjoj 2-godišnja Foška, kći Grgura Chiocana iz Jurićeva Kala¹¹⁶⁴. U dvama je upisima ubilježeno da su djeca izgorjela, no ne nailazimo na detaljnije objašnjenje o mjestu odvijanja nesreće: riječ je o 1-godišnjoj Mariji Kolić iz naselja Šajini¹¹⁶⁵ te dvije godine starijoj Ani, nezakonitoj kćeri Srećke Komin, koja je po zanimanju bila sluškinja¹¹⁶⁶. S druge je, pak, strane, jedna osoba umrla od posljedica smrzavanja u snijegu: bio je to 61-godišnji Antun Celija.¹¹⁶⁷

Dok voda označava izvor života, istodobno ima i stvaralačku i razaralačku moć, stoga se u kategoriju nesretnih smrti ubrajaju i utapanja, najčešće u moru ili rijeci, kao i u brojnim seoskim lokvama prilikom odlaska po određene količine vode iz potonjih – koja se koristila u domaćinstvu i za navodnjavanje usjeva – ili za vrijeme napajanja stoke. Tako se, primjerice, u

¹¹⁵⁷ „morte immatura perché si getto in una Foiba“ (isto, MKU Barban 1821. – 1841., 5. III. 1827.)

¹¹⁵⁸ „da caduta dal balatojo“ (isto, 24. XI. 1829.)

¹¹⁵⁹ „Tutti tre morti da Malattia per disgrazia, essendo stati uccisi per la caduta della Casa di loro abitazione.“ (HR-DAPA-429, MKU Barban 1815. – 1821., 16. XI. 1820.)

¹¹⁶⁰ „morto di una caduta nella cava di saldame“ (isto, MKU Barban 1841. – 1860., 4. VI. 1845.)

¹¹⁶¹ Jakov Jelinčić, „Dvije matične knjige umrlih Lupoglava (1744.-1935.)“, *Zbornik općine Lupoglav 1999.*, Lupoglav 1999., str. 83.

¹¹⁶² „caduto in fuoco“ (HR-DAPA-429, MKU Barban 1841. – 1860., 18. XII. 1859.)

¹¹⁶³ „da scotadura in fuoco“ (MU Pula, MKU Barban 1860. – 1916., 6. IX. 1862.)

¹¹⁶⁴ „caduta in una caldara d'acqua bollente“ (HR-DAPA-429, MKU Barban 1821. – 1841., 23. VII. 1837.)

¹¹⁶⁵ „combustio“ (MU Pula, MKU Barban 1860. – 1916., 30. XII. 1898.)

¹¹⁶⁶ „adusta“ (isto, 13. I. 1874.)

¹¹⁶⁷ „mortuus in nive“ (isto, 8. I. 1876.)

lokvi u naselju Bičići utopio 30-godišnji Ivan, sin pok. Mihovila Špade iz Barbana, a pokopan je blizu ceste.¹¹⁶⁸ Da lokve nisu predstavljale samo potencijalnu opasnost već su bile i poprištem zločina, svjedoče i pronalasci tijela nasilno utopljenih Barbanaca. U lokvi u Biletićima pronađena je utopljena 30-godišnja Eufemija, kći pok. Ivana Ivanušića i supruga Vinka Borine (Marčete) iz naselja Borini, a pritom nije bila riječ o nesreći, već je osumnjičen njezin suprug, koji je zbog toga odveden u rovinjski zatvor.¹¹⁶⁹ Također, u lokvi blizu Vodnjana utopljen je 56-godišnji Ivan, sin pok. Martina Pereše iz mjesta Bičići, koji je sahranjen na vodnjanskome groblju.¹¹⁷⁰ Neki su žitelji skončali utapajući se u rijeci Raši te u jednoj od rakljanskih uvala. K tomu je zabilježen i primjer utopljenika čije je tijelo pronađeno u blizini Brijunskoga otočja, a radi se o Adamu, sinu pok. Ivana Žudića iz sela Orihi, koji je, preminuvši u svojoj 24. godini, pokopan u Fažani.¹¹⁷¹

U matice su se, kao što je vidljivo iz nekih spomenutih primjera, upisivala i ubojstva kao neprirodan način umiranja. Takvi slučajevi na Barbanštini nisu bili mnogobrojni, ali su nesumnjivo vrijedni spomena; gdje se kao uzrok smrti samo općenito navodilo ubojstvo, na što upućuju izrazi *interfectio*, *interfectis*, *peremptus*, *ucciso*, *occisio*, dok se kojekad zapisivao i ponešto detaljniji način i mjesto izvršenja nedjela. Za 31-godišnjega Jakova, sina pok. Mateja Podgorca iz Jurićeva Kala, ubilježeno je da je usmrćen u Krnici u blizini jedne kolibe.¹¹⁷² U kući je, pak, od strane nepoznatoga počinitelja u dobi od 50 godina ubijena Ivana zvana Halaburinka, doseljenica iz Sv. Martina (Labin) koja se nastanila u Grandićima.¹¹⁷³ Matej, sin Martina Konta iz mjesta Orihi, umro je kao 22-godišnjak od rana zadobivenih oštrim oružjem, a u njegovu se slučaju navodi i ubojica – bio je to njegov sumještatin Antun, sin Nikole Žudića, koji ga je napao u Trljima.¹¹⁷⁴ Kao žrtva ubojstva drugom vrstom oružja – puškom – upisan je 26-godišnji Juraj, sin pok. Ivana Miletića (Rodea) iz Goleševa.¹¹⁷⁵ Zanimljiv je i slučaj nasilne smrti vezan uz Šajinca Mihovila, sina Jakova Kolića, koji je

¹¹⁶⁸ „annegato nel lago dei Bicichi ed ivi sepolto vicino a strada“ (HR-DAPA-429, MKU Barban 1841. – 1860., 15. V. 1845.)

¹¹⁶⁹ „trovata annegata nel Laco Cuisca dei Billetti, sospetto il marito ch'è nelle carceri di Rovigno“ (isto, MKU Barban 1821. – 1841., 27. IX. 1831.)

¹¹⁷⁰ „trovato ucciso al Lago Gardin presso Dignano“ (isto, 21. XI. 1833.)

¹¹⁷¹ „si annegò presso lo Scoglio Brioni per accidente“ (isto, 18. I. 1836.)

¹¹⁷² „interfetto a Carnizza presso un tugurio“ (MU Pula, MKU Barban 1860. – 1916., 7. VIII. 1864.)

¹¹⁷³ „uccisa a casa da persona ignota“ (HR-DAPA-429, MKU Barban 1821. – 1841., 18. I. 1836.). U maticama se više puta spominje kao *Giovanna Milletich Halaburinca*, a na Barbanštini bila je zaposlena u pojedinim obiteljima kao sluškinja.

¹¹⁷⁴ „ucciso con arma di taglio“ (isto, 20. XI. 1829.)

¹¹⁷⁵ „ucciso da un colpo di fucile“ (HR-DAPA-429, MKU Barban 1841. – 1860., 2. V. 1848.)

ubijen kao dezertjer, vjerojatno prilikom bijega.¹¹⁷⁶ O neprirodnoj smrti Barbanaca svjedoče i upisi samoubojstava (*suicidium*), kojih je ukupno bilo četiri, a zapisan je i primjer nastupanja smrti kao posljedice pijanstva (*morto da ubriachezza*).

Bilo je i žrtava raznih ranjavanja kao posljedica nesreća, koja su rezultirala smrtnim ishodom. Od ozljeda zadobivenih arkeburom umrli su 21-godišnji Antun, sin Pavla Budića iz mjesta Grandići¹¹⁷⁷, te 53-godišnja Foška, kći pok. Ivana Zubana iz Melnice¹¹⁷⁸, dok je uslijed izbacivanja projektila iz balista u dobi od 16 godina smrtno ranjen Antun Grgorinić iz Orihi¹¹⁷⁹. Za vrijeme vršenja vojne službe od posljedica ranjavanja preminuo je u tršćanskoj bolnici 22-godišnji Ivan, sin pok. Mateja Bužlete iz sela Glavani.¹¹⁸⁰

Petero je žitelja smrtno nastradalo pod udarom groma, no ni u jednome se upisu ne navodi na kojim su se lokalitetima oni našli pogodeni, već samo doznajemo da su opasni bili ljetni mjeseci (od lipnja do kolovoza). Na seoskome podneblju nije se moglo izbjeći smrtonosan ugriz poskoka (*morsicatura d'una vipera*), niti svinje (*morsicatura di un suino*), koji se spominju u dvama zasebnim upisima, a osmero je Barbanaca život izgubilo od posljedica uboda (*male di punta, punctume*), iako nije precizirano o kakvim je ubodima zapravo riječ.

Iz nekoliko zapisa doznajemo da su osobe pronađene mrtve, ali se pritom ne zna koji je glavni razlog tomu te je li posrijedi bio kakav zločin. Tako je, primjerice, u prirodi pronađeno mrtvo tijelo 11-godišnje Šajinke Marije, kćeri Martina Pereše¹¹⁸¹, dok je pored stijene na neimenovanoj obali ležao leš 60-godišnjega Mateja, sina pok. Mihovila Mirkovića (Baldea) iz Puntere¹¹⁸². Na području Prnjanâ otkriveno je, pak, truplo stanovitoga skitnice (*mendicante*) Kostovana, koji je također preminuo u dobi od 60 godina.¹¹⁸³

¹¹⁷⁶ „ucciso nel fermo del Disartore“ (isto, MKU Barban 1821. – 1841., 16. V. 1837.)

¹¹⁷⁷ „da ferita nella mano d'archibugio“ (isto, I. IV. 1829.)

¹¹⁷⁸ „da una archibugiata accidentale“ (HR-DAPA-429, MKU Barban 1841. – 1860., 1. II. 1853.)

¹¹⁷⁹ „ictus ab ignea ballista explosi“ (MU Pula, MKU Barban 1860. – 1916., 12. I. 1898.)

¹¹⁸⁰ „morto a Trieste al servizio militare, in quell'Ospitale“ (HR-DAPA-429, MKU Barban 1821. – 1841., 17. V. 1836.)

¹¹⁸¹ „trovata morta in campagna“ (MU Pula, MKU Barban 1860. – 1916., 1. IX. 1863.)

¹¹⁸² „trovato morto in una roccia della costiere“ (HR-DAPA-429, MKU Barban 1841. – 1860., 1. V. 1846.)

¹¹⁸³ „trovato morto alla Pognana“ (MU Pula, MKU Barban 1860. – 1916., 16. II. 1863.)

Tablica 28. Nesreće i (samo)ubojstva u Župi Barban (1815. – 1900.)¹¹⁸⁴

Uzrok smrti	Broj umrlih	Uzrok smrti	Broj umrlih
<i>adusta</i>	1	<i>morto di febbre per una caduta di un rovere</i>	1
<i>annegata in un lago per accidente</i>	1	<i>morto per caduta da un cavallo</i>	1
<i>annegato in Arsa</i>	2	<i>mortuus infelicis lapsus causa</i>	1
<i>annegato nel lago dei Bicichi ed ivi sepolto vicino a strada</i>	1	<i>mortuus in fluminae Arsae</i>	1
<i>caduta dal balatojo</i>	1	<i>mortuus in nive</i>	1
<i>caduta in acqua</i>	1	<i>percossa</i>	1
<i>caduta/o in una caldara d'acqua bollente</i>	3	<i>peremptus</i>	1
<i>caduta nella cava di saldame</i>	1	<i>punctume</i>	1
<i>caduto d'un rovere</i>	1	<i>ritrovata morta in bosco, sottocata dalla corda del Carico di Legna da fuoco che aveva riposto sopra di se, ne potutasi rimettere in piedi resto morta</i>	1
<i>caduto in fuoco</i>	1	<i>ritrovato morto questa mattina nel luoco ove dormiva</i>	1
<i>caduto qui dal cavallo</i>	1	<i>si annegò presso lo Scoglio Brioni per accidente</i>	1
<i>colpito da un fulmine</i>	3	<i>suicidium</i>	4
<i>combustio</i>	1	<i>trovata annegata nel Laco Cuisca dei Billetti, sospetto il marito ch'è nelle carceri di Rovigno</i>	1
<i>da ferita nella mano d'archibugio</i>	1	<i>trovata morta</i>	1
<i>da scotadura di fuoco</i>	2	<i>trovata morta in campagna</i>	1
<i>da una archibugiata accidentale</i>	1	<i>trovata morta in casa chiusa</i>	1

¹¹⁸⁴ Izvori: HR-DAPA-429, MKU Barban za razdoblje od 1815. do 1860.; MU Pula, MKU Barban za razdoblje od 1860. do 1900.

<i>da una caduta di un tugurio a S. Pietro in Selve</i>	1	<i>trovato dopo qualche mese annegato a Castelnuovo</i>	1
<i>da una morsicatura di un suino</i>	1	<i>trovato morto alla Porgnana</i>	1
<i>de arbore infeliciter cecidit</i>	1	<i>trovato morto in una roccia della costiere</i>	1
<i>ictus ab ignea ballista explosi</i>	1	<i>trovato ucciso al Lago Gardin presso Dignano</i>	1
<i>in ignem lapsus</i>	2	<i>uccisa a casa da persona ignota</i>	1
<i>interfectio/interfectis</i>	2	<i>uccisa da un colpo di pietra</i>	1
<i>interfetto a Carnizza presso un tugurio</i>	1	<i>uccisa da un fulmine</i>	2
<i>interfetto al Laco Caische</i>	1	<i>ucciso/occisio</i>	7
<i>male di punta</i>	7	<i>ucciso con arma di taglio</i>	1
<i>mors accidentalis – lapsus ex arbore</i>	1	<i>ucciso da eventuale colpo di un rovere cadatogli</i>	1
<i>morsicatura d'una vipera</i>	2	<i>ucciso da un calcio di cavallo</i>	1
<i>morte immatura perché si getto in una Foiba</i>	1	<i>ucciso da un colpo di fucile</i>	1
<i>morto a Trieste al servizio militare, in quell'Ospitale</i>	1	<i>ucciso nel fermo del Disartore</i>	1
<i>morti da Malattia per disgrazia, essendo stati uccisi per la caduta della Casa di loro abitazione</i>	3	<i>ucciso per caduta d'un caro vicino Draguch</i>	1
<i>morto da ubriachezza</i>	1		
UKUPNO	46		42

XI. 7. 2. Zarazne bolesti

XI. 7. 2. 1. Difterija

Difterija je akutna zarazna infekcija sluznice dišnih puteva ili kože koju uzrokuje bakterija *Corynebacterium diphtheriae*, čiji pojedini rodovi luče otrovne materije koje mogu izazvati oštećenja raznih tkiva, posebice srčanoga mišića (miokarditis), živčanoga sustava (polineuritis), jetre i bubrega. Pojavljuje se u više kliničkih oblika, najčešće zahvaćajući ždrijelo, nos, grkljan i oko, ali i kožu. Kao lokalni simptomi na mjestu infekcije navode se: blago povišena temperatura, opća malaksalost, crvenilo, pojava bjelkastih naslaga – koja može dovesti do oteklina u grlu i jednjaku te otežanoga gutanja i disanja – povećanje limfnih čvorova i anemija. Najučestalija je ždrijelna difterija, kod koje nastaju debele naslage čvrsto vezane za podlogu (pseudomembrane), a poznata je i pod nazivima gušobolja, zadavica, grlica i krup. Nadovezuje se obično na difterijsku anginu te mahom pogađa manju djecu, očitujući se otežanim disanjem te promuklim glasom i kašljem. Najteži je maligni oblik difterije, koji naglo napreduje praćen groznicom, povraćanjem, glavoboljom, grloboljom, trbušnim bolovima i teškim općim stanjem organizma, a nakon prouzročenoga oštećenja tkiva može rezultirati smrtnim ishodom.¹¹⁸⁵

Difterija je na Istoku još od davnina poznata pod nazivom *morbus aegyptiacus* ili *ulcera syriaca*. U XVI. i XVII. stoljeću odnijela je velik broj žrtava diljem Europe, napose u Italiji, gdje se nazivala još i bolešću gušenja (*morbus suffocatorius*), a u Francuskoj gangrenoznom anginom (*angina gangrenosa*).¹¹⁸⁶ Prvi su uzročnika difterije 1883. – 1884. otkrili njemački bakteriolozi Edwin Klebs i Friedrich Löffler, po kojima je prozvan Klebs – Löfflerovim bacilom. Francuski mikrobiolozi Émile Roux i Alexandre Yersin 1888. eksperimentalno su dokazali da simptome bolesti uzrokuje difterijski toksin, što je pridonijelo prepoznavanju bakterijskih toksina – za koje su objašnjavali da je riječ o topljivim supstancijama koje mijenjaju normalan metabolizam osobe te mogu dovesti do smrtonosnoga

¹¹⁸⁵ „Difterija“, *Medicinska enciklopedija* (gl. red. Ante Šercer), sv. 3: D – Epif, Zagreb 1959., str. 131., 134. – 135.; „Difterija“, *Medicinski leksikon*, nav. dj., str. 178.; „Difterija“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 3, nav. dj., str. 125.; „Krup“, *Medicinski leksikon*, nav. dj., str. 456.

¹¹⁸⁶ „Difterija“, *Medicinska enciklopedija*, sv. 3, sv. 3: D – Epif, nav. dj., str. 131.; *The Retrospect of Practical Medicine and Surgery, being a Half-yearly Journal, containing a Retrospective view of every Discovery and Practical Improvement in the Medical Sciences* (ur. William Braithwaite), br. XII (July – January), New York 1846., str. 22.

ishoda – kao primarnih čimbenika virulentnosti¹¹⁸⁷ patogenih bakterija.¹¹⁸⁸ Potom je 1890. uslijedio pronalazak seruma protiv difterije, za što su zaslužni njemački bakteriolog Emil von Behring i japanski Shibasaburo Kitasato, a uspješna borba protiv ove bolesti počinje početkom XX. stoljeća otkrićem anatoksina (toksoida)¹¹⁸⁹ 1923., koje se pripisuje francuskomu mikrobiologu Gastonu Ramonu, čime se uvodi njegova primjena u profilaksi.¹¹⁹⁰

Bacili difterije na drugu se osobu prenose zrakom, nalazeći se u iskašljanim kapljicama, kao i pri izravnomu dodiru sa zaraženom kožom, predmetima i namirnicama, a mogućnost obolijevanja umnogome ovisi o stupnju prirodne otpornosti organizma. Klice su u bolesnikovu tijelu prisutne tijekom čitavoga trajanja bolesti, ali i u rekonvalescentnoj fazi¹¹⁹¹, razmnožavajući se na sluznicama i uzrokujući upalu, a u nekih se osoba zadržavaju još mjesecima, pa i godinama nakon odležane bolesti. Difterija se češće javlja tijekom jesenskih i zimskih mjeseci, a najmanje u ljetnome periodu, no od nje gotovo podjednako obolijevaju i muškarci i žene. Mnogo je opasnija u dojenčadi i male djece nego u odraslih osoba; težina bolesti ovisi o njezinu trajanju, ali i o tome je li došlo do – manjega ili većega – oštećenja vitalnih organa, a stanje se dodatno pogoršava ako pacijenta istodobno pogodi i koja druga zaraza. Liječenje uključuje primjenu konjskoga difterijskog antitoksina i antibiotika, a najučinkovitiju preventivnu mjeru predstavlja cijepljenje anatoksinom.¹¹⁹²

Na Puljštini su prvi slučajevi obolijevanja od difterije (*difterite*) dokumentirani sredinom XIX. stoljeća, kada je stopa mortaliteta u Istri u cjelini iznosila 1,74%.¹¹⁹³ Bolest je poprimila epidemijske razmjere na sjeveru i zapadu Istarskoga poluotoka, dok je unutrašnjost

¹¹⁸⁷ Virulentnost (virulencija) = sposobnost mikroorganizma za prouzroči neku bolest; stupanj njegove patogenosti. „Virulentnost“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 11: Tr – Ž (gl. ur. Slaven Ravlić), Zagreb 2009., str. 416.

¹¹⁸⁸ Clare K. Schmitt – Karen C. Meysick – Alison D. O'Brien, „Bacterial Toxins: Friends or Foes?“, *Emerging Infectious Diseases*, vol. 5, br. 2, April – June 1999., str. 224.

¹¹⁸⁹ Anatoksin = bakterijski toksin u kojemu su umjetno uklonjena otrovna svojstva, dok je sačuvano ono imunogeno koje potiče stvaranje protutijela. „Anatoksin“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 1, nav. dj., str. 230.

¹¹⁹⁰ Zvonka Zupanič Slavec, „Prispevek nobelovcev k razvoju medicine v prvi polovici 20. stoletja“, *Medicinski razgledi*, god. 42, br. 3, 2003., str. 278. – 279.; Derek S. Linton, *Emil Von Behring: Infectious Disease, Immunology, Serum Therapy*, Philadelphia 2005., str. 41., 84. – 85.; *Corynebacterium diphtheriae and Related Toxicogenic Species: Genomics, Pathogenicity and Applications* (ur. Andreas Burkovski), Springer, 2014., str. 230. – 232.

¹¹⁹¹ Rekonvalescencija = razdoblje oporavka organizma od neke bolesti, operacije ili traume. „Rekonvalescencija“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 9: Pri – Sk (gl. ur. Slaven Ravlić), Zagreb 2007., str. 268.

¹¹⁹² „Difterija“, *Medicinska enciklopedija*, sv. 3, nav. dj., str. 135. – 136.; <http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-za-pacijente/zdravlje-djece/bakterijske-infekcije/difterija> (pristup 17. travnja 2018.)

¹¹⁹³ Bernardo Schiavuzzi, „La malaria in Istria – Ricerche sulla causa che l'hanno prodotta e che la mantengono“, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, vol. V, Parenzo 1889., str. 454.

bila (gotovo) pošteđena. Godine 1871. najteže su pogođeni kotarski kapetanati u Kopru, Poreču i Volosku, u kojima je – sve zajedno – udio oboljelih zauzimao 80,33%, a umrlih 88%, dok je na pazinskome području bio praktički zanemariv (6 oboljelih, od čega 4 umrlih). Pulu je također te godine pogodila tonzilarna difterija (*la fatale tonsillite difterica*) – koja je te godine harala i furlanskim te dalmatinskim podnebljem – a odatle se širila prema Vodnjanu, Roveriji, Peroju i Fažani, zahvativši potom i naselja jugoistočne Istre – Marčanu, Filipanu i Barban.¹¹⁹⁴ Sljedeće, 1872. godine, stopa letaliteta – koja je pokazateljem učestalosti smrtnih slučajeva od neke bolesti – iznosila je na čitavome poluotoku 32,09%, pri čemu je od difterije umrlo 267 žitelja, dok je 1873. opala na 29,19%, kada je broj umrlih bio gotovo trostruko manji (94). U drugoj polovini sedamdesetih godina XIX. stoljeća ponovno raste broj oboljelih i smrtno stradalih, premašujući vrijednosti iz 1871. Zaraza se najviše proširila na porečko, puljsko i lošinjsko područje – u tim trima kotarevima pred njezinim je smrtonosnim udarcem 1876. pokleknuo 71% stanovništva.¹¹⁹⁵ Epidemija difterije harala je i prostorom pojedinih južnohrvatskih župa, pokazavši veću žestinu između 1862. i 1864. – kada je zahvatila Dubrovnik i Konavle, gdje su 1863. u Župi Pločice od ukupno 62 umrle osobe njih 33 bile pokošene difterijom (*grlicom*) – dok je u tome naletu zaobišla Cavtat.¹¹⁹⁶ U Kominu i Rogotinu odnijela je u periodu od 1826. do 1874. ukupno 32 života.¹¹⁹⁷

Bolest je ubojit učinak u Istri imala osamdesetih godina, pri čemu se stopa mortaliteta tamošnjega pučanstva od 2,21‰ 1882. povećala na 3,30‰ iduće godine.¹¹⁹⁸ Žestok je udarac zadala i u posljednjemu desetljeću XIX. stoljeća, osobito godine 1894., u kojoj je jaka epidemija harala teritorijem Oprtlja, Višnjana, Motovuna, Bujâ i Umaga,¹¹⁹⁹ te 1895., proširivši se na 320 lokaliteta diljem poluotoka, kada je ustanovljeno 3.540 zaraženih osoba, dok je umrlih bilo 635, čineći 57% u ukupnome udjelu smrtnosti. Najteže su posljedice pretrpjeli koparski, puljski i porečki kotar, a pritom su najbrojnije žrtve bile one u dječjoj dobi. U posljednjemu trogodišnjem razdoblju difterija poprima osjetno manje razmjere zahvaljujući provođenju cijepljenja, odnosno primjeni Behring – Kitasatova protudifterijskoga seruma, što je pridonijelo značajnomu padu broja žrtava: dok je u

¹¹⁹⁴ Rino Cigui, „La minaccia invisibile: endemie ed epidemie in Istria alla fine dell'Ottocento“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XXII, Rovigno 2011., str. 72. – 74.

¹¹⁹⁵ Isto, str. 72. – 76.

¹¹⁹⁶ Tatjana Buklijaš – Nenad Vekarić, „Mortalitet u Cavtatu“, nav. dj., str. 322.

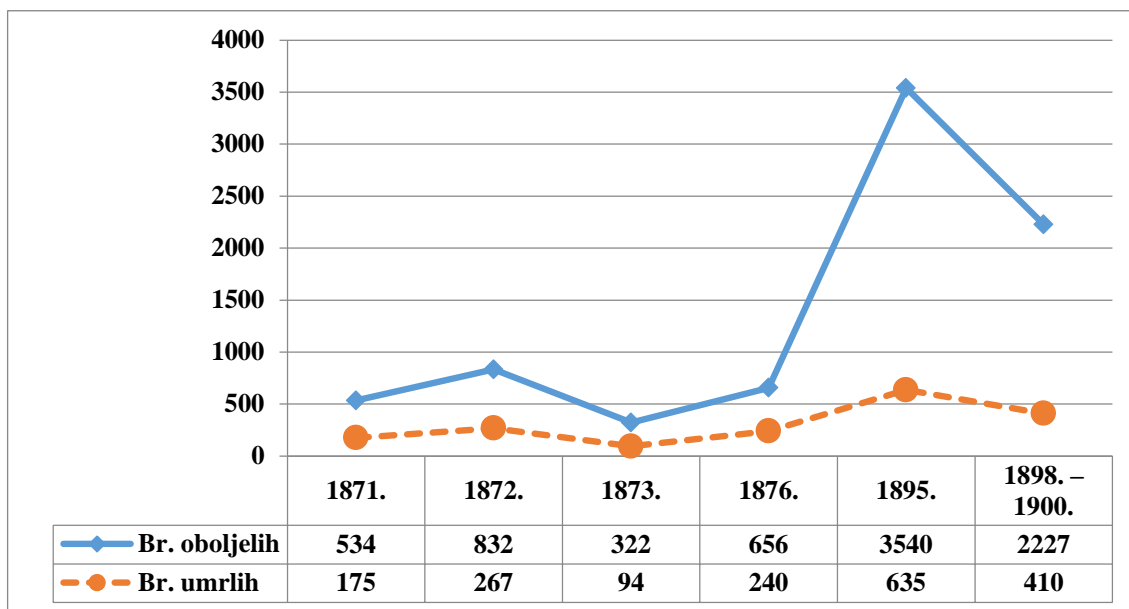
¹¹⁹⁷ Maja Šunjić, „Uzroci smrti u župi Komin-Rogotin“, nav. dj., str. 329.

¹¹⁹⁸ Bernardo Schiavuzzi, „La malaria in Istria“, nav. dj., str. 454.

¹¹⁹⁹ Lavoslav Glesinger, „Prilozi za povijest zdravstva u Istri“, nav. dj., str. 124.

proteklomu trogodištu zabilježeno 1.196 smrtnih slučajeva, između 1898. i 1900. taj je broj opao na 410, a stopa letaliteta iznosila je 16,14%.¹²⁰⁰

Grafikon 60. Broj oboljelih i umrlih od difterije u Istri (1871. – 1900.)¹²⁰¹

U razmotrenim maticama Župe Barban difterija se prvi put pojavljuje u kolovozu 1876., a posljednji upis datira iz istoga mjeseca 1899. Zapisan je ukupno 21 smrtni slučaj, što zauzima tek 0,29% u ukupnome udjelu umrlih. Prema Tablici 29. i 30. možemo vidjeti pod kakvim se nazivima i u kojim godinama javlja ova zarazna bolest. Najveći je broj žrtava zabilježen 1895. (28,57%), u godini u kojoj je potvrđen i najviši udio smrtnosti na razini čitave Istre. Vrhunac broja zarazom pokošanih Barbanaca dosegnut je u ljetnome periodu, a minimalne su vrijednosti zamjetne u posljednjim i prvim dvama mjesecima (Grafikon 61.).

¹²⁰⁰ Rino Cigui, „La minaccia invisibile“, nav. dj., str. 77. – 80.

¹²⁰¹ Izvor: isto, str. 74. – 80.

Tablica 29. Uzrok smrti i broj umrlih u Župi Barban (1876. – 1899.)¹²⁰²

Naziv bolesti	Broj umrlih
<i>angina dyphterica</i>	5
<i>difteritis/ diphtheritis/diphterytis/ dyphteritis</i>	15
<i>diphtheria</i>	1
UKUPNO	21

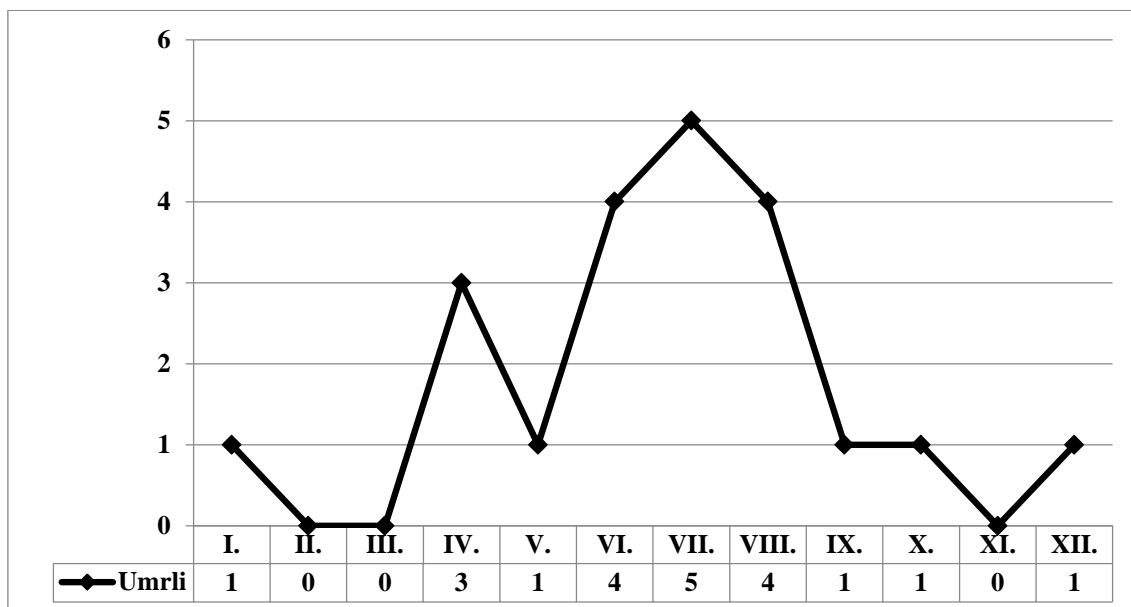
Tablica 30. Broj umrlih od difterije u Župi Barban (1876. – 1899.)¹²⁰³

Godina	Broj umrlih
1876.	5
1890.	3
1895.	6
1897.	1
1898.	4
1899.	2
UKUPNO	21

¹²⁰² Izvor: MU Pula, MKU Barban za razdoblje od 1876. do 1899.

¹²⁰³ Na istome mjestu.

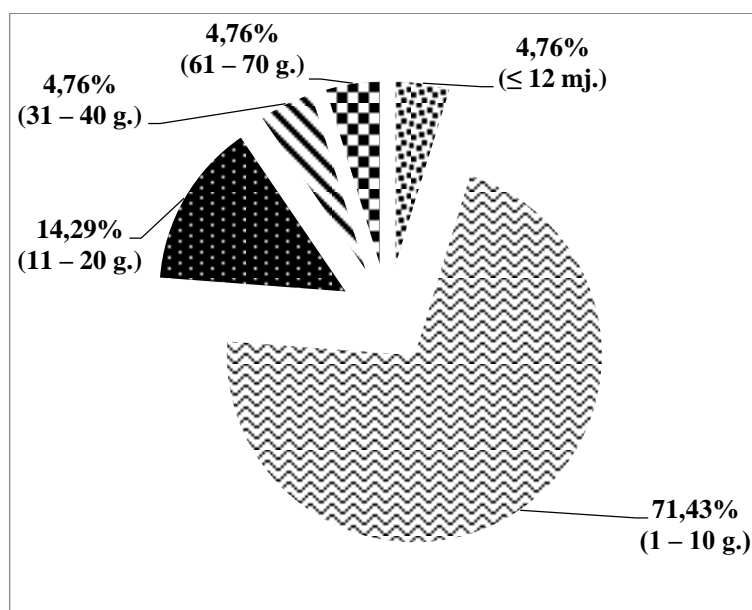
Grafikon 61. Kretanje broja umrlih od difterije po mjesecima u Župi Barban (1876. – 1899.)¹²⁰⁴

Osvrnemo li se na spolnu strukturu, treba istaknuti da je difterija na Barbanštini u većoj mjeri pogađala muškarce (71,43%) od žena (28,57%), za razliku od drugih infektivnih bolesti poput kolere, tuberkuloze, tifusa, dizenterije i šarlaha, kod kojih su brojnije bile žrtve ženskoga spola. Najviši je udio smrtnosti (Grafikon 62.) uslijed zaraženosti difterijskim bacilom registriran u dječjoj dobi (od 1 do 11 godina), premašujući 70%, dok je u ostalim dobnim kontingentima bio neusporedivo niži. Sedmina umrlih imala je između 11 i 20 godina, dok je u dojenačkoj dobi te u tridesetim i šezdesetim godinama života na drugi svijet prešla po jedna osoba pa su u tim dobnim skupinama vrijednosti podjednake. Zanimljivo je naglasiti da nijedan smrtni slučaj nije zabilježen u dobi od 21 do 30 godina, a bolest nije pokosila ni žitelje koji su imali između 41 i 60 te više od 70 godina.

¹²⁰⁴ Na istome mjestu.

Grafikon 62. Udio umrlih od difterije po dobnim skupinama u Župi Barban
(1876. – 1899.)¹²⁰⁵

XI. 7. 2. 2. Dizenterija

Dizenterija ili srdobolja označava crijevnu zaraznu bolest koja se manifestira vrlo jakim grčevima u trbuhu, čestim, ali oskudnim proljevastim stolicama sa sluzavo-krvavim, a štokad i gnojnim primjesama te naponima u donjemu dijelu debeloga crijeva. Liječi se nadoknadom tekućine, dijetalnim režimom prehrane i primjenom antibakterijskih sredstava, pri čemu je od ključne važnosti održavanje osobne higijene.¹²⁰⁶ Simptomi ove infektivne bolesti bili su poznati liječnicima još iz antičkoga doba, počevši od Hipokrata, a na temelju zapažanja otkrilo se da se dizenterija najčešće javlja u toplijemu dijelu godine, pogotovo u okolnostima ratnih sukoba i revolucija te prirodnih nepogoda poput poplava, potresa i godina loših uroda. Međutim, tek zahvaljujući patološkim i etiološkim istraživanjima krajem XIX. stoljeća, nakon prethodnoga utvrđivanja uzroka nastanka endemske, tropske dizenterije, ustanovljena je i etiologija one epidemijske, čime je postavljen temelj današnjoj koncepciji ove bolesti koja, smatrajući se kliničkim sindromom, može imati različite uzroke.¹²⁰⁷

¹²⁰⁵ Na istome mjestu.

¹²⁰⁶ „Dizenterija“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 3, nav. dj., str. 175.; „Dizenterija“, *Medicinski leksikon*, nav. dj., str. 190.; „Dizenterija“, *Medicinska enciklopedija*, sv. 3, sv. 3: D – Epif, nav. dj., str. 319.

¹²⁰⁷ „Dizenterija“, *Medicinska enciklopedija*, sv. 3, sv. 3: D – Epif, nav. dj., str. 319. – 320.

Dva su glavna oblika dizenterije: bacilarni i protozoarni¹²⁰⁸, odnosno akutni i kronični. Bacilarnu, akutnu, inflamatornu crijevnu bolest uzrokuju šigele, bakterije iz roda *Shigella*, po kojima dobiva naziv šigeloza. Rasprostranjena je diljem svijeta, postajući odgovornom u mnogim područjima za 5 do 10% dijarealnih bolesti, a u nerazvijenim zemljama vrsta bakterije *Shigella dysenteriae* rezultira smrtonosnim ishodom. Budući da joj pogoduju uvjeti prljavštine, prenapučenosti i niskoga higijenskog standarda, u takvim se sredinama može pojaviti i u epidemijskome obliku. Infekcija se izravno prenosi konzumacijom zaraženih namirnica ili pri kontaktu s kontaminiranim predmetima, a jedni su od prijenosnika i muhe. Obično ne uzrokuje veće komplikacije, a obolijevanje od šigeloze učestalije je u dječjoj dobi – nerijetko je praćeno konvulzijama¹²⁰⁹ i poremećajem svijesti te u težim slučajevima može zahtijevati bolničko liječenje.¹²¹⁰

Protozoarna dizenterija označava kroničnu bolest, a uzrokuje ju patogena crijevna praživotinja (protozoa) *Entamoeba histolytica*. Prijenos zaraze odvija se uzimanjem vode i hrane onečišćene cističnim oblikom crijevne amebe, kao i nečistim rukama. U najvećemu broju slučajeva u zaraženih se osoba ne pokazuju simptomi, osim učestalog izlučivanja cista stolicom; infekcija može uzrokovati i gnojnu upalu u jetri, a šireći se krvotokom i upalu pluća, mozga te drugih organa.¹²¹¹

U Župi Barban je u razmotrenome razdoblju od dizenterije život izgubila 331 osoba, zauzimajući udio od 4,65% u odnosu na ukupan broj umrlih. Na njezinu pojavu ukazuju višebrojni talijanski i latinski nazivi prikazani u Tablici 31., od kojih neki potvrđuju da se gdjekad nije navodila kao samostalan uzrok smrti, već u kombinaciji s drugim simptomima ili oboljenjima poput groznice (*febris ac dysenteria*) i skorbuta¹²¹² (*disenteria sanguinea, e scorbuto*). Prvi se zapis o dizenteriji u maticama javlja 3. listopada 1815., no pritom treba

¹²⁰⁸ Isto, str. 320.

¹²⁰⁹ Konvulzija = grčenje mišića koje se najčešće javlja tijekom epileptičnoga napada ili eklampsije (grčevi trudnice ili rodilje, uz gubitak svijesti). „Konvulzija“, *Medicinski leksikon*, nav. dj., str. 439.; „Eklampsija“, *Medicinski leksikon*, nav. dj., str. 209.

¹²¹⁰ „Šigeloza“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 10, nav. dj., str. 465.; Ilija Kuzman, *Infektologija: udžbenik za medicinske i zdravstvene škole*, Zagreb 2012., str. 96.; <http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-prirucnik/infektologija/gram-negativni-bacili/sigeloza> (pristup 15. travnja 2018.)

¹²¹¹ „Amebijaza“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 1, nav. dj., str. 189.; „Amebijaza“, *Medicinski leksikon*, nav. dj., str. 32. – 33.; <http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-prirucnik/infektologija/crijevni-protozoi/amebijaza> (pristup 15. travnja 2018.)

¹²¹² Skorbut = bolest koja nastaje zbog dugotrajnoga manjka vitamina C, a u dojenčadi u koje se avitaminoza javlja zbog toga što se nisu hranila majčinim mlijekom naziva se i Möller – Barlowljevom bolešću. „Skorbut“, *Medicinski leksikon*, nav. dj., str. 816.; „Moeller-Barlowljeva bolest“, *Medicinski leksikon*, nav. dj., str. 552.

napomenuti kako u ranijim upisima duhovna osoba nije zapisivala uzroke smrti, a posljednji je smrtni slučaj upisan 11. prosinca 1900.

Tablica 31. Uzrok smrti i broj umrlih u Župi Barban (1815. – 1900.)¹²¹³

Naziv bolesti	Broj umrlih
<i>diar(r)ea/diar(r)haea</i>	6
<i>disent(h)eria/dysenteria</i>	164
<i>disenteria inveterata</i>	2
<i>disenteria putrida sanguinea</i>	4
<i>disenteria sanguinea</i>	6
<i>disenteria sanguinea, e scorbuto</i>	1
<i>dissenteria vel diarhaea</i>	1
<i>febris ac dysenteria</i>	2
<i>flusso/flusus/fluxio</i>	144
<i>fluxio ventris</i>	1
UKUPNO	331

Glede kretanja broja umrlih po mjesecima, uočavaju se minimalne vrijednosti u prvome dijelu godine – pri čemu u lipnju bolesti nije podlegla nijedna osoba – a potom od kolovoza naglo rastu, dosežući maksimum u rujnu i listopadu, da bi prema kraju godine ponovno opale. Usporedbe radi, u Kominu su od 1826. do 1874. zabilježene 23 osobe umrle od dizenterije, koja je, s obzirom na sezonski raspored, također bila zastupljenija u drugome dijelu godine, i to ponajviše napadajući osobe u odrasloj dobi, no nije imala epidemijski karakter.¹²¹⁴ Slično je bilo i u Župi Desne-Rujnica, gdje je, prema podacima iz matičnih knjiga za razdoblje od 1825. do 1861., potvrđen jedan smrtni slučaj više; u najvećemu je broju bolest pogađala djecu od 1 do 14 godina, a nešto rjeđe dojenčad i starije osobe.¹²¹⁵ Na Šolti je, pak, spomenuta bolest u periodu od 1825. do kraja XIX. stoljeća odnijela 66 života.¹²¹⁶ U

¹²¹³ Izvori: HR-DAPA-429, MKU Barban za razdoblje od 1815. do 1860.; MU Pula, MKU Barban za razdoblje od 1860. do 1900.

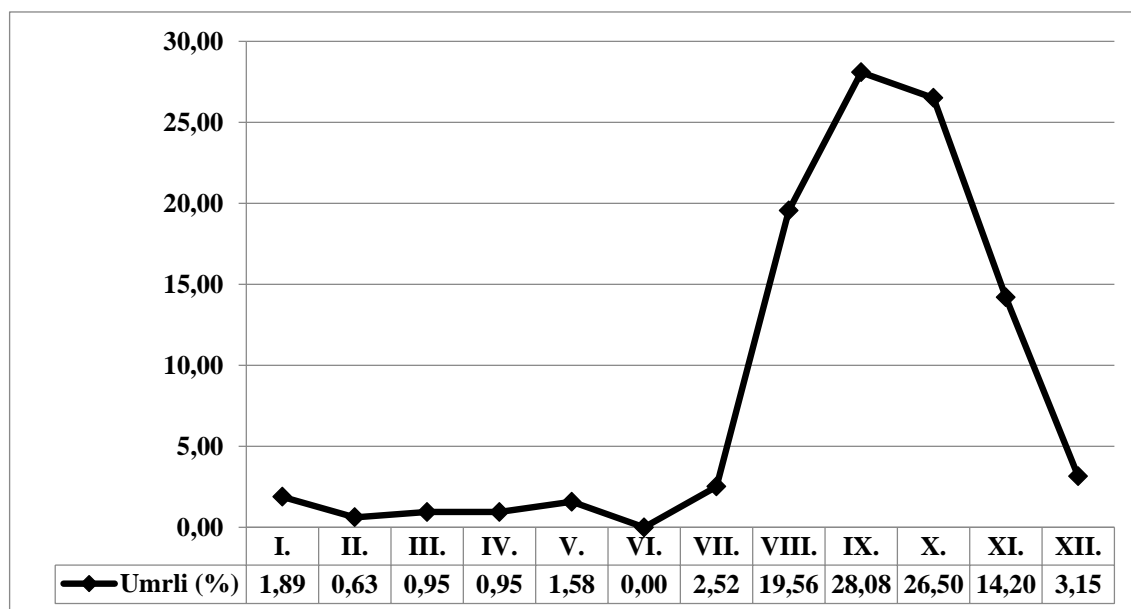
¹²¹⁴ Maja Šunjić, „Uzroci smrti u župi Komin-Rogotin“, nav. dj., str. 334.

¹²¹⁵ Ista, „Na dugo pišem jerbo ne mogu se u manje iskazat“, nav. dj., str. 489.

¹²¹⁶ Mladen Andreis, „Uzroci smrti na otoku Šolti“, nav. dj., str. 121.

Cavtatu su kontagiozne bolesti stanovništvo najviše pogađale u kolovozu, ponajprije dizenterija, koja je u tome mjesecu zauzimala udio smrtnosti od 50%.¹²¹⁷

Grafikon 63. Udio umrlih od dizenterije po mjesecima u Župi Barban (1815. – 1900.)¹²¹⁸

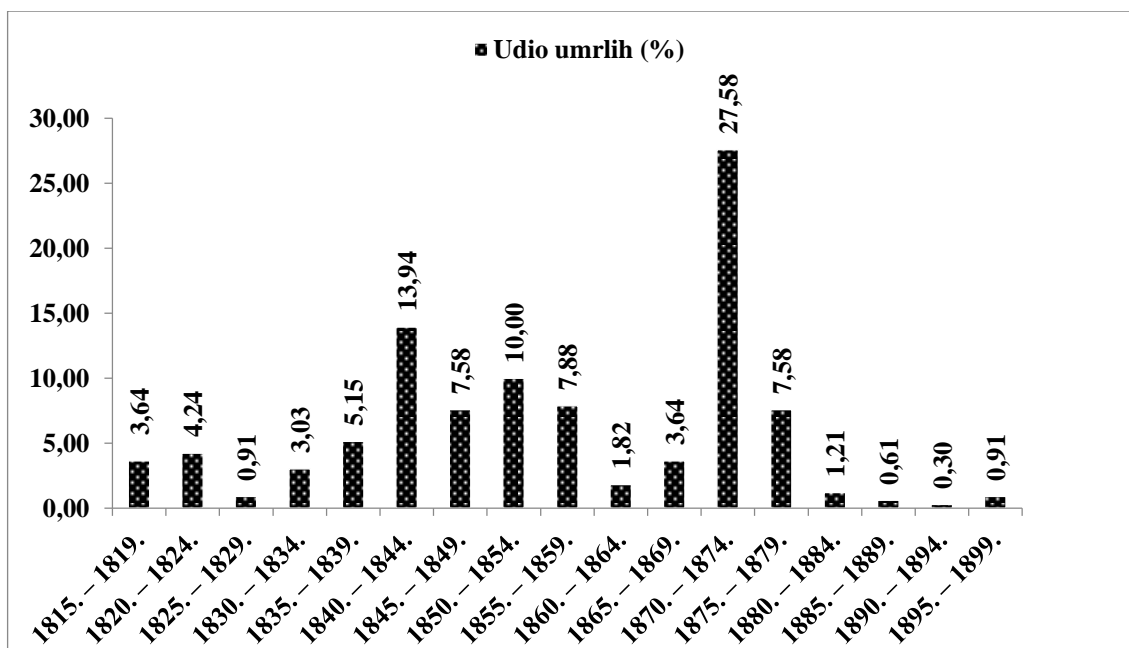

Najveći je broj žitelja Barbanštine, oboljevši od dizenterije, prešao među umrle u razdoblju od 1870. do 1874., dok su vrlo niske razine smrtnosti zamjetne u posljednjemu dvadesetljeću XIX. stoljeća, kao i u periodu od 1825. do 1829., nakon kojega su vidljive oscilacije. Što se spolne strukture tiče, nešto viši udio umrlih primjećuje se u žena (51,36%) nego u muškaraca (48,64%). Kao i u ranije spomenutoj župi Desne-Rujnica, bolest je, prema Grafikonu 65., u najvećoj mjeri pogodila dječji dobni kontingent (od 1 do 11 godina), uz neznatnu prevagu djevojčica, dok su trostruko niže vrijednosti razvidne u dojenačkoj skupini. U dobi od 11 do 20 godina umro je podjednak broj mladića i djevojaka – sveukupno oko 5% – a vrlo su slični udjeli zabilježeni i u radnoj, odnosno fertilnoj skupini do 50 godina. U starijih osoba vrijednosti sve više opadaju povećanjem životne dobi, a pritom nije upisan nijedan smrtni slučaj iznad dobne granice od 80 godina.

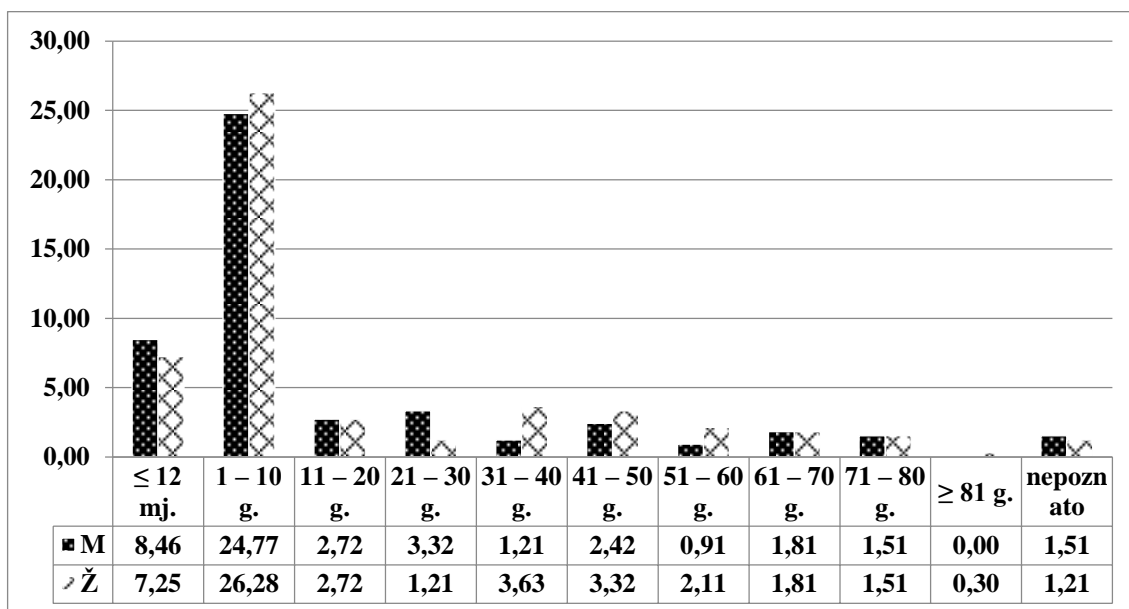
¹²¹⁷ Tatjana Buklijaš – Nenad Vekarić, „Mortalitet u Cavtatu“, nav. dj., str. 327., 335. – 336.

¹²¹⁸ Izvori: HR-DAPA-429, MKU Barban za razdoblje od 1815. do 1860.; MU Pula, MKU Barban za razdoblje od 1860. do 1900.

Grafikon 64. Udio umrlih od dizenterije u Župi Barban (1815. – 1899.)¹²¹⁹

Grafikon 65. Udio umrlih od dizenterije po dobnim skupinama u Župi Barban (1815. – 1900.)¹²²⁰

¹²¹⁹ Na istome mjestu.

¹²²⁰ Na istome mjestu.

XI. 7. 2. 3. Kolera

XI. 7. 2. 3. 1. Europski fenomen

Proučavanje povijesti pojedinih epidemija, pa tako i kolere – njezine pojave, tijeka i posljedica te načina suzbijanja – omogućuje shvaćanje interakcije između biološkoga fenomena, koji se može proučavati s medicinskoga stajališta, te onoga socijalnoga, koji uključuje niz individualnih i kolektivnih ljudskih djelovanja s ciljem utjecanja na dinamiku fenomena. Zbog nedovoljno poznatih uzročnika i sličnih simptoma koji su u prošlosti bili teško razlučivi, zarazne bolesti svrstavalo se pod zajednički nazivnik „dugotrajna groznica“. Kako navode Frederick F. Cartwright i Michael Biddis: „Mnogi su liječnici smatrali da to nije jedna bolest, već skupina od nekoliko različitih bolesti, no većina je ipak vjerovala kako se radi uvijek o istoj bolesti, a uočene razlike protumačili su kao varijacije u ponašanju jedne te iste bolesti.“¹²²¹ Koncem XVIII. i početkom XIX. stoljeća na europskome prostoru događaju se društveno-političke i gospodarske promjene prelaskom iz agrarnoga u industrijsko doba. Zahvaljujući tehnološkim dostignućima, uslijed intenziviranoga industrijskog razvoja odvija se nagli porast razmjene dobara i pojačan transfer ljudi između udaljenih dijelova svijeta, što je pridonosilo i bržemu prelasku zaraza s jednoga na drugo područje.¹²²²

Zbog zagonetnoga načina i brzine širenja, u zapadnome je svijetu kolera izazvala šokantno stanje slično onomu kakvo je u ranijim stoljećima nastupilo pojavom kuge, kada je među stanovništvom, koje je u ozračju sveopće panike pokušavalo bezglavo pobjeći od epidemije, vladala izreka *Mox, cito, longe!*¹²²³ (‘Brzo, hitro, daleko!’). Epidemijom kolere, koja je 1831. izbila u Baltimoreu, bio je inspiriran znameniti književnik Edgar Allan Poe, koji je u tome gradu živio upravo u to doba, pišući pripovijetku *The Masque of the Red Death*¹²²⁴

¹²²¹ Frederick F. Cartwright – Michael Biddiss, *Bolest i povijest* (prev. Lucija Horvat), Zagreb 2006., str. 135.

¹²²² Lucijan Mohorović, „Epidemija kolere u Rijeci i Istri 1855. godine i mjere za njeno sprječavanje širenja u Labinšćinu“, u: Isti, *Putokaz istarske povijesne zbiljnosti. Zdravstvo u prošlosti Labinšćine*, Labin 1995., str. 70.

¹²²³ Zvonka Zupanič Slavec, „Epidemije in razvoj zdravstvene strategije proti njim skozi čas“, u: *Epidemične bolezni v Istri v 19. in 20. stoletju/Le malattie epidemiche in Istria tra '800 e '900/Zarazne bolesti u Istri tijekom 19. i 20. stoljeća* (ur. Ante Škrobonja), Koper 2010., str. 16.

¹²²⁴ Pripovijetka *The Mask of the Red Death* objavljena je 1842. u časopisu *Graham's Magazine*. U sljedećemu citatu ocrtavaju se strahoviti razmjeri epidemijske bolesti: „Da lungo tempo la Morte Rossa devastava il paese. Nessuna pestilenza era mai stata così fatale, così spaventosa. Il sangue era la sua manifestazione e il suo sigillo: il rosso e l'orrore del sangue. Provocava dolori acuti, improvvisi vertigini, poi un abbondante sanguinare dai pori, e infine la dissoluzione. Le macchie scarlatte sul corpo e soprattutto sul volto delle vittime erano il marchio della pestilenza che le escludeva da ogni aiuto e simpatia dei loro simili. L'intero processo della malattia: l'attacco, l'avanzamento e la conclusione duravano non più di mezz'ora.“ Edgar Allan Poe, *Tutti i racconti del mistero dell'incubo e del terrore* (trad. di Daniela Palladini – Isabella Donfrancesco), Roma 2007., str. 97.

(*Krabulja Crvene smrti*), u kojoj opisuje bezuspješnu borbu s onodobnom sudbinom – strašnom bolešću koja je u svega nekoliko sati izazivala strašne simptome i naposljetku smrt.

Iako je bila smrtonosna u nedostatku odgovarajućih metoda liječenja, kolera, prema riječima Annalucie Forti Messina, nije prouzročila veći broj žrtava od mnogih drugih bolesti poput velikih boginja, ospica, skrofuloze, tuberkuloze, tifusa, malarije i pelagre. No, zbog njezina rapidnoga, žestokoga i tajanstvenoga karaktera počela je odmah zaokupljati izrazitu pozornost, što se očituje u obimnoj dokumentaciji koju su izdavali liječnici, kao i u brojnim izvješćima lokalnih upravitelja, zaduženih za poduzimanje zaštitnih mjera, koja su potom lokalnim zdravstvenim povjerenstvima (komisijama) i policijskim komesarijatima služila pri sastavljanju konačnih dokumenata. U njima pronalazile su se netočnosti zbog navođenja mnogo većega ili manjega broja pogođenih i umrlih osoba ili, pak, pogrešnoga dijagnosticiranja kolere kao da je tobože riječ o lakšoj, benignoj bolesti.¹²²⁵

Iz tridesetih godina XIX. stoljeća datira naputak parmskoga liječnika Giacoma Tommasinija, u kojemu se navodi čitav niz simptoma kolere,¹²²⁶ a iznose se, pored toga, i upute kojih bi se trebalo pridržavati s ciljem zaštite od epidemije. Tih se osam ključnih uputa, zanimljivosti radi, donosi u nastavku:

1. izbjegavati što je moguće više kontakt s predmetima ili ljudima koji su nedavno bili u doticaju s oboljelima te živjeti što dalje od zaraženih područja;
2. u jutarnjim satima, prije odlaska iz kuće, preporučuje se popiti gutljaj alkoholnoga pića, a u onim večernjima okrijepiti se aromatičnim čajem, odnosno ljekovitim biljnim pripravcima (posebice kamilicom i metvicom), kao i dezinficirati tijelo komadićem vunene tkanine natopljenim vinom;
3. osobama koje dolaze u posjet oboljelima savjetuje se provođenje fumigacije služeći se klorovodičnom kiselinom te ispiranjem otopinom kalcijeva klorida;

¹²²⁵ Annalucia Forti Messina, „L’Italia dell’Ottocento di fronte al colera“, u: *Storia d’Italia*, nav. dj., str. 431. – 432., 439. – 440.; Andrea Pongetti, *Società e colera nell’Italia del XIX secolo. L’epidemia di Ancona del 1865-67*, Edizioni Codex, 2009., str. 9.

¹²²⁶ Giacomo Tommasini, *Istruzione popolare sul cholera-morbus scritta di recente dal celebre professore Giacomo Tommasini uno dei 40 della società italiana ec.*, Firenze 1835. Među simptomima kolere navode se: slabost, drhtavica, ukočenost udova, vrtoglavica, gubitak teka, teško disanje, lupanje srca, nagle izmjene hladnoće i vrućine, otečenost, povraćanje, zatezanje čeljusti, zamagljenje vida, tinitus, bolovi u truhu... (str. 3. – 4., dostupno na: https://books.google.hr/books?id=hkWaWdwclFQC&pg=PA1&lpg=PA1&dq=Istruzione+popolare+sul+cholera-morbus&source=bl&ots=28fGXNjIUp&sig=j_w_yawPQyoyYbJHP9XKjZWS6fk&hl=hr&sa=X&ved=0ahUKEwi3nO_y3uTaAhWCMewKHRk-C4AQ6AEIOzAD#v=onepage&q=Istruzione%20popolare%20sul%20cholera-morbus&f=false, pristup 31. ožujka 2018.)

4. iznimno je važna čistoća zraka u domovima: prostorije se stalno trebaju provjeravati, a valja pripaziti i na to da u istoj prostoriji ne boravi veći broj osoba;
5. konzumiranje teško probavljive hrane te neumjerenost u jelu i piću mogu stvoriti pogodno tlo ili ubrzati razvoj kolere;
6. napadu kolere pridonosi i stanje prevelikoga umora te izvanredni napori koji crpe vitalnu energiju, no iako se, s jedne strane, preporučuje suzdržavanje od tih ekstrema, s druge treba izbjegavati besposličarenje, pronalazeći umjerenost i u fizičkoj i u mentalnoj aktivnosti;
7. jednim od važnih elemenata koji pospešuju razvoj kolere smatra se hladnoća pa je s najvećom dozom opreza treba izbjegavati u svim okolnostima – posebno ako je tijelo u stanju zagrijavanja ili znojenja – nošenjem prikladne odjeće koja će omogućiti održavanje konstantne tjelesne temperature; prozori se također ne smiju držati otvorenima noću, niti u ljetno doba, kako bi se izbjegao bilo koji način izlaganja hladnomu zraku;
8. naposljetku, kao djelotvoran oblik (samo)pomoći navodi se važnost pronalaženja hrabrosti i duševnoga mira u ozračju opasnosti od pojave i širenja zaraznih bolesti, kao i primjene jednostavnih terapijskih sredstava, što, dakako, ovisi o znanju i iskustvu pojedinih liječnika.¹²²⁷

Kolera je „produkt“ ne samo mikroorganizama koji napadaju društvo izvana nego i životnih uvjeta u kojima se odražavaju svi nedostaci, nevolje i neimaština, što je pogoršavalo učinak zaraze.¹²²⁸ Nakon ubrzanoga razvoja simptoma fizički je izgled bolesnikâ naglo propadao te je zbog iznimne iscrpljenosti njihova koža postajala siva, a oči upale.¹²²⁹ Promatrajući modalitete razvitka kolere, Lauretta Angelini i suradnici uočili su da je njezino trajanje variralo, na temelju čega dolaze do sljedećih spoznaja: ako je posljedična smrt nastupila u hladno doba, bolest nije trajala duže od četiri dana; bila je više ili manje akutna i rizična ovisno o njezinu obliku – dok je gastroenteritična bila blaža, kongestivna i asfikična¹²³⁰ imala je uglavnom smrtonosan učinak; bolest je poprimala teži stadij što se brže uzastopno ponavljala u kraćim vremenskim intervalima, a produženje njezina trajanja dovodilo je povećanja nade u oporavak. Najopasnija je komplikacija bila upala moždane

¹²²⁷ Isto, str. 6. – 7.

¹²²⁸ Annalucia Forti Messina, „L’Italia dell’Ottocento di fronte al colera“, nav. dj., str. 432.

¹²²⁹ Tatjana Buklijaš, „Kolera: nova bolest u doba revolucija“, *Hrvatska revija*, god. III, br. 1, Zagreb 2003., str. 91.

¹²³⁰ Kongestija = „prekomjerno ili nenormalno nakupljanje krvi u tkivu ili organu“ (*Medicinski leksikon*, nav. dj., str. 435.);

asfiksija = „pomanjkanje kisika u tijelu (...) uz istodobno nagomilavanje ugljičnog dioksida“ („Asfiksija“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 1, nav. dj., str. 404.); „poremećaj disanja koji nastaje začepljenjem dišnih putova nekim predmetom“ (*Medicinski leksikon*, nav. dj., str. 77.).

ovojnice, koja je prouzročila najteži oblik kolere – spazmatski – u koje se epizodično javljaju mišićni grčevi, dok je pri obolijevanju od upale pluća i pleuritisa (zajedno s kašljem) ili u slučajevima iskašljavanja krvi i otežanoga disanja kolera poprimala ataksičnu¹²³¹ formu. Gastroenteritični su oblik ove bolesti pratili i dodatno pogoršavali akutni gastritis, gastroenteritis, enteritis i hepatitis, kao i zaraza glistama, koje su bile posljedica nemilih uvjeta kojima su ljudi bili izloženi, predstavljajući predispoziciju organizma za proces raspadanja. Oporavak od kolere ovisio je ponajprije o težini bolesti i otpornosti ljudskoga organizma, a bio je moguć u područjima izloženima suncu i odgovarajućoj ventilaciji, udaljenima od kontaminirane vode i odlagališta otpada. Neke od tvari koje su se koristile pri liječenju bile su: kinin, sredstva s adstringentnim¹²³² djelovanjem te ona koja pomažu u čišćenju organizma, kao i strihinin i fosfor, a uobičajena bila je i metoda puštanja krvi.¹²³³

U krugovima talijanskih povjesničara medicine i demografskih historičara¹²³⁴ kolera je pobudila snažno zanimanje od njezine prve pojave na apeninskome tlu. Prva epidemija izbila je 1817. u blizini Kalkute u istočnoj Indiji, proširivši se diljem jugoistočne Azije, dok se prema Zapadu do 1824. širila na područje Bliskoga Istoka, istočne Afrike i sredozemne obale.¹²³⁵ Tridesetih godina XIX. stoljeća pojavila se i u Europi (1829. u Rusiji), a u srpnju 1835. iz Francuske dospjela je na Apeninski poluotok, zahvativši najprije Nizzu, Torino, Cuneo i Genovu, a do konca 1837. proširila se na čitav italski prostor.¹²³⁶

S ciljem sprečavanja širenja epidemije, talijanske su vlasti i prije njezina pojavljivanja tijekom 1831. u zemlji organizirale uspostavljanje sustava zdravstvene kontrole – karantenâ i sanitarnih kordona i na morskoj i na kopnenoj granici – povećavajući kontrolu i mjere opreza pri dolasku robe iz pogođenih zemalja. Zabranjivale su se vjerske procesije i održavanje

¹²³¹ Ataksija = „različite smetnje poremećaja ravnoteže ili koordinacije pokreta“ (*Medicinski leksikon*, nav. dj., str. 81.).

¹²³² Adstringencije (adstringensi) = „sredstva koja stežu tkivo“ („Adstringencije ili adstringensi“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 1, nav. dj., str. 38.).

¹²³³ Loretta Angelini i dr., „Aspetti igienico-sanitari delle epidemie coleriche ottocentesche a Ferrara“, *Bollettino di demografia storica*, br. 28, Udine 1998., str. 125. – 126.

¹²³⁴ Među kapitalnim djelima koja govore o koleri u Italiji valja spomenuti, prije svega, studiju liječnika Alfonsa Corradija (*Annali delle epidemie occorse in Italia dalle prime memorie sino al 1850*, tiskana u sedmosveščanoj ediciji „Memorie della Società medico-chirurgica di Bologna“, Bologna 1865. – 1895.), potom Lorenza Del Pante (*Le epidemie nella storia demografica italiana (secoli XIV-XIX)*, Torino 1980.), Paola Sorcinellija (*Nuove epidemie, antiche paure. Uomini e colera nell'Ottocento*, Milano 1986.; *Miseria e malattie nel XIX secolo. I ceti popolari dell'Italia centrale tra tifo petecchiale e pellagra*, Milano 1979.), Annalucie Forti Messina („L'Italia dell'Ottocento di fronte al colera“, nav. dj., str. 429. – 537.; *Società ed epidemia. Il colera a Napoli nel 1836*, Milano 1979.)

¹²³⁵ Jo N. Hays, *Epidemics and Pandemics: Their Impacts on Human History*, ABC-CLIO, 2005., str. 193. – 194.

¹²³⁶ Annalucia Forti Messina, „L'Italia dell'Ottocento di fronte al colera“, nav. dj., str. 437. – 438.; Eugenia Tognotti, *Il mostro asiatico. Storia del colera in Italia*, Roma – Bari 2000., str. 46. – 59.; Loretta Angelini i dr., „Aspetti igienico-sanitari“, nav. dj., str. 123.

sajmova te su se određivale kazne za prekršitelje odredaba koje su donosili zdravstveni magistrati.¹²³⁷ Imenovana su zdravstvena povjerenstva koja su nadzirala održavanje higijenskih uvjeta, a jedan od njihovih zadataka bila je i briga o smještaju oboljelih osoba u odgovarajuće karantene, opskrbi lijekovima te pronalaženju medicinskoga osoblja. Liječnici su primjenjivali različite metode liječenja, istovremeno pružajući ohrabrenje i nadu oboljelima. Njihovi su se savjeti sastojali od niza pravila ponašanja i reguliranja prehrane u ozračju haranja zaraze, stoga su bolesnici bili čvrstoga uvjerenja da opstanak na životu ovisi o otpornosti organizma.¹²³⁸ Nezaobilazna „putovnica“ za svakoga tko je želio prijeći iz jedne u drugu državu, drugi grad ili drugo mjesto postaje zdravstvena potvrda (*bolletta sanitaria*) jer se bez njezina predočavanja smatrao sumnjivim. Način suočavanja s kolerom, kao i s drugim epidemijama bio je povezan s mentalitetom stanovništva, koje je patološki fenomen smatralo kaznom Svevišnjega, pred kojom je nemoćno i pasivno.¹²³⁹

Od širenja epidemije bili su „pošteđeni“ zatvori, sirotišta, vjerske ustanove i geta – mjesta izolirana od vanjskih utjecaja, a time i manje podložna zarazama.¹²⁴⁰ Što se hospitalizacije tiče, na onim područjima gdje nije bilo moguće osnovati bolnice namijenjene isključivo smještaju oboljelih od kolere osnivale su se tzv. pomoćne bolnice (*case soccorsi*) radi njihove izolacije od ostatka stanovništva. U njima su najvećim dijelom bili smješteni siromašni – prve žrtve oboljenja i prenositelji svake infekcije, bivajući ugroženima zbog nedovoljne prehrane te prljavih i vlažnih uvjeta stanovanja – zbog čega su predstavljale turobna i bijedna mjesta koja su morala biti izgrađena daleko od bilo koje druge bolnice.¹²⁴¹

Poduzete zaštitne mjere bile su, međutim, nedovoljne, a sama epidemija poprimala je sve veće razmjere zbog nedostatka privatne i javne higijene, nefunkcionalne zdravstvene organizacije i loše prehrane, ponajprije u nižim društvenim slojevima, gdje se, osim toga, živjelo u skučenome prostoru. Jedna od temeljnih zadaća nadležnih ustanova bila je uspostavljanje kontrole i nadzora nad trgovinom i opskrbom namirnicama široke potrošnje. Najradikalnije intervencije bile su usredotočene na problem konzumacije najsiromašnijih žitelja, koji su zbog nemogućnosti pronalaženja sredstava bili primorani konzumirati nezdravu

¹²³⁷ Andrea Pongetti, *Società e colera*, nav. dj., str. 32.; Eugenia Tognotti, *Il mostro asiatico*, nav. dj., str. 47.; Lauretta Angelini i dr., „Aspetti igienico-sanitari“, nav. dj., str. 127.; Sabrina Veneziani, *Acqua. Fonte della salute. L'evoluzione igienico-sanitaria della città di Bari tra Ottocento e Novecento*, Bari 2012., str. 63. – 64.

¹²³⁸ Annalucia Forti Messina, „L'Italia dell'Ottocento di fronte al colera“, nav. dj., str. 442. – 443., 486.

¹²³⁹ Paolo Sorcinelli, „Uomini ed epidemie nel primo Ottocento: comportamenti, reazioni e paure nello Stato pontificio“, u: *Storia d'Italia*, nav. dj., str. 503., 526.

¹²⁴⁰ Lauretta Angelini i dr., „Aspetti igienico-sanitari“, nav. dj., str. 130.

¹²⁴¹ „(...) dovevano essere luoghi tetri e miseri, ben lontani dal più modesto ospedale dei nostri giorni.“ Annalucia Forti Messina, „L'Italia dell'Ottocento di fronte al colera“, nav. dj., str. 487. – 488.

hranu, koja je u bilo kojemu trenutku mogla postati opasnom za pojavu i širenje zaraze. Glede higijensko-sanitarnih uvjeta, situacija u Italiji bila je slična onoj diljem Europe: mnoge su općine bile bez kanalizacije, stoga je nezaobilazan problem bio zbrinjavanje otpada koji se nakupljao na ulicama i u dvorištima, a i površinske vode bile su zagađene, što je rezultiralo nedostatkom pitke vode.¹²⁴²

Desetak godina nakon prvoga epidemijskog vala Europu je 1848. pogodio drugi – koji je godinu dana ranije izbio u turskome podneblju (Trapezunt, Carigrad) – zahvativši najprije Rusiju i Poljsku. Bolest su prenosile austrijske trupe: dospjevši u južne dijelove austrijskoga dijela Monarhije (Trst, Istra, Koruška, Kranjska), širila se potom do Veneta, Lombardije, Pijemonta i središnje Italije.¹²⁴³ Ovaj je epidemijski val poharao manji prostor, ali je uzrokovao veću smrtnost: prema podacima koje iznosi Annalucia Forti Messina, u Italiji su najveći broj oboljelih i umrlih brojile pokrajine Veneto i Lombardija, no najviši je udio smrtnosti (72,80%) zabilježen u Trstu i Istri (za koje se donose zajednički podaci).¹²⁴⁴

Uoči ovoga epidemijskog vala austrijske su vlasti poduzimale strože zaštitne mjere od onih izdanih 1831. Uključivale su slanje tjednih izvješća – od strane kotarskih (okružnih) kapetanata, lokalnih vlasti, župnikâ, liječnikâ i kirurgâ – koja su sadržavala broj ukupnoga stanovništva te bolesnih, ozdravljenih i umrlih osoba, a nakon što je epidemija povukla svoju smrtnu oštricu trebalo je sastaviti konačno izvješće koje je obuhvaćalo oblike u kojima se očitovala, simptome, trajanje i metode liječenja, kao i prijedloge – na temelju stečenoga iskustva – za sprečavanje ponovnoga širenja zaraze.¹²⁴⁵

Treći epidemijski val prodro je na europski prostor 1854.; kolera je brodom iz Indije najprije dospjela u Englesku, odakle se proširila u južnu Francusku te tako iduće godine stigla

¹²⁴² Eugenia Tognotti, *Il mostro asiatico*, nav. dj., str. 7. – 8., 67. – 69.; Paolo Sorcinelli, „Uomini ed epidemie“, nav. dj., str. 498.; Luca Borghi, *Umori: il fattore umano nella storia delle discipline biomediche*, Roma 2012., str. 124. – 125.; Andrea Pongetti, *Società e colera*, nav. dj., str. 35.

¹²⁴³ Laretta Angelini i dr., „Aspetti igienico-sanitari“, nav. dj., str. 128. – 130.; Eugenia Tognotti, *Il mostro asiatico*, nav. dj., str. 169. – 170.

¹²⁴⁴ U Trstu i Istri 1849. bilo je 5.000 oboljelih, od čega je 3.640 izgubilo život. Autorica podatke crpi iz sljedećih izvora: Alfonso Corradi, *Annali delle epidemie*, nav. dj., vol. III, Bologna 1870.; Augusto Guastalla, *Osservazioni medico-pratiche sul cholera asiatico fatte a Trieste l'anno 1849*, Trieste 1849. (vidi: Annalucia Forti Messina, „L'Italia dell'Ottocento di fronte al colera“, nav. dj., str. 441.; podatke iz ovoga članka donosi: Slaven Bertoša, „Zapis o koleri u jednoj istarskoj župi god. 1855.“, *Historijski zbornik*, god. XLI, br. 1, Zagreb 1988., str. 247.).

¹²⁴⁵ Rino Cigui, „Morbus seu causa mortis. Alcune considerazioni sulle malattie e forme di contagio in Istria nella prima metà del XIX secolo“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XXXIII, Rovigno – Trieste 2003., str. 495.

u Veneto, Furlaniju, Trst i Istru, a nije poštedjela ni Kvarnerske otoke.¹²⁴⁶ U općemu izvješću o rezultatima istrage o higijenskim i sanitarnim uvjetima u Kraljevini Italiji, koje je 1886. objavila Opća uprava za statistiku (*Direzione Generale della Statistica – DIRSTAT*), iznosi se pregled podataka o ukupnome broju umrlih od kolere: epidemija 1835. – 1837. odnijela je 146.383 žrtve, od one iz 1849. umrlo je 13.359 osoba, dok je epidemija 1854. – 1855. pokosila njih 118.530.¹²⁴⁷ U istome su izvješću sadržani podaci i o broju žrtava u nekim drugim europskim zemljama, koji se, usporebe radi, donose u tablici u nastavku. Primjećuje se kako su brojem umrlih od trećega epidemijskog vala prednjačile Austrija i Španjolska, dok je najmanje smrtnih slučajeva bilo u nordijskim krajevima, što, naravno, ne začuđuje s obzirom na tamošnju napredniju organizaciju sustava zdravstvene zaštite i medicinska dostignuća u XIX. stoljeću.

Tablica 32. Broj umrlih u pojedinim europskim zemljama u trećemu epidemijskom valu kolere¹²⁴⁸

Država	Broj umrlih
Austrija (1855.)	274.324
Španjolska (1855. – 1856.)	236.744
Francuska (1854. – 1855.)	143.478
Italija (1854. – 1855.)	118.530
Engleska i Wales (1854.)	20.097
Bavarska (1854.)	7.310
Danska (1853.)	4.717
Norveška (1853.)	2.448

¹²⁴⁶ Eugenia Tognotti, *Il mostro asiatico*, nav. dj., str. 187. – 191.; Annalucia Forti Messina, „L’Italia dell’Ottocento di fronte al colera“, nav. dj., str. 452. – 453.; Rino Cigui, „Morbus seu causa mortis“, nav. dj., str. 496., 499.

¹²⁴⁷ Direzione Generale della Statistica – DIRSTAT, *Risultati dell’inchiesta sulle condizioni igieniche e sanitarie nei comuni del Regno. Relazione generale*, Roma 1886., str. 158., Tav. XLVII. Na taj se izvor pozivaju i Lorenzo Del Panta te Massimo Livi Bacci (Lorenzo Del Panta – Massimo Livi Bacci, „Chronologie, intensité et diffusion des crises de mortalité en Italie: 1600-1850“, *Population*, vol. 32, br. 1, Paris 1977., str. 431., Tabl. 8.). Pored spomenutoga, postoji još jedan cjelovit popis procijenjene razine smrtnosti uzrokovane kolerom u Italiji koji je objavila Annalucia Forti Messina koristeći se heterogenim izvorima. Njezine se procjene umnogome razlikuju: navodi da je prvi epidemijski val odnio 263.473 žrtve, drugi 17.211, a treći 248.514 (vidi: Annalucia Forti Messina, „L’Italia dell’Ottocento di fronte al colera“, nav. dj., str. 437., 441., 455.; Guido Alfani, „Le stime della mortalità per colera in Italia: una nota comparativa“, *Popolazione e Storia*, vol. 15, br. 2, Udine 2004., str. 82.).

¹²⁴⁸ Izvor: Direzione Generale della Statistica – DIRSTAT, nav. dj., str. CXCII.

Među liječnicima razvile su se raznovrsne teorije o uzročnicima i uvjetima pod kojima se širila kolera. Jedna je skupina zagovarala mijazmatsku teoriju (*miasma theory*), prema kojoj se bolest nije prenosila dodiranjem s pojedincima, već „lošim zrakom“, odnosno isparavanjem čestica štetnih organskih tvari (mijazmi), pri čemu su važnu ulogu imali okolišni čimbenici.¹²⁴⁹ Drugi su, pak, zagovornici kontagionističke teorije o zarazi, držali da se prijenos bolesti odvijao u doticaju s prljavom odjećom zaraženih osoba, dok su neki tvrdili da je konstitucija tijela, odnosno pothranjenost jedna od glavnih predispozicija za obolijevanje od kolere.¹²⁵⁰

Značajan doprinos u otkrivanju uzročnika kolere imala je studija britanskoga liječnika Johna Snowa, koji je na osnovi proučavanja vodoopskrbnoga sustava u pojedinim londonskim četvrtima utvrdio da se ova bolest prenosi zaraženom vodom u blizini kanalizacijskoga ispusta, što je bilo suprotno mijazmatskoj teoriji.¹²⁵¹ No, mjere suzbijanja i liječenja kolere bile su bezuspješne sve do Kochova otkrića njezina uzročnika *Vibrio cholerae* 1883., spoznavši da se širi kontaminiranom vodom i hranom te prilikom dodira s bolesnicima.¹²⁵²

¹²⁴⁹ Luca Borghi, *Umori*, nav. dj., str. 126.; „Miasma theory“, u: John M. Last (ur.), *A Dictionary of Epidemiology*, 6th edition, Oxford University Press, 2014., str. 184. O raspršivanju štetnih mijazama zrakom pisao je na latinskome jeziku već Giovanni Maria Lancisi u djelu *De noxiis paludum effluviis, eorumque remediis libri duo*, Rome 1717. Vidi citat u poglavlju „Romanae Epidemiae sub initium hyemis“: „Flantibus vero paulo post borealibus ventis, tum quae per aera dispersae, tum quae supra stagnantes latices emerserant miasmata, diffolata sunt.“ (str. 235., dostupno na: <https://archive.org/stream/denoxiispaludume00lanc#page/234/mode/2up/search/epidemi>, pristup 30. ožujka 2018.)

¹²⁵⁰ Eugenia Tognotti, *Il mostro asiatico*, nav. dj., str. 32. – 34.; *Medicinska enciklopedija* (gl. red. Ante Šercer), sv. 5: Hipos – Koma, Zagreb 1961., str. 670.

¹²⁵¹ Luca Borghi, *Umori*, nav. dj., str. 128. – 130.; Tatjana Buklijaš, „Kolera: nova bolest“, nav. dj., str. 91.; Frederick F. Cartwright – Michael Biddiss, *Bolest i povijest*, nav. dj., str. 148. – 149.; Charles E. Rosenberg, „Cholera in nineteenth-century Europe: A tool for social and economic analysis“, *Comparative Studies in Society and History*, vol. 8, br. 4, 1996., str. 459. – 461.

¹²⁵² Steve M. Blevins – Michael S. Bronze, „Robert Koch and the ‘golden age’ of bacteriology“, *International Journal of Infectious Diseases*, vol. 14, 2010., str. 748. – 749.; Donatella Lippi – Eduardo Gotuzzo, „The greatest steps towards the discovery of *Vibrio cholerae*“, *Clinical Microbiology and Infection*, vol. 20, br. 3, March 2014., str. 193. – 194.

XI. 7. 2. 3. 2. Kolera u Istri

Epidemije i različiti oblici zaraza koji su u Istri zabilježeni u XIX. stoljeću utjecali su na demografski i društveni razvoj, a među ključnim faktorima koji su pridonijeli njihovu širenju bili su geografski položaj, koji je omogućio uspostavljanje prometne povezanosti s obližnjim lukama, geološka formacija tla te hidrološke prilike.¹²⁵³ Glavnim uzrocima smrti postaju kolera, velike boginje i tifus, zamijenivši prijašnju kugu i malariju. Kolera je Istrom harala u ovim godinama: 1836., 1849., 1855., 1865., 1866., 1867., 1873., 1886., 1914. i 1915.¹²⁵⁴ Od njezine prve pojave u austrijskim pokrajinama Monarhije 1830., među kojima se nalazila i Istra, vlasti su izdavale razne višejezične odredbe¹²⁵⁵ – koje su, između ostaloga, prevedene i na hrvatski – o osnivanju zdravstvenih kordona i karantena, prijavi sumnjivih slučajeva, dezinfekciji pisama pristiglih iz zaraženih područja, kao i o svakojakim profilaktičkim i terapijskim mjerama.¹²⁵⁶

Azijska je kolera u Istru pomorskim putom dospjela 1836. iz Chioggie, zahvativši najprije Pulu, dok se kopnenim proširila do Pazina, Žminja, Savičente i Vodnjana¹²⁵⁷, a iste je godine prodrla i u Dalmaciju, Bansku Hrvatsku i Vojnu krajinu¹²⁵⁸. Epidemija iz 1849., koja je pokosila značajan dio Europe, u istarskome podneblju manifestirala se u lakšem obliku, a ovamo je pristigla iz Trsta, gdje je od 4.667 oboljelih osoba umrlo 39,70%¹²⁵⁹, istodobno zahvativši i koparski kotar, u kojemu je odnijela 385 žrtava, dok je u Puli umrlo 25 stanovnika¹²⁶⁰.

¹²⁵³ Lavoslav Glesinger, „Prilozi za povijest zdravstva u Istri“, nav. dj., str. 103.

¹²⁵⁴ „Kolera“, *Medicinska enciklopedija* (gl. red. Ante Šercer), sv. 3: Glj – Kom, Zagreb 1968., str. 729.

¹²⁵⁵ Jakov Jelinčić iznosi potankosti iz odredbe koju 12. kolovoza 1831. donosi Provincijska zdravstvena komisija u Trstu (*I. R. Commissione provinciale di Sanità*), zatim iz Pravilnika bečke Vlade od 15. kolovoza 1848. namijenjenoga okružnim kapetanatima, dominijima, mjesnim vlastima, župnicima, okružnim, kotarskim i pomoćnim liječnicima te kirurzima u slučajevima pojave epidemija, posebice kolere, kao i iz odredaba donesenih 26. lipnja 1855. Vidi: Jakov Jelinčić, „Neke epidemije u buzetskom kraju s posebnim osvrtom na veliku epidemiju kolere 1855. godine“, *Buzetski zbornik*, knj. 11., Buzet 1987., str. 165. – 167.

¹²⁵⁶ *Medicinska enciklopedija*, sv. 5, nav. dj., str. 670. – 671. O detaljno opisanim preventivnim mjerama za sprečavanje širenja zaraze pomorskim putem i uputama za rad karantenskih službâ na Jadranu tijekom francuske i austrijske vlasti vidi: Hrvoje Tartalja, „Karantenske mjere na Jadranu u XIX stoljeću“, *Pomorski zbornik*, knj. 15, Rijeka 1977., str. 657. – 672.

¹²⁵⁷ „Kolera“, *Istrapedia*, natuknica Ivana Rudelića (dostupno na: <http://istrapedia.hr/hrv/1343/kolera/istra-a-z/>, pristup 31. ožujka 2018.)

¹²⁵⁸ Lavoslav Glesinger, „Prilozi za povijest zdravstva u Istri“, nav. dj., str. 113.

¹²⁵⁹ Urška Železnik navodi drugačije podatke crpljene iz Pokrajinskoga arhiva u Kopru: prema njezinim je navodima u Trstu od 5.142 oboljele osobe umrlo 42,5% (Urška Železnik, „Kolera in urbano prebivalstvo: Koper in obalna mesta v 19. stoletju“, u: *Epidemične bolezni v Istri*, nav. dj., str. 53.).

¹²⁶⁰ Lavoslav Glesinger, „Prilozi za povijest zdravstva u Istri“, nav. dj., str. 113. – 114.

Zdravstvena služba bila je nedovoljno djelotvorna i prilično bespomoćna u borbi protiv zaraza, stoga Istarski poluotok dopijeva u situaciju sličnu onoj iz razdoblja kuge, a to potvrđuje i oživljavanje kulta sv. Roka, kojemu se stanovništvo – obnavljajući vjerovanja o bolesti kao Božjoj kazni – u novonastalim okolnostima obraćalo u potrazi za zaštitnikom od kolere.¹²⁶¹ Unatoč primjeni različitih sredstava i zaštitnih mjera, razlozi zbog kojih se nije moglo smanjiti njezino brzo napredovanje pronalaze se ne samo u manjku medicinskoga osoblja nego i u neprimjerenosti terapijskih metoda – kao posljedice nedovoljnoga poznavanja epidemioloških značajkâ bolesti – oskudnim životnim uvjetima povezanim sa strukturnim nedostacima te stanju pohranjenosti stanovništva.¹²⁶²

U novome je valu 1855. kolera pokazala svoju žestinu, navlastito zbog toga što je u proteklim godinama (1852. – 1853.) stanovništvo već bilo iscrpljeno pojavom velike gladi i oskudice.¹²⁶³ Brodovima je s Istoka dospjela iz gradova s kojima su istarske luke – posebice puljska, rovinjska te labinske u Rapcu, Sv. Marini, Tunarici, Štalijama i Bršici – imale razvijene pomorsko-trgovačke veze: Venecije, Trsta i Rijeke, koja sredinom XIX. stoljeća postaje iznimno važna putnička, teretna i tranzitna luka Monarhije.¹²⁶⁴ U čitavoj su austrougarskoj državi 1854. od kolere oboljele 662.814 osobe, od kojih je umrlo 270.915 (40,87%).¹²⁶⁵ Na području Dalmacije – kamo je kolera dospjela iz Trsta¹²⁶⁶ – zabilježena su 5.404 smrtna slučaja uslijed haranja ove epidemije.¹²⁶⁷ U Makarskoj podleglo joj je više od trećine stanovništva¹²⁶⁸; u korčulanskom Blatu od kolovoza do listopada 1855. pokosila je 88 ljudi, a u Župi Desne-Rujnica od listopada do prosinca pred kolerom pokleknula su 23 žitelja¹²⁶⁹, dok Šolta¹²⁷⁰, prema maticama umrlih iz XIX. stoljeća, njome nije bila zahvaćena.

Kada je kolera 1855. prenesena u Rijeku, odnijela je 406 žrtava (oko 5% ukupnoga broja žitelja),¹²⁷¹ a odande dopire do Istre, gdje je oboljelih bilo 19.417, od čega je život

¹²⁶¹ Rino Cigui, „Morbus seu causa mortis“, nav. dj., str. 484. Više o kultu sv. Roka vidi: Isti, „Il culto di San Rocco protettore della peste“, *La Ricerca*, god. IV, settembre 1994., str. 16. – 17.; Amir Muzur, „Istarski sveti Rok: od zaštitnika od kuge do zaštitnika od kolere“, u: *Epidemične bolesti v Istri*, nav. dj., str. 69. – 78.

¹²⁶² Rino Cigui, „Morbus seu causa mortis“, nav. dj., str. 501.

¹²⁶³ Lucijan Mohorović, „Epidemija kolere u Rijeci i Istri“, nav. dj., str. 72.

¹²⁶⁴ Isto, str. 70. – 71.

¹²⁶⁵ Ferdo Hauptmann, *Rijeka od rimske Tarsatike do hrvatsko-ugarske nagodbe*, Zagreb 1951., str. 33.

¹²⁶⁶ Šime Peričić, *Povijest Dalmacije od 1797. do 1860.*, Zadar 2006., str. 485.

¹²⁶⁷ Mladen Andreis, „Uzroci smrti na otoku Šolti“, nav. dj., str. 118.

¹²⁶⁸ Maja Šunjić, „Uzroci smrti u župi Komin-Rogotin“, nav. dj., str. 336.

¹²⁶⁹ Ista, „Na dugo pišem jerbo ne mogu se u manje iskazat“, nav. dj., str. 490.

¹²⁷⁰ Mladen Andreis, „Uzroci smrti na otoku Šolti“, nav. dj., str. 118.

¹²⁷¹ Lucijan Mohorović, „Epidemija kolere u Rijeci i Istri“, nav. dj., str. 71.

izgubilo njih 6.670 (34,35%). U puljskome kotaru¹²⁷² bilo je 106 mrtvih, a u koparskome¹²⁷³ 2.457.¹²⁷⁴ Prema podacima Urške Železnik, onodobna Istra nije brojila više od 39-orice liječnika, a o pacijentima brinula su se svega trinaestorica ranarnika.¹²⁷⁵

U Rijeci se u vrijeme haranja ove epidemije u lipnju 1855. zatekao znameniti povjesničar i političar Carlo De Franceschi, koji je ostavio svjedočanstvo o tamošnjemu paničnom stanju: „Broj slučajeva bolesti i smrti trajno je rastao, prodirući u kuće sviju staleža. Bogati i imućniji počeli su bježati, prenoseći zarazu onamo kamo su odlazili, u Hrvatsku, Kranjsku i drugamo.“ Iznosi također i primjere prenošenja epidemije u Istru poput sljedećega: „Dojilje, što su ih mnoge obitelji uzimale iz sela oko jezera Čepić (...) kad su im pobjegli gospodari ili pomrla dojenčad, vraćale su se kući noseći u darovanoj odjeći koleru koja se redovito širila po njihovim selima.“¹²⁷⁶

O pojavi i širenju kolere iz riječkoga područja bio je dobro obaviješten labinski općinski liječnik Giovanni Battista Dell'Oste, koji je poduzimao značajne korake u sprečavanju širenja zaraze predlažući Kotarskomu sudu u Labinu uvođenje određenih javnozdravstvenih zaštitnih mjera, ističući kao jedan od glavnih rizičnih čimbenika novouspostavljenu parobrodsku liniju Trst – Rijeka, stoga je zahvaljujući njegovim naporima osnovano sedam zdravstvenih povjerenstava. Na Labinštini je u dvjema župama – Sv. Nedelji i Sv. Martinu – ovaj najjači val kolere pokosio 31 osobu (oko 1% stanovništva).¹²⁷⁷ Prema podacima iz matičnih knjiga umrlih ročke i buzetske župe, koje je analizirao Jakov Jelinčić, doznajemo da je u prvoj od kolere stradala 151 osoba (od ukupno 1.426 stanovnika), najviše u dobi od 50 do 60 godina.¹²⁷⁸ Na buzetskome je teritoriju trajala 70 dana (od srpnja do rujna 1855.) – navodi se 247 smrtnih slučajeva zabilježenih na području trinaest pripadajućih naselja Župe, pri čemu je u samome Buzetu umrlo najmanje osoba – njih 17.¹²⁷⁹ Kratkotrajna pojava epidemije – od kolovoza do rujna – uočava se i u Župi Savičenta, gdje je u trima

¹²⁷² Prema podacima koje iznose Vilim Tonković i Jakov Jelinčić, Pula je 1855. brojila 8.500 žitelja, a od kolere umrlo ih je 118 (Vilim Tonković – Jakov Jelinčić, „Zdravstvene prilike i zdravstvena zaštita labinskih rudara u drugoj polovici XIX. stoljeća“, *Labinska komuna*, god. 6, br. 73, Labin 1981., str. 33.).

¹²⁷³ Prema Urški Železnik, u Kopru, Izoli, Piranu i njihovoj okolini od epidemije 1855. oboljelo je 4.799 ljudi, a umrle su 1.732 osobe (Urška Železnik, „Kolera in urbano prebivalstvo“, nav. dj., str. 54.).

¹²⁷⁴ Lavoslav Glesinger, „Prilozi za povijest zdravstva u Istri“, nav. dj., str. 114. – 115.

¹²⁷⁵ Urška Železnik, „Kolera in urbano prebivalstvo“, nav. dj., str. 53.

¹²⁷⁶ Carlo De Franceschi, *Uspomene* (prev. Mate Maras), Pula 1989., str. 126.

¹²⁷⁷ Više o Dell'Ostinim prijedlozima o sprečavanju i liječenju kolere vidi: Lucijan Mohorović, „Epidemija kolere u Rijeci i Istri“, nav. dj., str. 75. – 77.

¹²⁷⁸ Jakov Jelinčić, „Matične knjige župe Roč“, nav. dj., str. 151., 155.

¹²⁷⁹ Isti, „Neke epidemije u buzetskom kraju“, nav. dj., str. 168., 170. – 173.

naseljima usmrtila 37 ljudi.¹²⁸⁰ U literaturi nailazimo i na podatke o broju žrtava u sljedećim mjestima: Rovinju (228), Lanišću (140), Bujama (110), Oprtlju (69), Gračišću (57), Dolenjoj Vasi (48), Boljunu (44), Vranji (40), Krasici (32), Kašteliru (31), Fažani (27), Taru (18), Pazinu (14) i Kašćergi (7).¹²⁸¹

U barbanskoj je župi od kolere 1855. preminulo 38 žitelja, što čini udio od 0,53% u ukupnome broju umrlih¹²⁸². Te je godine ukupno umrlih bilo 154, dok su krštena 52 djeteta, stoga je s obzirom na prosječne vrijednosti tijekom XIX. stoljeća, prema klasifikaciji Massima Livija Baccija, možemo uvrstiti u kategoriju „male krize mortaliteta“¹²⁸³. Budući da je 1854. u Župi živila 2.181 osoba, udio stanovništva koje je pokosila ova bolest zauzima oko 1,74%¹²⁸⁴, a najviše je pogođeno bilo naselje Orihi, u kojemu je umrlo 14 mještana. Prvi je smrtni slučaj u maticama upisan 27. srpnja, a posljednji 27. listopada 1855., pri čemu je više bilo ženskih (21) nego muških žrtava (17). Navedene je godine vrhunac broja umrlih dosegnut u rujnu, kada je zabilježen i maksimum smrti prouzročenih kolerom, dok su najniže vrijednosti u srpnju – mjesecu u kojemu su život izgubile dvije osobe, pokošene upravo spomenutom epidemijom. Novi se epidemijski val do kraja XIX. stoljeća na području Župe više ne spominje, no iz 1884. datiraju tri upisa koja potvrđuju smrt od lake kolere (*col(l)erina*) – riječ je o ženama u dobi od 43, 45 i 96 godina.

¹²⁸⁰ Slaven Bertoša, „Zapis o koleri“, nav. dj., str. 249.

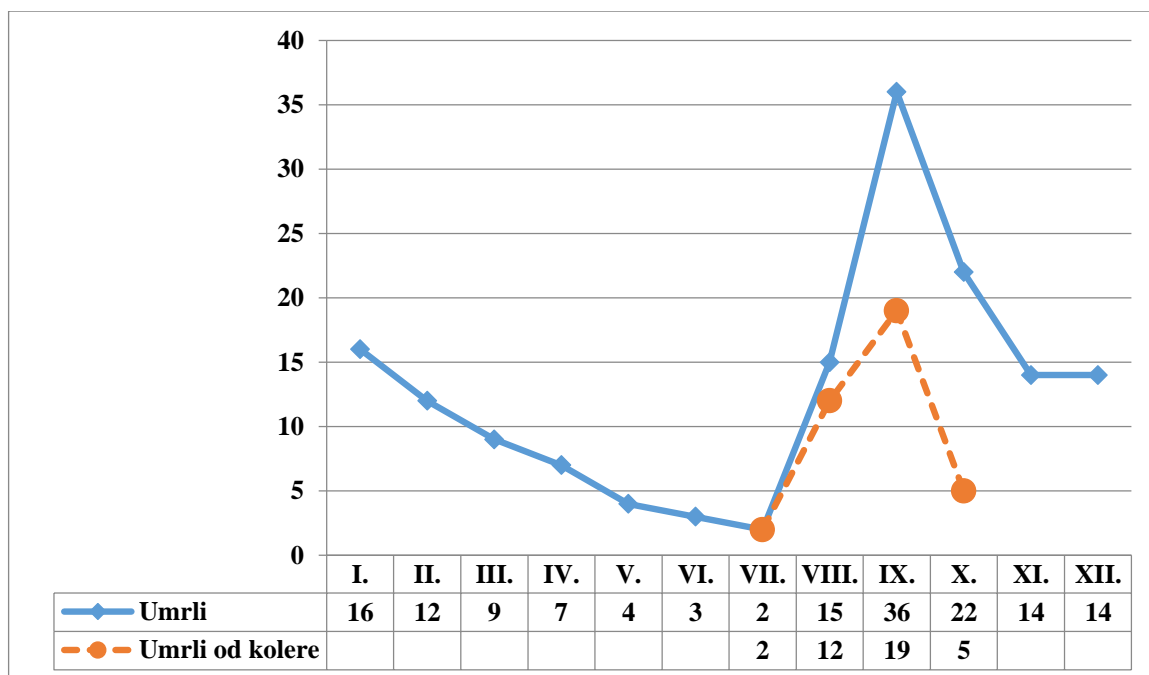
¹²⁸¹ Amir Muzur, „Istarski sveti Rok“, nav. dj., str. 70.

¹²⁸² O haranju kolere na Barbanštini pisao je Jakov Jelinčić, iznoseći da su u Župi umrle 34 osobe te donoseći njihov cjelovit popis (Jakov Jelinčić, „Kolera na Barbanštini 1855. godine“, u: *Barban i Barbanština* (ur. Mario Kalčić), Pula 1976., str. 143.).

¹²⁸³ O „maloj krizi mortaliteta“ govori se kada se stopa mortaliteta udvostruči u odnosu na prethodnu godinu ili, pak, u odnosu na uobičajenu, „normalnu“ razinu. Usp. Massimo Livi Bacci, *La société italienne devant les crises de mortalité*, Firenze 1978., pogl. „Definition des crises de mortalité – théorie, pratique, méthodes“, str. 1 – 32.; Lorenzo Del Panta – Massimo Livi Bacci, „Chronologie, intensité et diffusion“, nav. dj., str. 403. – 405.

¹²⁸⁴ Moguće je da je udio bio viši ako se broj stanovnika 1855. ponešto smanjio u odnosu na proteklu godinu, no o tome nemamo preciznih podataka.

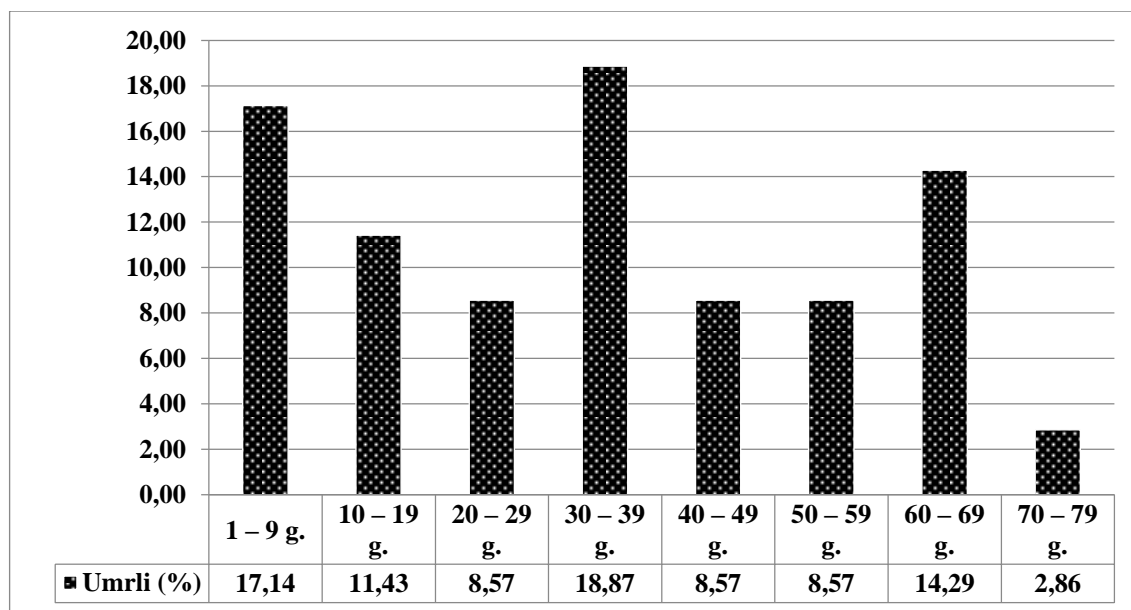
Grafikon 66. Kretanje broja umrlih od kolere po mjesecima u Župi Barban (1855.)¹²⁸⁵

Promatramo li razinu smrtnosti po dobnim skupinama (Grafikon 67.), možemo uočiti kako je najrizičnija bila ona fertilna i radno sposobna između 30 i 39 godina – u toj je dobi život izgubilo deset osoba, a zatim brojnošću umrlih slijedi najmlađa skupina do 9 godina sa šestero pokošene djece, dok je u svojim šezdesetim godinama bolesti podleglo petero ljudi. Najniži je udio razvidan u najstarijoj dobi iznad 70 godina – upisana je samo jedna 75-godišnjakinja. Vidljivo je, dakle, kako je kolera prouzročila povećanu – no, kratkotrajnu – stopu mortaliteta, uvelike narušivši uobičajen tijek svakodnevlja, ostavivši za sobom demografske, društvene, ali i psihološke posljedice.

¹²⁸⁵ Izvor: HR-DAPA-429, MKU Barban za godinu 1855.

Grafikon 67. Udio umrlih od kolere po dobnim skupinama u Župi Barban (1855.)¹²⁸⁶

Tablica 33. Broj umrlih od kolere po naseljima u Župi Barban (1855.)¹²⁸⁷

Naselje	Broj umrlih	Naselje	Broj umrlih
Barani (<i>Barani</i>)	1	Prdajci (<i>Perdezzi</i>)	2
Frkeči (<i>Ferchezzi</i>)	1	Prhati (<i>Percatti</i>)	3
Gočan (<i>Golzana</i>)	4	Prnjani (<i>Porgnana</i>)	2
Jurićev Kal (<i>Giurevical</i>)	2	Kvarantija (<i>Quaranti</i>)	1
Manjadvorci (<i>Magnadvorzi</i>)	1	Rebići (<i>Rebichi</i>)	1
Melnica (<i>Melnizza</i>)	1	Šajini (<i>Saini</i>)	1
Opatija ¹²⁸⁸ (Bateli) (<i>Villa Opatia</i>)	3	Špadi (<i>Spadi</i>)	1
Orihi (<i>Vorichi</i>)	14		

¹²⁸⁶ Na istome mjestu.

¹²⁸⁷ Na istome mjestu.

¹²⁸⁸ Jakov Jelinčić navodi da se *Villa Opatia* nalazila na području naselja Bateli. Jakov Jelinčić, „Kolera na Barbanštini“, nav. dj., str. 143.

XI. 7. 2. 4. Šarlah

Šarlah, poznat i pod nazivima skarlatina i škrljet, akutna je kontagiozna bolest uzrokovana bakterijom *Streptococcus pyogenes* (beta-hemolitički streptokok serološke grupe A), koja izlučuje eritrogeni toksin.¹²⁸⁹ Prvi se opis ove bolesti u medicinskoj literaturi pojavio 1553. iz pera sicilijanskoga anatomicara Giovannija Filippa Ingrassie, koji ju je nazvao *rossalia*, navodeći da je riječ o osipu drugačijemu od onoga koji se javlja u ospica.¹²⁹⁰ Premda su se tijekom XVI. stoljeća pojedini liječnici u svojim djelima osvrtni na neke od simptoma šarlaha,¹²⁹¹ prvi ga je u drugoj polovini XVII. stoljeća definirao i diferencirao od drugih egzantematičnih bolesti Thomas Sydenham, koji je zbog objave djela *Observationes Medicae*¹²⁹² (1676.) – koje se puna dva stoljeća koristilo kao klasičan medicinski udžbenik, a u kojemu se opisuje šarlahna groznica (*scarlet fever*) – nazvan „engleskim Hipokratom“.¹²⁹³ Klinički je opis šarlaha stoljeće kasnije iznio slovenski liječnik Marko Anton Plenčič, koji je tvrdio da zarazne bolesti ne uzrokuju mijazmi, već žive kontagiozne klice (*contagium vivum*), ukazujući time na njihovo bakterijsko podrijetlo.¹²⁹⁴

Šarlah je rasprostranjen u krajevima u kojima prevladava umjerena klima, a javlja se najčešće u jesen i početkom zime. Pogađa doječad stariju od šest mjeseci, a ponajviše djecu u dobi od 4 do 8 godina, dok je u dobnim skupinama iznad 30 godina njegova pojava prilično rijetka. Izvor je zaraze osoba koja boluje od neke bolesti uzrokovane streptokokom grupe A (poput šarlaha, angine, infekcije gornjih dišnih puteva, upale srednjega uha), a širi se kapljičnim putem te, rjeđe, kontaminiranim predmetima ili hranom. Inkubacija varira, no

¹²⁸⁹ „Skarlatina“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 9, nav. dj., str. 822.; „Skarlatina“, *Medicinski leksikon*, nav. dj., str. 813.

¹²⁹⁰ Joseph Ferretti – Werner Köhler, „History of Streptococcal Research“, u: Joseph J. Ferretti – Dennis L. Stevens – Vincent A. Fischetti (ur.), *Streptococcus pyogenes. Basic Biology to Clinical Manifestations*, Oklahoma City 2016., str. 2.

¹²⁹¹ Primjerice, nizozemski liječnik Johann Weyer opisao je 1565. simptom upale grla tijekom bolesti *scarlatina anginosa*, a Jean Cottyar od Poitiersa 1578. simptome šarlahne groznice u Francuskoj. Isto, str. 2.

¹²⁹² Thomas Sydenham u svojem djelu opisuje simptome šarlahne groznice, navodeći da se u početku, kao i u drugih groznica, pojavljuju zimica i drhtavica, a potom cijela koža biva prekrivena sitnim crvenim točkicama (osipom), koje su brojnije, veće i crvenije, ali ne toliko jednolike kao u ospica. John D. Comrie, *Selected works of Thomas Sydenham, M. D.: with a short biography and explanatory notes*, New York 1922., str. 55.

¹²⁹³ „Thomas Sydenham“, *Encyclopaedia Britannica* (dostupno na:

<https://www.britannica.com/biography/Thomas-Sydenham>, pristup 19. travnja 2018.)

¹²⁹⁴ Svoju je teoriju Plenčič iznio u djelu *Opera medico-physica in IV tractatus digesta* (Vindobonae 1762.), u kojemu raspravlja i o *škrlatinki*, kao i u knjizi *Tractatus de Scarlatina, olim cum aliis eiusdem operibus, nunc vero separatim et ab auctore ipso novis observationibus auctus* (Vindobonae 1780.). „Plenčič, Marko Anton, plemeniti“, *Slovenski biografski leksikon* (dostupno na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi433983/>, pristup 19. travnja 2018.); „Plenčič, Marko Anton“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 8: O – Pre (gl. ur. Slaven Ravlić), Zagreb 2006., str. 521.

obično traje od tri do pet dana. Bolest nastupa naglo, uz simptome groznice, zimice, glavobolje, grlobolje i opće malaksalosti, a u mlađe djece praćena je bolovima u truhu, povraćanjem i proljevom. Drugoga ili trećega dana izbija karakterističan sitnotočkast crveni osip, koji se proširuje po cijelome tijelu te na pritisak iščezava, a u daljnjoj fazi dolazi do ljuštenja kože. S obzirom na intenzitet djelovanja streptokoka bolest se može očitovati u toksičnome (malignome) i septičnome (anginoznome) obliku. Toksični šarlah karakterizira toksemija, visoka vrućica, poremećaj svijesti, pad krvnoga tlaka i cijanoza¹²⁹⁵. Septični je tip obilježen jačim upalnim promjenama u ždrijelu, gnojnom upalom limfnih čvorova, sinusa i srednjega uha, a štokad može doći i do sepse.¹²⁹⁶

Ranije je šarlah predstavljao mnogo težu bolest, praćenu čestim komplikacijama, no danas je znatno blažih razmjera. Nakon preboljenja šarlaha imunost se stječe samo protiv toksične sastavnice streptokoka, stoga je moguće ponovno obolijevanje od ove, kao i od bilo koje druge streptokokne bolesti. U liječenju primjenjuje se penicilin, koji uklanja bakterije iz tijela, sprečavajući time daljnji razvoj bolesti te prijenos zaraze na druge osobe.¹²⁹⁷

Na području Istarskoga poluotoka nastupilo je nekoliko jačih epidemijskih udara šarlaha. U barbanskim maticama prvi spomen datira iz ožujka 1827., a posljednji iz veljače 1900. Od ove je kontagiozne bolesti umrlo 112 žitelja, odnosno 1,57% s obzirom na ukupan udio umrlih. Pritom se neznatno veći broj smrtno stradalih uočava među ženskom populacijom (51,79%). Duhovna je osoba uzrok smrti zapisivala trojako, navodeći u nekim upisima uz izraz *scarlat(t)ina* dodatak *malattia* (što je s današnjega stajališta logično jer nije riječ tek o kakvome simptomu, već o bolesti) ili *febbre* (upućujući na groznicu).

¹²⁹⁵ Cijanoza = modriilo kože i sluznice koje nastaje zbog povećanja količine reduciranoga hemoglobina, odnosno zbog nedovoljne količine kisika u krvi. „Cijanoza“, *Medicinski leksikon*, nav. dj., str. 140.

¹²⁹⁶ „Skarlatina i druge streptokokne bolesti“, *Medicinska enciklopedija* (gl. red. Ante Šercer), sv. 9: Shiz – Tul, Zagreb 1964., str. 70.; Ilija Kuzman, *Infektologija*, nav. dj., str. 112. – 113.

¹²⁹⁷ „Skarlatina i druge streptokokne bolesti“, *Medicinska enciklopedija*, sv. 9, nav. dj., str. 71.; Ilija Kuzman, *Infektologija*, nav. dj., str. 113. – 114.

Tablica 34. Uzrok smrti i broj umrlih u Župi Barban (1827. – 1900.)¹²⁹⁸

Naziv bolesti	Broj umrlih
<i>febbre scarlatina</i>	2
<i>malattia scarlattina</i>	1
<i>scarlat(t)ina</i>	109
UKUPNO	112

Sredinom XIX. stoljeća smrtni su slučajevi bili malobrojni, a najveći je broj žrtava šarlaha odnio u posljednjemu desetljeću, kada su skončale 73 osobe, što čini gotovo dvije trećine u odnosu na cjelokupan udio smrtnosti od ove bolesti. O njezinim razmjerima u Istri tih godina svjedoče podaci Lavoslava Glesingera, koji navodi da je 1890. – 1891. zahvatila 48 naselja, u kojima je zabilježena 681 zaražena osoba, a smrtno su stradala 143 žitelja,¹²⁹⁹ pri čemu je stopa letaliteta iznosila 21%.

Tablica 35. Broj umrlih od šarlaha u Župi Barban (1827. – 1900.)¹³⁰⁰

Godina	Broj umrlih	Godina	Broj umrlih
1827.	1	1861.	4
1829.	2	1880.	4
1830.	15	1881.	3
1831.	6	1891.	20
1841.	2	1898.	3
1844.	1	1899.	36
1851.	1	1900.	14

Sukladno s ranije navedenim podacima o učestalosti javljanja zaraze po pojedinim godišnjim dobima, na Barbanštini je također zamjetan osjetan porast broja umrlih u jednome od jesenskih mjeseci, a vrhunac je dosegnut u prosincu (Grafikon 68.). Najniži je udio smrtnosti vidljiv u srpnju i listopadu, dok u ostalim mjesecima vrijednosti variraju, krećući se

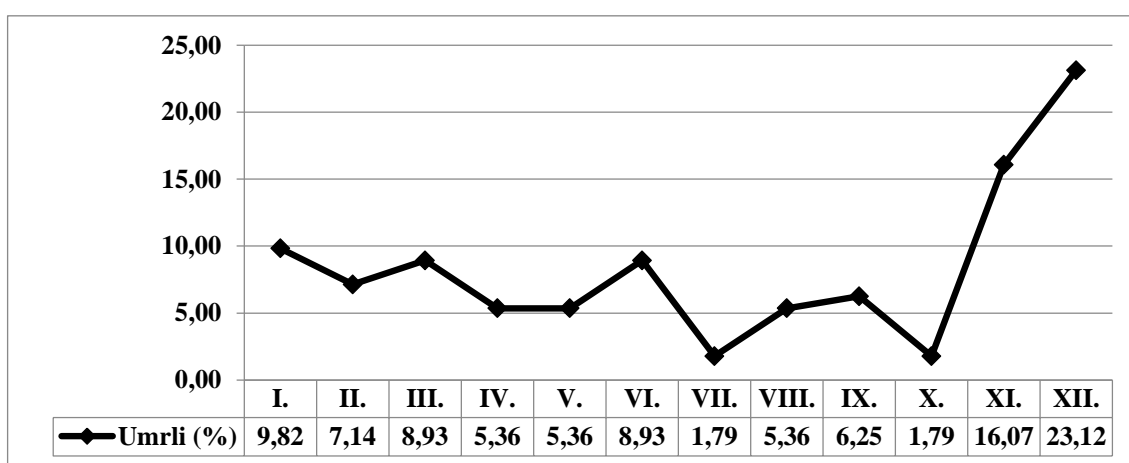
¹²⁹⁸ Izvori: HR-DAPA-429, MKU Barban za razdoblje od 1827. do 1860.; MU Pula, MKU Barban za razdoblje od 1860. do 1900.

¹²⁹⁹ Lavoslav Glesinger, „Prilozi za povijest zdravstva u Istri“, nav. dj., str. 125.

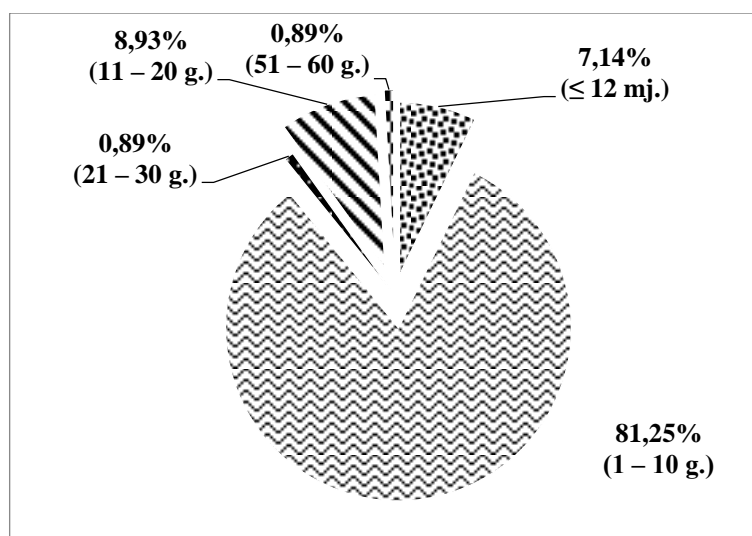
¹³⁰⁰ Izvori: HR-DAPA-429, MKU Barban za razdoblje od 1827. do 1860.; MU Pula, MKU Barban za razdoblje od 1860. do 1900.

između 5 i 10%. S obzirom na dobnu strukturu (Grafikon 69.), bolest je najteže pogađala djecu u dobi od 1 do 10 godina, u kojoj je razina smrtnosti premašivala 80%, dok su joj u mnogo manjoj mjeri podlijevala dojenčad, među kojom je bilo svega osmero umrlih. U dobnoj je skupini od 11 do 20 godina smrtno stradala svaka dvanaesta osoba, dok je samo po jedan slučaj izdahnuća zabilježen u dobnim kontingentima od 21 do 30 te od 51 do 60 godina. Pred smrtonosnom se oštricom šarlahne groznice pritom nije našla nijedna osoba u svojim tridesetima i četrdesetima, kao ni u dobi iznad 60 godina.

Grafikon 68. Udio umrlih od šarlaha u Župi Barban po mjesecima (1827. – 1900.)¹³⁰¹

Grafikon 69. Udio umrlih od šarlaha po dobnim skupinama u Župi Barban (1827. – 1900.)¹³⁰²

¹³⁰¹ Na istome mjestu.

¹³⁰² Na istome mjestu.

XI. 7. 2. 5. Tifus

XI. 7. 2. 5. 1. Europski fenomen

Medicinska znanost razlikuje nekoliko vrsta tifusa, od kojih su najpoznatiji sljedeći: trbušni (abdominalni), mišji (endemski) i pjegavac (egzantematični).¹³⁰³ Trbušni je tifus (*tifo murino*, *tifo endemico*) akutna zarazna bolest koju uzrokuje bakterija *Salmonella typhi*. Smatra se da je staroga postanka jer se spominje još u Hipokratovim spisima, ali je kao posebna bolest izdvojena tek početkom XIX. stoljeća.¹³⁰⁴ U prvim njegovim desetljećima značenje tifusa nije bilo jasno određeno, već su se pod terminom *typhus* navodile razne bolesti. Prvi koji je jasno iznio anatomsko-patološku i kliničku sliku ove bolesti, nazvavši je tifusnom groznicom (*fièvre typhoïde*), bio je francuski liječnik Pierre Charles Alexandre Louis, koji je 1829. analizirao hemoragiju (krvarenje) i perforaciju¹³⁰⁵ crijeva kao jedne od prepoznatljivih obilježja trbušnoga tifusa.¹³⁰⁶ Tifusne se klice nalaze u čovjeku – bio on u bolesnome ili oporavljajućemu, rekoalescentnome stanju – a nakon što se izbace iz njegova tijela, dospijevaju u vanjski svijet, u kojemu – zbog otpornosti bacila na nepovoljne mikroklimatske uvjete – duže vrijeme mogu opstajati u kanalima, septičkim jamama, na površini zemlje, u prašini, kontaminiranoj vodi i namirnicama. Zaraza se može prenijeti izravno – dodirnom ili u kontaktu s tjelesnim izlučevinama kliconoše – ili neizravno, odnosno posredno, zaraženom vodom, hranom ili predmetima, ali i preko muha, koje „pokupljene“ tifusne bacile ostavljaju za sobom dodirujući bilo koji predmet. S obzirom na način prijenosa naziva se još i „bolešću prljavih ruku“¹³⁰⁷, stoga je znatno češća u zemljama s niskim higijenskim standardom¹³⁰⁸.

U početnoj fazi, ulaskom bakterija u gastrointestinalni sustav te u krvotok, javljaju se malaksalost, umor, gubitak teka, glavobolja, grlobolja i kašalj, nesаница, bol u mišićima i zglobovima, usporedno s povišenom temperaturom, a u težim slučajevima dolazi do nekih

¹³⁰³ Rino Cigui, „Epidemie e carestie nell’Ottocento istriano. Il tifo petecchiale e la fame del 1817 a Rovigno“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XL, Rovigno 2010., str. 366.

¹³⁰⁴ „Tifus, trbušni“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 10, nav. dj., str. 746.; „Abdominalni tif“, *Medicinska enciklopedija* (gl. red. Ante Šercer), sv. 1: A – Ban, Zagreb 1957., str. 24.

¹³⁰⁵ Perforacija = probijanje šupljih tjelesnih organa uslijed bolesti ili upale. „Perforacija“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 8, nav. dj., str. 387.; „Perforacija“, *Medicinski leksikon*, nav. dj., str. 662.

¹³⁰⁶ Luigi Faccini, „Tifo, pensiero medico“, nav. dj., str. 714.

¹³⁰⁷ „Abdominalni tif“, *Medicinska enciklopedija*, sv. 1, nav. dj., str. 24. – 26.

¹³⁰⁸ Ilija Kuzman, *Infektologija*, nav. dj., str. 84.

oblika poremećaja svijesti poput delirija, stupora¹³⁰⁹ ili kome. U drugome tjednu bolesti na koži izbija ružičasti osip (rozeola), pojavljuju se i grčevi u trbuhu popraćeni proljevom, a moguća je i upala pluća, krvarenje te prsnuće crijeva, kao i upala potrbušnice (peritonitis). Oporavak traje nekoliko tjedana, no katkad i mjesecima, a u liječenju, ovisno o težini bolesti, primjenjuje se medikamentozna, dijetalna ili kirurška terapija.¹³¹⁰

Mišji tifus uzrokovan je bakterijom *Rickettsia typhi*, koju na čovjeka prenose štakorske i mačje buhe. Izbija uglavnom u ljetnim mjesecima, uzrokujući vrućicu, tresavicu, glavobolju i osip. Sporadične je rasprostranjenosti te jače pogađa područja s većim brojem štakora, no razine smrtnosti od ovoga su oblika niske, iako su mnogobrojnije žrtve stariji bolesnici.¹³¹¹

Na koncu, pjegavac se kao akutna infektivna bolest, uzrokovana mikroorganizmom *Rickettsia prowazekii*, koji prenosi prtena uš sišući bolesnikovu krv, javlja u epidemijskome obliku, najčešće tijekom zimskoga perioda u uvjetima neimaštine, iznimno loše higijene, elementarnih nepogoda i ratova, posebice u logorima i kaznionicama, gdje se ljudi nalaze zbijeni u većim skupinama. Inkubacija traje oko dva tjedna, a bolest se očituje visokom temperaturom, jakom glavoboljom, općom slabošću, otežanim disanjem i kašljanjem te karakterističnim egzantomom – osipom s ružičastim pjegama nepravilnoga oblika, po kojima je i dobio naziv – a u težim slučajevima dolazi do epileptičnih napadaja, smetenosti i kome.¹³¹²

U Istri se tifus u prohujalim stoljećima pojavljivao u više navrata, poprimajući epidemijske razmjere, no na vijesti o njemu ne nailazimo istovremeno u svim dijelovima poluotoka. Jedna od najvećih epidemija – ona pjegavoga tifusa – potvrđena je na istarskome tlu u kataklizmičkim godinama od 1815. do 1818., kada je čitava Europa proživljavala jednu od najtežih demografskih kriza zbog izrazitih vremenskih nepogoda te teškoga političko-gospodarskoga stanja prouzročenoga neprestanim sukobljavanjima u vrijeme Napoleonskih ratova. Pojavu tifusa stoga treba razmotriti u širem ozračju poremećenih društveno-gospodarskih prilika i klimatskih uvjeta, koji su „pripremili teren“ za koban udarac

¹³⁰⁹ Stupor = poremećaj svijesti koji označava stanje krajnje psihičke i/ili motoričke zakočenosti, a uvjetovan je organskim oštećenjem mozga. „Stupor“, *Medicinski leksikon*, nav. dj., str. 856.; „Stupor“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 10, nav. dj., str. 311.

¹³¹⁰ „Abdominalni tif“, *Medicinska enciklopedija*, sv. 1, nav. dj., str. 27. – 30.; <http://www.msdpriurcnici.placebo.hr/msd-za-pacijente/infekcije-i-zarazne-bolesti/zarazne-bolesti-uzrokovane-bacilima/trbusni-tifus> (pristup 12. travnja 2018.)

¹³¹¹ Rino Cigui, „Epidemie e carestie“, nav. dj., str. 366.; <http://www.msdpriurcnici.placebo.hr/msdpriurcnik/infektologija/rikecije-i-srodni-organizmi/murini-endemski-tifus> (pristup 13. travnja 2018.)

¹³¹² Rino Cigui, „Epidemie e carestie“, nav. dj., str. 366. – 367.; Miroslav Bertoša, „Glad i ‘kriza mortaliteta’“, nav. dj., str. 23.; „Pjegavac“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 8, nav. dj., str. 494.; „Pjegavac, epidemijski“, *Medicinski leksikon*, nav. dj., str. 678.

kontagioznih bolesti, ne zanemarujući pritom svojevrsan ekohistorijski postulat, prema kojemu se povjesničar „(...) mora čuvati od prirodoslovnih pretenzija, ali ipak mora reći kako su se razvijali u trajanju glavni faktori okoliša, kako se odvijalo njihovo neprestano međudjelovanje s ljudskim društvima, kako su bili shvaćani i čak objašnjeni u tijeku vremena fenomeni koje priroda pruža ljudima, ne zaboravljajući znanstvenu raspravu svoga vremena.“¹³¹³ Brojni su povjesničari okoliša dovodili u odnos propast pojedinih civilizacija s mijenama prirodnih uvjeta, a neosporna se zasluga, prema Robertu Delortu i Francoisu Walteru, u razvoju kritičkoga ekohistorijskog pristupa pripisuje Lucienu Febvreu, čiju i danas općeprihvaćenu tvrdnju citiraju: „Da bi djelovao na okolinu čovjek se ne postavlja izvan te okoline. On ne može izbjeći njezinom utjecaju upravo u trenutku kad sam nastoji djelovati na nju.“¹³¹⁴

Djelovanje ekoloških čimbenika na ljudsku povijest koja je, prema riječima Karla Marxa, „prirodna“ jednako kao što je sama priroda „povijesna“,¹³¹⁵ svakako ovisi o njihovoj promjenjivosti, a jednu od najvažnijih sastavnica životnoga okoliša predstavljaju klimatske promjene. Na globalan utjecaj anomalija klimatskih prilika ukazao je Emmanuel Le Roy Ladurie, ističući da je tzv. malo ledeno doba (*le petit âge glaciaire*), koje se protezalo od 1400. do sredine XIX. stoljeća¹³¹⁶, rezultiralo najhladnijim ciklusima između 1580. i 1850.¹³¹⁷ Budući da su se nakon posljednjega, virmskoga glacijala ledenjaci spustili na najnižu razinu, na kojoj su se održavali do kraja *Ottocenta*, kada je nastupilo njihovo naglo povlačenje, u tome je periodu led zatvorio neke alpske prijevoje, što je dovelo do iznenadnih temperaturnih obrata poput izmjene hladnih intervala u ljetnome dijelu godine, poplava i suša.¹³¹⁸

¹³¹³ Robert Delort – Francois Walter, *Povijest europskog okoliša*, Zagreb 2002., str. 262.

¹³¹⁴ Isto, str. 2.

¹³¹⁵ Na istome mjestu.

¹³¹⁶ Tomislav Šegota – Anita Filipčić, *Klimatologija za geografe*, III. prerađeno izd., Zagreb 1996., str. 345.

¹³¹⁷ François Tallefer, „Une histoire du climat et des glaciers alpins: E. Le Roy Ladurie, *Histoire du climat depuis l’an mil*. Préface de P. Pédelaborde“, *Revue géographique des Pyrénées et du Sud-Ouest*, tome 38, fasc. 4, 1967., str. 374. Navedeno je razdoblje Ladurie nazvao i *stade de Fernau*, prema tirolskom ledenjaku Fernau, jer su se značajne klimatske promjene odvijale upravo pomicanjem velikih alpskih ledenjaka, što je pridonosilo prodoru hladnoga zraka na najšira područja europskoga kontinenta te njegovu zadržavanju tijekom ljeta. Henri Nicolaï, „Emmanuel Le Roy Ladurie, *Histoire du climat depuis l’an mil*“, *Revue belge de philologie et d’histoire*, tome 46, fasc. 3, 1968., str. 885.

Među kapitalnim Ladurieovim studijama o povijesti klime treba izdvojiti sljedeće: Emmanuel Le Roy Ladurie, *Histoire du climat depuis l’an mil*, Paris 1967. (talijanski prijevod: *Tempo di festa e tempo di carestia. Storia del clima dall’anno mille*, Torino 1982.); Isti, „Il clima: la storia della pioggia e del bel tempo“, u: Jacques Le Goff – Pierre Nora (a cura di), *Fare storia. Temi e metodi della nuova storiografia*, Torino 1981., str. 209. – 238.; Isti, *Histoire humaine et comparée du climat*, tome 1 – 3, Paris 2004. – 2009.

¹³¹⁸ Tomislav Šegota – Anita Filipčić, *Klimatologija za geografe*, nav. dj., str. 345.; Dubravka Mlinarić, „Ekohistorijski prostor istarskog pograničja kao okvir razvoja endemičnih bolesti“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 17., Pazin 2010., str. 165.

Periodi oštre klime, hladnoća i zaleđivanja, koja su potrajala sve do proljetnoga godišnjeg doba, rezultirali su propašću uroda, općom oskudicom, ugibanjem stoke i pandemijom gladi. Te su anomalije naročito dolazile do izražaja u godini 1816., nazvanoj u izvorima „godinom bez ljeta“ (*l'anno senza estate*)¹³¹⁹. Prethodila joj je erupcija vulkana Tambora u Indoneziji koja se dogodila u travnju 1815., izazvavši negativan učinak na klimatske prilike zbog toga što je velika masa vulkanskoga pepela, dospjevši u atmosferu, prouzročila smanjenje količine sunčeve svjetlosti, a posljedično tomu i vrlo niske dnevne temperature, što je izazvalo propadanje ljetine.¹³²⁰ K tomu se neprestano povećavala cijena živežnih namirnica, kojoj se žitelji – prije svega pripadnici nižih slojeva – s obzirom na skromne prihode nisu uspijevali prilagoditi, a zbog kupovanja prehrambenih proizvoda loše kvalitete pogađale su ih zarazne bolesti. Rubrike u kojima se navodio uzrok smrti (*causa mortis*) vrvjele su stoga oznakama poput *fames et inedia, miseria e fame, fame nera*¹³²¹.

Veza između neishranjenosti i pojave zaraznih bolesti izravna je i uzročna jer prva smanjuje otpornost organizma na infekciju, zbog čega su pothranjene osobe osjetljivije na infekcije.¹³²² S jedne je strane očita poveznica između pojedinačne pothranjenosti i rizika od smrti, a s druge ona između velike bijede i opće „eksplozije“ smrtnosti. Prema Massimu Liviju Bacciju, širenje kontagioznih bolesti nije uvjetovano isključivo elementom malnutricije. Njezin je utjecaj najviše vidljiv u razvoju tuberkuloze, kolere, ospica, gastroenteroloških te bolesti dišnoga sustava, a dodatno se pojačava u sinergiji s drugim čimbenicima koji pospješuju širenje zaraze, poput nepovoljnih higijenskih i okolišnih

„Malomu ledenom dobu“ prethodilo je razdoblje „maloga srednjovjekovnoga klimatskog optimuma“ – koje je trajalo od 400. do 1200., a naziva se još i „sekundarnim klimatskim optimumom“ (Tomislav Šegota – Anita Filipčić, *Klimatologija za geografe*, nav. dj., Zagreb 1996., str. 347. – 348.) – u kojemu su na Zapadu stvoreni pogodni uvjeti za biološki rast, no na višim geografskim širinama pogoršanje prilika vidljivo je već u XIII. stoljeću, kada se najavljuje novo doba sve oštrije klime. Usp. Robert Delort – Francois Walter, *Povijest europskog okoliša*, nav. dj., str. 106. – 107.

Govoreći o klimi „maloga ledenog doba“, treba upozoriti na činjenicu da ona nije bila ujednačena, već su se izmjenjivale svježje i vlažne te hladne i suhe godine. Više o tome vidi: Tomislav Šegota – Anita Filipčić, *Klimatologija za geografe*, nav. dj., pogl. „Klima posljednjeg glacijala“, str. 352. – 363.

¹³¹⁹ Rino Cigui, „Febbre maligna con accidenti di petecchie“. Alcune considerazioni dulla carestia e sull'epidemia di tifo petecchiale in Istria nel 1817“, u: *Epidemične bolesti v Istri*, nav. dj., str. 33.

¹³²⁰ Krešimir Kužić, „The impact of two volcano eruptions on the Croatian lands at the beginning of the 19th century/Utjecaj dviju vulkanskih erupcija na hrvatske zemlje početkom 19. stoljeća“, *Hrvatski meteorološki časopis/Croatian Meteorological Journal*, vol. 42, Zagreb, 2007., str. 15. – 16.; Jonathan Cowie, *Climate Change: Biological and Human Aspects*, 2nd ed., Cambridge University Press, 2013., str. 201., 221.

¹³²¹ *Istria e Dalmazia nel periodo asburgico, dal 1815 al 1848* (a cura di Giorgio Padoan), Ravenna 1993., str. 216.

¹³²² Nevin S. Scrimshaw – Carl E. Taylor – John E. Gordon, „Interactions of Nutrition and Infection“, *Monograph Series. World Health Organization*, br. 57, Ginevra 1968., str. 11.

uvjeta.¹³²³ Svi su ti elementi naposljetku pridonosili nastanku „krize mortaliteta“ od 1815. do 1817.,¹³²⁴ u godinama koje zbog strašnih učinaka ne samo na ljudsku populaciju nego i na gospodarstvo s pravom možemo nazvati „leta od morije, leta od kareštije“¹³²⁵, uspoređujući ih s vremenima strepnje uslijed haranja srednjovjekovnih pošasti te uvučenosti u vrtlog ranonovovjekovnih previranja.

Prema Liviju Bacciju, o „maloj krizi mortaliteta“ govori se kada se stopa mortaliteta udvostruči u odnosu na prethodnu godinu ili, pak, u odnosu na uobičajenu, „normalnu“ razinu, dok u slučaju njezina utrostručavanja ili učetverostručavanja nastupa „velika kriza mortaliteta“.¹³²⁶ Proučavajući intenzitet krize koja je vrhunac dosegula 1817., osvrćući se na toskansko područje, Deanna Sardi Bucci ističe kako je riječ o najrasprostranjenijoj krizi *Ottocenta*, čije su posljedice bile tim razornije u velikim dijelovima Apeninskoga poluotoka upravo zbog istodobne pojave epidemije tifusa.¹³²⁷ S pojmom „demografska kriza“ povezuje se i pojam „demografska katastrofa“, koji objašnjava francuski povjesničar Pierre Goubert, navodeći da je riječ o kratkotrajnim razdobljima velikoga pomora stanovništva (*morìa*), koja se periodično ponavljaju kao posljedica multiplikacije uzroka agrarne krize i epidemija zaraznih bolesti.¹³²⁸

U izvješću općinskoga zdravstvenog odbora ocrta se kaotično stanje kakvo je vladalo u Bologni 1815., a koje se počelo manifestirati i u drugim mjestima na talijanskome teritoriju: sveopći očaj i slabost pridonosili su nemiru žitelja; ulicama su tumarale duše

¹³²³ Massimo Livi Bacci, *Popolazione e alimentazione: saggio sulla storia demografica europea*, Bologna 1957., str. 31., 49. – 50., 56.

Na fenomen siromaštva, nepovoljne higijenske i okolišne čimbenike koji utječu na pojavu i širenje zaraznih bolesti osvrnuli su se i Reynaldo Martorell i Teresa J. Ho, navodeći da je visoka učestalost pojave infekcija u djece više povezana s nepovoljnim djelovanjem okolišnih elemenata nego s niskom razinom prehrane. Vidi: Reynaldo Martorell – Teresa J. Ho, „Malnutrition, Morbidity and Mortality“, *Population and Development Review*, vol. 10, Supplement: Child Survival: Strategies for Research, 1984., str. 63.

¹³²⁴ Miroslav Bertoša, „Glad i ‘kriza mortaliteta’“, nav. dj., str. 6. – 10.

¹³²⁵ Tu je formulaciju u svojoj studiji u drugačijemu kontekstu upotrijebio Miroslav Bertoša, ocrtavajući narušenu demografsku i gospodarsku sliku izmorene Istre tijekom i neposredno nakon Uskočkoga rata. Usp. Miroslav Bertoša, *Doba nasilja, doba straha. Vojnici-pljačkaši, seljaci-razbojnici i doseljenici-nasilnici u Istri 16. i 17. stoljeća*, Zagreb 2011., str. 14.

¹³²⁶ Usp. Massimo Livi Bacci, *La società italiana*, nav. dj., pogl. „Definition des crises de mortalité – theorie, pratique, methodes“, str. 1. – 32.; Lorenzo Del Panta – Massimo Livi Bacci, „Chronologie, intensité et diffusion“, nav. dj., str. 403. – 405. Na Livi Baccijevu klasifikaciju pri izračunavanju stope mortaliteta upozorio je: Miroslav Bertoša, „Glad i ‘kriza mortaliteta’“, nav. dj., str. 8.

¹³²⁷ Miroslav Bertoša, „Glad i ‘kriza mortaliteta’“, nav. dj., str. 12.

¹³²⁸ Pierre Goubert, *L’ancien régime. La société, i poteri*, Milano 1999., str. 52. (o višestrukim uzrocima agrarne i demografske krize vidi unutar pogl. „La situazione demografica“ potpogl. „I molteplici significati delle crisi demografiche“, str. 55. – 56.). Pojam demografske katastrofe, referirajući se na Gouberta, spominje i Marko Jelenić, opisujući propadanje uroda na Kanfanarštini tijekom 1816. i 1817. Marko Jelenić, *Kanfanar 1811.-1825*, nav. dj., str. 168.

stanovnika ili, bolje rečeno, „žive sjene“ (*ombre viventi*) upalih i ispijenih obraza poput kakvih lualica, lišene utočišta, sredstava i zdravlja, ispuštajući nemoćan vapaj u potrazi za kruhom i milošću, što je ostavljalo vrlo bolan dojam.¹³²⁹ Takvi su pojedinačni primjeri bili dijelom onodobne makroeuropske, kao i mikroistarske stvarnosti.

XI. 7. 2. 5. 2. Tifus u Istri

Odjeci ove epizode katastrofičnih razmjera odrazili su se i na Istarski poluotok. Pritom su od kapitalne važnosti istraživanja Miroslava Bertoše, koji je, podastrijevši kvantitativne podatke o pojedinim demografskim pokazateljima u nekim župama sjeverne i srednje Istre, ustvrdio da se uslijed nestašice hrane, „strašne nemani gladi“ i bolesti u tim područjima značajno povećala stopa mortaliteta, ponegdje gotovo trostruko u odnosu na uobičajene vrijednosti.¹³³⁰ Visoke su stope zamjetne i u župama na jugozapadu poluotoka, a krivulja je smrtnosti u 1817. – poznatoj i pod nazivom „godina gladi“ (*l'anno della fame*)¹³³¹ ili godina „trećega jahača Apokalipse“¹³³² – osobito izražena u Rovinju, koji je među obalnim gradovima pretrpio najveće posljedice, ali ne zbog neishranjenosti – kao što je to bio slučaj u većini istarskih mjesta, posebice onih u unutrašnjosti – već zbog širenja epidemije pjegavoga tifusa¹³³³, ali i u Poreču i Novigradu.¹³³⁴ Pandemijom gladi i pjegavca bilo je umnogome pogođeno i područje Proštine, Krnice, Marčane i Filipane na jugoistoku poluotoka.¹³³⁵ U kanfanarskoj je župi razina mortaliteta iste godine utrostručena u odnosu na uobičajene

¹³²⁹ „Un lagno generale, un malessere in tutti (...) tenevano inquieti gli animi degli abitanti della città (...) Quel vedere smunti visi percorrere le strade, e a guisa di vagabondi, senza asilo, senza mezzi, senza salute, chiedere con debole voce *pane e pietà*, era cosa per tutti molto dolorosa“. *Il cholera morbus nella città di Bologna, l'anno 1855. Relazione della Deputazione comunale di sanità preceduta da notizie storiche intorno le pestilenze nel bolognese*, Bologna 1857., str. 152. (dostupno na: <https://archive.org/details/b24854669>, pristup 13. travnja 2018.)

¹³³⁰ Miroslav Bertoša, „Glad i ‘kriza mortaliteta’“, nav. dj., str. 14. – 17. O godinama gladi u Istri i kroničnim posljedicama od srednjovjekovlja do XIX. stoljeća vidi: „Glad“, *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Miroslava Bertoše, str. 255.

¹³³¹ Bernardo Benussi, *Storia documentata di Rovigno*, Trieste 1888., str. 241. (dostupno na: <https://archive.org/details/storiadocumenta00benugoog>, pristup 13. travnja 2018.)

¹³³² Pod tim je naslovom, uz podnaslov „Istra u doba gladi i tifusa (1815-1818)“, objavljen rad Miroslava Bertoše u knjizi *Izazovi povijesnog zanata*, nav. dj., str. 59. – 114., koja predstavlja zbir tekstova u ponešto dopunjenom izdanju koji su se u znanstvenim i stručnim edicijama tiskali između 1982. i 2000. Navedeni je članak prethodno bio objavljen pod drugačijim naslovom „Glad i ‘kriza mortaliteta’“, nav. dj.

¹³³³ Usp. Rino Cigui, „Epidemie e carestie“, nav. dj., str. 365. – 391.

¹³³⁴ Miroslav Bertoša, „Lienteria cronica“, nav. dj., str. 183., 194.

¹³³⁵ Isto, str. 183.

vrijednosti te one zabilježene 1818., ulazeći time u kategoriju velike krize mortaliteta.¹³³⁶ U barbanskoj župi 1817. nije uočeno značajnije povećanje razine smrtnosti s obzirom na prosječne vrijednosti u tome razdoblju. Te je godine u matičnim knjigama upisano 49 pokojnika, dok je iduće broj umrlih blago porastao na 57; u objema se *debilitas* i *miseria* kao uzroci smrti pojavljuju u 14 slučajeva.

Usljed spomenutih višestrukih kriznih pojava (od klimatskih poremećaja i posljedične propale ljetine do nedostatne prehrane, malnutricije i kronične gladi) stvoreni su svi preduvjeti za širenje epidemije tifusa pjegastoga tipa, što je bilo pospješeno lošim higijenskim uvjetima, konzumacijom nečiste vode i pokvarenih namirnica, a u ruralnim sredinama i dijeljenjem skučenoga životnog prostora sa stokom. Zbog povezanosti s krajnjim siromaštvom i prljavštinom naziva se i „tamničkom groznicom“ jer je zaraza nerijetko izbijala u nečistim zatvorima, prelazeći prilikom održavanja sudskoga procesa s optuženika na samoga suca.¹³³⁷ Prema Miroslavu Bertoši, pjegavac ili egzantematični tifus krije se i pod nazivima *febre acuta*, *febre putrida*, *febre maligna*, *febre nervosa*, *petecchie*,¹³³⁸ pod kojima se navodi u upisima matičnih knjiga istarskih župa, čije će se razine smrtnosti razmotriti u sljedećim recima.

Bernardo Benussi navodi da je u Rovinju epidemija pjegavca izbila u svibnju 1817., kada je zabilježeno 36 smrtnih slučajeva, a za njezina je trajanja do siječnja iduće godine ukupno bilo zaraženo oko 1.200 ljudi, dok je život položila 521 osoba. Pomor je bio takvih razmjera da na groblju na brdu sv. Eufemije nije bilo dovoljno mjesta za pokapanje svih pokojnika.¹³³⁹ No, valja upozoriti da je ovaj rezultat spomenuti rovinjski povjesničar dobio uzevši u obzir i smrti uzrokovane glađu. Takav zaključak izvodi Rino Cigui, usporedivši Benussijeve podatke s onima dobivenima na temelju analize matica umrlih i liječničkih izvješća, prema kojima je u razdoblju od travnja 1817. do veljače 1818. umrlo 746 stanovnika, od čega je u 392 slučaja uzrok smrti bio pjegavac.¹³⁴⁰ U Žminju su od tifusa 1817. umrle samo četiri osobe (oko 3%)¹³⁴¹, jednako kao i u Kanfanaru (3,16%) – gdje je bolest upisana pod nazivom maligne groznice (*febris maligna*), koja se kao uzročnik smrti javlja i u

¹³³⁶ Marko Jelenić, *Kanfanar 1811.-1825.*, nav. dj., str. 169., 185.

¹³³⁷ Frederick F. Cartwright – Michael Biddiss, *Bolest i povijest*, nav. dj., str. 105.

¹³³⁸ Miroslav Bertoša, „Glad i ‘kriza mortaliteta’“, nav. dj., str. 23.

¹³³⁹ Bernardo Benussi, *Storia documentata di Rovigno*, nav. dj., str. 241., bilj. 3. (dostupno na: <https://archive.org/details/storiadocumenta00benugoog>, pristup 13. travnja 2018.) Rino Cigui, pak, navodi da je epidemija pjegavca izbila u travnju 1817., a da je u idućem mjesecu pokosila 44 osobe, među kojima je gotovo polovina umrla od nekoga oblika tifusnoga oboljenja. Rino Cigui, „Epidemie e carestie“, nav. dj., str. 372. – 373.

¹³⁴⁰ Rino Cigui, „Epidemie e carestie“, nav. dj., str. 382.

¹³⁴¹ Miroslav Bertoša, „Glad i ‘kriza mortaliteta’“, nav. dj., str. 22.

sukcesivnim godinama¹³⁴² – dok je viši udio razvidan u Kopru (16,6%), Izoli (14,5%) i Piranu (11,3%)¹³⁴³

Nakon ekonomske krize sedamdesetih godina XIX. stoljeća, epidemija se tifusa opetovano počinje učestalije javljati, poprimajući snažniji oblik. Godine 1873. u Lovrečici kraj Umaga pokosila je 7, a u Materadi 8 osoba; iste je godine u čitavoj Istri registrirano 146 oboljelih, od čega je živote položilo 29 žitelja, zauzimajući udio od 19,86%.¹³⁴⁴ Nakon klimatskih oscilacija koje su dolazile do izražaja tijekom 1879., uslijedila je nova gospodarska kriza, čiji su učinci razvidni već iduće godine, ponajprije u Podgradu (sjedištu kotara Volosko), gdje je zabilježeno 57 stanovnika oboljelih od tifusa, pri čemu ih je 11 izdahnulo, što je činilo 78,57% od ukupnoga broja umrlih na razini Pokrajine Istre. Godine 1885. tifoidna je groznica potvrđena u furlanskim mjestima Dolina i Cerovlje (Ceroglie) te u slovenskome Ospu, a naredne je godine trbušni tifus zahvatio stanovništvo u naseljima Podkuk i Prodani na Buzeštini, šireći se potom između 1880. i 1890. na područje Labina, Pazina, Kastva i Pule¹³⁴⁵. U potonjemu je gradu epidemija trajala do 1891., ali su se pojedinačni slučajevi pojavili i sljedeće godine, potom 1893. – 1894. u nešto intenzivnijemu obliku¹³⁴⁶, kao i na izmaku stoljeća 1896., kada se broj oboljelih popeo na 1.885, a uzroci epidemije pronalazili su se u zagađenoj vodi s izvora Karolina, u čijoj se neposrednoj blizini nalazio zapušten kamenolom s funkcijom javnoga zahoda na otvorenom, koji je pridonosio širenju zaraze.¹³⁴⁷ Epidemijski val koji je zapljusnuo Istru dvije godine kasnije ostavio je za sobom blaže posljedice: od 187 slučajeva u kojima je dijagnosticiran tifus, 25 bolesnika nije uspjelo izmaknuti smrtonosnomu udarcu.¹³⁴⁸ Ova je epidemija u naletima pogađala pojedine dijelove poluotoka i u susljednim godinama, ne samo početkom XX. stoljeća nego i u međuratno vrijeme potpadanja pod talijansku vlast.¹³⁴⁹

¹³⁴² Marko Jelenić, *Kanfanar 1811.-1825.*, nav. dj., str. 197., 203. – 205., 207., 209., 215.

¹³⁴³ Rino Cigui, „Febbre maligna con accidenti di petecchie“, nav. dj., str. 40.

¹³⁴⁴ Isti, „La minaccia invisibile“, nav. dj., str. 69. Milan Radošević, pak, navodi da je 1873. u Markgrofoviji Istri umrlo 225 ljudi. Usp. Milan Radošević, „O dizenteriji, ospicama, sifilisu, šarlahu i tifusu u Istarskoj provinciji za talijanske međuratne uprave (1918. – 1940.)“, *Problemi sjevernog Jadrana*, sv. 14, Zagreb – Rijeka 2015., str. 74.

¹³⁴⁵ Rino Cigui, „La minaccia invisibile“, nav. dj., str. 69. – 70.

¹³⁴⁶ Lavoslav Glesinger, „Prilozi za povijest zdravstva u Istri“, nav. dj., str. 124.

¹³⁴⁷ Iako je u Puli u to doba postojalo 206 bunara i 74 cisterne, voda je iz većine tih objekata bila sanitetski neispravna. Ivan Rudelić, *Povijest medicine u južnoj Istri*, nav. dj., str. 125.

¹³⁴⁸ Najteže je pogođeno bilo koparsko područje (84 smrtno stradale osobe), a potom slijede Pula (38), Volosko (31), Pazin (16), Poreč (15) i Lošinj (3). Usp. Rino Cigui, „La minaccia invisibile“, nav. dj., str. 70.

¹³⁴⁹ Više o tome vidi: isto, str. 71.; Milan Radošević, „O dizenteriji, ospicama, sifilisu, šarlahu i tifusu“, nav. dj., str. 75. – 78.

U barbanskoj je župi epidemiji tifusa podleglo 379 žitelja, što čini 5,32% u ukupnome udjelu umrlih. Javlja se pod nekoliko različitih naziva upisanih na talijanskome i latinskome jeziku koji se donose u Tablici 36., pri čemu se kao *causa mortis* u najvećemu broju slučajeva javljaju *febbre/feb(b)ris putrida* i *febre pernicioosa*. Prvi upis datira od 18. travnja 1816., kada je *febris maligna* upisana kao uzrok smrti Aloisija, sina Antonija Micolija,¹³⁵⁰ a posljednji od 31. srpnja 1899., koji se odnosi na upis smrti 5-godišnje Marije Celija, koju je pokosila *febris nervosa*. Pokopana je na groblju u Prnjanima, a obred je obavio kapelan Dominik Pindulić¹³⁵¹. Glede sezonske raspodjele smrtnosti (Grafikon 70.), jedan od maksimuma broja umrlih dosegnut je u ožujku, a potom vrijednosti naglo opadaju do najniže razine u lipnju i srpnju, nakon čega ponovno rastu do vrhunca u rujnu, no od idućega mjeseca nanovo opadaju.

Tablica 36. Uzrok smrti i broj umrlih u Župi Barban (1815. – 1899.)¹³⁵²

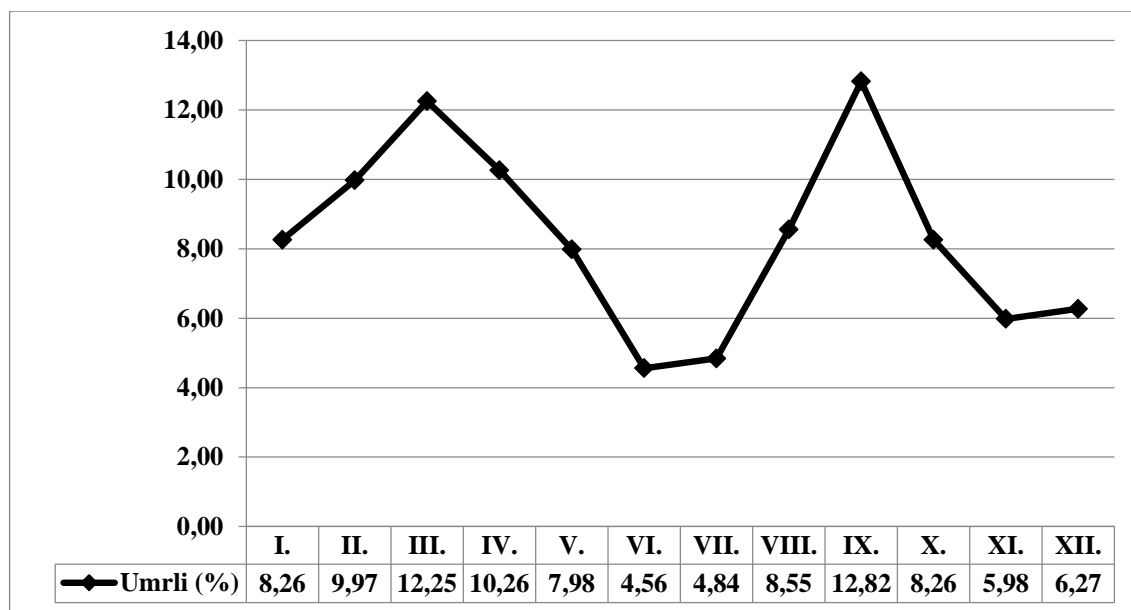
Naziv bolesti	Broj umrlih
<i>feb(b)re/febris maligna</i>	24
<i>febbre nervosa</i>	21
<i>febre pernicioosa</i>	88
<i>febris pernicioosa, et tiffica</i>	1
<i>febbre/feb(b)ris putrida</i>	104
<i>febbre putrida pernicioosa</i>	1
<i>febris putrida atque cronica</i>	1
<i>febris tiphus</i>	1
<i>feb(b)ris tiphica/tiffica</i>	2
<i>febbre/febris tifoidea</i>	2
<i>febris tiffica, et contagiosa</i>	1
<i>morbus tifficus</i>	1
<i>tif(f)o</i>	30
<i>tifoide</i>	44
<i>typhus</i>	31
<i>tiphus contagiosus</i>	1
UKUPNO	353

¹³⁵⁰ HR-DAPA-429, MKK Barban 1815. – 1821., 18. IV. 1816.

¹³⁵¹ MU Pula, MKK Barban 1860. – 1916., 31. VII. 1899.

¹³⁵² Izvori: HR-DAPA-429, MKU Barban za razdoblje od 1815. do 1860.; MU Pula, MKU Barban za razdoblje od 1860. do 1899.

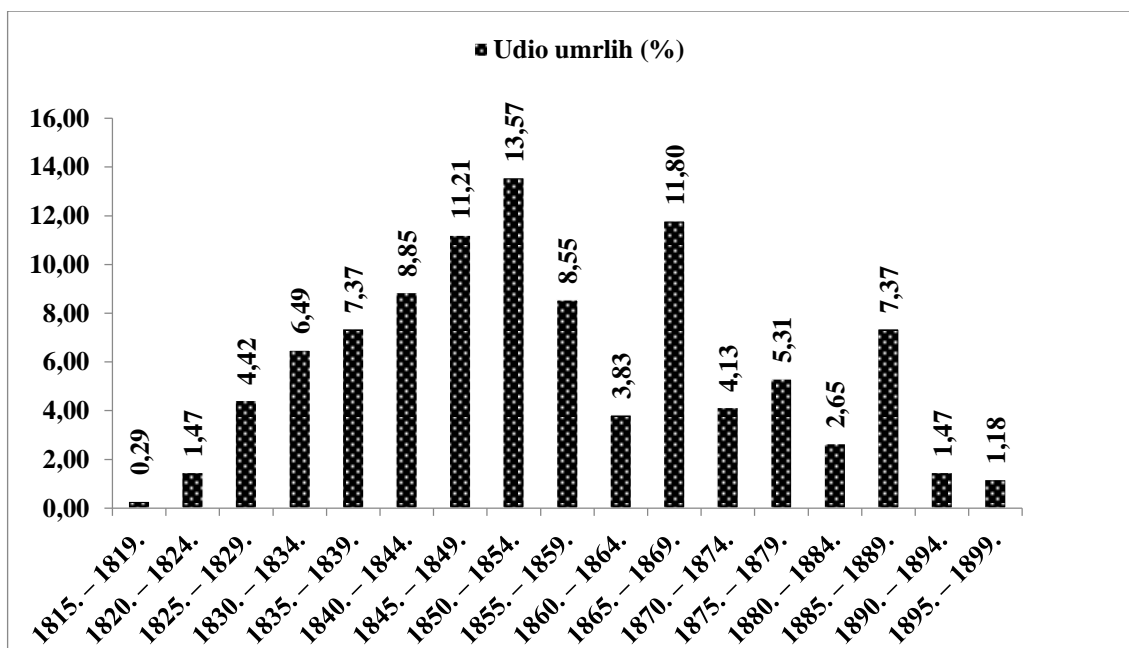
Grafikon 70. Udio umrlih od tifusa po mjesecima u Župi Barban (1815. – 1899.)¹³⁵³

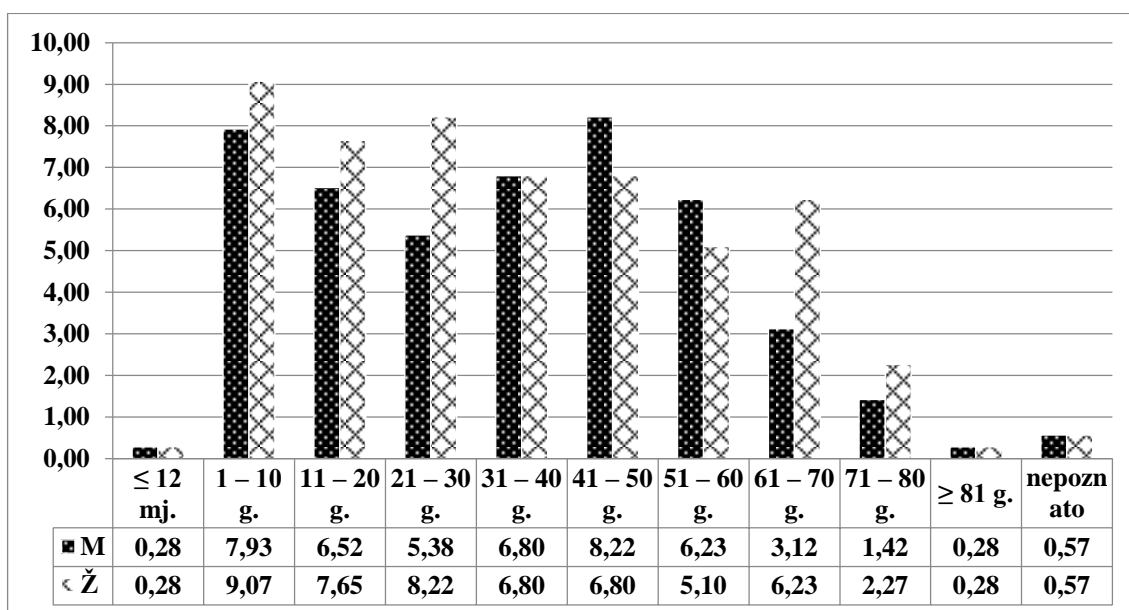
Osvrnemo li se na udio smrtnosti po petogodišnjim razdobljima (Grafikon 71.), možemo vidjeti da je najveći broj ljudi tifusni val pogodio između 1845. i 1854. te u kasnim šezdesetim godinama XIX. stoljeća, dok su najniže vrijednosti zamjetne u prvome (od 1815. do 1819.) i posljednjemu razmotrenom petogodištu (od 1895. do 1899.). S obzirom na dobno-spolnu strukturu (Grafikon 72.), od tifusne groznice u većemu su broju umirale žene (53,26%) od muškaraca (46,74%), a ta je razlika u korist žena osobito vidljiva u dobnim kontingentima od 21 do 30 i od 61 do 70 godina. Najniže su razine smrtnosti razvidne u najmlađoj i najstarijoj dobnoj skupini, u kojima su umirale po dvije osobe, dok su najviše potvrđene u dječjoj dobi od 1 do 10 godina, uz blagu prevagu djevojčica, potom u idućemu dobnom kontingentu (od 11 do 20 godina) te u prokreacijskoj i radno sposobnoj dobi.

¹³⁵³ Na istome mjestu.

Grafikon 71. Udio umrlih od tifusa u Župi Barban (1815. – 1899.)¹³⁵⁴

Grafikon 72. Udio umrlih od tifusa po dobnim skupinama u Župi Barban (1815. – 1899.)¹³⁵⁵

¹³⁵⁴ Na istome mjestu.

¹³⁵⁵ Na istome mjestu.

XI. 7. 2. 6. Tuberkuloza

XI. 7. 2. 6. 1. Europski fenomen

Među bolestima koje su predmetom povijesne analize veliku istraživačku pozornost izaziva tuberkuloza (sušica), zarazna bolest kroničnoga tijeka uzrokovana mikrobakterijom (*Mycobacterium tuberculosis*), koja se prenosi kapljičnim putem uslijed kašljanja ili kihanja, kao i konzumacijom nepasteriziranoga mlijeka i mliječnih proizvoda zaražene stoke. Među uobičajenim su simptomima visoka tjelesna temperatura, noćno znojenje, izražena malaksalost, gubitak tjelesne težine i pojava krvavoga iskašljaja. Može zahvatiti bilo koji organ, no najčešće se javlja na plućima, uzrokujući propadanje tkiva. Patogenetski gledano, razlikuju se dva oblika: primarna tuberkuloza nastaje pri prvomu kontaktu s bakterijom koja udisanjem ulazi u plućne alveole, dospijevajući do limfnih čvorova, a ponajviše se javlja u djece. Postprimarna ili sekundarna tuberkuloza razvija se postupno u bolesnika koji su preboljeli onu primarnu, širenjem uzročnika iz žarišta, odnosno mjesta prve infekcije.¹³⁵⁶

Pri sagledavanju načina širenja bolesti od izuzetnoga su značenja socioekonomski faktori. Uslijed procesa industrijalizacije i stvaranja velikih urbanih središta dolazi do migriranja seoskoga stanovništva u gradove, što je rezultiralo njegovom povećanom koncentracijom i zgušnjavanjem, neprimjerenim načinom stanovanja, iscrpljujućim radnim ritmom te neizbježnim pogoršanjem zdravstvenih i higijenskih prilika zbog zagađenosti zraka.¹³⁵⁷ Tuberkuloza se u tim okvirima počinje promatrati i kao bolest povezana s radom (*tubercolosi anche una malattia da lavoro*) – prema definiciji talijanskoga liječnika Luigija Devota – neodvojiva od kategorija napretka i siromaštva, pri čemu je prijelaz iz agrarnoga u industrijsko društvo, s jedne strane, doveo ljude do iznemoglosti zbog pretjeranoga radnog opterećenja, dok su, s druge, uvjeti siromaštva pridonijeli slabljenju radnih sposobnosti i narušavanju pravilnoga rada ljudskoga organizma.¹³⁵⁸

¹³⁵⁶ „Tuberkuloza“, *Medicinski leksikon*, nav. dj., str. 919. – 920.; „Tuberkuloza“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 11, nav. dj., str. 81. – 82.; Frederick F. Cartwright – Michael Biddiss, *Bolest i povijest*, nav. dj., str. 163. – 164.

¹³⁵⁷ Milan Radošević, *Smrt na krilima siromaštva: tuberkuloza i malarija u Istarskoj provinciji 1918.-1940.*, Zagreb 2015., str. 33. – 34.; Željko Dugac, „Zdravstveno prosvjećivanje protiv tuberkuloze u međuratnoj Hrvatskoj“, *Medicus*, vol. 14, br. 1, Zagreb 2005., str. 155.; Sergio Sabbatani, „La tubercolosi tra ottocento e novecento. Aspetti epidemiologici e ruolo del risanamento urbano nella prevenzione della tubercolosi a Bologna/Tuberculosis in the 19th and 20th centuries. Epidemiology and the role of urban health programmes in tuberculosis prevention in Bologna“, *Le Infezioni in Medicina*, br. 1, 2005., str. 49.

¹³⁵⁸ Sergio Sabbatani, „La tubercolosi tra ottocento e novecento“, nav. dj., str. 49. – 50.

Od druge se polovine XIX. stoljeća bolest učestalije javljala u pripadnika siromašnijih slojeva – velikomu pomoru pridonosili su malnutricija zbog nedostatne i neadekvatne prehrane te loši životni, ali i radni uvjeti, a opasnost od zaraze napose je izražena na mjestima okupljanja osoba podložnih infekciji, poput beskućnika, alkoholičara i ovisnika.¹³⁵⁹ Tuberkuloza stoga predstavlja ne samo medicinski nego i društveni fenomen, postajući i središnjim motivom brojnih umjetničkih i književnih djela, kao što je, primjerice, roman *La Dame aux Camélias* (*Dama s kamelijama*) Alexandrea Dumasa, objavljen 1848., čija je protagonistica Marguerite Gautier, pariška kurtizana, oboljela od ove bolesti, koja se u djelu spominje pod nazivom *phtisie*.¹³⁶⁰ S time u vezi svakako valja izdvojiti i *Bildungsroman* Thomasa Manna iz 1924. naslovljen *Der Zauberberg* (*Čarobna gora*), u kojemu se prate metode liječenja plućne tuberkuloze – nazvane „bolešću mladih“ – od koje boluje glavni junak Hans Castorp te uronjenost u svakodnevnicu sanatorija u švicarskim Alpama.¹³⁶¹

Sušica je prisutna već stoljećima, a najstariji je zabilježen slučaj smrt koju je uzrokovala u neolitskoga djeteta i žene u drevnome naselju Atlit-Yam na istočnome Sredozemlju, koje datira iz 9. tisućljeća pr. Kr.¹³⁶² Dijagnosticirana je i na jednoj egipatskoj mumiji iz preddinastijskoga razdoblja, koja pokazuje tipične lezije kralježnice,¹³⁶³ a u antici

¹³⁵⁹ Frederick F. Cartwright – Michael Biddiss, *Bolest i povijest*, nav. dj., str. 166. – 167.; Milan Radošević, *Smrt na krilima siromaštva*, nav. dj., str. 33. – 34.

¹³⁶⁰ „Au printemps de 1842, Marguerite était si faible, si changée que les médecins lui ordonnèrent les eaux, et qu'elle partit pour Bagnères. Là, parmi les malades, se trouvait la fille de ce duc, laquelle avait non seulement la même maladie, mais encore le même visage que Marguerite, au point qu'on eût pu les prendre pour les deux sœurs. Seulement la jeune duchesse était au troisième degré de la **phtisie**, et peu de jours après l'arrivée de Marguerite elle succombait.“ Alexandre Dumas, *La Dame aux Camélias*, La Bibliothèque électronique du Québec, Collection *À tous les vents*, vol. 750: version 2.0, str. 50. (dostupno na: <https://beq.ebooksgratuits.com/vents/Dumas-fils-camelias.pdf>, pristup 2. travnja 2018.)

Prema ovomu je romanu nastala opera *La Traviata* Giuseppea Verdija, koja je 6. ožujka 1853. praizvedena na kazališnoj sceni venecijanskoga *Teatro la Fenice*. „La traviata“, *Encyclopaedia Britannica* (<https://www.britannica.com/topic/La-traviata>, pristup 2. travnja 2018.)

¹³⁶¹ U predgovoru autor – zbog okruženja koje će mentalno, duhovno i emotivno utjecati na protagonista, koji spoznaje zatvorenost sustava sanatorija i otuđenost od stvarnoga, vanjskoga svijeta – naziva tuberkulozu bolešću mlade populacije: „Ich habe es vorgezogen, den ‘Zauberberg’ zu schreiben, worin ich die Eindrücke verwertete, die ich in kurzen drei Wochen dort oben empfang, und die hinreichten, mir von den Gefahren dieses Milieus für junge Leute – und **die Tuberkulose ist eine Jugendkrankheit** – einen Begriff zu geben. (...) Es ist eine Art von Lebens-Ersatz, der den jungen Menschen in relativ kurzer Zeit dem wirklichen, aktiven Leben vollkommen entfremdet.“ Thomas Mann, *Der Zauberberg*, Frankfurt am Main 1952., str. 10. (1. izd.: Berlin 1924.) (dostupno na: <http://www.cje.ids.czest.pl/biblioteka/Der%20Zauberberg%20Mann.pdf>, pristup 3. travnja 2018.)

¹³⁶² Israel Herchkovitz, „Detection and Molecular Characterization of 9000-Year-Old Mycobacterium tuberculosis from a Neolithic Settlement in the Eastern Mediterranean“, *PloS One*, vol. 3, br. 10, 2008., str. 2. – 3.

¹³⁶³ Dan Morse – Don R. Brothwell – Peter J. Ucko, „Tuberculosis in Ancient Egypt“, *American Review of Respiratory Disease*, vol. 90, br. 4, October 1964., str. 524.

potvrđena je paleomikrobiološkim¹³⁶⁴ istraživanjima, koja pružaju demonstrativan okvir za procjenu kliničkih liječničkih opisa tijekom prohujalih stoljeća.

Zapise o ovoj bolesti pronalazimo u višebrojnoj literaturi: u Starome zavjetu naziva se *schachepeth*¹³⁶⁵, u spisima grčkoga liječnika Hipokrata *phtisis*, a u latinskim izvješćima jednoga od najsvestranijih umova antičkoga Rima, Cicerona, *consumptio*, čime se nastojala naglasiti istrošenost organizma.¹³⁶⁶ U srednjovjekovlju pojavljuje se skrofuloza (*scrofula*)¹³⁶⁷ kao novi oblik tuberkuloze, u Engleskoj i Francuskoj poznata pod nazivom „kraljevo zlo“ (*king's evil*), a bilo je uvriježeno vjerovanje da se oboljeli mogu izliječiti nakon kraljeva dodira.¹³⁶⁸ U XVIII. stoljeću tuberkuloza je u zapadnoj Europi uzrokovala čak 900 smrtnih slučajeva na 100.000 stanovnika godišnje, od čega je najviše žrtava bilo među mladom populacijom, stoga se nazivala „otimačicom mladeži“ (*robber of youth*), a zbog izrazitoga bljedila kože oboljelih bila je poznata i pod sintagmom „bijela kuga“ (*white plague*)¹³⁶⁹.

Temelje moderne znanstvene discipline koja se bavi tuberkulozom (ftizeologija) postavio je francuski liječnik René Théophile Laënnec, koji je 1819. napisao dvosveščanu raspravu o plućnim i srčanim bolestima, u kojoj, između ostaloga, razmatra simptome plućne tuberkuloze (*la phthisie pulmonaire*), objašnjavajući razvoj tuberkulâ od sitnih kvrgastih ili čvorastih tvorevina tkiva veličine prosena zrna (*tubercules miliaires*) do njihova formiranja u

¹³⁶⁴ Paleomikrobiologija bavi se identifikacijom mikroorganizama iz ljudskih kosturnih ostataka te dijagnosticiranjem infekcija uzrokovanih bakterijama, virusima i parazitima. Više o tome vidi: Michel Drancourt – Didier Raoult, „Palaeomicrobiology: current issues and perspectives“, *Nature Reviews. Microbiology*, vol. 3, br. 1, January 2005., str. 23. – 35.

U ovome kontekstu treba spomenuti i paleopatologiju, kao znanost u čijemu je središtu proučavanje bolesti i ozljeda na ljudskim i životinjskim ostacima iz davnih vremena. Baveći se paleopatološkim istraživanjima na egipatskim mumijama, temelje je ove znanosti postavio francusko-engleski patolog i bakteriolog Marc Armand Ruffer, iznijevši njezinu definiciju u svojem djelu *Studies in the palaeopathology of Egypt*, Chicago 1921., str. 139.: „(...) by paleopathology, however, I do not mean the science of extinct diseases, but the science of the diseases which can be demonstrated in human and animal remains of ancient times.“ (dostupno na: <https://archive.org/details/studiesinpalaep00ruff>, pristup 9. travnja 2018.) Više o paleopatologiji vidi: Mirko Dražen Grmek, *Bolesti u osvit zapadne civilizacije: istraživanja patološke stvarnosti u grčkom prethistorijskom, arhajskom i klasičnom dobu*, Zagreb 1989., pogl. „Paleopatologija: svjedočenje drevnih kostiju o bolestima u Grčkoj“, str. 57. – 98.

¹³⁶⁵ Virginia S. Daniel – Thomas M. Daniel, „Old Testament Biblical References to Tuberculosis“, *Clinical Infectious Diseases*, vol. 29, br. 6, December 1999., str. 1557. – 1558.

¹³⁶⁶ Emmanuelle Cambau – Michael Drancourt, „Steps towards the discovery of Mycobacterium tuberculosis by Robert Koch, 1882“, *Clinical Microbiology and Infection*, vol. 20, br. 3, March 2014., str. 197.

¹³⁶⁷ Skrofuloza = oblik tuberkuloze s bakterijskom infekcijom limfnih čvorova, kože i sluznica („Skrofuloza“, *Medicinski leksikon*, nav. dj., str. 816.).

¹³⁶⁸ Ilaria Barberis i dr., „The history of tuberculosis: From the first historical records to the isolation of Koch's bacillus“, *Journal of Preventive Medicine and Hygiene*, vol. 58, br. 1, March 2017., str. E10.; John F. Murray – Hans L. Rieder – Annette Finley-Croswhite, „The King's Evil and the Royal Touch: the medical history of scrofula“, *The International Journal of Tuberculosis and Lung Disease*, vol. 20, br. 6, June 2016., str. 713. – 716.

¹³⁶⁹ Ilaria Barberis i dr., „The history of tuberculosis“, nav. dj., str. E10.

nepravilnu masu manje ili više voluminoznih, neprozirnih, blijedožućkastih nakupina siraste konzistencije (*tubercules crus*).¹³⁷⁰ U talijanskoj je literaturi uobičajeno bilo korištenje izričajima *tisi*, *etisia*, *tisi tuberculare*, *tuberculosi*, no bolest se označavala i raznim drugim dvosmislenim izrazima koji su se upotrebljavali za označavanje patoloških stanja drugačije prirode, kao što su *tabes*¹³⁷¹, *kaheksija*¹³⁷², istrošenost/iscrpljenost organizma i kronični bronhitis, stoga liječnici pod uzrokom smrti nisu navodili konkretnu bolest, nego patološko stanje u terminalnome stadiju.¹³⁷³ Za ujednačavanje šarolikoga nazivlja zaslužan je njemački profesor medicine Johann Lukas Schönlein, koji je 1839. predložio uporabu termina *tuberkuloza*¹³⁷⁴ upravo zbog njezina očitovanja tvorbom čvorova (lat. *tuberculum*).

Laënnecove je spoznaje kasnije proširio Pierre Charles Alexandre Louis u studiji *Récherches anatomiques, pathologiques et thérapeutiques sur la phthisie* (1843.), iznoseći onodobna saznanja o etiopatogenezi¹³⁷⁵ i terapijskomu pristupu tuberkulozi. U poglavlju o liječenju (*Traitement*) ukazuje na metode i preporuke francuskoga liječnika, ljekarnika i kemičara Gasparda Alphonsea Dupasquiera, iznesene u njegovu djelu iz 1841.¹³⁷⁶ Zanimljivo

¹³⁷⁰ René-Théophile Laënnec, *De l'auscultation médiate ou Traité du diagnostic des maladies des poumons et du coeur, fondé principalement sur ce nouveau moyen d'exploration*, tome 1, Paris 1819., str. 21.: „Les tubercules se développent sous la forme de petits grains demi-transparens, gris, quelquefois même diaphanes et presque incolores; leur grosseur varie depuis celle d'un grain de millet jusqu'à celle d'un grain de chenevis: en cet état, on peut les nommer *tubercules miliaires*. Ces grains grossissent, deviennent jaunâtres et opaques, d'abord au centre, et, successivement, dans toute leur étendue. Les plus voisins se réunissent en se développant, et forment alors des masses plus ou moins volumineuses, d'un jaune pâle, opaques et d'une densité analogue à celle des fromages les plus fermes: on les nomme alors *tubercules crus*.“ Više o Laënnecovu opisu plućne tuberkuloze vidi pogl. II.: „De la phthisie pulmonaire, ou de l'affection tuberculeuse du poumon“, str. 19. – 124. (dostupno na: <http://gallica.bnf.fr/ark%3A/12148/bpt6k987580.pdf>, pristup 2. travnja 2018.)

¹³⁷¹ *Tabes* = progresivno propadanje jednoga dijela ili cijeloga organizma; javlja se najčešće pod sintagmom *tabes dorsalis*, označavajući kasni stadij sifilisa koji se očituje degenerativnim promjenama kraljeznične moždine i osjetnih živaca („*Tabes dorsalis*“, *Medicinski leksikon*, nav. dj., str. 873.).

¹³⁷² *Kaheksija* = „opće teško stanje organizma i zdravlja praćeno često malnutricijom zbog bolesti, trovanja ili gladovanja“ („*Kaheksija*“, *Medicinski leksikon*, nav. dj., str. 394.).

¹³⁷³ Chiara Borro Saporiti, „L'endemia tuberculare nel secolo XIX: ipotesi per ripensare un mito“, u: *Storia d'Italia*, nav. dj., str. 846.

¹³⁷⁴ Riječ je o radu „Zur Pathogenie der Impetigines. Auszug aus einer brieflichen Mitteilung an den Herausgeber“, *Auszug aus einer brieflichen Mitteilung an den Herausgeber*, 1839. Vidi: Amer Saleem – Mohammed Azher, „The Next Pandemic – Tuberculosis: The Oldest Disease of Mankind Rising One More Time“, *British Journal of Medical Practitioners*, vol. 6, br. 2, June 2013., nepaginirano (dostupno na: <http://www.bjmp.org/files/2013-6-2/bjmp-2013-6-2-a615.pdf>, pristup 2. travnja 2018.)

¹³⁷⁵ Etiopatogeneza = spoj etiologije i patogeneze; proučavanje uzroka pojedine bolesti te načina na koji se ona manifestira i razvija, odnosno niza zbivanja u organizmu koja se javljaju kao posljedica čimbenika koji uzrokuju pojavu simptoma bolesti. „Etiologija“, *Hrvatska enciklopedija*; sv. 3: Da – Fo (gl. ur. Dalibor Brozović), Zagreb 2001., str. 521.; „Patogeneza“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 8, nav. dj., str. 324.

¹³⁷⁶ O tome koliko su se njegove terapijske metode cijenile i smatrale učinkovitima u medicinskim krugovima u Lyonu svjedoči sljedeći citat: „C'est dans ces mêmes cas, et particulièrement lorsque la diathèse scrophuleuse a déterminé la production de tubercules pulmonaires, qu'on pourrait user avec un grand avantage du **proto-iodure de fer**, préparé selon la formule du docteur Dupasquier, médicament qui produit dans ces cas des effets très remarquables, et que les médecins lyonnais ont presque tous introduit avec grand avantage dans la thérapeutique de la phthisie pulmonaire (...)“. Alphonse Dupasquier, *Histoire chimique, médicale et topographique de l'eau*

je spomenuti neke od načina liječenja radi usporedbe onodobnih s današnjim metodama. Jedan od pripravaka koji je preporučivao bila je uporaba željezova (II) jodida; pacijentu se trebalo davati 12 – 30 (ili 40) kapi dnevno, a povoljni učinci ove ljekovite otopine manifestirali su se najčešće unutar osam dana – u pacijenata oboljelih od tuberkuloze u trećemu stadiju primjećeno je smanjenje ili potpuno reduciranje iskašljavanja krvi i kašlja, snižavanje temperature, obnavljanje snage i apetita.¹³⁷⁷ Drugi se, pak, oblik liječenja tuberkuloze, koji je uveo francuski liječnik Amédée Latour¹³⁷⁸, sastojao od primjene otopine natrijeva klorida – oboljeloj osobi trebala se davati uzastopno tijekom dva do tri mjeseca, postupno povećavajući dozu od 2 do 8 grama dnevno.¹³⁷⁹

Teorija o prijenosu zaraze kašljanjem s bolesnika na zdravu osobu bila je nepoznata ljudima koji su živjeli prije *Settecenta* jer se u stoljećima koja su mu prethodila smatralo da je riječ o naslijeđenoj, odnosno urođenoj ili, pak, o bolesti koja se spontano javlja. Da je riječ o širenju zaraze, prvi je 1720. pretpostavio engleski liječnik Benjamin Marten,¹³⁸⁰ navodeći da bi je mogla uzrokovati „vrlo sitna živa bića“ (*very minute living creatures*) te kako se doticajem sa zaraženim pojedincem može prenijeti na drugu osobu.¹³⁸¹ Francuski vojni

minérale sulfureuse et de l'établissement thermal d'Allevard: Isère, J.-B. Baillière, 1841., str. 398. – 399. (dostupno na: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5849316q/f51.image.r=Tour%20de%20Treuil,%20Allevard>, pristup 2. travnja 2018.)

¹³⁷⁷ „Le proto-iodure de fer, donné aux phthisiques depuis 12 jusqu'à 30 ou 40 gouttes par jour (1), est supporté sans difficulté par les malades, et porte spécialement son action sur l'organe pulmonaire. Les effets de ce médicament se manifestent le plus ordinairement dans l'espace de huit jours: sur dix malades atteints de phthisie au troisième degré, six ou sept au moins en éprouvent des effets très notables et un soulagement marqué. Au bout de quelques jours on observe une diminution prompte et presque la suppression des crachats, la diminution de la toux (...), la diminution de la chaleur, de la fièvre, le rétablissement des forces et de l'appetit, etc.“ Pierre Charles Alexandre Louis, *Récherches anatomiques, pathologiques et thérapeutiques sur la phthisie*, J.-B. Baillière, 1843., str. 612. Više o sastavu i primjeni ovoga lijeka vidi i: „Mémoire sur l'iodure de fer; par M. Ch. Calloud, élève en pharmacie“, *Journal de pharmacie et de chimie*, IIIe série, tome X, 2e partie, Paris 1846., str. 356. – 362. (dostupno na: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k78036b/f4.image>, pristup 2. travnja 2018.)

¹³⁷⁸ Amédée Latour, *Du Traitement Preservatif et Curatif de la Phthisie Pulmonaire*, Paris 1840., posebno vidi pogl. „Emploi du chlorure de sodium“, str. 135. – 143. (dostupno na: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5783907t>, pristup 2. travnja 2018.)

¹³⁷⁹ „Le traitement de la phthisie par le sel marin est fort simple, et consiste presque uniquement à donner ce sel deux ou trois mois de suite, à doses progressivement croissantes, de 2 à 8 grammes par jour (...).“ Pierre Charles Alexandre Louis, *Récherches anatomiques*, nav. dj., str. 615. U istome se djelu spominju i sljedeća sredstva kojima se u XIX. stoljeću koristilo u liječenju tuberkuloze: kalijev karbonat (*sans-carbonate de potasse*) (str. 618.), amonijeva sol (*sel ammoniac*) (str. 618. – 619.), kalcijev klorid (*chlorure de chaux*) (str. 619. – 620.), plinoviti klor (*chlore gazeux*) (str. 620. – 639.), kreozot (*créosote*) (str. 642. – 643.) i jod (*iode*) (str. 643. – 644.).

¹³⁸⁰ Ilaria Barberis i dr., „The history of tuberculosis“, nav. dj., str. E10.

¹³⁸¹ Kao neke od oblika širenja zaraze navodi: udisanje kontaminiranoga daha ili prenošenje kapljica sa zaražene osobe, konzumaciju tekućine iz iste čaše, ali i nošenje odjeće oboljeloga koja ostaje zaražena i nakon njegove smrti. „This distemper, in the opinion of several, is propagated from one person to another by contagion (...) many have fallen into consumptions only by smelling the breath or spittle of consumptives, others by drinking after them, and what is more, by wearing the cloaths of consumptives, tho' two years after they were left off.“ Benjamin Marten, *A New Theory of Consumptions, More Especially of a Phthisis Or Consumption of the Lungs...*, London 1720., str. 6. – 7. (dostupno na:

liječnik Jean-Antoine Villemin¹³⁸² uspio je 1865. dokazati da se tuberkuloza može prenijeti s ljudi na životinje, postavivši hipotezu da određen organizam uzrokuje bolest. Međutim, tek je 1882.¹³⁸³ njemački liječnik i bakteriolog Robert Koch objavio revolucionarno otkriće uzročnika tuberkuloze, koji po njemu dobiva naziv „Kochov bacil“, a 1890. otkrio je tuberkulin, koji je smatrao lijekom za tu bolest, no iako se nije pokazao učinkovitim, postao je dijagnostičkim sredstvom za ispitivanje tuberkulinske reakcije.¹³⁸⁴

U zapadnoj Europi smrtnost od tuberkuloze najvišu razinu doseže u prvoj polovini XVIII. stoljeća, dok je u drugim dijelovima vrhunac te bolesti zabilježen u idućemu stoljeću.¹³⁸⁵ Chiara Borro Saporiti proučavala je stope mortaliteta od tuberkuloze u Italiji u razdoblju od 1842. do 1872. Ustanovila je da je najviša bila u doba revolucionarnih zbivanja 1848., iznoseći 2,33%, a najmanja u dvogodištu od 1870. do 1872., kada je iznosila 0,40%. Najveći broj umrlih bilježio je talijanski jug (Sicilija i Kalabrija), dok se potkraj XIX. stoljeća (od 1890. do 1892.) situacija izokrenula te se najviše vrijednosti zamjećuju u regijama na sjevernome (Emilia, Veneto) i u središnjemu dijelu Apeninskoga poluotoka (Umbrija).¹³⁸⁶ S ciljem borbe protiv tuberkuloznoga oboljenja osnivali su se morski hospiciji za oboljelu djecu, posebice od tuberkuloze i skrofuloze. Takav je 1791. u obalnome gradiću Margate (grofovija Kent) u južnoj Engleskoj utemeljio liječnik John Coakley Lettsom.¹³⁸⁷ Uslijedilo je osnivanje sličnih ustanova u gradiću Sète (Cette), smještenomu na francuskoj mediteranskoj

https://books.google.hr/books?id=QQG1kPqyoTkC&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, pristup 2. travnja 2008.)

¹³⁸² Rezultate je objavio u studiji *Études sur la tuberculose: preuves rationnelles et expérimentales de sa spécificité et de son inoculabilité*, Paris 1868. (dostupno na: <https://archive.org/details/tudessurlatuberc00vill>, pristup 2. travnja 2018.) Više o njegovim istraživanjima vidi: Thomas M. Daniel, „Jean-Antoine Villemin and the infectious nature of tuberculosis“, *The International Journal of Tuberculosis and Lung Disease*, vol. 19, br. 3, March 2015., str. 267. – 268.

¹³⁸³ Svoja je otkrića objavio u listu *Berliner Klinische Wochenschrift*, br. 15, Berlin, 10. travnja 1882., u članku pod naslovom „Die Ätiologie der Tuberculose“ (članak je dostupan na: <http://edoc.rki.de/documents/rk/508-428-445/PDF/428-445.pdf>, pristup 3. travnja 2018.). Alex Sakula, „Robert Koch: Centenary of the Discovery of the Tubercle Bacillus, 1882“, *The Canadian Veterinary Journal*, vol. 24, br. 4, April 1983., str. 129.; Emmanuelle Cambau – Michael Drancourt, „Steps towards the discovery of Mycobacterium tuberculosis“, nav. dj., str. 197. – 199.

¹³⁸⁴ Alex Sakula, „Robert Koch“, nav. dj., str. 129. – 130.; „Koch, Robert“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 6: Kn – Mak (gl. ur. August Kovačec), Zagreb 2004., str. 19.

¹³⁸⁵ Chiara Borro Saporiti, „L’endemia tubercolare nel secolo XIX“, nav. dj., str. 844.

¹³⁸⁶ Isto, str. 866. – 867.

¹³⁸⁷ Prvotan je naziv hospicija bio *Margate Infirmary for the Relief of the Poor whose Diseases require Sea-Bathing*, a kasnije je promijenjen u *Royal Sea Bathing Infirmary*. Izvor: <https://historic-hospitals.com/2017/12/27/margates-sea-bathing-hospital/> (pristup 4. travnja 2018.)

Više o ovome hospiciju vidi: F. G. St. Clair Strange, *The history of the Royal Sea Bathing Hospital, Margate, 1791-1991*, Meresborough Books, 1991.

Prvi je talasoterapiju (*the sea water cure*) kao metodu liječenja skrofuloze sredinom XIX. stoljeća uveo liječnik Richard Russell iz Brightona. Alex Sakula, „Doctor Brighton: Richard Russell and the sea water cure“, *Journal of Medical Biography*, vol. 3, br. 1, February 1995., str. 30. – 33.

obali (1832.), te u Berck-sur-Mer na sjeveru Francuske (1859.), kao i u Trstu zahvaljujući djelovanju Društva protiv tuberkuloze (*Società contro la tubercolosi di Trieste*), oformljena 1898.¹³⁸⁸

XI. 7. 2. 6. 2. Tuberkuloza u Istri

Analizirajući protokole i spise nastale u kancelariji Zemaljskoga sabora i Zemaljskoga odbora Markgrofovije Istre u periodu od 1861. do 1916., pohranjene u Državnome arhivu u Rijeci, Antun Giron osvjetljava zdravstvene prilike u Pokrajini i susjednim područjima. Ustanovio je da se u spisima iz druge polovine XIX. stoljeća učestalo spominje tuberkuloza, pri čemu se oboljenje kožnoga tkiva 1863. navodi pod nazivom *lupo alla faccia*, a iz kasnijega razdoblja prate se zapisi o tuberkulozi kostiju, koja je posebice zahvaćala stanovništvo sjevernoga dijela Istre, te o plućnoj tuberkulozi ukorijenjenoj u južnim dijelovima Pokrajine.¹³⁸⁹

Jedni su od ključnih čimbenika očuvanja zdravlja kvaliteta stanovanja i higijenske prilike. Održavanje čistoće ovisilo je o opskrbi vodom: budući da su cisterne (*šterne*) bile malobrojne, u seoskim se područjima stanovništvo snabdijevalo vodom iz lokava, koja se morala prokuhavati kako bi dospjela u pitko stanje. Njezina onečišćenost i siromaštvo, prenapučenost domova te nepostojanje kanalizacijske infrastrukture pogodovali su širenju zaraznih bolesti. Liječničke i bolničke usluge mogli su si priuštiti samo oni žitelji kojima izdvajanje sredstava u tu svrhu nije ugrožavalo egzistenciju, a najčešće se radilo o trgovcima, obrtnicima ili zaposlenicima u industrijskome postrojenju u Puli, kojima je bilo omogućeno zdravstveno osiguranje. Ono je obvezatnim za radnike zaposlene u industriji, trgovini i prometu u austrijskim zemljama postalo donošenjem Zakona od 30. ožujka 1888., a iz sustava zdravstvenoga osiguranja bili su izuzeti poljodjelci, ali i djelatnici u državnim službama, osim u slučaju njihova primanja na određeno vrijeme.¹³⁹⁰ Prema odredbama austrijskoga Ministarstva unutarnjih poslova, u vrijeme haranja epidemija jedino su se za uzdržavanje i

¹³⁸⁸ *Storia del turismo: Annale 10* (a cura di Annunziata Berrino), Milano 2016., str. 76. – 78.

¹³⁸⁹ Antun Giron, „Zdravstvena problematika u arhivskome fondu Zemaljskoga sabora Istre“, *Acta medico-historica Adriatica*, vol. 1, br. 1, Rijeka 2003., str. 24.

¹³⁹⁰ Milan Radošević, „Zdravstvene prilike u Općini Medulin tijekom povijesti“, u: *Monografija Općine Medulin* (ur. Andrej Bader), Medulin 2013., str. 318.; Isti, „Higijenske i zdravstvene prilike u zapadnoj Hrvatskoj između dva svjetska rata s posebnim osvrtom na Istru“, *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske*, vol. 6 – 7, Rijeka 2011. – 2012., str. 107. – 108.

liječenje siromašnih žitelja u javnim bolnicama sredstva trebala izdvajati iz općinskih proračuna.¹³⁹¹

U Istri je, prema podacima ftizeologa i epidemiologa Maura Gioseffija, tajnika Pokrajinskoga društva za borbu protiv tuberkuloze,¹³⁹² 1874. tuberkuloza odnijela 825 života, a jedanaest godina kasnije stopa mortaliteta iznosila je 3%¹³⁹³. Istrani su se od te bolesti liječili u pokrajinskim bolnicama u Puli i Trstu, a 1888. bečka Udruga za promicanje i osnivanje morskih hospicija i azila za bolesnu djecu, posebice oboljelu od skrofuloze i rahitisa (*Verein zur Errichtung und Förderung von Seehospizen und Asylen für kranke, insbesondere scrophulöse und rhachitische Kinder*)¹³⁹⁴ osnovala je, zahvaljujući inicijativi bečkih profesora Luigija Montija i Eduarda Alberta, a pod pokroviteljstvom Marije Terezije, Morski hospicij sv. Pelagija u Rovinju (*Ospizio Marino San Pelagio di Rovigno*), prvotno namijenjen liječenju djece od koštano-zglobne tuberkuloze, skrofuloze, rahitisa, anemije i slabosti, a potom se njegova djelatnost usmjerila i prema rehabilitaciji odraslih pacijenata iz zemalja izvan Monarhije.¹³⁹⁵

U Dalmaciji je, prema statističkim podacima Jakoba Gjivanovića, koje iznosi Maja Šunjić, tuberkuloza bila među vodećim uzrocima smrti ne samo u XIX. nego i početkom XX. stoljeća, zauzimajući 10%-tni udio u ukupnome broju umrlih.¹³⁹⁶ Zanimljivo je spomenuti da se u matičnoj knjizi umrlih (1825. – 1874.) koja se odnosi na mjesta Komin i Rogotin tuberkuloza bilježila pod nazivima: *thisi, tisi, tisica, sučija, suobolja, tišika, consumzione i consumazione*. Potonja dva izričaja u jednome od svojih značenja označavaju sinonime, ukazujući na istrošenost, propadanje. Pritom se izraz *consumzione* zbog patološkoga stanja nastaloga kao posljedica neishranjenosti, izražene oslabiljenosti svih funkcija organizma te intenzivnih samodestruktivnih procesa izravno povezuje sa sušicom te se ponegdje navodi kao

¹³⁹¹ Antun Giron, „Zdravstvena problematika“, nav. dj., str. 16.; Milan Radošević, „Higijenske i zdravstvene prilike“, nav. dj., str. 108.

¹³⁹² „Gioseffi, Mauro“, *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Ivana Rudelića, str. 254.

¹³⁹³ Mauro Gioseffi, *La tubercolosi nella Venezia Giulia nella sua diffusione profilassi e bonifica: Proposte pratiche*, Parenzo 1922., str. 18.

¹³⁹⁴ Više o djelatnosti ove udruge vidi: Eduard Albert, *Der Verein zur Errichtung und Förderung von Seehospizen und Asylen für arme scrophulöse und rhachitische Kinder Wiens und der Vororte*, Wien 1886.

¹³⁹⁵ „Bolnica za ortopediju i rehabilitaciju ‘Primarius dr. Martin Horvat’“, *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Roberta Matijašića, str. 87. – 88.; Ivan Rudelić, *Povijest medicine u južnoj Istri*, nav. dj., str. 169.; Milan Radošević, „Problem tuberkuloze u istarskim novinama u razdoblju 1919. – 1940. godine“, *Problemi sjevernog Jadrana*, sv. 11, Zagreb – Rijeka 2011., str. 80.

¹³⁹⁶ Jakob Gjivanović, *Zdravstveni izvještaj Dalmacije za godine 1903., 1904. i 1905.*, Zadar 1908., str. 27. Navedeno prema: Maja Šunjić, „Uzroci smrti u župi Komin-Rogotin“, nav. dj., str. 325. – 326.

njezina istoznačnica.¹³⁹⁷ Etimologija talijanske riječi *tisi* također ukazuje na značenje propadanja, odnosno usahnuća.¹³⁹⁸

Analizirajući uzroke smrti na Šolti od 1825. do 1900., Mladen Andreis oblik *consunzione* svrstava u kategoriju tuberkuloznoga oboljenja, a *consumazione* u skupinu nedovoljno definiranih stanja (podskupina: prirodna smrt),¹³⁹⁹ dok Tatjana Buklijaš i Nenad Vekarić *consunzione* ubrajaju u kategoriju nerazvrstanih bolesti, navodeći da je riječ samo o određenome simptomu.¹⁴⁰⁰ Izričaje *consunzione* i *tisi* u vezu s tuberkulozom dovode Neda Mihović, Kristina Puljizević i Božena Vranješ-Šoljan, ističući da je bila najzastupljenijom

¹³⁹⁷ *Consunzione* = od lat. *consumptio* ('trošenje'); *consumazione* = od lat. *consumere* ('potrošiti', 'uništiti'). Milan Žepić, *Lexicon latino-croaticum/Latinsko-hrvatski rječnik* (prir. Veljko Gortan), XIII. izd., Zagreb 2000., str. 64. Valja napomenuti kako u popisu bolesti iz 1863. ne nailazimo ni na jedan od ovih dvaju termina. Vidi: *Index denominationum morborum*, nav. dj.

U *Lexicon latinitatis mediæ aevi Iugoslaviae* (red. Marko Kostrenčić), vol. I: A – K, Zagreb 1973., navode se oblici *consumatio*, *consumptio*, u značenju 'uništenje', 'propast' (str. 288.), dok u Divkovićevu *Latinsko-hrvatskome rječniku za škole*, 8. izd. (reprint), Zagreb 1997., izraz *consummatio* upućuje na 'dovršetak', 'svršetak', a *consumptio* na 'trošenje' (str. 241.)

U Marevićevu *Latinsko-hrvatskome enciklopedijskom rječniku*, I. sv.: A – L, Zagreb 2000., oblik *consumptio* ukazuje na značenja 'uništenje' i 'sušica' (str. 592.), dok se u Zingarellijevu *Vocabolario della lingua italiana*, X edizione, Bologna 1970., javlja izričaj *consunzione* („da *consumptus*, part. pass. di *consumere*“), uz koji se navodi objašnjenje: „consumazione, distruzione“; „lento deperimento con affievolimento di tutte le funzioni organiche“ (str. 404.)

Ottorino Pianigiani, *Vocabolario etimologico della lingua italiana*, vol. 1, nav. dj., uz *consumere* kao jedno od značenja navodi: „dal lat. CONSUMERE *spendere, ridurre a nulla, distruggere*“ (str. 334.), a uz *consunzione*: „Distruzione; e più comunemente dicesi di malattia lenta e continua, per la quale il corpo si estenui e e forse vadano a poco a poco mancando.“ (str. 335.) (dostupno na: <https://archive.org/details/vocabolarioetim00piangoog>, pristup 8. travnja 2018.)

Pored izraza *consunzione*, *consumarsi*, u Battistijevu i Alessijevu *Dizionario etimologico italiano*, vol. 2: Ca – Fa, Firenze 1975., str. 1072., iznosi se objašnjenje: „detto specialmente di malattia che logora lentamente“.

Consunzione upućuje i na sinonim *tabes* (lat.) (kao neka od značenja javljaju se: „consumazione; epidemia“) (Giuseppe Campanini – Giuseppe Carboni, *Vocabolario latino-italiano, italiano-latino*, Torino 1961., str. 690., 893.), odnosno *tisi* (tal.) ('sušica') (Mirko Deanović – Josip Jernej, *Vocabolario italiano-croato/Talijansko-hrvatski rječnik*, XIV. izd., Zagreb 2002., str. 229.)

O ovim terminima vidi i: „Consumazione“; „Consumare“, *Enciclopedia Treccani* (dostupno na: http://www.treccani.it/enciclopedia/consunzione_%28Enciclopedia-Italiana%29/; <http://www.treccani.it/vocabolario/consumare1/>, pristup 8. travnja 2018.)

¹³⁹⁸ Dolazi od grčke riječi *phthisis* (Giuseppe Campanini – Giuseppe Carboni, *Vocabolario latino-italiano*, nav. dj., str. 1338.), koja je povezana s glagolom *phthino* (neka su od njegovih značenja 'usahnuti', 'završiti') (Mirko Dražen Grmek, *Bolesti u osvjetljenju zapadne civilizacije*, nav. dj., str. 199.); Carlo Battisti – Giovanni Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, vol. 5: Ra – Zu, Firenze 1957., str. 3804.

U *Hrvatskome enciklopedijskom rječniku*, Zagreb 2003., riječ *fiža* također upućuje na podrijetlo iz grčkoga jezika u sličnome značenju: „grč. *phthisis*: propadanje, sušenje“ (str. 362.)

Ottorino Pianigiani, *Vocabolario etimologico della lingua italiana*, vol. 2: M – Z, Roma – Milano 1907., str. 1435., pored riječi *tisi* navodi: „*consunzione* da PHTHI-O *svanisco, vengo meno, mi consumo*“.

¹³⁹⁹ Pod tuberkulozom navode se oblici: *consunto tisi polmonare, consunzione/consunzione, consunzione intestinale, consunzione tracheale*, a u skupini nedovoljno definiranih stanja: *consumocioni/consumacione/consumocione/malattia consumocioni*. Mladen Andreis, „Uzroci smrti na otoku Šolti“, nav. dj., str. 124., 130.

¹⁴⁰⁰ Tatjana Buklijaš – Nenad Vekarić, „Mortalitet u Cavtatu“, nav. dj., str. 321., 409.

zaraznom bolešću u Babinu Polju u desetogodištu od 1870. do 1880.¹⁴⁰¹ Na Šolti je tuberkuloza bila vrlo učestala, čineći 40% svih zaraznih bolesti.¹⁴⁰² U Kominu i Rogotinu taj je udio iznosio 28,4%, a u odnosu na ukupan broj smrtnih slučajeva na tuberkulozu otpadalo je 8,39%¹⁴⁰³, gotovo jednako kao i u Cavtatu¹⁴⁰⁴ od 1825. do 1918. Na makarskome je području smrt uzrokovana tuberkulozom bila karakterističnija u nižim dobnim razredima, a u ukupnome je broju umrlih u razdoblju od 1871. do 1883. zauzimala 10,37%.¹⁴⁰⁵ U Desnama je od 1825. do 1861. zabilježena mnogo niža vrijednost (svega 1,5%)¹⁴⁰⁶, dok se, s druge strane, navodi kako je između 1870. i 1880. sušica u istoj župi činila jedan od glavnih uzroka smrti osoba srednje životne dobi.¹⁴⁰⁷

U Župi Barban tuberkuloza je u istraženome razdoblju odnijela 357 života, što čini 5,01% u ukupnome udjelu umrlih. Pojavljuje se u maticama u nekoliko različitih oblika – pri čemu se štokad naziv bolesti upisivao na talijanskome, a štokad na latinskome jeziku – koji se navode u tablici u nastavku. S obzirom na sezonski raspored smrtnosti (Grafikon 73.), vrhunac broja umrlih zabilježen je u hladnim mjesecima – studenome i prosincu – a drugi je maksimum dosegnut u travnju, dok je najmanje žrtava od tuberkuloznoga oboljenja bilo u toplome ljetnom srpnju.

¹⁴⁰¹ Neda Mihović – Kristina Puljizević – Božena Vranješ-Šoljan, „Središnja etapa demografske tranzicije: Stanovništvo Babina Polja“, nav. dj., str. 275.

¹⁴⁰² Mladen Andreis, „Uzroci smrti na otoku Šolti“, nav. dj., str. 117.

¹⁴⁰³ Maja Šunjić, „Uzroci smrti u župi Komin-Rogotin“, nav. dj., str. 325.

¹⁴⁰⁴ Niko Kapetanić – Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, nav. dj., str. 278.

¹⁴⁰⁵ Nikola Anušić, „Socijalna obilježja smrtnosti u Makarskoj“, nav. dj., str. 135.

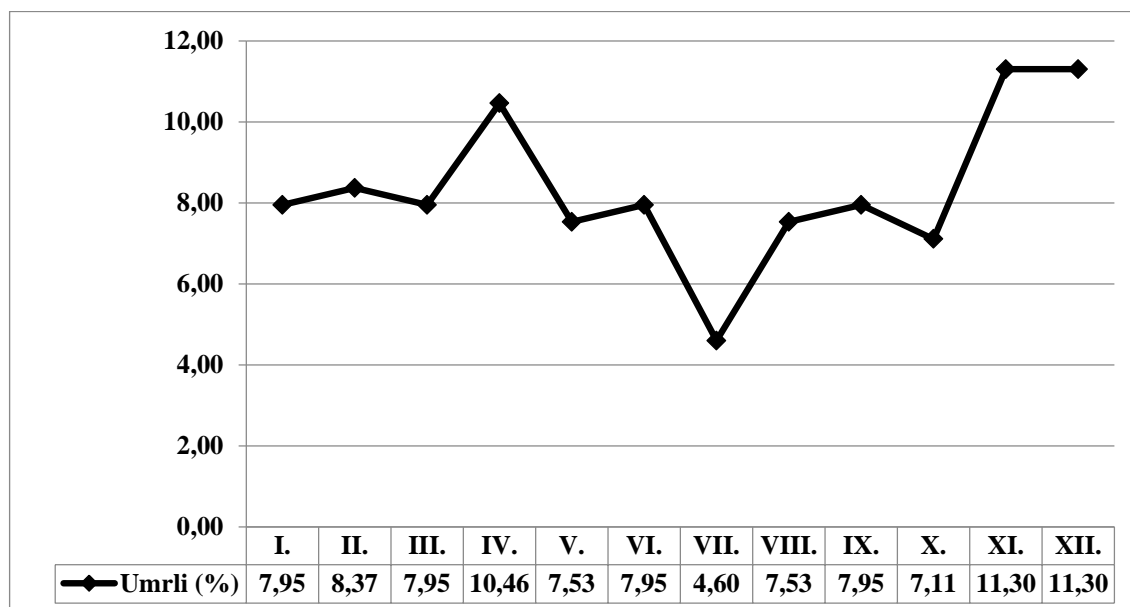
¹⁴⁰⁶ Maja Šunjić, „*Na dugo pišem jerbo ne mogu se u manje iskazat*“, nav. dj., str. 489.

¹⁴⁰⁷ Inge Bego-Matijević – Žarko Dugandžić – Anđelko Akrap, „Tranzicija mortaliteta: stanovništvo Desne“, nav. dj., str. 208.

Tablica 37. Oblici tuberkuloze i broj umrlih u Župi Barban (1815. – 1900.)¹⁴⁰⁸

Naziv bolesti	Broj umrlih
<i>tuberculosa/tuberculosis/ tisi/pht(h)isis</i>	tuberkuloza 313
<i>tubercoli polmonari/ tisi polmonare/ tuberculosis pulmonis</i>	plućna tuberkuloza 29
<i>tisi cronica</i>	kronična tuberkuloza 9
<i>scrofole</i>	skrofuloza 2
<i>febris etica phtisis</i>	tuberkuloza praćena groznicom 1
<i>scrofole cronica</i>	kronična skrofuloza 1
<i>tisi tracheale</i>	tuberkuloza dušnika 1
<i>tysis cum asma</i>	tuberkuloza praćena astmom 1
UKUPNO	
357	

Grafikon 73. Udio umrlih od tuberkuloze po mjesecima u Župi Barban (1815. – 1900.)¹⁴⁰⁹

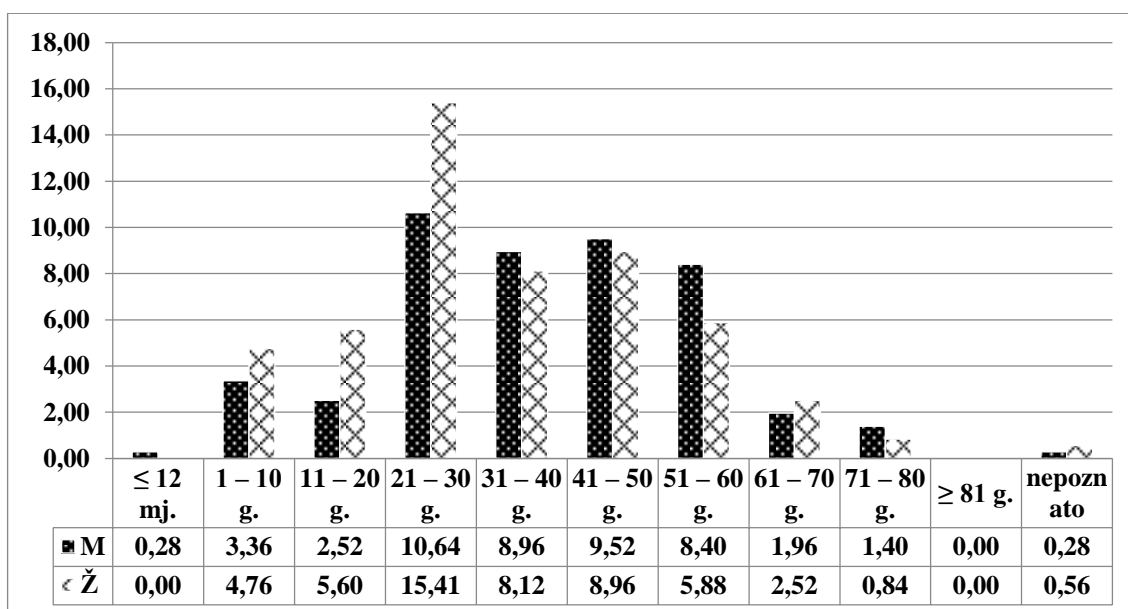

¹⁴⁰⁸ Izvori: HR-DAPA-429, MKU Barban za razdoblje od 1815. do 1900.

¹⁴⁰⁹ Na istome mjestu.

Analizirajući udio smrtnosti po dobnim skupinama (Grafikon 74.), može se zamijetiti kako je najviši (oko četvrtine) bio između 21 i 30 godina, pri čemu su žene umirale u prilično većemu broju. Nešto niže, a međusobno slične razine smrtnosti kretale su se u idućim trima dobnim skupinama – od 31 pa do 60 godina, uz blagu prevagu muških žrtava. Vrlo su niske vrijednosti razvidne u šezdesetim i sedamdesetim godinama života, dok su više – malo iznad 8% – zamjetne u dječjem te u idućem dobnom kontingentu od 11 do 20 godina, uz prevagu smrti djevojaka. Valja napomenuti kako nijedna osoba nije umrla od ove bolesti u dobi iznad 80 godina, a onoj dojenačkoj zabilježen je samo jedan slučaj njezinu podlijeganju.

Grafikon 74. Udio umrlih od tuberkuloze po dobnim skupinama u Župi Barban (1815. – 1900.)¹⁴¹⁰

¹⁴¹⁰ Izvori: isto, MKU Barban za razdoblje od 1815. do 1860.; MU Pula, MKU Barban za razdoblje od 1860. do 1900.

XI. 7. 2. 7. Velike boginje

XI. 7. 2. 7. 1. Europski fenomen

Veliku prekretnicu u povijesti odnosa između medicine i društva predstavlja borba protiv velikih boginja (*Variola maior*), teškoga i akutnoga infektivnog oboljenja izazvanoga virusom variole (*Poxvirus variolae*), koji dospjeva u organizam kroz sluznicu respiratornoga trakta, umnažajući se u limfnim čvorovima, a zatim ulazi u krvotok (što se naziva viremijom). Bolest započinje visokom vrućicom, teškim općim stanjem, jakim bolovima, ponajviše u leđima, kašljem i delirijem. Nakon tih simptoma, koji traju dva do tri dana, nastupa stadij u kojemu izbijaju osip i lezije na koži i sluznicama – od čvoričâ (papule) do gnojnih mjehurića (pustule), koji na koncu prelaze u kraste.¹⁴¹¹ Infekcija se s jedne na drugu osobu prenosi izravnim dodirima, kapljičnim putem, kao i prilikom doticaja sa zaraženom odjećom ili posteljinom. Rizik od prijenosa zaraze najveći je unutar prvih sedam do deset dana od pojave osipa, a bolesnik ostaje infektivan sve do nestanka kožnih lezija.¹⁴¹²

Ova je bolest još od davnih dana bila poznata u Indiji i Kini, a prvi njezini opisi na europskome tlu datiraju iz VI. stoljeća. Pojavljujući se u obliku epidemija većih ili manjih razmjera, u prvome naletu pogađala je osobe iz svih dobnih skupina, a budući da su oni koji su uspjeli preživjeti stjecali imunitet, velike boginje kasnije bivaju jednim od najčešćih uzroka smrti neotporne djece mlađe od 5 godina, sve do konca XVIII. stoljeća.¹⁴¹³ S obzirom na to da se ne može potpuno iskorijeniti, već izbija povremeno, na mahove, zahvaćajući mnogobrojne osobe na nekome prostoru tijekom dužega perioda, naziva se endemskom bolešću.¹⁴¹⁴ Pojavljuje se u trima osnovnim oblicima: 1. *variola maior* – klasičan, opasniji oblik, kod kojega se udio smrtnosti kreće između 15 i 45%; 2. *variola minor* – blaži oblik (poznat i pod nazivima alastrim, male boginje ili vodene kozice) sa stopom smrtnosti od 1%; 3. *variola vaccinia* – kravlje boginje.¹⁴¹⁵

¹⁴¹¹ „Variola“, *Medicinska enciklopedija* (gl. red. Ante Šercer), sv. 10: Tum – Ž, Zagreb 1965., str. 261. – 262.; „Variola“, *Medicinski leksikon*, nav. dj., str. 943.; Ivan Rudelić, *Povijest medicine u južnoj Istri*, nav. dj., str. 121.

¹⁴¹² Izvor: <http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-prirucnik/infektologija/ostali-virusi/velike-boginje> (pristup 9. travnja 2018.)

¹⁴¹³ „Variola“, *Medicinska enciklopedija*, sv. 10, nav. dj., str. 261.

¹⁴¹⁴ Frederick F. Cartwright – Michael Biddiss, *Bolest i povijest*, nav. dj., str. 83.; „Endemija“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 3, nav. dj., str. 456.

¹⁴¹⁵ Frederick F. Cartwright – Michael Biddiss, *Bolest i povijest*, nav. dj., str. 87.; Gordana Mlinarić-Galinović, „Poksirusi“, u: *Medicinska mikrobiologija* (ur. Smilja Kalenić i dr.), Zagreb 2013., str. 387. – 393.

U drugoj polovini XVIII. stoljeća u Italiji su se fenomenom velikih boginja bavili ugledni teolozi, među kojima valja izdvojiti spoznaje Giovannija Lorenza Bertija, profesora crkvene povijesti na Sveučilištu u Pisi. Smatrao je da je riječ o univerzalnoj bolesti koju svi ljudi nose u sebi, no kad se manifestira prirodnim putem ili primjenom inokulacije (cijepjenja), razvija se otrovna materija, skrivena u ljudskome tijelu, koja se djelovanjem „prirodnih sila“ oslobađa iz kože. Ističe da kršćanski zakon poučava ljude prihvaćanju bolesti iz Gospodnje ruke, ali ne zabranjuje pritom poduzimanje predostrožnih mjera protiv njihova suzbijanja.¹⁴¹⁶

Najraniji postupak prevencije bila je inokulacija; noviju je metodu cijepjenja potom uveo engleski liječnik Edward Jenner, koji je 1796. otkrio da se ubrizgavanjem male količine virusa kravljih boginja (*cowpox*) stvara imunitet protiv velikih boginja (*smallpox*), a njegova je metoda nazvana vakcinacijom.¹⁴¹⁷ Potonja se ubrzo počela primjenjivati diljem zapadne Europe, no cjepivo nije bilo lako dostupno, a liječnička se usluga naplaćivala, stoga su se pripadnici nižih društvenih slojeva, kako bi vlastitoj djeci osigurali pružanje usluga vakcinacije, u potrazi za pomoć obraćali dobrotvornim organizacijama i zakladama. U Engleskoj su reforme uvedene Zakonom za siromašne (*Poor Law*) iz 1834. postale osnovicom šest godina kasnije donesenoga prvoga Zakona o cijepljenju (*Vaccination Act*), kojim je vakcinacija trebala postati javno dostupnom uslugom. Obveznom postaje istoimenim zakonom iz 1853. – njime se sva dojenčad morala podvrgnuti cijepljenju u roku od šest mjeseci nakon njihova rođenja, a u suprotnom su roditelji podliježali novčanoj, pa čak i zatvorskoj kazni.¹⁴¹⁸

¹⁴¹⁶ Giovanni Lorenzo Berti, *Tre consulti, fatti in difesa dell'innesto del vaiuolo da tre dottissimi teologi toscani viventi, e dedicati dall'Editore all'Eminentissimo Principe il Sig. Cardinale Ignazio Michele Crivelli, Legato di Romagna*, Milano 1762., pogl. „Consulta del Reverendissimo P. M. Berti“, str. 25. – 90. (dostupno na: https://archive.org/details/bub_gb_Vsf_mN499moC, pristup 7. travnja 2018.)

¹⁴¹⁷ Svoje je rezultate istraživanja Jenner objavio u knjižici *An inquiry into the causes and effects of the variolae vaccinae, a disease discovered in some of the western counties of England, particularly Gloucestershire, and known by the name of the cow pox*, London 1798. (dostupno na: <https://archive.org/details/b24759247>, pristup 7. travnja 2018.) O Jenneru vidi: „Jenner, Edward“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 5: Hu – Km (gl. ur. August Kovačec), Zagreb 2003., str. 339.; „Edward Jenner“, *Encyclopaedia Britannica* (<https://www.britannica.com/biography/Edward-Jenner>, pristup 7. travnja 2018.).

Jennerovo je otkriće pridonijelo nastanku uzrečice: „I cannot take smallpox for I have had cowpox.“ Silvia Garofalo, *Storia dei vaccini e della vaccinazione in Italia*, tesi di laurea magistrale, Università di Bologna – Scuola di Lettere e Beni Culturali, Bologna 2016., str. 17. (dostupno na: <http://www.radiocittadelcapo.it/wp-content/uploads/Storia-dei-vaccini-e-della-vaccinazione-in-Italia.pdf>, pristup 7. travnja 2018.)

¹⁴¹⁸ Deborah Brunton, *The Politics of Vaccination: Practice and Policy in England, Wales, Ireland, and Scotland, 1800–1874*, Rochester 2008., pogl. „The Creation of a Public Vaccination Service“, str. 20. – 38.; „Compulsory Vaccination and Divisions among Practitioners“, str. 39. – 53.

Značajnu pozornost velikim boginjama pridavala je francuska uprava. Prvi oblici cijepjenja provodili su se u vojsci jer je velik broj vojnika smrtno stradao uslijed haranja zaraznih bolesti. U Italiji je vakcinacija prvi put primijenjena 1800. u Genovi, i to zahvaljujući Onofriju Sauliju Scassiju,¹⁴¹⁹ a nedugo je zatim izniman doprinos prakticiranju ove metode u čitavoj Lombardiji dao još jedan liječnik, podrijetlom iz Varese, Luigi Sacco, koji je imenovan generalnim direktorom za cijepjenje (*Direttore generale della vaccinazione*).¹⁴²⁰ U djelu *Trattato della vaccinazione, con osservazioni sul giavardo e vaiuolo pecorino*, posvećenom Eugèneu de Beauharnaisu, dr. Sacco izvješćuje kako je unutar svega nekoliko godina u Talijanskome Kraljevstvu – koje je, kao što je već spomenuto, uključivalo i Istru – broj cijepljenih porastao na milijun i pol, pri čemu je on osobno obavio 500.000 cijepjenja protiv velikih boginja.¹⁴²¹ Pored navedenoga, o visokoj cijepjenosti ovoga liječnika svjedoči i činjenica da je njegovo propagiranje vakcinacije naišlo na plodno tlo ne samo u Italiji nego i u drugim dijelovima Europe, pa sve do najudaljenijih zemalja Istoka.¹⁴²²

Na području Pijemonta već je početkom XIX. stoljeća uvedeno besplatno cijepjenje, u unaprijed utvrđenim danima, a obavljao ga je liječnik u nazočnosti civilnoga izaslanika i župnika.¹⁴²³ Na talijanskome jugu ova je metoda borbe protiv velikih boginja također bila široko rasprostranjena. Napuljski kralj Ferdinand IV. u čitavome Napuljskom Kraljevstvu 1802. proglasio ju je obvezatnom; pet je godina kasnije dekretom uspostavljen Središnji

¹⁴¹⁹ Ugo Tucci, „Il vaiolo, tra epidemia e prevenzione“, u: *Storia d'Italia*, nav. dj., str. 403.

¹⁴²⁰ Najpoznatija su djela Luigija Sacca, objavljena u Milanu: *Osservazioni pratiche sull'uso del vaiuolo vaccino come preservazione del vaiuolo umano* (1800.), *Memoria sul vaccino, unico mezzo per estirpare radicalmente il vaiuolo umano* (1803.) i *Trattato della vaccinazione, con osservazioni sul giavardo e vaiuolo pecorino* (1809.). Posljednja dva prevedena su na razne europske jezike. „Sacco, Luigi“, *Enciclopedia Treccani* (http://www.treccani.it/enciclopedia/sacco_res-92575dd3-8bb6-11dc-8e9d-0016357eee51_%28Enciclopedia-Italiana%29/, pristup 7. travnja 2018.); Silvia Garofalo, *Storia dei vaccini*, nav. dj., str. 20. – 21. (dostupno na: <http://www.radiocittadelcapo.it/wp-content/uploads/Storia-dei-vaccini-e-della-vaccinazione-in-Italia.pdf>, pristup 7. travnja 2018.).

Više o Luigiju Saccu i Onofriju Sauliju Scassiju vidi: Alessandro Porro, „Luigi Sacco e la prima grande campagna di vaccinazione contro il vaiolo in Lombardia, 1800-1810“, *Confronti*, br. 4, 2012., str. 167. – 181.; Giuseppe Armocida – Marta Licata – Mariano Martini, „I pionieri italiani del metodo jenneriano Onofrio Scassi e Luigi Sacco. L'influenza dell'Omelia del Vescovo di Goldstat nelle campagne di vaccinazione antivaiolosa nel Meridione d'Italia“, *Idomeneo*, br. 17, 2014., str. 175. – 186.

¹⁴²¹ „Si contano nel Regno felicemente governato da V. A. I. un milione e mezzo di Vaccinati, dei quali cento cinquanta mila che secondo i più confermati calcoli sarebbero rimasti vittime immature del vaiuolo (...) Io stesso ho vaccinato più di cinquecentomila individui ed altri novecentomila sono gl'innestati dai professori a ciò deputati (...)“. Luigi Sacco, *Trattato della vaccinazione*, nav. dj., str. 4., 6. (dostupno na: <https://archive.org/stream/trattatodivacci00saccgoog#page/n18/mode/2up>, pristup 7. travnja 2018.)

¹⁴²² Silvia Garofalo, *Storia dei vaccini*, nav. dj., str. 21. (dostupno na: <http://www.radiocittadelcapo.it/wp-content/uploads/Storia-dei-vaccini-e-della-vaccinazione-in-Italia.pdf>, pristup 7. travnja 2018.)

¹⁴²³ Ugo Tucci, „Il vaiolo, tra epidemia e prevenzione“, nav. dj., str. 404.

odbor za cijepljenje (*Comitato centrale di vaccinazione*)¹⁴²⁴, sa sjedištem u Napulju, a istodobno se osnivaju pokrajinska i okružna povjerenstva s ciljem organizacije i širenja prakse vakcinacije. K tomu, tiskala se brošura (*Opuscoli di Vaccinazione*), a potom i časopis o cijepljenju (*Giornale di Vaccinazione*), u kojemu se izvješćivalo o znanstvenim raspravama u vezi sa zaraznom bolešću velikih boginja te su se donosili i statistički podaci.¹⁴²⁵

Ugo Tucci u svojem članku iznosi podatke o broju cijepljenih protiv velikih boginja u pojedinim dijelovima pod austrijskom vlašću tijekom prvoga desetljeća *Ottocenta*, koji pokazuju izražene godišnje varijacije. Vidljivo je kako se vakcinacija na Istarskome poluotoku provodila mnogo učestalije nego na tršćanskome i goričkome teritoriju. U Istri te u Trstu i njegovoj okolici broj cijepljenih vrhunac doseže 1815. Iako prema ovim podacima ne možemo spoznati razlike između gradskih i seoskih područja, autor navodi kako je smrtnost uzrokovana širenjem zloglasnoga virusa velikih boginja uzrokovala mnogo veće psihološke posljedice u ruralnim sredinama, u kojima je – poprimivši razmjere epidemije – odnijela i velik broj žrtava odrasloga stanovništva – dok je u gradovima u prvome redu pogađala novorođenčad.¹⁴²⁶

Tablica 38. Broj cijepljenih na područjima pod austrijskom vlašću (1813. – 1819.)¹⁴²⁷

	1813.	1814.	1815.	1816.	1817.	1819.
Trst i teritorij	282	180	3426	-	981	653
ISTRA	3755	2854	5336	4055	3057	3865
Goričko područje	695	87	1692	2599	6285	4161

U Dalmaciji je obvezno cijepljenje uvedeno 1807., u doba francuske vlasti, a ta se praksa ondje nastavila i za Druge austrijske uprave te je nešto kasnije obvezatnom proglašena

¹⁴²⁴ Središnji odbori za cijepljenje osnivali su se i u drugim talijanskim središtima: Nevio Šetić navodi da je jedan djelovao i u Trstu, a njegova je zadaća bila organizacija i provođenje vakcinacije te izrada popisa rođenih, cijepljenih, umrlih i unakaženih od velikih boginja (Nevio Šetić, *Napoleon u Istri*, nav. dj., str. 190.). Takav je odbor 1808. oformljen i u Sieni; bio je nadležan za toskansko područje, a činili su ga liječnici i predstavnici civilnoga društva, institucija, ali i svećenstva s ciljem osiguravanja odobrenja Crkve. O njegovu djelovanju piše: Laura Vigni, „La diffusione della vaccinazione contro il vaiolo. Il caso di Siena in età Napoleonica/Smallpox vaccination in Siena during the Napoleonic era“, *Le Infezioni in Medicina*, br. 2, 2001., str. 115. – 118.

¹⁴²⁵ Archivio di Stato di Salerno, Intendenza. Vaccinazione (BB. 1712-1722). Inventario (a cura della dott.ssa Sole Anna), str. 1. (dostupno na:

<http://www.archiviodistatosalerno.beniculturali.it/Risorse/Intendenza/Vaccinazione.pdf>, pristup 8. travnja 2018.)

¹⁴²⁶ Ugo Tucci, „Il vaiolo, tra epidemia e prevenzione“, nav. dj., str. 410. – 411.

¹⁴²⁷ Isto, str. 410.

i na drugim prostorima današnje Hrvatske koji su se tada nalazili u sastavu Monarhije (bilo u njezinu austrijskome ili ugarskome dijelu).¹⁴²⁸ Međutim, epidemije velikih boginja, koje su dalmatinskim područjem harale sredinom XIX. stoljeća, upućuju na zaključak da se protuzarazne mjere ni ondje nisu dosljedno provodile. U Kominu je, primjerice, od epidemije koja se pojavila u prvim dvama mjesecima 1858. umrlo šest osoba, među kojima se nalazilo troje dojenčadi.¹⁴²⁹ Na Šolti je ista bolest između 1825. i 1900. usmrtila 123 osobe.¹⁴³⁰ U Župi Desne-Rujnica teško je razlikovati boginje od ospica jer se župnik pri njihovom označavanju koristio istim nazivom, *ospicze* – stoga se ne može znati točan broj smrtnih slučajeva – a samo je gdjekad navodio i pobliži opis („male“, „velike“, „crne“), prema kojemu se moglo razabrati o kojoj je bolesti doista riječ.¹⁴³¹

XI. 7. 2. 7. 2. Velike boginje u Istri

Na istarskome tlu prvo je cijepljenje protiv velikih boginja provedeno početkom XIX. stoljeća: u Novigradu i Brtonigli 1808., a u Bujama dvije godine kasnije. Rovinjski je okrug epidemija pogodila 1812.; na tome je području 642 osobe cijepio liječnik Antonio Antonini, a zbog poduzetih su predostrožnih mjera žrtve bile malobrojne. Tako je bilo i u Vodnjanu, gdje je cijepljenje 163 tamošnjih žitelja obavio liječnik Matteo Carbuccichio, a sama je bolest vrlo brzo suzbijena već u početnoj fazi.¹⁴³² U Medulinu i Ližnjanu epidemija se pojavila 1839., a ondje je vakcinaciju provodio dr. Benussi iz Vodnjana.¹⁴³³

Iako se vakcinacija protiv velikih boginja provodila besplatno, u prvoj polovini XIX. stoljeća ta se zarazna bolest još uvijek nije uspjela pobijediti, a zdravstvene metode bile su popraćene svakoraznim problemima. Žitelji su se u austrijskome dijelu Monarhije, pa tako i u Istri, pozivima za cijepljenje odazivali s velikom dozom opreza, popraćenom zabrinutošću

¹⁴²⁸ U Vojnoj krajini je, primjerice, obvezatna vakcinacija uvedena 1824. Biserka Belicza – Ana Borovečki, „Smallpox Prevention in the State Public Health Policy in Croatia (1798-1940)“, *Periodicum Biologorum*, vol. 105, br. 1, Zagreb 2003., str. 11.

¹⁴²⁹ Maja Šunjić, „Uzroci smrti u župi Komin-Rogotin“, nav. dj., str. 336.

¹⁴³⁰ Mladen Andreis, „Uzroci smrti na otoku Šolti“, nav. dj., str. 121.

¹⁴³¹ Za velike boginje u Župi Desnice-Rujnica koristio se i naziv „crne napinje“, a sličan je zabilježen i u okolici Imotskoga („crne ospice“). Maja Šunjić, „*Na dugo pišem jerbo ne mogu se u manje iskazat*“, nav. dj., str. 491. – 493.

¹⁴³² Nevio Šetić, *Napoleon u Istri*, nav. dj., str. 191.; Giovanni Radossi, „Quindici lettere di P. Kandler a F. Bradamante di Parenzo (1843-1861)“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XXX, Trieste – Rovigno 2000., str. 259.

¹⁴³³ Ivan Rudelić, *Povijest medicine u južnoj Istri*, nav. dj., str. 121.

zbog manjka stručno osposobljenoga liječničkog osoblja, smrtnih slučajeva do kojih je znalo doći uslijed neprikladnoga načina pohrane i transporta cjepiva, kao i nedovoljnoga medicinskog znanja o važnosti cijepljenja.¹⁴³⁴ Potonjemu se, primjerice, stanovništvo Puljštine odupiralo čak i onda kada je bolest velikih boginja izbila među vojnicima gradske posade u svibnju 1813. te je prijetila opasnost od njezina širenja i u čitavome gradu i u okolici.¹⁴³⁵ Dvije godine kasnije i na Poreštini su žitelji zazirali od cijepljenja, o čemu svjedoči izvješće liječnika koji je prigovorio zbog iznimnoga napora što ga je morao uložiti kako bi pobijedio njihovu „urođenu tvrdoglavost“.¹⁴³⁶ U Puli je nova epidemija većih razmjera izbila 1872., a potom i deset godina kasnije, od koje je oboljelo 70 ljudi. Godine 1890. na cjelokupnome istarskom prostoru registrirano je 66 oboljelih i 11 umrlih, a razornije je posljedice imao epidemijski udar iz 1893. – zahvativši 19 općina i 39 naselja – kada se zarazilo 206 osoba, od čega je na drugi svijet prešlo njih 49.¹⁴³⁷

Budući da je nemalen broj roditelja vlastitu djecu odbijao podvrgnuti postupku vakcinacije, smatrajući da može rezultirati negativnim posljedicama, vlasti su surađivale sa župnicima, čija je zadaća bila iskorijeniti iz umova narodnih masa predrasude koje su ometale širenje ove prakse, kako bi stanovništvo uvidjelo njezinu korisnost i stvorilo povjerenje u zdravstveni sustav.¹⁴³⁸ Župnici, koji su imali obvezu vođenja matičnih knjiga, morali su stoga svaka tri mjeseca zdravstvenim vlastima slati popis krštenih, na temelju kojega se određivalo vršenje cijepljenja novorođenčadi.¹⁴³⁹ Potonje je zahtijevalo prethodno pohađanje medicinskih tečajeva, nakon kojih se dobivala potrebna licencija za obavljanje vakcinacije.¹⁴⁴⁰ Nezanemarivu ulogu u zdravstvenome prosvjećivanju imale su i brošure na temelju kojih su liječnici i ranarnici mogli proširivati znanje o epidemiji i suzbijanju širenja velikih boginja. Traktat o cijepljenju protiv te bolesti iz pera ranije spominjanoga dr. Sacca istarskim je općinama 1810. uputio Angelo Marino Calafati, koji je za francuske uprave obnašao dužnost

¹⁴³⁴ Nevio Šetić, *Napoleon u Istri*, nav. dj., str. 192.; Silvia Garofalo, *Storia dei vaccini*, nav. dj., str. 24.

¹⁴³⁵ Nevio Šetić, *Napoleon u Istri*, nav. dj., str. 192.

¹⁴³⁶ „(...) il medico vaccinatore del comune di Parenzo nel 1815 si lamentava ‘per la fatica tormentosa’ che aveva dovuto ‘soffrire per vincere la caparbia connaturale di questi villici ignoranti... ad onta delle fervide insinuazioni dei parroci e agenti comunali’“. Ugo Tucci, „Il vaiolo, tra epidemia e prevenzione“, nav. dj., str. 410.

¹⁴³⁷ Ivan Rudelić, *Povijest medicine u južnoj Istri*, nav. dj., str. 121. – 122., 125.

¹⁴³⁸ „L’intendente è quindi costretto a richiedere la collaborazione del parroco, affinché ‘dall’altare faccia sentire alla popolazione l’utilità di un simile stabilimento’ (...) Compito dei parroci è dunque quello di estirpare dalla mente della gente quei pregiudizi che ostacolano il diffondersi di tale benefica pratica.“ Archivio di Stato di Salerno, Intendenza. Vaccinazione, nav. dj., str. 2. (dostupno na:

<http://www.archiviodistatosalerno.beniculturali.it/Risorse/Intendenza/Vaccinazione.pdf>, pristup 8. travnja 2018.)

¹⁴³⁹ Ugo Tucci, „Il vaiolo, tra epidemia e prevenzione“, str. 410.

¹⁴⁴⁰ Biserka Belicza – Ana Borovečki, „Smallpox Prevention“, nav. dj., str. 11.

prefekta Istarskoga departmana, a potom je 1813. imenovan i upraviteljem (intendantom) Pokrajine Istre.¹⁴⁴¹ U vrijeme hrvatskoga narodnoga preporoda i u Hrvatskoj i u Slavoniji nastojalo se utjecati na razvoj zdravstvene misli objavljivanjem disertacija sa središnjom temom velikih boginja i metodâ preventivne zaštite.¹⁴⁴²

U drugoj polovini XIX. stoljeća bila je naglašena važnost provođenja zdravstveno-higijenskoga nadzora i protuepidemijskih mjera, a liječnici bili su obvezni podnositi izvješća o vakcinaciji i revakcinaciji¹⁴⁴³. Međutim, prema interpelaciji Vjekoslava Spinčića, zastupnika u Istarskome saboru te u Carevinskome vijeću u Beču,¹⁴⁴⁴ upućenoj 1894. Carskoj i kraljevskoj vladi, razaznajemo kako potonja nije poduzela nikakve korake – ne poslavlši liječnike i ne izdavši profilaktičke mjere¹⁴⁴⁵ – glede sprečavanja širenja epidemije velikih boginja, koja je u nekim naseljima harala već pet mjeseci.¹⁴⁴⁶ O nesustavnoj djelatnosti i nepridržavanju javnozdravstvenih propisa svjedoče i spisi Zemaljskoga sabora (*Dieta Provinciale del Margraviato dell'Istria*) te njegova izvršnoga organa, Zemaljskoga odbora Markgrofovije Istre (*Giunta Provinciale del Margraviato dell'Istria*), iz kojih je razvidno da se nisu rješavali zahtjevi istarskih liječnika koji su vršili vakcinaciju za dobivanje pripadajućih dnevnica i naknada putnih troškova, unatoč njihovoj obavljenoj povjerenosti im dužnosti.¹⁴⁴⁷

U Župi Barban je od velikih boginja (*vajuolo*) umrlo 11 osoba, od kojih je 8 bilo muškoga spola, što zauzima udio od svega 0,15% u ukupnome broju umrlih. Haranje je ove epidemije u maticama zabilježeno u sljedećim godinama: 1832., 1848., 1850., 1854. i 1874., a što se mjesečnoga rasporeda smrtnosti tiče, najviša razina zamjetna je u ožujku te potom u siječnju. Po tri smrtna slučaja javljaju se u dojenačkoj te u dobi između 1 i 10 godina, po dva

¹⁴⁴¹ Nevio Šetić, *Napoleon u Istri*, nav. dj., str. 192.; „Calafati, Angelo Marino“, *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Slavena Bertoše, str. 125.; „Calafati, Angelo“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 2: Be – Da (gl. ur. Dalibor Brozović), Zagreb 2000., str. 434. – 435.

¹⁴⁴² Biserka Belicza – Ana Borovečki, „Smallpox Prevention“, nav. dj., str. 11. Među disertacijama koje su se bavile tom tematikom valja izdvojiti sljedeće: Fran Folnegovich [Fran Folnegović], *Dissertatio inauguralis medico-practica de vaccinationis valore*, Vindobonae 1825. (više o njemu vidi: „Folnegović, Fran, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 3, nav. dj., str. 694.); Augustus Carolus Laszlovich [August Dragutin Laslović], *Dissertatio medica variolarum et vaccinae historiam illustrans*, Pestini 1838. (Laslovićeva je knjiga dostupna na: https://books.google.hr/books?id=YwISAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, pristup 10. travnja 2018.).

¹⁴⁴³ Revakcinacija = ponovno cijepljenje koje se provodi s ciljem obnavljanja oslabljene otpornosti na neke zarazne bolesti. „Revakcinacija“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 9, nav. dj., str. 308.

¹⁴⁴⁴ „Spinčić, Vjekoslav“, *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Borisa Domagoja Biletića, str. 139.

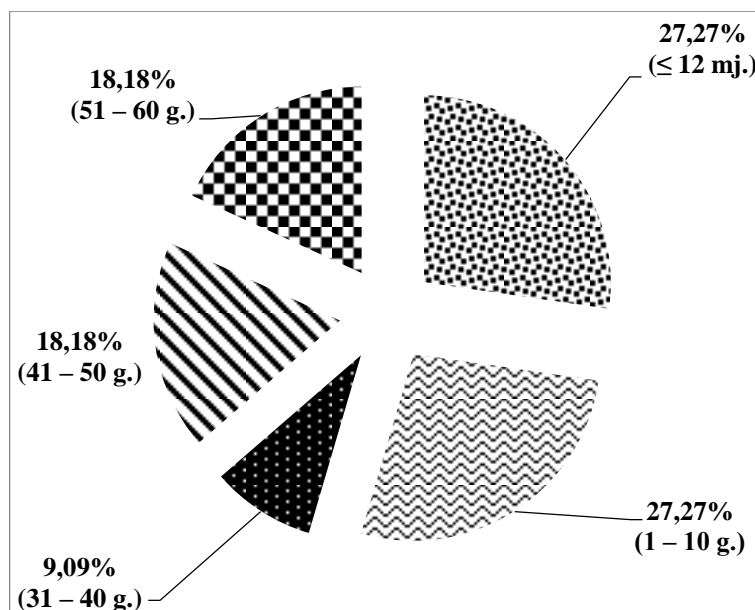
¹⁴⁴⁵ Profilaktičke mjere = u medicini označava zaštitne mjere s ciljem sprečavanja bolesti (primjerice, cijepljenje, izolacija bolesnika). „Profilaksa“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 9, nav. dj., str. 32.

¹⁴⁴⁶ Biserka Belicza, „Uloga medicinskog i javnozdravstvenog zakonodavstva“, nav. dj., str. 37., 74. (bilj. 150.)

¹⁴⁴⁷ Isto, str. 37.

u četrdesetim i pedesetim godinama života, dok je u tridesetima smrtonosnome udarcu ove zarazne bolesti podlegla samo jedna žena. U dobnome kontingentu od 11 do 30 godina ne nalazimo, pak, nijedan upis smrti od velikih boginja.

Grafikon 75. Udio umrlih od velikih boginja po dobnim skupinama u Župi Barban (1815. – 1900.)¹⁴⁴⁸

Iako su, dakle, profilaktičke mjere uvedene još za francuske vlasti, a s njihovim se provođenjem nastavilo i u idućim godinama XIX. stoljeća, pojava novih epidemijskih valova tijekom njegove druge polovine svjedoči o tome kako se čitav niz odredaba, propisa i naputaka koji su bili sastavnim dijelom protuepidemijske zaštite nije dosljedno poštovao, što, dakako, nije ovisilo samo o ispunjavanju dužnosti pojedinih zdravstvenih organa i medicinskoga osoblja već – prije svega – i o odlukama državnoga vrha te o praćenju i pravovremenome reagiranju na medicinske spoznaje o uzrocima, mogućoj terapiji i prevenciji zaraznih bolesti.

¹⁴⁴⁸ Izvori: HR-DAPA-429, MKU Barban za razdoblje od 1815. do 1860.; MU Pula, MKU Barban za razdoblje od 1860. do 1900.

XII. OBITELJSKA STRUKTURA UVIDOM U *STATUS ANIMARUM* (1882.)

XII. 1. Ukratko o knjizi *Status animarum* Župe Barban (1882.)

Knjige *Status animarum* (Stanja duša) neprocjenjiv su izvor za proučavanje obiteljskih struktura. Sadrže podatke o svim članovima obitelji pojedine župe pa možemo vidjeti na kojemu je kućnome broju živjela određena obitelj, što omogućuje praćenje smanjivanja ili povećavanja broja kuća izgradnjom novih ili obnovom dotrajalih. Župnik je upisivao sve članove s naznakom njihova imena, prezimena i statusa te obiteljskoga nadimka. Bilježili su se i podaci o provenijenciji, vjerskim obilježjima, bračnome stanju, zanimanjima, preseljenju, a katkad i o načinu smrti te druge bilješke koje je župnik smatrao važnima. Kao izvorno gradivo, čine osnovicu za povijesnodemografska istraživanja jer se dobiveni rezultati mogu uspoređivati s popisima žitelja iz drugih izvora. Višestruku korist takvih evidencija koje je vodila Crkva ubrzo su uvidjele i državne vlasti te se uvode anagrafski popisi, u kojima se, uz opsežnu onomastičku građu, donosi cjelokupan broj žiteljstva neke župe po obiteljima.¹⁴⁴⁹ Za razliku od matičnih knjiga krštenih, vjenčanih i umrlih, koje su se u nekim župama vodile i prije donošenja odredaba Tridentskoga sabora i Rimskoga obrednika, vrlo su rijetke knjige *Status animarum* istarskih župa starije od XIX. stoljeća.¹⁴⁵⁰

Knjiga *Status animarum* Župe Barban iz 1882. pohranjena je u župnome arhivu. Sastoji se od 479 numeriranih listova, pri čemu je određen broj njih koji se odnose na pojedina naselja, nažalost, otrgnut. Budući da podaci iz toga razloga nisu potpuni, ne može se rekonstruirati cjelokupna struktura kućanstava, stoga se u ovome radu ocrtava stanje isključivo u samome Barbanu, a ne i u ostalim pripadajućim naseljima Župe. Upisi su pisani latinicom na talijanskome jeziku, u tabličnome obliku, a pri odgonetavanju rukopisa poteškoću predstavljaju razne naknadne intervencije poput precrtavanja, dopisivanja i ponavljanja. Navode se podaci o temeljnim životnim trenucima ostvarenima do početka vođenja knjige, a najstariji datum rođenja odnosi se na 1758. godinu. U Barbanu zabilježeno je ukupno 320 žitelja – od čega 175 muškaraca (54,69%) i 145 žena (45,31%) – no pored njih stotinu ucrtan je znak križa, koji, dakako, ukazuje na njihovu smrt, stoga možemo izračunati

¹⁴⁴⁹ Više o anagrafima vidi: Ante Šupuk, „Anagraf župe šibenskog Varoša iz godine 1828.“, *Bulletin d'archives*, vol. 14, br. 1, Zagreb 2014., str. 201. – 202.

¹⁴⁵⁰ Jakov Jelinčić, „Knjiga stanja duša župe Kanfanar (*Status animarum Parrochia //! Canfanarij*)“, *Kanfanar i Kanfanarština: Zbornik radova sa znanstvenog skupa povodom 900. obljetnice prvog pisanog spomena Kanfanara, Kanfanar, 5. listopada 1996.* (ur. Josip Bratulić), Kanfanar 1998., str. 113.

da je upisanih žitelja bilo 220. Navodi se pritom 57 kućanstava, manje nego ubilježenih kuća (88) jer je pokraj nekih kućnih brojeva zapisano da je kuća prazna (*casa vuota*). Osim Barbana, navedena su još 54 sela i zaseoci koji su potpadali pod istu župu (Tablica 39.), dok ih se, usporedbe radi, na području današnje Općine Barban nalazi 20 više¹⁴⁵¹.

Tablica 39. Mjesta u sastavu Župe Barban navedena u *Status animarum* (1882.)¹⁴⁵²

Barani (<i>Barani</i>)	Fumeti (<i>Fumetti</i>)	Kujići (<i>Cuichi</i>)	Prhati (<i>Percatti</i>)
Barban (<i>Barbana</i>)	Glavani (<i>Glavani</i>)	Kvarantija (<i>Quarantia</i>)	Prnjani (<i>Porgnana</i>)
Bekanovac (<i>Beccanovaz</i>)	Gočan (<i>Golzana</i>)	Majčići (<i>Maicichi</i>)	Puntera (<i>Pontiera</i>)
Belavići (<i>Bellavichi</i>)	Goleševo (<i>Golleseva</i>)	Manjadvorci (<i>Magnadvorzi</i>)	Računići (<i>Razzunichi</i>)
Beloči (<i>Bellozi</i>)	Grabri (<i>Grabri</i>)	Maurići (<i>Maurichi</i>)	Rebići (<i>Rebichi</i>)
Bičići (<i>Bicichi</i>)	Grandići (<i>Grandichi</i>)	Melnica (<i>Melnizza</i>)	Regulići (<i>Regolichi</i>)
Biletići (<i>Billetti</i>)	Gubavica (<i>Gubavizza</i>)	Mrzlica (<i>Merslizza</i>)	Šajini (<i>Saini</i>)
Borinići (<i>Borini</i>)	Hrboki (<i>Kerbochi</i>)	Orihi (<i>Vorichi</i>)	Škitača (<i>Schitazza</i>)
Bratulići (<i>Brattellichi</i>)	Hreljići (<i>Cregli</i>)	Pavlići (<i>Paulichi</i>)	Špadi (<i>Spadi</i>)
Bulići (<i>Bullichi</i>)	Jelensko (<i>Jelensco</i>)	Petehi (<i>Petechi</i>)	Špadići (<i>Spadichi</i>)
Celići (<i>Celi</i>)	Jukići (<i>Ghiuchichi</i>)	Pisak (<i>Pesacco</i>)	Trlji (<i>Terli</i>)
Dobrani (<i>Dobrani</i>)	Jurićev Kal (<i>Giurevical</i>)	Plehuti (<i>Plecuti</i>)	Vadreš (<i>Vadris</i>)
Draguzeti	Kancelari	Poljaki	Želiski

¹⁴⁵¹ Prijedlog programa ukupnog razvoja Općine Barban 2016. – 2020. Analiza postojeće situacije, Barban 2016., str. 13. (dostupno na: <http://barban.hr/wp-content/uploads/2017/02/Prijedlog%20PUR-a%20Općine%20Barban%20-%20I.%20DIO.pdf>, pristup 25. travnja 2018.)

¹⁴⁵² Izvor: ŽU Barban, *Status animarum* (1882.)

(Dragozetti)	(Cancellari)	(Pogliachi)	(Zeleschi)
Frkeči	Kožljani	Prdajci	
(Ferchezzi)	(Cosgliani)	(Perdezzi)	

XII. 2. Klasifikacija kućanstava u Europi

Značajno mjesto u praćenju promjena i razvoja nekoga društva pripada obitelji. Opseg i obilježja tih promjena uvjetovani su stupnjem gospodarske i kulturne razvijenosti društva, širim socijalnim kontekstom, migracijskim gibanjima, kao i kvalitetom životnih uvjeta u lokalnoj zajednici,¹⁴⁵³ stoga su se zbog naglašenih tradicijskih vrijednosti struktura i dinamika funkcioniranja obitelji u prošlosti mijenjale mnogo sporije nego u novije doba¹⁴⁵⁴. Obiteljska je struktura jedan od važnih pokazatelja biosocijalne dinamike, omogućujući uvid u dobnospolni sastav i vitalnost žiteljstva.¹⁴⁵⁵

Prije svega valja razlikovati termine „obitelj“ i „kućanstvo“, koji se gdjekad pogrešno poistovjećuju. Pojam obitelji označava užu obiteljsku zajednicu koja obitava u istome kućanstvu, a koja se sastoji od roditelja i njihove neoženjene djece ili dvoje partnera koji žive u izvanbračnoj zajednici.¹⁴⁵⁶ Riječ je o jednostavnoj, osnovnoj, biološkoj, nuklearnoj ili inokosnoj obitelji.¹⁴⁵⁷ Kućanstvo, pak, podrazumijeva osnovnu stambenu jedinicu, a može biti istoznačno s obitelji samo ako su članovi potonje u međusobnome krvnom srodstvu, dok se, s

¹⁴⁵³ Krstan Malešević, „Neki aspekti promjena u strukturi seoske porodice (rezultati istraživanja u selu Pavići)“, *Sociologija sela*, god. 11, br. 40 – 42, Zagreb 1973., str. 162.; Gordana Berc – Damir Ljubotina – Slavica Blažeka, „Struktura obitelji i životni uvjeti obitelji u selu i u gradu“, *Sociologija sela*, vol. 42, br. 1 – 2 (163 – 164), str. 25.

¹⁴⁵⁴ Zagorka Pešić-Golubović, *Porodica kao ljudska zajednica: alternativa autoritarnom shvatanju porodice kao sistema prilagođenog ponašanja*, Zagreb 1981., str. 151. – 155.

¹⁴⁵⁵ Anđelko Akrap, „Demografske odrednice i obilježja obiteljske strukture stanovništva Hrvatske“, *Društvena istraživanja*, god. 10, br. 4 – 5, Zagreb 2001., str. 622.

¹⁴⁵⁶ Isto, str. 623.; Ruža First-Dilić, „Porodica i obitelj – domaćinstvo i kućanstvo“, *Revija za sociologiju*, vol. 6, br. 2 – 3, Zagreb 1976., str. 87.; Zdenka Janeković Römer, *Rod i grad: dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*, Dubrovnik 1994., str. 20.

Jean-Louis Flandrin navodi da je od XVI. do XVIII. stoljeća u zapadnoeuropskim društvima koncept obitelji bio podijeljen između pojmova zajedničkoga stanovanja i srodstva, koji su potom integrirani u današnju definiciju obitelji. Jean-Louis Flandrin, *Families in former times. Kinship, household and sexuality* (transl. by Richard Southern), Cambridge University Press, 1979., str. 4.

¹⁴⁵⁷ Ruža First-Dilić, „Porodica i obitelj“, nav. dj., str. 88.; Eugene A. Hammel – Peter Laslett, „Comparing Household Structure Over Time and Between Cultures“, *Comparative Studies in Society and History*, vol. 16, br. 1, Cambridge 1974., str. 92.

druge strane, može sastojati i od osoba koje žive pod istim krovom, ali pritom nisu ni u kakvoj srodničkoj vezi.¹⁴⁵⁸

Povijest obitelji ima složene korijene u povijesnoj demografiji ranih šezdesetih godina XX. stoljeća te u „novoj socijalnoj historiji“ istoga razdoblja.¹⁴⁵⁹ Težište se preusmjerilo s proučavanja obitelji kao zasebne zajednice na propitivanje obiteljskih struktura u specifičnim društvenim i kulturnim kontekstima te uloge procesâ industrijalizacije i urbanizacije.¹⁴⁶⁰ Povijest obitelji postaje posebnim istraživačkim područjem zahvaljujući doprinosu francuskoga povjesničara, proučavatelja kulturalne i obiteljske te povijesti djetinjstva, svakodnevlja i smrti, Philippea Ariésa, objavljivanjem njegove publikacije *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* (1960.). Prema njemu, predindustrijska višebrojna kućanstva karakterizirala je obiteljska socijalizacija, poštovale su se društvene i religijske norme, a ključnu je ulogu imao *pater familias*, dok su u modernim, nuklearnim kućanstvima naglašeni introspektivni model, odmak od nametnutih socijalnih pravila, emocionalni odnosi među članovima (pri čemu ne dominira autoritarna očinska figura), intimnost, privatnost i izolacija, nastojanja roditelja usmjerena prema pomaganju vlastitoj djeci u njihovu osamostaljivanju te autonomija potonjih u vezi s odabirom karijere, supružnika i dobi prilikom stupanja u brak.¹⁴⁶¹

Različite društvene znanosti iznjedrile su svoje teorije o kontinuitetima i promjenama u obitelji tijekom prošlosti. Jedni od prvih istraživača europske obitelji – sociolozi (poput

¹⁴⁵⁸ „Obitelj“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 8, nav. dj., str. 10.; Ruža First-Dilić, „Porodica i obitelj“, nav. dj., str. 91.

¹⁴⁵⁹ U šezdesetim godinama XX. stoljeća francuski su povijesni demografi značajno pridonijeli proučavanju povijesti obitelji te vitalnih događaja, ukazujući na važnost podataka iz crkvenih matičnih knjiga. Među njima ističu se Louis Henry i Pierre Goubert. Povijesna demografija i povijest obitelji razvile su se u dvije usporedne, ali međusobno povezane grane: jedna se nastavila koncentrirati na demografsku analizu, slijedeći Henryjevu i Goubertovu liniju; druga, pod Ariésovim utjecajem, nastavljaajući se na tradiciju antropologije i francuske socijalne historije, integrirala je u istraživanja demografsku analizu, fokusirajući se na problematiku obitelji i seksualnosti, povezujući društvenu zajednicu i sociokulturne varijable s mentalitetom, kao što je to razvidno u radovima Emmanuela Le Royja Laduriea („Family Structures and Inheritance Customs in Sixteenth-Century France“, u: Jack Goody – Joan Thirsk – E. P. Thompson (ur.), *Family and Inheritance: Rural Society in Western Europe, 1200-1800*, Cambridge University Press, 1976., str. 37. – 70.), Andréa Burguièrea („Le rituel du mariage en France: pratiques ecclésiastiques et pratiques populaires (XVIe-XVIIIe siècle)“, *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, vol. 33, br. 3, Paris 1978., str. 637. – 649.) i Jean-Louisa Flandrina (*Familles. Parenté, maison, sexualité dans l'ancienne société*, Paris 1976.). Rekonstrukcija obitelji postaje i središtem proučavanja tzv. *Cambridge Group for the History of Population and Social Structure*, koju su 1964. osnovali Peter Laslett i Edward A. Wrigley. Usp. Tamara K. Hareven, „The History of the Family“, nav. dj., str. 99. – 100.

¹⁴⁶⁰ Tamara K. Hareven, „The History of the Family“, nav. dj., str. 97.; Ista, „Family Time and Historical Time“, *Daedalus*, vol. 106, br. 2, Spring 1977., str. 57.

¹⁴⁶¹ Philippe Ariés, *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life* (transl. by Robert Baldick), New York 1962., pogl. „From the medieval family to modern family“, str. 365. – 404.; Tamara K. Hareven, „Modernization and Family History: Perspectives on Social Change“, *Signs*, vol. 2, br. 1, Autumn 1976., str. 193., 197. – 198.

Frédérica Le Playja) i antropolozi – smatraju da je u predindustrijskim društvima dominiralo složeno, prošireno kućanstvo, a da je moderna obiteljska struktura – koju odlikuje nuklearni tip kućanstva, ograničenost broja članova i djece te geografska mobilnost – rezultat procesa industrijalizacije. Toj se teoriji priključuje i ona prema kojoj je industrijalizacija narušila obiteljski sklad i jedinstvo obiteljske zajednice, poseban osjećaj solidarnosti i povezanost članova, donijevši „individualizam, egoizam i patologiju“.¹⁴⁶² Peter Laslett je, s druge strane, na temelju demografskih istraživanja na primjeru Engleske zastupao tezu da su u predindustrijskim društvima, počevši od XVI. stoljeća, prevladavala jednostavna kućanstva¹⁴⁶³, prosječno sastavljena od 4,75 članova¹⁴⁶⁴. Njegova je teorija postala predmetom kritike zbog primijenjene metodologije, ograničenosti na uske lokalne zajednice i brojčane podatke, uz inzistiranje na prosjecima. Prigovori na njegov demografski pristup objedinjeni su u sintagmi „demografija u termos boci“, koju je skovao Michael Anderson, ukazujući na demografiju koja proučava demografske procese i strukture izolirano od društvenoga konteksta.¹⁴⁶⁵

Prema broju članova i strukturi, razlikuje se nekoliko vrsta kućanstava, stoga u literaturi nalazimo na različite tipologije. Frédéric Le Play razlikovao je tri kategorije kućanstava: 1. patrijarhalno¹⁴⁶⁶ (*patriarchale famille*), koje je imalo stabilnu strukturu, poštovala se tradicija, a nakon ženidbe sva su muška djeca ostajala živjeti u istome kućanstvu;

¹⁴⁶² Tamara K. Hareven, „The History of the Family“, nav. dj., str. 96.; Edward Shorter, *The Making of the Modern Family*, nav. dj., str. 204.; Anđelka Milić, „Porodica: dijalog sociologije i istorije“, u: *Rađanje moderne porodice: sociološka hrestomatija*, Beograd 1988., str. 24.

¹⁴⁶³ Više o tome vidi: Peter Laslett, *The World We Have Lost*, Routledge, 2015., pogl. „Misbeliefs about our ancestors“, str. 81. – 105.; Isti, „Mean household size in England since the sixteenth century“, u: *Household and Family in Past Time* (ur. Peter Laslett – Richard Wall), Cambridge 1972., str. 125. – 158.; Edward A. Wrigley, „Reflections on the History of the Family“, *Daedalus*, vol. 106, br. 2, Spring 1977., str. 76.

¹⁴⁶⁴ Anđelka Milić, „Porodica: dijalog sociologije i istorije“, nav. dj., str. 20.

¹⁴⁶⁵ Usp. isto, str. 20. – 21. Autorica upućuje na Andersonovo djelo *Approaches to the History of the Western Family 1500-1914*, London 1980.

¹⁴⁶⁶ Kao patrijarhalan tip kućanstava, u središnjoj su Francuskoj u XVIII. stoljeću opstala tzv. *communautés taises*, nazvana još i *parsonniers* ili *communautés tacites*, a među glavnim obilježjima ističu se: brojnost članova koji su među sobom imenovali glavu kuće, odnosno predstavnika zajednice i upravitelja svih poslova, dijeljenje zajedničke imovine, endogamni, a nerijetko i srodnički brakovi među članovima radi očuvanja imovine. Ovaj je oblik obiteljske strukture prvi definirao Frédéric Le Play u djelu *Les Mémoires. Une famille pyrénéenne au XIXe siècle* (1857.), a neki autori uspoređuju ga sa zadržanim kućanstvima. Usp. Pierre Goubert, „La famiglia francese nel XVIII secolo“, nav. dj., str. 66.; Jasna Čapo Žmegač, „Konstrukcija modela obitelji u Europi i povijest obitelji u Hrvatskoj“, *Narodna umjetnost*, vol. 33, br. 2, Zagreb 1996., str. 189.; Martine Segalen, „Life-Course Patterns and Peasant Culture in France: A Critical Assessment“, u: *Family History at the Crossroads: A „Journal of Family History“ Reader* (ur. Tamara K. Hareven – Andrejs Plakans), New Jersey 1987., str. 219.; Martine Segalen, *Historical Anthropology of the Family*, Cambridge 1986., str. 15. – 17.; Nicolas Jonas, *La famille*, Bréal, 2007., str. 15. – 16.; Frédéric Le Play i dr., *Naissance de l'ingénieur social: Les ingénieurs des mines et la science sociale au XIXe siècle*, Paris 2008., str. 13. – 14.

2. vertikalnoprošireno trogeneracijsko (*famille souche*)¹⁴⁶⁷, također sa stabilnom strukturom, no s roditeljima ostaje živjeti samo prvorodeni sin (s vlastitom obitelji) koji je imenovan nasljednikom (a ako nije bilo sinova, ostaje najstarija kći), dok su ostala djeca stvorila vlastita kućanstva ili su, prema slobodnoj volji, ostajala u istome ako su bila nevjenčana; 3. nestabilno (*famille instable*), koje karakterizira sukcesivan odlazak potomaka nakon ženidbe te podjela nasljedstva.¹⁴⁶⁸

Edward Shorter navodi nešto drugačiju klasifikaciju, u kojoj je zadržano vertikalnoprošireno trogeneracijsko kućanstvo (*stem family*), pored kojega izdvaja još dvije vrste: nuklearno (*conjugal/nuclear family*) – sastavljeno od bračnoga para i njihove nevjenčane djece – te višestruko prošireno (*multiple family household*) u pobočnoj (braća i sestre te njihove obitelji) i vertikalnoj liniji (roditelji koji u slučaju ženidbe vlastitih potomaka i zasnivanja njihovih obitelji predstavljaju treću generaciju).¹⁴⁶⁹

John Hajnal, pak, donosi dvočlanu tipologiju obiteljskih struktura, ističući da u sjeverozapadnoj Europi prevladavaju jednostavna kućanstva (*simple household*), pri čemu djeca, odvajajući se od roditelja, zasnivaju vlastita, što uključuje slobodan odabir bračnoga partnera.¹⁴⁷⁰ Ovome obliku suprotstavlja združena kućanstva¹⁴⁷¹ (*joint households*), koja su sastavljena od višebrojnih bračnih parova jer potomci nakon ženidbe ostaju živjeti u istome kućanstvu¹⁴⁷², a otac pritom zadržava autoritet i upravlja imovinom. Brakovi su se sklapali dogovorom između roditelja supružnika, bivajući unaprijed dogovorenima, stoga se zaručnici

¹⁴⁶⁷ Edward Shorter za ovaj oblik kućanstva upotrebljava termin *stem family*, navodeći da ostali sinovi, osim prvorodenoga, nisu nasljeđivali dio imanja, već im se isplaćivao određen novčani iznos, kao i kćerima, koje su jedan dio isplate dobivale u obliku miraza prilikom udaje, a drugi tijekom predaje imovine ili nakon očeve smrti. Edward Shorter, *The Making of the Modern Family*, nav. dj., str. 39. – 40.

¹⁴⁶⁸ Peter Laslett, „Introduction: the history of the family“, u: *Household and Family in Past Time*, nav. dj., str. 16. – 17.

Le Play ističe dominaciju *famille souche* u Španjolskoj, južnoj Francuskoj i središnjoj Italiji. Vidi: Giuseppe A. Micheli, „Kinship, family and social network: the anthropological embedment of fertility change in southern Europe“, u: Gianpiero Dalla Zuanna – Giuseppe A. Micheli (ur.), *Strong Family and Low Fertility: A Paradox? New Perspectives in Interpreting Contemporary Family and Reproductive Behaviour*, Netherlands 2004., str. 82.

¹⁴⁶⁹ Edward Shorter, *The Making of the Modern Family*, nav. dj., str. 37. – 40.

¹⁴⁷⁰ Prije stupanja u brak neoženjeni mladići i neudane djevojke u sjeverozapadnoj Europi zapošljavali su se kao sluge (*life-cycle servants*) u drugim kućanstvima, u kojima su određeno vrijeme – za trajanja sklopljenoga ugovora – stanovali zajedno s gospodarom, a u društvenome smislu nisu bili u podređenome statusu u odnosu na ostale ukućane. Takvim oblikom rada stvorili su uvjete za financijsko osamostaljivanje prije ulaska u bračnu zajednicu, a to se posebice odrazilo na veću neovisnost žena. Vidi: John Hajnal, „Two Kinds of Preindustrial Household Formation System“, nav. dj., str. 473. – 475.

¹⁴⁷¹ Ovim se terminom koristi: Jasna Čapo Žmegač, „Konstrukcija modela obitelji“, nav. dj., str. 182.

¹⁴⁷² Riječ je o patrilokalnome stanovanju – novopridošla nevjesta dolazi živjeti u kuću muževa oca. Usp. David W. Haines, *An Introduction to Sociocultural Anthropology: Adaptations, Structures, Meanings*, 2nd edition, Boulder, Colorado 2017., str. 120.

vrlo malo ili uopće nisu poznavali prije samoga vjenčanja, a nevjesta je, k tomu, bila podređena svekrvi. Za razliku od prve vrste kućanstava, ona združena Hajnal ne označava geografskim pojmom, odnosno ne vezuje ih uz pojedino geografsko područje.¹⁴⁷³

Najopširniju, šestočlanu klasifikaciju iznosi engleski povjesničar Peter Laslett: 1. jednočlano kućanstvo (*solitary*) čine udovci/udovice, samci ili oni čiji je bračni status nepoznat; 2. kućanstvo u kojemu nije stvorena obiteljska struktura (*household without a family*) tvore nevjenčana braća i sestre, nevjenčani rođaci ili osobe koje žive zajedno, a nisu ni u kakvome srodstvu; 3. jednostavno kućanstvo (*simple household*) sastoji se od bračnoga para s djecom ili bez njih ili, pak, od udovca/udovice s djecom; 4. prošireno kućanstvo (*extended household*) označava nuklearnu obitelj proširenu rođacima u uzlaznoj, silaznoj i bočnoj liniji (može uključivati djeda ili baku sa statusom udovca/udovice; nevjenčanu braću i sestre samih roditelja; nevjenčane unuke ili djecu braće i sestara); 5. višestruko kućanstvo (*multiple household*) podrazumijeva više nuklearnih obitelji koje su međusobno u srodstvu i koje zajedno stanuju (supružnici u zajedničkome kućanstvu sa ženinim roditeljima ili, pak, s oženjenom djecom i njihovim supružnicima; udovac/udovica s dvoje ili više vjenčane djece; dvoje ili više oženjene djece, ali s kojima pod istim krovom ne žive njihovi roditelji ili pripadnici starije generacije¹⁴⁷⁴); 6. neodređeno kućanstvo (*household of indeterminate structure including some kinship ties*), koje uključuje nejasne rodbinske veze.¹⁴⁷⁵

Bez obzira na brojnost članova, obiteljskoj je zajednici svojstvena promjenjivost u vremenu i prostoru te specifičnost unutarnjih odnosa, stoga jedan oblik obitelji u određenome vremenskom razdoblju može prerasti u drugi zbog raznih događaja koji se izmjenjuju u njezinu životnome ciklusu (rođenja, vjenčanja, migracije, smrti). Razmatrajući raznolike transformacijske procese unutar obitelji, uviđa se kako se njezinim grananjem, odnosno ženidbom ili udajom djece, koja ne osnivaju vlastito kućanstvo nego ostaju živjeti u istome s roditeljima, dotadašnje jednostavno kućanstvo transformira u ono višestruko s većim brojem

¹⁴⁷³ John Hajnal, „Two Kinds of Preindustrial Household Formation System“, nav. dj., str. 475.

¹⁴⁷⁴ Takve se zajednice u inozemnoj literaturi nazivaju izričajem *frères*, a bile su, primjerice, zastupljene u dijelovima sjeverne i središnje Italije (Venecija, Lombardija, Toskana). Usp. npr.: Eugene A. Hammel – Peter Laslett, „Comparing Household Structure“, nav. dj., str. 24. – 25.; Jan Luiten Van Zanden, *The Long Road to the Industrial Revolution: The European Economy in a Global Perspective, 1000-1800*, Leiden 2009., str. 112.; Egidio Ivetić, „Struttura della famiglia e società a Villa di Rovigno nel 1746“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XXIII, Trieste – Rovigno 1993., str. 382.; Isti, „Aspetti della struttura familiare nell’Istria rurale del primo Ottocento: le parrocchie di Canfanaro e Dignano nel 1822“, *Quaderni giuliani di storia*, vol. 16, br. 2, Trieste 1995., str. 22., bilj. 34.; Isti, „Ceti sociali e famiglia in un centro urbano dell’Istria veneta: Parenzo nel 1775“, *Archivio veneto*, god. CXXVII, serie V, br. 181, Venezia 1996., str. 58.

¹⁴⁷⁵ *Demography – Analysis and Synthesis: A Treatise in Population* (ur. Graziella Caselli i dr.), vol. IV, 2005., str. 440.; Eugene A. Hammel – Peter Laslett, „Comparing Household Structure“, nav. dj., str. 92. – 96.

inokosnih obitelji. Prema takvom shvaćanju, Jasna Čapo Žmegač ustanovljuje kako nuklearne i proširene obitelji ne predstavljaju dva različita oblika, nego jedan tip obitelji, ali u različitim fazama njezina postojanja.¹⁴⁷⁶

XII. 3. Klasifikacija kućanstava u Barbanu

Pri proučavanju unutarregionalnoga dispariteta razlike u obiteljskim strukturama uvjetovane su ne samo kulturno-povijesnim nego i društveno-gospodarskim elementima. Tako je veći broj jednostavnih kućanstava zabilježen u gradskim sredinama, dok su u okolnim naseljima prevladavala ona složena. Takva je diferencijacija potvrđena i na hrvatskome prostoru – primjerice, u središnjoj Slavoniji u XVIII. i XIX. stoljeću¹⁴⁷⁷, kao i u Lici¹⁴⁷⁸ i Hrvatskome primorju¹⁴⁷⁹ ili, pak, u mikrocjelinama na dubrovačkome području poput Konavala u XIX. stoljeću¹⁴⁸⁰. Različitost u strukturi kućanstava razvidna je i u odnosu između Savičente kao središta feudalne jurisdikcije te okolnih naselja u njezinu sastavu – u potonjima

¹⁴⁷⁶ *Demography – Analysis and Synthesis*, nav. dj., str. 440.; Tihana Rubić – Danijela Birt, „Obiteljski život na području Krivog puta od tridesetih godina 20. stoljeća do danas. Etnografski prilog i prijedlozi za buduća istraživanja“, *Senjski zbornik*, sv. 33, Senj 2006., str. 317.

Jasna Čapo Žmegač u definiciji pojma „nuklearna obitelj“ ističe srodstvo svih članova, a u objašnjavanju pojma „proširena obitelj“ zajedničko stanovanje. Jasna Čapo Žmegač, „Seoska društvenost“, u: *Etnografija, svagdan i blagdan hrvatskog puka* (ur. Josip Bratulić – Jelena Hekman), Zagreb 1998., str. 253.

¹⁴⁷⁷ Ista [Jasna Čapo], *Vlastelinstvo Cernik: gospodarstvene i demografske promjene na hrvatskome selu u kasnome feudalizmu*, Zagreb 1991.; Ista [Jasna Čapo Žmegač], „New evidence and old theories: multiple family households in northern Croatia“, *Continuity and Change*, vol. 11, br. 3, Cambridge 1996., str. 375. – 398.

U dijelovima civilne Hrvatske i Slavonije, posebice na području nekadašnje Vojne krajine, postojale su kućne zadruge – vlasničke zajednice koje su se sastojale od većega broja članova različitih generacija, a obilježavao ih je skupni rad na zajedničkome imanju. Njihovim pripadnicima nisu bile samo osobe koje su u njima rođene i vjenčane, već i one priženjene te primljene uz odobrenje ostalih članova ili premještajem od strane krajiške uprave. Upraviteljem zadruge bio je starješina, izabran među zadrugarima, koji ju je ujedno predstavljao i u javnosti. Usp. Eugene A. Hammel, „The zadruga as process“, u: *Household and Family in Past Time*, nav. dj., str. 335. – 374. Više o kućnim zadrugama vidi npr.: Drago Roksandić, *Vojna Hrvatska – La Croatie militaire: krajiško društvo u Francuskom Carstvu (1809-1813)*, knj. I – II, Zagreb 1988.; Jasna Čapo Žmegač, „New evidence and old theories“, nav. dj., str. 377. – 379.; Dragutin Pavličević, *Hrvatske kućne zadruge I (do 1881)*, Zagreb 1989.; Ista, *Hrvatske kućne/obiteljske zadruge*, sv. I – II, Zagreb 2010.

¹⁴⁷⁸ Milana Černelić, „Običajno-pravni i imovinski aspekti života u obiteljskim zadrugama Like“, *Senjski zbornik*, vol. 36, Senj 2009., str. 301. – 322.

¹⁴⁷⁹ Katica Barbarić – Sanja Škrgatić, „Nasljeđivanje zemlje i usitnjavanje obiteljskih posjeda u Vinodolu u 19. stoljeću“, *Vinodolski zbornik*, br. 16, Krk 2015., str. 72. – 99.

¹⁴⁸⁰ Rina Kralj-Brassard, „Ljudi, kuća i baština: promjene u strukturi jedne konavoske obitelji“, *Etnološka tribina*, vol. 38, br. 31, Zagreb 2008., str. 127. – 146.; Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 31.

su od početka XVII. do početka XIX. stoljeća proširena i višestruka kućanstva bila brojnija i napučenija nego u samome kaštelu.¹⁴⁸¹

Analiza knjige *Status animarum* Župe Barban pokazala je da su u samome Barbanu prevladavala kućanstva sastavljena od nuklearnih obitelji, kojih je bilo 33, čineći više od polovine, pa možemo pretpostaviti da su proširene i višestruke obitelji bile brojnije u okolnim selima u kojima je njihova opstojnost ponajprije bila vezana uz obrađivanje zemljišnoga posjeda te je, shodno tomu, pojačana potreba za radnom snagom u istome kućanstvu okupljala veći broj članova. Potom slijede višestruka kućanstva (njih 16), u kojima je živjelo više rodbinski povezanih obiteljskih zajednica – prosječno je u njima suživot dijelilo 9 članova. Zabilježena su tri kućanstva bez stvorene obiteljske strukture, koja su mahom činila nevjenčana braća i sestre, dok je udio sljedećih po brojnosti – onih jednočlanih i proširenih – bio jednak. Najmanji je udio zamjetan u kategoriji neodređenih kućanstava, pri čemu je u Barbanu ustanovljeno samo jedno takvoga tipa.

Jednostavna kućanstva činila su najviši udio (57,3%) i u Rovinjskome Selu¹⁴⁸² polovinom XVIII. stoljeća, a udio onih proširenih iznosio je petinu. Takva se struktura podudara s onom u zapadnoj i središnjoj Europi u istome razdoblju.¹⁴⁸³ U još je pokojim istarskim župama izražena dominacija jednostavnih kućanstava – godine 1814. potonja su u Savičenti zauzimala 54,3%¹⁴⁸⁴, dok je 1822. u Kanfanaru udio iznosio 60,6%, a u Vodnjanu 75,1%.¹⁴⁸⁵ I na jugu Hrvatske, u Župi Komin – usporedbom podataka iznesenih za posljednje godine XVIII. i prvu trećinu XIX. stoljeća – uočava se konstantno povećanje broja jednostavnih obiteljskih struktura, na koje je 1831. otpadalo 59,26%, a glavni je uzrok tomu dioba višestrukih kućanstava.¹⁴⁸⁶ U Konavlima je, pak, radi sprečavanja diobe zemlje i osiguravanja opstanka obitelji bio ukorijenjen zadružni način života, s težnjom prema vertikalnomu i horizontalnomu širenju, stoga su prevladavajućim oblikom obiteljske strukture bile „neodijeljene kuće“, u kakvima je 1830. živjelo oko tri četvrtine svih obitelji.¹⁴⁸⁷

¹⁴⁸¹ Usp. Danijela Doblanić, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 123. – 132.

¹⁴⁸² Egidio Ivetic, „Struttura della famiglia“, nav. dj., str. 383.

¹⁴⁸³ Isto, str. 382. O zastupljenosti pojedinih tipova kućanstava u sjeverozapadnoj, zapadnoj i središnjoj, mediteranskoj i istočnoj Europi opširnije vidi: Richard Wall, „The Household“, u: *Encyclopedia of European social history*, nav. dj., vol. 4, potpoglavlja „European Family and Household Systems“ i „Geography of European Household Forms“, str. 110. – 119.

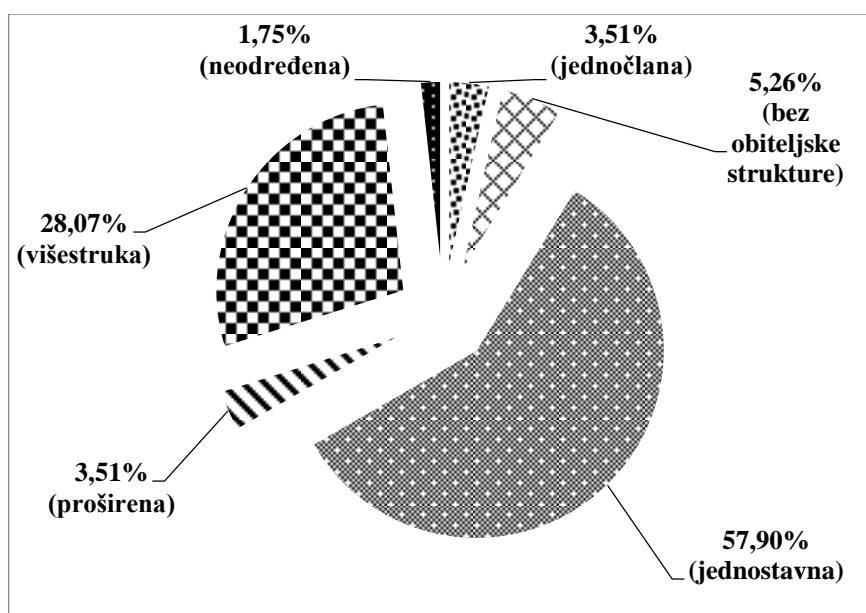
¹⁴⁸⁴ Danijela Doblanić, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 229.

¹⁴⁸⁵ Egidio Ivetic, „Aspetti della struttura familiare“, nav. dj., str. 23., 26.

¹⁴⁸⁶ Maja Šunjić, „Stanovništvo Komina u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća“, *Povijesni prilozi*, br. 37, Zagreb 2009., str. 331. – 332.

¹⁴⁸⁷ Niko Kapetanić – Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, nav. dj., str. 330. – 333., 336.

Grafikon 76. Klasifikacija kućanstava u Barbanu (1882.)¹⁴⁸⁸

Na Grafikonu 77. možemo vidjeti koliki je bio broj članova unutar kućanstava – najmanje ih je bilo jednočlanih, a najviše dvočlanih, nakon čega slijede ona brojnija u kojima je zajedno živjelo između 4 i 7 članova. Jednak je udio zabilježen kod tročlanih i petočlanih kućanstava, kao i onih u kojima je suživot dijelilo više od 10 članova, dok su najmanji udio imala ona devetočlana. Zanimljivo je spomenuti dva najbrojnija kućanstva koja je činilo ukupno 13 članova. U prvome je Maddalena, udovica Giovannija Cleve, živjela s osmero svoje djece i s obiteljima dvojice sinova, dok je za trojicu njezinih sinova navedeno da su odsutni (*absente*). U drugome je kućedomaćin, udovac Luca Luch, podrijetlom iz Karnije, stanovao s četvero djece, pri čemu su dvojica sinova zasnovala obitelji koje su dijelile krov u zajedničkome kućanstvu.

Sredinom ranijega, XVIII. stoljeća, istarski je prosjek iznosio 5 članova po kućanstvu. Sličan je prosjek (4,72) zabilježen u Rovinjskome Selu¹⁴⁸⁹ te u Župi Savičenta¹⁴⁹⁰. Broj ukućana u prvoj polovini *Ottocenta* kretao se od 5 do 6 članova i na dalmatinskome području, primjerice, u Župi Orah kod Vrgorca¹⁴⁹¹, Kominu¹⁴⁹², Rogotinu¹⁴⁹³, na Braču i u

¹⁴⁸⁸ Izvor: ŽU Barban, *Status animarum* (1882.)

¹⁴⁸⁹ Egidio Ivetic, „Struttura della famiglia“, nav. dj., str. 379.

¹⁴⁹⁰ Danijela Doblanić, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 126.

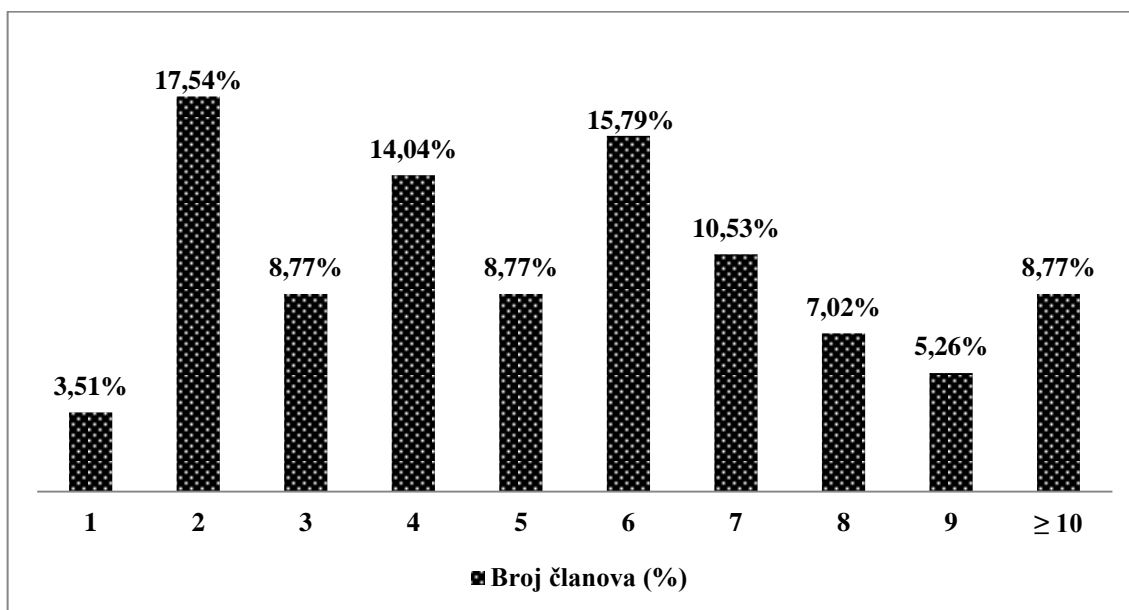
¹⁴⁹¹ Ivan Madžar – Vlado Pavičić, „Župa Orah – demografska obilježja u osvit 19. stoljeća“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 52, br. 2, Zagreb – Dubrovnik 2014., str. 490.

¹⁴⁹² Maja Šunjić, „Stanovništvo Komina“, nav. dj., str. 331.

¹⁴⁹³ Ista, „Stanovništvo Rogotina“, nav. dj., str. 382. – 383.

Kaštelima,¹⁴⁹⁴ potom na Mljetu i Lastovu,¹⁴⁹⁵ te Pelješcu¹⁴⁹⁶, dok 6,5 članova bilježi Šolta¹⁴⁹⁷. Gotovo upola manji prosječan broj ukućana imali su Dubrovnik (3,25) i Cavtat (3,46)¹⁴⁹⁸, dok je u unutrašnjosti Konavala značajno premašen dubrovački prosjek, prelazeći 8 članova po kućanstvu, a 1880. povećao se na 8,56 u Župi Pridvorje¹⁴⁹⁹. Napučenija su kućanstva bila i u zapadnoslavonskome naselju Cernik, koje je već početkom XIX. stoljeća u prosjeku brojilo između 6 i 8 članova.¹⁵⁰⁰

Grafikon 77. Veličina kućanstava u Barbanu (1882.)¹⁵⁰¹

¹⁴⁹⁴ Mladen Andreis, „Stanovništvo Kaštela u prvoj polovici 18. stoljeća“, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, sv. 15, Split 1999., str. 99.

¹⁴⁹⁵ Niko Kapetanić – Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, nav. dj., str. 303.

¹⁴⁹⁶ Nenad Vekarić, *Stanovništvo poluotoka Pelješca*, nav. dj., str. 113.

¹⁴⁹⁷ Mladen Andreis, „Stanovništvo Kaštela“, nav. dj., str. 99.

¹⁴⁹⁸ Niko Kapetanić – Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, nav. dj., str. 303.

¹⁴⁹⁹ Isto, str. 300., 305.

¹⁵⁰⁰ Jasna Čapo, *Vlastelinstvo Cernik*, nav. dj., str. 160.; Ista [Jasna Čapo Žmegač], „New evidence and old theories“, nav. dj., str. 383.

¹⁵⁰¹ Izvor: ŽU Barban, *Status animarum* (1882.)

XII. 4. Struktura kućanstava

Udio supružnikâ u ukupnoj strukturi kućanstava iznosio je trećinu. Muškarci su u prosjeku ulazili u brak s 25, a žene s 23 godine; parovi su prosječno imali troje djece. Proširena kućanstva uključivala su unuke, dok su ona bez obiteljske strukture uglavnom činila nevjenčana braća i sestre, a manjim dijelom rođaci. Samohranih majkâ, samaca i udovaca bez djece bilo je vrlo malo. U kućanstvima sastavljenima od osoba nepovezanih krvnim srodstvom uglavnom su zajedno stanovale duhovne osobe i sluškinje, kojih je također bio neznatan broj. Pomoćno je osoblje za svoje usluge dobivalo smještaj, hranu i ponešto novaca¹⁵⁰², a njihov udio iznosio je oko 2%. Prema navodima Zdenke Janeković Römer, kućna poslugâ dijelila je isti krov sa svojim gospodarima, a poslovima i načinom života bila je integrirana u obitelj. Budući da ljubavne veze gospodarâ i sluškinja nisu bile nepoznanica, one su imale stanovit utjecaj na strukturu kućanstva; naime, ona se mijenjala jer su djeca rođena u takvim vezama često živjela u očevoj kući.¹⁵⁰³ No, Egidio Ivetic, analizirajući strukturu kućanstava u Župi Vodnjan, gdje 1822. nije upisan nijedan član kućanstva koji bi pripadao kategoriji slugu, iznosi pretpostavku kako je pomoćno osoblje možebitno živjelo u vlastitim kućanstvima sa svojim obiteljima. U Kanfanaru je, pak, iste godine služinčad zauzimala udio od 3,8% u ukupnome broju žiteljstva.¹⁵⁰⁴

Premda malobrojni, zabilježeni su i ponovni brakovi – za razliku od podataka u istraženim maticama vjenčanih barbanske župe, u knjizi *Status animarum* navodi se izrijekom koji su brak po redu udovci i udovice sklopili nakon smrti bračnoga partnera, kao i ime(na) i prezime(na) prijašnjega/prijašnjih supružnika. Zanimljivo je spomenuti da su se neki udovci vjenčali svega nekoliko mjeseci nakon suprugine smrti. U žena zabilježena su samo dva primjera ponovne udaje, dok su muškarci češće ulazili u drugi, treći, pa čak i četvrti brak.

Ponovna ženidba jednoga od roditelja ovisila je o rješavanju egzistencijalnih pitanja, ali i o tipu obiteljske strukture. U nuklearnim obiteljima, u kojima je broj radno sposobnih članova bio malen, gubitak umrloga roditelja morao se što prije nadomjestiti jer su majčinom smrću djeca ostajala nezbrinuta, a očevom je, pak, nastupio problem prehranjivanja obitelji. Također, ako su djeca bila maloljetna, preživjeli roditelj tražio je zamjenu umrlome. Za razliku od južnih Hrvata, u kojih je prevladavao tip složenih obitelji i rjeđe stupanje u ponovni

¹⁵⁰² Egidio Ivetic, „Aspetti della struttura familiare“, nav. dj., str. 13.

¹⁵⁰³ Zdenka Janeković Römer, *Rod i grad*, nav. dj., str. 41.

¹⁵⁰⁴ Egidio Ivetic, „Aspetti della struttura familiare“, nav. dj., str. 13. – 14., 19.

brak,¹⁵⁰⁵ u Zagrebu¹⁵⁰⁶ je udio udovaca i udovica dosezao gotovo 30%, dok su u Slavoniji¹⁵⁰⁷ krajem XIX. stoljeća zabilježene još više vrijednosti, čime su višestruko nadmašene one u primorskim krajevima.

Tablica 40. Struktura kućanstava u Barbanu (1882.)¹⁵⁰⁸

Bračni parovi	32,79%	Djeca udovica	5,63%
Djeca bračnih parova	38,13%	Djeca udovaca	3,75%
Unuci	7,19%	Nezakonita djeca	1,56%
Nevjenčana braća i sestre	2,5%	Rodaci	0,94%
Samohrane majke	0,63%	Duhovne osobe	0,94%
Samci	0,31%	Sluge	0,63%
Udovice	1,25%	Služkinje	0,94%
Udovci	1,56%	Neodređeno	1,25%

XII. 5. Dobna struktura umrlih

Razmatrajući dobnu strukturu osoba upisanih u knjigu *Status animarum* pored kojih je ucrtan znak križa (Tablica 41.), valja uočiti kako je najveća smrtnost zabilježena u najmlađoj dobnoj skupini od 0 do 14 godina, dok je ona najmanja u dobnome kontingentu od 50 do 54 godina. Nijedna muška osoba nije umrla u dobi od 50 do 54 godine, dok je u žena takvo stanje primjetno u prijašnjemu dobnom razredu (od 45 do 49 godina).

¹⁵⁰⁵ Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 60. – 61.

¹⁵⁰⁶ Ante Gabričević, „Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida“, nav. dj., str. 244.

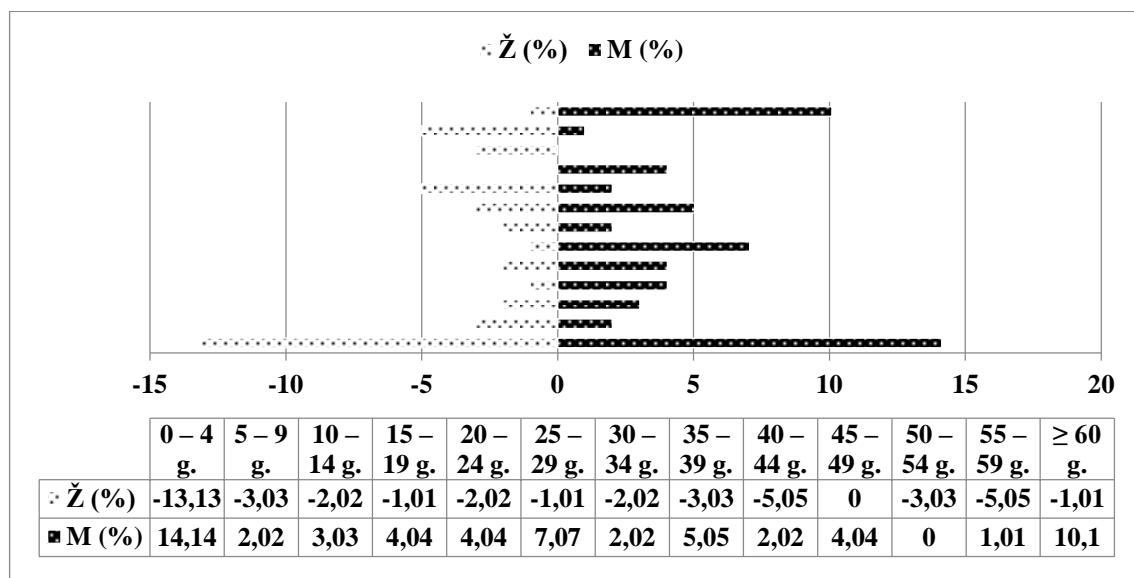
¹⁵⁰⁷ Tamara Alebić – Irena Ipšić – Božena Vranješ-Šoljan, „Stanovništvo Drenovaca“, nav. dj., str. 87.

¹⁵⁰⁸ Izvor: ŽU Barban, *Status animarum* (1882.)

Tablica 41. Dobna struktura umrlih u Barbanu (1882.)¹⁵⁰⁹

Dobna skupina	Muškarci		Žene		Ukupno	
	Broj	Udio (%)	Broj	Udio (%)	Broj	Udio (%)
0 – 4	14	14,14%	13	13,13%	27	27,27%
5 – 9	2	2,02%	3	3,03%	5	5,05%
10 – 14	3	3,03%	2	2,02%	5	5,05%
15 – 19	4	4,04%	1	1,01%	5	5,05%
20 – 24	4	4,04%	2	2,02%	6	6,06%
25 – 29	7	7,07%	1	1,01%	8	8,08%
30 – 34	2	2,02%	2	2,02%	4	4,04%
35 – 39	5	5,05%	3	3,03%	8	8,08%
40 – 44	2	2,02%	5	5,05%	7	7,07%
45 – 49	4	4,04%	0	0%	4	4,04%
50 – 54	0	0%	3	3,03%	3	3,03%
55 – 59	1	1,01%	5	5,05%	6	6,06%
≥ 60	10	10,1%	1	1,01%	11	11,11%
UKUPNO	58	58,59%	41	41,41%	99	100%

Grafikon 78. Dobna struktura umrlih u Barbanu (1882.)¹⁵¹⁰

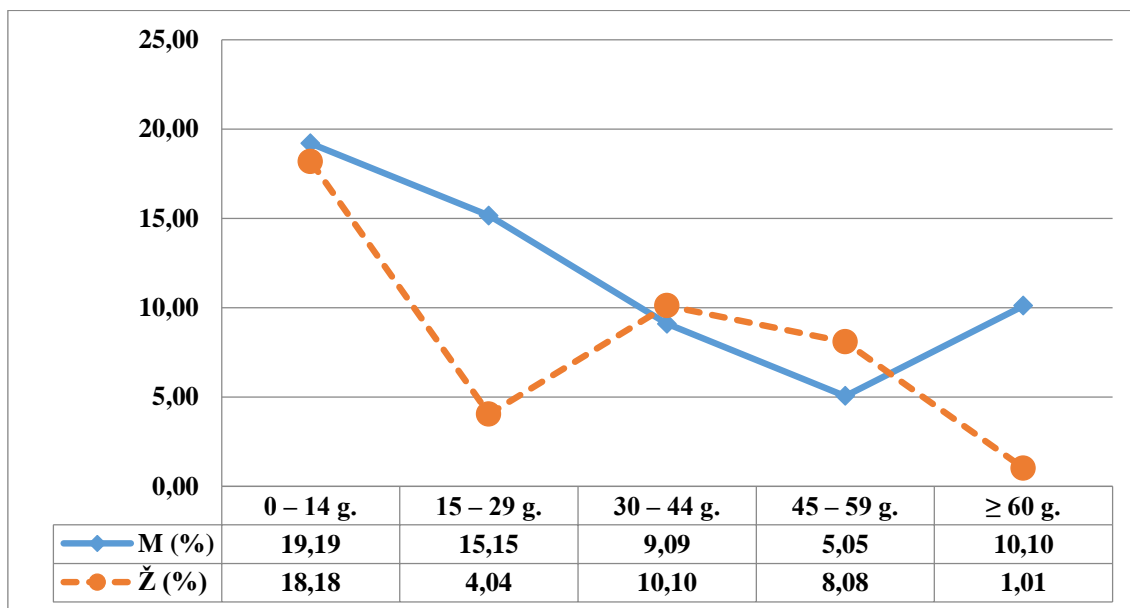

¹⁵⁰⁹ Na istome mjestu.

¹⁵¹⁰ Na istome mjestu.

Iz Grafikona 79. razvidno je kako u žena stopa smrtnosti u drugoj dobnoj skupini (od 15 do 29 godina) naglo opada te su u onim idućima vidljive oscilacije, pri čemu je najveći pad zamjetan u posljednjemu dobnom kontingentu (iznad 60 godina). U muškaraca se, s druge strane, osjetan pad primjećuje do 59. godine, a zatim vrijednosti ponovno rastu u skupini s najvišom životnom dobi, za razliku od žena.

Grafikon 79. Dobna struktura umrlih u Barbanu (1882.)¹⁵¹¹

XII. 6. Prezimena i provenijencija

Na temelju antroponimijskoga korpusa možemo uočiti koja su bila zastupljena prezimena u onodobnome Barbanu te između kojih su se obitelji sklapale ženidbene i rodbinske veze. Premda je broj prezimena prilično raznolik, većina ih se ponavlja jer se neki bračni parovi više puta pojavljuju u ulozi roditelja. Pored vlastitoga imena i prezimena, kao dopunska se oznaka individualnosti razvio obiteljski nadimak, uvjetovan društvenim razlozima, kojim se pojedinac identificira kao pripadnik određenoj obitelji, razlikujući se u odnosu na matičnu porodicu, od koje se odvojio zadržavši prezime svojega pretka. Upotrebljava se ponajprije u govornome jeziku radi diferenciranja unutar skupine istih prezimenjaka, a tu primarnu ulogu ostvaruje upravo u potpunome razlikovanju od patronima

¹⁵¹¹ Na istome mjestu.

jer je nastao drugačijom motivacijom i iz nejezičnih razloga.¹⁵¹² Njegova je „fonološka postava osnove (...) različita od fonološke postave prezimena obitelji koja se njime imenuje“¹⁵¹³. O široj prepoznatljivosti obiteljskoga nadimka u usporedbi s prezimenom svjedoči, primjerice, citat Nikole Kustića: „Ima slučajeva da najbliži susjedi (kuća do kuće) ne znaju jedni drugima službeno prezime, nego se dozivaju obiteljskim nadimkom.“¹⁵¹⁴.

Za razliku od prezimena, koje označava „stalnu, nasljednu i nepromjenljivu identifikacijsku oznaku koja ima službeno-pravni status“¹⁵¹⁵, obiteljskom je nadimku svojstvena relativna nasljednost jer se tijekom stanovitoga vremena nasljeđuje prenoseći se s generacije na generaciju te se može, ali i ne mora osamostaliti, odnosno pretvoriti u novo prezime, već može iščeznuti ili se zamijeniti novim nadimkom¹⁵¹⁶, stoga predstavlja živu onomastičku kategoriju¹⁵¹⁷, oviseći o izvanjezičnim čimbenicima.

Osim prihvaćenoga termina „obiteljski nadimak“, u antroponomastičkim se radovima prije njegova ustaljivanja nailazilo na još šest izričaja: „nadimak“¹⁵¹⁸, „ime po kući“¹⁵¹⁹, „obiteljski nadimak u službi prezimena ili neslužbeno prezime“¹⁵²⁰, „porodični nadimak“¹⁵²¹, „porodično (neslužbeno) prezime“¹⁵²², „sekundarno ili drugo prezime“¹⁵²³. Obiteljski nadimci nastaju u relativno zatvorenim, mahom seoskim zajednicama¹⁵²⁴ – ali i u omanjim gradskim – u kojima je intenzivnija komunikacija žitelja i međusobno poznavanje, kao i razvijenija mreža

¹⁵¹² Usp. Nikola Kustić, „O semantičkom sadržaju i tvorbi obiteljskih nadimaka u gradu Pagu“, *Folia onomastica Croatica*, knj. 2, Zagreb 1993., str. 80. – 81.; Živko Bjelanović, „Obiteljski nadimci u sjevernoj Dalmaciji“, *Onomastica Jugoslavica*, vol. 8, Zagreb 1979., str. 75.

¹⁵¹³ Anđela Frančić, „Međimurski obiteljski nadimci“, *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, vol. 20, br. 1, Zagreb 1994., str. 33.

¹⁵¹⁴ Nikola Kustić, „O semantičkom sadržaju“, nav. dj., str. 80.

¹⁵¹⁵ Petar Šimunović, *Naša prezimena*, Zagreb 1985., str. 16.

¹⁵¹⁶ Ankica Čilaš Šimpraga, „Obiteljski nadimci u Promini“, *Folia onomastica Croatica*, knj. 15, Zagreb 2007., str. 39. – 40.

¹⁵¹⁷ Anđela Frančić, „Međimurski obiteljski nadimci“, nav. dj., str. 36.

¹⁵¹⁸ Stjepko Debeljak, „Nadimci u okolini Sv. Ivana na Zelini“, *Zbornik za narodni život i običaje*, knj. 16, Zagreb 1911., str. 20. Navedeno prema: Ines Virč, „Obiteljski nadimci u Zasadbregu“, *Folia onomastica Croatica*, knj. 17, Zagreb 2008., str. 173.

¹⁵¹⁹ Mijo Lončarić, „Prilog tvorbi živih imena u kajkavskom narječju“, *Četrta jugoslovenska onomastična konferenca: zbornik referatov*, Ljubljana 1981., str. 343. Navedeno prema: Ines Virč, „Obiteljski nadimci u Zasadbregu“, nav. dj., str. 173.

¹⁵²⁰ Eugenija Barić, „Rusinska prezimena“, *Četrta jugoslovenska onomastična konferenca*, nav. dj., str. 228. Navedeno prema: Ines Virč, „Obiteljski nadimci u Zasadbregu“, nav. dj., str. 173.

¹⁵²¹ Stjepan Sekereš, „Slavonski porodični nadimci“, *Onomastica Jugoslavica*, vol. 3 – 4, Zagreb 1973. – 1974., str. 141. – 151. Navedeno prema: Ines Virč, „Obiteljski nadimci u Zasadbregu“, nav. dj., str. 173.

¹⁵²² *Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika*, Skopje 1983., str. 270. Navedeno prema: Ines Virč, „Obiteljski nadimci u Zasadbregu“, nav. dj., str. 173.

¹⁵²³ Pavle Rogić, „Lična i porodična imena u jeziku“, *Rad JAZU*, knj. 303, Zagreb 1955., str. 215.; Živko Bjelanović, „Obiteljski nadimci u sjevernoj Dalmaciji“, nav. dj., str. 75. – 92. Navedeno prema: Ines Virč, „Obiteljski nadimci u Zasadbregu“, nav. dj., str. 173.

¹⁵²⁴ Anđela Frančić, „Međimurski obiteljski nadimci“, nav. dj., str. 37.

rodbinskih odnosa, stoga se koriste kao sredstvo identifikacije obitelji istoga prezimena u bližemu susjedstvu. U obrađenoj knjizi *Status animarum* pojavljuje se sljedeći korpus prezimena prikazanih u Tablici 42., uz napomenu da se obiteljski nadimci ovdje donose u zagradama.

Tablica 42. Prezimena u Barbanu (1882.)¹⁵²⁵

<i>Adminich</i>	<i>Codan</i>	<i>Grudich</i>	<i>Milloicovich</i> (<i>Giuca</i>)	<i>Salamon</i>
<i>Agostinis</i>	<i>Collich (Clacco)</i>	<i>Hervatin</i>	<i>Mirai</i>	<i>Smilovich</i>
<i>Andriancich</i>	<i>Collich</i> (<i>Gobo</i>)	<i>Hliba</i>	<i>Miletich</i> (<i>Russin</i>)	<i>Spada</i> (<i>Blisnach</i>)
<i>Bachia</i>	<i>Conovich</i>	<i>Ivetta</i>	<i>Mohorovich</i>	<i>Stancovich</i>
<i>Banich</i> (<i>Faraguna</i>)	<i>Damianich</i>	<i>Jadrinovaz</i>	<i>Mohorovich</i> (<i>Turina</i>)	<i>Stanich</i>
<i>Barach</i>	<i>Deletti</i>	<i>Juranich</i>	<i>Pavetich</i>	<i>Sugar (Ticich)</i>
<i>Battel</i>	<i>Didoj</i>	<i>Juricich (Bros)</i>	<i>Pechizza</i>	<i>Svezich</i>
<i>Battel</i> (<i>Matolinaz</i>)	<i>Dobrich</i> (<i>Dodo</i>)	<i>Licini</i>	<i>Petrich</i> (<i>Cancellar</i>)	<i>Totter</i>
<i>Battelich</i>	<i>Dusman</i>	<i>Lius</i>	<i>Pisani</i>	<i>Trampus</i>
<i>Billich</i>	<i>Fachinetti</i>	<i>Loschaz</i>	<i>Pogliach</i>	<i>Verbanaz</i>
<i>Biloslavo</i>	<i>Faraguna</i>	<i>Luch</i>	<i>Pogliach</i> (<i>Poravia</i>)	<i>Vidali</i>
<i>Borach</i>	<i>Filippich</i>	<i>Malabotich</i>	<i>Poldrugovaz</i>	<i>Villan</i>

¹⁵²⁵ Izvor: ŽU Barban, *Status animarum* (1882.)

<i>Budich</i>	<i>Francovich</i>	<i>Manzin</i>	<i>Puntil</i>	<i>Virtich</i>
<i>Callebich</i> <i>(Pales)</i>	<i>Fumetta</i>	<i>Manzoni</i>	<i>Radessich</i>	<i>Viscovich</i> <i>(Becarich)</i>
<i>Capponi</i>	<i>Gambin</i>	<i>Marculin</i> <i>(Chiachia)</i>	<i>Raico</i>	<i>Zaulovich</i>
<i>Cavonegro</i>	<i>Gergorovich</i> <i>(Petech)</i>	<i>Mechia</i>	<i>Raico</i> <i>(Claivan Petech)</i>	<i>Zubban</i>
<i>Celia</i>	<i>Giacometti</i>	<i>Mengotti</i>	<i>Riosa</i>	<i>Zustovich</i>
<i>Cettina</i>	<i>Giuranich</i>	<i>Mengovich</i>	<i>Rochuzzi</i>	
<i>Cleva</i>	<i>Glavas</i>	<i>Micoli</i>	<i>Roinich (Grabar)</i>	
<i>Cocotich</i> <i>(Farcalanaz)</i>	<i>Glavina</i>	<i>Miletich</i>	<i>Rutter</i>	

Budući da se pored bračnih parova upisivao kućni broj i mjesto iz kojega su potjecali, može se pratiti i dinamika migracijskih kretanja. Domaće mladenke udale su se za mladoženje iz: Filipane, Kršana, Marčane, Mutvorana, Labina, Roča, Vodnjana i Žminja. Zaručnici su također pronalazili nevjeste izvan barbanske župe, koje su dolazile iz: Cresa, Gologorice, Krbuna, Labina, Savičente, Vižinade i Vodnjana. Uz izravne se doseljenike upisivao naziv mjesta iz kojega su potjecali. Iz talijanskih su pokrajina tako ovamo pristigli Tommaso Rutter s područja Goričke grofovije te članovi obitelji Agostinis, Luch i Puntil iz Karnije.

XII. 7. Zaključno o knjizi *Status animarum*

Analizirana knjiga *Status animarum* Župe Barban predstavlja vrijedno i vjerodostojno povijesno vrelo za proučavanje obiteljske i društvene povijesti, na temelju kojega možemo oslikati stvarnost u obuhvaćenome periodu. Žiteljstvo se može promatrati s različitih

aspekata: prema broju i strukturi kućanstava, dobno-spolnome i socijalnome sastavu, vremenu stupanja u brak, broju djece u obitelji te udjelu one rođene izvan braka, kao i prema raznim drugim kriterijima. Budući da su zbirno popisane poimenične obiteljske zajednice sastavljene od bračnih parova, udovaca i udovica, s djecom ili bez nje, podaci omogućuju ustanovljavanje broja članova koji u istome kućanstvu stanuju s kućedomaćinom te onih pridruženih, bez obzira na to jesu li bili u krvnome srodstvu ili ne. Potonji su najčešće bili pripadnicima slabo zastupljene kategorije kućnoga osoblja, koje je živjelo u zajednici s malobrojnim upisanim osobama duhovnoga staleža.

Raščlambom je razvidno kako je u Barbanu prevladavao tip jednostavnih kućanstava, koje su ponajviše tvorili supružnici. Pritom valja napomenuti kako su se unutar samih obitelji odvijale promjene, a jedan je od razloga ženidba ili udaja djece i posljedično odvajanje, odnosno osnivanje novoga kućanstva ili, pak, proširivanje postojećega koje se preobražava u višestruko ako vjenčano potomstvo ostane živjeti s roditeljima u istome kućanstvu.

Iz knjige *Status animarum* mogu se crpiti podaci o prezimenima, na temelju kojih se može utvrditi podrijetlo neke osobe, a štokad je ubilježeno i mjesto iz kojega ona potječe, svjedočeći o fenomenu doseljavanja. Bilješke o odlasku zaručnikâ i zaručnica u drugu obitelj ili naselje/grad pridonose razmatranju migracijskih gibanja. Prikazivanje vitalnih događaja ljudskoga života te određenih elemenata povijesti svakodnevice od nemale je važnosti u rekonstrukciji mikrosvijeta lokalne zajednice u promatranome razdoblju.

XIII. ZAKLJUČAK

Barban se u razdoblju od 1815. do 1900. nalazio u sastavu austrijskoga dijela Dvojne Monarhije, potpadajući pod vodnjanski kotar, a u crkvenome smislu nalazeći se pod jurisdikcijom Puljske (a od 1830. Porečke i Puljske) biskupije. Dok su u doba mletačke te Prve austrijske i kratkotrajne francuske uprave razvidne veće oscilacije u kretanju broja stanovnika, koje su povezane s činjenicom da je popisima iz pojedinih godina obuhvaćen različit broj pripadajućih naselja unutar Župe, od uspostavljanja Druge austrijske uprave pa do kraja XIX. stoljeća broj se žitelja Barbanštine kretao između 2.000 i 2.932, bilježeći konstantan porast od prvoga modernoga popisa žiteljstva iz 1857. nadalje, nastavljajući se na trend njegova kretanja na čitavome prostoru bivše mletačke Istre. Stopa prirodne promjene stanovništva ukazuje na predtranzicijske vrijednosti, s visokim stopama nataliteta i mortaliteta, slične onima u drugim istarskim župama, bilježeći pad u periodu od 1840-ih do 1870-ih, što je bilo povezano s godinama oskudice i haranja zaraznih bolesti, dok je u posljednjoj trećini *Ottocenta* vidljiv lagan prirodni prirast.

Budući da je riječ o ruralnoj sredini, stanovništvo se pretežito bavilo poljoprivredom, stoga su na sezonsko kretanje začeca i rođenja uvelike utjecale gospodarske aktivnosti, a značajnu su ulogu imale i crkvene norme. U skladu s time, najviše je začeca bilo u proljetnim mjesecima, a najmanje u jesenskim, kada su žitelji bili zaokupljeni obavljanjem intenzivnih ratarskih poslova. Usporednom analizom utvrđen je visok stupanj sličnosti u rasporedu začeca s drugim istarskim, ali i pojedinim župama na području sjeverozapadne, istočne i južne Hrvatske, kao i sa slovenskom župom Sv. Martin-Velenje.

Učestalost rađanja blizanaca u Župi Barban bila je vrlo mala, neznatno niža od hrvatskoga prosjeka, dok broj nezakonito rođene djece ukazuje na višu vrijednost, pokazujući sličnosti sa župama Tar, Labin i Pula te neznatno nadvisujući dalmatinski prosjek, dok je u kontinentalnim hrvatskim krajevima udio bio neusporedivo viši. Funkciju krstitelja, osim barbanskoga župnika, mogli su vršiti i upravitelji drugih župa, ali i druge duhovne osobe poput njihova pomoćnika, kanonika i kapelana, dok su hitno krštenje, i zakonite i nezakonite djece koja su se nalazila u životnoj opasnosti – pri čemu su ona iz potonje kategorije imala nepovoljniji položaj u društvu – mogle obavljati primalje, koje su morale biti katolikinje. Iako su se krštenicima često nadijevala imena prema njihovim očevima i djedovima ili majkama, bio je zastupljen i običaj imenovanja prema katoličkomu kalendaru.

U okviru razmatranja problematike socijalne slojevitosti pruža se uvid u profesionalnu strukturu zajednice. Upisi krštenikâ pružaju obilje podataka o raznim društvenim slojevima kojima su pripadali roditelji i krsni kumovi djece. S obzirom na agrarni karakter Župe, prevladavala je skupina poljoprivrednika, ali svakako valja istaknuti da su zabilježeni i obrtnici različitih struka te vršitelji brojnih ostalih zanimanja, kao i građani, zbog čega se Barban nije umnogome razlikovao od ostalih istarskih središta. Pored izvornih žitelja Barbanštine, bilo je i onih krsnih kumova koji su dolazili iz drugih istarskih, ali i kvarnerskih i dalmatinskih mjesta i otoka te osobito iz Italije i Slovenije, što svjedoči o razvijenim migracijskim kontaktima.

Na temelju analize sezonskoga rasporeda vjenčanja utvrđeno je kako je u vrijeme korizmenoga i božićnoga posta te pojačane gospodarske aktivnosti zabilježen manji broj svadbâ. To ukazuje na činjenicu da su na sklapanje brakova značajan utjecaj imala crkvena pravila, kao i način života, odnosno opseg radnih obveza. Najviši udio vjenčanja u studenome ne začuđuje jer tada prestaju radovi u polju, a komparativnom metodom ustanovljene su sličnosti glede jesenskoga maksimuma s drugim istarskim agrarnim sredinama – dok je u onim gradskim prevladavao vrhunac u veljači – ali i s pojedinim župama na južnodalmatinskome, dubrovačkome i posavskome području. Prosječna stopa nupcijaliteta u Barbanu bila je sličnija onoj u krajevima sjeverozapadne i istočne Hrvatske nego u njezinu južnome dijelu jer je u potonjemu najranije započeo proces demografske tranzicije, koji je, osim nižim stopama nataliteta i mortaliteta, obilježen i stupanjem u brak u kasnijoj dobi, što je uvjetovalo nižu stopu nupcijaliteta.

Dob mladenaca pri ulasku u brak ovisila je o društveno-gospodarskim odnosima i demografskim trendovima, ali i o razini obrazovanja i životnoga standarda, stoga se, za razliku od gradova, na Barbanštini u ranijoj dobi zasnivalo obitelj. U naseljima nije bio rijedak slučaj da je djevojka stupala u brak vrlo nezrela, dok su se mladići morali pripremiti za uzdržavanje obitelji, stoga su u prosjeku oni bili stariji bračni partneri. Dobiveni rezultati pokazuju obilježja predtranzicijske etape jer je prosječna ženidbena dob – u odnosu na najrazvijeniji prostor Dubrovačkoga primorja – bila relativno niska.

Na razinu fertiliteta važan su utjecaj imali sociokulturni i ekonomski faktori te demografski trendovi. Broj poroda, ritam rađanja i dužina reproduktivnoga razdoblja bili su povezani sa stopama smrtnosti dojenčadi i male djece. Budući da su u barbanskoj župi u istraženome periodu one bile povišene, opstanak obitelji nastojao se osigurati povećanjem

reprodukcije, a k tomu je značajan čimbenik bila i pojačana potreba za radnom snagom, kakva je bila izražena i u drugim ruralnim krajevima.

Broj ponovljenih brakova pokazuje zamjetno višu vrijednost u muškaraca jer su udovice nakon suprugove smrti imale pravo ostati u njegovoj kući, a dovođenje novoga čovjeka zasigurno ne bi nailazilo na odobravanje pokojnikove rodbine. Osim toga, udovci su lakše mogli pronaći zamjenu umrloj supruzi, posebice ako su njihovi potomci bili maloljetni, što im je omogućivalo svladavanje teškoća u vođenju kućanstva i brizi oko odgoja djece. Za razliku od otočkih i geografski izoliranih krajeva, stopa vjenčanja između krvnih srodnika u Barbanu bila je vrlo niska, a takvi su se brakovi sklapali uz dobiveno papino, odnosno biskupovo odobrenje.

Obrađene matice otkrivaju i ženidbene veze Barbanaca te žitelja susjednih i udaljenijih područja. S obzirom na to da se pored nekolicine doseljenikâ izričito navodila oznaka grada, mjesta ili župe iz koje su dolazili, razaznaje se njihovo podrijetlo, ali i raznovrsnost zanimanja svjedokâ na vjenčanjima. Osim domicilnoga žiteljstva, na Barbanštini zabilježene su i pridošlice iz višebrojnih drugih izvanistarskih i izvannacionalnih prostora, što omogućuje analizu dinamičnosti migracijskih gibanja i kontakata lokalne zajednice s drugim župama.

Za razliku od sezonskoga rasporeda začeca i vjenčanja, koji je uvelike bio povezan s odlukama i djelovanjem samih bračnih partnera, na veći ili manji broj smrtnih slučajeva u pojedinim mjesecima utjecale su prirodno-geografske karakteristike podneblja, klimatski i higijenski uvjeti, kao i socioekonomski čimbenici. U barbanskoj su župi najviše vrijednosti dosegnute u zimskim mjesecima – prosincu i siječnju – a najniže u lipnju i srpnju. Ljetni minimum zabilježen je i u drugim istarskim župama, no u vezi s maksimumom uočavaju se interlokalne različitosti, pri čemu su više razine smrtnosti ondje zamjetne u drugome dijelu godine, dok je obratna situacija, osim u Barbanu, razvidna još samo u Savičenti. Zimski vrhunac umrlih, koji je najviše zahvaćao starije osobe i dojenčad, dominirao je i u kontinentalnome hrvatskom području, dok je u južnoprivobnim župama u najhladnijim mjesecima vidljivo opadanje stope mortaliteta unutar najstarijega dobnog kontingenta pod utjecajem tranzicijskoga procesa, u okviru kojega dolazi do produženja životnoga vijeka.

U Župi Barban u nešto većemu su broju umirali muškarci od žena. Najviši udio smrtnosti zabilježen je u dojenačkoj dobi – pri čemu su slične vrijednosti na razini Istre potvrđene u Novigradu, Vrsaru i Buzetu – a potom u onoj iznad 50 godina. Visoka stopa mortaliteta djece pridonosila je k tomu i niskoj prosječnoj doživljenoj dobi, kakva se uočava i

u drugim dijelovima poluotoka, s izuzetkom Buzeta, gdje se 1870-ih naziru počeci procesa demografske tranzicije. Najveći broj smrtnih slučajeva u djece do prve godine života zamjetan je i u ruralnim župama na području nekadašnje Dubrovačke Republike, kao i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, a pritom su više stope bilježile seoske sredine. Pokazateljem društveno-gospodarskoga razvoja i zdravstveno-higijenskih uvjeta lokalne zajednice, osim mortaliteta dojenčadi, nedvojbeno je i razina smrtnosti majkâ pri porodu, koja je u Barbanu vrhunac dosegla 1870-ih, a velikim je dijelom bila posljedica nestručnosti samih primalja, koje najčešće nisu bile licencirane te se nisu pridržavale zakonskih odredaba i naputaka o provođenju antiseptičkih metoda.

Jednu od značajnih društvenih kategorija prisutnu u maticama umrlih predstavljaju nahočad, koja su u naselja na Barbanštini pristizala iz tršćanskoga sirotišta. Među njima su najviši udio umrlih zauzimala djeca do 10. godine života, od kojih je na drugi svijet prešla gotovo polovina. Nahočad su često dobivala izmišljena imena i prezimena, na čijemu se naličju ogleda element negativnoga društvenog stava prema toj skupini koja se nalazila na marginama društva, a kojoj je nametnut novi identitet. Zbog karaktera neobičnosti svojstvenoga nadjenutim prezimenima one nahočadi koja su u brefotrofij dospjevala bez priloženih podataka o onim vlastitima, naslijeđenima, teško je utvrditi podrijetlo tih osoba, bilo u dječjoj bilo u odrasloj dobi.

Budući da se u matice, slijedom zakonskih odredaba koje su vrijedile u čitavome austrijskom dijelu Monarhije, upisivao uzrok smrti, na temelju dijagnoza razaznajemo kakva je bila onodobna zdravstvena situacija, ali uz potrebnu mjeru opreza jer su se u većemu broju slučajeva navodili isključivo simptomi, koji zbog nepreciznosti, a zasigurno i pogrešne procjene duhovne osobe koja ih je zapisala mogu upućivati na smrt od svakojakih bolesti. Žitelji Župe u najvećemu su broju umirali od bolesti dišnoga sustava, zaraznih bolesti, među kojima su prednjačili tifus – naročito u doba kriznih godina sveopće nestašice i gladi, koje su od 1815. do 1818. zahvaćale ne samo istarski nego i europski prostor – zatim tuberkuloza i dizenterija, te različitih oblika groznica, dok su ih najmanje pogađale bolesti reproduktivnoga sustava, a posebnu su kategoriju činili i neprirodni načini umiranja – ubojstva, samoubojstva i nesreće.

Prilikom proučavanja promjena i razvitka društva nezaobilazno mjesto pripada obiteljskoj zajednici, koja se mijenja u vremenu i prostoru. Budući da su u naseljima koja su se nalazila u sastavu nekih istarskih, kontinentalnih hrvatskih te dubrovačkih župa

prevladavala proširena i višestruka kućanstva jer se njihov opstanak dovodio u vezu s povećanim brojem radno sposobnih članova i gospodarskom orijentacijom, a u gradskim područjima nuklearna ili jednostavna kućanstva, u samome Barbanu kao središtu Župe bila su zastupljena ova potonja, čineći više od polovine, kakva su dominirala i u Rovinjskome Selu, Savičenti, Kanfanaru i Vodnjanu. Najviši udio u strukturi kućanstava zauzimali su supružnici, no bilo je i onih samačkih te sastavljenih od osoba koje nisu bile u krvnome srodstvu, pri čemu je dijelom kućanstava postajalo i pomoćno osoblje. Razina smrtnosti po dobnim skupinama bila je najviša u dobnome kontingentu dojenčadi i djece mlađe od 14 godina, a najniža u osoba koje su imale između 50 i 54 godine.

Obiteljske zajednice nisu bile zatvorene, već su se tijekom vremena odvijale stanovite transformacije odvajanjem djece i osnivanjem zasebnoga kućanstva s bračnim partnerom i/ili vlastitim potomcima ili, pak, prelaskom iz jednoga tipa kućanstva u drugi povećanjem njihova broja članova. Zabilježene su i ponovne, iako malobrojne, ženidbe jednoga od preživjelih supružnika, koje su ovisile ne samo o egzistencijalnim razlozima i izraženoj potrebi za novim partnerom kojim bi se nadoknadio gubitak, pogotovo ako je bila riječ o održavanju kućanstva ili prehranjivanju djece, nego i o obliku obiteljske strukture te socijalnome statusu. Zapisi o prelasku pojedinih osoba iz jedne u drugu sredinu svjedoče o razvijenosti migracijskih veza, a skup prezimenâ otvara pitanje provenijencije žitelja, ukazujući na dominaciju hrvatskoga etničkog elementa.

Kao što je razvidno, raščlamba podataka iz korištenih arhivskih izvora omogućuje razmatranje demografskih, društvenih, gospodarskih, obiteljskih, kulturnih i religioznih aspekata povijesti Župe Barban tijekom „dugoga“ XIX. stoljeća te osvjetljivanje širega konteksta u kojemu djeluju pojedinac i društvo. Premda se u maticama i knjizi *Status animarum* pronalaze nedostaci poput slučajnih propusta duhovnih osoba koje su zaboravile upisati pokoji podatak ili, pak, nisu zabilježile svu djecu umrlu u novorođenačkoj i dojenačkoj dobi, zatim pogrešnoga upisivanja nekih imena i prezimena, navođenja približne dobi umrlih, kao i nepreciznih uzroka smrti, pri čemu se s današnjega gledišta ne može odgonetnuti o kojoj se bolesti doista radilo, dragocjenim su – a kadšto i jedinim! – povijesnim izvorom za sustavno proučavanje kretanje broja stanovnika. S obzirom na to da vrve nadnevcima vezanima uz najvažnije životne događaje, dovođenjem potonjih u suodnos s materijalnom, socijalnom i kulturnom sastavnicom te uključivanjem narativnoga postupka u analizu dobiva

se potpuniji prikaz složenoga odnosa događajne i strukturalne razine, koje se međusobno ne isključuju.

Premda se u interlokalnoj i interkulturalnoj komunikaciji s jedne strane očituju posebnosti i vrijednosti koje barbanska društvena zajednica stječe u povijesnome kontinuitetu, s druge ona potpuni učinak osobitosti može ostvariti samo prevladavanjem granica vlastitoga prostora i otvaranjem prema drugim kulturnim krugovima. Demografska slika Župe Barban uklopljena je stoga u okvir demografskih kretanja istarskoga *Ottocenta* koji postaje mjestom prožimanja i kolektivne sudbine, ali i razvojnih distinkcijâ, koje su spoznatljive i razumljive jedino u globalnome obzorju, na čijim se rubovima susreću onodobni demografski trendovi, obilježja i strukture, sažimajući svu složenost povijesnih procesa širokih razmjera, regionalnih i transnacionalnih varijacija.

XIV. IZVORI, LITERATURA I RJEČNICI

XIV. 1. Izvori

XIV. 1. 1. Arhivski izvori

**Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu [Arhiv HAZU],
Ostavština Josipa Antuna Batela:**

XV-30/2/III/49-1: Divisione ecclesiastica di Barbana dall'insituzione delle cappellanie (1750)

XV-30/2/III/49-2: Il Territorio di Barbana diviso in otto sottocomuni ed altrettante Agenzie Comunalì nel 1807, dura sino al 1850

Državni arhiv u Pazinu [HR-DAPA-429]:

Matična knjiga krštenih [dalje: MKK] 1781. – 1816.

MKK 1806. – 1816.

MKK 1815. – 1831.

MKK 1816. – 1835.

MKK 1831. – 1840.

MKK 1835. – 1842.

MKK 1841. – 1860.

MKK 1842. – 1853.

MKK 1860. – 1891.

Matična knjiga vjenčanih [dalje: MKV] 1815. – 1821.

MKV 1821. – 1840.

MKV 1826. – 1842.

MKV 1841. – 1860.

MKV 1843. – 1868.

Matična knjiga umrlih [dalje: MKU] 1786. – 1827.

MKU 1815. – 1821.

MKU 1821. – 1841.

MKU 1828. – 1843.

MKU 1841. – 1860.

MKU 1843. – 1879.

Matični ured Pula [MU Pula]:

MKK 1891. – 1922.

MKV 1860. – 1920.

MKU 1860. – 1916.

Župni ured Barban [ŽU Barban]:

MKU Barban 1843. – 1879.

Status animarum (1882.)

XIV. 1. 2. Objavljeni izvori

Benussi, Bernardo, *Storia documentata di Rovigno*, Trieste 1888. (dostupno na: <https://archive.org/details/storiadocumenta00benugoog>, pristup 13. travnja 2018.)

Berti, Giovanni Lorenzo, *Tre consulti, fatti in difesa dell'innesto del vaiuolo da tre dottissimi teologi toscani viventi, e dedicati dall'Editore all'Eminentissimo Principe il Sig. Cardinale Ignazio Michele Crivelli, Legato di Romagna*, Milano 1762. (dostupno na: https://archive.org/details/bub_gb_Vsf_mN499moC, pristup 7. travnja 2018.)

Bollettino Provinciale della Regenza per la città di Trieste col suo Territorio e pel Litorale, Anno 1854., Parte seconda, Trieste 1854.

Buttazoni, Carlo, „Statuto municipale della città di Albona dell'a. 1341“, *Archeografo Triestino*, vol. I, n. s., Trieste 1869. – 1870.

Cadastre national de l'Istrie: d'après le Recensement du 1er Octobre 1945, Sušak 1946.

Cusack, Samuel, „A brief notice of the disease popularly termed puerperal fever“, *The Monthly Journal of Foreign Medicine*, vol. III, January – June, Philadelphia 1829. (dostupno na:

https://books.google.hr/books?id=_37o9T8yinkC&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_g_e_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, pristup 28. ožujka 2018.)

Direzione Generale della Statistica – DIRSTAT, *Risultati dell'inchiesta sulle condizioni igieniche e sanitarie nei comuni del Regno. Relazione generale*, Roma 1886.

Dupasquier, Alphonse, *Histoire chimique, médicale et topographique de l'eau minérale sulfureuse et de l'établissement thermal d'Allevard: Isère*, J.-B. Baillièrè, 1841. (dostupno na: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5849316q/f51.image.r=Tour%20de%20Treuil,%20Allevard> (pristup 2. travnja 2018.)

Gordon, Alexander, *A treatise on the epidemic puerperal fever of Aberdeen*, London 1795. (dostupno na: <https://archive.org/details/treatiseonepidem00gord>, pristup 29. ožujka 2018.)

Il cholera morbus nella città di Bologna, l'anno 1855. Relazione della Deputazione comunale di sanità preceduta da notizie storiche intorno le pestilenze nel bolognese, Bologna 1857.

(dostupno na: <https://archive.org/details/b24854669>, pristup 13. travnja 2018.)

Index denominationum morborum diversarum conditionum et personarum, artium atque opificiorum ad usum inscriptionis in libros parochiales, Tergesti 1863.

Istarski razvod (prir. Josip Bratulić), 3. izd., Pula 1992.

Kandler, Pietro, *L'Istria*, god. I., br. 18, 4. IV. 1846., str. 69.

Kandler, Pietro, *Raccolta delle leggi, ordinanze e regolamenti speciali per Trieste*, Trieste 1861.

Laënnec, René-Théophile, *De l'auscultation médiate ou Traité du diagnostic des maladies des poumons et du coeur, fondé principalement sur ce nouveau moyen d'exploration*, tome 1, Paris 1819. (dostupno na: <http://gallica.bnf.fr/ark%3A/12148/bpt6k987580.pdf>, pristup 2. travnja 2018.)

Lancisi, Giovanni Maria, *De noxiis paludum effluviis, eorumque remediis libri duo*, Rome 1717. (dostupno na:

<https://archive.org/stream/denoxiispaludume00lanc#page/234/mode/2up/search/epidemi>, pristup 30. ožujka 2018.)

Latour, Amédée, *Du Traitement Preservatif et Curatif de la Phthisie Pulmonaire*, Paris 1840. (dostupno na: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5783907t>, pristup 2. travnja 2018.)

Louis, Pierre Charles Alexandre, *Récherches anatomiques, pathologiques et thérapeutiques sur la phthisie*, J.-B. Baillière, 1843. (dostupno na:

https://books.google.hr/books?id=2INAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, pristup 2. travnja 2018.)

Malthus, Thomas, *An Essay on the Principle of Population, as it Affects the Future Improvement of Society with Remarks on the Speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and Other Writers*, London 1798.

Marten, Benjamin, *A New Theory of Consumptions, More Especially of a Phthisis Or Consumption of the Lungs...*, London 1720. (dostupno na:

https://books.google.hr/books?id=QQG1kPqyoTkC&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, pristup 2. travnja 2008.)

„Mémoire sur l'iodure de fer; par M. Ch. Calloud, élève en pharmacie“, *Journal de pharmacie et de chimie*, IIIe série, tome X, 2e partie, Paris 1846., str. 356. – 362. (dostupno na: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k78036b/f4.image>, pristup 2. travnja 2018.)

Petrovich, Giovanni Gregorio, *Cenni economico-politici concernenti le epidemie, le epizoozie, le asfissie ecc. con un appendice contenente tutti i decreti relativi agli oggetti sanitari emanati dall'anno 1774 al 1830*, Trieste 1834. (dostupno na:

[https://books.google.hr/books?id=_z0WJStvJZgC&pg=PA1&lpg=PA1&dq=cenni+economico-politici+concernenti+le+epidemie&source=bl&ots=ol7v4vYgQr&sig=TiKEWOVKP29cCHZ_U_Dw9cW-](https://books.google.hr/books?id=_z0WJStvJZgC&pg=PA1&lpg=PA1&dq=cenni+economico-politici+concernenti+le+epidemie&source=bl&ots=ol7v4vYgQr&sig=TiKEWOVKP29cCHZ_U_Dw9cW-LLE&hl=hr&sa=X&ved=0ahUKEwiLs8TustPaAhXkFJoKHbyhC58Q6AEIJjAA#v=onepage&q=cenni%20economico-politici%20concernenti%20le%20epidemie&f=false)

[LLE&hl=hr&sa=X&ved=0ahUKEwiLs8TustPaAhXkFJoKHbyhC58Q6AEIJjAA#v=onepage&q=cenni%20economico-politici%20concernenti%20le%20epidemie&f=false](https://books.google.hr/books?id=_z0WJStvJZgC&pg=PA1&lpg=PA1&dq=cenni+economico-politici+concernenti+le+epidemie&source=bl&ots=ol7v4vYgQr&sig=TiKEWOVKP29cCHZ_U_Dw9cW-LLE&hl=hr&sa=X&ved=0ahUKEwiLs8TustPaAhXkFJoKHbyhC58Q6AEIJjAA#v=onepage&q=cenni%20economico-politici%20concernenti%20le%20epidemie&f=false), pristup 24. travnja 2018.)

The Retrospect of Practical Medicine and Surgery, being a Half-yearly Journal, containing a Retrospective view of every Discovery and Practical Improvement in the Medical Sciences (ur. William Braithwaite), br. XII (July – January), New York 1846.

Tomasini, Giacomo Filippo, „De Commentarj storici-geografici della Provincia dell'Istria, libri otto con appendice“, *Archeografo Triestino*, vol. IV, Trieste 1837.

Tommasini, Giacomo, *Istruzione popolare sul cholera-morbus scritta di recente dal celebre professore Giacomo Tommasini uno dei 40 della società italiana ec.*, Firenze 1835. dostupno na:

[https://books.google.hr/books?id=hkWaWdwclFQC&pg=PA1&lpg=PA1&dq=Istruzione+popolare+sul+cholera-morbus&source=bl&ots=28fGXNjIUj&sig=j_w_yawPQyoyYbJHP9XKjZWS6fk&hl=hr&sa=X&ved=0ahUKEwi3nO_y3uTaAhWCMewKHRk-](https://books.google.hr/books?id=hkWaWdwclFQC&pg=PA1&lpg=PA1&dq=Istruzione+popolare+sul+cholera-morbus&source=bl&ots=28fGXNjIUj&sig=j_w_yawPQyoyYbJHP9XKjZWS6fk&hl=hr&sa=X&ved=0ahUKEwi3nO_y3uTaAhWCMewKHRk-C4AQ6AEIOzAD#v=onepage&q=Istruzione%20popolare%20sul%20cholera-morbus&f=false)

[C4AQ6AEIOzAD#v=onepage&q=Istruzione%20popolare%20sul%20cholera-morbus&f=false](https://books.google.hr/books?id=hkWaWdwclFQC&pg=PA1&lpg=PA1&dq=Istruzione+popolare+sul+cholera-morbus&source=bl&ots=28fGXNjIUj&sig=j_w_yawPQyoyYbJHP9XKjZWS6fk&hl=hr&sa=X&ved=0ahUKEwi3nO_y3uTaAhWCMewKHRk-C4AQ6AEIOzAD#v=onepage&q=Istruzione%20popolare%20sul%20cholera-morbus&f=false), pristup 31. ožujka 2018.)

Villemin, Jean-Antoine, *Études sur la tuberculose: preuves rationnelles et expérimentales de sa spécificité et de son inoculabilité*, Paris 1868. (dostupno na: <https://archive.org/details/tudessurlatuberc00vill>, pristup 2. travnja 2018.)

XIV. 2. Literatura

- Akrap, Anđelko, „Demografske odrednice i obilježja obiteljske strukture stanovništva Hrvatske“, *Društvena istraživanja*, god. 10, br. 4 – 5, Zagreb 2001., str. 621. – 645.
- Alebić, Tamara – Ipšić, Irena – Vranješ-Šoljan, Božena, „Stanovništvo Drenovaca (1870-1880): predtranzicijsko doba“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47, Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 63. – 90.
- Alfani, Guido, „Le stime della mortalità per colera in Italia: una nota comparativa“, *Popolazione e Storia*, vol. 15, br. 2, Udine 2004., str. 77. – 85.
- Anderton, Douglas L. – Bean, Lee L., „Birth Spacing and Fertility Limitation: A Behavioral Analysis of a Nineteenth Century Frontier Population“, *Demography*, vol. 22, br. 2, May 1985., str. 169. – 183.
- Andreis, Mladen, „Metodološki pristup analizi dalmatinskoga gradskog plemstva: primjer analize trogirskoga plemstva od 13. stoljeća do kraja prve austrijske uprave (1805.)“, *Acta Histriae*, sv. 16, br. 1 – 2, Koper 2008., str. 1. – 36.
- Andreis, Mladen, „Povijesna demografija Velog Drvenika, Malog Drvenika i Vinišća do god. 1900.“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 40, Zadar 1998., str. 227. – 301.
- Andreis, Mladen, „Stanovništvo Kaštela u prvoj polovici 18. stoljeća“, *Grada i prilozima za povijest Dalmacije*, sv. 15, Split 1999., str. 93. – 129.
- Andreis, Mladen, *Stanovništvo župe sv. Mihovila Arhandela u Trilju u 19. st.: demografska i antroponijska analiza na temelju podataka iz matičnih knjiga krštenih*, Trilj 2001.
- Andreis, Mladen, „Uzroci smrti na otoku Šolti od godine 1825. do 1900. prema podacima iz matičnih knjiga umrlih“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 22, Zagreb 1989., str. 113. – 132.
- Angelini, Loretta i dr., „Aspetti igienico-sanitari delle epidemie coleriche ottocentesche a Ferrara“, *Bollettino di demografia storica*, br. 28, Udine 1998., str. 123. – 160.
- Antić-Brautović, Julijana – Piteša-Orešković, Aleksandra – Gelo, Jakov, „Stanovništvo Pupnata na Korčuli (1870-1880): početak demografske tranzicije“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47, Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 243. – 266.
- Anušić, Nikola, „‘Rajna smrt’ – prilog istraživanju smrtnosti djece u Makarskoj 19. stoljeća“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 38, Zagreb 2006., str. 161. – 175.

Anušić, Nikola, „Socijalna obilježja smrtnosti u Makarskoj u drugoj polovici 19. stoljeća“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 40, Zagreb 2008., str. 119. – 149.

Apollonio, Almerigo, *L'Istria Veneta dal 1797 al 1813*, Gorizia 1998.

Archivio di Stato di Salerno, Intendenza. Vaccinazione (BB. 1712-1722). Inventario (a cura della dott.ssa Sole Anna) (dostupno na:

<http://www.archiviodistatosalerno.beniculturali.it/Risorse/Intendenza/Vaccinazione.pdf>, pristup 8. travnja 2018.)

Ariès, Philippe, *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life* (transl. by Robert Baldick), New York 1962.

Ariès, Philippe, *The Hour of Our Death: The Classic History of Western Attitudes Toward Death Over the Last One Thousand Years* (transl. by Helen Weaver), New York 1981., nepaginirano (dostupno na:

https://books.google.hr/books?id=Ga5RAQAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gs_bse_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, pristup 18. ožujka 2018.)

Ariès, Philippe, *Western Attitudes Toward Death: From the Middle Ages to the Present* (transl. by Patricia M. Ranum), London 1974.

Arijes, Filip, *Eseji o istoriji smrti na zapadu: od srednjeg veka do naših dana*, Beograd 1989.

Armocida, Giuseppe – Licata, Marta – Martini, Mariano, „I pionieri italiani del metodo jenneriano Onofrio Scassi e Luigi Sacco. L'influenza dell'Omelia del Vescovo di Goldstat nelle campagne di vaccinazione antivaiolosa nel Meridione d'Italia“, *Idomeneo*, br. 17, 2014., str. 175. – 186.

Åkerman, Sune, „The importance of remarriage in the seventeenth and eighteenth centuries“, u: *Marriage and remarriage in populations of the past/Mariage et remariage dans les populations du passe* (ur. Jacques Dupâquier i dr.), London 1981., str. 307. – 324.

Barbarić, Katica – Škrković, Sanja, „Nasljeđivanje zemlje i usitnjavanje obiteljskih posjeda u Vinodolu u 19. stoljeću“, *Vinodolski zbornik*, br. 16, Krk 2015., str. 72. – 99.

Barberis, Ilaria i dr., „The history of tuberculosis: From the first historical records to the isolation of Koch's bacillus“, *Journal of Preventive Medicine and Hygiene*, vol. 58, br. 1, March 2017., str. E9 – E12.

Barker, Naomi J., „Charivari and popular ritual in 17th-century Italy: a source and context for improvised performance?“, *Early Music*, vol. 41, br. 3, August 2013., str. 447. – 459.

Batoš, Silvija – Maslek, Jasenka – Vekarić, Nenad, „Stanovništvo Maranovića na otoku Mljetu (1870-1880): razdoblje demografske tranzicije“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47, Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 289. – 312.

Bego-Matijević, Inge – Dugandžić, Žarko – Akrap, Anđelko, „Tranzicija mortaliteta: stanovništvo Desne na Neretvi (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47, Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 195. – 218.

Belicza, Biserka, „Uloga medicinskog i javnozdravstvenog zakonodavstva u razvoju medicinskih profesija u Istri u razdoblju od 13. do 19. stoljeća“, *Rasprave i građa za povijest znanosti JAZU (Razred za medicinske znanosti)*, sv. 1, Zagreb 1989., str. 1. – 81.

Belicza, Biserka – Borovečki, Ana, „Smallpox Prevention in the State Public Health Policy in Croatia (1798-1940)“, *Periodicum Biologorum*, vol. 105, br. 1, Zagreb 2003., str. 9. – 16.

Benedict, Philip, *The Huguenot Population of France, 1600-1685: The Demographic Fate and Customs of a Religious Minority*, vol. 81, part 5, Philadelphia 1991., pretisak 1994.

Benussi, Bernardo, „Ragguaglio delle monete, dei pesi e delle misure per servire alla storia delle nostre provincie“, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, vol. XL, Pola 1928., str. 227. – 236.

Berc, Gordana – Ljubotina, Damir – Blažeka, Slavica, „Struktura obitelji i životni uvjeti obitelji u selu i u gradu“, *Sociologija sela*, vol. 42, br. 1 – 2 (163 – 164), str. 23. – 43.

Berljak, Matija, „Nezakonita djeca ili nezakoniti roditelji?“, *Bogoslovska smotra*, god. 49, br. 1 – 2, Zagreb 1979., str. 178. – 180.

Bertoša, Miroslav, „Glad i ‘kriza mortaliteta’ godine 1817: istarski mikrokozmos i evropski kontekst (obavijest o arhivskim sondiranjima i metodama elaboracije)“, *Rad JAZU*, knj. 445, Zagreb 1989., str. 3. – 53.

Bertoša, Miroslav, „Istarski fragment itinerara mletačkih sindika iz 1554 godine“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. XVII., Rijeka 1972., str. 37. – 44.

Bertoša, Miroslav, *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII. stoljeće)*, Pula 1995.

Bertoša, Miroslav, „‘Lienteria cronica’ e ‘Febbre consuntiva’ (la fame, il tifo petecchiale e la morte a Cittanova nel 1817)“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XIX, Trieste – Rovigno 1989., str. 181. – 195.

Bertoša, Miroslav, „Matične knjige – arhivsko vrelo o demografskim previranjima predindustrijske Europe“, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, sv. 41. – 42., Rijeka 1999. – 2000., str. 315. – 352.

- Bertoša, Miroslav, „Neki podaci o pučanstvu Barbana i Barbanštine u daljnjoj prošlosti“, u: *Barban i Barbanština* (ur. Mario Kalčić), Pula 1976., str. 129. – 138.
- Bertoša, Miroslav, „Neki povijesni i statistički podaci o demografskim kretanjima u Istri u XVI. i XVII. stoljeću“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 11, Zagreb 1978., str. 103. – 129.
- Bertoša, Miroslav, „Povijesni događaj, naracija i ‘političko’ u ‘novoj historiji’ (Saopćenje o jednom nesustavnom razmatranju)“, *Politička misao*, god. 23, br. 3, Zagreb 1986., str. 107. – 118.
- Bertoša, Miroslav, *Doba nasilja, doba straha. Vojnici-pljačkaši, seljaci-razbojnici i doseljenici-nasilnici u Istri 16. i 17. stoljeća*, Zagreb 2011.
- Bertoša, Mislava, *Djeca iz obrtaljke: nametnuto ime i izgubljeni identitet (Imena i prezimena nahoda u XIX. stoljeću)*, Zagreb 2005.
- Bertoša, Mislava, „Neka lingvistička obilježja nahodskih imenskih formula. Prema korpusu nastalom u tršćanskom orfanotrofiju sredinom XIX. stoljeća“, *Suvremena lingvistika*, god. 51 – 52, br. 1 – 2, Zagreb 2001., str. 13. – 34.
- Bertoša, Slaven, *Barban i mletački Loredani: Život u pokretu, ljudi i događaji*, Pazin – Barban – Pula 2015.
- Bertoša, Slaven, „Iz crkvene prošlosti Barbana (16.-19. stoljeće)“, *Croatica Christiana Periodica*, god. XXVIII., br. 53, Zagreb 2004., str. 59. – 88.
- Bertoša, Slaven, „*Nati nel medesimo parto*: slučajevi rođenja blizanaca u Puli – prema podacima iz novovjekovnih matičnih knjiga“, u: „*Filii, filiae...*“: položaj i uloga djece na jadranskom prostoru. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa 4. istarski povijesni biennale (ur. Marija Mogorović Crljenko), Poreč 2011., str. 162. – 183.
- Bertoša, Slaven, „Nezakonita djeca u pulskim matičnim knjigama krštenih od 1613. do 1678.“, *Croatica Christiana Periodica*, god. XX, br. 42, Zagreb 1998., str. 37. – 48.
- Bertoša, Slaven, „Petar Stanković / Pietro Stancovich i Barban u Kandlerovom listu ‘L’Istria’ (1846. – 1852.)“, *Barbanski zapisi: zbornik radova znanstvenog skupa „Barban i Barbanština od prapovijesti do danas“* (ur. Slaven Bertoša), sv. 6., str. 169. – 197.
- Bertoša, Slaven, „Puljska prezimena prema popisima krizmanika iz 1825. godine“, *Croatica Christiana Periodica*, god. XXVII., br. 52, Zagreb 2003., str. 107. – 117.
- Bertoša, Slaven, „Zapis o koleri u jednoj istarskoj župi god. 1855.“, *Historijski zbornik*, god. XLI, br. 1, Zagreb 1988., str. 245. – 251.

- Bertoša, Slaven, *Život i smrt u Puli: starosjeditelji i doseljenici od XVII. do XIX. stoljeća*, Pula 2002.
- Bideau, Alain – Brunet, Guy – Heyer, Evelyne – Plauchu, Henri, „La consanguinité, révélateur de la structure de la population. L'exemple de la vallée de la Valserine du XVIIIe siècle à nos jours“, *Population*, god. 49, br. 1, Paris 1994., str. 145. – 160.
- Bjelanović, Živko, „Obiteljski nadimci u sjevernoj Dalmaciji“, *Onomastica Jugoslavica*, vol. 8, Zagreb 1979., str. 75. – 92.
- Blažević, Velimir, *Ženidbeno pravo Katoličke crkve. Pravno-pastoralni priručnik*, Zagreb 2004.
- Blevins, Steve M. – Bronze, Michael S., „Robert Koch and the ‘golden age’ of bacteriology“, *International Journal of Infectious Diseases*, vol. 14, 2010., str. E744 – E751.
- Borghi, Luca, *Umori: il fattore umano nella storia delle discipline biomediche*, Roma 2012.
- Borro Saporiti, Chiara, „L'endemia tubercolare nel secolo XIX: ipotesi per ripensare un mito“, u: *Storia d'Italia. Annali 7: Malattia e medicina* (a cura di Franco Della Peruta), Torino 1984., str. 842. – 875.
- Botica, Ivan – Brčić, Ružica, „Rječnik manje poznatih riječi“, *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, vol. 23, br. 1, Zagreb 2017., str. 163. – 169.
- Bourdon, Jean, „La démographie au VIIe congrès international des sciences historiques“, *Journal de la société statistique de Paris*, tome 75, October 1934., str. 237. – 245.
- Bourgeois-Pichat, Jean, „Evolution générale de la population française depuis le XVIIIe siècle“, *Population*, god. 6, br. 4, Paris 1951., str. 635. – 662.
- Bradley, Leslie, „An enquiry into seasonality in baptisms, marriages and burials. Part two: baptism seasonality“, *Local Population Studies*, br. 5, 1970., str. 18. – 35.
- Brahimi, Michèle, „Nuptialité et fécondité en Irlande“, *Population*, god. 33, br. 3, Paris 1978., str. 663. – 703.
- Brandić, Marija – Grdiša-Asić, Monika – Čipin, Ivan, „Stanovništvo Donjeg Miholjca (1870-1880): predtranzicijsko doba“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47, Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 91. – 114.
- Braudel, Fernand, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, I. sv., Zagreb 1997.
- Braudel, Fernand, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, II. sv., Zagreb 1998.

- Breschi, Marco – Fornasin, Alessio – Manfredini, Matteo – Zacchigna, Marianna, „I secondi matrimoni nell’Italia pre-transizionale. Due casi di studio“, *Popolazione e Storia*, vol. 9, br. 1, Udine 2008., str. 55. – 78.
- Breschi, Marco – Livi Bacci, Massimo, „Le mois de naissance comme facteur de survie des enfants“, *Annales de Démographie Historique*, Paris 1994., str. 169. – 185.
- Brée, Sandra – de la Croix, David, „Key Forces Behind the Decline of Fertility: Lessons from Childlessness in Rouen before the Industrial Revolution“, IRES Discussion Paper 2016-14, 2016., str. 1. – 31.
- Brunton, Deborah, *The Politics of Vaccination: Practice and Policy in England, Wales, Ireland, and Scotland, 1800–1874*, Rochester 2008.
- Budicin, Marino, „Alcune linee e fattori di sviluppo demografico di Orsera nei secoli XVI – XVIII“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XVIII, Trieste – Rovigno 1987. – 1988., str. 93. – 120.
- Budicin, Marino, „L’andamento della popolazione a Cittanova nei secoli XVI – XVIII“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XIX, Trieste – Rovigno 1988. – 1989., str. 75. – 120.
- Buklijaš, Tatjana, „Kolera: nova bolest u doba revolucija“, *Hrvatska revija*, god. III, br. 1, Zagreb 2003., str. 90. – 93.
- Buklijaš, Tatjana – Vekarić, Nenad, „Mortalitet u Cavtatu (1825.-1918.)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 36, Zagreb – Dubrovnik 1998., str. 303. – 420.
- Caldwell, John C., „Toward A Restatement of Demographic Transition Theory“, *Population and Development Review*, vol. 2, br. 3 – 4, September – December 1976., str. 321. – 366.
- Cambau, Emmanuelle – Drancourt, Michael, „Steps towards the discovery of Mycobacterium tuberculosis by Robert Koch, 1882“, *Clinical Microbiology and Infection*, vol. 20, br. 3, March 2014., str. 196. – 201.
- Carmichael, Sarah G. i dr., „The European Marriage Pattern and Its Measurement“, *The Journal of Economic History*, vol. 76, br. 1, March 2016., str. 196. – 204.
- Cartwright, Frederick F. – Biddiss, Michael, *Bolest i povijest* (prev. Lucija Horvat), Zagreb 2006.
- Casalini, Maria, „‘Il figlio della serva’. Illegittimità e amor materno nella Firenze tra Otto e Novecento“, *Bollettino di demografia storica*, br. 24 – 25, Bologna 1996., str. 37. – 50.

- Chaunu, Pierre, „L’histoire sérielle. Bilan et perspectives“, *Revue Historique*, tome 243, fasc. 2 (494), Avril – Juin 1970., str. 297. – 320.
- Cigui, Rino, „Epidemie e carestie nell’Ottocento istriano. Il tifo petecchiale e la fame del 1817 a Rovigno“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XL, Rovigno 2010., str. 365. – 391.
- Cigui, Rino, „Febbre maligna con accidenti di petecchie’. Alcune considerazioni sulla carestia e sull’epidemia di tifo petecchiale in Istria nel 1817“, u: *Epidemične bolezni v Istri v 19. in 20. stoletju/Le malattie epidemiche in Istria tra ‘800 e ‘900/Zarazne bolesti u Istri tijekom 19. i 20. stoljeća* (ur. Ante Škrobonja), Koper 2010., str. 33. – 48.
- Cigui, Rino, „Il culto di San Rocco protettore della peste“, *La Ricerca*, god. IV, settembre 1994., str. 16. – 17.
- Cigui, Rino, „La minaccia invisibile: endemie ed epidemie in Istria alla fine dell’Ottocento“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XXII, Rovigno 2011., str. 47. – 89.
- Cigui, Rino, „‘Morbus seu causa mortis’. Alcune considerazioni sulle malattie e forme di contagio in Istria nella prima metà del XIX secolo“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XXXIII, Rovigno – Trieste 2003., str. 483. – 516.
- Coale, Ansley J., „The Demographic Transition“, *The Pakistan Development Review*, vol. XXIII, br. 4, Winter 1984., str. 531. – 552.
- Colgrove, James, „The McKeown Thesis: A Historical Controversy and Its Enduring Influence“, *American Journal of Public Health*, vol. 92, br. 5, May 2002., str. 725. – 729.
- Comrie, John D., *Selected works of Thomas Sydenham, M. D.: with a short biography and explanatory notes*, New York 1922.
- Coppa, Alfredo i dr., „Seasonality of Marriages and Ecological Contexts in Rural Communities of Central-Southern Italy (Abruzzo), 1500–1871“, *Collegium antropologicum*, vol. 25, br. 2, December 2001., str. 403. – 412.
- Corynebacterium diphtheriae and Related Toxigenic Species: Genomics, Pathogenicity and Applications* (ur. Andreas Burkovski), Springer, 2014.
- Corsini, Carlo A., „Demografia e storia“, u: *Demografia* (a cura di Massimo Livi Bacci – Gian Carlo Blangiardo – Antonio Golini), Torino 1994., str. 139. – 184.
- Corsini, Carlo A., „Why is Remarriage a Male Affair? Some Evidence from Tuscan Villages During the 18th Century“, u: *Marriage and remarriage in populations of the past/Mariage et*

remariage dans les populations du passe (ur. Jacques Dupâquier i dr.), London 1981., str. 385. – 394.

Cowie, Jonathan, *Climate Change: Biological and Human Aspects*, 2nd ed., Cambridge University Press, 2013.

Cressy, David, „The Seasonality of Marriage in Old and New England“, *The Journal of Interdisciplinary History*, vol. 16, br. 1, Summer 1985., str. 1. – 21.

Crisafulli, Carmelo – Dalla Zuanna, Gianpiero – Solero, Francesca, „La stagionalità delle nascite di ancien régime nelle provincie italiane e in Calabria“, *Popolazione e Storia*, vol. 1, Udine 2000., str. 177. – 198.

Crkva u Istri: osobe, mjesta i drugi podaci Porečke i Pulske biskupije (stanje 1. lipnja 1998.) (prir. Marijan Bartolić – Ivan Grah), III. dopunjeno izd., Pazin 1999.

Crnica, Ante, *Kanonsko pravo katoličke crkve*, sv. 2, Makarska 1941.

Curtis, Stephan, „Midwives and their Role in the Reduction of Direct Obstetric Deaths during the late Nineteenth Century: The Sundsvall Region of Sweden (1860–1890)“, *Medical History*, vol. 49, br. 3, July 2005., str. 321. – 350.

Cvjetković, Aida – Mehaković, Dubravka – Gelo, Jakov, „Središnja etapa demografske tranzicije: stanovništvo Lopuda (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47, Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 313. – 336.

Čapo, Jasna, „Sezonske varijacije demografskih pokazatelja u sjevernoj Hrvatskoj u 18. i 19. stoljeću“, u: *Slavonija, Srijem, Baranja i Bačka: zbornik* (ur. Ante Sekulić), Zagreb 1993., str. 121. – 142.

Čapo, Jasna, „Sezonske varijacije vjenčanih u sjevernoj Hrvatskoj“, *Etnološka tribina*, god. 19, br. 12, Zagreb 1989., str. 5. – 20.

Čapo, Jasna, *Vlastelinstvo Cernik: gospodarstvene i demografske promjene na hrvatskome selu u kasnome feudalizmu*, Zagreb 1991.

Čapo Žmegač, Jasna, „Konstrukcija modela obitelji u Europi i povijest obitelji u Hrvatskoj“, *Narodna umjetnost*, vol. 33, br. 2, Zagreb 1996., str. 179. – 196.

Čapo Žmegač, Jasna, „New evidence and old theories: multiple family households in northern Croatia“, *Continuity and Change*, vol. 11, br. 3, Cambridge 1996., str. 375. – 398.

Čapo Žmegač, Jasna, „Seoska društvenost“, u: *Etnografija, svagdan i blagdan hrvatskog puka* (ur. Josip Bratulić – Jelena Hekman), Zagreb 1998., str. 251. – 295.

- Černelić, Milana, „Običajno-pravni i imovinski aspekti života u obiteljskim zadrugama Like“, *Senjski zbornik*, vol. 36, Senj 2009., str. 301. – 321.
- Čilaš Šimpraga, Ankica, „Obiteljski nadimci u Promini“, *Folia onomastica Croatica*, knj. 15, Zagreb 2007., str. 39. – 69.
- Čizmić, Frane – Vranješ-Šoljan, Božena, „Prve naznake demografske tranzicije: stanovništvo Betine (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47, Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 143. – 169.
- Da Molin, Giovanna, „Per una storia dell’infanzia abbandonata in età moderna: i messaggi dell’abbandono“, *Itinerari di ricerca storica*, god. XXXI, br. 2, Lecce 2016., str. 79. – 94.
- Dalla-Zuanna, Gianpiero – Rosina, Alessandro, „An Analysis of Extremely High Nineteenth-Century Winter Neonatal Mortality in a Local Context of Northeastern Italy“, *European Journal of Population/Revue Européenne de Démographie*, vol. 27, br. 1, 2010., str. 33. – 55.
- Daniel, Thomas M., „Jean-Antoine Villemin and the infectious nature of tuberculosis“, *The International Journal of Tuberculosis and Lung Disease*, vol. 19, br. 3, March 2015., str. 267. – 268.
- Daniel, Virginia S. – Daniel, Thomas M., „Old Testament Biblical References to Tuberculosis“, *Clinical Infectious Diseases*, vol. 29, br. 6, December 1999., str. 1557. – 1558.
- Davis, Kingsley, „Illegitimacy and the Social Structure“, *American Journal of Sociology*, vol. 45, br. 2, September 1939., str. 215. – 233.
- De Franceschi, Carlo, *L’Istria: note storiche*, Parenzo 1879.
- De Franceschi, Carlo, *Uspomene* (prev. Mate Maras), Pula 1989.
- de Moor, Tine – Luiten van Zanden, Jan, „Girl power: the European marriage pattern and labour markets in the North Sea region in the late medieval and early modern period“, *The Economic History Review*, vol. 63, br. 1, February 2010., str. 1. – 33.
- Delort, Robert – Walter, Francois, *Povijest europskog okoliša*, Zagreb 2002.
- Del Pantà, Lorenzo, „Infant and early childhood mortality in Italy from the eighteenth to the twentieth century: long-term tendencies and regional differences“, u: Alain Bideau – Bertrand Desjardins – Hector Perez Brignoli (ur.), *Infant and child mortality in the past*, Oxford 1997., str. 7. – 21.
- Del Pantà, Lorenzo – Livi Bacci, Massimo, „Chronologie, intensité et diffusion des crises de mortalité en Italie: 1600-1850“, *Population*, vol. 32, br. 1, Paris 1977., str. 401. – 446.

- Demography – Analysis and Synthesis: A Treatise in Population* (ur. Graziella Caselli i dr.), vol. IV, 2005.
- Dennison, Tracy – Ogilvie, Sheilagh, „Does the European Marriage Pattern Explain Economic Growth?“, *The Journal of Economic History*, vol. 74, br. 3, September 2014., str. 651. – 693.
- Derosas, Renzo, „La mortalità infantile fatta a pezzi: il caso di Venezia a metà Ottocento“, u: *Piccolo è bello. Approcci microanalitici alla ricerca storico-demografica* (ur. Marco Breschi – Renzo Derosas – Pier Paolo Viazzo), Udine 2003., str. 105. – 136.
- Doblanović, Danijela, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić (1782. – 1861.)“, *Tabula: časopis Filozofskog fakulteta, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli*, br. 12, Pula 2014., str. 89. – 104.
- Doblanović, Danijela, „Sezonska kretanja začeca/rođenja župe Svetvinčenat u 18. stoljeću“, *Povijesni prilozi*, br. 43, Zagreb 2012., str. 217. – 233.
- Doblanović, Danijela, *Žrvanj života. Stanovništvo Savičente od početka 17. do početka 19. stoljeća*, Zagreb 2017.
- Doblammer-Reiter, Gabriele – Lee Rogers, Joseph – Rau, Roland, „Seasonality of Birth in Nineteenth and Twentieth Century Austria: Steps toward a Unified Theory of Human Reproductive Seasonality“, MPIDR WORKING PAPER WP 1999-013, November 1999., str. 201. – 217.
- D[on] L[uka], „Jedan popis pučanstva godine 1645. u općinama Barbanu i Raklju u Južnoj Istri“, *Luč: poljudno-znanstveni zbornik*, letnik III., Trst 1928., str. 90. – 108.
- Drancourt, Michel – Raoult, Didier, „Palaeomicrobiology: current issues and perspectives“, *Nature Reviews. Microbiology*, vol. 3, br. 1, January 2005., str. 23. – 35.
- Drandić, Alen, „Demografska analiza podataka matičnih knjiga krštenih i vjenčanih župe Svetvinčenat (1875. – 1900.)“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 20., Pazin 2013., str. 113. – 141.
- Dribe, Martin – Eriksson, Björn – Scalone, Francesco, „Migration, Marriage and Social Mobility: Women in Sweden 1880-1900“, *Lund Papers in Economic Demography*, vol. 1, 2017., str. 1. – 37.
- Dribe, Martin – Van de Putte, Bart, „Marriage seasonality and the industrious revolution: southern Sweden, 1690–1895“, *Economic History Review*, vol. 65, br. 3, 2012., str. 1123. – 1146.

- Dugac, Željko, „Zdravstveno prosvjeđivanje protiv tuberkuloze u međuratnoj Hrvatskoj“, *Medicus*, vol. 14, br. 1, Zagreb 2005., str. 155. – 171.
- Dumas, Alexandre, *La Dame aux Camélias*, La Bibliothèque électronique du Québec, Collection *À tous les vents*, vol. 750: version 2.0, str. 50. (dostupno na: <https://beq.ebooksgratuits.com/vents/Dumas-fils-camelias.pdf>, pristup 2. travnja 2018.)
- Dupâquier, Jacques, „Le mouvement saisonnier des mariages en France (1856-1968)“, *Annales de démographie historique*, Paris 1977., str. 131. – 149.
- Dupâquier, Jacques, „Sans mariages ni sépultures, la reconstitution des familles est-elle possible?“, *Annales de démographie historique*, Paris 1980., str. 53. – 65.
- Edwards, William J., „Marriage seasonality 1761–1810 in seventeen Shropshire parishes“, *Local Population Studies*, br. 19, 1977., str. 23. – 27.
- Ellison, Peter T. – Valeggia, Claudia R. – Sherry, Diana S., „Human birth seasonality“, u: *Seasonality in Primates: Studies of Living and Extinct Human and Non-Human Primates* (ur. Diane K. Brockman – Carel P. Van Schaik), Cambridge 2005., str. 379. – 399.
- Erceg, Ivan, „Broj i veličina porodica u Istri (2. polovica 18. stoljeća)“, *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, vol. 8, Zagreb 1981., str. 1. – 16.
- Erceg, Ivan, „Dva i pol stoljeća stanovništva Istre (1554-1807)“, u: *Gunjačin zbornik: u povodu sedamdeset pete godine života i četrdeset i pete godine znanstvenog rada* (ur. Ivan Erceg i dr.), Zagreb 1980., str. 230. – 249.
- Erceg, Ivan, „Kretanje stanovništva u bivšoj mletačkoj Istri za vrijeme austrijskog i francuskog vladanja (1803-1811)“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, vol. 13, Zagreb 1984., str. 1. – 50.
- Faccini, Luigi, „Tifo, pensiero medico e infrastrutture igieniche nell’Italia liberale“, u: *Storia d’Italia. Annali 7: Malattia e medicina* (a cura di Franco Della Peruta), Torino 1984., str. 709. – 740.
- Faron, Olivier, „Pour un modèle de nuptialité citadine. Analyse des mariages célébrés dans l’église milanaise de San Marco pendant la première moitié du XIXe siècle (1815-1865)“, *Annales de démographie historique*, Paris 1990., str. 239. – 257.
- Fatović-Ferenčić, Stella, „Matične knjige kao izvor za proučavanje hrvatske medicinske baštine“, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, sv. 41. – 42., Rijeka 2000., str. 353. – 360.

- Ferretti, Joseph – Köhler, Werner, „History of Streptococcal Research“, u: Joseph J. Ferretti – Dennis L. Stevens – Vincent A. Fischetti (ur.), *Streptococcus pyogenes. Basic Biology to Clinical Manifestations*, Oklahoma City 2016., str. 1. – 26.
- Fincardi, Marco, „La cioccona. Testimonianze letterarie su uno charivari padano“, *La Ricerca Folklorica*, br. 17, April 1988., str. 103. – 109.
- First-Dilić, Ruža, „Porodica i obitelj – domaćinstvo i kućanstvo“, *Revija za sociologiju*, vol. 6, br. 2 – 3, Zagreb 1976., str. 86. – 92.
- Flandrin, Jean-Louis, *Families in former times. Kinship, household and sexuality* (transl. by Richard Southern), Cambridge University Press, 1979.
- Fleury, Michel – Henry, Louis, „Des registres paroissiaux à l’histoire de la population: manuel de dépouillement et d’exploitation de l’état civil ancien – Présentation d’une publication de l’I.N.E.D“, *Population*, god. 11, br. 1, Paris 1956., str. 142. – 144.
- Forber, Thomas R., „The regulation of English midwives in the eighteenth and nineteenth centuries“, *Medical History*, vol. 15, br. 4, October 1971., str. 235. – 244.
- Forti Messina, Annalucia, „L’Italia dell’Ottocento di fronte al colera“, u: *Storia d’Italia. Annali 7: Malattia e medicina* (a cura di Franco Della Peruta), Torino 1984., str. 430. – 495.
- Frančić, Anđela, „Međimurski obiteljski nadimci“, *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, vol. 20, br. 1, Zagreb 1994., str. 31. – 66.
- Frejka, Tomas, „The demographic transition revisited: A cohort perspective“, MPIDR Working Paper WP 2016-012, November 2016., str. 1. – 26.
- Friedlander, Dov – Okun, Barbara S., „Fertility transition in England and Wales: continuity and change“, *Health Transition Review*, vol. 6, Supplement, 1996., str. 1. – 18.
- Furet, François, „Histoire quantitative et construction du fait historique“, *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, god. 26, br. 1, Paris 1971., str. 63. – 75.
- Furet, François, „Quantitative History“, *Daedalus*, vol. 100, br. 1, Winter 1971., str. 151. – 167.
- Fureš, Rajko – Jembrih, Alojz, „Pravilnik za obavljanje primaljske djelatnosti Ivana Krstitelja Lalangua u kontekstu povijesnog razvoja primaljstva u Hrvatskoj“, *Acta Medica Croatica*, vol. 66, br. 4, Zagreb 2013., str. 327. – 336.
- Gabričević, Ante, „Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida u Brdovcu između 1672. i 1981. godine“, *Starine JAZU*, knj. 59, Zagreb 1984., str. 187. – 308.
- Gabričević, Ante, *Stanovništvo Varaždina tijekom minulih stoljeća*, Varaždin 2002.

- Gallimore, Amy, „*Restored to its mother*“: *Reclaiming Children at the London Foundling Hospital in the Nineteenth century*, Dissertation, University of Bristol, Department of Historical Studies, 2013.
- Garofalo, Silvia, *Storia dei vaccini e della vaccinazione in Italia*, tesi di laurea magistrale, Università di Bologna – Scuola di Lettere e Beni Culturali, Bologna 2016. (dostupno na: <http://www.radiocittadelcapo.it/wp-content/uploads/Storia-dei-vaccini-e-della-vaccinazione-in-Italia.pdf>, pristup 7. travnja 2018.)
- Gatti, Anna Maria, „La mortalità infantile tra Ottocento e Novecento. La Sardegna nel panorama italiano“, *Quaderni del Dipartimento di Ricerche Economiche e Sociali – Sezione statistica*, Cagliari 2002., str. 1. – 16.
- Gaunt, David – Löfgren, Orvar, „Remarriage in the Nordic countries: the cultural and socio-economic background“, u: *Marriage and remarriage in populations of the past/Mariage et remariage dans les populations du passe* (ur. Jacques Dupâquier i dr.), London 1981., str. 49. – 60.
- Gelo, Jakov, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, Zagreb 1987.
- Gioseffi, Mauro, *La tubercolosi nella Venezia Giulia nella sua diffusione profilassi e bonifica: Proposte pratiche*, Parenzo 1922.
- Giron, Antun, „Zdravstvena problematika u arhivskome fondu Zemaljskoga sabora Istre“, *Acta medico-historica Adriatica*, vol. 1, br. 1, Rijeka 2003., str. 13. – 25.
- Gjurašić, Marija – Fulurija, Minela – Vekarić, Nenad, „Zakašnjela demografska tranzicija: stanovništvo Lisca u Dubrovačkom primorju (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47, Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 337. – 362.
- Glesinger, Lavoslav, „Prilozi za povijest zdravstva u Istri. Zdravstveni radnici u Istri u prošlosti (liječnici i kirurzi)“, *Rasprave i građa za povijest znanosti JAZU (Razred za medicinske znanosti)*, sv. 1, Zagreb 1989., str. 83. – 132.
- Gorni, Mariagrazia – Pellegrini, Laura, *Un problema di storia sociale. L'infanzia abbandonata in Italia nel secolo XIX*, Firenze 1974.
- Goubert, Pierre, *L'ancien régime. La società, i poteri*, Milano 1999.
- Goubert, Pierre, „La famiglia francese nel XVIII secolo“, u: Luciana Granelli Benini, *Introduzione alla demografia storica*, Firenze 1985., str. 65. – 81.

- Gozzini, Giovanni, „Matrimoni e costumi locali nella Firenze di primo Ottocento“, u: *Popolazione, società e ambiente. Temi di demografia storica italiana (secc. XVII-XIX)*, Bologna 1990., str. 175. – 184.
- Graneli Benini, Luciana, *Introduzione alla demografia storica*, Firenze 1985.
- Grmek, Mirko Dražen, *Bolesti u osvit zapadne civilizacije: istraživanja patološke stvarnosti u grčkom prehistorijskom, arhajskom i klasičnom dobu*, Zagreb 1989.
- Gross, Karl, *Udžbenik crkvenoga prava Katoličke crkve*, Zagreb 1930.
- Gross, Mirjana, „Brodelijanski svijet“, *Historijski zbornik*, god. XXXIX, br. 1, Zagreb 1986., str. 253. – 261.
- Gross, Mirjana, *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, trajanja*, Zagreb 1996.
- Gross, Mirjana – Szabo, Agneza, *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb 1992.
- Habek, Dubravko, „Ekohistoriografija nadriprimaljstva“, *Hrvatski časopis za javno zdravstvo*, vol. 6, br. 22, 7. IV. 2010., nepaginirano (dostupno na: <http://hcjz.hr/index.php/hcjz/article/view/584/553>, pristup 5. veljače 2018.)
- Habek, Dubravko, „Primaljstvo i prve primalje u Bjelovaru 1756.-1856.“, *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, vol. 59, br. 3, Zagreb 2008., str. 223. – 232.
- Habek, Dubravko – Dokozić, Domagoj – Lukić, Sani, „Krštenje u nuždi – medikohistoriografsko viđenje“, *Liječnički vjesnik*, god. 132, br. 11 – 12, str. 376. – 380.
- Haines, David W., *An Introduction to Sociocultural Anthropology: Adaptations, Structures, Meanings*, 2nd edition, Boulder, Colorado 2017.
- Hajnal, John, „European Marriage Patterns in Perspective“, u: *Population in History: Essays in Historical Demography* (ur. David V. Glass – David E. C. Eversley), 1965., str. 101. – 143.
- Hajnal, John, „Two Kinds of Preindustrial Household Formation Systems“, *Population and Development Review*, vol. 8, br. 3, September 1982., str. 449. – 494.
- Hallett, Christine, „The attempt to understand puerperal fever in the eighteenth and early nineteenth centuries: the influence of inflammation theory“, *Medical History*, vol. 49, br. 1, January 2005., str. 1. – 28.
- Hammel, Eugene A., „The zadruga as process“, u: *Household and Family in Past Time* (ur. Peter Laslett – Richard Wall), Cambridge 1972., str. 335. – 374.

- Hammel, Eugene A. – Laslett, Peter, „Comparing Household Structure Over Time and Between Cultures“, *Comparative Studies in Society and History*, vol. 16, br. 1, Cambridge 1974., str. 73. – 109.
- Hansen, Hans O., „The importance of remarriage in traditional and modern societies: Iceland during the eighteenth and nineteenth centuries, and the cohort of Danish women born between 1926 and 1935“, u: *Marriage and remarriage in populations of the past/Mariage et remariage dans les populations du passe* (ur. Jacques Dupâquier i dr.), London 1981., str. 307. – 324.
- Hareven, Tamara K., „Modernization and Family History: Perspectives on Social Change“, *Signs*, vol. 2, br. 1, Autumn 1976., str. 190. – 206.
- Hareven, Tamara K., „The History of the Family and the Complexity of Social Change“, *The American Historical Review*, vol. 96, br. 1, February 1991., str. 95. – 124.
- Hauptmann, Ferdo, *Rijeka od rimske Tarsatike do hrvatsko-ugarske nagodbe*, Zagreb 1951.
- Hays, Jo N., *Epidemics and Pandemics: Their Impacts on Human History*, ABC-CLIO, 2005.
- Henry, Louis, „Fécondité des mariages dans le quart Sud-Est de la France de 1670 à 1829“, *Population*, god. 34, br. 4 – 5, Paris 1978., str. 855. – 883.
- Henry, Louis – Blum, Alain, *Techniques d'analyse en démographie historique*, Deuxième édition, Paris 1988.
- Herchkovitz, Israel, „Detection and Molecular Characterization of 9000-Year-Old Mycobacterium tuberculosis from a Neolithic Settlement in the Eastern Mediterranean“, *PLoS One*, vol. 3, br. 10, 2008., str. 1. – 6.
- Hrkać, Davorin, „Demografski razvoj Broda 1869–1890. godine“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 41, Zagreb 2009., str. 267. – 303.
- Hrvatska enciklopedija*, sv. 1: A – Bd (gl. ur. Dalibor Brozović), Zagreb 1999.
- Hrvatska enciklopedija*, sv. 2: Be – Da (gl. ur. Dalibor Brozović), Zagreb 2000.
- Hrvatska enciklopedija*; sv. 3: Da – Fo (gl. ur. Dalibor Brozović), Zagreb 2001.
- Hrvatska enciklopedija*, sv. 5: Hu – Km (gl. ur. August Kovačec), Zagreb 2003.
- Hrvatska enciklopedija*, sv. 6: Kn – Mak (gl. ur. August Kovačec), Zagreb 2004.
- Hrvatska enciklopedija*, sv. 7: Mal – Nj (gl. ur. August Kovačec), Zagreb 2005.
- Hrvatska enciklopedija*, sv. 8: O – Pre (gl. ur. Slaven Ravlić), Zagreb 2006.
- Hrvatska enciklopedija*, sv. 9: Pri – Sk (gl. ur. Slaven Ravlić), Zagreb 2007
- Hrvatska enciklopedija*, sv. 10: Sl – To (gl. ur. Slaven Ravlić), Zagreb 2008.

- Hrvatska enciklopedija*, sv. 11: Tr – Ž (gl. ur. Slaven Ravlić), Zagreb 2009.
- Hudales, Jože, *Od zibeli do groba*, Ljubljana – Velenje 1997.
- Hunecke, Volker, „Intensità e fluttuazioni degli abbandoni dal XV al XIX secolo“, u: *Enfance abandonnée et société en Europe, XVe-XXe siècle. Actes du colloque international de Rome (30 et 31 janvier 1987)*, Rome 1991., str. 27. – 72.
- „Ignaz Semmelweis, *The Etiology, Concept and Prophylaxis Of Childbed Fever* (transl. by Kay Codell Carter), University of Wisconsin Press 1983. (excerpts)“, *Social Medicine*, vol. 3, br. 1, January 2008., str. 4. – 12.
- Inverse Projection Techniques: Old and New Approaches* (ur. Elisabetta Barbi – Salvatore Bertino – Eugenio Sonnino), New York 2004.
- Istarska enciklopedija* (ur. Miroslav Bertoša – Robert Matijašić), Zagreb 2005.
- Istria e Dalmazia nel periodo asburgico, dal 1815 al 1848* (a cura di Giorgio Padoan), Ravenna 1993.
- Ivetic, Egidio, „Aspetti della struttura familiare nell’Istria rurale del primo Ottocento: le parrocchie di Canfanaro e Dignano nel 1822“, *Quaderni giuliani di storia*, vol. 16, br. 2, Trieste 1995., str. 7. – 31.
- Ivetic, Egidio, „Ceti sociali e famiglia in un centro urbano dell’Istria veneta: Parenzo nel 1775“, *Archivio veneto*, god. CXXVII, serie V, br. 181, Venezia 1996., str. 39. – 59.
- Ivetic, Egidio, *Istra kroz vrijeme: pregled povijesti Istre sa osvrtom na grad Rijeku*, Rovinj 2009.
- Ivetic, Egidio, *La popolazione dell’Istria nell’età moderna: lineamenti evolutivi*, Trieste – Rovigno 1997.
- Ivetic, Egidio, „La popolazione di Parenzo nel Settecento: aspetti, problemi ed episodi del movimento demografico“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XXI, Trieste – Rovigno 1991., str. 117. – 185.
- Ivetic, Egidio, *Oltremare. L’Istria nell’ultimo dominio veneto*, Venezia 2000.
- Ivetic, Egidio, „Periodizzare la storia demografica dell’Istria. Alcuni argomenti di ricerca e problemi“, *La Ricerca. Bollettino del Centro di Ricerche Storiche Rovigno*, god. IV, br. 11, Rovigno 1994., str. 17. – 18.
- Ivetic, Egidio, „Struttura della famiglia e società a Villa di Rovigno nel 1746“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XXIII, Trieste – Rovigno 1993., str. 371. – 393.
- Janeković Römer, Zdenka, *Rod i grad: dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*, Dubrovnik 1994.

- Jelinčić, Jakov, „Dvije matične knjige umrlih Lupoglava (1744.-1935.)“, *Zbornik općine Lupoglav 1999.*, Lupoglav 1999., str. 81. – 90.
- Jelinčić, Jakov, „Knjiga stanja duša župe Kanfanar (Status animarum Parrochia // Canfanarij)“, *Kanfanar i Kanfanarština: Zbornik radova sa znanstvenog skupa povodom 900. obljetnice prvog pisanog spomena Kanfanara, Kanfanar, 5. listopada 1996.* (ur. Josip Bratulić), Kanfanar 1998., str. 113. – 124.
- Jelinčić, Jakov, „Kolera na Barbanštini 1855. godine“, u: *Barban i Barbanština* (ur. Mario Kalčić), Pula 1976., str. 139. – 146.
- Jelinčić, Jakov, „Matična knjiga vjenčanih župe Vranja 1771.-1806.“, *Zbornik općine Lupoglav*, knj. 5., Lupoglav 2005., str. 69. – 94.
- Jelinčić, Jakov, „Matične knjige Buzeta, važan izvor za proučavanje bužetske povijesti“, *Buzetski zbornik*, knj. 9., Buzet 1985., str. 105. – 119.
- Jelinčić, Jakov, „Matične knjige župe Barban s posebnim osvrtom na matičnu knjigu krštenih (1815.-1831.)“, *Barbanski zapisi: zbornik radova znanstvenog skupa „Barban i Barbanština od prapovijesti do danas“* (ur. Slaven Bertoša), sv. 1., Barban 2013., str. 71. – 201.
- Jelinčić, Jakov, „Matične knjige župe Roč s posebnim osvrtom na knjige u Državnom arhivu u Pazinu (posebno o prezimenima i epidemiji kolere 1855. godine“, *Buzetski zbornik*, knj. 28., Buzet 2002., str. 147. – 163.
- Jelinčić, Jakov, *Na postirskim vrelima: Matična knjiga župe Postira (1586. – 1671.)*, Postira 2004.
- Jelinčić, Jakov, „Neke epidemije u bužetskom kraju s posebnim osvrtom na veliku epidemiju kolere 1855. godine“, *Buzetski zbornik*, knj. 11., Buzet 1987., str. 161. – 174.
- Jelinčić, Jakov, „Uporaba hrvatskog (staroslavenskog) jezika i glagoljice u župama današnje Porečke i Pulske biskupije na temelju zapisnika biskupskih vizitacija Porečke biskupije (1600. – 1800.) i sačuvanih liturgijskih knjiga“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 17., Pazin 2010., str. 133. – 156.
- Jokić, Aleksandra, „Sepsa u opstetriciji“, *Acta Medica Croatica*, vol. 69, br. 3, Zagreb 2015., str. 183. – 188.
- Jonas, Nicolas, *La famille*, Bréal, 2007.
- Jovanović, Amalija, „Bračna pokretljivost poljoprivrednica u SR Makedoniji“, *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, br. 63 – 64, Zagreb 1979., str. 93. – 101.

- Juran, Kristijan, „Stanovništvo Murtera u 18. stoljeću i početkom 19. stoljeća – Građa iz matičnih knjiga 1718.-1815.“, *Povijesni prilozi*, br. 25, Zagreb 2003., str. 233. – 280.
- Kapetanić, Niko – Vekarić, Nenad, *Stanovništvo Konavala*, sv. I., Dubrovnik 1998.
- Karaman, Igor, „Počeci tranzicije stanovništva u Hrvatskoj i njihova socioekonomska osnova (do 1918)“, *Sociologija sela*, vol. 24, br. 91 – 94, Zagreb 1986., str. 63. – 78.
- Karaman, Igor, „Tranzicija stanovništva u povijesnim tokovima modernizacije društva“, *Naše teme*, god. 30, br. 12, Zagreb 1986., str. 2033. – 2062.
- Kaser, Karl, *Familie und Verwandtschaft auf dem Balkan: Analyse einer untergehenden Kultur*, Wien – Köln – Weimar 1995.
- Kaser, Karl, *Slobodan seljak i vojnik*, sv. 2., Zagreb 1997.
- Kirac, Luka, *Crtice iz istarske povijesti*, Zagreb 1946.
- Kirk, Dudley, „Demographic Transition Theory“, *Population Studies*, vol. 50, 1996., str. 361. – 387.
- Klen, Danilo, „Arhivske vijesti o nekim kulturnim spomenicima Barbana i Ramlja“, *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, god. 12, br. 3, Zagreb 1964., str. 361. – 387.
- Klen, Danilo, „Katastik gorivog drva u istarskim šumama pod Venecijom, sastavljen od Fabija da Canal, god. 1566“, *Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. XI. – XII., Rijeka 1966. – 1967., str. 5. – 88.
- Kniewald, Dragutin, *Liturgika*, Zagreb 1937.
- Knodel, John, „Remarriage and marital fertility in Germany during the eighteenth and nineteenth centuries: an exploratory analysis based on German village genealogies“, u: *Marriage and remarriage in populations of the past/Mariage et remariage dans les populations du passe* (ur. Jacques Dupâquier i dr.), London 1981., str. 591. – 603.
- Knodel, John, „Starting, Stopping, and Spacing During the Early Stages of Fertility Transition: The Experience of German Village Populations in the 18th and 19th Centuries“, *Demography*, vol. 24, br. 2, May 1987., str. 143. – 162.
- Knodel, John – van de Walle, Etienne, „Lessons from the Past: Policy Implications of Historical Fertility Studies“, *Population and Development Review*, vol. 5, br. 2, June 1979., str. 217. – 245.
- Korenčić, Mirko, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857.–1971.*, Zagreb 1979.

- Kozličić, Mithad – Bralić, Ante, *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine*, Zadar 2012.
- Kralj-Brassard, Rina, „Ljudi, kuća i baština: promjene u strukturi jedne konavoske obitelji“, *Etnološka tribina*, vol. 38, br. 31, Zagreb 2008., str. 127. – 146.
- Kralj-Brassard, Rina – Obradović-Mojaš, Jelena – Bertoša, Miroslav, „Stanovništvo Buzeta (1870-1880): početak tranzicije mortaliteta“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47, Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 115. – 142.
- Krieger, Leonard, *Ideas and Events: Professing History*, Chicago – London 1992.
- Krivošić, Stjepan, „Izvori za historijsku demografiju: starije matične knjige“, *Arhivski vjesnik*, god. 31, sv. 32, Zagreb 1988., str. 13. – 30.
- Krivošić, Stjepan, *Stanovništvo Dubrovnika i demografske promjene u prošlosti*, Dubrovnik 1990.
- Krivošić, Stjepan, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, Varaždin 1991.
- Krivošić, Stjepan, *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća*, Zagreb 1981.
- Krmac, Dean, „Habsburški popis stanovništva 1857. godine. Kriteriji, metode i rezultati prvog modernog popisivanja europskog značaja“, u: *Prvi moderni popis stanovništva u Istri/Il primo censimento demografico moderno in Istria/Prvi moderni popis prebivalstva v Istri* (ur. Aleksej Kalc), Koper 2012., str. 58. – 96.
- Krvopić, Lana, „Matična knjiga krštenih župe Tinjan 1847. – 1880.“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 20., Pazin 2013., str. 39. – 58.
- Kussmaul, Ann, *A General View of the Rural Economy of England, 1538-1840*, Cambridge University Press, 1993.
- Kussmaul, Ann, „Time and Space, Hoofs and Grain: The Seasonality of Marriage in England“, *The Journal of Interdisciplinary History*, vol., 15, br. 4, proljeće 1985., str. 755. – 779.
- Kustić, Nikola, „O semantičkom sadržaju i tvorbi obiteljskih nadimaka u gradu Pagu“, *Folia onomastica Croatica*, knj. 2, Zagreb 1993., str. 79. – 98.
- Kuzman, Ilija, *Infektologija: udžbenik za medicinske i zdravstvene škole*, Zagreb 2012.
- Kužić, Krešimir, „The impact of two volcano eruptions on the Croatian lands at the beginning of the 19th century/Utjecaj dviju vulkanskih erupcija na hrvatske zemlje početkom 19.

stoljeća“, *Hrvatski meteorološki časopis/Croatian Meteorological Journal*, vol. 42, Zagreb, 2007., str. 15. – 39.

Laslett, Peter, *Family life and illicit love*, Cambridge University Press, 1977.

Laslett, Peter, *Il mondo che abbiamo perduto. L'Inghilterra prima dell'era industriale*, Seconda edizione, Milano 1997.

Laslett, Peter, „Introduction: the history of the family“, u: *Household and Family in Past Time* (ur. Peter Laslett – Richard Wall), Cambridge 1972., str. 1. – 89.

Laslett, Peter, „Mean household size in England since the sixteenth century“, u: *Household and Family in Past Time* (ur. Peter Laslett – Richard Wall), Cambridge 1972., str. 125. – 158.

Laslett, Peter, *The World We Have Lost*, Routledge, 2015.

Lazarević, Ivana – Vekarić, Nenad, „Stanovništvo Blata na Korčuli (1870-1880): početak demografske tranzicije“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47, Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 219. – 241.

Lee, Ronald D., „Inverse Projection and Back Projection: A Critical Appraisal and Comparative Results for England, 1539 to 1871“, *Population Studies*, vol. 39, br. 2, 1985., str. 233. – 248.

Le Play, Frédéric i dr., *Naissance de l'ingenieur social: Les ingénieurs des mines et la science sociale au XIXe siecle*, Paris 2008.

Lesthaeghe, Ron – Lopez-Gay, Antonio, „Spatial continuities and discontinuities in two successive demographic transitions: Spain and Belgium, 1880-2010“, *Demographic Research*, vol. 28, br. 4, 2013., str. 77. – 136.

Levine, David, „The European Marriage Pattern“, u: *Encyclopedia of European social history from 1350 to 2000* (ur. Peter N. Stearns), vol. 2, New York 2001., str. 171. – 180.

Linton, Derek S., *Emil Von Behring: Infectious Disease, Immunology, Serum Therapy*, Philadelphia 2005.

Lippi, Donatella – Gotuzzo, Eduardo, „The greatest steps towards the discovery of *Vibrio cholerae*“, *Clinical Microbiology and Infection*, vol. 20, br. 3, March 2014., str. 191. – 195.

Livenais, Patrick, „Les théories de la population: une continuité certaine dans le changement“, u: *Les changements ou les transitions démographiques dans le monde contemporain en développement*, Paris 1985., str. 67. – 79.

Livi, Livio, „Considérations théoriques et pratiques sur le concept de ‘minimum de population’“, *Population*, god. 4, br. 4, Paris 1949., str. 754. – 756.

- Livi Bacci, Massimo, *La société italienne devant les crises de mortalité*, Firenze 1978.
- Livi Bacci, Massimo, „On the frequency of remarriage in nineteenth century Italy: methods and results“, u: *Marriage and remarriage in populations of the past/Mariage et remariage dans les populations du passe* (ur. Jacques Dupâquier i dr.), London 1981., str. 347. – 360.
- Livi Bacci, Massimo, *Popolazione e alimentazione: saggio sulla storia demografica europea*, Bologna 1957.
- Lorenzetti, Luigi – Merzario, Raul, „Matrimoni ‘preferenziali’, isonimia e orientamenti economici in una comunità prealpina ticinese (1800-1936)“, u: Marco Breschi – Alessio Fornasin (a cura di), *Il matrimonio in situazioni estreme: isole e isolati demografici* (a cura di Marco Breschi e Alessio Fornasin), Udine 2005., str. 93. – 110.
- Loudon, Irvine, „Deaths in childbed from the eighteenth century to 1935.“, *Medical History*, vol. 30, br. 1, January 1986., str. 172. – 175.
- Luetić, Tihana, „Demografska analiza stanovništva grada Samobora od kraja 18. stoljeća do 1857. godine“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, vol. 21, Zagreb 2004., str. 201. – 242.
- Luiten Van Zanden, Jan, *The Long Road to the Industrial Revolution: The European Economy in a Global Perspective, 1000-1800*, Leiden 2009.
- Elvis Lukšić, Mislav, „Zaslužni Barbanac Petar Stanković (1771-1852.)“, *Croatica Christiana Periodica*, god. XVIII, br. 34, Zagreb 1994., str. 117. – 130.
- Lummaa, Virpi – Remmetyinen, Risto – Haukioja, Erkki – Pikkola, Mirja, „Seasonality of births in *Homo sapiens* in pre-industrial Finland: maximisation of offspring survivorship?“, *Journal of Evolutionary Biology*, vol. 11, 1998., str. 147. – 157.
- Macfarlane, Alan, „Illegitimacy and illegitimates in English history“, u: Peter Laslett – Karla Oosterveen – Richard Smith (ur.), *Bastardy and Its Comparative History*, Cambridge 1980., str. 71. – 85.
- Madžar, Ivan – Pavičić, Vlado, „Župa Orah – demografska obilježja u osvit 19. stoljeća“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 52, br. 2, Zagreb – Dubrovnik 2014., str. 475. – 498.
- Malešević, Krstan, „Neki aspekti promjena u strukturi seoske porodice (rezultati istraživanja u selu Pavići)“, *Sociologija sela*, god. 11, br. 40 – 42, Zagreb 1973., str. 162. – 171.

- Manin, Marino, „Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima i o demografskim kretanjima u Istri tijekom 18. stoljeća“, *Acta historico-oeconomica*, vol. 21, br. 1, Zagreb 1994., str. 117. – 145.
- Mann, Thomas, *Der Zauberberg*, Frankfurt am Main 1952. (1. izd.: Berlin 1924.) (dostupno na: <http://www.cje.ids.czest.pl/biblioteka/Der%20Zauberberg%20Mann.pdf>, pristup 3. travnja 2018.)
- Mardešić, Duško i dr., *Pedijatrija*, Zagreb 1991.
- Margetić, Luj, „Ugovor ‘soceda’ po primorskim statutima te statutima Istre, Kvarnera i Dalmacije“, *Zbornik Pravnog fakulteta Rijeka*, vol. 24, Suppl. 3, Rijeka 2003., str. 25. – 33.
- Marić, Marinko – Akrap, Anđelko, „Na pragu demografske tranzicije: stanovništvo Biska u Cetinskoj krajini (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47, Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 171. – 194.
- Martorell, Reynaldo – Ho, Teresa J., „Malnutrition, Morbidity and Mortality“, *Population and Development Review*, vol. 10, Supplement: Child Survival: Strategies for Research, 1984., str. 49. – 68.
- Marušić, Branko, „Iz povijesti kolonata u Istri i Slovenskom Primorju“, *Jadranski zbornik*, vol. 2, Pula 1957., str. 237. – 279.
- Marušić, Josip, „Ženidbe među naravnim srođnicima“, *Bogoslovska smotra*, god. 2, br. 4, Zagreb 1912., str. 372. – 384.
- Matthiessen, Poul C., „Some aspects of remarriage among Danish women, 1850-1915“, u: *Marriage and remarriage in populations of the past/Mariage et remariage dans les populations du passe* (ur. Jacques Dupâquier i dr.), London 1981., str. 375. – 384.
- Medicinska enciklopedija* (gl. red. Ante Šercer), sv. 1: A – Ban, Zagreb 1957.
- Medicinska enciklopedija* (gl. red. Ante Šercer), sv. 3: D – Epif, Zagreb 1959.
- Medicinska enciklopedija* (gl. red. Ante Šercer), sv. 3: Glj – Kom, Zagreb 1968.
- Medicinska enciklopedija* (gl. red. Ante Šercer), sv. 5: Hipos – Koma, Zagreb 1961.
- Medicinska enciklopedija* (gl. red. Ante Šercer), sv. 9: Shiz – Tul, Zagreb 1964.
- Medicinska enciklopedija* (gl. red. Ante Šercer), sv. 10: Tum – Ž, Zagreb 1965.
- Medicinski leksikon* (gl. ur. Ivan Padovan), Zagreb 1992.
- Micheli, Giuseppe A., „Kinship, family and social network: the anthropological embedment of fertility change in southern Europe“, u: Gianpiero Dalla Zuanna – Giuseppe A. Micheli

- (ur.), *Strong Family and Low Fertility: A Paradox? New Perspectives in Interpreting Contemporary Family and Reproductive Behaviour*, Netherlands 2004., str. 77. – 104.
- Mihović, Neda – Puljizević, Kristina – Vranješ-Šoljan, Božena, „Središnja etapa demografske tranzicije: stanovništvo Babina Polja na otoku Mljetu (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47, Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 267. – 288.
- Mikič, Fedor, „Prirodno gibanje stanovništva sela Brseč 1772-1956.“, *Stanovništvo*, god. 2, br. 3, Beograd 1964., str. 197. – 260.
- Milenković, Pavle, „Fernan Brodel i dugo trajanje“, *Sociologija: časopis za sociologiju, socijalnu psihologiju i socijalnu antropologiju*, god. XLIII, br. 1, Beograd 2001., nepaginirano (dostupno na: http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/sociologija/XLIII_1/d003/show_html?stdlang=ba_fed, pristup 27. 4. 2018.)
- Milić, Anđelka, „Porodica: dijalog sociologije i istorije“, u: *Rađanje moderne porodice: sociološka hrestomatija*, Beograd 1988., str. 5. – 43.
- Mlinarić, Dubravka, „Ekohistorijski prostor istarskog pograničja kao okvir razvoja endemičnih bolesti“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 17., Pazin 2010., str. 155. – 177.
- Mlinarić-Galinović, Gordana, „Poksvirusi“, u: *Medicinska mikrobiologija* (ur. Smilja Kalenić i dr.), Zagreb 2013., str. 387. – 393.
- Mogorović Crljenko, Marija, „Libertatum et dispensationum matrimonialium: knjige ženidbenih oprosta i dozvola za vjenčanje Porečke biskupije u 1. pol. 17. st.“, u: *Bertošin zbornik*, sv. 2 (ur. Ivan Jurković), Pula – Pazin 2013., str. 321. – 334.
- Mogorović Crljenko, Marija, *Nepoznati svijet istarskih žena: položaj i uloga žene u istarskim komunalnim društvima: primjer Novigrada u 15. i 16. stoljeću*, Zagreb 2006.
- Mogorović Crljenko, Marija, „Odnos prema nezakonitoj djeci u istarskim komunalnim društvima od kraja 15. do sredine 17. stoljeća“, u: „*Filii, filiae...*“: *položaj i uloga djece na jadranskom prostoru. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa 4. istarski povijesni biennale* (ur. Marija Mogorović Crljenko), Poreč 2011., str. 146. – 161.
- Mohorović, Lucijan, „Epidemija kolere u Rijeci i Istri 1855. godine i mjere za njeno sprječavanje širenja u Labinšćinu“, u: Lucijan Mohorović, *Putokaz istarske povijesne zbiljnosti. Zdravstvo u prošlosti Labinšćine*, Labin 1995., str. 69. – 78.

- Montanari, Massimo i dr., „L’effetto dell’errore di campionamento sui risultati dell’inverse projection: uno studio empirico“, *Bollettino di demografia storica*, br. 24 – 25, Bologna 1996., str. 131. – 144.
- Morse, Dan – Brothwell, Don R. – Ucko, Peter J., „Tuberculosis in Ancient Egypt“, *American Review of Respiratory Disease*, vol. 90, br. 4, October 1964., str. 524. – 541.
- Murphy, Michael M., „John Hajnal 1924-2008“, u: *Biographical Memoirs of Fellows of the British Academy. Biographical Memoirs of Fellows of the British Academy* (ur. Ron Johnston), XIII (8), Oxford 2015., str. 251. – 269.
- Murray, John F. – Rieder, Hans L. – Finley-Croswhite, Annette, „The King’s Evil and the Royal Touch: the medical history of scrofula“, *The International Journal of Tuberculosis and Lung Disease*, vol. 20, br. 6, June 2016., str. 713. – 716.
- Muzur, Amir, „Istarski sveti Rok: od zaštitnika od kuge do zaštitnika od kolere“, u: *Epidemične bolesti v Istri v 19. in 20. stoletju/Le malattie epidemiche in Istria tra ‘800 e ‘900/Zarazne bolesti u Istri tijekom 19. i 20. stoljeća* (ur. Ante Škrobonja), Koper 2010., str. 69. – 78.
- Nathan, Lawrence – Leveno, Kenneth J., „Group A Streptococcal Puerperal Sepsis: Historical Review and 1990s Resurgence“, *Infectious Diseases in Obstetrics and Gynecology*, vol. 1, 1994., str. 252. – 255.
- Nežić, Dragutin, *Barbanski kraj u prošlosti: prigodom 270-godišnjice župne crkve u Barbanu*, Barban 1971.
- Nicolaï, Henri, „Emmanuel Le Roy Ladurie, *Histoire du climat depuis l’an mil*“, *Revue belge de philologie et d’histoire*, tome 46, fasc. 3, 1968., str. 882. – 889.
- Nikolić Jakus, Zrinka, „Profesija – hraniteljica: dojilje u dalmatinskim gradovima u srednjem vijeku“, u: „*Filii, filiae...*“: položaj i uloga djece na jadranskom prostoru. *Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa 4. istarski povijesni biennale* (ur. Marija Mogorović Crljenko), Poreč 2011., str. 97. – 113.
- Noakes, Timothy D. i dr., „Semmelweis and the aetiology of puerperal sepsis 160 years on: an historical review“, *Epidemiology and Infection*, vol. 136, br. 1, January 2008., str. 1. – 9.
- Notestein, Frank W., „Population: The long view“, u: Theodore W. Schultz (ur.), *Food for the World*, Chicago 1945., str. 36. – 57.
- Ogden, Philip, „Patterns of Marriage Seasonality in Rural France“, *Local Population Studies*, vol. 10, 1973., str. 53. – 64.

- Paronić, Samanta, „Labinsko-barbanski migracijski kontakti sredinom XIX. stoljeća“, *I. Labinski kulturno-povijesni susreti: zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa* (ur. Slaven Bertoša), Labin 2017., str. 227. – 260.
- Paronić, Samanta, „Rođenja i krštenja u Kanfanaru 1840. – 1850.“, *Dvegrajski zbornik*, br. 3, Kanfanar 2016., str. 133. – 163.
- Payne, Geoff – Abbott, Pamela, *The Social Mobility Of Women: Beyond Male Mobility Models*, London – New York – Philadelphia 1990.
- Peričić, Šime, *Povijest Dalmacije od 1797. do 1860.*, Zadar 2006.
- Perović, Slavko, „Roman Jelić i nahodišta“, *Medica Jadertina*, vol. 35, Suplement, Zadar 2005., str. 17. – 20.
- Perrenoud, Alfred, „Child mortality in francophone Europe: State of knowledge“, u: Alain Bideau – Bertrand Desjardins – Hector Perez Brignoli (ur.), *Infant and child mortality in the past*, Oxford 1997., str. 22. – 37.
- Perrenoud, Alfred, „Espacement et arrêt dans le contrôle des naissances“, *Annales de démographie historique*, Paris 1988., str. 59. – 78.
- Pešić-Golubović, Zagorka, *Porodica kao ljudska zajednica: alternativa autoritarnom shvatanju porodice kao sistema prilagođenog ponašanja*, Zagreb 1981.
- Petronio, Prospero, *Memorie sacre e profane dell'Istria*, Trieste 1968.
- Pettener, David, „Consanguineous marriages in the Upper Bologna Appennine (1565-1980): microgeographic variations, pedigree structure and correlation of inbreeding secular trend with changes in population size“, *Human Biology*, vol. 57, br. 2, May 1985., str. 267. – 288.
- Poe, Edgar Allan, *Tutti i racconti del mistero dell'incubo e del terrore* (trad. di Daniela Palladini – Isabella Donfrancesco), Roma 2007.
- Pongetti, Andrea, *Società e colera nell'Italia del XIX secolo. L'epidemia di Ancona del 1865-67*, Edizioni Codex, 2009.
- Porro, Alessandro, „Luigi Sacco e la prima grande campagna di vaccinazione contro il vaiolo in Lombardia, 1800-1810“, *Confronti*, br. 4, 2012., str. 167. – 181.
- Puljizević, Kristina, *U ženskim rukama. Primalje i porođaj u Dubrovniku (1815–1918)*, Zagreb – Dubrovnik 2016.
- Radossi, Giovanni, „Quindici lettere di P. Kandler a F. Bradamante di Parenzo (1843-1861)“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XXX, Trieste – Rovigno 2000., str. 251. – 314.

- Radošević, Milan, „Higijenske i zdravstvene prilike u zapadnoj Hrvatskoj između dva svjetska rata s posebnim osvrtom na Istru“, *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske*, vol. 6 – 7, Rijeka 2011. – 2012., str. 99. – 124.
- Radošević, Milan, „O dizenteriji, ospicama, sifilisu, šarlahu i tifusu u Istarskoj provinciji za talijanske međuratne uprave (1918. – 1940.)“, *Problemi sjevernog Jadrana*, sv. 14, Zagreb – Rijeka 2015., str. 55. – 81.
- Radošević, Milan, „Problem tuberkuloze u istarskim novinama u razdoblju 1919. – 1940. godine“, *Problemi sjevernog Jadrana*, sv. 11, Zagreb – Rijeka 2011., str. 73. – 94.
- Radošević, Milan, *Smrt na krilima siromaštva: tuberkuloza i malarija u Istarskoj provinciji 1918.-1940.*, Zagreb 2015.
- Radošević, Milan, „Zdravstvene prilike u Općini Medulin tijekom povijesti“, u: *Monografija Općine Medulin* (ur. Andrej Bader), Medulin 2013., str. 314. – 325.
- Rettaroli, Rosella, „Età al matrimonio e celibato nell’Italia del XIX secolo: un’analisi regionale“, u: *Popolazione, società e ambiente. Temi di demografia storica italiana (secc. XVII-XIX)*, Bologna 1990., str. 213. – 225.
- Roberts, Derek F., „Les concepts d’isolats“, u: Albert Jacquard (ur.), *L’étude des isolats: espoirs et limites*, Paris 1976., str. 75. – 92.
- Roenneberg, Till – Aschoff, Jürgen, „Annual Rhythm of Human Reproduction: I. Biology, Sociology, or Both?“, *Journal of Biological Rhythms*, vol. 5, br. 3, str. 195. – 216.
- Roenneberg, Till – Aschoff, Jürgen, „Annual Rhythm of Human Reproduction: II. Environmental Correlations“, *Journal of Biological Rhythms*, vol. 5, br. 3, str. 217. – 239.
- Rosenberg, Charles E., „Cholera in nineteenth-century Europe: A tool for social and economic analysis“, *Comparative Studies in Society and History*, vol. 8, br. 4, 1996., str. 452. – 463.
- Rossi, Fiorenzo – Tesolat, Federica, „Analisi della stagionalità in un contesto di alta mortalità infantile. Adria, 1675-1900“, *Popolazione e Storia*, vol. 7, br. 1, Udine 2006., str. 31. – 55.
- Rubić, Tihana – Birt, Danijela, „Obiteljski život na području Krivog puta od tridesetih godina 20. stoljeća do danas. Etnografski prilog i prijedlozi za buduća istraživanja“, *Senjski zbornik*, sv. 33, Senj 2006., str. 315. – 351.
- Rudelić, Ivan, *Povijest medicine u južnoj Istri: u okviru svjetskih zbivanja/Medicinae historia in Histria meridiana: eventibus orbis interposita*, Pula 1997.

Ruffer, Marc Armand, *Studies in the palaeopathology of Egypt*, Chicago 1921. (dostupno na: <https://archive.org/details/studiesinpalaeop00ruff>, pristup 9. travnja 2018.)

Ruiu, Gabriele – Breschi, Marco, „For the times they are a changin’ – The respect for religious precepts through the analysis of the seasonality of marriages. Italy, 1862–2012“, *Demographic Research*, vol. 33, br. 7, 2015., str. 179. – 210.

Ruiu, Gabriele – Gonano, Giovanna, „Seasonality of marriages in Italian regions: an analysis from the formation of the Italian kingdom to the present“, *Rivista Italiana di Economia Demografia e Statistica*, vol. LXIX, br. 1, Gennaio – Marzo 2015., str. 135. – 142.

Sabbatani, Sergio, „La tubercolosi tra ottocento e novecento. Aspetti epidemiologici e ruolo del risanamento urbano nella prevenzione della tubercolosi a Bologna/Tuberculosis in the 19th and 20th centuries. Epidemiology and the role of urban health programmes in tuberculosis prevention in Bologna“, *Le Infezioni in Medicina*, br. 1, 2005., str. 48. – 56.

Sakula, Alex, „Doctor Brighton: Richard Russell and the sea water cure“, *Journal of Medical Biography*, vol. 3, br. 1, February 1995., str. 30. – 33.

Sakula, Alex, „Robert Koch: Centenary of the Discovery of the Tubercle Bacillus, 1882“, *The Canadian Veterinary Journal*, vol. 24, br. 4, April 1983., str. 127. – 131.

Saleem, Amer – Azher, Mohammed, „The Next Pandemic – Tuberculosis: The Oldest Disease of Mankind Rising One More Time“, *British Journal of Medical Practitioners*, vol. 6, br. 2, June 2013., nepaginirano (dostupno na: <http://www.bjmp.org/files/2013-6-2/bjmp-2013-6-2-a615.pdf>, pristup 2. travnja 2018.)

Salihović, Davor, „Rođenja i krštenja u Labinu od 1861. do 1871.“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 20., Pazin 2013., str. 85. – 111.

Sanna, Chiara – Ruiu, Gabriele – Fornasin, Alessio, „La stagionalità delle nascite nelle regioni Italiane all’indomani dell’Unificazione“, UNIUD Working Paper 2013-9, str. 1. – 23.

Sanna, Emanuele – Danubio, Maria Enrica, „Seasonality of marriages in sardinian pastoral and agricultural communities in the nineteenth century“, *Journal of Biosocial Science*, vol. 40, br. 4, July 2008., str. 577. – 586.

Santini, Antonio, „I metodi“, u: *Demografia* (a cura di Massimo Livi Bacci – Gian Carlo Blangiardo – Antonio Golini), Torino 1994., str. 105. – 138.

Sarti, Raffaella, *Živjeti u kući. Stanovanje, prehrana i odijevanje u novovjekovnoj Europi (1500.-1800.)* (prev. Ana Badurina), Zagreb 2006.

- Schiavuzzi, Bernardo, „La malaria in Istria – Ricerche sulla causa che l’hanno prodotta e che la mantengono“, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, vol. V, Parenzo 1889., str. 319. – 472.
- Schmitt, Clare K. – Meysick, Karen C. – O’Brien, Alison D., „Bacterial Toxins: Friends or Foes?“, *Emerging Infectious Diseases*, vol. 5, br. 2, April – June 1999., str. 224. – 234.
- Schofield, Roger S. – Wrigley, Edward A., „Remarriage intervals and the effect of marriage order on fertility“, u: *Marriage and remarriage in populations of the past/Mariage et remariage dans les populations du passe* (ur. Jacques Dupâquier i dr.), London 1981., str. 211. – 227.
- Scrimshaw, Nevin S. – Taylor, Carl E. – Gordon, John E., „Interactions of Nutrition and Infection“, *Monograph Series. World Health Organization*, br. 57, Ginevra 1968., str. 367. – 403.
- Segalen, Martine, *Historical Anthropology of the Family*, Cambridge 1986.
- Segalen, Martine, „Life-Course Patterns and Peasant Culture in France: A Critical Assessment“, u: *Family History at the Crossroads: A „Journal of Family History“ Reader* (ur. Tamara K. Hareven – Andrejs Plakans), New Jersey 1987., str. 213. – 224.
- Segalen, Martine – Jacquard, Albert, „Choix du conjoint et homogamie“, *Population*, god. 26, br. 3, Paris 1971., str. 487. – 498.
- Senčić, Albino, *Popis pučanstva župe Mošćenice iz 1801. godine: knjiga Stališ duša (Status animarum)*, Mošćenice 2000.
- Shorter, Edward, *The Making of the Modern Family*, Glasgow 1979.
- Skenderović, Robert, „Zdravstvene reforme Marije Terezije u slavonskom Provincijalu i *Generale Normativum Sanitatis* iz 1770.“, *Scrinia Slavonica*, vol. 5, br. 1, Zagreb 2005., str. 115. – 143.
- Smith, James E., „How first marriage and remarriage markets mediate the effects of declining mortality on fertility“, u: *Marriage and remarriage in populations of the past/Mariage et remariage dans les populations du passe* (ur. Jacques Dupâquier i dr.), London 1981., str. 229. – 243.
- Sorcinelli, Paolo, „Uomini ed epidemie nel primo Ottocento: comportamenti, reazioni e paure nello Stato pontificio“, u: *Storia d’Italia. Annali 7: Malattia e medicina* (a cura di Franco Della Peruta), Torino 1984., str. 496. – 537.

- Sori, Ercole, „Malattia e demografia“, u: *Storia d'Italia. Annali 7: Malattia e medicina* (a cura di Franco Della Peruta), Torino 1984., str. 540. – 589.
- Spirić, Erika, „Značenje i uloga Ivana Krstitelja Lalangua u razvoju primaljstva“, *Historia Varasdiensis. Časopis za varaždinsku povjesnicu*, vol. 1, br. 1, Varaždin 2011., str. 245. – 251.
- Sršan, Stjepan, „Matične knjige za područje Historijskog arhiva u Osijeku“, *Arhivski vjesnik*, vol. 30, Zagreb 1987., str. 111. – 138.
- Stipetić, Vladimir – Vekarić, Nenad, *Povijesna demografija Hrvatske*, Zagreb – Dubrovnik 2004.
- Storia del turismo: Annale 10* (a cura di Annunziata Berrino), Milano 2016.
- Stulli, Bernard, *Istarsko okružje 1825-1860*, Pazin – Rijeka 1984.
- Supek, Olga, „Darivanje kao totalna komunikacija“, *Etnološka tribina*, vol. 17, br. 10, Zagreb 1987., str. 7. – 18.
- Sutter, Jean, „Fréquence de l'endogamie et ses facteurs au XIXe siècle“, *Population*, god. 23, br. 2, Paris 1968., str. 303. – 324.
- Sutter, Jean – Goux, Jean-Michel, „L'aspect démographique des problèmes de l'isolat“, *Population*, god. 16, br. 3, Paris 1961., str. 447. – 462.
- Sutter, Jean – Tabah, Léon, „Les notions d'isolat et de population minimum“, *Population*, god. 6, br. 3, Paris 1951., str. 481. – 498.
- Sutter, Jean – Tran, Ngoc-Toan, „The Problem of the Structure of Isolates and of Their Evolution Among Human Populations“, *Cold Spring Harbor. Symposia on Quantitative Biology*, vol. 22, 1957., str. 379. – 383.
- Šegota, Tomislav – Filipčić, Anita, *Klimatologija za geografe*, III. prerađeno izd., Zagreb 1996.
- Šimetin Šegvić, Filip, „Počeci povijesne demografije i nova povijest u Francuskoj: Uvodna razmatranja uz članak Pierrea Gouberta“, *Pro tempore: časopis studenata povijesti*, br. 10 – 11, Zagreb 2016., str. 252. – 257.
- Šetić, Nevio, *Napoleon u Istri. Istra za francuske uprave 1805–1813.*, Pula 1989.
- Šetka, Jeronim, *Hrvatska kršćanska terminologija*, Split 1976.
- Šimunović, Petar, *Naša prezimena*, Zagreb 1985.
- Šumrada, Janez, „Podložniško prebivalstvo komornega gospostva Pazin v tridesetih letih 16. stoletja“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. XXVI., Pazin – Rijeka 1983., str. 81. – 101.

- Šunjić, Maja, „*Na dugo pišem jerbo ne mogu se u manje iskazat: uzroci smrti u župi Desne-Rujnica (1825-1861)*“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 51, br. 2, Zagreb – Dubrovnik 2013., str. 461. – 499.
- Šunjić, Maja, „Prirodno kretanje stanovništva Komina na kraju i u prvoj polovici 19. stoljeća“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 50, Zagreb – Dubrovnik 2012., str. 365. – 384.
- Šunjić, Maja, „Stanovništvo Komina u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća“, *Povijesni prilozi*, br. 37, Zagreb 2009., str. 317. – 343.
- Šunjić, Maja, „Stanovništvo Rogotina na kraju 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća na temelju matičnih knjiga i stanja duša“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 45, Zagreb – Dubrovnik 2007., str. 347. – 389.
- Šunjić, Maja, „Uzroci smrti u župi Komin-Rogotin (1826-1874)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 46, Dubrovnik – Zagreb 2008., str. 315. – 345.
- Šupuk, Ante, „Anagraf župe šibenskog Varoša iz godine 1828.“, *Bulletin d'archives*, vol. 14, br. 1, Zagreb 2014., str. 201. – 222.
- Šupuk, Ante, „O matičnoj knjizi dubrovačkih nahoda i njihovim prezimenima (ab anno 1830-1952)“, *Anali Historijskog odjela Centra za znanstveni rad JAZU u Dubrovniku*, sv. XV – XVI, Dubrovnik 1978., str. 321. – 356.
- Taillefer, François, „Une histoire du climat et des glaciers alpins: E. Le Roy Ladurie, *Histoire du climat depuis l'an mil*. Préface de P. Pédelaborde“, *Revue géographique des Pyrénées et du Sud-Ouest*, tome 38, fasc. 4, 1967., str. 373. – 375.
- Tartalja, Hrvoje, „Karantenske mjere na Jadranu u XIX stoljeću“, *Pomorski zbornik*, knj. 15, Rijeka 1977., str. 657. – 672.
- Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske (bilanca 20. stoljeća)* (ur. Jakov Gelo – Anđelko Akrap – Ivan Čipin), Zagreb 2005.
- Thompson, Edward P., „Rough Music Reconsidered“, *Folklore*, vol. 103, br. 1, 1992., str. 3. – 26.
- Thompson, Warren S., *Danger Spots in World Populations*, New York 1929.
- Thompson, Warren S., „Population“, *Americal Journal of Sociology*, vol. 34, Chicago 1929., str. 959. – 975.
- Thordvaldsen, Gunnar, „Was there a European breastfeeding pattern?“, *The History of the Family*, vol. 13, br. 3, 2008., str. 283. – 295.

- Tognotti, Eugenia, *Il mostro asiatico. Storia del colera in Italia*, Roma – Bari 2000.
- Tonković, Vilim – Jelinčić, Jakov, „Zdravstvene prilike i zdravstvena zaštita labinskih rudara u drugoj polovici XIX. stoljeća“, *Labinska komuna*, god. 6, br. 73, Labin 1981., str. 321. – 324.
- Trisciuzzi, Leonardo – De Rosa, Diana, *I bambini di Sua Maestà. Esposti e orfani nella Trieste del '700*, Milano 1986.
- Trogrlić, Marko – Šetić, Nevio, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, Zagreb 2015.
- Trovato, Frank – Odynak, Dave, „The Seasonality of Births in Canada and Provinces 1881-1989: Theory and Analysis“, *Canadian Studies in Population*, vol. 20, br. 1, 1993., str. 1. – 41.
- Tucci, Ugo, „Il vaiolo, tra epidemia e prevenzione“, u: *Storia d'Italia. Annali 7: Malattia e medicina* (a cura di Franco Della Peruta), Torino 1984., str. 389. – 428.
- Uvod u komparativnu historiju* (ur. Drago Roksandić), Zagreb 2004.
- Van Bavel, Jan, „Detecting Stopping and Spacing Behavior in Historical Demography. A Critical Review of Methods“, *Population* (English edition), god. 59, br. 1, Paris 2004., str. 117. – 128.
- Van Bavel, Jan – Peeters, Hilde – Matthijs, Koen, „Connections between intergenerational and marital mobility: a case study – Leuven 1830-1910“, *Onderzoeksverslag van het Departement Sociologie Afdeling voor Gezin, Bevolking en Gezondheidszorg, GB/1997-3*, str. 1. – 31.
- van de Walle, Etienne – Knodel, John, „Europe's Fertility Transition: New Evidence and Lessons for Today's Developing World“, *Population Bulletin*, vol. 34, br. 6, February 1980., str. 3. – 44.
- Vekarić, Nenad, *Pelješki rodovi*, sv. 1.: A – K, Dubrovnik 1995.
- Vekarić, Nenad, *Stanovništvo poluotoka Pelješca*, sv. 1., Dubrovnik 1992.
- Vekarić, Nenad, „Utjecaj društvenog statusa na demografska kretanja: dubrovačka vlastela i proces demografske tranzicije“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 50, Zagreb – Dubrovnik 2012., str. 75. – 89.
- Vekarić, Nenad i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda (Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća)*, Zagreb – Dubrovnik 2000.

- Vekarić, Nenad – Vranješ-Šoljan, Božena, „Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, vol. 47, Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 9. – 62.
- Veneziani, Sabrina, *Acqua. Fonte della salute. L'evoluzione igienico-sanitaria della città di Bari tra Ottocento e Novecento*, Bari 2012.
- Viazzo, Pier Paolo, „Isole nel mare e ‘isole nel cielo’: annotazioni antropologiche su isole, isolamento, isolati“, u: *Il matrimonio in situazioni estreme: isole e isolati demografici* (a cura di Marco Breschi e Alessio Fornasin), Udine 2005., str. 9. – 32.
- Vigni, Laura, „La diffusione della vaccinazione contro il vaiolo. Il caso di Siena in età Napoleonica/Smallpox vaccination in Siena during the Napoleonic era“, *Le Infezioni in Medicina*, br. 2, 2001., str. 115. – 118.
- Virč, Ines, „Obiteljski nadimci u Zasadbregu“, *Folia onomastica Croatica*, knj. 17, Zagreb 2008., str. 169. – 183.
- Vlahov, Dražen, „Matične knjige u Povijesnom arhivu u Pazinu“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 2 – 3, Pazin 1992. – 1993., str. 277. – 309.
- Vlahov, Dražen – Jelinčić, Jakov – Doblanović, Danijela, „Uvod“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 11. – 13., Pazin 2008., str. 11. – 28.
- Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije* (ur. Ema Umek – Janez Kos), sv. I., Ljubljana 1972.
- Vojnović, Nikola, „Promjene u broju i razmještaju stanovništva na današnjem prostoru Istarske županije (1857.-1910.)“, u: *Prvi moderni popis stanovništva u Istri/Il primo censimento demografico moderno in Istria/Prvi moderni popis prebivalstva v Istri* (ur. Aleksej Kalc), Koper 2012., str. 181. – 200.
- Vranješ-Šoljan, Božena, „Kvantitativne metode u povijesnim istraživanjima. Osvrt na nove primjene kvantitativnih metoda u ekonomskoj i socijalnoj povijesti“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 15, Zagreb 1982., str. 235. – 241.
- Vranješ-Šoljan, Božena, „Mjesto demografije u povijesnoj znanosti“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 22, Zagreb 1989., str. 303. – 310.

- Vranješ-Šoljan, Božena, „Obilježja demografskog razvoja Hrvatske i Slavonije 1860.-1918.“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 31, Zagreb 1998., str. 41. – 53.
- Vranješ-Šoljan, Božena, „Prvi moderni popis stanovništva u Habsburškoj Monarhiji s posebnim osvrtom na Hrvatsku i Slavoniju“, u: *Prvi moderni popis stanovništva u Istri/Il primo censimento demografico moderno in Istria/Prvi moderni popis prebivalstva v Istri* (ur. Aleksej Kalc), Koper 2012., str. 97. – 126.
- Vučetić, Blanka, „Knjiga terminacija feudalne jurisdikcije Barban-Rakalj (1576-1743)“, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, sv. II., Rijeka 1954., str. 101. – 307.
- Wall, Richard, „Characteristics of European Family and Household Systems“, *Historical Social Research*, vol. 23, br. 1 – 2, 1998., str. 44. – 66.
- Wall, Richard, „The Household“, u: *Encyclopedia of European social history from 1350 to 2000* (ur. Peter N. Stearns), vol. 3, New York 2001., str. 109. – 123.
- Wertheimer-Baletić, Alica, *Demografija: stanovništvo i ekonomski razvitak*, Zagreb 1982.
- Wertheimer-Baletić, Alica, „Demografska posttranzicijska etapa u zapadnoj Europi – obilježja i čimbenici (razdoblje 1960. – 2010. godine)“, *Rad HAZU: Razred za društvene znanosti*, br. 516, Zagreb 2013., str. 121. – 152.
- Wertheimer-Baletić, Alica, „Ekonomske odrednice procesa demografske tranzicije“, *Encyclopaedia moderna*, god. XIII, br. 1 (37), Zagreb 1992., str. 106. – 114.
- Wertheimer-Baletić, Alica, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb 1999.
- Wilson, Adrian, *The Making of Man-midwifery: Childbirth in England, 1660-1770*, Cambridge 1995.
- Wilson, Chris – Oeppen, Jim – Pardoe, Mike, „What is Natural Fertility? The Modelling of a Concept“, *Population Index*, vol. 54, br. 1, Spring 1988., str. 4. – 20.
- Wrigley, Edward A., *Demografia e storia*, Milano 1969., str. 126.
- Wrigley, Edward A., „Reflections on the History of the Family“, *Daedalus*, vol. 106, br. 2, Spring 1977., str. 71. – 85.
- Wrigley, Edward A. – Schofield, Roger S., *The Population History of England 1571-1871: A Reconstruction*, Cambridge 1981.
- Wyatt, Grace, „Bastardy and prenuptial pregnancy in a Cheshire town during the eighteenth century“, *Local Population Studies*, vol. 49, 1992., str. 38. – 50.

Zupanič Slavec, Zvonka, „Epidemije in razvoj zdravstvene strategije proti njim skozi čas“, u: *Epidemične bolezni v Istri v 19. in 20. stoletju/Le malattie epidemiche in Istria tra '800 e '900/Zarazne bolesi u Istri tijekom 19. i 20. stoljeća* (ur. Ante Škrobonja), Koper 2010., str. 15. – 32.

Zupanič Slavec, Zvonka, „Prispevek nobelovcev k razvoju medicine v prvi polovici 20. stoletja“, *Medicinski razgledi*, god. 42, br. 3, 2003., str. 277. – 285.

Zuprić, Monika, „Kćeri i sinovi Tara, Vabriga i Frate. Analiza matičnih knjiga krštenih župe Tar“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 20., Pazin 2013., str. 59. – 84.

Železnik, Urška, „Kolera in urbano prebivalstvo: Koper in obalna mesta v 19. stoletju“, u: *Epidemične bolezni v Istri v 19. in 20. stoletju/Le malattie epidemiche in Istria tra '800 e '900/Zarazne bolesi u Istri tijekom 19. i 20. stoljeća* (ur. Ante Škrobonja), Koper 2010., str. 49. – 68.

Živić, Dražen – Turk, Ivo – Šimunić, Nikola, „Demografske promjene u Vukovarsko-srijemskoj županiji (2001.–2014.) u zrcalu nacionalne sigurnosti“, u: *Domovinska (i europska) sigurnost. Kriza sigurnosti i politike manipuliranja suverenitetom* (ur. Sandra Cvikić – Ivana Žebec Šilj – Ivana Bendra), Zagreb 2017., str. 39. – 72.

XIV. 3. Rječnici

Battisti, Carlo – Alessio, Giovanni, *Dizionario etimologico italiano*, vol. 2: Ca – Fa, Firenze 1975.

Battisti, Carlo – Alessio, Giovanni, *Dizionario etimologico italiano*, vol. 5: Ra – Zu, Firenze 1957.

Campanini, Giuseppe – Carboni, Giuseppe, *Vocabolario latino-italiano, italiano-latino*, Torino 1961.

Deanović, Mirko – Jernej, Josip, *Vocabolario italiano-croato/Talijansko-hrvatski rječnik*, XIV. izd., Zagreb 2002.

Divković, Mirko, *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*, 8. izd. (reprint), Zagreb 1997.

Last, John M. (ur.), *A Dictionary of Epidemiology*, 6th edition, Oxford University Press, 2014.

Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae (red. Marko Kostrenčić), vol. I: A – K, Zagreb 1973.

Marević, Jozo, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, I. sv.: A – L, Zagreb 2000.

Pianigiani, Ottorino, *Vocabolario etimologico della lingua italiana*, vol. 1: A – L, Roma – Milano 1907.

Pianigiani, Ottorino, *Vocabolario etimologico della lingua italiana*, vol. 2: M – Z, Roma – Milano 1907.

Rosamani, Enrico, *Vocabolario giuliano*, Bologna 1958.

Zingarelli, Nicola, *Vocabolario della lingua italiana*, X edizione, Bologna 1970.

Žepić, Milan, *Lexicon latino-croaticum/Latinsko-hrvatski rječnik* (prir. Veljko Gortan), XIII. izd., Zagreb 2000.

XIV. 4. Mrežne stranice

www.treccani.it/vocabolario/carantano, pristup 28. siječnja 2018.

„Consumzione“, *Enciclopedia Treccani* (dostupno na:

http://www.treccani.it/enciclopedia/consumzione_%28Enciclopedia-Italiana%29/, pristup 8. travnja 2018.)

„Consumare“, *Enciclopedia Treccani* (dostupno na:

<http://www.treccani.it/vocabolario/consumare1/>, pristup 8. travnja 2018.)

Državni zavod za statistiku – Republika Hrvatska, Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001. (dostupno na: <http://www.dzs.hr/>, pristup 26. veljače 2018.)

„Edward Jenner“, *Encyclopaedia Britannica* (<https://www.britannica.com/biography/Edward-Jenner>, pristup 7. travnja 2018.)

„Kolera“, *Istrapedia*, natuknica Ivana Rudelića (dostupno na: <http://istrapedia.hr/hrv/1343/kolera/istra-a-z/>, pristup 31. ožujka 2018.)

„La traviata“, *Encyclopaedia Britannica* (<https://www.britannica.com/topic/La-traviata>, pristup 2. travnja 2018.)

<https://historic-hospitals.com/2017/12/27/margates-sea-bathing-hospital/> (pristup 4. travnja 2018.)

<http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-prirucnik/infektologija/ostali-virusi/velike-boginje> (pristup 9. travnja 2018.)

<http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-za-pacijente/infekcije-i-zarazne-bolesti/zarazne-bolesti-uzrokovane-bacilima/trbusni-tifus> (pristup 12. travnja 2018.)

<http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-prirucnik/infektologija/rikecije-i-srodni-organizmi/murini-endemski-tifus> (pristup 13. travnja 2018.)

<http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-prirucnik/infektologija/gram-negativni-bacili/sigeloza> (pristup 15. travnja 2018.)

<http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-prirucnik/infektologija/crijevni-protzozi/amebijaza> (pristup 15. travnja 2018.)

<http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-za-pacijente/zdravlje-djece/bakterijske-infekcije/difterija> (pristup 17. travnja 2018.)

„Plenčič, Marko Anton, plemeniti“, *Slovenski biografski leksikon* (dostupno na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi433983/>, pristup 19. travnja 2018.)

Prijedlog programa ukupnog razvoja Općine Barban 2016. – 2020. Analiza postojeće situacije, Barban 2016. (dostupno na: <http://barban.hr/wp-content/uploads/2017/02/Prijedlog%20PUR-a%20Općine%20Barban%20-%20I.%20DIO.pdf>, pristup 25. travnja 2018.)

Prostorni plan Općine Barban: Konačni tekst sa odredbama

(dostupno na:

http://barban.hr/wp-content/uploads/2014/03/Barban_konacni_tekst_sa_odredbama.pdf, pristup 28. travnja 2018.)

„Sacco, Luigi“, *Enciclopedia Treccani* (http://www.treccani.it/enciclopedia/sacco_res-92575dd3-8bb6-11dc-8e9d-0016357eee51_%28Enciclopedia-Italiana%29/, pristup 7. travnja 2018.)

Statut Općine Barban (dostupno na: <http://barban.hr/wp-content/uploads/2014/03/Statut-Općine-Barban-2013.pdf>, pristup 28. travnja 2018.)

Thomas Sydenham“, *Encyclopaedia Britannica* (dostupno na: <https://www.britannica.com/biography/Thomas-Sydenham>, pristup 19. travnja 2018.)

XV. SAŽETAK NA HRVATSKOME JEZIKU

U radu se osvjetljavaju aspekti demografske, društveno-gospodarske, obiteljske i kulturne povijesti barbanskoga mikroprostora. Obrađuju se podaci iz matičnih knjiga krštenih, vjenčanih i umrlih za razdoblje od 1815. do 1900. te iz knjige *Status animarum* iz 1882. s ciljem rekonstrukcije demografske slike Župe, a pritom se koristi kvantitativna, odnosno statistička te analitička metoda. U početnome dijelu donosi se pregled dosadašnjih povijesnodemografskih istraživanja istarskoga područja, iznosi se kratka povijest vođenja matičnih knjiga, opisuju se počeci povijesne demografije i razvoj „nove historije“ u okrilju djelovanja škole *Annales*, ocrtava se povijesni okvir i podastire sažet prikaz administrativnoga ustrojstva i organizacije zdravstvenoga sustava u Istri od pada Mletačke Republike do uspostave Druge austrijske uprave, uz osobit osvrt na položaj Barbana. Glavni dio rada predstavlja istraživanje dinamike demografskih kretanja, pri čemu se primjenjuje mikroistraživački, interdisciplinarni i komparativni pristup propitivanju veza između demografskih pokazatelja te društveno-povijesnih procesa, gospodarskih i zdravstvenih prilika, klimatskih uvjeta i njihovih implikacija na svakodnevni život žitelja lokalne zajednice. Zaključci se uspoređuju s rezultatima objavljenih radova o demografskim trendovima u drugim župama na hrvatskome prostoru te se postavljaju u širi europski kontekst. Proučavaju se stope nataliteta, nupcijaliteta i mortaliteta s obzirom na godišnji i mjesečni raspored, udio posmrčadi, blizanaca i izvanbračne djece, društveni i dobno-spolni sastav žiteljstva, imena krštenikâ, uloga krstiteljâ i primalja, hitna krštenja u smrtnoj opasnosti, zanimanja i podrijetlo roditelja i krsnih kumova. Na temelju matica vjenčanih analizira se povezanost sezonskoga rasporeda vjenčanja s crkvenim pravilima i opsegom poljoprivrednih poslova, najviša i najniža te prosječna dob supružnikâ, kao i dobna razlika među njima, udio ponovnih brakova i onih između krvnih srodnika, provenijencija i raznovrsnost zanimanja svjedokâ te intenzitet migracijskih kontakata lokalne zajednice s drugim župama. Uvidom u matice umrlih razmatra se udio smrtnosti s obzirom na dobno-spolnu strukturu, pri čemu se posebna pozornost posvećuje maternalnomu te mortalitetu dojenčadi i nahočadi. Iznose se dobivene spoznaje o prosječnoj doživljenoj dobi, uzrocima smrti i populacijskih kriza te njihovih razmjera na Barbanštini, ali i u drugim lokalitetima u Istri. Na osnovi knjige *Status animarum* opisuje se struktura kućanstava, dobni sastav umrlih, kao i prezimena koja ukazuju na provenijenciju i selidbena kretanja.

Ključne riječi: Barban, matične knjige, XIX. stoljeće, natalitet, nupcijalitet, mortalitet, obiteljska struktura

XVI. SAŽETAK NA ENGLESKOME JEZIKU

Key demographic, socio-economic, family, and cultural-historical aspects of Barban's micro area will be highlighted in the thesis. Selected analysis material consists of records of births, marriages, and deaths from the period of 1815 to 1900, and data from the book *Status animarum* dating to 1882. The analysis is aimed at reconstructing the demographic picture of Barban district by means of analytic and quantitative, i.e. statistical methods. An overview of past demographic-historical research of the Istrian peninsula is brought in the Introduction – a brief historical sketch of keeping parish registers, the beginnings of historical demography, the development of “New History” in the framework of *Annales* school of history, and the historical framework with a brief survey of administrative structure and healthcare organization in Istria from the fall of the Venetian Republic to the establishment of second Austrian dominion, with special reference to Barban and its position. Main body of the thesis regards researching dynamics of demographic trends by applying a microresearch, interdisciplinary, and a comparative approach to establishing correlations between demographic indicators and socio-historical processes, along with economic and sanitary circumstances, weather conditions, and their implications for everyday life in the local community. Concluding remarks are drawn in comparison to results from previously published papers on demographic trends in certain districts within the borders of present-day Croatia, and are furthermore placed in a broader European context. Additionally, there is the study of birth, marriage, and death rates on a parallel monthly and yearly basis, paired with figures detailing frequencies of posthumous children, twins, out-of-wedlock children, social and age-sex makeup, names given to baptized children, the role of the baptizer and the midwives, emergency baptisms in case of mortal danger, profession, and the origin of parents and godparents. Based on wedding registers, an analysis of correlating seasonal timetable of weddings according to church rules with the extent of farm work is put forward. Charts detailing the lowest, highest, and average age of spouses, as well as age differences, and rates of remarriages, marriages among relatives, alongside shares of different professions among noted marriage witness and frequency of migratory contacts between the local community and other districts are likewise provided. An insight into the death registers provides a wealth of information with reference to death rates by sex and age ratio, in which specific attention is given to maternal and childhood mortality (groups like infants and foundlings). Data on

average life expectancy, causes of death, population crisis and their scale in Barban district, and other places around Istria is also brought forward. Moreover, an assessment of household structure, death rates by age, and surnames that indicate origin or migratory patterns is made based off data in the book *Status animarum*.

Key words: Barban, parish registers, 19th century, birth rates, marriage rates, death rates, family structure

XVII. ŽIVOTOPIS

Samanta Paronić rođena je u Puli 4. prosinca 1990., gdje je završila opću gimnaziju. Godine 2014. na Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli diplomirala je dvopredmetni studij hrvatskoga jezika i književnosti i povijesti s izvrsnim uspjehom te je bila dobitnicom Rektorove nagrade za najbolji uspjeh na Odjelu za humanističke znanosti Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli u ak. g. 2012./2013. Tijekom ak. g. 2013./2014. bila je članicom Studentskoga zbora Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli i Glavnoga odbora za kvalitetu te predstavnicom u Stručnome vijeću Odjela za humanističke znanosti na istome sveučilištu. Završetkom studija radila je u Osnovnoj školi Vladimira Nazora – Krnica te u Osnovnoj školi Jure Filipovića Barban, a potom je od 2016. zaposlena kao profesorica hrvatskoga jezika i književnosti u Privatnoj gimnaziji Juraj Dobrila s pravom javnosti Pula. Članicom je Istarskoga povijesnog društva te Matice hrvatske – Ogranka u Puli. Autoricom je dviju povijesnih monografija (*Logori smrti: potresna stvarnost barbanskih i proštinskih „evakuiraca“ (1914. – 1918.)* te *Društvene prilike u labinskoj komuni tijekom mletačke uprave*), četrdesetak znanstvenih i stručnih radova. Sudjelovala je na oko dvadeset znanstvenih skupova, od čega na trima međunarodnima, te gostovala u više radijskih i televizijskih emisija, a odradila je i lekturu pedesetak povijesnih i književnih publikacija. Glavno područje njezina znanstvenoga interesa odnosi se na istraživanje društveno-političkih, kulturnih, gospodarskih i etničkih pojava u Istri tijekom novovjekovnoga razdoblja na temelju arhivskoga gradiva, posebice matičnih knjiga i bilježničkih spisa.